99

česko-slovenská historická ročenka

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA
1999

UNIVERSITAS MASARYKIANA BRUNENSIS

ČESKO-SLOVENSKÁ HISTORICKÁ ROČENKA

1999

Brno 1999

Česko-slovenská historická ročenka 1999

Vydává Česko-slovenská/Slovensko-česká komise historiků
ve Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně

Redakční rada:

Vojtech ČELKO
Vladimír GONĚC – předseda
Roman HOLEC
Ivan KAMENEC
Dušan KOVÁČ
Robert KVAČEK
Vilém PREČAN
Jindřich SCHULZ

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
fakulta pedagogická
katedra dějepisu
Sokolská 8/113, 460 01 Liberec

ev. č. A475/2000
Po 1.

Toto vydání bylo umožněno za podpory **Grantové agentury ČR** (reg. č. 409/99/0086).

© Masarykova univerzita, 1999
ISBN 80-210-2233-7

OBSAH

CONTENTS — INHALT

PROTOKOLY

Materiály z konferencie **„Náboženský exil v novoveku"**

Na úvod (Viliam Čičaj) ---- 11
Ivo Barteček: Novověký exil ---- 13
Modern Exile ---- 16
Ivan Mrva: Uhorsko, azylová krajina v období novoveku ---- 17
Hungary. The Modern Land of Asylum ---- 25
Lenka Bobková: Česká komunita v Pirně v letech 1629–1639 ---- 27
The Czech Community in Pirna from 1629–1639 ---- 39
David P. Daniel: Uhorský exil v Nemecku v 17. storočí ---- 41
Hungarian Exiles in Germany during the Seventeenth Century ---- 47
Marie Marečková: K náboženským exulantům z českých zemí ve východoslovenských městech v období raného novověku ---- 49
Religious Exiles from the Czech Lands in Eastern Slovak Towns ---- 51
Miloš Kouřil: Morava a náboženská emigrace v raném novověku ---- 53
Moravia and the Religious Exile during the Early Modern Age ---- 55

ŠTÚDIE

Ľubomír Lipták: Slovensko-české vzťahy ---- 59
Slovak-Czech Relations. Historical Comments ---- 63
Roman Holec: Agrárne hnutie na Slovensku v kontexte česko-slovenských vzťahov do vzniku ČSR ---- 65
The Agrarian Movement in Slovakia in the Context of Czech-Slovak Relations (Prior to the Founding of Czechoslovakia) ---- 81
Michal Stehlík: Přednáškové turné Andreje Hlinky v Čechách a na Moravě v roce 1907 v kontextu česko-slovenských vztahů ---- 83
The 1907 Speaking Tour by Andrej Hlinka in Bohemia and Moravia ---- 95
Natália Krajčovičová: Jeden či dva národy? ---- 97
One or Two Nations? The Dilemma of Slovak Politicians Following the Founding of Czechoslovakia ---- 110
Ľudovít Hallon: Hospodárske aspekty česko-slovenského vzťahu v rokoch 1918–1945 ---- 111
Economic Aspects of Czech-Slovak Relations Between 1918 and 1945 ---- 126

Jan Pešek: Vnútorné spory namiesto vzopatia ---------- 127
Internal Disputes Instead of Moving Forward Protestant Churches in Slovakia Between 1968 and 1970 ---------- 141

DIELŇA. DISKUSIA

Dušan Kováč: Biele miesta v dejinách Hlinkovej Slovenskej ľudovej strany ---------- 145
Blank Parts in History of Hlinka's Slovak People's Party ---------- 151
Josef Harna: Postjubilejní zamyšlení nad stavem studia dějin první republiky -------- 153
Post-anniversary Thoughts of State of Study of 1st Republic's History -------- 155

DOKUMENTY

Vilém Prečan: Delegace Slovenské národní rady v Londýně (říjen-listopad 1944): Nové dokumenty
[Úvod] ---------- 159
Malá kronika pobytu delegace SNR v Londýně ---------- 170
Seznam relevantních dokumentů ke vztahu čs. exilového státního zřízení a povstalecké SNR a k londýnské delegaci SNR ---------- 171
Souhrnná zpráva Huberta Ripky o pobytu delegace SNR v Londýně ---------- 176
Přílohy a doplňky ke zprávě Huberta Ripky ---------- 199
Programová stať Huberta Ripky ... Jednota Čechů a Slováků ---------- 285

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Slovensko-česká komisia historikov (september 1998 – august 1999) (Roman Holec) - 295

RECENZIE. KRITIKA

Pokus o spracovanie dejín novodobej českej historiografie (Ivan Kamenec) ---------- 301
Bibliografia k dejinám Slovenska. (Literatura vydaná do roku 1965) (Alžbeta Sedliaková) ---------- 304
Bibliografie českých/československých dějin 1918–1995. Výběr knih, sborníků a článků vydaných v letech 1990–1995, sv. 1–2. (Alžbeta Sedliaková) ---------- 307
Dve nové monografie o dejinách holokaustu na Slovensku (Ivan Kamenec) ---------- 308
Z najnovšej produkcie českých hospodárskych dejín 19. a 20. storočia (Roman Holec) ---------- 310
Ivan Kamenec: Tragédia politika, kňaza a človeka (dr. Jozef Tiso 1887–1947) (Josef Harna) ---------- 315
Hájek, J. – Lacina, V.: Od úvěrních družstev k bankovním koncernům (Roman Holec) ---------- 316
Marek, P. – Soldán, L.: Karel Dostál-Lutinov. Bez mýtů, předsudků a iluzí. Marek, P.: Apologetové nebo kacíři? Studie a materiály k dějinám české katolické moderny (Roman Holec) ---------- 318
Nepřehlédnutelné paměti (Robert Kvaček) ---------- 320
Diplomat – historik v těžkých letech (Robert Kvaček) ---------- 322

Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě I., II. (Pavla Vošahlíková) ---------- 323
Slovacika ve Slezském sborníku 1948–1998 (Milada Písková) ---------- 325

Z VEDECKÉHO ŽIVOTA

Devátý seminář o Češích a Slovácích v Liberci (Robert Kvaček) ---------- 337
Konferencia o úlohe a význame agrárneho hnutia v českých a československých dejinách (Roman Holec) ---------- 338
Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848–1918 (Peter Švorc) ---------- 341
Historická věda na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci v uplynulém desítiletí (Jana Burešová) ---------- 344

STOJÍ ZA POVŠIMNUTÍ

Poznámky na margo konferencie k 60. výročiu vzniku slovenskej republiky (Marína Zavacká) ---------- 355
Od „vědeckého komunismu" k „vědeckému nacionalismu"? (Vladimír Goněc) --------- 357

PROTOKOLY

Materiály z konferencie

NÁBOŽENSKÝ EXIL V NOVOVEKU

(Trnava, 11. marca 1999)

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

NA ÚVOD

Až vývoj udalostí po novembri 1989 poukázal na doteraz málo známu stránku spoločných dejín Československa za posledných štyridsať rokov – politický exil alebo politickú emigráciu. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že ide o záležitosť súčasnosti či bezprostrednej minulosti, ktorej sme boli priamymi účastníkmi. Vedeli sme, že exil existuje, ale nepoznali jeho štruktúru, zázemie a problémy. Nebola to však len emigrácia po auguste 1968. Silné politické emigračné vlny z nášho územia boli aj pred a po druhej svetovej vojne. Politické elity, predovšetkým opozičné, odchádzali do politického exilu už aj pred prvou svetovou vojnou. Možno z toho dôvodu niekedy vyvstane aj taký veľmi zjednodušený dojem, že politický exil bol často veľmi jednoduchým, pohodlným alebo najmenej bolestným prostriedkom politického zápasu, ktorý sa veľmi dobre osvedčil a bol typický pre spoločenskú klímu predchádzajúceho Československa. V skutočnosti však ide o problematiku zložitú, ktorej korene siahajú ďaleko do dávnej minulosti.

Česko-slovenská komisia historikov si dala na program svojho verejného zasadnutia 11. marca 1999 v Trnave už klasickú tému náboženského exilu v novoveku. V českej historiografii je to problematika, na ktorej sa v podstate už veľmi dlho a programovo pracovalo. Napríklad otázky *pobelohorskej emigrácie* dodnes hýbali českými dejinami. V slovenskej historiografii problematika novovekého náboženského exilu (možno výnimkou emigračnej vlny po potlačení povstania I. Tökölyho), nezohrávala až také dôležité miesto.

Novoveký náboženský exil, nielen český *pobelohorský* a slovenský *potokölyovský*, však majú veľké množstvo spoločných styčných bodov. Každý štát v tomto čase bol budovaný v podstate na feudálnom princípe podriadenosti. Všetci poddaní panovníka (šľachta, meštianstvo i poddané roľníctvo) museli byť voči nemu lojálni, čo znamenalo, že museli aj vyznávať rovnaké vierovyznanie. Za porušenie lojality sa preto považovalo, čo malo aj trestoprávne následky, aj nedodržanie tohoto princípu. Z toho dôvodu bola aj náboženská otázka neoddeliteľnou súčasťou politiky a mocenské zápasy v tomto čase mali veľmi silný náboženský podtext.

Habsburskí panovníci potrebovali presadiť tento princíp ideologickej jednoty, lebo ich snahou bolo zjednotiť jeden ohromný konglomerát štátov v strednej Európe (česká koruna, dedičné krajiny, Uhorsko), ktoré sa vyznačovali rozdielnym politickým, hospodárskym, spoločenským a kultúrnym vývojom. Pritom len samotné Uhorsko pozostávalo zo značne odlišných regionálnych i politických súčastí. Presadenie politickej jednoty vyžadovalo i presadenie náboženskej jednoty. Kým v Čechách a západnej časti sa to podarilo sčasti *realizovať* a dosiahnuť náboženskú jednotu obyvateľstva so všetkými dôsledkami, ktoré z toho vyplynuli, v Uhorsku sa to nikdy nepodarilo. Otvorenou zostáva otázka, ktorá každého ihneď napadne: *Bol to proces negatívny alebo pozitívny?*

Tieto procesy sa preto výrazne prejavili aj v náboženskom exile. Uhorsko sa v období novoveku stáva prechodnou alebo cieľovou krajinou nielen pre českých

exulantov. Pritom prínos českého, najmä *pobelohorského*, exilu pre kultúrne dejiny Slovenska je nesporný. Hodnotiť komplexne celý tento vývin je veľmi zložitý problém pre českých i slovenských historikov. Doterajšie výskumy však nastoľujú nové otázky náboženského exilu v novoveku, ktoré sa tradičnými metódami nedajú adekvátne zodpovedať. V nedávnej minulosti tu rezonovala aj snaha určitým spôsobom exilové problémy tohoto obdobia prezentovať v duchu dokazovania československej jednoty, či tradície alebo kontinuity československej štátnosti. Odborné príspevky, ktoré odzneli na verejnom zasadnutí Česko-slovenskej komisie historikov preto určite napomôžu v budúcom smerovaní tohoto výskumu.

Viliam Čičaj

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

NOVOVĚKÝ EXIL

Ivo Barteček

Téma exilu je s příchodem poslední dekády 20. století v podmínkách českých zemí, České republiky, připomínáno v nově nalézaných souvislostech. Zatímco do konce osmdesátých let byl exil doménou především raněnovověkého badatelského interesu a exil 19. století byl zmiňován ponejvíce v kontextu s pohybem idejí francouzské revoluce a napoleonských armád a v souvislosti s evropskými revolučními léty 1848/1849, pak poznávání exilu 20. století – s výjimkou neblahé zkušenosti let druhé světové války (ale i zde s dobově podmíněnými omezeními) – zůstávalo opomíjeno. Teprve 90. léta otevřela badatelskému zájmu právě odcházející století. Při všech aktivitách zůstává bádání nad 20. stoletím stále spíše příslibem do budoucna; svědčí o tom mimo jiné i na přelomu června a července minulého roku proběhnuvší Týden zahraničních Čechů organizovaný v rámci oslav 650. výročí Univerzity Karlovy za výrazného zájmu krajanů – exulantů.[1]

V těchto souvislostech jsme o „dávných" 16., 17. a 18. století, o raněnovověkých staletích informováni lépe než o století současném a jsou to tudíž právě badatelé nad raněnovověkou historií, kteří mohou – poučeni dlouhodobým pěstováním poznání – nabídnout jistá pracovní východiska, zkušenosti, varianty přístupů, především však napomoci vnímat a pojímat exil jako jednu z konkrétních novověkých společenských charakteristik. Ta v českém prostředí vykazuje výraznou kontinuitu od exulantů – členů Jednoty (možno ovšem sestoupit i do hlubších dějinných pater), kteří byli vypuzeni z českých měst po stavovském odboji z poloviny 16. století, přes exodus v důsledku stavovských odbojů počínaje rokem 1618 a uprchlíky pro víru z druhé poloviny 17. a první poloviny 18. století až po zkušenosti (ideového a) politického exilu z druhé půle 20. století.

O podobnosti 17. a 20. století, k vazbě 17. a 20. století na příkladu exilu se vyjádřilo více osobností nejen české dějepisné práce a je to právě 20. století, které v české dějepisné práci příkladným způsobem rozkrývalo a rozkrývá raněnovověká staletí a raněnovověký exil.

Ve studii Česká emigrace, kterou roku 1934 publikoval historik Otakar Odložilík v podnětném sborníku Doba bělohorská a Albrecht z Valdštejna, zakončil výčet zemí, kam odcházeli exulanti ze zemí Koruny české, slovy: „Po veliké části severní a západní Evropy, pokud se hlásila k evangelickému vyznání toho či onoho směru, rozvála vichřice hněvu a nepřízně vyhnance z Čech. Nic nevyjadřovalo skutečnost lépe, než teskná slova proroka Jeremiáše, jež opakoval Komenský, když uvažoval o velikém rozptýlení

[1] Týden zahraničních Čechů, 28. 6. – 4. 7. 1998, Univerzita Karlova Praha. Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu se soustřeďovalo ke dvěma stěžejním tématickým celkům – Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století a Přítomnost a budoucnost českých komunit v zahraničí. Těžiště jednání spočinulo v reflexi exilových zkušeností druhé poloviny 20. století. Viz sborník publikovaných textů.

emigrace: ‚Rozházel nás po krajinách, o nichž otcové naši neslýchali …' Lze říci, že členové Jednoty šli především do zemí, kde měli většinu vyznavači Kalvínova učení, členové strany pod obojí, která se spravovala Českou konfesí, do luterských krajů. Značný počet emigrantů šel na Slovensko, které mělo aspoň přechodně v rámci Uherského království větší svobodu; mnozí se usadili v Polsku a navázali na tradici vybudovanou první vlnou exulantů."[2]

Ve chvílích, kdy koncipoval svůj text, netušil, že on sám a s ním další z občanů Republiky československé budou muset v brzké době opustit své domovy ze zlovůle německého souseda. Tak se stalo, že Otakar Odložilík, který se zabýval tematikou českého a moravského raněnovověkého exilu, osudy exulantů přinucených opustit země předků, byl vystaven obdobné zkoušce o tři sta let později než hrdinové jako vědeckých prací. Prožil to, co v jiné době a v jiných souvislostech zažívali jeho raněnovověcí přátelé, a o to více se mohl vcítit do problematiky jím studované. Tato tragická shoda okolností nebyla „nabídnuta" všem z badatelů nad dějinami exilu, a proto v případě Odložilíkově mají jeho práce o jeden rozměr navíc – o rozměr osobního, neopakovatelného a nepřenosného prožitku, který nám všem, kteří se věnujeme exilu a vystěhovalectví, bude scházet – pokud jej nezakusíme.

U Otakara Odložilíka byly vynucené odchody z vlasti, nejdříve z důvodů vnější agrese (1939–1945), posléze z důvodu vnitřního mocenskopolitického přesunu roku 1948, snesitelnější snad tím, že důvěrně znal anglosaské prostředí, ať již Británii, kde v letech 1928–1930 působil jako lektor na Škole slovanských studií v Londýně, či Spojené státy americké, kam směřoval. Přesto moment odchodu, ke konci třicátých let zatím dočasného, nutně vnesl do autorova díla proměnu kvality vnímání a přístupu k exilu jako předmětu badatelského zájmu.

Badatelské procítění pobělohorských exilových osudů a osobní prožitek, propojení 17. a 20. století, mu dovolily hlouběji se zabývat – a to i za jiné – otázkou poslání a cílů emigrace. Podstatná část těchto úvah byla jím samotným ve spolupráci s teologem J. L. Hromádkou shrnuta ve sborníku S druhého břehu. Úvahy z amerického exilu 1940–1945 (Praha 1946). Texty byly původně publikovány v chicagském Husově obzoru.

Odložilíkovy názory mimo jiné sumarizuje stať Povinnosti a úkoly emigrace ze srpna roku 1941. „Kdo opustí vlast s úmyslem vybudovati si za hranicemi trvalý domov, staví se vůči staré a nové vlasti jinak, nežli politická a ideová emigrace, která má zrak obrácený především k rodnému kraji."[3] Zde tkví zásadní rozdíl mezi hospodářskou emigrací, početným vystěhovaleckým proudem v prvých desetiletích 20. století, a vynuceným politickým a ideovým exilem.

Zatímco v průběhu 19. století a v letech před první světovou válkou se českému exilu nedostávalo osobností srovnatelných s obdobnými skupinami Poláků, Maďarů či Rusů, pak 20. století tyto osobnosti přineslo. Symbolicky stojí na prvopočátku Masarykova akce, který se vypravil do ciziny, aby právě v krajanských osadách a sdruženích v Evropě a Americe hledal se stejně smýšlejícími zázemí pro budoucí uspořádání věcí

[2] ODLOŽILÍK, O.: Česká emigrace. In: Doba bělohorská a Albrecht z Valdštejna (red. J. PROKEŠ), Praha 1934, s. 85–117. Dále srv.: ODLOŽILÍK, O.: Pobělohorská emigrace. In: Co daly naše země Evropě a lidstvu (red. V. MATHESIUS), I, Praha 1940, s. 170–176.

[3] ODLOŽILÍK, O.: Povinnosti a úkoly emigrace (srpen 1941). In: HROMÁDKA, J. L., ODLOŽILÍK, O.: S druhého břehu. Úvahy z amerického exilu 1940–1945, Praha 1945, s. 154.

v Evropě. V tomto duchu se odvíjely Odložilíkovy úvahy nad exilem prvních dekád 20. století, nad exilem z let prvého světového válečného konfliktu.

Odložilík si byl vědom skutečnosti, jako historik zabývající se dějinami exulantů více než jiní, že „emigrace, která je dnes za hranicemi, by nesplnila úkolů, kdyby ulpěla na nápodobě práce za první světové války a neuvědomila si, že přední povinnost je svazovati základní prvky československé duchovní tradice s proudy vanoucími svobodným směrem, aby neodumřely, nýbrž kolovaly volně a vplynuly pak doma zase do starých řečišť." A dále pokračuje: „Převáží-li pohledy zpět nad tvůrčí prací, bude těžko zodpověděti otázku, jak kdo těžil na svobodě a v poměrném pohodlí s hřivnami, které mu byly svěřeny, když opouštěl domov a bral na sebe odpovědnost vůči spoutaným a bezmocným bratřím a sestrám, vůči minulosti a budoucnosti."[4] Šlo mu o uchování před zkázou a zapomenutím myšlenek a hodnot, které byly vytvořeny v dříve svobodné vlasti: „Povinností vůči národu doma i vůči světu je, aby zachránila (emigrace – pozn. I.B.) hodnotné prvky a přesazovala je do nové půdy, dokud nebude možno pěstovati je zase doma."[5]

Příkladem hodným následování mu byly právě osudy pobělohorského exilu. Vědomosti o českém předbělohorském věřeném životě by patrně v Evropě 17. století poklesly na minimum, kdyby nebyly evropskému čtenáři připomínány Historií o těžkých protivenstvích církve české (Historia persecutionum) pod redakcí Jana Amose Komenského a kdyby se Pavel Stránský nepostaral o jejich jedinečný souhrn v textu O státě českém (Respublica Bojema). Připomeňme v této souvislosti svým způsobem obdobný, jedinečný a neprávem opomíjený soubor k českým dějinám a české kultuře redigovaný Vilémem Mathesiem a publikovaný v pohnutém roce 1940 (Praha) pod shrnujícím názvem Co daly naše země Evropě a lidstvu jako bilance a odkaz českého intelektu budoucím generacím na prahu světového konfliktu, jehož vyústění zatím zůstávalo neznámým.

Pobyt mimo země Koruny české a Československo současně nabízel exulantům i jisté „výhody", jež ti, kteří tuto alternativu zvolit nemohli či nezvolili, neměli: například pohlédnout na svou zemi, na její dějiny a její současnost z vnější perspektivy. „Viděno z vnějšku" v nových souvislostech a dimenzích, nabízelo možnosti zatím neakcentovaných přístupů k vzdálenější i nedávné české a československé minulosti. Pobyt v cizině zároveň nutil k bilancování, k hodnocení věcí, které by za normálního běhu událostí snad zůstaly opomenuty či by se k nim pisatel pro množství jiných podnětů ani nedostal.

V průběhu exilových let bylo odtržení od domácí pramenné základny Otakarem Odložilíkem kompenzováno informováním ciziny o českých dějinách a propojováním českých dějin s dějinami obecnými. Opět zkušenost již před staletími učiněná jeho raněnovověkými předchůdci. Nadále sice zpracovává témata, studovaná v letech existence první republiky, s důrazem na exilovou pobělohorskou etapu, současně se ale jeho zájem – v propojení s exilem a jeho osudy – posouvá směrem k obecné poloze. Příkladem jeho zamyšlení se nad dědictvím české minulosti, nad dějinnými hodnotami českého národa a jejich místem v obecném dění může být jeho Česká otázka z roku 1945. A opět nalézáme jisté podobnosti mezi exulantem 17. věku Pavlem Stránským a exulantem 20. století Otakarem Odložilíkem.

[4] Tamtéž, s. 153.

[5] Tamtéž, s. 155.

Dílčí pracovní závěr: Exil jako jedna z novověkých společenských charakteristik. Mění se čas a místo, mění se protagonisté – téma, problém, realita exilu … zůstává.

Modern Exile

Ivo Barteček

Through the end of the 80's the study of exile was primarily the domain of research into the early modern (post-Renaissance) period and exile in the nineteenth century was most frequently discussed in the context of ideas of the French Revolution and Napoleonic armies and in connection with the revolutionary years of 1848 and 1849. Only in the 90's research interest into the currently ending century has been opened.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

UHORSKO, AZYLOVÁ KRAJINA V OBDOBÍ NOVOVEKU

Ivan Mrva

Obdobie novoveku je poznamenané exilom z príčin náboženských i politických. V porovnaní s ostatnými krajinami Habsburskej monarchie niekdajšie Uhorsko vynikalo veľkou národnostnou a najmä náboženskou pestrosťou. Aj na sklonku 19. storočia, po jednom storočí náboženskej tolerancie, boli nekatolícke náboženstvá v ostatných častiach monarchie skôr marginálnymi náboženskými menšinami. V Čechách 96 % katolíkov a 2,3 % evanjelikov, na Morave 95,4 % katolíkov a 2,7 % evanjelikov, v Hornom Rakúsku tvorili evanjelici 2,2 % menšinu oproti 97,5 % katolíkom, čo bolo spomedzi rakúskych krajín aj tak najväčšie percento. V ostatných krajinách s výnimkou Dolného Rakúska, kde bolo 2,1 % evanjelikov, nedosahoval ich počet ani celé percento a oproti katolíkom boli v nepatrnej menšine. Uhorsko ostro kontrastuje s touto dokonalou náboženskou jednotou, ktorá bola dielom rekatolizácie v 17. storočí. Krajina aj týmto potvrdzovala svoje výnimočné postavenie, ktoré si vďaka politickej, spoločenskej, kultúrnej odlišnosti dokázala v habsburskom súštatí udržať.

V uvedenom období rímski katolíci tvorili sotva nadpolovičnú väčšinu – 51,5 % celkovej populácie, gréckych katolíkov bolo 9,6 %. Pritom protestantské náboženstvá nepatrili tak ako na západ od Litavy medzi okrajové náboženské menšiny, ale s 19,4 % boli mimoriadne silnou komunitou. Z toho 6,7 % pripadalo na evanjelikov augsburského vyznania, 12,7 % na reformovaných. Kým evanjelikov augsburského vyznania bolo v Uhorsku 1 280 000, v krajinách Predlitavska ich počet na sklonku 19. storočia prekračoval sotva pol milióna. Z ďalších náboženstiev je treba spomenúť aj grécko-východnú cirkev, ktorá so 14,6 % dopĺňala nábožensky pestré pomery v Uhorsku. Rovnako rozmanité a pestré národnostné zloženie krajiny netreba pripomínať. To, že nekatolícke obyvateľstvo tvorilo asi 40 % z celkového počtu ľudí žijúcich v Uhorsku v porovnaní s ostatnými časťami monarchie dokazuje, že Uhorsko malo v rozhodujúcej rekatolizačnej dobe osobitné postavenie v habsburskom súštátí. V čase násilnej rekatolizácie, ktorá od prvej štvrtiny 17. storočia prebiehala v Českom kráľovstve a s vyše štvrťstoročným časovým predstihom aj v alpských krajinách, v Uhorsku panovala náboženská sloboda, ktorú sa podarilo udržať s výnimkou necelého desaťročia, prakticky počas celého 17. storočia.

Ľudia, pochádzajúci z krajín západnej Európy, kde panoval oveľa vyšší stupeň národnostnej a náboženskej jednoty, pri bližšom zoznámení s uhorskými pomermi, nadobudli dojem, že je to obraz Babylonu.

Andreo Scalimili da Castellana, františkánsky provinciál a misionár v správe o misijnej činnosti z roku 1643 charakterizuje Uhorsko ako Babylonské zmätenie národov i náboženstiev: *V krajine sa používa toľko rozličných jazykov ako turecký, maďarský, hebrejský, nemecký, slovenský, poľský, rusínsky a rumunský, no čo je však horšie, pre tieto veľké rozdiely hocikde sa oddávajú heréze, žijú tam mohamedáni, ariáni,*

luteráni, kalvinisti, anabaptisti, konfesionisti, pololuteráni, predluteráni, rusíni a schismatici. V tejto krajine koľko je hláv toľko i vlastných názorov, hockde možno vidieť dom v ktorom sa nachádza toľko kacírskych a navzájom medzi sebou zápoliacich smerov, koľko ľudí ho obýva.[1]

Veľká národnostná a náboženská rozmanitosť ako aj panujúca náboženská sloboda boli dôležitými predpokladmi pre to, aby sa Uhorsko stalo azylovou krajinou pre skupiny ľudí, ktorí museli z rôznych dôvodov opustiť svoj domov. Ďalšou dôležitou skutočnosťou, ktorá významne prispela k tomu, že sa Uhorsko stalo v rannom novoveku azylom pre desaťtisíce vyhnancov, bol pomerne vysoký stupeň tolerancie badateľný u všetkých vrstiev spoločnosti. Uhorsko nebolo nikdy nábožensky homogénne. Tretinu krajiny – severovýchod, východ i juhovýchod – obývali veľké skupiny obyvateľov grécko-východného obradu, z hľadiska katolíckej cirkvi schizmatikov. Ešte v 14. storočí, keď v niekoľkých západoeurópskych krajinách likvidovali zvyšky sekty valdenských, v centrálnom Uhorsku usadení Kumáni boli pohanmi.

Heréza sa stala hrdelným trestným činom až za panovania Mateja Korvína v roku 1462 s oneskorením viac ako dvesto rokov za ostatnou Európou. Bola to skôr formálna deklarácia, nie je známe, že by niekto bol takýmto spôsobom potrestaný. Naopak, za kráľa Mateja po premene Srbska na turecký pašalík, na uhorskej pôde nachádzajú azyl tisíce Srbov vedených Vukom Brankovičom. V roku 1481 prichádza ďalšia vlna, niektoré pramene hovoria o 50 tisícoch Srboch vedených despotom Dimitrijom Jakšičom a Pavlom Knezom, známym aj pod menom Kiniži, ktorý dosiahol významné hodnosti za doby Vladislava Jagelonského.

V súvislosti s tureckým tlakom sa stupňoval počet emigrantov do Uhorska v prvých rokoch 16. storočia. Po vpádoch Turkov do Slavónska a východných častí Chorvátska v rokoch 1520 a 1521 ušli tisícky Chorvátov na sever. Masový chorvátsky exodus pokračoval aj v nasledujúcich dvoch desaťročiach. Usadili sa vo vyľudnených oblastiach na rakúskej hranici v západnej časti Uhorska, na západnom Slovensku i na Morave. Moháčska porážka v roku 1526 spôsobila presuny ďalších etník, tentoraz na pôdu Slovenska. V tomto prípade nemožno hovoriť o emigrácii z náboženských dôvodov, ale z dôvodov existenčných, ktorej výsledkom bolo spestrenie etnického obrazu niektorých častí dnešného Slovenska. Pred tureckou inváziou hľadajú azyl a bezpečie veľké skupiny Chorvátov, Maďari i Srbi. V obciach patriacich k panstvám Holíč a Šaštín sa usadili všetky tri spomínané etniká. Spolumajitelia panstiev Bakičovci, pôvodom zo Srbska, si sem doviedli Srbov a Chorvátov. Pravoslávni Srbi si dokonca zriadili v Holíči modlitebňu a mali tu aj svojho pravoslávneho kňaza.[2] Maďarskí Czoborovci, ktorí boli tiež vlastníkmi oboch majetkov, poskytli azyl maďarským rodinám z južných oblastí a osídlili nimi niektoré obce.[3]

A práve do tejto oblasti, na severozápadné Záhorie, smerovala prvá veľká skupina emigrantov z náboženských dôvodov. Moravský zemský snem v Olomouci ustúpil

[1] Relationes missionarium de Hungaria et Transylvania 1627–1707 (zost. I. Gy. TÓTH), Budapešť–Rím 1994, s. 75.

[2] ŠÁTEK, J.: Holíčske a Šaštínske panstvo roku 1554, Slavín – historická ročenka, r. II (1967), s. 23.

[3] Napríklad obec Kopčany, ležiaca priamo na hranici s Moravou, bola v polovici 16. storočia úplne maďarská. Okolo roku 1540 do spustnutej dediny prišlo 25 maďarských rodín utečencov (fugitivi hungari), ktorí ju zaľudnili. Maďarský krajinský archív Budapešť, arch. uh. komory E-158, Nitrianska stolica A 2646, pag. 12.

tlaku kráľa Ferdinanda a nariadil, že anabaptisti, pokiaľ sa nepridajú ku katolíkom alebo utrakvistom, musia do 24. júla 1546 opustiť krajinu. V dôsledku tohto rozhodnutia sa skupiny novokrstencov vysťahovali do susedného Uhorska – na Slovensko. Prvou obcou kde sa usídlili, bolo mestečko Sobotište, na panstve Branč, ktorého vlastníkom bol František Ňári z Bedeku. Ňári bol majiteľom moravského panstva Bzenec, a novokrstencov, či – ako sa im na Slovensku i Morave hovorilo – habánov, dobre poznal, najmä ich remeselnú zručnosť a preto im rád poskytol útulok.

Je zaujímavé, že habáni považovali Sobotište za akýsi symbol slobody a nazývali ho Freiheitschutz – doslovne ostrov slobody. Habáni našli domov aj na holíčskom panstve, kde im Peter Bakič tiež dovolil usídliť sa. Už v roku 1548 kráľ Ferdinand I. oznámil Ňárimu a Bakičovi, že v krajine nie je dovolené trpieť habánov, čo napokon nariadil vo veci siekt novokrstencov a sakramentárov aj uhorský snem. V júni 1548 pohrozil obom, že neuposlúchnutie príkazu vyhnať príslušníkov sekty môže potrestať aj konfiškáciou majetkov. Po tomto zásahu došlo k odsunu časti habánov z majetkov spomínaných šľachticov.

Ich vyhnanie zďaleka nebolo dôsledné a už v roku 1550 habáni obývali niekoľko lokalít v oblasti severného Záhoria. Situácia s habánmi sa utíšila v Uhorsku i na Morave, kde síce zemské snemy viackrát nariadili vyhnanie príslušníkov sekty dokonca aj pod trestom smrti, no život bežal ďalej. Po roku 1570 sa ich pobyt zlegalizoval aj tým, že habáni pristúpili na platenie daní. Obdobný vývoj bol aj v Uhorsku. V roku 1556 snem pod tlakom Ferdinanda I. opäť nariadil, aby každý šľachtic v priebehu štyroch týždňov vyhnal habánov zo svojich majetkov a kto by tak neučinil bude postihnutý prejavom panovníkovej nemilosti. K vyplneniu zákona však nedošlo, naopak habánske komunity na západnom Slovensku sa utešene rozrastali. Napokon bola existencia tejto v ostatnej Európe bezohľadne prenasledovanej sekty v Uhorsku zákonne povolená. Zákon im však uložil, podobne ako Židom platiť dvojnásobnú krajinskú daň.[4]

Pomery pre nekatolícke náboženské smery a dokonca aj pre rôzne sekty boli v krajine priaznivé. Prispelo k tomu viacero faktorov, ktoré ovplyvnili aj tú skutočnosť, že sa Uhorsko stalo krajinou azylu pre ľudí prenasledovaných z náboženských dôvodov. Predovšetkým to bolo rozšírenie reformácie a oslabenie postavenia katolíckej cirkvi. Rozpad krajiny na tri časti a stála turecká prítomnosť od roku 1541 v centrálnych oblastiach niekdajšieho Uhorska spôsobili oslabenie štruktúr panovníckej moci, ktorá už za doby Jagelovcov nebola obzvlášť pevná. Dlhé obdobie dvojvládia za Jána Zápoľského i jeho syna Jána Žigmunda a vnútorné zmätky posilnili nezávislosť šľachty na kráľovi.

Faktické osamostatnenie Sedmohradska po uzavretí zmluvy v Speyeri v roku 1570 s Jánom Žigmundom, vytvorilo novú politickú konšteláciu v tejto časti Európy, čo pochopiteľne vplývalo aj na neskorší vývin náboženských pomerov v Uhorsku pod kontrolou Habsburgovcov. V tejto súvislosti treba pripomenúť oficiálne zrovnoprávnenie troch náboženstiev – katolíckeho, kalvínskeho a evanjelického a. v. sedmohradským snemom v Mediaši v roku 1557, čo bolo nielen v tej dobe, ale aj v dobách oveľa neskorších, európskym unikátom.

Zatiaľčo exil z náboženských dôvodov zostal v 16. storočí obmedzený na niektoré sekty, pričom početnejšia bola len emigrácia anabaptistov, začiatkom 17. storočia sa

[4] Zák. čl. 26/1556 a zák. čl. 2/1578.

vytvorila úplne odlišná situácia. Rekatolizácia započatá Ferdinandom Štajerským v Hornom Rakúsku a Štajersku ešte v posledných rokoch 16. storočia naznačovala, že náboženský exil môže mať za jeho panovania v krajinách spojených pod žezlom Habsburgovcov masové rozmery. Arcivojvoda Ferdinand sa na Veľký piatok v prvom roku svojej vlády zúčastnil katolíckej procesie v Linci doprovádzaný iba niekoľkými sprievodcami. V prázdnom lineckom chráme prijal sviatosť, zatiaľ čo vonku dav vyspevoval posmešné piesne. Do desiatich rokov bol však Linec úplne katolícky. Za použitia násilia a korupcie dosiahol veľké úspechy v rekatolizácii oboch alpských krajín. Sprievodným javom Ferdinandom prevádzanej rekatolizácie bolo vypovedanie tých, ktorí neboli ochotní prestúpiť na katolícku vieru.

Ferdinandovým príkladom sa inšpiroval aj Rudolf I. (II.) a pokúsil sa o rekatolizáciu aj v Uhorsku. Vybral si však veľmi nepriaznivú dobu – obdobie pätnásťročnej vojny, čo minimalizovalo šance na prípadný úspech. Aj keď Rudolf mal do istej miery právo zasiahnuť do náboženských pomerov v Košiciach, odpor protestantov napokon vyústil do povstania Štefana Bočkaja.[5]

Najdôležitejším bodom mierovej zmluvy medzi Štefanom Bočkajom a Habsburgovcami, podpísanej v roku 1606 vo Viedni, bolo zaručenie náboženskej slobody pre magnátov, šľachtu, kráľovské mestá, privilegované mestečká patriace ku korunným majetkom a pre vojakov uhorských pohraničných posádok. Napriek rôznym protestom z katolíckeho tábora bol Viedenský mier ratifikovaný snemom a stal sa základným pilierom náboženskej slobody v krajine.

Matej II. ho pri príležitosti svojej korunovácie za uhorského kráľa v roku 1608 potvrdil, ba ešte ho aj rozšíril, keď bola vypustená sporná pasáž o nespôsobení ujmy katolíckemu náboženstvu. V Matejovej volebnej kapitulácii nachádzame dodatok, ktorý povoľuje vyznavačom každého náboženstva ustanoviť si svojich superintendentov. Krátko potom na evanjelickej synode v Žiline v roku 1610 a o štyri roky neskôr v Spišskom Podhradí, došlo na Slovensku k vytvoreniu samostatnej evanjelickej cirkevnej správy v podobe superintendentúr a tým aj k úplnemu oddeleniu evanjelickej cirkvi augsburského vyznania spod formálnej právomoci vyššieho katolíckeho kléru. Prevaha obyvateľov nekatolíckeho vierovyznania bola po uzavretí Viedenského mieru taká výrazná, že nedávala príliš veľké šance na rýchle úspechy začínajúcej rekatolizácii v Uhorsku, o ktorú sa pokúšal ostrihomský arcibiskup František Forgáč.[6]

[5] O problémoch rekatolizačného pokusu Rudolfa v Košiciach i o okolnostiach vypuknutia povstania Štefana Bočkaja pozri: HARČAR, A.: Historický význam protireformácie v Košiciach r. 1604, Budapešť 1942, 139 s.

[6] V dobe uzavretia Viedenského mieru resp. krátko po ňom mali prívrženci protestantizmu veľkú prevahu. V Nitrianskej stolici roku 1613 bolo 37 607 katolíkov a 82 840 evanjelikov, katolíckych kňazov bolo 43 a evanjelických 75. Ďalšie čísla nám pomôžu utvoriť si obraz o nedostatočnom počte kostolov i kňazov oboch vierovyznaní. V stolici bolo 73 evanjelických fár, 34 filiálok, 105 evanjelických obcí bolo bez kostolov. 43 katolíckych kňazov malo spravovať 51 katolíckych fár a 29 filiálnych kostolov. 75 dedín patriacich ku katolíckym farnostiam bolo bez kostola. V Turčianskej stolici bolo 2891 katolíkov s dvoma farami a dvoma kňazmi, tiež s dvoma filiálkami s kostolmi a 6 dedinami bez kostola. 14 000 evanjelikov malo 18 fár, 17 kazateľov, 6 filií a 52 obcí bez kostola. V Liptovskej stolici bolo katolíkov 1175 a dve fary, evanjelikov bolo 17 tisíc a mali i 32 fár, 7 filií, 61 obcí bez kostolov a 32 kazateľov. V Oravskej stolici oficiálne neboli žiadni katolíci, no jeden katolícky kňaz tu pôsobil a tvrdil, že má 7 tisíc veriacich. Evanjelikov bolo asi 16 tisíc, mali 12 fár, 8 filií a 79 dedín bez kostola. Evanjelických kazateľov tu bolo 12. V týchto štyroch stoliciach bolo **48 673** katolíkov a **178 513** evanjelikov.

Zatiaľčo v predbielohorskej dobe prichádzali do Uhorska skupiny emigrantov len ojedinele, porážka českých a moravských stavov v roku 1620 a následné rekatolizačné opatrenia radikálne zmenili situáciu. Postavenie nekatolíkov v Čechách a na Morave sa rýchlo zhoršovalo. Ferdinand II. bol rozhodnutý previesť dôslednú rekatolizáciu. Ferdinandom koncipované memorandum naznačovalo, že nebude ochotný pristúpiť na kompromis a že dni náboženskej slobody v Čechách sú spočítané: *Od zavlečenia kacírstva do Čiech nevidíme tam nič iné, len neporiadky, neposlušnosť a buričstvo. Tieto sekty zosilnili a sú stále zúrivejšie a drzejšie. Keď dosiahli všetkých svojich cieľov v náboženských otázkach, obracajú sa proti svetskej vláde a napádajú samotnú najvyššiu vrchnosť. Vzbúrenci sami sa pripravili o jediný prijateľný argument, ktorý ich kazatelia neustále hlásali, že totiž bojujú za náboženskú slobodu a cisár i habsburský rod majú tú najlepšiu príležitosť ukázať svetu, že ich jediným cieľom je obnoviť svoju oprávnenú autoritu ... Lepšie je nevládnuť ako byť otrokom svojich poddaných a je oveľa čestnejšie preliať svoju krv ako byť hanebne odohnaný z trónu ako zločinec a zbabelec.*[7]

Krátko po bielohorskej porážke hľadali v Uhorsku azyl prví utečenci z Čiech a Moravy. Väčšinu krajiny kontroloval v tej dobe sedmohradské knieža Gabriel Betlen, ktorý sa deklaroval za ochrancu nekatolíckeho náboženstva v Uhorsku a zároveň bol formálnym spojencom vzbúrených českých stavov. To zaručovalo všetkým emigrantom pomerne bezpečné útočisko. Prvými emigrantmi boli vojaci a politickí previnilci na čele s Henrichom Matejom Thurnom, ktorý sa začiatkom roku 1621 objavil v Betlenovom hlavnom stane – v Trnave.

Ďalšou skupinou hľadajúcich azyl v Uhorsku boli moravskí anabaptisti vyhnaní na základe patentu kardinála Františka Ditrichštajna. Boli vypovedaní v dôsledku podpory stavovskému povstaniu i náboženskej náuky. Počet anabaptistov, ktorých sa kardinálov rozkaz týkal, sa odhaduje na 10 000. Z nich asi polovica, najmä starší a chorí, prestúpili na katolícku vieru, čo ich zachránilo pred exilom. Mnohí z nich však iba naoko. Zvyšok odišiel do Uhorska, kde boli prijatí s otvorenou náručou. Bratom vyšiel v ústrety aj Gabriel Betlen, ktorý uhorským pánom na západnom Slovensku vydal príkaz, aby anabaptistom nekládli žiadne prekážky a umožnili im usadiť sa. Časť z utečencov rozmnožila pôvodné habánske dvory v Sobotišti, Holíči, Kátove, Brodskom či Moravskom Sv. Jáne. Mnohých prichýlil Pavel Nádašdy, syn Alžbety Bátoryčky v Čachticiach i v ďalších obciach čachtického panstva. Viacero anabaptistických skupín využilo príležitosť, ktorú im ponúkol knieža Gabriel Betlen a vysťahovali sa do Sedmohradska. Obdarovaní rôznymi privilégiami od Betlena sa usadili v Alvinci (dnes Vintul de Jos). Privilégiá potvrdili sedmohradským habánom aj nasledujúce sedmohradské kniežatá a v roku 1702 aj samotný cisár Leopold I.

Vyhnaným habánom poskytol azyl aj dedičný pán v Trenčíne Gašpar Ilésházy, sám horlivý protestant. Ilésházyho toleranciu voči príslušníkom sekty dokumentujú aj slová z dohody so skupinou anabaptistov: *My Gašpar Ilésházy dávame na známosť..., že sme bratom ktorých nazývajú huterskými, v predchádzajúcom roku 1622, keď boli z Moravy pre svoje náboženstvo vyhnaní a na našom trenčianskom panstve z kresťanského spolucítenia a podľa slávnych slobôd uhorského kráľovstva nami prijatí, poskytli náš dom v Tepliciach a Dubnici.* ... Ilésházy dovolil habánom usadiť sa v Soblahove a vybudovať bratský dvor. Pravda Ilésházym poskytnutý azyl nebol celkom nezištný. Ha-

[7] PRIESTEROVÁ, E.: Dějiny Rakouska,1954, s. 140.

bánom odpredal rozľahlý dom s pozemkami za 150 zlatých. Oslobodil ich spod poddanských povinností a udelil rôzne slobody, za čo však museli platiť ročne 200 zlatých. Vymohol si aj to, aby mu svoje výrobky predávali lacnejšie. Tam kde ostatní páni mali zaplatiť za výrobky alebo prácu 6 grajciarov, od Ilešházyho mohli bratia požadovať len 5.

Ilešházy priznal habánom slobodu od všetkých poplatkov, ktorých platenie bolo v rozpore s ich svedomím. (Sem patrili rôzne platby súvisiace s vojnou resp. s protiturec-kou obranou). Slúži ku cti príslušníkom tohto rodu, že aj v nasledujúcich generáciách dodržiavali dohody uzavreté s náboženskými exulantmi aj keď už sami boli katolíkmi. Jozef Ilešházy protestoval v roku 1759 proti konfiškovaniu náboženských kníh habánom usadeným v Trenčíne trenčianskym mestským magistrátom.[8]

Nemožno však tvrdiť, že by existencia habánov v Uhorsku bola bez problémov. Najmä počas vojenských ťažení sa ich dvory stali terčom rabovania a útokov. Domáce poddanské obyvateľstvo, ktoré trpelo biedou v posledných rokoch 30 ročnej vojny vypálilo a vyrabovalo habánske dvory v Brodskom, v Moravskom Sv. Jáne a vo Veľkých Leváročh a v roku 1645 aj v Chtelnici. Antagonizmus medzi domácimi a habánmi vyvieral z národnostnej a náboženskej odlišnosti. Novokrstenci a aj ich potomkovia boli ešte aj na prahu 20. storočia považovaní za cudzincov. Ako osobitná náboženská skupina habáni pretrpeli aj všeobecné prenasledovanie nekatolíkov po potlačení Vešeléniho sprisahania v rokoch 1671–1681. Snahy o ich pokatolíčtenie sa vystupňovali až za vlády Márie Terézie.

Zanechajme však pestré osudy anabaptistov a venujme sa ďalšej skupine náboženských exulantov, ktorí zavítali na uhorskú pôdu z Čiech a Moravy. Prísny postup proti anabaptistom neveštil nič dobré ani konformnejším nekatolíckym náboženstvám. 29. marca 1624 boli zakázané akékoľvek bohoslužby okrem katolíckych a 18. mája vyšiel zákaz pobytu všetkým kacírskym kazateľom v Čechách. Protireformácia postupovala míľovými krokmi. Množstvo evanjelických kazateľov opúšťalo krajinu, mnohí z nich našli útočisko v Uhorsku. Od roku 1625 sa húfne sťahovalo aj obyvateľstvo. Po vydaní mandátov pre Čechy 31. júla 1627 – a pre Moravu 9. marca 1628 s príkazom do šiestich mesiacov prestúpiť na katolicizmus alebo opustiť krajinu začal sa masový exodus. Cieľovými krajinami pre nemecky hovoriacich evanjelikov bolo Sasko, českojazyční evanjelici našli azyl v Uhorsku resp. na Slovensku, kde sa im naskytli obzvlášť výhodné pomery. Aj príslušníci Jednoty bratskej smerovali ponajviac na Slovensko.

Podmienky pre náboženský azyl boli v tej dobe ešte veľmi dobré. Väčšina zemských pánov ovládajúcich pohraničné panstvá boli prívržencami evanjelického vierovyznania. Ilešházyovci dediční páni Trenčína, Náriovci na Branči, Nádašdy a Druget v Čachticiach, Rákociovci v Lednici, Ostrožičovci v Ilave a ďalší ochotne príjmali kňazov a laikov. Vlny náboženských emigrantov v druhej polovici dvadsiatych rokov 17. storočia znamenali aj nemalý hospodársky prínos. Niektoré oblasti na západnom a severozápadnom Slovensku boli vyľudnené po nájazdoch Turkov a Tatárov v roku 1599 i za Bočkajovho i Betlenovho povstania. Svoju rolu zohrala aj jazyková príbuznosť, či takmer identita s domácim obyvateľstvom ako aj blízkosť moravskej hranice. Každý exulant zatiaľ dúfal v možný návrat.

[8] KALESNÝ, F.: Habáni Na Slovensku, Bratislava 1980, s. 87–90 a 68.

V neposlednom rade pôsobila aj pôda pripravená účinkovaním evanjelických kňazov z Čiech a Moravy v evanjelických cirkvách na Slovensku v dobe predbielohorskej. Exulanti významne posilnili evanjelickú cirkev na Slovensku nielen počtom, najmä však duchovne, keďže jadrom emigrantov bola inteligencia. Predovšetkým evanjelická cirkev v hraničných stoliciach – v Nitrianskej a Trenčianskej sa neobyčajne posilnila. Početný nárast evanjelikov a duchovný rozkvet celej mestskej spoločnosti bol badateľný aj v Skalici, kde sa usadilo mnoho šľachty i mešťanov. Pod vplyvom rozhojnenia, ale aj vďaka prílevu množstva vzdelaných protestantských duchovných prestúpilo v Skalici veľa katolíkov na evanjelickú vieru. Podobnú situáciu zaznamenali dobové pramene v Senici, v Novom Meste nad Váhom, v Trenčíne.[9]

Osobitnú zmienku si zaslúži stredisko Jednoty bratskej na Považí – Púchov aj s blízkou Lednicou pod patronátom Rákociovskej rodiny. Tieto sídla boli považované aj za druhé Lešno – hlavné stredisko Jednoty v Poľsku. V neveľkej Lednici žilo okolo roku 1630 osem duchovných Jednoty bratskej aj s rodinami. Časť exulantov Jednoty odišla na Spiš pod ochranu Mariášiovcov a usadili sa v Markušovciach.[10]

Nezanedbateľný bol aj hospodársky prínos pobielohorského exilu. Najmä meštianskemu živlu z Moravy a Čiech, hľadajúcemu azyl v severnej, jazykovo príbuznej časti Uhorska, je treba pripísať nebývalý rozvoj remesiel v niekoľkých strediskách na západnom Slovensku. Badateľne sa rozmnožil počet cechov v Skalici, Novom Meste nad Váhom, Vrbovom. Púchovskí súkenícki majstri počtom 50 boli všetko moravskí exulanti.

Treba si položiť otázku ako je možné, že jednu krajinu kde vládol Ferdinand II. boli nekatolíci nútení opustiť a druhá, kde bol tiež vládcom ich príjmala. Výnimočné postavenie Uhorska, o ktorom tu bola reč, bola príčinou tohto zdanlivého rozporu. Ferdinand II. prisahal pri svojej voľbe za uhorského kráľa v roku 1618 na články z roku 1606 a 1608 a bol ich nútený potvrdiť aj pri iných príležitostiach; v roku 1622 pri podpise Mikulovského mieru, a aj v ďalších zmluvách s Betlenom. Takže náboženské záležitosti zostávali výlučne v kompetencii zemepánov. Väčšina z nich nekatolíckych emigrantov vďačne prijímala. Dokonca aj mesto Nitra – pod právomocou katolíckeho biskupa – poskytovalo možnosť usadiť sa nekatolíkom. Pravda, do týždňa musel prisťahovalec konvertovať na katolicizmus. V skutočnosti aj takáto konverzia bola dlhú dobu, zakiaľ sa sedmohradské kniežatá vydávali za ochrancov nekatolíckych náboženstiev Uhorsku, viac menej formálna.[11]

Jedinou silou, ktorá mala možnosť a energiu utlmiť rozvoj protestantizmu bola katolícka cirkev. Na jej čele práve v tomto období stál ostrihomský arcibiskup a prímas Peter Pázmáň. Jeho cieľom bolo obrátenie vysokej šľachty na katolicizmus, čo sa mu aj darilo. Sám presviedčaním a literárnou činnosťou obrátil na katolícku vieru 30 magnátskych rodín. Magnátska špička bola rozhodujúcou politickou vrstvou v krajine a preto bola Pázmaňova taktika úspešná. Pod vplyvom magnátov začala rekatolizovať aj nižšia šľachta. Zaujímavá bola aj Pázmaňova reakcia na príchod množstva protestantských duchovných spoza Moravy. Údajne vyzval katolícke duchovenstvo v ostrihomskej arcidiecéze z drvivej väčšiny obývanej Slovákmi, aby sa k ľudu prihovárali jeho rečou, teda po slovensky. Jeho zámerom bolo pomocou jazyka posilniť vzťah medzi veriacimi

[9] PAULÍNY, L.: Dejiny superintendencie Nitrianskej, Senica 1891, zv. 3., s. 103.
[10] ODLOŽILÍK, O.: Bratři na Slovensku, Časopis Matice Moravské, ročník 55 (1931), s. 342 a nasl.
[11] Dejiny Nitry, Nitra 1998, s. 194.

a katolíckym duchovenstvom a oslabiť vplyv protestantských kazateľov hovoriacich českým jazykom.

Pre protestantov sa náboženské pomery v Uhorsku pod kontrolou Habsburgovcov nevyvíjali priaznivo od doby, keď Peter Pázmáň odštartoval svoje rekatolizačné úsilie. Už na sneme v roku 1638 mali katolíci väčšinu. Ale odboj pod vedením Juraja I. Rákociho v rokoch 1644–1645 vyvrcholil uzavretím Lineckého mieru. Jeho štyri body sa týkali náboženských záležitostí. Znova boli potvrdené body Viedenského mieru o náboženskej slobode stavov, miest, privilegovaných mestečiek a pohraničných posádok. Okrem toho v šiestom bode bola prijatá zásada slobodného vyznania viery pre poddaných, čo bolo v porovnaní s predchádzajúcim stavom rozšírenie práv. Podľa jeho znenia ani zemepán nemal a nesmel rušiť slobodu vierovyznania svojich poddaných a nútiť ich príjmať a akceptovať iné náboženstvo. Vyhnaní kňazi mali sa navrátiť do svojich farností, tam kde si to ľud želal a protestantom odobrané kostoly sa mali reštituovať.

Potvrdenie mieru bolo však záležitosťou snemu. Snemové rokovania trvali v Bratislave celých 10 mesiacov. Akonáhle sa prečítali body Lineckého mieru, zodvihol sa ostrihomský arcibiskup Juraj Lipaj a v mene uhorského kléru proti mieru protestoval. Jeho príklad nasledovali viacerí katolícki magnáti. Nakoniec bola mierová zmluva zavedená do snemových dekrétov s dodatkom, že protesty kléru a niekoľkých magnátov sú neplatné.

Za štyri desaťročia, ktoré delili Viedenský a Linecký mier, urobila rekatolizácia veľké pokroky, no náboženská sloboda zostala zachovaná a preto zostávalo Uhorsko pre náboženských emigrantov príťažlivou krajinou. Posledné exilové skupiny z českých krajín sa tu usadili po uzavretí Vestfálskeho mieru a odchode švédskych vojsk v roku 1650 z územia Čiech a Moravy. Tým sa prakticky masová vlna exilu z krajín koruny českej skončila. Individuálna emigrácia do Uhorska najmä z Moravy však trvala až do vydania tolerančného patentu. Náboženská emigrácia z Čiech, Moravy a Sliezska svojimi rozmermi i pôsobením na hospodársky, duchovný a kultúrny rast oblastí kam smerovala, bola bezpochyby najvýznamnejšou migračnou vlnou na Slovensku v novoveku. Avšak nebola poslednou. V roku 1658 boli z Poľska vyhnaní príslušníci sekty sociniánov. Veľa z nich si našlo útulok v severovýchodnom Uhorsku a v Sedmohradsku.

Politické a náboženské rozbroje ako aj zrušenie uhorskej ústavy a desaťročné prenasledovanie protestantov po odhalení Vešeléniho sprisahania nebolo priaznivým obdobím na poskytnutie azylu v krajine. Trend bol skôr opačný. Násilnou rekatolizáciou i prenasledovaním politických previnilcov sa vyvolala vlna odchodu z krajiny. Nemala síce masový charakter, no skutočnosť, že svoju vlasť boli nútení opustiť príslušníci protestantskej inteligencie – učitelia a kňazi, mala na ďalší vývoj protestantizmu negatívny dopad. Ale po čiastočnom obnovení náboženskej slobody na šopronskom sneme v roku 1681 a najmä po sneme v Bratislave roku 1687 sa situácia zmenila. Uhorsko sa opäť stalo atraktívnou krajinou pre emigrantov z náboženských, politických a hospodárskych pohnútok. Oblasti oslobodené od Turkov poskytovali nielen neporovnateľne lepšie ekonomické možnosti, ale aj náboženskú slobodu. Migrácia poddanských vrstiev z Čiech, no najmä z Moravy smerovala práve na územia zbavené tureckého panstva.[12]

[12] ŠINDELÁŘ, B.: Útěky poddaných z Moravy koncem 17. století do Uher, Časopis Matice Moravské, roč. 98 (1979), s. 70–103.

Posledným dejstvom migračných vĺn, ktoré v 17. storočí smerovali do Uhorska, aby tam našli podmienky na pokojný život a ochranu pred prenasledovaním, bol veľký srbský exodus. V rokoch 1690–1691 sa do južných častí krajiny uchýlilo 40 000 srbských rodín pod vedením Arsenija Petroviča patriarchu z Peče. Srbi sa po dohovore s Viedňou usadili v Báčke, Srieme, v okolí rieky Maruše a Tisy. Bola im poskytnutá široká samospráva a nezávislosť od stoličných orgánov. Leopold I. udelil týmto Srbom aj zvláštne náboženské privilégiá.

V období novoveku smerovali do Uhorska príslušnici prenasledovaných siekt anabaptistov, či sociniánov, viacero vĺn náboženských exulantov z krajín koruny českej i evanjelici z Nemecka a Rakúska. Krajina poskytla azyl Srbom a všetci tu našli nový domov, i keď podmienky neboli ideálne. Exil z Uhorska z náboženských dôvodov bol v porovnaní s tým nepatrný a časovo ohraničený. Preto môžeme konštatovať, že Uhorsko bolo krajinou náboženského azylu. O tom, že práve severná časť Uhorska – Slovensko sa pre exulantov stalo novým domovom svedčí aj záverečná sloha starej piesne emigrantov z českých krajín:

Tatry, vy prijmete
nás v té úskosti
u vás chceme žiti
i složit kosti.[13]

Hungary. The Modern Land of Asylum

Ivan Mrva

In the post-Renaissance era, members of persecuted sects of Anabaptists and Socinians moved into Hungary. They were followed by several waves of religious exiles from the lands of the Czech crown and Protestants from Germany and Austria. In contrast, religious exiles from Hungary were not very numerous and restricted in time. It was the northern part of Hungary – Slovakia – which became the new home for the exiles.

[13] Myjava (zost. J. BODNÁR), Turč. Sv. Martin 1911, s. 38.

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

ČESKÁ KOMUNITA V PIRNĚ V LETECH 1629–1639

Příspěvek k pobělohorskému exilu v Sasku

Lenka Bobková

Rozsáhlá vystěhovalecká vlna patří neodmyslitelně k důsledkům porážky českých stavů na Bílé hoře. Vítězný Ferdinand II. se rozhodl nejen pro nekompromisní potrestání všech účastníků odboje, ale i pro radikální obnovu katolictví v zemi, která si naopak od pol. 15. stol. zvykla na dvojvěří, jež se postupem doby změnilo v širší konfesionální volnost chápanou jako stavovské privilegium. Evropské země však pod vlivem reformačních proudů 16. stol. vykročily k jednoznačné věroučné polarizaci a k ní začaly od počátku 17. stol. víceméně směřovat i české země. Porážka protihabsburského odboje českých stavů zajistila převahu katolicky smýšlejícímu křídlu a císařovy rekatolizační mandáty se staly ultimatem pro všechny osobně svobodné stoupence českého utrakvismu, ovlivněného nejsilněji luterstvím, stejně jako pro členy jednoty bratrské, obecně považovanými za stoupence kalvinství. Pokus o náboženskou unifikaci vyvolal však odchod jinověrců i z jiných zemí a zvýšená migrace obyvatel provázela třicetiletou válku jako obecný průvodní jev.[1]

Nábožensko-politicky motivovaný exodus z Čech nebyl jednorázovým aktem, ale procesem odvíjejícím se po celou dlouhou válku.[2] Započal již v zimě 1620/1621, kdy ze země prchaly především rodiny bezprostředních aktérů povstání, kteří měli statky blízko hranic. Po procesech proti účastníkům odboje, které započaly rozsáhlými majetkovými konfiskacemi a vyvrcholily staroměstskými popravami, vystupňoval Ferdinand II. tlak na všechny nekatolíky a opatření proti nim se stala v podstatě součástí trestu za „ohavnou rebelii" proti císaři. Lhostejno, že zasáhla i lidi politicky neangažované. Všichni svobodní obyvatelé země byli tak postupně postaveni před rozhodnutí, konvertovat nebo odejít

---

1 Např. situaci v Rakousku nedávno podrobně analyzoval: SCHNABEL, W. W.: Österreichische Exulanten in Oberdeutschen Reichsstädten. Zur Migration von Führungsschichten im 17. Jahrhundert, München 1992, který se mimo jiné zamýšlí i nad termínem exulant, jeho užíváním v dobových pramenech a v různých teritoriích. Obecně k exilu u nás nověji: Historické listy 4, 1995, kde je otištěno i zamyšlení: PEŠKOVÁ, J.: Migrace, emigrace, exil, vystěhovalectví, s. 1–2. K exilu v souvislosti s migrací v obecném slova smyslu např.: HOFFMANN-NOWOTNY, H.-J.: Migration. Ein Beitrag zu einer soziologischen Erklärung, Stuttgart 1970; TÝŽ: Paradigmen und Paradigmenwechsel in der sozialwissenschaftlichen Wanderungsforschung. Versuch einer Skizze einer neuen Migrationstheorie, in: Migration in der Feudalgesellschaft (hrsg. Gerhard JARITZ u. Albert MÜLLER), Studien zur Historischen Sozialwissenschaft 8, 1988, s. 21; tamtéž: JARITZ, G. – MÜLLER, A.: Migrationsgeschichte. Zur Rekonzeptualisierung historiographischer Tradition für neue sozialgeschichtliche Fragestellungen, s. 9.

2 Přehledně o náboženském exilu: WINTER, E.: Die tschechische und slowakische Emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert, Berlin 1955. Tradičně nejvíce pozornosti bylo v české literatuře věnováno J. A. Komenskému a jednotě bratrské vůbec. Až v poslední době nastalo určité oživení tématu, částečně vyvolané nedávným výročím westfálského míru. Český exil 17. stol. dominoval konferenci Víra nebo vlast? uspořádané Pedagogickou fakultou Univerzity J. E. Purkyně a Městským muzeem v Ústí n. L. na počátku listopadu 1998. Z konferenčních příspěvků se připravuje sborník.

ze země. Rozdíl byl pouze v přístupu k jejich majetku. Prokazatelně loajální osoby měly možnost svůj nemovitý majetek prodat, ostatní mohli disponovat pouze se statky, které nepropadly konfiskacím. V obou případech se však vyrovnání majetkových pohledávek vystěhovalců mohlo táhnout celá desetiletí.[3]

Data vydání císařských rekatolizačních mandátů ohraničují masový odliv obyvatel v letech 1621–1628/29 a dělí ho do několika fází. Nejprve byli vypovězeni čeští duchovní a učitelé, vzápětí pak i jejich němečtí kolegové (1622). V roce 1624 stanuli před rozhodnutím konvertovat nebo odejít měšťané a v roce 1627 šlechtici. Velký počet z příslušníků uvedených společenských skupin setrval při víře otců, nejedna rodina se konfesně rozdělila a volila tudíž jakési provizorium. Ostatně válka pokračovala a ani vystěhovalci v naprosté většině nepovažovali vyhnanství za trvalé. Dokladem jejich víry ve změnu situace jsou opakované návraty do Čech, diktované poměrem sil na válečném poli. Všechny pokusy o zvrat poměrů v Čechách však byly marné a před krátkodobými navrátilci znovu stála otázka, zda konvertovat nebo se opět vydat na pouť do ciziny. Osudy a především životní zkušenosti v Čechách zbylého obyvatelstva a exulantů se stále více vzdalovaly. Postupně rostla nechuť přijímat zpět před časem uprchlé osoby, jejichž majetek byl většinou zničen nebo rozchvácen příbuznými či sousedy. I proto zůstali v Čechách jen nemnozí. Ostatní se znova odebrali do svých dosavadních útočišť nebo pokračovali v hledání příhodnějšího místa k životu. Cizina se stávala jejich novým domovem.

Naznačená časová posloupnost exilových vln se promítla i do teritoriálního rozptylu vystěhovalců. Ve 20. letech byly jejich cílem především sousední země. Při volbě míst v jisté míře spolurozhodovala i konfese – členové jednoty bratrské směřovali zvláště do Polska, Braniborska a do značně nábožensky heterogenních Uher, kam zavítali i lutersky orientovaní exulanté, jimž však častěji poskytlo azyl Sasko, Lužice či Slezsko. Další přesuny během války rozvály české exulanty v podstatě po celé Evropě. Wettinské Sasko však trvale zůstalo zemí, která „pohltila" velký počet vystěhovalců, jejichž podíl na obyvatelstvu kurfiřtské země se na konci třicetileté války odhaduje na 4–5%.[4]

V době vrcholícího stavovského odboje však saský kurfiřt Jan Jiří nepatřil k protihabsburskému táboru, naopak pomohl Ferdinandovi II. v r. 1620 pacifikovat Horní Lužici a vysloužil si obě Lužice jako zástavu. Váhavý, nespolehlivý Wettin sledoval události v Čechách možná i s jistým zadostiučiněním při vzpomínce na příklon českých stavů ke kalvínovi Fridrichu Falckému.[5] Korektní styk s Vídní kurfiřt nepřerušil ani po bitvě na Bílé hoře a neváhal císaři vydat svého někdejšího vychovatele a podporovatele hraběte Jáchyma Ondřeje Šlika. Na druhé straně však nebránil českým exulantům ve

[3] Pro tyto otázky mají stále rozhodující místo práce: BÍLEK, T. V.: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618, Praha 1883; TÝŽ: Reformace katolická neboli obnovení náboženství katolického v království českém po bitvě bělohorské, Praha 1892. Lze jen poznamenat, že prameny nejsou v tomto směru zcela vyčerpány.

[4] BLASCHKE, K.-H.: Bevölkerungsgeschichte von Sachsen bis zur industriellen Revolution, Weimar 1967, s. 115; WEISS, V.: Bevölkerung und soziale Mobilität, Sachsen 1550–1880, Berlin 1992, s. 177–178.

[5] Např. Hellmut Kretzschmar in: KÖTZSCHKE, R. – KRETZSCHMAR, H.: Sächsische Geschichte, Augsburg 1995, s. 236–253; MÜLLER, F.: Kursachsen und der Böhmische Aufstand 1618–1622, in: Schriftenreihe der Vereinigung zur Erforschung der Neueren Geschichte, Bd. 23, Münster 1997; RUHLAND, V.: Der Dreißigjährige Krieg und Kursachsen, in: Sächsische Heimatblätter 40, 1994, s. 325–334; BLASCHKE, K.-H.: Sachsen im Dreißigjährigen Krieg, in: Sächsische Heimatblätter 6, 1995, s. 329–334; BURKHARDT, J.: Der Dreißigjährige Krieg – Einfluß der sächsischen Politik auf die deutsche Geschichte, in: Dresdner Hefte 56 (Sachsen im Dreißigjährigen Krieg), 1998, s. 3–12.

vstupu do Saska. Pouze všichni příchozí byli povinni požádat o povolení k pobytu a o pas v případě, že by chtěli kurfiřtskou zemi opustit. Stejným opatřením podléhal i majetek, který si s sebou přivezli.

Díky uvedenému postupu a dík pečlivosti drážďanské kanceláře, vznikla obrovská agenda „exulantských záležitostí", zahrnující nejrůznější žádosti, jejich vyřizování, evidenční soupisy atd. Exulanty najdeme i v soudních aktech, které kromě jiného obsahují i jejich testamenty. Vedle centrálně evidovaných písemností, uložených dnes ve státním archivu v Drážďanech, se čeští vystěhovalci objevují v městských knihách či ve farních matrikách po celém Sasku.

Naznačené množství a rozptyl pramenů představoval pro historiky vždy tvrdý oříšek. Přesto se téma českého exilu v Sasku od průkopnické studie Christiana Adolpha Peschcka z poloviny 19. století vždy znova vracelo na stůl německých i českých badatelů.[6] V souvislosti s pokusem Jiřího Loesche o shrnující pohled na osudy exulantů vznikla pak péčí Alwina Bergmanna zcela ojedinělá archivní pomůcka, tzv. Bergmannova sbírka, která měla zájemcům ulehčit práci s písemnostmi exulantů. Jedná se o rozsáhlý rejstřík čítající 59 objemných svazků rukopisných regestů a odkazů na příslušný pramenný originál.[7] Ale ani jmenovaná úctyhodná pomůcka neřeší všechny problémy s mnohostí existujícího materiálu. Vykročením z tohoto labyrintu je dle mého soudu nezbytné zúžení tématu a podřízení se struktuře zachovaných pramenů. Jinými slovy je třeba opustit „český" pohled na emigranty, spjatý s jejich majetky, společenským postavením či místy původu a respektovat pohled „německý", zajímající se o exulanty v jejich novém postavení vázaném na konkrétní místo v Sasku.

Pro svou sondu jsem si po delší úvaze zvolila město Pirnu. Výběr byl diktován několika důvody. Pirna sehrála vzhledem k exilu svým způsobem výjimečnou úlohu. Předurčovala ji k ní již geografická poloha. Ležela na samých českých hranicích, zároveň ale i v dosahu Drážďan, které Jan Jiří chránil před přílivem nemajetných, bezvýznamných exulantů.[8] Blízkost rezidence jistě lákala politicky angažované šlechtice, stejně jako Pražany, kteří v prvých exilových letech tvořili naprostou převahu v pirenské exulantské

[6] PESCHECK, Ch. A.: Die Böhmischen Exulanten in Sachsen, Leipzig 1857. Na německé straně to byli zvláště badatelé hlásící se k dávným exulantům jako svým předkům, např.: SCHMERTOSCH von Riesenthal, R.: Die böhmischen Exulanten unter der kursächsichen Regierung in Dresden, Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde (dále NASG) 22, 1901, s. 291–343; Týž: Adelige Exulanten in Kursachsen nach Urkunden der Dresdner Hauptarchives, Berlin 1902. Jednu z prvých českých „exulantských" črt otiskl: KOMÍNEK, A.: Vystěhovalci čeští po bitvě bělohorské, Památky archeologické (dále PA) 9, 1874, s. 554–558; LÍVA, V.: Studie o Praze pobělohorské, Sborník příspěvků k dějinám hl. města Prahy 6, 7, 1930, 1993 – 1. Emigrace, s. 357–419, II. Rekatolizace, s. 1–121; FIALA, V.: Slaný v letech 1618–1652, Praha 1935 atd. Exilem v obecnější rovině se zabýval O. ODLOŽILÍK, jemuž je v tomto sborníku věnována stať I. Bartečka, kde jsou i odkazy na Odložilíkovy práce. Exulantům v Sasku se věnoval především J. VOLF, který mimo jiné (viz dále) vydal významnou pramennou studii, Čeští exulanti ve Freiberce v letech 1620–40, Věstník královské učené společnosti nauk 20/V, 1911, s. 1–142.

[7] Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden (dále SächHStA), Bergmannsche Exulantensammlung. Zprávy o sbírce: MALÁ, A.: Bohemika v Hlavním zemském archivu v Drážďanech, Archivní časopis 10 (dále AČ), 1960, s. 241–242; SCHMIDT, G.: Prameny k československým dějinám ve Státním archivu v Drážďanech, Sborník archivních prací (dále SAP) 18, 1968, s. 547–557; podrobněji: BEDNAŘÍK, K. – KOBUCH, M.: Bergmannova sbírka ve Státním archivu v Drážďanech, AČ 31, 1981, s. 161. Sbírka vznikla v souvislosti s přípravou práce: LOESCH, G.: Die böhmischen Exulanten in Sachsen, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen Österreich 42–44, Wien–Leipzig 1923.

[8] GROß, R.: Johann Georg I. und seine Residenz im Dreißigjährigen Krieg, in: Dresdner Hefte 56 (Sachsen im Dreißigjährigen Krieg), 1998, s. 13–20. K Drážďanům v Bergmannově sbírce svazky 43, 44.

kolonii. Nezanedbatelné byly jistě i dlouhodobé obchodní styky českých měst s Pirnou, týkající se především Ústí nad Labem a Litoměřic. Pro Pirnu hovořila i její poloha na Labi, které poskytovalo utečencům možnost levné přepravy.[9] Pro historiky jsou vedle početnosti a složení pirenské exulantské kolonie přitažlivé i její dramatické osudy.

Pro Pirnu se zachovala celá škála pramenů. Jako východisko pro postižení struktury české pirenské obce jsem si z nich vybrala tři evidenční soupisy provedené na rozkaz kurfiřta v letech 1629, 1631 a 1636.[10] Jedná se o pramen jen málo využitý, byť poskytuje nejúplnější přehled o počtu exulantů žijících ve městě bez ohledu na jejich sociální a majetkové postavení v někdejší vlasti.

Všechny tři soupisy byly pořízeny na základě informací, které pověřené komisi sdělili jednotliví majitelé pirenských domů, v nichž exulanty ubytovali. Jejich jméno je proto uvedeno vždy na prvním místě a teprve pod ním se nacházejí jména exulantů. Pod pojmem jméno nutno chápat nikoliv jednotlivce, ale domácnost exulanta ať již jakkoliv velkou. Reprezentoval ji hospodář, případně vdova a zahrnovala bezprostřední členy rodiny (manželka, děti), blízké příbuzné (matka, tchýně, sourozenci, švagr apod.), případně služebnictvo. Vyčíslený doprovod je v seznamech bezejmenný. Takto získaný počet členů domácností je vždy sumarizován v jednom domě, dále pak v jednotlivých částech města včetně předměstí a na závěr v celkovém součtu. U osob s predikátem bývá poznámka o jejich příslušnosti ke šlechtě, do níž jsou většinou zahrnováni i erbovní měšťané, u veřejně činných osob bývá uvedeno jejich někdejší postavení (purkmistr, městský písař, radní), důsledně je zaznamenán též titul univerzitních mistrů. U většiny jmen zapsal písař i místo původu vystěhovalců. Přes evidentní snahu po shromáždění co nejpodrobnějších údajů zůstává řada jmen bez bližšího určení. Vesměs je tomu tak u lidí evidentně chudých a nijak známých.

Soupis z ledna roku 1629 zaregistroval v 393 pirenských domech celkem 594 jmen českých exulantů, tj. představitelů domácností. Celkový počet utečenců včetně dětí a služebného personálu činil 1431 ve vnitřím městě a 692 na předměstích, tj. celkem 2123 osob. Za povšimnutí stojí i skutečnost, že 140 (tj. 23,6 %) domácností vedly ženy. Jako šlechtické bylo označeno celkem 64 domácností.

Co se týče služebného personálu, byly bezesporu nejlépe vybaveny právě šlechtické rodiny, které doprovázeli mnohdy nejen služky a sluhové, ale i společnice – „panny či slečny" („Jungfrauen"), preceptoři, kočí apod. Skromnější se jeví měšťanské domácnosti, k nimž patřila pouze jedna či dvě služky a výjimkou nebyly ani domácnosti zcela bez služebnictva. Úhrnem z 594 jmenovitě vedených domácností českých exulantů v Pirně v roce 1629 (tj. bez držitelů pirenského městského práva) mělo u sebe minimálně jednu služebnou či sluhu 151 rodin či jednotlivců, tj. 25,4 % domácností. Z toho plných 102 mělo v doprovodu pouze ženy, tj. jednu či více služebných („Magd, Mägdlein, Dienerin") a z nich 85 žilo ve vnitřním městě. Ve dvou případech je zaznamenána pouze panna („Jungfrau"). Služku (služky) spolu se sluhou (čeledínem) případně pacholetem

[9] Pirna dosud nemá komplexně pojaté dějiny. Vývoj a popis města in: MEICHE: Historisch- topographische Beschreibung der Amtshauptmannschaft Pirna, Sonderdruck, Dresden s.d.; STURM, A.: Canaletto- Stadt Pirna 1500–1800, Betrachtung zur Stadtbaugeschichte, Imhof 1998.

[10] SächsHStA Dresden, 3. Buch der Einnehmung: Loc. 10331/14, fol. 27r – 73v; 3. Buch der Einnehmung: Loc. 10331/14, fol. 381r – 437v; 4. Buch der Einnehmung: Loc. 10332/2, fol. 17, dále nefoliováno, celkem 16 listů. Do tisku jsem již odevzdala jejich edici. V Bergmannově sbírce k Pirně viz sv. 41, 42.

nebo učedníkem (tj. „Knecht, Diener, Junge, Geselle") mělo 27 domácností, z nichž jen sedm bydlelo na předměstích. Pouze „Knecht" nebo „Junge" se vyskytuje v sedmi případech, jednou je uveden „Geselle". Početnější doprovod mělo pouze 11 rodin, vesměs šlechtických. Nejvíce – 15 osob – provázelo Alexandra Kaplíře s ženou a dvěma syny, 13 bezdětného Albrechta Eusebia Beřkovského, 12 Kateřinu Stubenbergovou, 11 Albrechta Myšku ze Žlunic. Počet a složení služebného doprovodu představuje jisté kritérium určující společenské postavení rodiny a částečně i její hmotné zajištění. Ze soupisu je též patrno, že ti zámožnější povětšině bydleli uvnitř hradeb, kdežto na předměstích najdeme spíše rodiny a jednotlivce sociálně slabší. Neplatilo to samozřejmě absolutně, i na předměstích žili bohatší šlechtici a někteří měšťané. Patřil k nim např. Bořek Mateřovský, který bydlel s dvěma velkými syny a 13 lidmi služebného personálu na předměstí u Donínské brány.[11] Proč, za jakých okolností či podmínek byla čeleď ochotna sdílet osud svých pánů, je samozřejmě těžko zodpověditelnou otázkou. Víra, denní chléb, věrnost, osobní vztah, jistá zodpovědnost pána za osud svěřené čeledi? Vše mohlo sehrát svou úlohu při rozhodování jednotlivce.

K soupisu z roku 1629 připojili pirenští radní též přehled exulantů, kteří si zakoupili městské právo. Nebylo jich mnoho – pouhých jedenáct, z nichž ještě tři patřili k rodilým Němcům, kteří se teprve před časem usadili v Čechách. V dosažení městského práva nebránil exulantům vždy nedostatek peněz. Většinou o něj prostě nestáli. Chtěli zůstat pouhými hosty čekajícími na kýžený návrat do vlasti a bez povinnosti podílet se na všech daních a kontribucích. Pro město, které nemělo více než 4 tisíce obyvatel, však dlouhodobý pobyt více než dvou tisíc lidí představoval nepochybně obrovskou zátěž, i přesto, že exulanti za ubytování platili. Brzy se musely objevit problémy zásobovací, pořádkové i hygienické, stejně jako finanční. Nelze se proto ani Pirenským divit, že si kurfiřtovi postěžovali a především žádali, aby dalším utečencům pobyt v Pirně již nepovoloval.

Dle seznamu z počátku roku 1631 bylo v Pirně napočítáno celkem 1962 exulantů, kteří žili v 541 domácnosti a bydleli ve 178 pirenských domech za hradbami a 101 domě na předměstích. Specifikem zmíněného soupisu jsou neobyčejně cenné údaje o způsobu obživy jednotlivých domácností. Z tohoto hlediska lze exulanty rozdělit do 4 základních skupin. První, největší zahrnuje rodiny i jednotlivce, kteří měli nějakou hotovost, peníze, prodejné zboží, případně blíže neurčené příjmy, z nichž se byli schopni uživit a zaplatit nájem. Výše prostředků však byla velmi rozdílná a mnohým lidem zajišťovala – dle poznámek písaře – pouze nuzné živobytí. K této skupině patřilo celkem 299 domácností, tj. něco přes 55 % ze všech exulantských rodin. Dále přichází v úvahu značně heterogenní skupina lidí, kteří se živili prací, a to buď výkonem svého povolání, domácími pracemi, posluhou či prací za mzdu (celkem 167 domácností). Několik exulantů (14) žilo z almužen, u 61 domácností jakýkoliv bližší údaj chybí.

Z jmenovaných řemeslníků jsou nejvyššími čísly zastoupeni krejčí (27) a ševci (11), dále zde najdeme např. kožešníky, jednoho kloboučníka, hrnčíře, tesaře, zámečníka,

[11] S tímto údajem jsou poněkud v rozporu Bořkovy nářky na špatnou hmotnou situaci rodiny, které se objevují jak v jeho přiznání kurfiřtovi [SächsHStA Dresden, Derer Boheimischen Exulanten Darlehn, Anno 1632: Loc. 10833, Nr. 465, fol. 67 (srv. pozn. 31)], tak v pamětních zápiscích uložených dnes v Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel a jimž se věnovala naposledy: RYANTOVÁ, M.: Těžké časy urozeného a statečného rytíře Bořka Mateřovského z Mateřova, exulanta v městě Pirně, Víra nebo vlast?, Ústí n. L., v tisku.

jircháře, soukeníka, tři knihtiskaře, lazebníka, lékárníka. Z celkového počtu 98 profesně uvedených řemeslníků však pouze 60 jich řemeslo skutečně provozovalo. Neuplatnil se například – vedle zavedeného pirenského lékárníka Jacobea se nemohl uchytit – jeho pražský kolega Petr Diriks a z pěti jmenovaných malířů pouze čtyři své řemeslo vykonávali. Podobně tomu bylo i u speciálních profesí, jako např. duchovní, prokurátor, učitel, písař, varhaník. Takto označených lidí bylo v seznamu z roku 1631 celkem 47 a pouze u pěti lze hovořit o výkonu povolání. Skupina osob s vyšším vzděláním však byla podstatně větší a náležely k ní i osoby uvedené v předešlých skupinách, zvláště mezi lidmi, žijícími z hotovosti.

Poslední seznam z října roku 1636 se obsahem více blíží prvnímu, včetně připojení údajů o držitelích pirenského městského práva. Celkový počet exulantských domácností se snížil na 464 a tvořilo je 1610 osob. Započítáno je do nich též 21 držitelů městského práva, z nichž někteří si zakoupili v Pirně i dům a poskytovali ubytování dalším exulantům. Písař zachytil i některé detaily určující blíže konkrétní osoby – u kazetele Adama Clemense z Plzně si poznamenal, že mu bylo již 96 let, dostatečně starým se mu zdál i sedmdesátiletý Abrahám Gersdorf, Mikuláš Sekerka ze Sedčic měl být chromý po utrpěné mrtvici, Anna Čáslavská z Prahy byla nevidomá apod.

Celkově lze říci, že se česká pirenská komunita výrazněji proměnila, což byl důsledek nejen plynoucího času, ale i událostí, k nimž v době mezi napsáním seznamů došlo. Nepochybně velmi silně zapůsobil na exulanty vstup Saska do války a tažení do Čech na podzim roku 1631, zakončené však neslavným ústupem kurfiřtské armády z Prahy v květnu 1632. Exulanté ve značném počtu saské vojsko provázeli a v Čechách se snažili znova obsadit své statky a vyřídit váznoucí pohledávky. Naděje na obnovu starých pořádků se však rychle rozplynula a většina navrátilců opět prchala za hranice rodné země.[12] V patách saské armády se plížil mor, který zasáhl i Pirnu. Nákaza se šířila zvláště mezi ženami a dětmi a nedělala rozdílů mezi pirenskými měšťany a exulanty.[13] Smutným svědectvím o decimaci celých rodin jsou zachované pirenské matriky, v jejichž zápisech bývá u emigrantů zapsáno místo jejich původu či alespoň poznámka, že se jedná o osobu vyhnanou z Čech. Pouze na okraj je třeba připomenout, že jména uvedená v matrikách se nemusí překrývat se jmény ve zmíněných soupisech. Vstupovali do manželství, měli děti i umírali také v seznamech bezejmenní příslušníci rodin i služebného doprovodu, proto propojení zmíněných pramenů je značně komplikované.[14]

Snížení počtu exulantů v seznamu z roku 1636 o více než pět set oproti roku 1629 odráží všechny naznačené strázně. Úbytku vystěhovalců úměrně odpovídá i snížení počtu domů, v nichž nalezli přístřeší. Zdá se, že množství utečenců i jejich ubytování nabylo určité stability vzhledem k jejich finančním možnostem i vzhledem k ubytovací

[12] REZEK, A.: Dějiny saského vpádu do Čech (1631–1632) a návrat emigrace, Praha 1888.

[13] Petermanns Pirnische Chronik (ed. R. FLACHS), Pirna 1914, s. 137; o moru též: Václav Nosidlo z Geblic, Národní knihovna Praha, Rkp. XIX B 6, fol. 51, (srov. poz. č. 15), který poznamenává, že již 7. února 1632, tj. pět dní po vypuknutí epidemie, nebyl ve městě hrobník, který by byl ochoten umývat mrtvé. Z exulantů jako první měl zemřít devatenáctiletý syn vdovy Veruny Mitysové z Litoměřic.

[14] Matriky jsou uloženy na Pfarramt Pirna; s drobnými cezurami jsou zachovány od r. 1552 knihy křtů, od 1544 svateb, od 1575 pohřbů. Výpisy z nich publikoval v abecedním řazení ve 14 pokračováních: VOLF, J.: Čeští exulanti v matrikách pirenských, Sborník Jednoty potomků pobělohorských exulantů-pokutníků a přátel rodopisu v Praze, roč. III/2, 3-4, 1932, roč. IV/ 1-4, 1933 (od č. 2 název Sborník Jednoty starých českých rodů v Praze), roč. V/1-4, 1934, roč. VI/1- 4, 1935, roč. VI/1-4, 1936. Výpisy k pirenským exulantům též v Bergmannově sbírce, sv. 41.

kapacitě města. Následující tabulka naznačuje poměr mezi počtem exulantů a domů, ve kterých měli pronajaté byty.

Počty exulantů a pirenských domů jimi obývaných

Rok	Počet exulantů	Počet domů
1629	2 123	293
1631	1 962	297
1636	1 610	229

Z uvedených počtů domů a zaregistrovaných osob vyplývá, že v roce 1629 připadalo v průměru na jeden dům 7,24 obyvatel včetně dětí a služebného personálu, v roce 1631 i 1636 shodně 7,03 obyvatel. Zdá se tedy, že se průměrný počet nájemníků v jednom domě víceméně stabilizoval. Neznamenalo to však, že by zmizely extrémně vysoké počty exulantů žijících v jednom domě (13–24) jak je známe již ze soupisu z roku 1629.

O bytových podmínkách exulantských rodin si můžeme učinit pouze velmi obrysovou představu. O tom, že byly v různé míře stísněné, nelze pochybovat již vzhledem k jejich počtu, i když pirenské domy, především ty ve vnitřím městě, nebyly rozhodně malé a rodiny utečenců najdeme v podstatě v každém z nich. Ze seznamů je patrno, že šlechtické rodiny většinou žily po jedné u jednoho hospodáře, případně s jinou šlechtickou domácností pod jednou střechou. Měšťanských domácností se však často tísnilo v jednom domě i několik, nemluvě o mužích a ženách žijících jednotlivě, tj. bez rodinných příslušníků a bez čeledi. Podle označení domů, v nichž nalezli vystěhovalí přístřeší, je patrno, že někteří pirenští měšťané vlastnili několik domů, často jeden v hradbách a jiný na předměstí, a že byly obývány i domy označené jako zahradní, v r. 1636 pak domy spadající pod duchovní správu (farní, děkanské). Ze záznamů litoměřického měšťana Václava Nosidla z Geblic víme, že v době příchodu do Pirny, tj. v roce 1626, si spolu s dvěma dalšími litoměřickými sousedy opatřil „lozament dosti prostý" v domě na náměstí, v němž jim byly vyčleněny „prostřední hoření pokoje", tj. dvě světnice a čtyři komory, za což měli za čtvrt roku zaplatit 24 říšských tolarů.[15] Počet obývaných místností se nepochybně řídil především finančními prostředky exulantů, jejich společenským statusem, velikostí rodiny a jejího doprovodu. Ti bohatší měli zřejmě vždy k dispozici větší počet místností, přinejmenším nevytápěných komor. Potvrzuje to i povzdech exulanta Karla Pfefferkorna, že u lože jeho umírající matky nikdo nestál, protože

[15] Národní knihovna Praha, Rkp. XIX B 6, fol. 3b/v. Rukopis kroniky Václava Nosidla z Geblic je dnes nezvěstný. Dle: MARTÍNEK, J.: Svědectví nově objeveného rukopisu o povaze a rozsahu Nosidlových pamětí, in: Strahovská knihovna 9, 1974, s. 95–113, je pro badatelské účely rozhodující v článku popisovaný text kroniky vepsaný do historického kalendáře Veleslavínova (uložen in v knihovně AV CR, sign. TC 23), který zřejmě poskytl český kazatel v Drážďanech Jiří Petermann Františku Pelclovi, který si v r. 1780 pořídil opis, uložený dnes in NK, rkp. XIX B 6. Tuto verzi jsem použila pro účely tohoto textu. Z něho si pořídil výpisy J. P. Cerroni r. 1799 pod titulem Wenzel Nosydlo von Geblitz, Geschichte der Begebenheiten, die sich zu seiner Zeit, nämlich vom 1. Jänner 1626 bis zum 11. Juni 1638 in Böhmen zugetragen haben, dnes in: Zemský archiv moravský Brno, Cerr. I/294b. K autorovi též: RYBIČKA, A.: Václav Nosidlo z Geblic, ČČM 38, 1864, s. 92–95; TRUHLÁŘ, A.: Dodatky a opravy k biografiím spisovatelů českých, ČČM 87, 1913, s. 184.

její jediná v Pirně přítomná dcera ležela ve vedlejší místosti v šestinedělí.[16] Ale ve všech soupisech se objevují i domy, v nichž se tísnilo 18–24 exulantů.

Při porovnání záznamů ve všech třech seznamech získáme i určitý přehled o struktuře exulantů a o jejich migraci. Nejenže některé rodiny Pirnu opouštěly a naopak nové přicházely, ale nebylo vzácností ani jejich stěhování uvnitř města, motivované zřejmě nejen finančně, ale i čistě osobně. Ve všech třech seznamech nalezneme shodných 119 domácností, z nichž 33 v průběhu let ztratilo hospodáře a nadále je vedly ovdovělé ženy. Zajímavý pohyb vykazují šlechtické domácnosti, jichž bylo v roce 1629 zaevidováno 64, v roce 1631 pouze 46 a v roce 1636 se jejich počet zvýšil na 54. Po celé sledované období setrvalo v Pirně pouze 20 šlechtických rodin. Nárůst počtu šlechticů v roce 1636 je však do určité míry klamný, protože zmíněný soupis se v příloze speciálně zaměřil na výčet mužů, kteří sloužili v některé z armád, tj. císařské, saské či švédské a kteří v předchozích seznamech buď nejsou uvedeni vůbec nebo se vyskytují mezi bezejmennými syny v některé z rodin. Odchod šlechticů z města lze považovat spíše za obecný trend. Většinou se snažili usadit se v Drážďanech, zakoupit si nějaký statek v Sasku či v Lužicích nebo odešli do blízkosti jiného evropského dvora, mladí šlechtici též do armády nebo na studia.

Pirenská komunita exulantů vykazuje i celou řadu dalších pozoruhodných osob. Uchýlili se sem např. pozůstalí po popravených, stejně jako velký počet duchovních a vzdělanců. K prvé skupině patřili příbuzní Kašpara Kaplíře ze Sulevic, vdovy Kateřina Kochanová, Ludmila Kozlová z Peclinovce se synem Ondřejem, Anežka Koberová z Kobersberku, o něco později přišel syn Nathanaela Vodňanského z Uračova, v roce 1636 jsou zaznamenáni syn Tobiáše Šteffka z Koloděj a vdova po Bohuslavu z Michalovic. Již v roce 1627 se do Pirny přistěhoval na popravčím lešení omilostněný Jan Theodor Sixt z Ottersdorfu. Žil zde i Jan Rosacius Hořovský, kněz, který podával odsouzencům na Staroměstském náměstí poslední útěchu a průběh exekuce zachytil v hojně rozšířeném spisku Koruna neuvadlá.

Z duchovních se objevili v Pirně např. M. Jan Langenberger a M. Tobiáš Habermehl z Ústí n. L. (+ 1627),[17] Jiří Sequenides z Litoměřic, Victorinus Facilides Meziříčský, Václav Nucella z Velvar, Pavel Winckler z Kutné Hory, Petr Martinius i jeho známější syn, někdejší farář u sv. Haštala na Starém Městě pražském M. Samuel Martinius z Dražova. Z dalších vzdělaných osobností se do Pirny uchýlil profesor a poslední rektor pražského vysokého učení M. Mikuláš Troilus Hagiochoranus, M. Pavel Stránský, M. Jiří Colsinius-Kavka, M. Jan Černovický z Libé Hory, M. Jan Chebďovský z Felzova, Jan Hippius Vodňanský, pozdější mladoboleslavský kronikář Jiří Bydžovský Kezelius, vzpomínaný litoměřický kronikář Václav Nosidlo z Geblic a další. Za léta 1629–1636 prošlo Pirnou nebo se zde usadilo celkem 23 graduovaných osob. Přítomnost intelektuálů dosud dokládají zbytky jejich někdejších knihoven, které se v podobě ojedinělých svazků

16 Národní knihovna Praha, oddělení rukopisů, sign. č. 54 A 45. Zápisky částečně vydal: VOLF, J.: Genealogické příspěvky k rodu Pfefferkornů z Ottopachu, Památky archeologické 23, 1908, s. 333–338, 587–590.

17 VOLF, J.: Čeští exulanti ve Freiberce, s. 6, upozorňuje, že nejeden z duchovních byl původem z německých zemí, v Čechách usazený, uvádí např. kazetele Gartheima, Lippacha, Scherzera.

dostaly v první polovině 18. stol. do pirenské farní knihovny a částečně byly v šedesátých letech 20. století odkoupeny pro sbírky Národní knihovny v Praze.[18]

Několik pirenských exulantů zanechalo paměti. Nejrozsáhlejší z nich je zřejmě kronika Václava Nosidla z Geblic, který vylíčil paralelně události v Pirně a v rodných Litoměřicích, případně v Čechách a na saské politické scéně vůbec. Na přídeští a volné listy České postily Jana Špangenberského vepsal své osudy Karel Pfefferkorn, na život v pirenském exilu vzpomínají též Bořek Mateřovský,[19] stejně jako již několikrát jmenovaní Jiří Kezelius Bydžovský[20] a Jan Theodor Sixt z Ottersdorfu, který latinsky vylíčil pirenskou tragédii v roce 1639.[21] Úroveň pirenských exulantů dokreslují též dva památníky, dnes nezvěstná sbírka hesel a podpisů současníků Jiřího Mladoty ze Solopisk a v Národní knihovně uložený památník Jaroslava Lavína, který se po majitelově návratu do Prahy (r. 1635) dostal do sbírky Jana Theodora Sixta.[22]

Tón společnosti exulantů udával zřejmě vzdělaný, velmi aktivní, zároveň však příliš rozkazovačný, popudlivý a po slávě a postech bažící M. Samuel Martinius z Dražova.[23] Přes rozporuplnost jeho charakterových vlastností mu však nelze upřít rozhodný podíl na kulturním povznesení obce při zachování jejího vědomí společného původu, které představovalo stmelující i hybný moment všech českých komunit. Samuel Martinius uvedl v život nejen českou tiskárnu, jejíž vedení přenechal staroměstskému měšťanovi a knihtiskaři, Janu Ctiborovi Kbelskému,[24] ale podařilo se mu za podpory dalších spoluběženců dosáhnout též povolení českých bohoslužeb, byť za cenu jejich přísné luteranizace. Sám se pak stal českým kazatelem u předměstského hřbitovního kostelíka sv. Mikuláše, který byl pro české obřady vyhrazen.

18 Dostaly se do ní díky odkazu Dr. Jana Jindřicha Grossmanna na počátku 18. stol. Část knih indentifikovaná jako exulantská literatura nebo majetek exulantů byla zakoupena československým státem ve 20. letech 20. stol. a uložena do fondů Národní knihovny. K tomu: BEDNAŘÍK, K. – BERÁNEK, K.: Z osudu takzvané knihovny českých exulantů v Pirně, Křesťanská revue 52, 1985, s. 34–41, kde též přehled zakoupených titulů. Popis farní knihovny: SCHMERTOSCH, R.: Pirnauer Kirchenbibliothek mit ihren Handschriftwesenten und Inkunabeln, in: Zentralblatt für Bibliothek, 1903, s. 2 an. Některé svazky rozepsány též v Bergmannově sbírce, sv. 42, od fol. 196 r, a to i ty, které shora zmínění autoři uvádějí mezi zakoupenými do Čech.

19 Viz poz. č. 15, 16, 11.

20 Jiří Bydžovský Kezelius, Kronika mladoboleslavská (ed. Z. KAMPER), Mladá Boleslav 1935.

21 Stadtarchiv Pirna, Hdschr. 43 – Jan Theodor Sixt z Ottersdorfu, Pirna Hermundurorum a Suecis armata, manu capta et direpta. Zda se jedná o opis bude třeba ještě prokázat.

22 Hesla z Mladotova památníku vydal: MIKOVEC, J. B.: Hesla Čechů a osob v království české přijatých, ČČM 30, 1856, s. 81–90; výběr pouze hesel exulantů znova vydala: A. HOLINOVÁ, A.: Povzdechy českých exulantů z roku 1629–31, ČČM 83, 1909, s.138–141. Lavínův památník je uložen v rukopisném oddělení Národní knihovny v Praze, sign. XXIII G 2. Na titulní straně nese ex libris Jana Theodora Sixta a kromě v letech 1630–32 zapsaných hesel a nalepených erbů, v několika případech bez určení, jsou do něho opsána – snad až Sixtem – i líčení staroměstské popravy.

23 Pocházel z Hořovic, po vystudování se stal správcem školy ve Vodňanech, kde se poprvé oženil s Rosinou, sestrou Jana Hippia Vodňanského. Od r. 1617 byl ve službách Pavla Kaplíře ze Sulevic v Holandsku, v Londýně 1626 obdržel predikát z Dražova, ve Francii, Savojsku, pak ve službách Matyáše Thurna. Jeho touha po hodnostech se v maximální podobě projevila v době pobytu exulantů v Praze za saského vpádu, kdy se stal administrátorem a proboštem Karlovy koleje. Základní údaje o něm in: Rukověť humanistického básnictví 3, Praha 1969, s. 270–274.

24 Jednalo se o někdejší tiskárnu Henyka z Valdštejna na Dobrovicích, kterou prodal kol. r. 1629 Samuelu Martiniovi Kryštof Megander, který původně emigroval též do Pirny, 1628 ale přesídlil do Drážďan – Rukověť humanistického básnictví 3, s. 302.

Rozhodující podíl připadá Martiniovi i při vzniku dodnes zachované tzv. pirenské erbovní knihy (Pirnaer Wappenbuch).[25] Sestavena byla v letech 1628–1638 a představuje svého druhu pamětní knihu, do níž jsou začleněny dva typy zápisů – oficiální a soukromé. Prvou skupinu tvoří opisy nejdůležitějších dokumentů týkajících se ustavení české náboženské komunity v Pirně. Smyslem k ní náleží i portrét kurfiřta, pirenský městský znak a pamětní přípisy některých příznivců exulantů, včetně rozhodujících osob ve věcech náboženských, Dr. Matyáše Hoëa z Hoëneggu či drážďanského superintendanta Dr. Aegidia Stracia. Druhou část knihy vyplňuje 158 erbů českých šlechticů a erbovních měšťanů žijících ve vyhnanství. Vklad erbu byl vázán na složení určité částky, proto se méně majetní exulanté museli spokojit se záznamem pouhého jména. Shromážděné prostředky měly být obcí využity k podpoře nuzujících emigrantů. Dlužno jen poznamenat, že zmíněná specifická sbírka nebyla jedinou akcí, jejímž cílem bylo pomoci nejvíce strádajícím rodinám. Sbíralo se však i na jiné účely, jako např. na vybavení poselstva na lipský sněm v r. 1631. Pirenská erbovní kniha měla ale, a to nepochybně v prvé řadě, demonstrovat soudržnost pirenské komunity a zároveň naznačit její mimořádné místo mezi saskými exulantskými obcemi.

Zavedení českých bohoslužeb mělo však i svá úskalí. Vázalo se totiž na přísné zachovávání luterské víry a obřadů, nad jejichž výkonem měl bdít pirenský superintendant. Jistým „ochranným" opatřením byla též jednoroční platnost povolení českých bohoslužeb, které muselo být vždy znova procedurálně obnovováno.[26] Ale ne všichni exulanté byli ochotni bezvýhradně se přizpůsobit saské praxi. Vzniklá nespokojenost vedla k rozporům uvnitř české obce, přiostřovaným příliš autoritativním a jakékoliv kritice nepřístupným M. Samuelem Martiniem. Důsledkem střetů byl odchod některých exulantů z Pirny, včetně M. Pavla Stránského. Obavy před naříčením z kalvinství, které provázely stoupence jednoty bratrské, se v roce 1635 naplnily. Dle popisu Václava Nosidla z Geblic se obvinění týkalo celkem deseti osob: Albrechta Eusebia Beřkovského ze Šebířova, Anny Huberové, Jakuba Kaplánka, Bernarda Karbana a Vojtěcha Kautského st. z Jenštejna, Jiřího Mladoty ze Solopisk, Václava Píseckého, Estery Stangové z Labětína, Zachariáše Světlíka, Tobiáše Vršovského,[27] Jiří Kezelius hovoří o výsleších 47 osob na pirenské radnici a o vyhnání těch, kteří se nechtěli srovnat se Samuelem Martiniem.[28] Vzájemnou nevraživost mezi exulanty s neskrývanou hořkostí demonstruje na příkladu v bídě zemřelého kněze Zachariáše Bruncvíka (v srpnu 1634), který byl pro podezření z kalvinství pohřben vlastními krajany mezi nepoctivými!

Napětí mezi M. Samuelem Martiniem a jednotou bratrskou vyústilo ve známou polemiku mezi pirenským kazatelem a lešenským bratrským centrem v čele s Janem Amosem Komenským. Zahájil ji Martiniův rozklad vydaný 1635 v tiskárně Ctibora Kbelského pod názvem „35 důvody, pro které všichni evangeličtí Čechové za jedno povinni býti jsou", na něž Komenský reagoval tzv. Ohlášením. Polemika pokračovala ještě v dalších letech a jistě přispěla i ke konfesní polarizaci českých exulantů, nejednou

[25] Uložená ve sbírce Ev.Luth. Erlöser-Andreas-Gemeinde v Drážďanech, kde se nachází též kniha přispěvatelů na stavbu pražského kostela sv. Salvatora, uvozená německým zněním Majestátu Rudolfa II. Fotokopii erbovní knihy vlastní Synodní rada církve českobratrské evangelické, Praha, Jungmannova 9.

[26] WINTER, E.: Die tschechische und slowakische Emigration, s. 26 an.

[27] NK Praha, Rkp. XIX B 6, fol. 60r.

[28] Jiří Bydžovský Kezelius, Kronika mladoboleslavská, s. 225–226; události popisuje: DENIS. A.: Čechy po Bílé hoře, I/1, Praha 1931, s. 165.

zklamaných striktností náboženských poměrů v cizině, tolik vzdálených české praxi doby předbělohorské.[29]

Těžkosti exulantů, včetně věroučných, našly odraz též v letáku nazvaném Rew Kauff a koncipovaném jako fiktivní dopis pirenského exulanta, který mimo jiné upozorňuje na luterskou striktnost prostředí. Píše o dohledu nad dodržováním augsburské konfese, kritizuje omezenost práva kázat česky, neboť se prý každá homilie musí v německém či latinském překladu poslat dr. Hoëmu do Drážďan ke schválení. Smyslem letáku bylo poukázat na neopodstatněnost exilu především členům jednoty bratrské, pro něž by prý bylo snazší přijmout doma katolictví, když stejně své „kacířství" v Sasku zachovávat nesmějí.[30]

Jak plynul čas, útěk se měnil v trvalé vystěhovalectví. Pro mnohé v době vyhotovení vzpomínaného soupisu z r. 1636 trval exil již více než deset let, v cizině pohřbili své blízké, narodily se jim děti. Změnila se též politická pozice Saska. Váika stále odčerpávala příliš velké prostředky z kurfiřtské pokladny, a to i přes „samozásobování" se vojska drancováním obsazených zemí, Čechy nevyjímaje. Drážďanské sbírky sice obohatila kořist z rudolfinských sbírek, uloupených během saského vpádu do Čech, ale peněz se stále nedostávalo. Exulanté svým zvláštním postavením v zemi přece jen daním a kontribucím částečně unikali, proto se patrně Jan Jiří v r. 1632 rozhodl vyzvat je k složení jakési půjčky (Darlehn), která by v masovějším měřítku měla obnovit počáteční povolnost bohatých utečenců k „darům" drážďanské komoře. Akce se absolutně nevydařila, zajímavá jsou však přiznání jednotlivých – snad oslovených – exulantů, kteří vesměs líčili útrapy vyhnanství a svou katastrofální hmotnou situaci. Pro obraz o Pirně jako významném exulantském centru je podstatné, že právě tam – vedle Drážďan a Míšně – zavítala kurfiřtská komise, aby vyjádření emigrantů shromáždila.[31]

Pražský mír z května 1635 definitivně zpečetil přátelství mezi císařem a kurfiřtem, jemuž se dostaly odměnou obě Lužice, vytržené tak ze staletí trvajícího svazku České koruny. Jinak striktní luterán Jan Jiří byl ochoten svému územnímu triumfu obětovat i „čistotu" vyznání v Lužicích, když přistoupil na požadavek Ferdinanda II., aby zde zůstaly zachovány nepočetné katolické instituce. V naprosté převaze však patřily Lužice k zemím evangelickým a právě po pražskému míru do nich proudilo ještě více exulantů než v době, kdy k nim měl saský kurfiřt pouze zástavní právo. Odchody do Žitavy, Budyšína, Kamence atd. se projevily i v pirenské exulantské komunitě.

Po vyrovnání se s Ferdinandem II. tlačil Jan Jiří na exulanty, aby jasněji deklarovali svůj postoj k hostitelské zemi, uvedli do pořádku svůj vztah k císaři a vystříhali se jakékoliv podpory Švédska, které se z nedávného spojence stalo saským nepřítelem. Jednalo se především o složení přísahy k zemi a o uvolnění exulantských pohledávek váznoucích v Čechách, respektive o jejich rychlejší a vstřícnější vyřizování. V tomto

[29] Polemiku vydal 1902: J. MÜLLER, J.: in: Spisy Jana Amose Komenského. Zahrnuje spisy: Třicet pět důvodův Samuela Martinia z Dražova, J. A. Komenského Ohlášení na spis proti jednotě bratrské od S. Martinia z Dražova, Jana Felína Rozebrání Obrany S. Martinia, Komenského Cestu pokoje a Induciae Martinianae.

[30] SächsHStA Dresden, Loc. 10331/14, fol. 88-91/. Vydán byl v r. 1628 neuvedeným vydavatelem, jeho obsah však charakterizuje i situaci let následujících.

[31] SächsHStA., Derer Boheimischen Exulanten Darlehn, Anno 1632: Loc. 10833, Nr. 465. Přiznání pirenských exulantů jsou psána na volných listech nebo dvojlistech dodatečně svázaných. Většina exulantů volila němčinu, několik vzdělaných osob latinu.

směru byl kurfiřt ochoten u císařského dvora intervenovat, neboť bylo i v jeho zájmu, aby v Sasku žijící vystěhovalci přinesli do země dost finančních prostředků.

Jednání s novým panovníkem Ferdinandem III. o navrácení majetku exulantům bylo však jen lichým pokusem o nápravu křivd, o možnosti návratu do Čech při zachování evangelického vyznání již vůbec nemluvě. Pro badatelské účely je však cenná doprovodná „podpisová akce", která měla být na žádost císaře opatřena podpisy žadatelů, tj. exulantů hlásících se ke svému pobytu v Sasku. Shromážděno bylo celkem 227 jmen, včetně podpisů pirenských exulantů. O tzv. Specifikaci měli pochopitelně zájem především ti, kteří byli politicky angažovaní a ti, kteří reflektovali na nějaké statky v Čechách. Zdaleka se nejedná o úplný výčet exulantů žijících v Sasku.[32]

Válečné události nakonec vedly ke zničení mimořádné pirenské exulantské komunity. Od roku 1637 znova v Sasku operovala švédská armáda a dne 26. dubna 1639 stanuly oddíly Jana Banéra před hradbami Pirny. Útok se dal očekávat a Sasové se snažili město zabezpečit. Zlikvidována byla část předměstí, opravovány hradby, někteří měšťané se přesunuli na pevný hrad Sonnenstein, který stál nad městem a byl zajištěn silnou saskou posádkou. Čeští exulanté přihlíželi přípravám netečně jako by se jich obrana města netýkala. Stále se ještě považovali za pouhé hosty a chtěli se chovat neutrálně. Ostatně není se ani co divit. Sasko od pražského míru neskýtalo žádnou vyhlídku na účinnou pomoc v jejich snaze o návrat do vlasti, kdežto proti Habsburkům válčící Švédsko přece jen jistou naději na změnu poměrů vzbuzovalo. Navíc některé rodiny měly ve švédském vojsku své syny a příbuzné. Laxní postoj exulantů však s nevraživostí sledovali Pirenští, kteří v něm viděli přinejmenším nevděk či přímo zradu. Když bylo město po týdenním obléhání pokořeno, nečinili plenící Švédové rozdíl mezi obydlími usedlých měšťanů a exulantů, nicméně stín podezření z tajné domluvy se Švédy z nich sňat již nebyl. Když se pak mnozí z vyhnanců připojili k postupně do Čech odcházejícím švédským oddílům, osočení se proměnilo v obvinění.[33]

O to svízelnější byl pak opětný návrat těch, kteří se nechali zlákat nadějemi vkládanými do švédského „zachránce", který záhy české bojiště opět opustil. Ve vlasti o ně většinou nikdo nestál a v Pirně je odmítli přijmout zpět. Nešťastní, finančně často zcela zruinovaní navrátilci se rozptýlili do jiných míst Saska, řada se jich uchytila v Horní Lužici. V Pirně sice přečkalo několik rodin všechny uvedené strázně a nikdo je nevyhnal, ale sláva početné komunity byla tatam. M. Samuel Martinius se této pohromy nedožil, přetrvala ho však česká bohoslužebná praxe, kterou si exulanté ubránili na dlouhá desetiletí. Změnilo se jen centrum české náboženské obce. Staly se jím Drážďany

[32] SächsHStA., Loc. 10332/IV, fol. 85–86, text specifikace a podpisy uveřejnil: SCHMERTOSCH, R.: Adelige Exulanten, s. 256–264; k jejímu vzniku: Týž: Die böhmischen Exulanten, s. 317–319.

[33] Kriticky líčí Petermanns Pirnische Chronik (ed. R. FLACHS), Pirna 1914, s. 96–125. Zradu českých exulantů vyvrátil především na základě rozboru textu Sixta z Ottersdorfu pirenský středoškolský profesor: SPECK, O.: Zur Geschichte der Stadt Pirna im dreißigjährigen Kriege, Pirna 1889. Víceméně parafrází části této studie je článek A. REZKA, Osudy exulantů v Perně 1639, in: Drobné příspěvky k českým dějinám, ČČM 65, 1891, s. 402–412. Z Bydžovského vycházel ve starší studii: TIEFTRUNK, K.: Příspěvek k dějinám exulantů českých, PA 5, 1863, s. 26. Shrnutím je článek J. VOLFA, Tragedie perenská ve zprávách českých exulantů, Sborník Jednoty potomků pobělohorských exulantů II, 1931, s. 16–30. Obdobnou verzi přijímá: WINTER, E.: Die tschechische und slowakische Emigration, s. 44.

s novým českým kostelem sv. Jana před Pirenskou branou, kde jako kazatel působil v letech 1658–1670 Samuelův syn, Benjamin Martinius.[34]

* * *

Sonda do života jedné z největších komunit pobělohorských exulantů v Sasku ukazuje, kolik možností a otevřených otázek poskytují badatelům zachované prameny k tématu, které se někdy zdá již vyčerpané. Kromě dokreslení našich znalostí o životní praxi exulantů v prvých letech po Bílé hoře, mohou např. vzpomínané registrační seznamy přispět i ke studiu rodinných struktur. Otevírá se zde též otázka narušení sociálních bariér a vliv těchto proměn na formování protoindustriální společnosti. Další směr studia by mohla představovat otázka postupné asimilace se zachováním pocitu trvající, historicky dané sounáležitosti s někdejší vlastí. Stejně tak závažná se mi jeví problematika reemigrace, která stojí dosud téměř úplně mimo zájem historiků. Skutečnost, že naznačené otázky neprovází jen pobělohorskou emigraci, ale mají víceméně obecnou platnost, snad není ani třeba dodávat.

The Czech Community in Pirna from 1629–1639

Lenka Bobková

Using the registration lists of exiles, which was compiled by order of the Saxon duke, opens up the possibility of studying the exiles work patterns, family structures and social means. It also opens up the question of re-emigration and the wider problem of the formation of proto-industrial society. For the exiles, Pirna had special meaning because of its proximity to the Czech border.

[34] ASTER, F.: Die Aufnahme der Böhmischen Exulanten in Dresden, in: Dresdner Geschichtsblätter 4, 1895, s. 205; HANDRICK, J.: Die evangelisch-lutherische Gemeinde böhmischer Exulanten zu Dresden, in: Kirchliches Gemeindeblatt für Sachsen, Februar 1936, s. 14. Obec existuje dodnes, ale od poloviny 19. stol. již nemá česky mluvícího kazatele.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

UHORSKÝ EXIL V NEMECKU V 17. STOROČÍ

David P. Daniel

Emigrácia protestantov z Uhorska bola súčasťou širokého spektra prenasledovaní protestantov v krajinách habsburskej monarchie počas protireformácie v 17. storočí. Porážka „zimného kráľa" Fridricha Falckého a následná poprava hlavných rebelov v Prahe iniciovala prvú z viacerých vĺn emigrácie. Počas nasledujúcich 150 rokov desaťtisíce ľudí – šľachticov, popredných mešťanov a nezriedka aj remeselníkov a roľníkov ušli z českého kráľovstva a moravského markgrófstva. Usadili sa najprv v lužickej Pirne neďaleko Drážďan a potom zaujali územie vymedzené trojuholníkom miest Budyšín (Bautzen), Zhorelec (Görlitz) a Žitava (Zittau). Približne v jeho strede sa nachádza Ochranov-Herrnhut, ktorý sa stal posledným európskym útočiskom Českých bratov. Po roku 1670, kedy sa začala emigrácia aj z Uhorska, českí a moravskí emigranti boli usídlení nielen pozdĺž hraníc saskej Lužice, ale aj vo vnútrozemí Saska. Tu v priebehu 17. storočia založili približne 150 nových sídiel. Neskôr sa mnohí z nich vydali na dlhú cestu do pruského Brandenburska a okolia Berlína.[1]

Pôvodne väčšina z emigrantov dúfala v návrat do vlasti. Po skončení tridsaťročnej vojny a uzavretí Westfálskeho mieru sa však nádej na repatriáciu rýchlo strácala. Okolo roku 1670 dospievala druhá generácia exulantov a začala sa rodiť už tretia. Exil z Čiech začal byť ich životným údelom, rovnako ako zabezpečenie domova a budúcnosti v nových domovských krajinách. Českí emigranti pritom tvorili zmiešanú skupinu nielen sociálne, ale aj nábožensky (konfesionálne). Ako prví emigrovali šľachtici a mešťania, ktorým nechýbalo finančné zabezpečenie, hoci saské kniežatá sa nezdráhali využiť celu škálu legálnych a pololegálnych prostriedkov, aby získali značnú časť ich majetku. Ich životný štandard sa znížil, ale neupadli do úplnej biedy. Na druhej strane remeselníci a roľníci, ktorí tvorili neskoršie vlny emigrantov boli chudobní a emigrovali nielen z náboženských, ale aj ekonomických príčin. Ich príchod sa preto často sledoval s podozrením zo strany štátnych aj miestnych autorít, a zároveň s rezignáciou, ktorá maskovala nepriateľstvo domácej populácie.[2]

Situáciu emigrantov z Čiech a Moravy komplikovala skutočnosť, že boli diferencovaní nielen konfesionálne, ale aj etnicky: z krajín koruny svätého Václava uprchli českí aj nemeckí protestanti. Zatiaľ čo Nemci boli prevažne luteránmi, českí protestanti sa skladali z luteránov, českých utrakvistov a príslušníkov Jednoty bratskej, ktorí tvorili

[1] PESCHECK, C. A.: Die Böhmischen Exulanten in Sachsen, Leipzig 1857; LOESCHE, G.: Die Böhmischen Exulanten in Sachsen, in: Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich, 42–44, 1923; ODLOŽILÍK, O.: Česká emigrace (1620–1630), in: PROKEŠ, J.: Doba pobělohorská a Albrecht z Valdštejna, Praha 1924, s. 85–117; SOMMER, E.: Into Exile. The History of the Counter-Reformation in Bohemia (1620–1650), London 1943; WINTER, E.: Die tschechische und slowakische Emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert (Beiträge zur Geschichte der hussitischen Tradition), Berlin 1955.

[2] WINTER, E.: c.d., s. 9–112.

jadro moravskej cirkvi v Herrnhute. V prostredí utrakvistov a Jednoty však už koncom 16. storočia zapustil korene aj kalvinizmus.[3] Tieto exilové skupiny mali preto viac spoločného s európskymi komunitami reformovaných (kalvínmi), než s prísnou luterskou ortodoxiou, ktorá pretrvala v Sasku a bola dôsledným oponentom kalvinizmu a post-tridentského katolicizmu.

Preto neprekvapuje, že orthodoxné luteránske konzistórium v Drážďanoch ako aj luteránski biskupi regiónu boli podozrievaví voči novým imigrantom. Neboli ochotní vyhovieť požiadavkám exilových komunít zriadiť si vlastné cirkevné zbory. Navyše, cirkevné autority a najmä miestni farári nechceli stratiť alebo deliť sa o cirkevné príjmy. Podobne ani svetská moc nemala záujem podporovať rozvoj početných komunít, prichystaných na útek, keďže ich trvalá prítomnosť tesne na českých hraniciach mohla vyvolávať napätie medzi Habsburgovcami a saským vojvodom, ktorý stál počas tridsaťročnej vojny na strane Rakúska. Vývoj samostatných česky hovoriacich kongregácií tak bol obmedzený alebo občas úplne zabrzdený. Keď začali prichádzať do Saska evanjelici z Uhorska, stretávali sa nielen s tisíckami príslušníkov emigrácie z českých krajín, ale aj s podozrievavým postojom saských cirkevných a politických autorít.[4]

V priebehu prvej polovice 17. storočia uhorskí protestanti pravdepodobne dúfali, že sa vyhnú katastrofe, ktorá postihla nekatolíkov v českých krajinách. Dohody z Viedne a Linca z rokov 1606 a 1645 im garantovali uznanie, právo na cirkevné obrady, udržanie kostolov v ich vlastníctve a budovanie nových, ako aj vytvorenie vlastnej cirkevnej štruktúry.[5] Tieto práva boli uznané zákonmi, ktoré prijal uhorský snem a neskôr, aspoň formálne aj habsburskí panovníci v podobe akceptovania predkorunovačných artikúl a korunovačnej prísahy, ktorá ich zaväzovala rešpektovať práva a privilégiá stavov a v Uhorskom kráľovstve uznaných cirkví. Náboženská dohoda z rokov 1606–1608 však obsahovala ustanovenie, že práva protestantov nesmú byť vykonávané na ujmu katolíckeho náboženstva.[6]

Katolícka hierarchia a najmä jezuitský rád považovali túto klauzulu za nelogickú a nelegálnu a údajne ohrozujúcu stabilitu krajiny a večný mier duší habsburských panovníkov. Juraj Baršoň vo svojej knihe *Veritae toti mundo declarata...*, vydanej v Košiciach roku 1671,[7] výstižne sumarizoval tieto argumenty použité už storočie predtým kardinálmi Khleselom a Pázmányom.[8] Tvrdil v nej, že už samotná existencia

[3] ŘÍČAN, R.: Dějiny Jednoty bratrské, Praha 1957; STRUPL, M.: The Confessional Theology of the Unitas Fratrum, in: Church History, 33, 1964, s. 279–293; HEMMERLE, J.: Die calvinische Reformation in Böhmen, in: Stifter-Jahrbuch, 8, 1964, s. 243–276.

[4] WINTER, E.: c.d., s. 8–33.

[5] KVAČALA, J.: Dejiny reformácie na Slovensku 1517–1711, Liptovský Sv. Mikuláš 1935. s. 169–185, 209–233.

[6] LENCZ, G.: Der Aufstand Bocskays und der Wiener Friede. Eine kirchenhistorische Studie, Debrecen 1917; DANIEL, D. P.: The Fifteen Years War and the Protestant Response to Habsburg Absolutism in Hungary, in: East Central Europe/L' Europe du Centre-Est, 8, 1981, s. 38–51.

[7] BARSONY, G.: Veritas Toti Mundo declarata. Argumento Triplici ostendens, Sacram Caesaream Regiamque Maiestatem non obligari, tolerare in Ungaria Sectas, Lutheranam et Calvinianam, Cassovia 1671.

[8] HAMMER-PURGSTALL, J. von: Khlesl's des Cardinals, Directors des geheimen Cabinetes Kaiser Mathias, Leben. Mit der Sammlung von Khlesl's Briefen Staatsschreiben, Vorträgen, Gutachten, Decreten, Patenten, Denkzetteln und anderen Urkunden, beinahe tausend bis auf wenige bisher ungedruckt, I–III. Wien 1847–1851, I/2, s. 80–86 (1583), I/2, s. 302–322 (1596), I/2, s. 384–409 (1604), II/2, s. 12–23 (1606), II/2, s. 57–70 (1607), II/2, s. 133–138 (1608); HARČAR, A.: Historický význam protireformácie v Košiciach z r. 1694, Budapest 1942, s. 17–28.

a činnosti protestantských cirkví v Uhorsku sú proti katolíckemu náboženstvu a porušujú uhorské právo. Dohody a práva zaručujúce protestantom náboženské a politické práva boli údajne prijaté bez súhlasu katolíckej hierarchie a v dôsledku toho sú nelegálne. A napokon, protestanti pokračovali v prijímaní teologických inovácií, a tak sa nepridržali konfesií, ktorým bola priznaná tolerancia. Z toho usudzoval, že protestantizmus je ilegálny a protestanti pokračujúci vo výkone svojho náboženstva sú zradcovia a nepriatelia panovníka a spirituálnej bezpečnosti obyvateľov uhorského kráľovstva.

Baršoňova kniha bola otvorenou deklaráciou podpory jednoty oltára a trónu a myšlienky, že v jednom štáte má byť len jedno náboženstvo. Klérus apeloval na Habsburgovcov, aby zlikvidovali protestantizmus v Uhorsku a vrátili krajinu k čistej katolíckej viere pod vedením Kráľovnej nebies, kvôli čomu Leopold I. by prijal aj titul apoštolského kráľa. V tom istom čase Leopold tužil „skrotiť uhorskú beštiu", pokoriť jej arogantnú šľachtu, ak nie aj zlomiť moc stavov, ako sa to podarilo jeho otcovi a starému otcovi v Čechách.[9] V priebehu šesťdesiatych rokov sa tak stretávali zámery a ciele kráľa a cirkevnej hierarchie.

V šesťdesiatych rokoch katolícka cirkev podporovaná rakúskymi Habsburgovcami a najmä jej medzinárodne organizované rády ponúkali cestu k rýchlemu vzostupu, získaniu vplyvu a bohatstva dokonca i ľuďom z nižších vrstiev. Je známe, že medzi uhorskou katolíckou hierarchiou a medzi tými, čo aktívne pripravovali a zúčastňovali sa na mimoriadnych súdoch s uhorskými protestantami boli viacerí, pochádzajúci z nízkeho alebo chudobného rodu, konvertiti a príslušníci rodín, ktoré mali medzi svojimi členmi aj nekatolíkov. Kým okolo roku 1600 sa ku katolicizmu hlásil len zlomok šľachty, obdobné konštatovanie platí pre obdobie okolo roku 1660, ale s ohľadom na príslušnosť k protestantstvu.[10] Ešte pred súdmi v sedemdesiatych rokoch boli často za použitia brutálnej sily protestantom konfiškované kostoly na ich majetkoch, boli vyháňaní z postov duchovní a učitelia. Desať magnátskych rodín, ktoré kontrolovali väčšinu pôdy a definitívne určovali osud krajiny boli alebo sa stali vernými katolíkmi. Ich podpora Habsburgovcov však závisela na akceptovaní ich šľachtických práv a privilégií zo strany vládnúceho rodu.[11]

Keď Leopold po víťazstve nad Turkami pri Svätom Gotharde súhlasil s mierom vo Vašvár a umožnil tak Turkom okupovať dôležité hraničné opevnosti v severnom Uhorsku, šľachta sa vzbúrila proti tomu, čo považovala za zradu kráľovstva. Výsledkom bolo Vešeléniho sprisahanie, nepresne pomenované podľa palatína, ktorý v ňom pritom zohrával len podružnú rolu. Jeho hlavnými aktérmi boli chorvátsky bán Mikuláš Zríni, arcibiskup Lippay, kráľovský sudca František Nádašdy, Peter Zríni a František Frankopan. Po odhalení nešikovne organizovaného sprisahania katolíckej šľachty sa Leopold a jeho poradcovia rozhodli raz a navždy odstrániť právo šľachty na odpor a práva protestantov v Uhorsku.[12] Následné popravy Nádašdyho, Zriniho a Frankopana však neznamenali, že by kráľovská a cirkevná moc bola namierená proti vysokej šľachte. Nasledovali

[9] MIKULEC, J.: Leopold I. Život a vláda barokního Habsburka, Praha 1997, s. 85–88.

[10] EVANS, R. J. W.: The Making of the Habsburg Monarchy, 1550–1700: An Interpretation, New York 1979, s. 247–248; KOLÁROVSKÝ, P.: Niektoré okolnosti a postavy bratislavských súdov, in: Cesty hľadania. Zborník vedeckých prác k 60. výročiu Evanjelickej bohosloveckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Bratislava 1994, s. 91–128; OBERUC, J.: Les persécutions des Luthéeriens en Slovaquie au XVIIe Siècle, Strassbourg 1927.

[11] EVANS, R. J. W.: c.d., s. 241–145.

[12] MIKULEC, J.: c.d., s. 88–91.

totiž súdy, na ktorých bolo obvinený z vlastizrady množstvo protestantských príslušníkov nižšej šľachty a meštianstva, a navyše okolo 800 protestantských kňazov a učiteľov z habsburskej časti Uhorska (a ďalších 400 zo Sedmohradska).[13]

Už na jar 1672 komisia katolíckych teológov vo Viedni rozhodla na žiadosť cisára Leopolda, že v prípade Uhorska „byť vinný" znamená byť vinný „in forma universitatis", z čoho vyplývalo, že vina a trest mali byť kolektívne.[14] Takmer všetci luteránski a reformovaní kňazi a viacerí poprední laici v habsburskom Uhorsku sa mali dostaviť pred jeden zo zvláštnych súdov, ktoré sa konali v Trnave v máji 1672, v Bratislave v septembri 1673 a marci 1674 a v Spišskom Podhradí v apríli 1674. Z viac ako 750 predvolaných takmer 400 muselo čeliť obvineniu z poburovania a zrady.[15] Verdikty súdov vo Viedni a na Spiši sa preto nikdy nespochybňovali. Hoci v roku 1671 bol v Bratislave popravený Komenského priateľ chiliastický kazateľ Mikuláš Drábik,[16] hrdelné rozsudky vynesené tribunálmi mali skôr za cieľ dosiahnuť priznanie a konverziu obvinených, v prípade ich odporu uznanie viny a akceptovanie vyhnanstva. Fyzické a psychické mučenie viedli väčšinu k podpisu reverzov, vďaka ktorým mohli zostať v Uhorsku. Niektorí volili vyhnanstvo, iní ušli, aby sa nemuseli dostaviť pred súd.

Tí, ktorí v Bratislave odmietli podpísať akýkoľvek reverz, boli deportovaní do šiestich väzení, z nich 62 bolo odsúdených slúžiť na španielskych galejách. Prežilo ich len 31, väčšinou kalvínskych kňazov, ktorí po vykúpení z galejí našli útočisko v Holandsku a Švajčiarsku.[17] Slovenským evanjelikom Jurajovi Lánimu, Tobiášovi Masníkovi a Jánovi Simonidesovi sa podarilo utiecť a dostať sa do Saska.[18] V tom istom čase, keď bývalí galejníci dorazili do Saska, malá skupinka evanjelických exulantov z Uhorska sa uchýlila do Neu-Salzu na polceste medzi Žitavou a Budyšínom. Ďalší sa usadili v Žitave alebo neďalekom Gebhardsdorfe, jednotlivci aj v Budyšíne, Briegu, Zhoreleci, Drážďanoch a Halle, alebo išli až do Poľska a ďalších krajín.[19] Mladší emigranti a niektorí kňazi a učitelia využili príležitosť a pokračovali vo svojich štúdiách a práci na ortodoxných luteránskych univerzitách, najmä vo Wittenbergu, Jene a Lipsku, iní sa dostali do vzdialenejšieho Tübingenu alebo až Rostocku.[20] Skúsenosti exulantov v univerzitných

[13] BUCSAY, M.: Der Protestantismus in Ungarn 1621–1778, in: Ungarns Reformationskirchen in Geschichte und Gegenwart, I. Im Zeitalter der Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform, Wien 1977, s. 184; BORBIS, J.: Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns in ihrer geschichtlichen Entwicklung, Nördlingen 1861, s. 83.

[14] MIKULEC, J.: c.d., s. 92–93.

[15] KOLÁROVSKÝ, P.: c.d., s. 113–124; BUCSAY, M.: c.d., s. 178–185; DROBNÝ, J.: Prešporský súd a galejní otroci, Liptovský Sv. Mikuláš, b.r.; KVAČALA, J.: c.d., s. 237–244.

[16] KVAČALA, J.: c.d., s. 236.

[17] Kurtzer und wahrhafftiger Bericht von der letzten Verfolgung der Evangelischen Prediger in Ungaren. Darinnen vorgestellet wird Ihre Unschuld und die erschroeckliche Boßheit der partheyischen Richter aus Haß des Gottes-Dienstes an Ihnen erwiesen. Auß dem Hollaendischen ins Teutsche uebersetzet durch A C R O, 1693.

[18] MASNÍK, T. – SIMONIDES, J. – LÁNI, J.: Z vlasti na galeje (Z cestopisných spomienok 17. stor.) (ed. J. MINÁRIK), Bratislava 1996, s. 16–30.

[19] WINTER, E.: c.d., s. 514–521.

[20] BARTHOLOMAEIDES, J. L.: Memoria Ungarorum, qui in alma Universitate Vitenbergensi a tribus proxime concludendis saeculis studia in ludis patriis coepta confirmarunt, Pest 1817; HAAN, L. A.: Jena Hungarica sive memoria Hungarorum a tribus proximis saeculis Academiae Jenensi adscriptorum, Gyula 1858; FEYL, O.: Beiträge zur Geschichte der slawischen Verbindungen und internationalen Kontakte der Universität Jena, Jena 1960, s. 8–15, 130–135.

mestách, kde boli všeobecne vítaní a podporovaní ako bratskí kňazi a učenci, sa líšili od tých, ktoré nadobudli jednotlivci alebo skupiny evanjelických utečencov z Uhorska, usadení na vidieku v saskej Lužici.

Zemepán Neu-Salze pri Sprembergu vypracoval roku 1670 plány na usadenie českých imigrantov na svojich majetkoch. Keď zomrel, jeho vdova Katarína von Salza chcela jeho plány realizovať a ponúkla Štefanovi Pilárikovi, ktorý vtedy pôsobil v Žitave, aby získal slovenských osídlencov a poskytoval im pastoračnú starostlivosť. Problémy s luteránskym konzistóriom a byrokraciou knieža Jána Juraja znemožnili realizáciu projektu. Až na opakované naliehanie Kataríny von Salza a Pilárika exulanti dostali roku 1674 povolenie vybudovať si na vlastné náklady svoj kostol. Neu-Salza bola roku 1677 mestom s 51 domami a exulanti tvorili polovicu jej obyvateľstva. Exulanti z Uhorska prevýšili počtom Čechov, ktorí obsadzovali v mestskej rade tri zo šiestich miest a jeden z dvoch radných bol Slovák. V tom istom roku sa k Pilárikovi pripojil aj slovenský kazateľ Calicius. Už počas pastorácie Pilárika, ktorý tu roku 1691 zomrel, však nastúpil proces germanizácie, pretože mesto nemalo učiteľa, ktorý by hovoril po česky a nemecky. Po Pilárikovi nastúpil Juraj Machoň, ktorého pôvod je neznámy, ale ktorý mohol kázať v češtine a nemčine. Aj napriek tomu však nastúpil začiatkom 18. storočia rýchly proces akulturácie.[21]

Žitava ležiaca priamo na hranici s Českým kráľovstvom zažila vlnu imigrácie českých exulantov, ale ani kniežacia kancelár, mestská rada alebo miestne duchovenstvo neboli obzvlášť naklonení ich prílivu. Podozrievali ich, pravdepodobne oprávnene, že mnohí z nich uprchli predovšetkým z ekonomických dôvodov. Napriek odporu českí a slovenskí emigranti našli aspoň dočasné útočisko v Žitave alebo v okolí. Dokázali získať kostol, zaviesť bohoslužby, navštevovať gymnázium, kde okrem Christiana Weiseho a Krištofa Peschka učili českí a slovenskí emigranti, a otvoriť si tlačiareň. Mesto bolo prvým útočiskom Štefana Pilárika a v priebehu sedemdesiatych rokov sa tu usadili viacerí vedúci predstavitelia slovenských exulantských komunít, vrátane Jána Simonidesa a Tobiáša Masníka. Tu zomrel roku 1678 bývalý superintendent z Ilavy Joachim Kalinka. V neďalekom Gebhardsdorfe, kde mnohých exulantov usadila držiteľka panstva Juliana von Achtitz, slúžil ako kazateľ v rokoch 1676–1686 Slovák Michal Láni, ktorý sa potom vrátil do Uhorska, a ďalší exulant Matúš Knöchel tu bol učiteľom. Žitava tak bolo jedným z najväčších centier pre interakciu, spoluprácu a vzájomnú podporu českých a slovenských náboženských exulantov.[22]

V mnohých aspektoch môže byť trojuholník pri Žitave považovaný za rodisko koncepcie česko-slovenskej vzájomnosti. Používanie bibličtiny ako liturgického a literárneho jazyka umožnilo a posilnilo spoluprácu medzi českými a slovenskými protestantami. Linguistická blízkosť a spoločná skúsenosť exulantov sa vyvinuli aj do vzájomného uctievania husitstva a evanjelickej tradície. Významná kolekcia náboženskej a svetskej literatúry publikovanej v češtine, latinčine a nemčine vychádzala nielen v ústrety potrebám jednotlivých komunít, ale aj upriamovala pozornosť európskeho publika na utrpenie exulantov.[23]

[21] WINTER, E.: c.d., s. 190–194.

[22] WINTER, E.: c.d., s. 195–198.

[23] MINÁRIK, J.: Dejiny slovenskej literatúry, I. Staršia slovenská literatura (800–1780), Bratislava 1985, s. 214–246.

Druhým dôležitým centrom slovenskej emigrácie, najmä farárov a učiteľov, boli Drážďany, ktoré hrali významnú úlohu pri rozvoji vzájomných kontaktov medzi českým a slovenským exilom, no najmä pri publikácii a distribúcii rôznych literárnych produktov českých a slovenských exulantov. Po počiatočných pokusoch Benjamina Martina tlačiť knihy v češtine sa stala jedným z hlavných centier vydávania prác exilovej komunity v Sasku a najmä diel slovenských exulantov tlačiarní Krištofa Baumanna. Na rozdiel od mestskej rady v Žitave magistrát v Drážďanoch vychádzal exulantom v ústrety a intervenoval v ich prospech u kniežaťa.[24]

Mladší exulanti a evanjelickí pastori a učitelia, ktorí boli nútení opustiť Uhorsko, často dokázali zmeniť ich osobné nešťastie na príležitosť navštíviť centrá evanjelického učenia, najmä Jenu a Wittenberg. Do Wittenbergu odišli Simonides, Masník, Ján Burius, početní potomkovia Štefana Pilárika a mnohí ďalší. Niektorí z exulantov sa usadili v Nemecku natrvalo a slúžili ako profesori na stredných školách alebo dokonca na univerzite. Takými boli napríklad profesori teológie, prírodných vied a práva z rodiny Chladného, ktorí pôsobili na univerzitách v Lipsku a vo Wittenbergu, syn Daniela Sinapia-Horčičku, ktorý bol profesorom v Oelse alebo Juraj Michaelis Cassai, ktorí získal doktorát vo Wittenbergu roku 1680 a potom tam zostal ako profesor a dekan filozofickej fakulty.[25] Svoju zbierku korešpondencie, vydané a nevydané diela exulantov odkázal wittenberskej univerzite. Tvorili základ takzvanej Uhorskej knižnice, ktorej väčšia časť sa dnes nachádza vo fondoch univerzít v Halle a Berlíne, a ktorá predstavuje cenný, aj keď nie veľmi využívaný zdroj poznania dejín evanjelikov v Uhorsku.[26]

Hoci nemálo uhorských evanjelických exulantov v Nemecku zomrelo alebo sa tam usadilo, medzi nimi napr. Joachím Kalinka, Ján Sinapius, Fabricius, J. Hadik a mnohí členovia Pilárikovskej a Chladného rodiny, najvýznamnejší kňazi a učitelia sa rozhodli vrátiť do vlasti.[27] Na podnet saského kniežaťa Jána Juraja cisár Leopold prehodnotil konanie mimoriadnych súdov a 14. januára 1675 anuloval ich rozhodnutia, hoci ešte nedovolil návrat exulantov. Stalo sa tak až po Tökölyho povstaní v rokoch 1678–79 a zasadaní snemu v Šoproni roku 1681, kedy bolo exulantom dovolené vrátiť sa, bolo zakázané konfiškovanie kostolov a rušenie protestantských bohoslužieb. Protestanti mohli získať späť aj kostoly, ktoré si postavili a ktoré neboli zatiaľ určené pre katolícke bohoslužby. Navyše si mohli ponechať kostoly v 24 uhorských lokalitách, ktoré určoval zákonný článok 26, v 17 slobodných kráľovských a banských mestách a 16 pohraničných pevnostiach. Cirkevné patronátne práva zemepánov nemali byť porušené. Celkovo takmer 800 kostolov, ktoré postavili pôvodne protestanti, zostalo v rukách katolíkov.[28]

Za takejto situácie sa začal návrat evanjelických kňazov a učiteľov z Nemecka do Uhorska a obnova ich aktivít medzi značne redukovanou evanjelickou komunitou.

[24] WINTER, E.: c.d., s. 195–196.
[25] WINTER, E.: c.d., s. 196; MINÁRIK, J.: Štefan Pilárik (1615–1693). Výber z diela, Bratislava 1958, s. 350–360.
[26] PÁLFY, M.: Katalog der Handschriftensammlung der Hallenser Ungarischen Bibliothek, in: Arbeiten aus der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle a.d. Saale, Bd. 4., Halle/Saale 1965, s. 20–25.
[27] Pozri: KLEIN, J. S.: Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in allen Gemeinden des Koenigsreichs Ungarn, I, II, Leipzig 1789, III (In: FABO, A.: Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria Historica, IV), Pest 1873.
[28] BUCSAY, M.: c.d., s. 193–202; KVAČALA, J.: c.d., s. 244–250, 293–303.

Napriek rozhodnutiam zo Šoproňu totiž prenasledovanie pokračovalo. Existencia protestantských cirkví v Uhorsku nebola garantovaná zákonom, ale milosťou panovníka, prostredníctvom Explanatio Leopoldina a dvoch rezolúcií Karola VI. (1731, 1734). Do uhorského práva sa zaviedol rozdiel medzi „verejným" a „súkromným" výkonom náboženstva a vzrástla subordinácia protestantských farárov voči katolíckemu duchovenstvu. Aj keď Szatmársky mier ukončil Rákociho povstanie a storočie odporu šľachty voči habsburskej politike v Uhorsku, jednota oltára a trónu nebola narušená. Výsledkom toho bolo, že protestanti odchádzali aj v priebehu prvej polovice 18. storočia do exilu v Nemecku na kratší či dlhší čas, udržiavali kontakty s pôvodnými útočiskami, či dokonca zakladali aj nové, k akým patrilo predovšetkým Halle.

Náboženskí exulanti 17. a začiatku 18. storočia, podobne ako emigranti z 19. a 20. storočia, sa usilovali zachovať svoju samostatnú identitu. Takmer všetci však postupne strácali bezprostredný a živý kontakt so špecificky etnickým (národným) – jazykovým prostredím ich náboženského dedičstva. Postupne hasla aj bolestná spomienka na prinútenie stať sa cudzincami v cudzej krajine kvôli náboženskej viere. Z tohto pohľadu bola skúsenosť uhorských náboženských exulantov v Nemecku v priebehu 17. a v prvej polovici 18. storočia značne rozdielna. Keď ich jednota oltára a trónu donútila opustiť vlasť, väčšina vedúcich osobností protestantského exilu v Nemecku v 17. storočí zostala v cudzine len krátko. Zmenené okolnosti dovolili mnohým z nich vrátiť sa v priebehu desiatich či pätnástich rokov a nestratiť kontakt s národným-jazykovým náboženským prostredím. Ich nábožensko-etnická a jazyková identita sa počas ich pobytu v cudzine skôr jasnejšie definovala. Keď exulanti zvažovali a opisovali príčiny, priebeh a dôsledky ich exilovej skúsenosti, vytvorili celok náboženskej a svetskej literatúry, ktorá posilnila národno-jazykové a kultúrne aspekty evanjelickej cirkvi v Uhorsku. Spolu s kanonizáciou biblickej češtiny ako liturgického a literárneho jazyka slovenských evanjelických vzdelancov, exulantská skúsenosť vytvorila bázu pre historické mýty, ktoré mali hrať významnú, i keď často problematickú úlohu v dejinách Čechov a Slovákov. Takými boli v prvom rade česko-slovenská vzájomnosť a „spoločná husitská tradícia".

Skúsenosti protestantských exulantov v Nemecku zároveň položili základy pre budúce teologické a liturgické tradície luterskej cirkvi na Slovensku. Pripravili cestu pre vstup pietizmu a osvietenského racionalizmu, ktoré významne ovplyvnili náboženský, kultúrny a dokonca politický vývoj evanjelikov v Uhorsku. Exilová skúsenosť sa hlboko vryla do kolektívneho vedomia protestantov v uhorskom kráľovstve.

Hungarian Exiles in Germany during the Seventeenth Century

David P. Daniel

The terror imposed by the state powers in the 1670s and continuing pressure in the following period led to both the permanent and short-term exile of non-Catholics from northern Hungary, especially in Saxony and Lusatia. In these regions, there was marked intellectual growth and a subsequent transfer of new qualities in the areas of Lutheran and Calvinist theology, liturgy and schooling in northern Hungary. It was also in exile that the basis for Czech-Slovak solidarity was laid.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

K NÁBOŽENSKÝM EXULANTŮM Z ČESKÝCH ZEMÍ VE VÝCHODOSLOVENSKÝCH MĚSTECH V OBDOBÍ RANÉHO NOVOVĚKU

Marie Marečková

Badatelský zájem se dnes orientuje na zkoumání náboženských trendů ve vztahu k politice i každodennosti. Dosavadní výsledky ukazují, že mocensko-konfesijní zápasy vedly k asymetrickému vývoji církevně právních poměrů a mentalit v jednotlivých středoevropských zemích a oblastech, které spolu bezprostředně sousedily.

Rychlý a spontánní ohlas reformace na Slovensku zejména ve šlechtickém a měšťanském prostředí vedl postupně k zásadnímu odmítnutí habsburského katolicismu. V průběhu třicetileté války se slovenská, uherská a sedmihradská šlechta i měšťanstvo staly bezprostředním spojencem evropské reformace a stavovského zápasu s habsburskou koncepcí španělsko-katolického modelu společnosti.

Úsilí Habsburků o důslednou centralizaci a konfesijní unifikaci středoevropské monarchie nemělo zprvu nadějné vyhlídky, až porážka českého stavovského povstání umožnila úspěšné prosazení této koncepce. Obnovené zřízení zemské odlišné náboženství nepovolovalo a „kacířství" se nakonec stalo zločinem proti státu. Kdo z české šlechty a měšťanstva se nechtěl ve víře přizpůsobit obnovené ústavě, musel opustit vlast.

Emigranti svědomí ze zemí Koruny české tehdy nalezli útočiště a vlídné přijetí i ve slovenském měšťanském prostředí. Významná část nekatolické elity z Čech a Moravy i četní nekatolíci z Horního Slezska se stali v bohatých východoslovenských městech pastory, notáři či učiteli městských škol. Získali zde nejen morální podporu a uznání, ale i existenční jistoty vyjádřené m.j. sňatky s dcerami z předních patricijských a podnikatelských měšťanských rodin. Městské rady či podnikatelé se samozřejmě ujali i osiřelých potomků českých nekatolických (i českobratrských) emigrantů a vydržovali je během nákladných univerzitních studií v zahraničí. Kultivované východoslovenské měšťanstvo udělovalo českým protestanským emigrantům i soukromá stipendia.

Přes hustou síť městských škol i škol v příměstských poddanských obcích bylo od třicátých let 17. století východní Slovensko přesyceno mladou protestantskou inteligencí z Čech, Moravy a Horního Slezska, ale i ze Slezska Dolního. Na východním Slovensku byl přitom počet škol a studentů (místních i přespolních) prokazatelně vyšší než ve středním a západním Slovensku[1] a městské rady východoslovenských měst do sedmdesátých let 17. století významně podporovaly městskou školu i evangelickou církev. Podle dosavadních výzkumů lze oprávněně předpokládat, že podíl emigrantů ze zemí Koruny české (z Čech, Moravy a Slezska) působících během druhé čtvrtiny 17. století ve funkcích učitelů a rektorů městských škol a slovenských i německých kazatelů

[1] ŠPIESZ, A.: Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680–1780, Košice 1983, s. 236.

v jednotlivých východoslovenských městech s výjimkou Levoče a Kežmarku dosahoval pětiny až poloviny.[2]

Kromě značného podílu potomků předních patricijských a podnikatelských rodin nová východoslovenská měšťanská inteligence pocházela z prostředí zejména církevní inteligence z oblastí dnešního Slovenska. Tyto kulturní elity byly spjaty nejen náboženskými, ale i příbuzenskými vazbami s mocenskými elitami a ve východoslovenském měšťanském prostředí měly přirozenou morální autoritu. Jejich hluboké působení a vliv se projevovaly i v systému hodnot, normách jednání a v každodennosti dalších generací. Česká emigrantská inteligence se stala součástí tohoto kulturně etického trendu. Podílela se tedy na rozvoji slovenského národního vědomí a prohloubení ideje slovanství v jeho rámci. Tyto zdroje za národního obrození posilovaly ideologii slovanské vzájemnosti.

Ještě po století systematického rekatolizačního úsilí a budování většinou kvalitního katolického řádového školství východoslovenské měšťanstvo podle údajů z roku 1778 pro své syny do 15 let věku volilo základní vzdělání i na protestantských školách, které v Kežmarku a Levoči preferovalo.[3] O vysoké úrovni vzdělání východoslovenského měšťanstva, markantně přesahující středoevropský průměr, svědčí zjištění, že z celkového počtu nedospělých chlapců (tj. do 15 let) navštěvovala v Sabinově školu více než třetina z nich, v Kežmarku více než čtvrtina, v Prešově a Bardějově více než pětina, v Levoči dokonce všichni. V Košicích s výborným jezuitským školstvím a s větším podílem městské chudiny chodilo do městských škol pouze 6,4 % místních nedospělých chlapců.[4]

Údaje o počtu nekatolíků a jejich procentuálním zastoupení v jednotlivých východoslovenských královských městech roku 1777 vcelku korespondují s předchozím přehledem o počtu žáků protestantských městských škol roku 1778. Vyplývá z nich též, že v provinčních městech, která ztrácela charakter významnějších center výroby a směny a v nichž se i příliv nových měšťanů omezoval na nejbližší okolí, se udržoval vyrovnaný poměr protestantů a katolíků, neboť v Kežmarku tvořili nekatolíci 59 % měšťanů, v Sabinově 51,2 % a v Bardějově 46,2 % měšťanů. Také v Levoči, která se od konce 17. století charakterem své sociálně ekonomické struktury blížila spíše těmto provinčním městům s konzervativnější měšťanskou mentalitou, roku 1777 bylo mezi měšťany 36,7 % nekatolíků. Od tohoto trendu se odlišovala prosperující a perspektivně se rozvíjející města Košice a Prešov, kde měli nekatolíci pětinové zastoupení.[5]

Vcelku však tyto oficiální údaje ústřední evidence obyvatelstva pro rok 1777 jsou dokladem jistého postupu za sto let systematické rekatolizace východoslovenských měst, a to zejména v Košicích a v Prešově, lidnatých a ekonomicky prosperujících městech s rozvinutou sociální strukturou, otevřených přílivu nových měšťanů. Přesto však na základě těchto zjištění je nesporné, že habsburskými panovníky důsledně prosazovaná rekatolizace ve východoslovenském měšťanském prostředí nepřinesla očekávanou náboženskou unifikaci.

Ačkoliv v polovině 17. století v Čechách byli nekatolíci zřejmě ještě v početní převaze, za dvě generace se rekatolizace prosadila, neboť kolem roku 1680 přesvědčení

[2] REZIK, J. – MATTHAEIDES, S.: Gymnaziológia (ed. V. RUŽIČKA), Bratislava 1971.
[3] ŠPIESZ, A.: Slobodné kráľovské mestá, s. 229.
[4] ŠPIESZ, A.: Slobodné kráľovské mestá, s. 229.
[5] Magyar Országos Levéltár Budapest, Acta generalia Uherské královské kanceláře A 39, 3219/1780.

katolíci tvořili většinu obyvatelstva. Vedle politických opatření a uzákonění konfesijní unifikace, masové emigrace, nátlaku vojska a jezuitských misií k tomu výrazně přispělo i systematické úsilí katolických farářů a školská výchova. Je však nesporné, že mírné prostředky rekatolizace měly trvalejší efekt než aplikace násilí.

Během dvou generací se již zacelily ztráty emigrace nekatolické kulturní elity, katolické školy vychovaly novou českou inteligenci s výrazným vlasteneckým vědomím, jako měl např. historik a jezuitský misionář Bohuslav Balbín. Početné ostrůvky nekatolíků se soustřeďovaly ve východních Čechách a v pohraničních oblastech sousedících s nekatolickými zeměmi Saskem, Lužicí a Slezskem. Přes trvalé represálie a stupňující se tresty pro usvědčené „kacíře" hledaly celé generace osobní posilu v evangelických knihách, tištěných i na Slovensku.

Religious Exiles from the Czech Lands in Eastern Slovak Towns

Marie Marečková

Emigrants from the lands of the Czech crown found a refuge and warm welcome in the setting of Slovak towns. A significant portion of the non-Catholic elite from Bohemia and Moravia as well as numerous non-Catholics from Upper Silesia became pastors, notaries and teachers in the schools of these wealthy eastern Slovak towns.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

MORAVA A NÁBOŽENSKÁ EMIGRACE V RANÉM NOVOVĚKU

Miloš Kouřil

V dějinách Evropy se setkáváme s několika vlnami emigrace. Pokud bychom chtěli nalézt příčinu tohoto jevu v období 16.–17. století, bude nepochybně spočívat hlavně ve snaze uchovat si (respektive získat) svobodné vyznávání víry.

Na Moravě došlo již počátkem 15. století k velkému, dnes již číselně nezachytitelnému odchodu obyvatel ze země. Příčinou byly husitské války, během nichž se nejviditelnějším cílem útoků husitů staly konventy. V olomoucké diecézi, zahrnující tehdy prakticky celou Moravu, bylo vyvráceno přes dvacet konventů, u dalších byla jejich činnost často značně ochromena. Přeživší řeholníci se uchýlili do bratrských konventů v katolických městech, někteří konventuálové však volili útěk do ciziny. Útulek nacházeli především v sousedních zemích a to hlavně v Polsku. Tam se např. podle staré tradice uchýlili dominikáni z Uherského Brodu,[1] někteří augustiniáni-kanovníci uprchli do Vratislavi a Zaháně, premonstráti do Vratislavi a do Rakous. Tyto odchody byly též svědectvím pevné víry, vždyť mohli (alespoň v řadě případů) přistoupit k čtyřem pražským artikulům a tak se emigraci vyhnout.[2]

Přijetím basilejských Kompaktát skončilo období husitských válek. Kompromis, kterým Kompaktáta byla, chápaly protivné strany – koncil a husité – jako obnovení jednoty víry. Neméně významné byly však ústupky císaře Zikmunda v oblasti politické, které znamenaly omezení moci královské a růstu moci stavů a jež vedly, v souvislosti s dalšími vnitropolitickými změnami, postupně k vytvoření stavovského státu. Našlo se později i řešení koexistence katolíků a utrakvistů kutnohorskou smlouvou v roce 1485. Její obdobou pro Moravu se stalo zemské právo ve formulaci Ctibora Tovačovského z Cimburka.[3]

Oficielní dvojvěří v českých zemích bylo rozrušeno vznikem Jednoty bratrské. Ta se rozešla s kališnickou církví v roce 1467, když si zvolila své duchovní představené. Byla vystavena pronásledování především ze strany panovníků, tak podle mandátu krále Vladislava II. z roku 1508 měly být všechny bratrské sbory uzavřeny. Tehdy z Čech na Moravu přicházela první vlna českobratrské emigrace. Po nezdařeném povstání proti Ferdinandovi I. v roce 1547 došlo k další perzekuci Jednoty a tak vznikla druhá vlna její emigrace. Několik stovek Bratří se vystěhovalo z Čech do Polska, Pruska a hlavně na

[1] ZEMEK, M. a kol.: Uherský Brod. Minulost i současnost slováckého města, Brno 1972, s. 68.
[2] Podrobněji: KADLEC, J.: Katoličtí exulanti čeští doby husitské, Praha 1990.
[3] Otázce náboženské koexistence a tolerance na Moravě se intenzivně věnoval Josef Válka. Srv. např.: VÁLKA, J.: Tolerance, či koexistence? (K povaze soužití různých náboženských vyznání v českých zemích v 15.–17. století.) In: Studia Comeniana et historica, 18, 1988, č. 35, s. 63–75.

Moravu. Tradiční bratrská centra v Mladé Boleslavi a Litomyšli se přesunula do Přerova, Prostějova a Ivančic.

Vítězství učení M. Luthera a švýcarských reformátorů znamenalo rozdělení západního křesťanského světa. Reformace se ovšem nevyhla ani Moravě. Velkých úspěchů dosáhlo především luterství, Jednota bratrská se posléze přiklonila ke kalvinismu, názory Zwingliho šířili záhy u nás evangeličtí kazatelé, pocházející ze Švýcarska a jižního Německa. Ohlas curyšského reformátora nebyl velký, nové učení získalo jen nepočetné stoupence, sdružené v menších náboženských skupinách. Šlo především o odnož Jednoty bratrské, tzv. Malou stránku a o Jednotu habrovanskou či lulečskou, založenou roku 1526, nemající však dlouhého trvání.

Pozoruhodnější byl příchod příslušníků nové náboženské společnosti – novokřtěnců. Většinou šlo o uprchlíky ze Švýcar a z jižního Německa, později též z Tyrolska. Na Moravu přicházely jejich první skupiny v roce 1526 a usazovaly se nejprve v Mikulově, pak v dalších jihomoravských městech i na venkově. Ponechávám zde stranou jejich věroučné rozdíly, pro naše téma je snad pozoruhodnější protiklad jejich izolace v moravském prostředí a udržování intenzivních vztahů k souvěrcům v cizině. I anabaptisté byli panovníkem pronásledováni, tak v roce 1535 došlo k jejich vypovězení, ale již o dva roky později vznikaly na Moravě nové novokřtěnecké obce. K opětovnému jejich pronásledování došlo ještě několikrát, definitivní vypovězení bylo nařízeno v roce 1622. Útočiště našli poté především na Slovensku.

Útočiště na Moravě hledali i někteří pozoruhodní jedinci. Tak např. odpadlý generální vikář kapucínů Bernardinus Ochino, obžalovaný v Římě z luterství, v roce 1542 uprchl nejdříve do Ženevy, aby posléze opuštěn zemřel ve Slavkově u Brna roku 1565. Stále ještě záhadný Jakub Palaeologus, literát a antitrinitář stíhaný inkvizicí, prožil od roku 1576 poslední období svobody pod ochranou pana Arkleba z Kunovic. V prosinci 1581 byl zatčen a o čtyři roky později v Římě popraven.[4]

Z tohoto náčrtu problematiky můžeme odvodit několik poznatků. K první vlně náboženské emigrace došlo za husitství. Příčinou byly zásadní rozdíly ve víře, dále průběh husitských válek, při nichž byly pustošeny fary a hlavně kláštery a kdy šlo o zachování svého přesvědčení i o záchranu holého života.

Příčinou další vlny emigrace byl postup panovníků vůči Jednotě bratrské. Nejzávažnějším podnětem a zároveň záminkou byl odboj příslušníků šlechty v Čechách, hlásících se k Jednotě a patřících mezi iniciátory odboje z roku 1547.

Známost Moravy jako zaslíbené země náboženské svobody se rozšířila za hranice českého státu. Dosvědčuje to např. příchod příslušníků III. reformace, ke které bývají řazeni novokřtěnci. Opomenout nelze ani přišlé jedince, často stíhané pro heresi. Toto mimořádné postavení Moravy si vydobyla tamní silná stavovská společnost.

Morava nebyla však jen cílovou zemí emigrantů. Při evokaci dějin třicetileté války se právem uvádí vypovězení nekatolíků ze země. Často se však opomíjí usnesení povstalých moravských stavů v roce 1619, kterým bylo zrušeno olomoucké katolické

[4] Jeho osobnosti, nepostrádající rysy dobrodružného románu, věnovala mnoho pozornosti Růžena Dostálová. Viz např. studii: DOSTÁLOVA, R.: Jakub Palaeologus. In: Byzantinische Beiträge, Berlin 1964, s. 153–175.

biskupství, konfiskovány všechny statky biskupství, kapitul a klášterů a ze země vykázán kardinál Dietrichstein a členové Tovaryšstva Ježíšova.[5]

Přihlédneme-li k výše uvedenému husitskému období, Morava byla tedy asylovou zemí, ale i zemí, z níž její obyvatelé bývali vypuzováni.

Moravia and the Religious Exile during the Early Modern Age

Miloš Kouřil

Reputation of Moravia as the Promised Land of religious freedom and as the refuge of elsewhere for heresis persecuted people was spreading at least upon whole Central Europe. This extraordinary position is one of the results of power of the Estates society. It begins in 1530's, consolidates at the end of 15th century and ends with the suppression of Estates rights in 1620's.

[5] Tyto kroky byly ovšem vyprovokovány již zase předchozí více než dvacetiletou politikou olomouckého biskupství (počínaje Stanislavem Pavlovským), například úsilím prosadit proti nekatolíkům princip cuius regio eius religio v zeměpanských městech Moravy, a to těmi nejtvrdšími metodami, inspirovanými politikou Ferdinanda Štýrského v jeho tehdejší doméně.

ŠTÚDIE

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

SLOVENSKO-ČESKÉ VZŤAHY

(Historické poznámky)*

Ľubomír Lipták

O slovensko-českých a česko-slovenských vzťahoch sa povedalo a napísalo už toľko, že predstava o nejakom novom obraze či myšlienke je obyčajne iba svedectvom malej erudície. Dokonca aj takýto úvod bol iste už použitý niekoľkokrát.

Hojnosť úvah, názorov a polemík je daná samozrejme aj tým, že tieto vzťahy boli rozsiahle, dlhodobé, mnohostranné, že boli a sú veľmi živé. Až natoľko, že z ich skúmania, vykladania a administrovania sa dalo občas aj žiť. To je však aj jedna z príčin zaťaženia tejto sféry dejín množstvom balastu, povier, zámerných pomlčiek a svojvoľností, samozrejme povedľa rovnako početných práv a výrokov múdrych, inšpirujúcich alebo aspoň neškodných.

V tejto záplave názorov a tvrdení je iste odvážne, možno až arogantné pokúšať sa najsť jednotiacu niť. V prácach historikov, ekonómov, lingvistov, literátov ale aj v otázkach, ktoré o tejto téme kladú verejnosti sociológovia, je však očividný spoločný prvok: prézentizmus. Prístup, ktorý problém nastoľuje a skúma predovšetkým zo zorného uhla toho, ako sme sa dostali práve do dnešnej, súčasnej a obyčajne pálčivej situácie. Povedzme, ako sme sa dostali k povestnému „rozkolu" v minulom storočí, neskôr k vzniku Československa, jeho premenám a nakoniec i rozpadu. Nejde mi o úplné odmietnutie takéhoto iste užitočného prístupu, cítim však jeho presilu. Tento prístup zaznieval silne aj v diskusii pri výročí 28. októbra v rokoch 1993 a 1994; bolo ho cítiť v údive nad tým, prečo pripomínať vznik štátu, ktorý predsa už nejestvuje. Rovnaký prézentizmus však rezonoval aj v argumentoch za jeho pripomínanie.

V takomto prístupe, zdanlivo veľmi pragmatickom, je zakódovaný primitívny, antihumánny a dovolím si použiť ten výraz až ľudožrútsky vzťah k dejinám. Akoby dejiny neboli majetkom predovšetkým tých generácií, ktoré ich prežívali, ale sú tu pre MŇA. Na tom nič nezmení zahalenie „Ja" do rúcha národa, štátu, triedy. V takomto poňatí dejín rituálne zabitý, upečený a zjedený predchodca prestáva jestvovať, jeho „ja" prešlo do môjho „JA". Metodologicky poňatie dejín ako akéhosi humusu pre súčasnosť navádza k tomu, minulosť nie analyzovať, ale iba ju vhodne ilustrovať. Jediný možný a správny výsledok dejín – ja a my, sme predsa už tu.

Na odbornom fóre nie je potrebné pripomínať, koľko vedecky, publicisticky i mocensky presadzovaných téz o smerovaní a vyústení česko-slovenských vzťahov práve do daného stavu bolo dejinami dezavované a občas aj zosmiešnené. Mám obavu, že tak

---

* Poznámka redakcie: Článok bol prvýkrát uverejnený v Universitas Ostraviensis. Acta Facultatis Philosophicae. Litterarum Studia, 1995, č. 2, s. 101–106.
S láskavým povolením autora preberáme plný text vzhľadom na jeho nedostupnosť v pôvodnom vydaní a vzhľadom na principiálny význam najmä pre historikov.

ako v nedávnej minulosti naše národy oficiálne smerovali akoby „zákonite", „nevyhnutne", iba sem-tam s menšími zatáčkami k spolužitiu, spojeniu či dokonca splývaniu, začína sa objavovať a „rozpracovávať" téza o rovnako dlhodobom a nemenej zákonitom atď. smerovaní k rozdeleniu, povedľažitiu a odcudzeniu. Takýmto postojom sa celé historické úseky dostávajú do pozície omylov, nepotrebných zákrut; život celých generácií sa javí zbytočný, stratený, osudy zdevalvované, ideály prekvalifikované na fantazmagórie, omyly na predvídavosť, obetavosť na fanatizmus, zbabelosť na zhromažďovanie síl pre budúcnosť, priateľstvo na oportunizmus a nenávisť na svätý zápal.

Nechcem naznačiť, že som proti prehodnocovaniu historických postojov. Nemalo by sa to však diať iba zmenami znamienok, novým a novým preorganizovávaním už mnohokrát použitých a zneužitých dát, faktov, prehodnocovaním minulých prehodnotení. Malo by sa to diať predovšetkým novým výskumom, ktorý bude hľadať význam osobností, udalostí a vzťahov v danej dobe, pre daných ľudí, s úctou k ich hodnotám a problémom. Slovensko-český vzťah musí byť vyňatý zo svojho „nadštandardného" postavenia aj v rámci historiografie, musí byť podrobený všetkým reglementom vedy, rovnako ako sa im podriaďujú dejiny miest, priemyslu, veľkých epidémií, politických strán alebo obliekania a stravovania. Neznamená to vôbec nejaké „sprízemnenie" či rozdrobenie na epizódy, naopak zameranie aj na skúmanie dlhodobých tendencií, pravda, ak sú naozaj dlhodobé.

V slovensko-českom vzťahu sú tri takéto variabilné konštanty. Sú to za prvé susedstvo, za druhé jazyková a etnická príbuznosť a blízkosť, za tretie opakované a dlhodobé spolužitie v jednom štáte. Tieto tri vrstvy, ktoré môžeme zjednodušene označiť ako susedstvo, príbuznosť a spoluobčianstvo, sú konštantné svojou dlhodobosťou, variabilné neustálou zmenou váhy, obsahu, zmyslu i dôsledkov.

Zdanlivo najjednoduchším a najpriezračnejším vzťahom je susedstvo. Ale – s kým to vlastne Slovensko susedí? S Českom, alebo s Moravou a Sliezskom? Už samotná otázka môže vzbudiť rôzne výklady, pochybnosti. Je politickou, rovnako ako bola po dlhý čas výsostne politickou opačná otázka, s kým susedia krajiny koruny českej – s Uhorskom alebo so Slovenskom? Nechcem sa vôbec dotýkať národnostných pomerov na západ od rieky Moravy, Bielych Karpát a Javorníkov, ani intenzity susedských vzťahov – kontakty Uhorského Brodu a Skalice boli iste vždy živšie, ako Telče a Vranova nad Topľou. Chcem iba upozorniť na historicky sa meniace vnímanie hraníc, teda aj zmysel ich prekračovania a presahovania. Ide o meniace sa povedomie a vnímanie priestoru za hranicou, ktorý je neoddeliteľný od vývoja a vnímania vlastnej národnej identity na oboch stranách. Najnápadnejšia je iste skutočnosť, že neexistencia Slovenska ako samostatného celku vytvárala aj v tomto najjednoduchšom vzťahu susedstva asymetriu. Zo slovenskej strany bolo vnímanie západného suseda vždy mnohovrstvovejšie, od rodinného styku, cez kontakty obcí a komunít až po všeobecné akceptovanie susedstva s istým jasne definovaným štátoprávnym celkom – či už s Moravou, Sliezskom alebo českým kráľovstvom. Identita tohoto západného suseda bola nesporná, bola predmetom politických úvah, kalkulácií, predmetom výuky na školách.

Väčšina českej spoločnosti pochopiteľne vnímala Slovensko predovšetkým ako súčasť Uhorska, prinajlepšom ako „Horné Uhorsko"; reálne predpoklady pre plné a rozšírenejšie akceptovanie ako suseda „Slovenska" vytvárali sa až po roku 1918. Ako je toto „prekračovanie hranice" historicky konkrétne a rýchlo menlivé možno ilustrovať na

príklade z pohraničného Trenčína a z Brna. Po dokončení železnice cez Vlársky priesmyk roku 1888 rozhodli sa mešťania z Trenčína zorganizovať vlakový zájazd do Brna, dovtedy im vzdialenému a slabo prístupnému. Po správe o pripravovanej návšteve Trenčanov sa brnianski Česi rozhodli privítať ich. Netušili, ako je už Trenčín v stredných vrstvách pomaďarčený. Trenčianski čerství Maďari, ktorí sa chystali do nemeckého Brna, vystrašení nečakanou predstavou, že ich budú na stanici v Brne vítať Sokoli pokrikom „Nazdar", radšej z „technických dôvodov" zájazd odvolali. O niekoľko desaťročí, v novembri 1918, slovenská Národná rada v Trenčíne, terorizovaná z Budapešti dopravenými vojakmi, obrátila sa o pomoc do Brna a zakrátko vítala pri bráne mesta prvé jednotky československého vojska. Zaujímavý vývoj od prostého fyzického susedstva k významným kultúrnym a politickým väzbám by sa dal demonštrovať napríklad na vývoji pútí zo západného Slovenska na Velehrad.

Presné historické zaradenie a dešifrovanie vyžaduje aj spolužitie v jednom štáte, spoluobčianstvo. Často počujeme a čítame, že 31. decembra 1992 skončilo 73 rokov spolužitia v „jednom štáte". Skončilo spolužitie v štáte, ktorý vznikol roku 1918. Česi, Moravania, Slezania, Slováci i Podkarpatskí Rusi však žili v jednom štáte po štyri a pol storočia. Toto spolužitie bolo raz užšie, ako napríklad v 18. storočí alebo za Bachovho absolutizmu, inokedy voľnejšie, ako napr. po r. 1867. Mnohé česko-slovenské väzby a styky: kultúrne, hospodárske, osobné, politické, rodinné prepletenia vznikli a boli možné iba v takomto spoločnom štátnom rámci. Rovnako však boli ovplyvnené aj rôznosťou pomerov v tomto veľkom a pestrom celku. Po storočia sme sa stýkali nielen ako Česi a Slováci, ale aj ako habsburskí poddaní alebo rakúski či uhorskí občania monarchie. Stýkali sme sa nielen cez Martin a Luhačovice, ale aj cez Viedeň, inokedy cez Budapešť a Prahu. Tento reálny spoločný kultúrny zážitok, skúsenosť v jednom štáte, v jednom kultúrno-sociálnom celku je do istej miery aj pozadím a vysvetlením pomerne hladkého prechodu k inak artikulovanej štátnosti po roku 1918. Ak prihliadneme na hĺbku zmien politického systému, národnostných pomerov i hraníc, bol to prechod naozaj hladký.

Stopy po štyri a pol storočí spolužitia v jednom štáte a civilizačnom celku sú viditeľné a treba ich brať do úvahy aj pri skúmaní česko-slovenských vzťahov. Nie je ich zdanlivý „nadštandard" niekedy prejavom predovšetkým príslušnosti do toho istého kultúrneho a civilizačného okruhu? Zjednodušene ilustrované – nie sú napríklad súčasné tendencie k návratom v školstve k tradíciam medzivojnového Československa skôr návratom k širšej tradícii, ktorú iniciovali Ratio educationis a reformy po revolúcii 1848, v čom medzivojnová ČSR pokračovala?

Novosť situácie od 1. 1. 1993 nie je v skončení spolužitia v jednom štáte po 73 rokoch, ale v tom, že od 16. storočia po prvýkrát žijú Česi a Slováci v rôznych suverénnych štátoch. Je to teda historicky celkom jedinečná situácia, nie už len variant na jednu tému. Tým nechcem devalvovať 28. október 1918, ako historicky významný dátum. Jedinečnosť zmeny v silvestrovskú noc 1992–1993 však núti k nezaujatému a možno i brutálnemu prevereniu všetkých predstáv, ktoré cieľavedome presadzovali a presadzujú, zväčša v dobrej viere „budovatelia štátu" – či už uhorského po r. 1867, československého po r. 1918, Českej aj Slovenskej republiky po r. 1993.

Takýto konkrétny prístup vyžaduje aj tretia variabilná konštanta vzťahov, etnická a jazyková blízkosť, príbuznosť. I tu vznikla za stopäťdesiat rokov húština názorov a sporov – jeden či dva národy, rôzne „kmeňovitosti" i vetvenia, ilúzie i konkrétne kroky

zamerané na zbližovanie a odďaľovanie; v literatúre i publicistike môžeme pozorovať rôzne fázy všeslovanského nadšenia a rojčenia až povedzme po súčasné pokusy o akési eurogermánstvo honoris causa. Popri jazykovede a histórii povedala o tom literárna veda asi najviac, aj keď sa mi zdá, že i v česko-slovenskom vzťahu sa vždy viac zaoberala výrobcami ako spotrebiteľmi, teda prevažne spisovateľmi a nie čitateľmi. Radšej analyzovala diela, ako ju zaujímalo, kto, kde a ako ich čítal. Ako historik však som povinný dodať, že aj dejepisectvo viac zaujímala litera zákona, ako život, viac politici, publicisti, intelektuáli, ako tí, čo nemali toľko príležitostí svoje názory, predstavy a túžby formulovať.

V. Prečan už viackrát upozornil na isté ilúzie o blízkosti a vzájomnej zrozumiteľnosti našich jazykov, k čomu sa pripájam. Je tu dlh spoločenských vedcov historicky preskúmať vzájomnú komunikáciu na pracovisku, reč zákonov i prax armády, škôl, úradov, športu i „showbiznisu". Je to oblasť bizarných prekvapení i paradoxov; od stredoškolského vysvedčenia z medzivojnového obdobia, v ktorom je zapísaná známka z jazyka československého na tlačive v čistej slovenčine, až po podozrenie, že viac Čechov a Slovákov – pokiaľ žijú doma – môže aktívne hovoriť po nemecky ako jazykom „bratského národa". Je to dôkaz o ľahostajnosti alebo o blízkosti oboch jazykov?

Každý významný historický jav je fixovaný a interpretovaný troma rovinami pamäti: „učenej", čo zaobstaráva veda, po druhé pamäti oficiálnej, čo zaobstaráva moc a jej služobníci, učení i insitní a napokon je to pamäť individuálna, s dvoma predchádzajúcimi často v sváre ale nie bez vzájomných väzieb. Moja individuálna pamäť sa stretla s paradoxami a záhadami našej témy už na ľudovej škole v medzivojnovom období. Tam som sa dozvedel, že za najbližším kopcom, Kykulou, ktorý tvoril hranicu, nežijú iba Moraváci, ale že sú to súčasne aj Česi. Akosi som to strávil, ale že sú ako národ aj Čechoslováci, to som už nezvládol. Viac ma však zarazilo po príchode na vysokú školu do Prahy, že moji kolegovia, pochádzajúci zo „zemí kráľovstva českého" nikdy necestovali do Bratislavy, Košíc, Ružomberka či Komárna, ale vždy „na Slovensko". Moji spolurodáci však vždy cestovali do Prahy, Ostravy, Budejovíc či Liberca. Výraz „ísť do Čiech" sa používal zriedka a s presným, pracovným určením. Tá istá hranica bola tak uskutočnením sna všetkých chemikov: membrána, ktorá prepúšťa z jednej na druhu stranu iné množstvo informácií a hodnôt, ako opačne.

Vtedy som pochopil, že jestvujú vzťahy česko-slovenské a slovensko-české, že to nie je ako sa hádam niekomu zdá, nejaký aktuálny štylistický výmysel. Ako som sledoval literatúru o týchto vzťahoch, dospel som aj k presvedčeniu, že za istou presne vymedzenou odbornou hranicou samotné štúdium týchto vzťahov prináša k poznaniu podstaty dosť málo. Užitočnejšie sa mi ukazuje štúdium jednotlivých udalostí, javov, historických procesov, ktoré prebiehali pred aj za Moravou. Pre náš vzťah je nesporne významná spoločná historická skúsenosť, spoločné prežívanie mnohých udalostí, ale pre pochopenie týchto vzťahov je rovnako dôležité aj poznanie, že sme sice mnohé prežívali spoločne, ale každý inak, že máme mnoho spoločných tradícií, ale s rôznou váhou, akcentom, často dokonca aj s rozmanitým zmyslom. Máme početné spoločné dáta v kalendári, napríklad roku 1848, 1918, 1938, 1948, 1968, 1989, ale rôzne uhly pohľadu. Tieto udalosti sa zapísali do pamäti ako obraz so zhodnými kontúrami, ale v rôznych farbách a veľkosti, ktorý jedni majú na čestnom mieste v obývačke, iní za kredencom alebo možno už pomaly aj na smetisku.

Rozmanitosť historických skúseností je doložená aj exaktne, v početných prieskumoch verejnej mienky od r. 1946. Česi a Slováci akoby mali podľa týchto prieskumov celkom odlišný zážitok prvej republiky, druhej svetovej vojny, inak hodnotili isté udalosti a osobnosti, majú iný ikonostas svätých i hierarchiu historických období. (Jedinou zhodou boli vždy odsúdení v päťdesiatych rokoch.) Tieto sondy do individuálnej pamäti sú súčasne aj svedectvom malej presvedčivosti a vierohodnosti oficiálnej pamäti, ktorá túto rôznosť po desaťročia zamlčovala alebo otvorene popierala.

Svoj príspevok som začal kritikou takých prístupov k dejinám, ktoré príliš vychádzajú zo súčasnej situácie. Odvážim sa však nastoliť tézu, že práve spoločné, ale inakšie prežívanie dejín viedlo a vedie k tomu, že sme žili čoraz viac nie spolu, ale povedľa seba. Život, „dejiny" dezavovali tých, ktorí považovali čas za automatický transportér našich národov smerom k zbližovaniu či dokonca splývaniu. Vzťahy Čechov a Slovákov vzpierali sa byť „nadštandardné", ukázali sa byť normálne. Ak je čosi na našich vzťahoch unikátne, tak je to skutočnosť, že inak prežívané a inak zapamätané dejiny neviedli k absolútnemu protipólu „zbližovania" a „splývania", ktorým je nenávisť. Aspoň nie v tej miere, ktorá by zásadne ovplyvnila chod udalostí. Šípka našich spoločných dejín akoby ukazovala skôr smerom k ľahostajnosti. Alebo sa to iba tak javí ako priveľký kontrast reálneho stavu s nesplnenými nádejami, očakávaniami a ilúziami? V každom prípade táto smerovka bola postavená ľuďmi, nie je to výsledok nejakého prírodného zákona. Nakoniec ani magnetická strelka neukazuje absolútne a nezmeniteľne k mrazivému severnemu pólu, ako sa domnievajú slabší žiaci; v skutočnosti ukazuje na magnetický pól a ten sa pomaly, ale ustavične mení.

Slovak-Czech Relations. Historical Comments

Ľubomír Lipták

Research into these relations is unceasingly impaired by the present state of affairs to such a degree that it has totally deformed research approaches and results. In addition to the necessity to strictly keep to the principles of historicism, the author recommends an additional methodological approach: examine their mutual relations while respecting the fact that while both nations have been joined together (from 1526, or as the case may be 1470), the have at the same time each experienced this common history differently. Historical experience requires a clear differentiation of Czech-Slovak relations from Slovak-Czech relations.

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

AGRÁRNE HNUTIE NA SLOVENSKU V KONTEXTE ČESKO-SLOVENSKÝCH VZŤAHOV DO VZNIKU ČSR

Roman Holec

Špecifickým, ale pritom výrazne charakteristickým prejavom slovenského ekonomického nacionalizmu sa stal zrod politického agrarizmu na prelome 19. a 20. storočia. Vychádzal z poznania sociálnej štruktúry slovenskej spoločnosti (roku 1910 až 63 % obyvateľov nachádzalo obživu v poľnohospodárstve a iba 18 % v priemysle) a materiálnych záujmov roľníctva, ako aj z uvedomenia si, že je to práve roľníctvo, ktoré vo svojich uzavretých komunitách zachovávaním, resp. rozvíjaním národného jazyka a kultúry „prikladá na plameň národného bytia".

V politickom agrarizme sa koncentrovalo viacero tendencií – snaha materiálne i ľudsky dvihnúť roľníkov, dať pôsobeniu medzi nimi výrazný politický impulz, zabezpečiť reálnu masovú podporu pre politické a ekonomické ciele národnoemancipačného hnutia a v neposlednej miere zaistiť konkrétnu ekonomickú základňu pre potreby každodennej politiky. Splývanie politických i ekonomických zámerov sa stalo základným rysom slovenského politického agrarizmu (a rovnako ekonomického nacionalizmu). Pramenilo z poznania, že „kto mocný je na poli ekonomickom, toho moc objaví sa aj v jeho politických pomeroch".[1]

Tieto slová banskobystrického advokáta Ľudovíta Thurza vysvetľujú, prečo išlo na jednej strane o racionalizáciu a intenzifikáciu poľnohospodárskej výroby, široko koncipované projekty vzdelávania a osvety a zakladania hospodárskych spolkov, na druhej strane o utváranie politického programu a organizácií a pestovanie politických kontaktov. V oboch uvedených autonómnych sférach aktivít, ekonomickej i politickej, zohrávali od začiatku významnú úlohu česko-slovenské vzťahy, ba s istou mierou nadsadenia možno konštatovať, že slovenský politický agrarizmus bol „spoločným dieťaťom" slovenského ekonomického nacionalizmu a česko-slovenskej spolupráce. Ak zostaneme v rovine metafor, tak prvý mohol byť jeho matkou, druhý nevlastným otcom, čím sa vystihne obojstranná podmienenosť a súčasne rozdielny stupeň vzájomnej blízkosti. Slovenský politický agrarizmus ako istá ideológia a jej mnohoraké praktické prejavy sa vyvíjali vo viacerých vývojových líniách.

Vyústením politického agrarizmu malo byť založenie agrárnej strany ako vplyvného masového a stavovského politického subjektu. Skutočnosť, prečo sa v agrárnom Uhorsku nesformovala klasická agrárna strana, treba vidieť v agrárnej prerastenosti a zakotvenosti politických elít, ktoré robili vznik špecializovanej stavovskej strany cestou zhora zbytočným. Potreba takejto reprezentantky sa však predovšetkým medzi vyspelejšími roľníkmi pociťovala ako akútna a keďže sociálna demokracia z rôznych dôvodov

[1] Ľ. Thurzo M. Dulovi z 19. 6. 1893. Archív literatury a umenia Matice slovenskej Martin (ďalej ALU MS), M. Dula, sig. A 1600.

zámerne ignorovala roľnícku otázku, vznikala živná pôda pre rôzne pokusy (V. Mezöfi, A. Achim a ďalší), ktorých dosah bol obmedzený a výsledný efekt neadekvátny.

Prečo na Slovensku nevznikla agrárna strana, je problémom zložitejším. V každom prípade vývoj k jej založeniu jednoznačne smeroval. A to znovu nie v jednej, ale vo viacerých líniách. Charakteristické je, že každá z nich mala svoj významný česko-slovenský kontext.

Prvé dve línie politického agrarizmu predstavujú aktivity dvoch osobností na slovenskej strane – Milana Hodžu a Pavla Blahu. Tretiu reprezentuje z českej strany časť činnosti *Československej jednoty* (ďalej ČSJ). Zjazd priateľov Slovenska v Hodoníne z augusta 1905 akoby symbolizoval spätosť všetkých troch línií. Tu sa verejne i na interných rokovaniach deklarovali zásady politickej, hospodárskej a kultúrnej spolupráce oboch národov. V popredí záujmu figurovali predovšetkým agrárne problémy, o čom svedčí účasť i prejavy P. Blaha a vtedy už poslanca M. Hodžu zo slovenskej, agrárneho poslanca Františka Udržala, mladočeského poslanca a redaktora *Národních listů* Josefa Anýža z českej strany. Osoba Jindřicha Rychlíka stelesňovala organizátora zhromaždenia i ďalších sprievodných podujatí – *Československú jednotu.*

Pokiaľ išlo v jednotlivých oblastiach činnosti i pôsobenia medzi roľníctvom o rýdzo hospodárske alebo sociálne ciele, mohlo sa rátať i s podporou štátu, štátnych orgánov, oficiálnych hospodárskych spolkov alebo iných záujmových organizácií, a to či už morálnou, finančnou, materiálnou alebo kádrovou. Akonáhle sa však tieto snahy čo len trochu odchýlili od oficiálnej vládnej programovej línie, ba nebodaj nadobúdali slovensko-nacionálny, a teda politický rozmer a dostávali sa do protikladu s oficiálne deklarovanou a realizovanou národnostnou politikou, mení sa podpora štátu na kladenie najrôznejších prekážok a otvorené perzekúcie.[2] Charakteristickým príkladom ako sa dostať do konfliktných krážov ekonomického nacionalizmu bola vývojová cesta slovenského spotrebného, úverného a výrobného družstevníctva.

Po štúrovskej a lichardovskej etape s dominantnou sociálno-svojpomocnou funkciou sa v deväťdesiatych rokoch dostáva družstevníctvo do tretieho, politicky najpoznačenejšieho štádia.[3] Razantný vstup maďarskej Ľudovej strany (*Magyar Katolikus Néppárt*) do politiky sprevádzala rozsiahla družstevno-zakladacia činnosť na slovenskom vidieku, čo malo popri nacionálnych (dodržiavanie národnostného zákona z roku 1868) a konfesionálnych argumentoch podmieniť ďalšie rozširovanie vlastnej voličskej základne. „Čarovný prútik hospodárskej svojpomoci", ako túto horúčkovitú aktivitu charakterizoval v tom čase do politiky vstupujúci Milan Hodža, skutočne oslovil roľníka a vystihol jeho potreby, čo si pri svojich emancipačných snahách rýchlo osvojil aj z lona Néppartu sa formujúci katolícky prúd slovenskej politiky. Tým sa družstevné hnutie stáva arénou urputného politického zápasu a podpora štátu klesala priamo úmerne s tým, ako sa v ňom čoraz viac etabloval slovenský element a jeho „štátu nebezpečné záujmy".

Charakter potravných a úverných družstiev ako potenciálnej hospodárskej základne pre slovenské národnopolitické hnutie a ich neskrývaný ekonomický nacionalizmus a antisemitizmus vyvolávali vlnu obáv a odporu zo strany správnych a vládnych orgánov i hospodárskych inštitúcií, v ktorých sa cítili jednotlivé podnikateľské elementy i politické zložky štátu poškodzované, ba ohrozované ich činnosťou. Vládne orgány síce neraz proklamovali užitočnosť družstiev všetkého druhu a ich podiel na zvyšovaní ekonomickej stability roľníctva, ale pokiaľ sa neriadili „správnym smerom", všemožnými zákonnými i zákonu odporujúcimi opatreniami brzdili a okliešťovali ich činnosť.

[2] Na ilustráciu o osude jedného síce neslovenského, ale nekonformného a nacionálne tolerantného roľníckeho spolku pozri HOLEC, R.: Barón v službách roľníka (Gregor Friesenhof). Historické štúdie 34 (Bratislava 1993), s. 77–106.

[3] HOLEC, R. a kol.: 150 rokov slovenského družstevníctva. Víťazstvá a prehry. Bratislava, Prúdy 1995, s. 49 a nasl.

Obe línie politického agrarizmu – Blahova a Hodžova – mali spoločného menovateľa v rozvoji družstevníctva. Ako možnosť hospodársky aktivizovať a emancipovať roľníka, politicky podchytiť dedinu, bolo družstevníctvo vďačným objektom záujmu z rôznych strán. Angažoval sa tu štát zakladaním a podporou družstevných centrál, do ktorých mala družstvá dostať vidina mnohých daňových, úrokových a iných administratívnych zvýhodnení a minimalizovanie ich ekonomickej zraniteľnosti. Na druhej strane boli družstvá pod revíznou i politickou kontrolou, do správy im dosadili štátneho úradníka (notárov, slúžnych) a všetka agenda musela byť v maďarčine. Najčastejším diskriminačným prostriedkom bola požiadavka účasti úradníkov štátnej správy na správe družstiev. Vzhľadom na tradične vysoký podiel kléru vo vedení slovenských družstevných organizácií sa v hnutí proti nim angažovali popri obchodných a živnostenských komorách aj predstavitelia cirkevnej vrchnosti.[4]

Druhou možnosťou bola nezávislá, ale o to riskantnejšia forma vývoja. Aby družstvá nemohli byť ekonomicky ovládané a politicky vydierané uhorsko-maďarskými centrálami v Budapešti, zostávajú mimo nich a sú diskriminované uplatňovaním dvojitého metra voči nim a lojálnym družstvám.

Práve rozsiahla organizátorská a propagačná činnosť Pavla Blahu na poli družstiev na Záhorí bola pokusom zdola sformovať sociálno-ekonomickú bázu pre slovenské národnoemancipačné hnutie a zmeniť pomermi ušliapavaného roľníka na sebavedomého producenta, ekonomicky nezávislého a s vlastným národným povedomím. Blaho využil priaznivú majetkovú situáciu tamojšieho roľníctva, tradičný trhový charakter ich hospodárstiev, silné väzby na moravské agrárne prostredie, nespochybniteľné národné uvedomenie a v neposlednej miere aj svoju dôvernú znalosť ľudí a prostredia. Ukázalo sa, že Blahova cesta bola reálna a životaschopná. Priniesla konkrétne výsledky, hoci ani ona nezostala bez sklamaní a prehier.

Blahove aktivity vyústili do siedmich tzv. roľníckych zjazdov v Skalici (1906–1913), ktoré sa vyvinuli z regionálnych stretnutí niekoľkých desiatok roľníkov až po celoslovenské masové akcie s piatimi stovkami účastníkov, hosťami z Moravy a početnými reprezentantami slovenskej politickej a národohospodárskej elity. Na zjazdoch patrili družstevné, národohospodárske a osvetové otázky k prioritným. Na spoločných poradách vedúcich družstiev sa odmietla spolupráca s celouhorskými centrálami a od začiatku sa preferovala najmä spolupráca s moravskými obchodníkmi. Sprostredkúvala ju najprv Blahova skalická *Informačná kancelária* a po jej zániku na ňu nadviazala pomerne dobre prosperujúca skalická obchodná agentúra Jozefa Pařízka a bánovská obchodná úč. spoločnosť Igora Hrušovského. Vznikli roku 1905, resp. 1907 a zásobovali sieť slovenských potravných družstiev, a to nielen na Záhorí, najrozmanitejším českým tovarom.

[4] K tomu napr. A pozsonyi kereskedelmi és iparkamara jelentése a kamarai kerület közgazdasági állapotáról az 1901-ik évben. Pozsony 1902, s. 7–12.

O svojich motívoch vypovedal najlepšie už roku 1902 sám Hrušovský: „Zbadal som, že by bolo dobre, keby tých 80–100 potravných spolkov, ktoré sú na Slovensku, mali svoje centrum, svoju sprostredkovateľskú kanceláriu, by mohli potom tovar od českých firiem zaobstarávať. Teraz ide všetko z Pešti, lebo tieto spolky sú väčšinou v zväzku s niektorým peštianskym ústredným spolkom a ten veru posiela im len tovar zo židovsko-maďarských závodov, s maďarskými vignettami. Nemožné by nebolo uskutočniť túto myšlienku, ale naše vodcovstvo nemá tuším smyslu pre význam potravných spolkov. Tu ponecháva voľnú ruku klerikálnej a madarónskej ľudovej strane."[5] Na vyššej úrovni mala na tieto snahy nadviazať v predvečer vojny *Živnostenskou bankou* projektovaná *Česko-slovenská obchodná spoločnost* v Bratislave.

Ako už bolo povedané, najvýznamnejšími predstaviteľmi slovenského agrarizmu sa stali Milan Hodža a Pavol Blaho. Zatiaľčo prvý bol spolu s Fedorom Houdkom a ďalšími reprezentantom skôr politickej podoby hnutia, druhý stelesňoval spolu so Štefanom Kliešekom (zakladateľ repárskeho hnutia), Ferdinandom Jurigom (propagátor výrobného a obchodného roľníckeho družstevníctva), Ľudovítom Okánikom, bratmi Jánom a Jurajom Slávikom a ďalšími skôr jeho praktickú stránku.

Obe podoby agrarizmu, ktorý mal výrazný slovensko-národný, a teda politický akcent, nachádzali svoj vzor, spojenca, materiálneho i ideového podporovateľa v českom a moravskom agrárnom hnutí. Pri Blahovi to vyvieralo celkom prirodzene z tradícií regiónu (v tomto prípade Záhoria) i z jeho vlastných skúseností. Využíval najmä blízkosť Moravy a jeho mnohorozmerné pôsobenie medzi roľníctvom na Záhorí (zakladanie družstiev a spolkov – katolíckych kruhov, prednáškové aktivity, vydávanie kalendára *Nová domová pokladnica* a časopisu *Pokrok*, zájazdy, výstavy, skalické roľnícke zjazdy a pod.) sa bezprostredne opieralo o veľmi tesné väzby na moravské, prípadne české agrárne hnutie. Touto skutočnosťou, osobnou zaujatosťou a obetavosťou Blaha i jeho spolupracovníkov, ako aj faktom, že roľníctvo na Záhorí bolo národne uvedomelejšie a materiálne silnejšie ako roľníctvo kdekoľvek inde na Slovensku, si možno vysvetliť trvalú vzostupnú krivku národno-politického a ekonomického pohybu v tomto regióne.

Nezlomili ho ani perzekúcie a početné tlačové procesy *Pokroku*, ani rad ústrkov a príkorí voči vedúcim protagonistom pohybu, ani znepriepustňovanie slovensko-moravskej hranice počas spoločných podujatí. Napr. pri účasti početnej manifestačnej delegácie slovenských roľníkov na čele s Blahom na oslavách zrušenia roboty a na zjazde českej agrárnej strany v Prahe v septembri roku 1908 nepustili uhorské úrady časť výpravy cez hranicu. Uvedená slovenská akcia bola recipročným podujatím za návštevu českej agrárnej mládeže zo začiatku septembra 1908, keď si tá pri príležitosti svojho kroměřížskeho zjazdu pod vedením mladého Rudolfa Berana predlžila exkurziu po Morave až na slovenské územie.

Už od roku 1903 sa na stránkach skalického *Pokroku* i Hodžovho *Slovenského týždennika* pertraktovala nevyhnutnosť zvolať roľnícku poradu alebo zjazd. Motivačne v tomto smere pôsobilo organizovanie českých, ale hlavne moravských agrárnych zjazdov, na ktorých sa zúčastňovali i roľníci z moravsko-slovenského pomedzia. Najmä Hodža, ktorý v tom čase formuloval základné postuláty a koncepcie slovenského politického agrarizmu, vytyčoval jednoznačný politický cieľ: „Musíme naplniť slovenský

[5] I. Hrušovský K. Kálalovi z 30. 7. 1902. Literární archív Památníku národního písemnictví Praha (ďalej LA PNP), K. Kálal, kart. 4.

národný program sedliackym obsahom ...[lebo]... k základným ingredienciám verejného života, k otázkam hospodárskym a sociálnym chovajú sa naše programy s veľkopanskou ľahostajnosťou. Je teda celkom prirodzené, že žiaden z nich nebol schopný života ...".[6]

Napriek tomu, že už I. skalický roľnícky zjazd roku 1906 mal svoje rokovania rozdelené do desiatich odborov a postupne sa rozrastal okruh diskutovaných problémov i počet účastníkov, nesplnili tieto zjazdy úplne Hodžove predstavy. Jednak nebol on ich dušou a organizátorom (po prvý raz sa zúčastnil až IV. zjazdu roku 1909), a jednak politický akcent, čo bola predovšetkým jeho parketa, nebol natoľko výrazný v porovnaní s dominujúcim sociálnym, ekonomickým a osvetovým. Iného názoru boli uhorské štátne orgány, ktoré skoro oľutovali, že vôbec povolili organizovanie podobných podujatí.

Výrazom Hodžovej nespokojnosti s úzko odborným zameraním prvých dvoch roľníckych zjazdov a snahy chopiť sa iniciatívy bolo po intenzívnej publicistickej kampani zvolanie porady „slovensko-národnostných" sedliakov na 15. 9. 1908 do Budapešti. Zúčastnilo sa jej 88 roľníkov a 16 zástupcov slovenskej inteligencie zo všetkých „slovenských" žúp. Rokovania mali vyslovene politický charakter a smerovali k naplneniu Hodžových snov o „roľníckej strane". Jej realizácia cestou zhora však nemala reálne šance na úspech. Chýbal konkrétny hospodársky program a organizačne podchytená masová základňa, na ktorej by sa dalo budovať. Z poučenia z neúspechu budapeštianskej porady a naopak, z úspešného napredovania Blahových aktivít na Záhorí, sa zrodila myšlienka založiť družstevné ústredie, ktoré by šírilo ideu roľníckej svojpomoci, vychovávalo družstevných pracovníkov, poskytovalo pomoc pri zakladaní a vedení družstiev a v konečnom dôsledku položilo základy masovému politickému hnutiu. Hodža totiž prikladal družstevníctvu v rámci politického agrarizmu osobitný význam, a to ako nástroju ekonomickej emancipácie a súčasne prostriedku národno-politickej aktivizácie roľníka.

Po neúspešnom zámere založiť „roľnícku stranu" cestou zhora sa Hodža vrhá do víru „vysokej" politiky, ktorá jeho naturelu vyhovovala oveľa viac ako mravčia a systematická práca medzi „halenami" a v hospodárskej oblasti sa sústreďuje na zintenzívnenie spolupráce s českými finančnými kruhmi v snahe vybudovať slovenské peňažné ústredie v Budapešti[7] a taktiež nadväzuje užšie kontakty s českými a moravskými agrárnikmi.

Ak mal Blaho čulé styky s agrárnymi pracovníkmi na regionálnej úrovni, hlavne z oblasti južnej Moravy, Hodža primerane svojmu naturelu smeroval k špičkám agrárnej strany. Išlo hlavne o Antonína Švehlu, Rudolfa Berana, Františka Udržala a ďalších jednotlivcov z vedenia i z radov českej agrárnej mládeže. Počas zasadaní delegácií v Budapešti Hodža organizoval inokedy len ťažko realizovateľné prednášky českých politikov. V marci 1911 mal napr. Udržal prednášku o vývoji českej agrárnej strany, o jej programe a snahách a spolu s Hodžom zdôrazňovali spoluprácu na hospodárskom poli. Interné rozhovory smerovali k založeniu družstevnej centrály a k zabezpečeniu materiálnej a

[6] HODŽA, M.: K aktivite Slovenskej národnej strany. Hlas, 4, (1901/2), č. 1 zo septembra 1901; HODŽA, M.: Sedliaci. Slovenský týždenník, 3, 17. 11. 1905. Že nešlo o nové myšlienky, len ich politikum bolo zvýraznené, ilustrujú slová katolíckeho publicistu Františka Richarda Osvalda: „Základ nášho národnostného preporodenia – chlieb, hospodárstvo, čo do žalúdka, na telo – ešte nedošiel u nás náležitého povšimnutia. Naši národovci mali si tento základ vziať za A a rád by som poznať tú vládu, ktorá by bola odobrala Maticu a školy národu, materiálne ako tak chápajúcemu sa...". (F. R. Osvald Ľ. V. Riznerovi zo 17. 2. 1890. ALU MS, Ľ. V. Rizner, sig. M 89 C 18).

[7] HOLEC, R.: Snahy o ústrednú slovensku banku pred prvou svetovou vojnou. Historický časopis, 47 (1999), 2, s. 211–232.

ideovej českej pomoci.[8] Aj v máji 1914 sa uskutočnili v Budapešti podobné akcie v spolupráci s českými poslancami. Agrárny *Venkov* v tom čase uverejňoval pravidelne články o Slovensku, najmä vo svojej prílohe *Vestník dorostu.*

Podľa vzoru českého agrárneho hnutia, a v jeho rámci družstevného pohybu, sa po strate poslaneckého mandátu Hodža znovu vrátil k myšlienke založiť družstevné ústredie (známej z početných úvah v *Slovenskom týždenníku*). Táto idea rezonovala na viacerých skalických roľníckych zjazdoch, a to najmä vo vystúpeniach P. Blaha, Ľ. Okánika a samozrejme samotného M. Hodžu. Ten po prvý raz prichádza, ako už bolo povedané, až na IV. zjazd roku 1909, kde Ľ. Okánik hovoril o potrebe organizácie slovenského roľníctva podľa českého vzoru – politickej strany na „roľnícko-stavovskom základe". Túto myšlienku opakuje aj na ďalšom V. zjazde, kde súčasne, tentoraz z úst P. Blaha, odznela požiadavka na založenie celoslovenskej družstevnej centrály. VI. zjazd roku 1911 znovunastoľuje viacerými rečníkmi obe myšlienky a v kuloároch sa už horlivo pracovalo na ich konkrétnej podobe. V uznesení sa, nepochybne aj Hodžovou zásluhou, žiada utvorenie *Ústredného hospodárskeho družstva*, ktoré by fungovalo ako centrála slovenských družstiev.

Po viacročných prípravných prácach sa 18. 2. 1912 v Budapešti v redakcii *Slovenského týždenníka* zišlo 56 delegátov zastupujúcich 12 žúp, aby tu ustanovili centrálnu inštitúciu slovenského družstevného pohybu – *Ústredné družstvo pre hospodárstvo a obchod* (ÚD). Ako strešná organizácia pre všetky typy družstiev mala pomerne rozsiahly hospodársko-organizačný program, pričom politické zámery, hoci oficiálne nedeklarované, neboli o nič menej významné a smerovali k pretransformovaniu inštitúcie na politickú stranu roľníckeho charakteru.

Predsedom ÚD sa od apríla 1913 stal P. Blaho, hoci dušou celého podniku bol od začiatku M. Hodža. Na budapeštianskych rokovaniach sa aktívne zúčastnil aj predstaviteľ českých agrárnikov František J. Kroiher, zástupca *Ústřední jednoty hospodářských společenstev* (ÚJHS) v Prahe. O český vzor, o budapeštiansku *Ústrednú banku* ako dcérsky ústav pražskej *Ústřední banky českých spořitelen* (ďalej ÚBČS) a o uvedenú inštitúciu českých agrárnikov sa opieral Hodža už pri prípravných prácach i v prvom období činnosti *Ústredného družstva*. Kroiher spolu s ÚJHS poskytol skúsenosti, všestrannú pomoc a úradníka Karla Slavíka, ktorý najmä v agitačnej a organizačnej práci odviedol veľký kus práce. Z Prahy Slavíkovi dokonca platili polovicu mzdy.

Keď sa roku 1913 v rámci *Slovenskej národnej strany* skonštituovali jednotlivé pracovné odbory stál na čele družstevného ako predseda skalický dekan Ľudovít Okánik a referentom bol práve Čech Karel Slavík.[9]

Už od prvých dní existencie ÚD sa datujú pokusy jednotlivých českých a moravských firiem, resp. podnikateľov nadviazať s ním obchodné kontakty a s jeho prostredníctvom uspokojovať potreby zamýšľanej siete slovenských družstiev. Bolo charakteristické, že listy s ponukami putovali zväčša na Blahovu adresu, mnohí pisatelia dokonca predpokladali, že Blaho je hlavným organizátorom ÚD. Blaho, od roku 1910 aj poslanec celouhorského snemu, bol síce v Budapešti zvolený za predsedu, ale nikto na Slovensku nepochyboval, že hlavným v pozadí je M. Hodža. Z českej strany sa ponúkala

[8] Českí delegáti medzi Slovákmi. Zvolenské noviny, 8, č. 3 z 25. 3. 1911.
[9] Valné zhromaždenie Slovenskej národnej strany z 5. 8. 1913. Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), SNS – kniha zápisníc.

najmä poľnohospodárska technika, ale aj napr. uhlie – všetko pod jednotným menovateľom „značného hospodárskeho posílení a emancipace od firem cizích".[10]

Vzhľadom na nevyvinutosť základne a v jej rámci i „detské choroby" *Ústredného družstva*, ako aj neúčinné spojenie medzi ÚD a družstvami, k žiadnym významnejším slovensko-českým obchodným transakciám neprišlo. Je logické, že tak ako sa finančné toky *Ústredného družstva* zbiehali v budapeštianskej *Ústrednej banke*, tak aj medzi tovarom propagovaným a poskytovaným družstvám prevažoval tovar český. V žiadnom prípade sa však nikto nebránil ani nečeským výrobkom, ba navyše aj mnohí maďarskí obchodníci ponúkali české výrobky a neraz mali práve oni monopolné postavenie pri predaji výrobkov konkrétnych producentov z Čiech a Moravy.

Rozsiahlejšiu činnosť začalo ÚD prakticky až v polovici roka 1913, čo do značnej miery limitovalo dosiahnuté výsledky. Hoci predpokladané očakávania, majúce neraz „veľké oči", sa nepodarilo naplniť, zakladacia družstevná činnosť a vydávanie mesačníka *Hospodársky obzor* boli sľubnými krokmi na ceste ďalšieho zintenzívnenia aktivít, ku ktorým neprišlo len v dôsledku vypuknutia svetovej vojny. Štátna moc však na prvé úspechy reagovala prakticky okamžite. Systematické útoky štátnych orgánov a maďarskej publicistiky voči ÚD vychádzali z obľúbeného obvinenia o údajnom „vlastizradnom" spojení s českým družstevníctvom a o sprostredkovateľskej funkcii pre prienik českého kapitálu, priemyslu a obchodu na Slovensko. Akékoľvek česko-slovenské kontakty nezostali skryté pred pozorným zrakom štátnej moci. Odtiaľ pramenili útoky žilinskej expozitúry Ministerstva poľnohospodárstva a perzekúcie štátu voči ÚD, početné tlačové procesy Blahovho časopisu *Pokrok*, šikanovanie vedúcich protagonistov agrárneho pohybu atď.

Intenzívne kontakty medzi českými a slovenskými družstevníkmi uzavrel na Veľkú noc roku 1914 M. Hodža, keď sa zúčastnil v Prahe v mene slovenského ÚD valného zhromaždenia českej *Ústřední jednoty hospodářských společenstev*.

Český príklad stál aj pri zrode slovenského repárskeho hnutia zo začiatku roka 1907. Úzko súviselo so vzrastajúcimi rozpormi medzi roľníckymi producentami a do kartelu združenými cukrovarmi. Slovenskí pestovatelia cukrovej repy sa dohodli na spoločnej obrane začiatkom februára v Skalici pod vedením vzdelaného roľníka a významného priekopníka poľnohospodárskej intenzifikácie Jozefa Braneckého a farára Ľudovíta Okánika. Popri Záhorí sa slovenské repárske hnutie, tvorené najmä roľníkmi, organizuje aj na Považí a jeho tamojším hlavným protagonistom bol už spomínaný Štefan Kliešek. Hoci išlo vyslovene o záujmové a apolitické organizácie, pre pomery v Uhorsku je charakteristické, že nacionálny moment tu hral tiež dôležitú úlohu a jednotlivé repárske organizácie juhozápadného Slovenska sa delili predovšetkým podľa nacionálneho hľadiska. Maďarskí repní producenti z tejto oblasti si po porade v Bratislave 3. 1. 1897 založili v súčinnosti s Krajinským uhorským hospodárskym spolkom (*Országos Magyar Gazdasági Egyesulet*) družstvo združujúce najmä statkárov z Bratislavskej, Nitrianskej a Tekovskej župy.[11]

[10] J. Skarvan P. Blahovi z 22. 2. 1912. SNA, P. Blaho, kart. 27, B II. 247.
[11] Hlásenie U. Scheidemanna na Auswärtiges Amt z 9. 1. 1897. Bundesarchiv Merseburg, Ministerium für Handel und Gewerbe, Rep. 120, C XIII. 2, Nr. 14, Bd. 1. K tomu aj články v Gazdasági Lapok, 49, 2–3, z 10. a 17. 1. 1897.

Česko-slovenské dimenzie agrárnej otázky na Slovensku mali najprv sporadickú a od prelomu 19. a 20. storočia čoraz intenzívnejšiu podobu. Nečudo, že sa spolupráca v agrárnej sfére zákonite objavuje aj na rokovaniach a v aktivitách ČSJ. To je tretia línia v našej interpretácii a jej podoby boli veľmi rozmanité – od výchovy roľníckeho dorastu zo Slovenska na českých a moravských hospodárskych školách (roku 1909 sa na zimných roľníckych školách učili 30 Slováci, pred vojnou už stovka)[12], resp. jednotlivých gazdovstvách, cez snahy rozširovať obchodné vzťahy, najma s poľnohospodárskou technikou, až po úsilie dosiahnuť výraznejšie zakupovanie českého roľníckeho elementu na slovenskom teritóriu, presadiť pozemkové obchody do programu českých bánk a iné špeciálne aktivity (osveta medzi slovenskými poľnohospodárskymi robotníkmi na Morave).

Počet ľudí, zainteresovaných na riešení týchto otázok v teoretickej i čisto praktickej podobe, mal na českej i slovenskej strane vzostupnú tendenciu, čo sa v rovnakej miere týkalo aj ďalších sprievodných javov – okrem evidentnej národnoobrannej, ekonomickej i stále otvorenejšej politickej dimenzie. Ich koncentrát v podobe ekonomického nacionalizmu vtláčal výraznú pečať i bez toho dosť vyhrotenému slovensko-maďarskému antagonizmu, čomu zodpovedala neskrývaná nevôľa i úsilie všetkými dostupnými, predovšetkým represívnymi prostriedkami, eliminovať česko-slovenskú spoluprácu v agrárnej oblasti.

Nové znenie stanov ČSJ z roku 1903 znamenalo podstatné rozšírenie pôsobnosti a posilnenie hospodárskeho aspektu česko-slovenskej spolupráce. Spolkové ciele sa mali dosiahnuť o. i. „důkladným seznáváním všech národních, duševních a hmotných poměrů lidu československého s použitím všeho, čím bylo by lze přispěti ku povznesení národního vědomí, osvěty a národního života vůbec a ku zvelebení rolnictví, řemesel, průmyslu a obchodu zvláště…“ a „podporováním hmotných zájmů tříd výrobních, obchodních a jiných československého lidu…“.[13]

Išlo nielen o konkrétne praktické kroky, ale aj o propagovanie a rôzne obdoby presadzovania známeho hesla českého ekonomického nacionalizmu *Svoj k svojmu!* Výraznejšie ako kdekoľvek inde s ním vystupuje do popredia politický aspekt a to už aj preto, že česko-slovenské, rakúsko-uhorskú hranicu presahujúce vzťahy boli v otvorenom protiklade s programovým úsilím maďarskej politiky o získanie väčšej obchodnej, colnej a hospodárskej samostatnosti voči Predlitavsku. Roku 1905 volal exponent *Živnostenskej banky* a ČSJ Rudolf Pilát po roľníckej a remeselníckej „kolonizácii“ Slovenska.

Rozsah hospodárskych aktivít ČSJ vyvolal potrebu zriadiť samostatný národohospodársky odbor. Viaceré impulzy na jeho založenie vzišli z pôdy luhačovických rokovaní. Na schôdzi ústredného výboru ČSJ 28. 9. 1911 vystúpil Rudolf Pilát s požiadavkou založiť takýto odbor, ktorý by „se věnoval výhradně otázkám hospodářské kooperace se Slovenskem a šířil správní známosti o hospodářském stavu Slovenska“. Jeho zriadením by sa získali „pro naší ideu i dobří pracovníci národohospodářští“. Zriadením nového odboru bol poverený Pilát a na jeho ustanovujúcu schôdzu, ktorá sa

[12] Materiály k dějinám ČSJ. LA PNP, ČSJ (neusporiadané).
[13] Zápisnica z mimoriadneho valného zhromaždenia ČSJ z 15. 10. 1903. LA PNP, ČSJ (neusporiadané).

uskutočnila 10. 10. 1911, bolo pozvaných „21 odborníků národohospodářských a korporací“.[14]

Počiatočné rokovania a činnosť novozaloženého *Národohospodárskeho odboru ČSJ* (NO ČSJ) nepochybne úzko súviseli s nedorozumeniami a prvými konfrontáciami na peňažníckom poli. Prvé úlohy odboru vytýčili závery luhačovických porád z leta toho istého roku. Po ich splnení sa odbor prestal schádzať.

V apríli 1913 musel byť vzhľadom na naliehavé potreby a rastúce perspektívy česko-slovenskej hospodárskej spolupráce NO ČSJ znovuobnovený a súčasne zreorganizovaný. Iniciátorom bol tentokrát Pavol Blaho. V novom výbore zasadli zástupcovia 11 obchodných korporácií a jednotlivci, ktorí „již mají zájem na hospodářských záležitostech slovenských“. Zabezpečila sa podpora obchodných a priemyselných komôr v Prahe a Plzni, ktoré dúfali, že sa prostredníctvom slovenských bánk a ich filiálok dostanú cez NO ČSJ k dôležitým obchodným informáciám. Predsedom odboru sa stal architekt a fabrikant A. J. Šimáček, jeho zástupcami R. Pilát a J. B. Marek (veľkoobchodník a zástupca spolku českých obchodných cestujúcich). Podľa informácií vedenia odboru „vlastní svoji činnost zahájil … tím, že vstoupil ve styk s peněžními ústavy na Slovensku a s potravními spolky (spolehlivě slovenskými), které získává za své důvěrníky a informátory. Osoby, o nichž odbor pozná, že by účelům jeho mohli býti na prospěch jmenuje výbor členy dopisujícími“.[15] Takýmito dopisujúcimi členmi nového výboru zo Slovenska sa stali podnikatelia Emil Stodola, Vladimír Makovický a organizátori hospodárskeho života Pavol Blaho, Milan Hodža, Ľudovít Boor, Viliam Pauliny a Miloš Krno.

Vytýčené a dlhodobo náročné ciele mali prevažne finančný a obchodný charakter: podporovať český vývoz na Slovensko, zriadiť kancelárie v Skalici a Budapešti, ktoré mali byť informačnými a organizačnými strediskami vzájomného obchodu a hospodárskych vzťahov, zriaďovať sklady, získavať dôverníkov medzi obchodníkmi a úradníkmi slovenských bánk, zdokonaliť vnútorné pomery na poli obchodu a zorganizovať slovenských obchodníkov, zakladať spotrebné spolky, resp. družstvá, zabezpečovať úver v českých finančných ústavoch, organizovať odbyt slovenského tovaru v Čechách a na Morave a nakoniec vydávať informačný mesačník odboru pod redakciou Bohdana Pavlů a Jána Hallu. *Věstník NO ČSJ*, ktorého vyšlo do vojny osem čísel, sa rozosielal zdarma a v približne 3000 exemplároch.

Prostredníctvom Jednoty sa dostávajú hospodárske otázky na program dňa pravidelných stretnutí Čechov a Slovákov v Luhačoviciach. Spolu s čoraz častejšími spoločnými spoločenskými podujatiami v Čechách a na Morave i dôvernými poradami na pôde ČSJ neušli pozornosti „vládnej“ i opozične ladenej maďarskej publicistiky, ktorá vo svornej jednote napádala „milkovanie“ Slovákov v Prahe, Brne a Luhačoviciach a považovali „organizovanie česko-slovenskej vzájomnosti“ za oveľa nebezpečnejšie ako hlučnejšie a na verejnú mienku zdanlivo viac pôsobiace interpelácie národnostných poslancov v parlamente.[16]

[14] Schôdza ÚV ČSJ z 28. 9. 1911. LA PNP, ČSJ, kart. 7. K tomu aj Schôdza výk. výboru z 20. 9. 1911. Archív České národní banky Praha, Živnostenská banka, S I/c-22; Týdenní rozhled. Finanční listy, 8, č. 33 z 13. 8. 1911.
[15] Národohospodársky odbor ČSJ F. Houdkovi z 10. 6. 1913. SNA, F.Houdek, kart. 5, inv. č. 160 a R. Pilát V. Makovickému zo 16. 4. 1913. SNA, V. Makovický, kart. 12, inv. č. 11.
[16] Napr. Šovénsky poplach pre česko-slovenskú vzájemnosť. Slovenský týždenník, 8, č. 26 z 1. 7. 1910.

Zintenzívneniu vzájomnej spolupráce na agrárnom poli sa venovali luhačovické porady roku 1912. Ich výsledkom bolo založenie agrárneho („zemědělského") odboru, ktorý mal iniciovať a koordinovať čoraz bohatšiu činnosť. Na rokovaniach sa pri tejto príležitosti zišli poprední národohospodári zo Slovenska s českými agrárnymi poslancami – tajomníkom strany Františkom Hybšom a predsedom *Českého odboru Zemědělskej rady* Adolfom Prokůpkom, ďalej s F. J. Kroiherom a ďalšími. V rámci podpory novovzniknutému *Ústrednému družstvu* sa veľa hovorilo o českom príklade, o význame svojpomoci ako, povedané slovami Kroihera, prostriedku na dosiahnutie „hospodárskej samostatnosti" Slovenska. *Zemědělský odbor ČSJ* vstúpil do života v októbri 1912 pod vedením A. Prokůpka. Postupne jeho hlavná úloha spočíva v propagácii zakupovania sa českého elementu na Slovensku alebo zmocňovania sa tamojších veľkostatkov a ich prechodu do českých rúk.

Uvedené úsilie *Zemědělského odboru ČSJ* nadväzuje na výzvy slovakofila Karla Kálala, najmä z jeho práce *Jděte na Slovensko!*, kde propaguje teritórium východného Slovenska ako na podobné kúpy najvhodnejšie a najlacnejšie.[17] Pochopiteľne nacionálno-politický aspekt tu nebol vôbec na poslednom mieste. Kálalove apely a autorita, ktorú mal v spriaznenom česko-slovenskom prostredí, predstavujú štvrtú vytýčenú líniu spolupráce na agrárnom poli. Záujemcovia o veľkostatky a gazdovstvá z českých krajín sa dostávajú do oblastí, kam sa neraz ešte česká noha nedostala a mapujú ich z hľadiska svojich záujmov. Pražský advokát Jan Auerhan v lete roku 1904 precestoval Šariš (okolie Sabinova) a konfrontoval si prečítané s poznanou realitou. Jeho skúsenosti boli podnetom k ďalším cestám ďalších záujemcov. Kálalovi sa rovnako ozývali Česi z mimočeského prostredia a bolo až prekvapujúce, aký dosah nadobudla jeho výzva.[18]

O prepojení Kálala a ČSJ vo vzťahu k hospodárskej pomoci Slovensku veľmi dobre svedčí málo známy fakt, že 14. marca 1907 sa v pražskom hoteli Centrál uskutočnila dôverná porada ČSJ, na ktorej mal Kálal hlavné slovo. Karel Kálal v rozsiahlej prednáške poukázal na politické aspekty slovenskej otázky a vyzval českých poslancov ku konkrétnej systematickej činnosti v prospech Slovákov. Z hospodárskych aspektov upozornil na skutočnosť, že Slovensko je stvorené pre veľký priemysel, a preto kto ho opanuje, opanuje zákonite celé Uhorsko. Upozornil ďalej na približne stovku spotrebných družstiev v slovenských rukách, ktoré nakupujú všetok tovar prostredníctvom budapeštianskych centrál. Práve tu videl možnosti českých podnikateľov a obchodníkov. Hoci politické otázky na rokovaní jednoznačne dominovali, odzneli návrhy na rozsiahlejšie zakladanie úverných družstiev a na uplatnenie kapitálu českých občianskych záložní v slovenských účastinných spoločnostiach.[19]

Potenciálnu líniu mohla tesne pred vojnou predstavovať *Slovenská národná strana* (SNS). Aspoň jej program z roku 1913 sa otvorene prihlásil k česko-slovenskej hospodárskej spolupráci. Bol to dôsledok faktu, že na jeho formulácii sa výrazne podieľali viacerí bývalí hlasisti. Navyše rozsah a charakter hospodárskej časti dovtedy

[17] KÁLAL, K.: Jděte na Slovensko. Praha 1904, s. 53.

[18] J. Auerhan K. Kálalovi zo 7. 10. a z 1. 12. 1905. LA PNP, K. Kálal. kart. 1; A. Dvořák K. Kálalovi zo 7. 6. 1905. Tamže, kart. 3; T. Eisler K. Kálalovi zo 14. 4. 1917. Tamže. („Bylo by možno zříditi v kraji lesnatém pilu nebo jiný závod průmyslu dřevařského? Jaké obtíže bylo by nutno překonávati a odkud by bylo třeba vycházeti, aby se pak umožnila činnost na poli kulturním, národním, politickém?" – V. Bochýnek K. Kálalovi zo 17. 2. 1903. LA PNP, K. Kálal, kart. 1).

[19] Dôverná schôdze pořádaná ČSJ v Praze dne 14. 3. 1907 v hotelu Centrál. LA PNP, ČSJ (neusporiadané).

nemal v programových požiadavkách politickej strany na Slovensku obdobu a predstavoval vrchol vo vzťahu SNS k národno-ekonomickým otázkam, tentoraz vďaka Houdekovi, ako aj rastúcemu vplyvu Hodžovho agrarizmu. Pozoruhodné bolo aj uznesenie strany zo začiatku roka 1914: „*Slovenská národná strana* uznáva a prízvukuje význam družstiev nielen z hospodárskeho ohľadu, ale aj z národného ohľadu a preto žiada, aby každý jej člen všemožne podporoval akciu družstevnícku".[20]

Poslednú piatu líniu predstavuje činnosť bankových inštitúcií. Ide hlavne o iniciatívy volajúce po zakupovaní pozemkových majetkov. Bolo charakteristické, že vychádzali predovšetkým zo slovenskej strany. Hoci český kapitál vstupoval do pozemkových obchodov aj v iných častiach monarchie, zdôrazňovanie nacionálneho momentu a motivácie bolo typické predovšetkým pre teritórium Slovenska. Všetky pokusy českého kapitálu presadiť sa na tomto poli, čo ako ojedinelé, preto zákonite končili vo víre ekonomického nacionalizmu, na čom sa výrazne podieľali aj štátne orgány, ktoré si boli dobre vedomé dôsledkov strát v pozemkovej držbe pre statkársko-aristokratickú oporu režimu i politickú stabilitu na severe krajiny.

Už v sedemdesiatych rokoch 19. storočia začali kolovať, vtedy skôr neopodstatnené, domnienky o údajných zámeroch českej aristokracie kupovať na Slovensku podstatne lacnejšie majetkové komplexy. Turčiansky podžupan zaslal v septembri 1875 hlásenie na budapeštianske ministerstvo vnútra, v ktorom okrem majetkových zámerov vôbec nepochybuje, že ide z českej strany o úmysel „so Slovákmi, Rusínmi a Srbmi uzavrieť komplot". Podľa neho to bolo „zvlášť horúce" najmä v období práve prebiehajúcich rokovaní o uzavretí hospodárskeho vyrovnania.[21]

V marci roku 1877 sa po dohovore s Jozefom Miloslavom Hurbanom vybral do Prahy významný slovenský publicista a jeden z kritických duchov slovenskej politiky Samuel Štefanovič. V rozhovoroch s poprednými českými politikmi Františkom Ladislavom Riegrom a Janom Stanislavom Skrejšovským ich vyzval, aby „popri založení denníka v Budapešti a vydávaní dobrého a lacného kalendára na Slovensku zakladali peňažné ústavy, kupovali zemanské majetky... rozmnožovali a do života uvádzali technické závody."[22] Česi všetky návrhy zamietli, čo vzhľadom na chýbajúce politické i ekonomické predpoklady nebolo prekvapením.

Aj v ďalších rokoch vychádzala iniciatíva volajúca po zakupovaní pozemkových majetkov predovšetkým zo slovenskej strany. Jednotlivé slovenské banky i jednotlivci informovali o konkrétnych možnostiach *Československú jednotu*, záujmové hospodárske organizácie i finančné ústavy v Čechách a naliehali na uskutočňovanie týchto obchodov. Po zriadení skalickej *Informačnej kancelárie* začal prostredníctvom Pavla Blaha vyvíjať aktivitu celý rad českých roľníkov a až prekvapuje, koľkí z nich mali záujem zakúpiť si majetok na Slovensku, najmä na Považí. Charakteristickým príkladom sa stala kúpa majetku Láz-Čertov pri Púchove v rozlohe 921 ha (2/3 lesov, 1/3 polí a lúk) s obytnými a hospodárskymi budovami Čechom A. Doubkom roku 1909. Rovnako

[20] Podnecovanie proti Ustrednému družstvu. Hospodársky obzor, 1, č. 2 z 12. 2. 1914.

[21] F. H. [HOUDEK, F.]: O vzájemnosti hospodárskej. Prúdy, 5, č. 9–10, júl–august 1914 (máj 1919), s. 415–416.

[22] S. Štefanovič v konspekte neznámemu, s. d. (asi 1884–5). ALU MS, sig. 67 A 27 (citát); S. Štefanovič J. M. Hurbanovi z 13. 3. 1877. ALU MS, sig. 32 F 65.

typické však bolo, že české banky mu odmietli poskytnúť „do Uher" pôžičku a musel ju preto žiadať od niektorého uhorského, resp. slovenského peňažného ústavu.[23]

Malá pružnosť českých peňažných ústavov v „pozemkových" operáciách vyvolávala častú kritiku zo Slovenska, oprávnenosť ktorej neraz uznala aj česká odborná verejnosť. Roku 1912, keď už bola všeobecne zrejmá komplikovaná situácia na finančných trhoch monarchie, a Uhorska zvlášť, upozornil ústredný denník agrárnej strany *Venkov* na reálne východisko, ktoré nezakryte definovalo zásady českého ekonomického nacionalizmu: „Za těchto okolností poukazují slovenské kruhy právem, že český kapitál místo nebezpečných investic průmyslových vrhnouti by se měl na zakupování velkostatků a jich parcelaci. Velkostatky následkem finanční krize jsou zde na Slovensku lacino na prodej a jich parcelací měly by banky nejeden zaručený bezpečný zisk, ale mohli by vésti českou kolonisaci, jež mizí a odnárodňuje se nám v Horních a Dolních Rakousích na Slovensko, čímž prospěli by Čechům i Slovákům národně ... Na české veřejnosti jest, aby donutila české banky, které pro obchod a výdělek přispívají i k utlačování ostatních slovanských národů v Uhrách, by své dosavadní politiky zanechaly a nezapomínaly, že český kapitál má také své české a slovanské poslání. Řádnou kolonisační politikou mohli by na Slovensku vykonat opravdu záslužný čin." V tom istom čase sa v slovenskej tlači v podobnom duchu vyčíta národným bankám, že okrem jednostranného zbierania vkladov by mali poskytovať aj lacné pôžičky na nákup zeme a tým podporovať záujmy slovenského roľníctva.[24]

V ankete časopisu *Prúdy* o česko-slovenskej vzájomnosti, konanej v predvečer vojny, odznelo v hospodárskej časti viacero hlasov, českých i slovenských, požadujúcich systematické zakupovanie, prenájom i parceláciu pozemkových majetkov na Slovensku spolu s návrhom na českú pomoc pri konštituovaní pozemkovej banky, ktorá by koordinovala a finančne podporovala tieto operácie.[25] Uvedené požiadavky zostali aktuálne aj počas podstatne komplikovanejších ekonomických podmienok vojnového stavu.

Napriek týmto apelom na české i slovenské peňažné ústavy, napriek nemalému počtu českých a moravských záujemcov o pôdu na Slovensku, ktorí oslovovali slovenské banky, P. Blaha i bankára Vladimíra Makovického, väčšie obchody sa nakoniec z rôznych osobných i finančných príčin nerealizovali. Bola to „zásluha" aj miestnych samosprávnych a štátnych orgánov, ktoré mali rôzne páky, počas prvej svetovej vojny i zákonné, na to, aby sa na Slovensku nemohla podstatnejšie meniť národnostná skladba v držbe pôdy v prospech „cudzincov", a tými Česi v Uhorsku objektívne boli. Evidentný politický charakter podobných aktivít si uvedomovali miestne i celoštátne orgány Uhorska a robili všetky opatrenia, aby mohli pod rúškom zákonnosti klásť prekážky uvedeným úsiliam. Znemožňovali zakupovať sa českému agrárnemu kapitálu na Slovensku, v rámci tzv. priemyselných zákonov diskriminovali slovenské podniky a podväzovali aktivity všetkých typov družstiev i finančných ústavov so slovenskou správou i kapitálom.

Jednu takúto „kolonizačnú" akciu zo strany štátnej správy na Gemeri komentoval Samo Daxner slovami: „Ľud náš hrnie sa teraz húfne do Ameriky, kde má výtečné

[23] J. Sedláček P. Blahovi z 12. 11. 1909. SNA, P. Blaho, kart. 14, B II 109.

[24] Hospodársky obzor. Národný hlásnik, 45, č. 39 z 27. 9. 1912 (citát); Národ – a banky. Tamže, č. 40 zo 4. 10. 1912.

[25] Anketa o československej vzájemnosti. Prúdy, 5, č. 9–10, júl–august 1914 (máj 1919), s. 456–565.

zárobky, aspoň posielajú stade svojim pozostalým domácim veľké obnosy. Maďarskí notábli radia sa teraz, že jako by mohli previesť úspešnú kolonizáciu maďarských hospodárov na Slovensko, nezasmeješ sa na tom, ktorý poznáš pomery? Krajina na pokraji bankrotu a oni chcú presádzať svojich lenivcov do krajov, kde pre nepriaznivé pomery pilný skromný Slovák sotva vyžije! Ja myslím, že z toho nič nebude, vyjmúc ak chcú mať platené sinekúry pod týmto titulom."[26]

Propaganda proti údajnému dezintegračnému charakteru česko-slovenskej hospodárskej spolupráce tvorila organickú súčasť všetkých maďarských protislovensky zameraných opatrení na poli ekonomiky. Neraz sa vláda huckala návrhmi rôznych parcelačných zákonov, ktorých jediným cieľom bolo posilnenie maďarského pozemkového vlastníctva. Už Gustáv Beksics, dôverník ministerského predsedu Kolomana Szélla, požadoval dôsledné vyvlastňovanie nemaďarskej roľníckej pôdy za účelom zakladania nových fideikomisov. Hospodárska sila Maďarstva bola podľa neho totiž vo veľkostatkoch a v zemianskych majetkoch strednej veľkosti. Podobný cieľ mal návrh prof. Endre Békyho z Humenného na založenie Krajinskej maďarskej ligy *(Országos Magyar Liga)*, ktorá by každoročne odkupovala od Slovákov 5–10 000 jutár pôdy. Počas Weckerleho vlády vypracoval minister poľnohospodárstva Ignác Darányi v tomto zmysle návrh zákona, podľa ktorého by sa uvedenému procesu napomáhalo pravidelnými miliónovými sumami zo štátneho rozpočtu. Pád vlády síce oddialil realizáciu projektu, ale zo stola úplne nikdy nezmizol.[27]

Až koncom 1. svetovej vojny vstúpilo vo forme ministerského nariadenia do platnosti predkupné právo štátu na akúkoľvek predávanú pôdu, čo sa týkalo najmä oblastí obývaných nemaďarským obyvateľstvom. Ak v konečnom dôsledku a napriek všetkému dochádzalo k posilňovaniu slovenského elementu v pozemkovom vlastníctve, bol to predovšetkým dôsledok zakupovania sa navrátilcov z Ameriky, ktorí investovali ťažko zarobené doláre takmer výlučne do pôdy.

Keďže všetky pozemkové aktivity boli hlavne otázkou peňazí a slovenské banky nemali dostatok voľných prostriedkov, upierali sa zraky najmä na české finančné inštitúcie a z nich hlavne na tie, ktoré mali pozemkové operácie vo svojom programe. Jednou z nich bola *Agrárna banka* v Prahe, ktorá ako ďalší zo špecializovaných finančných ústavov začala v lete roku 1911 svoju činnosť. Banka bola úzko zviazaná s agrárnou skupinou českého finančného kapitálu. V priebehu niekoľkých rokov zaznamenala prudký rozvoj, ktorý sa prejavil i v pomerne skorej expanzii za hranice českých krajín.[28] Slovenska sa však v predvojnovej etape dotkli predovšetkým aktivity oddelenia poľnohospodárskych strojov, distribujúceho predaj výrobkov českých strojární na domáci trh i mimo neho. V novembri 1913 sa *Agrobanka* kapitálovo podieľala na založení komanditnej spoločnosti *František Haša, továren na hospodárske stroje* v Trnave. Úlohou tejto spoločnosti bol predaj výrobkov tých strojárenských firiem, ktoré stáli spolu s *Agrobankou* pri jej zrode. Keď sa však vzpierala podriadiť vôli svojich zakladateľov, iniciovala

[26] S. Daxner K. Kálalovi z 11. 2. 1900. LA PNP, Kálal, kart. 2.

[27] Berte Slovákom zem! Slovenský týždenník, 6, č. 8 z 21. 2. 1908; ROTNÁGL, J.: Češi a Slováci. Praha 1945, s. 144. K tomu aj PÍSCH, M.: Hospodárske styky českej a slovenskej buržoázie v r. 1900–1918 s hlavným zreteľom na peňažníctvo. In: Univerzita Komenského II. (1960), s. 103–124.

[28] NOVOTNÝ, J.: Zahraniční kapitálová expanze Agrární banky do Uher a jihovýchodní Evropy v letech 1911–1918. Slovanské štúdie 9 (1978), s. 257–277; NOVOTNÝ, J. – ŠOUŠA, J.: Banka ve znamení zeleného čtyřlístku. Praha, Univerzita Karlova 1997.

Agrobanka tlakom na ostatných spoluvlastníkov, aby v júli 1914 spoločne spoločnosť likvidovali.

Poľnohospodárske stroje boli najvýznamnejšou komoditou, s ktorou na Slovensko prenikali českí a moravskí výrobcovia nezávisle na bankových inštitúciách a družstevnom obchode. V Trnave mala napr. *Prvá přerovská strojnícka továren a zlievareň* svoje generálne zastupiteľstvo už na začiatku 80. rokov 19. storočia a početnú klientelu medzi roľníckym obyvateľstvom okolitých obcí. O tom, že už vtedy prebiehal zápas o trh a klientov, svedčia opatrenia ministerstva a v tlači publikovaný pozitívny ohlas obyvateľov Hrnčiaroviec, obce neďaleko Trnavy, o kvalitách strojov vyššie spomínanej fabriky. V obci údajne pracovalo jej 55 mláťačiek – gepľových, ale určite aj ručných.[29]

Konkurenčný boj o slovenského klienta sa zvádzal pod rúškom ekonomického nacionalizmu, čím sa z viacerých strán politizovali zväčša úplne nepolitické obchodné väzby. Na druhej strane aj samotní výrobcovia, pokiaľ si mysleli, že im to prinesie zisk, sa nezdráhali použiť neekonomické nástroje na presadenie svojich výrobkov. Reakciou na prenikanie českých výrobkov na slovenský trh boli zo strany župných vrchností rôznymi zámienkami odôvodnené kampane, zákazy i pokuty. Uhorsko-maďarská tlač ostro vystupovala proti dovozom českých výrobkov prebiehajúcim pod heslom *Svoj k svojmu!* Pri dovoze napr. potravinárskych komodít (káva, cukríky, pivo) vytýkali nielen samotný dovoz, ale aj české nápisy a pribalované „protiuhorské letáky".[30] Župné a súdne orgány často zakazovali dovoz takýchto výrobkov, vystupovali proti potravným družstvám, kládli prekážky aj pri migrácii slovenských sezónnych poľnohospodárskych roľníkov do Čiech a na Moravu, lebo sa tam z nich údajne stávajú stúpenci česko-slovenskej vzájomnosti.[31] Rovnako pokutovali roľníkov, ktorí si kúpili české poľnohospodárske stroje. Tak napr. viacerí roľníci, ktorí sa nepodvolili akcii za zakúpenie domácich výrobkov a naopak, kúpili si moravské, resp. české poľnohospodárske stroje, museli zaplatiť pokuty.

Možno aj to bol dôvod, prečo Wichterleho prostějovský podnik na výrobu poľnohospodárskych strojov využil všeobecne známu slovenskosť továrne Michala Treskoňa v Bytči a prostredníctvom nej, pod slovenskou etiketou, s úspechom preniká na slovenský trh. Zrejme z obáv zo svojvôle úradov, ale i z praktických tarifných dôvodov sa jednotlivé časti strojov dovážali do Bytče a tu sa montovali, ba aj opracúvali.[32] Pravdepodobne podobný zámer spájal František Wichterle so snahou nadviazať obchodné styky s firmou Andreja Bachera, mikulášskeho výrobcu jednoduchšej poľnohospodárskej techniky. Na slovenský trh však prenikal aj pomocou svojich zástupcov (sklad a filiálka K. Nemáka v Trnave) a nakoniec pár mesiacov pred vypuknutím svetovej vojny si zriadil vlastnú filiálku v Lučenci. Na jej čele stál jeden z mála vtedajších slovenských strojných

[29] Obecné vysvedčenie. Národnie noviny, 13, č. 70 zo 17. 6. 1882.

[30] Česká inpertinentnosť. Slovenské noviny, 23, č. 106 z 8. 5. 1908 a Drobné správy. Považské noviny, 1, č. 7 z 25. 9. 1902.

[31] ESZTERHÁZY, J.: A nemzetiségi viszonyok tanulmányozására kiküldött bizottságának a vármegye közgyűléséhez intézet jelentése és javaslatai. III. Közgazdaság. Nyitra 1904, s. 18; KEMÉNY, G. G.: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II. 1892–1900. Budapest, Tankönyvkiadó 1956, s. 883.

[32] I. Daránvi podžupanovi Bratislavskej župy z 5. 6. 1906. Štátny oblastný archív Bratislava, Hl. slúžny, 3212/1906; PETRÁŠ, M.: Strojáreň poľnohospodárskych strojov Michala Treskoňa v Bytči. In: Agrikultúra 20 (1985), s. 89–109.

inžinierov, zamestnanec Wichterleho podniku Juraj Okrucký a technickým úradníkom bol Ján Kompiš.

Ďalšia prostějovská továreň na hospodárske stroje Františka a Jozefa Kovaříka si zriadila svoju obchodnú kanceláriu spojenú so skladom v Košiciach roku 1912. Navyše spolu s firmou Ježek v Blansku dodávali odliatky dielni Jána Gustáva Macka vo Veľkom Bysterci (teraz súčasť Dolného Kubína). Základné pohnútky českých výrobcov pri prenikaní na slovenský trh odzrkadľuje neúspešný pokus Josefa Seiferta, advokáta v Uherskom Hradišti reprezentujúceho *Moravsko-sliezsku železiarsku spoločnosť*, ktorý chcel v roku 1912 založiť na Slovensku s pomocou P. Blaha spoločnosť na výrobu bicyklov. Seifert žiadal Blaha, či by „neměl interessenty, kteří by s nějakým kapitálem ku společnosti té přistoupili a kteří by ji eventuelně dali trochu maďarského nátěru, ovšem tak, aby celý podnik zůstal v našich, resp. slovácких rukou". Hlavné argumenty zneli presvedčivo – „dělali bychom jednak dobré obchody a bylo by to též aktivum národnostním".[33]

Vzhľadom na nerovnocennú ekonomickú silu oboch partnerov neprekvapuje jednosmernosť tovarového toku vo vzájomných obchodných vzťahoch, ani jednostrannosť niektorých negatívnych dôsledkov silnej českej konkurencie na podniky na Slovensku.

Vypuknutie 1. svetovej vojny v zárodku zlikvidovalo veľa nádejných československých projektov. Počas vojny sa ukázali ako najvýhodnejšie práve investície do nehnuteľností. Preto sa napriek odporu štátu a miestnej správy objavujú čoraz častejšie české snahy zakupovať sa na Slovensku. Ako istá kompenzácia za stagnáciu pred vojnou poskytovaného zmenkového eskontu sa napr. javili aktivity pozemkového oddelenia *Moravskej agrárnej a priemyselnej banky* (ďalej *Moravobanka*), ktorá sa konštituovala v Brne roku 1908. Stala sa najvýznamnejšou obchodnou moravskou bankou, ktorá už od svojich začiatkov prenikala do Haliče i na Slovensko. *Moravobanka* zakupovala pôdne a lesné komplexy i veľkostatky na Morave, ale i v Haliči a po parcelácii sa ich snažila so ziskom predať.

Jeden takýto výnosný obchod sa roku 1917 uskutočnil aj na Slovensku. Začiatkom roku prejavila banka záujem o panstvo v Bytčici pri Žiline, ku ktorému patrili 4 gazdovstvá s výmerou 3524 uhorských jutár (cca 1520,6 ha), 2 liehovary a les. „Zdá se dle celého expozé objekt ten krásný a ač v Uhrách, nám velice vhodný... Panství ono nechá se ve velkém parcelovati a doufám vyzískati odprodejem větších komplexů ca 300 000 korun", zapísal si vedúci pozemkového oddelenia po prehliadke objektov.[34] Keďže o panstvo prejavili záujem aj pražská *Pozemková banka* a budapeštianska *Agrárna a dôchodková banka (Magyar Agrár- és Járadékbank)*, celý kontrakt sa uskutočnil urýchlene za 3 158 000 korún. *Moravobanka* pristúpila okamžite po kúpe k niektorým intenzifikačným opatreniam „čímž docílíme nejen nejvyšší prodejní ceny, ale též výnos takový, který by mimo úroky z objektu ještě značným procentem kapitál amortizoval".[35] Oprávnenosť tohto postupu dokázal už po dvoch mesiacoch uskutočnený predaj panstva za 3 750 000 korún, čím uvedený špekulatívny obchod vyniesol *Moravobanke* po odrátaní investícií čistý zisk takmer 550 000 korún.

[33] J. Seifert P. Blahovi z 21. 2. 1912. SNA, P. Blaho, kart. 27, B II 247.

[34] NEČAS, C.: Podnikání českých bank v cizině 1898–1918. Brno, Masarykova univerzita 1993, s. 76.

[35] Tamže.

Takéto pozemkové operácie boli v príkrom rozpore s predstavami slovenských národohospodárov, ktorí často naliehali na českých podnikateľov i finančné ústavy, aby kupovali relatívne lacné a potenciálne veľmi výnosné pozemkové i lesné komplexy na Slovensku. Pochopiteľne, nie kvôli perspektíve okamžitého zisku z ich následného predaja. Rozhodujúcim zámerom bola skutočnosť, že pôda bude v rukách národne i politicky spriazneného partnera, čo mohlo mať priaznivé ekonomické, sociálne i kultúrne dôsledky. Veľký význam sa prikladal predovšetkým prípadnej parcelácii, pri ktorej by sa pôda dostala za prístupných podmienok do rúk slovenského roľníctva. To všetko malo neskrývaný politický zámer – čím viac pôdy na Slovensku bude v českých rukách, tým viac z toho budú profitovať aj samotní Slováci. Z tohto hľadiska sa Slovákmi odsudzovali majetkové presuny typu bytčického panstva, lebo národný aspekt v ňom úplne absentoval a do popredia sa dostala výška zisku a to aj za cenu toho, že majetok opäť skončí v maďarských, resp. neslovenských rukách.

Kapitálová expanzia *Agrobanky* do Uhorska nadobudla v rokoch prvej svetovej vojny veľké rozmery, ale rovnako sa vyvíjala nezávisle od slovenských predstáv. Pražský ústav mal rozsiahle obchodné kontakty s viacerými uhorsko-maďarskými bankami, podieľal sa na podnikaní s drevom, obchode s poľnohospodárskymi produktami (najmä s ošípanými a vínom) a nehnuteľnosťami, uskutočňoval čulú zakladaciu činnosť. *Agrobanka* sa vyvinula na dravý finančný ústav, ktorému boli v obchodno-finančnej praxi cudzie akékoľvek politické kritériá a heslá. Politika sa preň stávala zaujímavou len do takej miery, v akej spĺňala stavovské záujmy banky a ako sľubovala dostatočný zisk. Rovnako sa počas prvej svetovej vojny správala aj *Moravobanka*, keď sa okrem pozemkových operácií orientovala vo veľkom aj na komisionársky obchod, ktorý bol najmä v týchto rokoch mimoriadne výnosný. Cez Budapešť sa uskutočňoval obchod s produktami uhorskej živočíšnej výroby, do Budapešti putovali najmä poživatiny zo zámoria.

Nemenej dôležité bolo roku 1917 prevzatie polovice novej emisie účastín budapeštianskej *Ústrednej banky* ako afilácie ÚBČS, pričom druhú polovicu zakúpila pražská *Pozemková banka*, ktorá mimochodom pri svojich obchodných aktivitách s obľubou využívala slovanskú rétoriku. *Ústredná banka*, svojho času jedna z nádejí Slovákov, sa tak dostala do úplnej závislosti na českom kapitále. *Moravobanka* mohla na druhej strane v dôsledku tohto spojenia profitovať z obchodu s vínom, ktorý v tom čase rozbehol spomínaný budapeštiansky ústav.

Kapitálová expanzia *Agrobanky* do Uhorska nadobudla v rokoch prvej svetovej vojny veľké rozmery. Pražský ústav mal rozsiahle obchodné kontakty s viacerými maďarskými bankami, podieľal sa na podnikaní s drevom, obchode s poľnohospodárskymi produktami a nehnuteľnosťami, uskutočňoval čulú zakladaciu činnosť. Z hľadiska charakteru banky i silného ekonomického nacionalizmu v Čechách je zaujímavé, že prerokúvaný obchod s uhorskými ošípanými vyvolal roku 1916 protestné hlasy v správnej rade, ktoré argumentovali ohrozením záujmov domácich chovateľov. Napriek tomu sa vo vidine tučných ziskov vo vedení *Agrobanky* presadila účasť na dovoze uhorských ošípaných, a síce spolu so *Živnobankou* a *Pragobankou*. Ako ešte lukratívnejšia transakcia sa ukázal byť dovoz uhorských vín do Čiech.

Už viackrát spomínaná *Pozemková banka* v Prahe sa stala predmetom úvah v súvislosti s plánom zriadiť na sklonku vojny, alebo ešte lepšie hneď po nej, na Slovensku vlastnú pozemkovú banku, ktorá by v duchu zámerov agrárnej strany presadzovala

jej politiku do praxe. Na porade M. Hodžu, R. Piláta a významného národohospodára a podnikateľa Kornela Stodolu z dňa 7. 12. 1917 bol Hodžom navrhnutý za riaditeľa národohospodár a bankový úradník Ján Cablk.[36]

Tento príspevok mal ambície osvetliť česko-slovenský aspekt vývoja slovenského agrárneho hnutia. Nebol samoúčelný, lebo práve v tomto kontexte sa dá pochopiť pragmatický Švehlov krok z konca mája 1917, keď rozhodujúcim spôsobom presadil, aby český politický program po prvý raz prekročil rieku Moravu a začlenil Slovensko do svojich záujmových sfér. Nepochybne si uvedomil vyčerpanosť vlastnej voličskej základne v podmienkach industrializujúcich sa českých krajín a na druhej strane agrárny charakter Slovenska. Nedocenil však skutočnosť, že vzhľadom na nedostatočne vyvinutú sociálnu štruktúru slovenskej spoločnosti, bude volič zo slovenského vidieka voliť ešte dlho skôr konfesionálne ako stavovsky.

The Agrarian Movement in Slovakia in the Context of Czech-Slovak Relations (Prior to the Founding of Czechoslovakia)

Roman Holec

The development of Slovak agrarianism from the turn of the century and its relation to its Czech counterpart demonstrates one of the most pragmatic sides of Czech-Slovak relations, including the related questions of commercial and capital connections. It also helps in understanding the pragmatic reasons behind the leader of the Czech agrarian movement, Švehla, pushing through the inclusion of Slovakia within the sphere of interest of the Czech's May 1917 political program.

[36] STODOLA, K.: Denník. In: Milan Hodža, publicista, politik, vědecký pracovník. Praha 1930, s. 166.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

PŘEDNÁŠKOVÉ TURNÉ ANDREJE HLINKY V ČECHÁCH A NA MORAVĚ V ROCE 1907 V KONTEXTU ČESKO-SLOVENSKÝCH VZTAHŮ

Michal Stehlík

Rok 1907 se řadí z hlediska česko-slovenských vzájemných vztahů k výrazným mezníkům jejich vývoje. Mohutná vlna českého zájmu a solidarity se slovenským lidem, která se vzedmula po černovské tragédii z 27. října 1907, se stala vrcholem dosavadních česko-slovenských aktivit. Této vlně předcházelo již určité zvýšení pozornosti české společnosti vůči Slovensku. Tato pozornost byla vyvolána mimořádně brutálními metodami uherské vládní moci vůči nemaďarským národům – především v průběhu parlamentních voleb 1896, 1901, 1905 a 1906. Velký ohlas měly i početné tiskové procesy a další soudní represálie proti slovenským národním činitelům. Symbolem slovenského národního zápasu a ústřední postavou dalších dramatických událostí se v roce 1907 stal ružomberský farář Andrej Hlinka (1864–1938), který patřil k vedoucím představitelům katolického křídla slovenské politiky. Tento příspěvek je věnován Hlinkovu přednáškovému turné v Čechách a na Moravě mezi 17. říjnem a 28. listopadem 1907, které na jedné straně znamenalo posun v úrovni česko-slovenských vztahů, na straně druhé pak odhalovalo dosavadní (mnohdy tristní) úroveň vzájemné reflexe obou národů.

Expozicí pro bouřlivé události roku 1907 se staly uherské parlamentní volby v roce 1906. Andrej Hlinka v těchto volbách sice nekandidoval, ale zajišťoval kampaň v ružomberském okrese Vavro Šrobárovi (1867–1950), za což se oběma, ještě s dalšími aktivními účastníky kampaně, dostalo nechtěné pozornosti uherské světské i církevní moci. Andrej Hlinka byl nejprve za svůj aktivní postup během předvolební kampaně zbaven spišským biskupem Alexandrem Párvym ružomberské fary (5. května 1906), následně byla biskupská suspenze rozšířena i na samotný výkon jeho kněžského povolání (18. června 1906).[1] Společně s Vavro Šrobárem a několika dalšími národovci byl pak 23. června 1906 zatčen a po půlroční vazbě odsouzen 6. prosince 1906 v Ružomberku v politickém procesu ke dvěma letům vězení a k pokutě 1.500,– K.[2] Byl to nejvyšší trest v tomto procesu – samotný volební kandidát Vavro Šrobár byl odsouzen k jednomu roku vězení a k pokutě 900,– K. Všichni odsouzení podali proti rozsudku odvolání a v roce 1907 mělo v této kauze padnout definitivní rozhodnutí.

Takto pronásledovaný Hlinka přijíždí v červnu 1907 na Moravu, kde se setkává s hodonínským farářem, profesorem zdejší reálky a významným slovakofilem, Aloisem Kolískem (1868–1931). Kolísek založil v Hodoníně již v roce 1903 Společnost slovenského musea a jeho regionální slovakofilské aktivity se až do setkání s Hlinkou nesly

[1] Více: BAGIN, A.: Spor kňaza Andreja Hlinku s bisk. Mons. Alexandrom Párvym, in: Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách, Bratislava 1991, s. 26–41.
[2] BARTLOVÁ, A.: Andrej Hlinka, Bratislava 1991, s. 20–21.

v rovině národopisné a kulturní. Pořádal výstavy slovenských umělců, sbíral slovenské lidové písně, rozvíjel cyrilometodějskou tradici, která spojovala oba národy na poli náboženském.[3] Hlinkova osobnost měla přinést Kolískovi rozšíření těchto proslovenských aktivit i na pole praktické politiky. Kolísek udržoval kontakty s předními slovenskými národovci již před setkáním s Hlinkou. Od roku 1902 se datuje jeho přátelství s Pavlem Blahem (1867–1927) – představitelem generace slovenských „pokrokářů" – hlasistů. Blaho byl silného náboženského založení a jeho pokrokové názory, na rozdíl od Šrobára, nesklouzly v ostrý protináboženský tón. Od roku 1905 byl Kolísek v kontaktu i s vajnorským farářem Ferdišem Jurigou (1874–1950), aktivním představitelem slovenského politického katolického tábora a od roku 1906 také s Františkem Jehličkou (1879–1939), taktéž knězem, jenž toho léta vyhledal azyl v Prostějově u kněze a představitele Katolické moderny Karla Dostála-Lutinova. Samotná Katolická moderna zareagovala v roce 1906 na složitou situaci slovenského národního kléru prohlášením ze svého červencového přerovského sjezdu. Kolísek prosadil do tohoto usnesení dva body, jež se týkaly situace na Slovensku. Katolická moderna vyjádřila své rozhořčení nad postupem uherských biskupů, kteří v nacionálním zájmu zneužívali své církevní pravomoci, a dále apelovala na brněnský a olomoucký episkopát, aby zasáhly ve prospěch utlačovaných slovenských duchovních. Brněnský episkopát skutečně brzy na tuto akci zareagoval – Kolískovi byla udělena církevní důtka.[4]

Andrej Hlinka se s Aloisem Kolískem setkává poprvé v květnu 1907. Kolísek tehdy pořádal v Hodoníně výstavu moravských umělců a Hlinka se stal čestným protektorem této výstavy. Součástí jeho návštěvy byla i pouť na Velehrad, které se zúčastnil i další slovenský kněz – národovec Florián Tománek.[5] Cyrilometodějská tradice zde představovala ve vztahu moravských a slovenských duchovních významný spojovací faktor. Slovenští duchovní byli navíc na Moravě konfrontováni se silným společenským postavením svých moravských kolegů, které vyplývalo z drobné práce mezi řadovými věřícími jak na poli národním, tak zejména hospodářském. Navíc zde byla již tradice moravských misionářů, kteří na Slovensku vykonali velký kus práce zejména v boji proti alkoholismu. Hlinka sám patřil za svého působení na faře Tri Sliače k největším bojovníkům proti alkoholismu. Stejně tak horlivě propagoval zakládání svépomocných družstev, která měla slovenského rolníka vymanit z bídy. Na obou stranách – moravské i slovenské tak byly položeny téměř ideální předpoklady pro intenzivní stýkání slovenských a moravských katolíků.

Vztah Hlinka – Kolísek pokračoval Kolískovou návštěvou na tradičních srpnových martinských národních slavnostech, kam byl pozván právě Hlinkou. Hlinka se v tomto roce těšil v Martině velké popularitě díky svému boji s maďarskými světskými i církevními úřady. Idea uspořádat přednáškové turné po moravském území vznikla patrně právě během těchto srpnových slavností. Podle Kolíska vyslovil Hlinka sám přání uspořádat na Moravě několik přednášek o Slovensku.[6] Kromě nadšení z moravského prostředí si totiž ze svého pobytu „za řekou Moravou" odnesl i smutnou zkušenost, že tamější lidé vědí pramálo o Slovensku a Slovácích. Předběžná dohoda obou mužů zněla na říjen roku

[3] Více: MOROŇOVÁ-ŽIŠKOVÁ, K.: Alojz Kolísek (1868–1931) v kontexte slovenských dejín, Historický časopis, 42 (1994), č. 1, s. 21–43.
[4] CHÁB, V.: Andrej Hlinka, Praha 1934, s. 26–27.
[5] BARTLOVÁ, A.: c.d., s. 22.
[6] KOLÍSEK, A.: Andrej Hlinka, Bratislava 1924, s. 4–5.

1907. Na říjen se však také připravovalo slavnostní vysvěcení kostela v Černové, který pomáhal zdejší rodák Hlinka vybudovat. Jelikož byl však v biskupské suspenzi, nemohl toto vysvěcení provést. Přesto hodlal ještě počátkem října být této slavnosti alespoň přítomen. Když však bylo původní datum 13. října rozhodnutím biskupa Párvyho posunuto o týden na neděli 20. října, odjíždí Hlinka na Moravu. Poté biskup Párvy datum vysvěcení znovu o týden posunuje na osudnou neděli 27. října 1907.[7]

Zvýšený zájem o Slovensko se v Čechách a na Moravě roku 1907 projevil nejen jakožto ohlas potlačování slovenských národních duchovních. Tento rok byl i rokem tzv. Apponyiho školských zákonů, které měly přinést maďarizaci i na dosud státem „nepodchycené" nejnižší církevní školy, na nichž se dosud držela slovenština. Proti těmto maďarizačním snahám vystoupil významně český slovakofil Karel Kálal (1860–1930), jenž vydal pod pseudonymem R. Targo knihu „Vyhubit", ve které odhaloval krutou a systematickou maďarizační politiku uherské vlády. Podle velkolepého plánu, který nebyl nikdy naplněn, měla být kniha přeložena do několika světových jazyků a rozšířena po celé Evropě, aby odhalila pravou tvář „liberálních" uherských politiků. I přes neúspěch této akce se Evropa informací přece jen dočkala díky tomu, že skupina slovakofilů kolem Kálala (zejména Eduard Lederer) informovala o potlačování slovenského etnika norského spisovatele Björnstjerne Björnsona (1832–1910), jenž poté vystoupil na obranu nemaďarských národů v Uhersku na stránkách světového tisku.[8] Karel Kálal byl osamoceným slovakofilem, kterému se často dostávalo za jeho mentorská vystoupení od slovenských představitelů až nenávistné kritiky, o čemž svědčí i jeho povzdech v dopise Fedoru Houdkovi již z prosince 1901: „Patnáct let mou činnost ignorovali, šestnáctý mi začali nadávati. Nejvíce mě zklamal Škultéty. Myslel jsem, že více ctí pravdu."[9] Tento osud sdílel se svým slovenským přítelem a spolupracovníkem Karlem Salvou (1849–1913), s nímž byl v kontaktu již od roku 1886.

Přes svůj „osamělý boj" patřil Kálal bezesporu k největším znalcům slovenského prostředí a žádná významnější proslovenská akce se neobešla bez jeho aktivní přítomnosti. I přes svůj ostrý antiklerikalismus se zapojil i do boje slovenských duchovních proti uherským biskupům. Píše v této záležitosti Karlu Dostálu-Lutinovi a jeho kaplanu Kovaříkovi, aby zorganizovali akci moravských kněží na obranu slovenských duchovních a doporučuje obrátit se na královehradeckého biskupa Doubravu. V Kálalově postoji k celé kauze se však přece jen projevil jeho osobitý a „originální" přístup k věcem náboženským: „Ať lid pohrozí, že přestoupí k církvi evangelické, ať to skutečně někteří vykonají, vždyť by bylo dobře, kdyby to všichni udělali. Hlinka, osvícený člověk, nebude to míti nikomu za zlé. Vždyť ze vzdělaných katolíků málokdo je katolík v srdci."[10] O Hlinkově „osvícenosti", jak se později ukázalo, měl Kálal poněkud zkreslené představy.

Vzedmutá vlna zájmu o Slovensko se projevila i uvnitř organizace, která se měla na další léta stát hlavní představitelkou česko-slovenského stýkání – Československé jednotě. Tato organizace vznikla po delších peripetiích v květnu 1896 jako spolek,

[7] HOLEC, R.: Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť, Martin 1997, s. 113.
[8] Více: KOLAFA, Š. J.: Tolstoj a Björnson ve slovenském zápase proti maďarizaci, Češti slovakofilové v akci, Praha 1997.
[9] Slovenský národní archiv (SNA), Bratislava, fond Fedor Houdek, karton č. 2, dopis K. Kálala z 22. 12. 1901.
[10] Tamtéž, dopis z 24. 6. 1907.

který měl podporovat české etnikum v etnicky nečeských oblastech Čech, Moravy a Slezska. Jejím prvním starostou se stal František Pastrnek (1853–1940). Směřování na Slovensko mělo však v této organizaci delší vývoj a k definitivnímu příklonu aktivit Československé jednoty ve prospěch rozvoje česko-slovenských vztahů dochází právě v letech 1906–1907 za starostenství Františka Táborského. Zásadní roli zde přitom sehrávala osobnost Josefa Rotnágla (1875–1958), který představuje jednu z největších organizačních a koncepčních postav česko-slovenského historického kontextu před první světovou válkou. Jeho působení v Československé jednotě bylo korunováno funkcí starosty v roce 1911. Na Československou jednotu byl úzce napojen i spolek pražských slovenských akademiků Detvan (založen 1882); ten reagoval na Hlinkův a Šrobárův proces protestním shromážděním z 18. prosince 1906, na kterém vystoupil i Karel Kálal.[11] O tom, že vztahy slovenských mladíků a „usedlých" pražských slovakofilů nebyly bezproblémové, svědčí i list mladého Slováka Martina Albínyho Fedoru Houdkovi z 20. prosince 1906, ve kterém se zmiňuje o okolnostech příprav informační akce o Hlinkově případu v Praze: „Prípravy sa darily, nehľadiac na obvyklé ‚okolky' poniektorých Čechov. Len píšte zavše aj Vy, zvlášte na Čs. jednotu, nepopúšťať tých pánov, takto sú dosť pohodlní."[12]

Čs. jednota v tomto případě nezůstala hluchá a na podzim 1907 zorganizovala v Praze i ve svých dalších pobočkách akce, které měly informovat o slovenském národním boji. Jejich výtěžek měl putovat na Slovensko. Dne 8. září 1907 proběhla akce „Praha – Slovensku", od září 1907 byla podobná připravována i v Plzni. Plzeňská odbočka Československé jednoty pojala akci „Plzeň – Slovensku" opravdu velkolepě. Během listopadu a prosince 1907 měly proběhnout přednášky Karla Kálala, Pavla Blaha ad., organizovala se akademie za účasti Detvanu, trhy slovenských výrobků, koncerty atd.[13] Vedle Prahy a Hradce Králové byla právě v Plzni organizace Československé jednoty nejaktivnější. Při organizování těchto oslav se původně nepočítalo s přítomností Andreje Hlinky – nikdo netušil, že se Hlinka v Čechách vůbec objeví.

Andrej Hlinka přijíždí na Moravu dne 17. října 1907 a ještě téhož dne má v Uherském Hradišti svou první přednášku pod názvem „O kultúrnych pomeroch slovenských", který se ustálil na celou dobu jeho pobytu v Čechách a na Moravě. O tři dny později pokračoval ve svých vystoupeních v Kroměříži při velké proslovenské slavnosti. V Kroměříži byli přítomni i Vavro Šrobár a Florián Tománek. Hlinka zde vystoupil 20. října 1907 s přednáškou o potlačování slovenských národních snah, Vavro Šrobár poté promluvil o školských a hospodářských otázkách Slovenska. Vystoupili zde i moravští poslanci Reichstädter a Kadlečík, kteří zdůraznili zejména nutnost hospodářské spolupráce moravského a slovenského území. Tento podnik již měl velký ohlas i v Čechách – pozdravné telegramy zaslali primátor Prahy Karel Groš, hrabě Thun, ad.[14]

Rozšířit Hlinkovy přednášky i o české území hodlal Kolísek prakticky od počátku Hlinkova pobytu na Moravě. Již 17. října 1907 píše z Hodonína list Josefu Rotnáglovi do Prahy: „Slovutný pane! Jako splnomocněnec Andreje Hlinky prosím, abyste laskavě uspořádal v Praze buď v Měšť. Besedě nebo na Vinohradech nebo tam i tam *vzdělávací*

[11] Archiv Univerzity Karlovy (AUK), Praha, fond Detvan, A 338.
[12] SNA, Bratislava, fond Fedor Houdek, karton č. 2, dopis z 20. 12. 1906.
[13] Národnie noviny, 7. 12. 1907, s. 4.
[14] Hlas – Týdeník, Brno, 25. 10. 1907, s. 5.

přednáškový večer, při němž by Andrej Hlinka přednášel ‚O kulturních poměrech na Uh. Slovensku'. Datum: 2., 3. listopadu. Vstupné mírné. Snad by se toho mohla chopiti nějaká korporace sympatická nebo ještě výbor slavnosti ‚Praha – Slovensku'. Prosím o bystrou – třebas i telegrafickou odpověď zásadní. S výrazem úcty dr. Alois Kolísek, prof. v Hodoníně."[15] Navrhované datum bylo skutečně Prahou akceptováno. Zmíněný telegraf měl poté sehrát ještě významnou roli ve vzájemném kontaktu Rotnágl – Kolísek.

Stejně jako bylo od počátku počítáno s Prahou, byla v plánu turné i Plzeň. V Plzeňských listech se již 23. října 1907 objevuje článek „Slovenský mučedník Andrej Hlinka v Plzni" a plzeňské slavnosti tak dostaly nečekaný vrchol v podobě této přednášky, která navíc neměla zůstat jedinou.[16] Organizační ruch kolem Hlinkova pobytu v Čechách a na Moravě byl však 27. října 1907 doslova konsternován tragickou událostí ve slovenské vesničce Černová.[17]

Zpráva o této tragické události dorazila do Hodonína ještě téhož dne. Hlinka byl v době tragédie v Napajedlech, kde měl večer předtím jednu ze svých přednášek. Kolem poledního dorazil do Hodonína. Zde ho po patnácté hodině zastihly dva po sobě jdoucí telegramy, které přišly na adresu dr. Kolíska a ve stručnosti sdělovaly celou tragickou událost. Hlinka byl otřesen a odhodlán okamžitě odjet na místo tragédie. Kolískovi se ho podařilo zadržet, neboť si byl dobře vědom přímého nebezpečí, které Hlinkovi hrozilo v tak vypjaté atmosféře. O těchto dramatických chvílích píše 29. října Josefu Rotnáglovi: „Andrej chtěl odjeti ku svým rodákům do Černové, ale podařilo se mi jej zadržeti – vždyť by šel vstříc – smrti!! Nevrátil by se k nám nikdy! Jsem nyní stále s ním a doufám, že přednášky jeho přispějí k jeho klidu! Ano. Uleví své bolesti. Pozná naši lásku. Pro postup boje slovenského pak jeho přednášky mají nesmírný význam."[18] Ještě tentýž večer, 27. října, Hlinka proslovil přímo v Hodoníně další přednášku, která se nyní již nesla v tónu nepokrytého útoku vůči uherské vládní moci, jež nesla podle Hlinky přímou zodpovědnost za životy jeho rodáků.

Černová se také brzy dostala na přední stránky tisku. Již 28. října 1907 vyšlo mimořádné číslo slovenských Národních novin s hlavním článkem „Černovská massakra". Následovaly i Ľudové noviny a Slovenský týždenník. Pražský novinový závod Františka Hovorky vyvěsil 29. října do své výkladní skříně zvláštní vydání slovenských Národních novin, další den již vyšly i v českých novinách články k Černové: v Času se objevuje článek „Hunové vraždí" a v Českém slově téhož dne podobně laděný příspěvek „Maďaři vraždí". Absurditu situace ještě vystupňovalo zatčení černovských vesničanů, kteří byli (v čele s Hlinkovou sestrou Annou Fullovou) označeni za viníky celého případu (a v březnu 1908 i odsouzeni). V české veřejnosti se v souvislosti s touto tragédií zdvihla nevídaná vlna solidarity, která byla vyjádřena mohutnou sbírkovou akcí na

[15] Archiv literatury a umění Matice Slovenské (ALU MS), Martin, 64 C 41, korespondence Kolísek – Rotnágl, 17. 10. 1907.
[16] Plzeňské listy, 23. 10. 1907, s. 2–3.
[17] Odpor černovských obyvatel proti tomu, aby jim jejich svépomocí postavený kostelík vysvětil někdo jiný než místní rodák a organizátor stavby Andrej Hlinka, vyvrcholil v neděli 27. 10. 1907 střetem s uherskými četníky, kteří asistovali duchovním určeným biskupem Alexandrem Párvym. Zazněly výstřely z pušek uherských četníků a celý střet si v konečném důsledku vyžádal patnáct mrtvých, přičemž někteří z nich ještě několik dní bojovali o život v nemocničním ošetření. Dosud nejpodrobněji je tato zlomová událost slovenských dějin zpracována in: HOLEC, R.: Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť, Martin 1997.
[18] ALU MS, Martin, 64 C 41, korespondence Kolísek – Rotnágl, 29. 10. 1907.

podporu černovských sirot. Otázka nekoordinovanosti této akce se však stala jednou ze stinných stránek této proslovenské euforie roku 1907. Hlinka absolvoval bezprostředně po Černové dne 31. října 1907 bouřlivou přednášku v Brně, kde velká dvorana Besedy nestačila zájmu diváků. Z Hlinkova projevu bylo patrné, že „kulturní poměry slovenské" dostanou nyní v jeho slovech politický a národněemancipační obsah. V Brně byl již přítomen i syn předního slovenského politika Svetozára Hurbana Vajanského, novinář Vladimír Hurban, který doplňoval Hlinkova vystoupení svými přednáškami o postavení slovenského tisku.[19]

Nedostatkem publicity nyní Slovensko skutečně netrpělo – na Černovou postupně zareagovali čeští poslanci říšského sněmu (Modráček, Masaryk, Zahradník, Kloáč, Šilinger, Stojan, Hruban, Thun, Soukup, Habrman), ve světovém tisku se ozval norský spisovatel a ochránce práv národů Björnstjerne Björnson, který již před Černovou odhaloval pseudoliberalismus uherské politiky, zejména pak hraběte Alberta Apponyiho.[20] Zásadní byla též činnost skotského publicisty Setona-Watsona (1879–1951). Slovenský národ byl díky této tragédii objeven pro světovou veřejnost, což platilo (poněkud paradoxně) i o objevení pro veřejnost českou.

Hlinkovo turné po Čechách a Moravě mělo několik důležitých zlomů – prvním z nich byla bezesporu Černová, dalším pak jeho přejezd z Moravy do Čech počátkem listopadu 1907 a následná pražská přednáška, posledním pak přednáška vídeňská z 19. listopadu 1907. Přejezd do Čech byl zlomem z hlediska organizačního, neboť až do této chvíle byla organizace, včetně naplánovaných českých měst, nezpochybnitelně v rukou Kolíska. S moravským zázemím Hlinkova pobytu souvisel i nesporný náboženský resp. katolický charakter jeho pobytu. Do Čech přijížděl sice Hlinka – kněz, ale v očích tisícovek jeho posluchačů to byl především Hlinka – symbol, Hlinka – mučedník, Hlinka – slovenský Jan Hus. Praha přivítala slovenského kněze opravdu triumfálně, dne 2. 11. měl úspěšnou přednášku na pražském Žofíně, kterou zakončil „vřelými projevy pro vzájemnost československou a pro bratrství Čechoslovanů."[21] Již klasickou historkou je následné Hlinkovo odvezení do hotelu nadšenými pražskými studenty, kteří se zapřáhli do kočáru místo koní.[22] Na druhý den byl Hlinka přijat v doprovodu Kolíska na pražské radnici primátorem Karlem Grošem. Praha tak demonstrovala svou podporu slovenskému národnímu boji, jehož byl Hlinka momentálně symbolem.

Za touto nespornou vřelostí však již klíčil neviditelný boj o „uchopení Hlinky", zejména ze strany Československé jednoty, která předpokládala svůj přirozený monopol, pokud jde o slovenské záležitosti v Čechách. Již 3. listopadu 1907 tak v souvislosti s Hlinkovým pražským pobytem a s ním související sílící sbírkovou akcí vzniká výkonný orgán Československé jednoty – Československý pomocný komitét jako organizační výbor této sbírky. Hlavními postavami v něm byli redaktor Národních listů Josef Anýž, prof. František Táborský a především Josef Rotnágl, který se stal hlavním představitelem komitétu v jednání s Kolískem kolem další organizace Hlinkova turné.[23] Komitét totiž hodlal převzít otěže a stát se výsadním organizátorem Hlinkových přednášek – akcent

[19] Hlas, Brno, 3. 11. 1907, s. 5. Hlas – Týdeník, Brno, 8. 11. 1907, s. 9–10.
[20] Více: MICHL, J.: Björnstjerne Björnson, Bratislava 1970.
[21] Hlas – Týdeník, Brno, 8. 11. 1907, s. 5.
[22] ROTNÁGL, J.: Češi a Slováci, Praha 1945, s. 17–19.
[23] ROTNÁGL, J.: Praha a Slováci, Praha 1927, s. 5–13.

přitom dával na česká města, což kolidovalo s původním plánem Aloise Kolíska, jenž preferoval města moravská. Počátkem listopadu však stále ještě platil původní Kolískův plán. Hlinka tak 4. listopadu 1907 přijíždí přednášet do Písku, kde se setkává se dvěma velkými postavami českého slovakofilství – básníkem Adolfem Heydukem (1835–1923) a Karlem Kálalem. Poté následovala (po Příbrami 5. listopadu) dne 6. listopadu Plzeň, kde zažil Hlinka jeden ze svých nejbouřlivějších výstupů – ihned byla také pro velký zájem domluvena druhá plzeňská přednáška na 11. listopadu 1907. Plzeňské listy zdůraznily mimo jiné i přítomnost tří tajných uherských detektivů, kterou o několik dní později zaznamenává i českobudějovický katolický Hlas lidu – tento list neopomněl zdůraznit údajný semitský původ detektivů.[24]

V Českých Budějovicích se objevila také aktivita místních katolických činitelů kaplana Václava Řepy a profesora bohosloví Jana Budaře, kteří zorganizovali na Hlinkovu podporou ve sporu Hlinka versus biskup Párvy podpisovou akci českobudějovických kleriků a podpisové archy poté poslali do Říma s prosbou spravedlivého posouzení Hlinkova případu.[25] Hlinka totiž bojoval nejen na poli trestně-právním, ale i na poli práva církevního, když se jeho suspenzí, proti které se odvolal, zabývala Svatá stolice.

Aktivity na podporu tohoto Hlinkova církevního sporu ovšem probíhaly především na Moravě – nejznámější je podpisová akce olomouckého kanovníka hraběte Zikmunda Ledochowského (synovce poznaňského kardinála Ledochowského), kterému se s pomocí Kolíska podařilo sesbírat na 700 podpisů v olomoucké diecézi a ty pak poslat do Říma.[26] Podobná akce probíhala například i v Brně, aktivity ve prospěch Hlinky vyvíjel i sám olomoucký arcibiskup František S. Bauer atd. Dne 5. listopadu vydala protest proti jednání uherského episkopátu Katolicko-politická jednota v Kroměříži, 14. listopadu protestuje Výbor Katolického spolku českého rolnictva na Moravě, 24. listopadu vyjadřuje svůj protest Katolicko-politická jednota holešovská.[27] Moravští katoličtí poslanci říšské rady nezůstali jen u parlamentního vystoupení, ale zaslali do Vatikánu ve prospěch Hlinky pamětní spis se svým protestem. Hlinka sám během svého pražského pobytu navštívil v záležitosti svého církevního sporu i strahovského opata Zaorala a s ním pak opata německých Emauz Schachleitera, kteří mu měli pomoci svým vlivem.[28] Při svém druhém pražském pobytu ve dnech 13. až 16. listopadu byl Hlinka přítomen v restauraci Louvre na schůzi českého kléru, kde promluvil ke stovce českých duchovních o církevních poměrech v Uhrách. Poté byla na návrh Aloise Svojsíka přijata rezoluce, ve které se odsuzovalo „zneužívanie cirkevnej autority v prospech nemorálneho a nekresťanského systému utláčania slovenských bratov." Text byl odeslán právě zahajovanému sjezdu rakouských katolíků a biskupské konferenci ve Vídni. Zároveň tato schůze pověřila Xavera Dvořáka a Aloise Svojsíka vypracováním zvláštního memoranda ve prospěch Andreje Hlinky, které mělo být odesláno prostřednictvím nunciatury Svaté stolici do Říma.[29]

[24] Plzeňské listy, 12. 11. 1907, s. 2, Hlas lidu, České Budějovice, 14. 11. 1907, s. 1–2.
[25] Hlas lidu, České Budějovice, 19. 11. 1907, s. 1–2.
[26] HOLEC, R.: c.d., s. 187.
[27] Hlas – Týdeník, Brno, 1. 11. 1907 – 29. 11. 1907.
[28] CHÁB, V.: c.d., s. 24–26. Též: KOLÍSEK, A.: c.d., s. 6.
[29] HOLEC, R.: c.d., s. 132.

Hlinkův pobyt v Čechách a na Moravě tak kromě aspektu informovanosti o slovenském národním boji měl i nesporný aspekt náboženský resp. katolický, který se projevoval výše zmíněnou aktivizací českého a moravského duchovenstva ve prospěch Hlinky a slovenského kléru vůbec. Tento konfesionální rozměr a fakt, že je Hlinka v Čechách obklopen především knězi, byl trnem v oku českým pokrokářským kruhům, kteří nezapomínali na Hlinkovo duchovní postavení – nejostřejší útoky se nesly ze strany slovenského, avšak v Praze působícího novináře, Bohdana Pavlů. Typické také bylo, že útoky na spišského biskupa Párvyho se mísily s útoky na katolickou církev jako takovou: „Maďarská a římská kultura podaly si krví potřísněné pravice k udolání nevinného, ubohého národa. Hlavní podíl na krvavých událostech černovských má katolická církev."[30] či: „...hierarchie katolická má velkou vinu. To je další důkaz, že klerikálové jdou proti Slovanstvu!"[31] Pokrokářsko-katolické jiskření nezůstalo mnohdy jen u slov. Jak uvádí brněnský katolický deník Hlas, byli katoličtí studenti, členové „České Ligy Akademické", doslova insultováni svými pokrokářskými kolegy u příležitosti předání daru Andreji Hlinkovi v Praze dne 2. listopadu 1907.[32]

Ještě před další zlomovou událostí turné – vídeňskou přednáškou z 19. listopadu 1907 – proběhl korespondenční a telegrafický spor mezi Kolískem a Československým pomocným komitétem (konkrétně reprezentovaným Rotnáglem) o rozhodující roli v organizaci dalších Hlinkových akcí. Kolísek předpokládal po vídeňském pobytu návrat na Moravu, kde měl v plánu několik měst, Československý pomocný komitét souhlasil jen s jakýmsi „přejetím" z Vídně přes Moravu nazpět do Čech, kde mělo být i nadále hlavní těžiště Hlinkova pobytu. Kolískův původní plán totiž končil 24. listopadem, neboť nebylo jisté datum Hlinkova nástupu do vězení. Tento původní plán do 24. listopadu byl v podstatě Československou jednotou respektován, avšak jakékoliv další Kolískovy pokusy o organizaci po tomto datu byly pro pražské centrum nepřijatelné. Dne 17. listopadu 1907 sděluje Kolísek Rotnáglovi svou představu Hlinkova dalšího pobytu od 20. do 25. listopadu (20. listopadu Hranice na Moravě, 21. Moravská Ostrava, 22. Vyškov, 23. Kyjov, 24. Břeclav, 25. Ústí nad Orlicí), přičemž argumentuje takto: „Na Moravě volil jsem: 2 města ujařmená: Mor. Ostravu a Břeclav, 2 města nově dobytá: Hranice a Vyškov a z Dolních Rakous naši výspu slovanskou mezi Němci Poštornou. Kyjov si vyžádali učitelé. V těchto městech dle mého názoru přednášky Hlinkovy měly mimo jiné konati také povinnost buditelskou, které je pro moravská města některá více potřebí, nežli pro česká uvědomělá, probuzená."[33]

Závažným faktorem dalších plánů zůstával nadále očekávaný Hlinkův nástup do vězení, neboť odvolací komise potvrdila rozsudky a nyní se pouze čekalo na pevné datum. Ve hře byl 1. prosinec 1907 či 1. leden 1908. Ve dnech 17. a 18. listopadu urguje Kolísek několikrát telegraficky Rotnágla s požadavkem na schválení svého „moravského" plánu: – „Ústí nad Orlicí telegrafuje, že přednáška na pětadvacátého plakáty oznámena, bližší dopis. Možno-li, schvalte můj plán, prosím snažně. Kolísek." – „Kyjov nechce upustiti, (23. listopadu, pozn. autora) nechce si dát líbit blamáž, pozvánky rozeslány. Prosím, schvalte moravský plán. Česká města některá odložte. Telegrafujte.

[30] Obrana Podyjí, Dačice, 22. 11. 1907, s. 2.
[31] Mladoboleslavské listy, 11. 12. 1907, s. 3.
[32] Hlas, Brno, 5. 11. 1907, s. 2.
[33] ALU MS, Martin, 64 C 41, korespondence Kolísek – Rotnágl, 17. 11. 1907.

Kolísek." – „Vyškov naříká, pozvánky rozeslány, račte respektovati prioritu moravských dispozic, jsem již zoufalý, Ružomberok netelegrafoval, zda že Andrej nenastoupí prvního. Česká města možno odložiti. Kolísek."[34] Dne 18. listopadu 1907 píše člen Československého pomocného komitétu, Josef Anýž, naléhavý vzkaz Rotnáglovi o nezbytné nutnosti definitivního vyjasnění kompetencí v případě Hlinkova turné: „Dr. Kolísek v Hodoníně sestavuje pořad přednášek. Obávám se, že z toho vznikne zmatek. My ovšem musíme trvati na rozvržení, jež jste mi byl v sobotu (tj. 16. listopadu 1907, pozn. autora) odevzdal a proto je nezbytno, aby s panem dr. Kolískem zjednána byla dohoda."[35] Hlasy o nutnosti převzetí Hlinkova turné se objevovaly na zasedáních komitétu prakticky od počátku jeho existence – nejostřeji pak na schůzi 8. listopadu 1907 a poté již jen sílily.[36] Kolísek marně argumentoval buditelskou funkcí přednášek, Československý pomocný komitét byl v silnějším postavení a priorita tak byla dána nakonec českému území. Československá jednota se tak prakticky stala zastřešující organizací Hlinkova turné – nikdo nemohl tušit, že po vídeňské přednášce z 19. listopadu 1907 zbývá Hlinkovi necelých deset dní pobytu v Čechách a na Moravě.

Ve Vídni zažil Hlinka bezpochyby jeden z vrcholů své dosavadní veřejné činnosti. Byl 19. listopadu přijat dvěma českými ministry Karlem Práškem a Františkem Fiedlerem. Osobně ho přivítal i předseda říšské rady Richard Weisskirchner, který mu při této příležitosti vyslovil účast nad černovskou tragédií.[37] Večer téhož dne se uskutečnila v Národním domě Hlinkova přednáška, na které bylo mimo jiné přítomno i na třicet českých poslanců (Karel Kramář, nejvýraznější osobnost mezi českými poslanci, se omluvil ze zdravotních důvodů). Zájem byl tak obrovský, že na nádvoří se nakonec tísnily stovky neúspěšných diváků, kterým se nepodařilo dostat se do sálu. K těm během Hlinkova výstupu promluvil Kolísek. Hlinka se ve svém projevu nejprve ohradil proti útoku Neue Freie Presse, že je simonik, a poté se ve své řeči soustředil především na školskou otázku na Slovensku a neuspokojivé podmínky pro slovenské školy. Po jeho vystoupení promluvilo několik přítomných českých poslanců, kteří tvrdě zaútočili na uherskou vládní moc.[38] Toto Hlinkovo vystoupení ve Vídni, s nímž byla spojena poměrně velká publicita včetně angažovanosti mnoha českých politiků, jen utvrdilo uherské úřady o nutnosti co nejrychlejšího „stažení" Hlinky z Předlitavska zpět do Uher povoláním k nástupu trestu.

Bezprostředně po vídeňském pobytu přednáší Hlinka 20. listopadu v Přerově. O tom, že Kolískův „moravský plán" nebyl nakonec respektován (tudíž, že ustoupil Československému pomocnému komitétu) svědčí zpráva v brněnském deníku Hlas, který 21. listopadu 1907 oznamuje, že Hodonín telegraficky odvolává přednášky ve Vyškově, Kyjově, Břeclavi a Poštorné.[39] Hlinka ještě před svým přejezdem do Čech stihl přednášku v Moravské Ostravě a přece jen se objevil 22. listopadu 1907 i ve Vyškově. Poté již následovaly Čechy – 23. listopadu Hradec Králové a na programu byla další česká města. Všechny spory o uchopení Hlinkova českého pobytu však nakonec vyřešil uherský soud,

[34] Tamtéž, telegramy ze 17. a 18. listopadu 1907.
[35] ALU MS, Martin, 64 A 3, korespondence Anýž – Rotnágl, dopis z 18. 11. 1907.
[36] ALU MS, Martin, 64 J 8, korespondence Rotnágl – Kolísek, dopis z 9. 11. 1907.
[37] HOLEC, R.: c.d., s. 133.
[38] Hlas – Týdeník, Brno, 22. 11. 1907, s. 5.
[39] Hlas, Brno, 21. 11. 1907, s. 2.

který po Hlinkově vídeňském vystoupení urychlil své rozhodnutí a určil den nástupu do segedínského vězení na 30. listopad 1907.

Hlinkovy poslední přednášky mezi 24. a 27. listopadem 1907 měly klasický průběh. Bouřlivé přivítání, pozornost regionálního tisku, odsuzování maďarského teroru a ve většině míst také sepsání odsuzující rezoluce, která byla posléze poslána do Říma. V tomto duchu tedy Andrej Hlinka absolvoval večery v Jičíně, Turnově, Mladé Boleslavi a Nymburku. Zde ho 28. listopadu dopoledne zastihl telegram od Kolíska o nutnosti nastoupit trest v Segedíně již 30. listopadu 1907. Kolísek získal tuto informaci po několikeré telegrafické urgenci do Ružomberka a prakticky ihned po ověření ji sdělil Hlinkovi.[40]

Hlinka se vydal z Nymburka okamžitě do Hodonína. Ještě na cestě byl 28. listopadu večer přemluven v Ústí nad Orlicí k poslední přednášce. Dopoledne 29. listopadu 1907 dorazil do Hodonína, kde nastalo velké loučení, při kterém došlo i na slzy. Byli zde i Slováci ze slovensko-moravského pomezí v čele s Ľudovítem Okánikem. Všichni přitom Hlinku stále přesvědčovali, aby trest nenastupoval a zůstal raději v Čechách. Hlinka odmítl a po rozloučení se vypravil po ose Vídeň–Budapešť–Segedín. Do Vídně ho ještě doprovodil Kolísek, jenž ho marně nepřestával zrazovat od nástupu trestu. Až do Segedína pak s Hlinkou jel hodonínský kaplan Válek. Dne 30. listopadu 1907 nastupuje Andrej Hlinka v osm hodin ráno do cely číslo devět segedínského vězení.[41]

Symbolickým Hlinkovým rozloučením se slovenskou veřejností byl jeho článek v Ľudových novinách z 15. listopadu 1907 pod názvem „Snáď posledné slovo", který napsal 10. listopadu 1907 na Svaté Hoře u Příbrami: „Dnes ja odstupujem načas z bojišťa, ale len aby som sa obrodil, otúžil, obodril a posilnil k nastávajucim veľkým bojom. Ešte pravda mojho ľudu zaznaná, ešte je Slovák otrokom. Mýlia sa nepriatelia moji, jestli sa domnievajú, že dvojročný žalár zlomí moju vôlu alebo oddanosť ľudu. Prelievaná nevinná slovenská krv a moje útrapy nás otužujú a užšie spoja. Nás putá nezlomia, žaláre neoslabia. Tým, že nás chcete zničiť ohňom a mečom, dokazujete, že pravda je pri nás a nie pri vás; a preto zvíťaziť musíme. Národ slovenský stvorený je k životu, nie ku predčasnej smrti."[42] Hlinka nemohl tušit, jak velkou zkouškou pro něj bude vězeňský pobyt; nakolik změní jeho neohroženost. Podobně symbolickým je jeho krátký pozdrav Josefu Rotnáglovi přímo z 30. listopadu 1907: „Drahí moji! Prekročil som hranice vášho volného kráľovstva. Nastupujem trest – mužské povedomie a česť národa to vyžaduje. Pamätajte na chudú Slovač!"[43]

Vztahy s českou společností však nezůstaly později ušetřeny vzájemného odcizení, jež přecházelo až do nepřátelských projevů na obou stranách. Přesto ještě 4. května 1908 zaznívá během dalšího Hlinkova soudního procesu jeho památná věta na adresu českého národa, která byla bezesporu pronesena ještě pod vlivem silných zážitků z nedávného pobytu: „...zostane večnou pravdou, že my Slováci sme s Čechmi jedno plemä, jedna osveta, jeden národ."[44] Později si již Hlinka neodpustil ve své korespondenci z vězení kritiku české „bezbožnosti", což vyvolalo bouřlivou protihlinkovskou reakci českých pokrokářských kruhů.

[40] Plzeňské listy, 30. 11. 1907, s. 4.
[41] Hlas lidu, České Budějovice, 16. 12. 1907, s. 1.
[42] Ľudové noviny, 15. 11. 1907, s. 1.
[43] ALU MS, Martin, 64 C 41, korespondence Kolísek – Rotnágl, pohlednice z 30. 11. 1907.
[44] BARTLOVÁ, A.: c.d., s. 27.

Zájem o Slovensko a Hlinku osobně v Čechách a na Moravě však neutichl ani po jeho odchodu do vězení. Stále ještě probíhala prakticky celonárodní sbírka, která započala v říjnu 1907. Údaje o konečné částce se rozcházejí – odhadem mezi 70 000 až 84 000 korunami. Bohužel, díky tomu, že zde nebylo jednotné centrum sbírky, velká část financí prostě „protekla", aniž by se peníze kdy dostaly na Slovensko. Sbírka byla oficiálně vyhlášena na černovské siroty – po zjištění její výše došlo ke spekulacím a sporům o jejím využití přerozdělením financí i na jiné účely. To vyvolalo na slovenské straně pocit rozladění až křivdy. Na adresu Československé jednoty, kde sbírku zajišťoval Československý pomocný komitét, mělo přijít celkem 65 000 korun, na adresu Aloise Kolíska do Hodonína pak 19 000 korun.[45]

Finanční aktivity v souvislosti s Hlinkovým pobytem v Čechách a na Moravě se staly vítaným terčem promaďarského tisku, jak píše např. myjavský Obzor: „Peniaze, to je jeho jediný cieľ! Ide na Moravu a do Čiech, tam sa dá ukazovať práve tak, ako nám Bosniaci medveďa ukazujú. Bosniak medveďovi do predných pracní dá klobúk, aby mu ľudia doňho čím viacej nazhadzovali a potom ide ďalej. Aj Hlinka na spôsob medveďa uhorského ukazoval sa."[46] Reakce maďarských kruhů na Hlinkův pobyt v Čechách byly vesměs odmítavé. Objevily se např. zprávy, že Hlinka byl vpředvečer černovské tragédie v Černové, kde bouřil lid. Brněnský Hlas přináší 10. listopadu 1907 informaci o vystoupení poslance Sághyho v uherském parlamentu – zmíněný poslanec obvinil Hlinku z útěku do Rakouska, kde prý bouří proti Maďarům.[47] Velká část maďarské publicistiky dlouho pracovala s teorií Hlinkova útěku z Uher – o to větší bylo jejich zklamání, když se nakonec rozhodl bez výhrad nastoupit trest.

Andrej Hlinka strávil v říjnu a listopadu 1907 (17. října – 28. listopadu) v Čechách a na Moravě (s krátkým vídeňským pobytem) celkem 43 dní, během kterých absolvoval 35 přednáškových večerů (22 Čechy, 12 Morava a Vídeň). Jeho vytížení se výrazně zvýšilo po černovské tragédii, kdy po 27. říjnu měl až do svého odjezdu pouze tři dny bez přednášek. Většinu z nich proslovil v Čechách, přičemž k nejúspěšnějším patřily jeho pobyty v Praze, Plzni a Českých Budějovicích. Specifické místo patří jeho vídeňskému vystoupení z 19. listopadu 1907.

Na české straně byl patrný neobvyklý zájem o slovenské záležitosti, který mírně kolidoval s absolutní neznalostí slovenského prostředí, jehož obraz předávaly Čechům nemnohé slovakofilské osobnosti. Ani publicistická informovanost se pak neobešla bez nepřesností a zkomolenin – např. kolem Černové se v českém tisku objevuje hned několik zkomolenin jmen aktérů tohoto dramatu. Děkan Pazúrik byl v českém tisku děkanem Padulínem, Padulíkem apod., farář Fischer pak v několika tiskovinách farářem Tischerem. Samostatnou dezinformační kauzou byla dlouho přetřásaná otázka Hlinkova údajného českého původu. Pokud nedokázali být regionální publicisté přesní v maličkostech, těžko se to od nich dalo čekat v hodnocení celé uherské resp. slovenské situace. Těm aktivnějším (Praha, Plzeň, Brno, České Budějovice) předávali informace přímo Alois

[45] HOLEC, R.: c.d., s. 130.
[46] KOLÍSEK, A.: Andrej Hlinka, Bratislava 1924, s. 9.
[47] Hlas, Brno, 10. 11. 1907, s. 6.

Kolísek, Josef Rotnágl, Karel Kálal či dokonce Slováci Pavol Blaho a Vavro Šrobár, ostatní byli odkázáni na zprávy z druhé ruky.[48]

Vesměs byl Hlinkův pobyt akcentován kladně – katolické deníky zdůrazňovaly Hlinkovu církevní kauzu, pokrokářské volaly po odpovědnosti katolické církve a v Hlinkovi viděly slovenského Husa, všechny pak prezentovaly zejména národní charakter slovenského boje se zdůrazněním bratrství obou národů a nutnosti pomoci té slabší (slovenské) části.

Turné demaskovalo stav české znalosti (či spíše neznalosti) věcí slovenských. Navíc se projevovala zřejmá rozdílnost moravského a českého území, zejména pokud šlo o náboženský aspekt Hlinkova pobytu. I přes vnitřní rozpory byli čeští představitelé v této době postaveni před jasnou skutečnost – dokud vzájemné vztahy zůstanou i nadále v rukou několika málo nadšených (a navíc apolitických) jedinců, nelze mluvit o tolik proklamované vzájemnosti.

S trochou nadsázky se dá říci, že ač jednotliví slovakofilové sehrávali zásadní úlohu v česko-slovenských vztazích až do roku 1914 resp. 1918, znamenal rok 1907 – Černová a Hlinkův pobyt – zlomový moment česko-slovenského historického kontextu. Do popředí se totiž dostává namísto osamocených jedinců konečně organizace, Československá jednota, která se nyní definitivně přiklání ke Slovensku a díky svému organizačnímu zakotvení začíná psát novou kapitolu vzájemných vztahů. Již v roce 1908 je svolána první z tzv. Luhačovických porad, zintenzivňuje se proces přijímání slovenských učňů a studentů na Moravu a do Čech, na Slovensko plynou nyní nejen knihy (ve zvýšené míře), ale i finance. Jako bylo slovakofilství do černovských událostí ve znamení osoby „romantického a senzitivního" Karla Kálala, rok 1907 byl pak velkým rokem pro „regionálního" Aloise Kolíska, po roce 1907 je v čele praktická osobnost Josefa Rotnágla a organizace Československá jednota. Jak konstatoval v roce 1935 Milan Hodža: „Po romantikovi a sentimentálnom slovakofilovi Kálalovi musel dať český striezlivý realismus hnutiu československému pokojného Rotnágla, muža rovnako drobnej práce, ako i pevných koncepcií!"[49] I tento posun byl však stále politicky nedostačující, neboť zde na české straně přetrvávala absence angažovanosti skutečných politických osobností, nemluvě ani o absenci politických koncepcí směrem na Slovensko.

V dalších letech se také „vyjasňují" resp. zatemňují vztahy a pozice mezi Hlinkou a českým a moravským prostředím. Katoličtí moravští činitelé jsou mu i nadále nápomocni v jeho vatikánském sporu, který nakonec vyvrcholil v únoru 1909 Hlinkovým vítězstvím. Suspenze byl zbaven, přičemž na tomto vítězství měl obrovský podíl právě Alois Kolísek, jemuž se též dostalo nechtěné pozornosti uherských úřadů, když na něj byl v roce 1908 vydán v Uhrách zatykač.[50] (Zatykač byl konzultován a schválen Kolískovým nadřízeným, brněnským biskupem Pavlem Huynem.) Ojedinělé vítězství kněze ve sporu s biskupem mělo tak i svou druhou stránku. Církev sice dala Hlinkovi zapravdu,

[48] O tom, že zprávy o situaci v Černové byly mnohdy zmatečné a kusé, svědčí i dopis relativně informovaného Karla Kálala Vavro Šrobárovi až z roku 1911. Kálal v té době připravoval jednu ze svých mnoha publikací o Slovensku a jeho otázky čtyři roky po tragédii poukazují přinejmenším na určitou nejistotu.: „Milý příteli, potřebuji vědět čistočistou pravdu. Hodili kamenem Černovci? Měli v rukou polena, hole? Nechci na žádnou stranu ukřivdit. Pravdu!" ALU MS, Martin, 173 V 31, korespondence Kálal – Šrobár, dopis ze 4. 12. 1911.

[49] Rotnáglův sborník, (red. PRAŽÁK, ROKOS, VOCHALA), Praha 1935, s. 118.

[50] HOLEC, R.: c.d., s. 192.

avšak pro svůj postoj, který se neslučoval s tolik akcentovanou poslušností uvnitř církevní hierarchie, byl shledán nespolehlivým. Totéž platilo i v případě Kolíska.

Pokrokářské Čechy naopak shledaly Hlinku „beznadějně klerikálním". Nesplnil jejich naděje – nestal se slovenským Husem. Když se po návratu z vězení v roce 1910 dokonce smířil s biskupem Párvym a nakonec s jeho biskupským požehnáním vysvětil černovský kostel, byla jeho pozice milovaného mučedníka definitivně ztracena. Jistě k tomu přispěla i pozdější kritická a nepříliš diplomatická Hlinkova vyjádření na adresu Čechů.

Přestože euforie podzimu roku 1907 během několika příštích měsíců vyprchala, zanechalo toto bouřlivé období viditelné stopy v dalším vývoji česko-slovenských vztahů. V přednáškových večerech po Čechách pokračovali Milan Hodža, Pavol Blaho, Vladimír Hurban a mnozí další slovenští představitelé. Atmosféra roku 1907 měla zásadní význam pro organizování tzv. Luhačovických porad, které sice nelze politicky přeceňovat, přesto však představovaly nesporný posun ve vzájemných vztazích. Stejně tak nelze (i přes nadšení podzimu 1907) přeceňovat českou úroveň znalosti slovenského prostředí – rozhodně však již po tomto datu nelze hovořit o absolutní neznalosti a nezájmu. Byly zde položeny tolik důležité základy a navázány vztahy, jejichž důležitost měla ukázat až budoucnost v podobě vzniku společného státu Čechů a Slováků v roce 1918.

The 1907 Speaking Tour by Andrej Hlinka in Bohemia and Moravia

Michal Stehlík

Lectures by A. Hlinka in October and November of 1907 presents, together with the Černová tragedy, a critical moment in the development of Czech-Slovak relations. They were an impulse which led to systematic understanding, a deepening of cooperation, especially at an institutional level, and at the same time laid the foundation for the later mutual aversion between Czech liberals and Slovak clerics.

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

JEDEN ČI DVA NÁRODY?

Dilema slovenskej politiky po vzniku ČSR

Natália Krajčovičová

Jednotu slovenského a českého národa akceptovala v záujme odtrhnutia Slovenska od Uhorska a spojenia s českým národom v spoločnom štáte takmer celá slovenská politika. Táto účelová konštrukcia prezentujúca Československo ako národný štát nadobudla štátnopolitický charakter už počas zápasu za jeho vytvorenie a v jej duchu prebiehalo aj politické začleňovanie Slovenska do republiky.

O dvoch vetvách jedného národa hovorila nielen Mikulášska prvomájová rezolúcia z roku 1918, ale aj Martinská deklarácia z 30. 10. 1918. Treba však pripomenúť, že v tomto dokumente sa nepoužívajú jednoznačné pojmy. Názov deklarácie znie Deklarácia slovenského národa, no v zápätí jej vyhlasovateľka Slovenská národná rada deklaruje, že v mene slovenskej vetve česko-slovenského národa bývajúceho v Uhorsku je oprávnená hovoriť a konať iba ona. Súčasné používanie pojmov slovenský a zároveň aj česko-slovenský národ však nevyplývalo z neschopnosti deklarantov vyjadriť sa jednoznačne (je napokon známe, že existujú ďalšie dva varianty dokumentu, kde sa spomína iba slovenský národ), ale z ohľadu na situáciu: z úsilia prezentovať vznikajúci štát ako národný štát, pretože deklaranti nechceli spochybniť kreujúcu sa česko-slovenskú štátnosť na medzinárodnom fóre.

Nechceli však spochybniť ani existenciu slovenského národa, ani uznesenie dôvernej porady Slovenskej národnej rady z 24. 5. 1918. Jeho znenie sa doslova ocitlo aj v telegrame Matúša Dulu, predsedu Slovenskej národnej rady i Slovenskej národnej strany, ktorý zaslal do Prahy v deň prijatia Martinskej deklarácie. V texte telegramu sa hovorí, že Slovenská národná strana stojí na stanovisku bezpodmienečného samourčovacieho práva slovenského národa a na tomto základe vindikuje pre slovenský národ účasť na utvorení samostatného štátu – pozostávajúceho zo Slovenska, Čiech, Moravy a Sliezska. Telegram bol určený iba Prahe a vyjadruje vôľu budovať s českou stranou spoločný štát na uvedenom základe. Ani Slovenská národná strana, ani Slovenská národná rada sa však v tomto procese nestali rozhodujúcimi faktormi. Iniciatívu prevzal Vavro Šrobár, ktorý bol menovaný do funkcie úradujúceho ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Slovensko na pôde Dočasného národného zhromaždenia nezastupovala SNR, ale Šrobárom menovaní poslanci, združení bez ohľadu na politickú orientáciu v jednotnom Slovenskom poslaneckom klube.

Priestor pre samostatnejšie pôsobenie slovenskej politiky v Prahe i na domácej scéne mimoriadne zúžilo vojenské ohrozenie integrity ČSR zo strany Maďarska. Aktivity maďarskej vlády sťažili aj začleňovanie Slovenska do nového štátu a posilnili uplatňovanie štátnopolitickej teórie česko - slovenskej národnej jednoty v politickej praxi. Dôležitú úlohu popri vojenských zásahoch zohrali aj návrhy maďarskej vlády na autonómiu

Slovenska. Oskar Jászi, maďarský minister pre národnosti sa na rokovaniach maďarskej vlády o návrhu autonómie pre Slovensko vyjadril, že aj keď Slováci neprijmú maďarský návrh na „slovenské impérium", bude to mať dôsledky pre česko-slovenský vzájomný vzťah a už len ponukou autonómie sa vrazí klin medzi Čechov a Slovákov.[1]

Možno povedať, že O. Jászi sa nemýlil. Maďarské štátoprávne aktivity vo vzťahu k Slovensku (schválenie XXX. ľudového zákona o samospráve Slovenska prezidentom M. Károlyim 11. marca 1919, vyhlásenie Slovenskej republiky rád v júni 1919 a napokon utajovaný návrh autonómie Slovenska, schválený v maďarskej ministerskej rade 17. januára 1920 a pripravený ako eventualita pre mierové rokovania v Trianone,[2] skutočne zasiahli do koncipovania českej politiky voči Slovensku a stali sa závažným argumentom pri riešení štátoprávneho postavenia Slovenska. Obavy z možného odtrhnutia Slovenska znásobila aj neuvážená cesta A. Hlinku s F. Jehlickom v auguste roku 1919 na mierovú konferenciu do Paríža. F. Jehlicska sa už nevrátil do ČSR, ale išiel do Maďarska, kde založil v decembri roku 1919 Uhorsko-slovenskú ľudovú stranu. Jej cieľom bolo utvoriť zo Slovenska autonómne územie v rámci maďarského štátu, s vlastnou administratívnou, školskou a kultúrnou autonómiou. Úlohou Jehlickovej ľudovej strany bolo propagovanie týchto cieľov na Slovensku a zároveň i „udržiavanie spojenia medzi Maďarstvom a Čechmi ujarmeným Slováctvom". F. Jehlicska predložil svoj návrh autonómie Slovenska ministerskej rade, ktorá zasadala pod vedením premiéra Huszára a za účasti ríšskeho správcu admirála Horthyho, ktorý sa o ňom mali vraj pozitívne vyjadriť. O tomto návrhu sa vedelo tak na Slovensku, ako aj na pražskom ministerstve zahraničia, ministerstve vnútra a samozrejme i na Prezídiu ministerskej rady.[3]

Obavy o pevné začlenenie Slovenska do republiky znásobovalo aj to, že ešte nebola podpísaná Trianonská mierová zmluva, definitívne určené hranice a početní príslušníci maďarskej menšiny na Slovensku spolu so slovenskými maďarónmi mali na Slovensku ešte stále veľmi silné pozície. Spoločenská situácia sa čiastočne konsolidovala až po odvrátení vojenskej hrozby a ústupe maďarských vojenských jednotiek z územia Slovenska v júli 1919. Politické strany sa doformovávali a pripravovali na voľby, ktoré sa mali konať na jar roku 1920. Vytvárali sa volebné bloky a vydávali volebné programy. Zdôrazňovala sa v nich štátotvornosť a národné postuláty ustupovali do pozadia.

Voľbám však predchádzali ešte dôležité kľúčové udalosti: diskusia o prijatí ústavnej listiny a jazykového zákona i zákona o organizácii verejnej správy. V tejto súvislosti sa logicky vynorila aj otázka samobytnosti slovenského národa a otázka spôsobu začlenenia Slovenska do spoločného štátu. Je známa polemika medzi poslancom Ľ. Medveckým a ľudáckym poslancom Ferdišom Jurigom, ktorý v rámci kritiky centralistických prehreškov voči Slovensku zdôraznil, že Slováci sa dobrovoľne a na základe samourčovacieho práva pripojili k spoločnému štátu. Nikdy však nevyhlásili, že nebudú chcieť samosprávu ak to suverenita štátu dovolí a keď budú Slováci na takýto krok pripravení. Ľ. Medvecký vo svojej odpovedi F. Jurigovi konštatoval, že pod česko-slovenskou jednotou treba rozumieť politickú, kultúrnu, hospodársku, sociálnu i národnú spolupatričnosť. Ako dôvod uviedol: „Existencia ČSR je závislá od tejto spolupatričnosti, od

[1] OL Budapest, K-27, M.T. 61/1918. Zápisnica z rokovania ministerskej rady 1. 12. 1918.
[2] Bližšie: KRAJČOVIČOVÁ, N.: Koncepcia autonómie Slovenska v maďarskej politike v rokoch 1918–1920. In: Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918–1920. Martin 1955, s. 56–66.
[3] SÚA Praha, fond PMV, Slov. IV. H/32, 1919–1924, 225/59/4. Přehled činnosti Dr. F. Jehlicsky.

tejto jednoty. Odchýlka od tejto aksiomy znamená rozklad nášho štátu a úpadok Slovákov do starého jarma".[4]

K dileme slovenskej politiky, výstižne vyjadrenej otázkou jeden či dva národy a s ňou súvisiacej otázky autonómie Slovenska, sa vyjadrovali aj americkí Slováci ešte pred prijatím ústavy a s ňou súvisiacich zákonov. Predseda americkej Slovenskej Ligy Albert Mamatey tlmočil dňa 6. februára 1920 Klubu slovenských poslancov požiadavku Slovenskej Ligy, aby bola Pittsburská dohoda vtelená do pripravovanej ústavnej listiny. Klub v odpovedi americkým krajanom však uviedol, že Slovensko je bývalým maďarským režimom kultúrne i hmotne veľmi oslabené a autonómiu by bez českej podpory ani vybudovať, ani uchrániť nedokázalo. Ubezpečili amerických krajanov, že autonómia je zabezpečená v župnom zákone a vytvorením župného zväzu sa zrealizuje všetko čo obsahuje Pittsburská dohoda, okrem snemu, ktorý by vraj bol „za terajších pomerov rozhodne na újmu Slovenska".[5]

V tom čase prebiehala aj diskusia o návrhu zákona o zriadení župných a okresných úradov v republike Československej, známeho ako župný zákon, ktorý bol prijatý v ten deň ako ústava a uverejnený v Zbierke zákonov a nariadení pod č. 126/1920. Cieľom zákona bolo zjednotenie vnútornej správy na Slovensku a v českých krajinách. Pôvodný návrh zákona odmietal zemské zriadenie a nepripúšťal existenciu žiadnych zemských orgánov. Navrhoval rozdeliť celú republiku na kraje a podkraje, spravované krajskými a podkrajskými úradmi. Medzi rôznymi početnými výhradami, ktoré odzneli voči návrhu tohoto zákona, bola aj dôležitá výhrada Úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska Vavra Šrobára, v ktorej sa uvádzalo, že sa neberie do úvahy stáročná tradícia župného zriadenia na Slovensku. Táto pripomienka bola prijatá a kraje i podkraje boli už v návrhu zákona premenované na župy a okresy.

Dôležitý bol najmä § 63, podľa ktorého sa mali na Slovensku i v českých krajinách vytvoriť krajinské (zemské) župné zväzy. Mali vykonávať úlohy pôvodne zverené župným zastupiteľstvám v § 31, ak tieto budú presahovať rozsah a potreby jednotlivých žúp a budú sa týkať časti územia župného zväzu a nebudú mať celoštátnu dôležitosť. Úlohy však mali byť určené nariadením vlády, takže zákon vlastne nemal vykonávací charakter.[6] Minister vnútra mal podľa § 67 právo zrušiť rozhodnutia župného zväzu a nahradiť ich vlastnými. V jeho kompetencii bolo aj uvedenie župného zákona do života nariadením, ktoré malo určiť nielen termín začatia jeho pôsobenia, ale aj exekvovanie každej z jeho súčastí. Župný zákon však bol realizovaný iba na Slovensku od 1. januára 1923, ale bez župného zväzu.

Uvedený zákon bol prijatý v ten istý deň – 29. 2. 1920 – ako ústavná listina ČSR, ktorou sa legalizovala jednota českého a slovenského národa. Priebeh tvorby ústavy a jazykového zákona nemal takú publicitu ako tvorba župného zákona. Ústavný výbor rokoval o predlohách od jesene roku 1919. Prác v ňom sa zúčastňovali aj slovenskí poslanci, ktorí v mene Slovenského poslaneckého klubu vzniesli viaceré pripomienky a výhrady. Napríklad, prijaté bolo odloženie odluky cirkve od štátu, námietky proti československému národu a najmä proti československému jazyku však boli zamietnuté.

[4] Citované podľa: SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu l. 1918-1929, Bratislava 1943, s. 68–70.
[5] LIPSCHER, L.: Klub slovenských poslancov v rokoch 1918–1920. In: HČ, XVI, 2, 1968, s. 157–158.
[6] Sbírka zákonů a nařízení státu československého, 20, XXIX, s. 300.

V diskusii o jazykovom zákone dňa 15. 1. 1920 odznel pozmeňovací návrh I. Dérera – inak zástancu jednoty českého a slovenského národa – aby miesto formulácie „jazyk československý jest oficiálním jazykem republiky" bolo uvedené „jazyk český a slovenský". I. Dérer síce povedal, že nejde o jeho osobný názor, ale musí tlmočiť názor Klubu slovenských poslancov, kde sa konštatovalo, že žiaden československý jazyk neexistuje, ale len jazyk český a jazyk slovenský, ktorý by mal byť rovnoprávny s jazykom českým. Minister vnútra A. Švehla túto výhradu zamietol a s plnou vážnosťou tvrdil, že spoločný jazyk sa už aj tvorí. V. Šrobár mu vraj ukázal akýsi list, z ktorého sa nedalo určiť, či je to slovenčina či čeština. Taká istá situácia vraj bola, keď sa začala zavádzať československá národnosť: „a když se řeklo Čechoslovák, každý se sprvu ohlížel, co to je. Když jsme to vytvořili pro národ a stát, je to docela možné i pro jazyk. Vždyť jsou to vlastně dva dialekty."[7]

V priebehu diskusie bolo zástupcom Slovenského poslaneckého klubu doporučené, aby svoje námietky ešte raz zvážili. Ak opäť nebudú súhlasiť s československým jazykom, bude sa treba vrátiť k pôvodnému návrhu, v ktorom bol uvedený iba jazyk český. Poslanec Hnídek sa k tomu vyjadril takto: „Nynějším zněním chtěli jsme vyjádřiti, že slovenština je postavena na roveň češtině, chtěli jsme vyjít vstříc slovenskému klubu a naznačiti jim, že čeština ani formálně nemá přednost pred slovenštinou a trváme na tom, že jest naprostá parita mezi nářečím českým a slovenským."[8]

Slovenský klub teda kapituloval a termíny československý národ i československý jazyk sa ocitli aj v ústave, aj v jazykovom zákone. Je zaujímavé, že i dnes sa vyskytujú názory, vychádzajúce z tvrdenia vtedajších odborníkov na ústavné právo, že zákonodarca nemal v úmysle riešiť filologickú otázku, či čeština a slovenčina sú a či nie sú jedným jazykom. Termín jazyk československý sa vraj použil ako právna fikcia pre jazyk ako symbol štátnej zvrchovanosti. Ak aj uznáme, že v praxi skutočne fungoval jazykový dualizmus – zväčša však len na Slovensku, nemožno súhlasiť so zjednodušujúcim názorom J. Rychlíka, že „nedostatky v jazykové oblasti za první republiky byly způsobeny nikoliv zákonem, ale velkým počtem českých úředníků na Slovensku a malým počtem Slováků v českých zemích."[9]

Domnievam sa, že v právnom štáte práve zákon je tým nástrojom, ktorý by mal limitovať prax. A ak aj prax bola iná – lepšia, alebo horšia, jazykový zákon neiritoval slovenskú verejnosť len kvôli tomu, že českí úradníci neovládali slovenčinu. Podstata sporu však spočívala práve v politickom charaktere tohoto zákona v tom, že sa táto právna fikcia – jazyk československý – použila ako symbol štátnej zvrchovanosti. Ako súčasť triady československý štát – československý národ – československý jazyk, že sa takto už priamo zasiahlo aj do etnickej identity slovenského národa. A tento politický problém netrápil už len slovenskú politiku. Na českej strane vznikol už začiatkom roku konkrétny program na vytvorenie československého národa. Jeho nositeľkou sa stala Československá národná rada, ktorá započala svoju činnosť začiatkom roku 1919. Jej hlavným cieľom bola starostlivosť o systematickú spoluprácu všetkých povolaných činiteľov

[7] Citované podľa: BROKLOVÁ, E.: První Československá ústava. Praha 1992, s. 72.
[8] Tamže, s. 73.
[9] RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Československé vztahy 1914–1945, Bratislava 1997, s. 84.

v československom národe, najmä však politických strán, vo všetkých dôležitých otázkach, ktorá sa týkali všenárodných záujmov – tak v ČSR ako aj v zahraničí.[10]

ČsNR mala mať nielen poradnú úlohu, ale mohla vyvíjať aj iniciatívu vo všetkých spoločných aktivitách, ktoré sa týkali československého národa: 1) zabezpečenia celistvosti a jednoty republiky a jej štátnych záujmov, ako aj práv československého národa na demokratickom republikánskom základe; 2) zabezpečenia národnopolitického, osvetového, národohospodárskeho a sociálneho povznesenia československého národa; 3) zabezpečenia a všestranného povznesenia československých národných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach ČSR; 4) sústavného informovania cudziny o československom národe; 5) informovania o všetkých ďalších otázkach týkajúcich sa predovšetkým národnej cti a disciplíny; 6) zabezpečenia finančných prostriedkov; 7) zriadenia finančnej organizácie za účelom obrany československého národa.

Československá národná rada vzápätí vytvorila aj odbočku na Slovensku a z jej pätnásťročného bilancovania bolo zrejmé, že všetky jej odbory – štátoprávny, samosprávny, národohospodársky, jazykový, úradnícky, menšinový, zahraničný i centrum sústavného sledovania a zhromažďovania informácii o stave československého národa a nástrah jeho odporcov pracujúceho pod názvom Národnostný archív československý sa venovali česko – slovenskému vzťahu. Mal sa upevňovať v smere ideového, právneho a administratívneho splynutia oboch vetiev československého národa.[11]

Slovenská historiografia však zatiaľ nevenovala činnosti odbočky Československej národnej rady na Slovensku väčšiu pozornosť, ktorú by si táto inštitúcia orientovaná na organizovanie systematickej spolupráce politických strán vedúcej k splynutiu oboch vetiev československého národa zaslúžila.

Okrem ČsNR svoju úlohu pri propagovaní myšlienky československého národa zohrávali viaceré spolky a inštitúcie – Sokol, Štefánikova spoločnosť, Československá obec legionárska, Československá jednota atď., ktoré, odhliadnuc od toho, pôsobili na slovenskú spoločnosť aj veľmi pozitívne. Osobitne treba spomenúť Učenú spoločnosť Šafárikovu a činnosť jej generálneho tajomníka univerzitného profesora Alberta Pražáka, pôsobiaceho na bratislavskej univerzite Jána Ámosa Komenského. Ako filológ sa zaoberal touto témou z odborného hľadiska. V práci Československý národ analyzoval dôvody odmietania jednoty českého a slovenského národa po vzniku ČSR. Dospel k názoru, že majú politický charakter. Bol to síce správny postreh, ale Pražákova interpretácia bola zjednodušená, respektíve jednostranná. Domnieval sa, že odmietanie jednoty oboch národov tkvie v iredentizme, v akejsi slabej odolnosti Slovákov voči maďarskému vplyvu. Zaoberal sa zmenami v názoroch A. Hlinku, K. Sidora, M. Rázusa i E. Stodolu, ktorí boli hlavnými predstaviteľmi slovenského autonomizmu. V práci uvádzal mnohé ich výroky, v ktorých sa pojem československý národ vyskytoval. Pripúšťal, že zmenu ich nazerania na túto otázku mohol čiastočne spôsobiť i neuvážený centralizmus, ktorý aj podľa neho necitlivo pristupoval k viacerým slovenským osobitostiam.

Hlavnú príčinu však videl vo vplyve z vonku. Profesor Pražák nedokázal pochopiť, že demokratické podmienky v novom štáte umožnili politické dotvorenie slovenského národa, hoci značne komplikované rozdielnou štruktúrou politických strán

[10] Podľa Základní řady Národní rady Československé v Praze, Praha 1919, s. 3.
[11] Národní rada Československá. In: Idea Československého státu, Praha 1936, s. 255.

v českých krajinách. Profesor Pražák to aj videl, aj odsúdil. Napriek týmto objektívnym postrehom o slovenskej realite sa nezbavil názoru, že československá národná jednota je ako základ československej štátnej jednoty nedotknuteľná.[12]

Profesor Pražák však uviedol na schôdzi profesorského zboru Filozofickej fakulty Univerzity Komenského aj návrh už zjavne vybočujúci z politického rámca: zriadiť od 1. októbra 1924 pri slovenskom seminári oddelenie pre československý jazyk, ktorý mal viesť profesor Miloš Weingart.[13]

Používanie českého jazyka na Komenského univerzite v Bratislave bolo počas celého medzivojnového obdobia predmetom kritiky tak zo strany študentov, ako aj viacerých politických subjektov. Sú známe viaceré protesty Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ale i Slovenskej národnej strany a v tridsiatych rokoch sa ku kritike pripojili i mladí agrárnici i komunisti. Hoci tu nešlo o úradný styk, ale o vyučovaciu reč, ťažko bolo z úradnej moci proti tomu zakročiť a eliminovať tak zdroj nespokojnosti, ktorý bolo možné politicky využiť. Ľudáci viackrát interpelovali na ministra školstva, odvolávajúc sa na univerzitný zákon, podľa ktorého sa prednášky mali konať alebo v českom, alebo v slovenskom jazyku. Akademický senát UK vo vyžiadanej informácii ministrovi školstva zdôraznil práve fakt, že na univerzite sa robí rozdiel medzi úradovaním a vyučovaním a nie je možné obmedzovať prednášateľov pokiaľ ide o jazyk, v ktorom prednášajú.[14] Úsilie niektorých českých profesorov na UK vychádzajúce z ich presvedčenia budovať československý politický národ, vyústilo však napokon v popieranie existencie slovenského národa aj v etnickom zmysle.

Lepšia situácia pokiaľ ide o používanie českého jazyka sa postupne vytvárala v úradnom styku. Českí zamestnanci, ktorí prišli na Slovensko hneď po prevrate roku 1918 a 1919 kvôli nedostatku slovenských síl a aby nahradili maďarských úradníkov a obnovili riadny chod administratívy, železníc, pošty atď., spočiatku nemohli vedieť hovoriť a úradovať po slovensky. Sťažnosti na používanie češtiny sa však vyskytovali pomerne skoro a viacerí župani informovali o nespokojnosti obyvateľstva a upozorňovali na možnosť jej politického zneužitia. Vláda v dôsledku množiacich sa protestov vydala roku 1927 pokyn jednotlivým ministerstvám, aby nariadili svojim českým zamestnancom na Slovensku používať slovenský jazyk aspoň v písomnom úradnom styku.[15] Realizácia tohoto pokynu však nebola ničím garantovaná a závisela iba od dobrej vôle jeho vykonávateľov.

Po parlamentných voľbách roku 1920 sa rozpadol Slovenský poslanecký klub a politické subjekty na Slovensku, ktoré dovtedy pôsobili na pôde parlamentu na základe klubového konsenzu, začali vystupovať samostatne. Pokračovala nielen diferenciácia, ale aj polarizácia slovenskej politiky. Dôležitým stimulom bol aj postoj k samobytnosti slovenského národa a akceptovaniu či odmietaniu jednoty českého a slovenského národa.

Táto dilema slovenskej politiky priamo súvisela s požiadavkou autonómie Slovenska a stala sa aj jednou z hlavných príčin rozpadu Slovenskej národnej a roľníckej strany: na agrárnu, ktorá si uvedený názov ponechala a na pôvodnú Slovenskú národnú

[12] PRAŽÁK, A.: Československý národ, Bratislava 1925, s. 70.
[13] Podľa: BARTL, J.: Demonštrácia slovenského autonomistického študentstva v jeseni 1937 pod heslom „Na Slovensku po slovensky". In: Zborník príspevkov k slovenským dejinám, Bratislava 1998, s. 326.
[14] Bližšie: BARTL, J.: c.d., s. 326 a ďalšie.
[15] RYCHLÍK, J.: c.d., s. 82–83.

stranu. Veľmi živá diskusia prebiehala na tému jeden či dva národy najmä medzi národniarmi. Viacerí poprední členovia tejto strany si uvedomovali, že uznanie osobitosti slovenského národa by si vyžiadalo revíziu ústavnej listiny i novelizáciu jazykového zákona. Predstaviteľom tejto skupiny bol JUDr. Emil Stodola, ktorý vypracoval národniarsky autonomistický program a Slovenskú národnú stranu ako jej predseda orientoval na postupné vymáhanie realizovania autonómie Slovenska, inšpirujúc sa švajčiarskym kantonálnym zriadením. V otázke jednoty českého a slovenského národa však zaujal konformné stanovisko. Výkonný výbor prijal z jeho iniciatívy dňa 10. mája deklaráciu, v ktorej sa zdôrazňovalo, že Slovenská národná strana stojí na stanovisku Martinskej deklarácie z 30. októbra 1918, v ktorej slovenský národ vyhlásil jednotu českého a slovenského národa a jednotu republiky. „Slovenská národná strana chce túto jednotu všetkými svojimi silami podporovať a udržiavať, proti všetkým rozvratným živlom chrániť a všetky svoje sily vynaložiť na upevnenie, zveľadenie a na splynutie v bratskom spolužití Slovákov a Čechov, dvoch vetví to jednoho kmeňa. Snahou Slovenskej národnej strany je, aby sa tieto rozdiely pri úplnom zachovaní slovenskej reči, národného svojrázu a pri najpečlivejšom šetrení náboženského citu slovenského ľudu čím najskôr vyrovnali a tak riadením osudu pred vekmi rozdelení Slováci a Česi v jeden nerozdeliteľný pevný celok splynuli."[16]

Stúpenci samobytnosti slovenského národa v Slovenskej národnej strane, ktorých reprezentovali redaktori Národných novín A. Mihál a I. Thurzo označili podporovanie splynutia Čechov a Slovákov v jeden národ za chybné a rozporuplné. Dôsledkom vytvárania jedného národa podľa nich bude jednotná administratíva, jedna kultúra, jedno hospodárstvo. A z toho potom vyplynie, že sa zabudne na potrebu ochrany slabšieho, na nutnosť podpory jeho rozvoja. Nebude možné žiadať legislatívnu autonómiu Slovenska, ktorá bude v priamom rozpore s perspektívnym splynutím českého a slovenského kmeňa.

Diskusia v Slovenskej národnej strane vyústila v odchod odporcov samobytnosti slovenského národa a legislatívnej autonómie na čele s M. Ivankom zo strany a jeho krídlo sa stalo jadrom filiálky Československej národnej demokracie na Slovensku. Emil Stodola však zostal Slovenskej národnej strane verný a venoval sa aj naďalej odbornému rozpracovaniu otázky samosprávy Slovenska. Vzdal sa však funkcie predsedu strany, ktorú o pár rokov neskôr obsadil Martin Rázus. Pod jeho vedením sa Slovenská národná strana ideovo viac orientovala na riešenie slovenskej otázky zo sociálneho a hospodárskeho hľadiska. Rázus vo svojich článkoch, ktoré uverejnil roku 1924 v Národných novinách pred nadchádzajúcimi parlamentnými voľbami, kritizoval hospodársku politiku voči Slovensku. V jednom z nich napísal: „Nie jazyk, ani viera nedelí tak Slováka od Čecha. Delí nás od prevratu celoštátna hospodárska politika hoviaca priemyselným záujmom historických zemí, jej obeťou je roľnícke Slovensko a ťažko poškodený slovenský priemysel, neurovnaná daňová, neurovnaná školská politika, nezjednotenie zákonov čo sú na úkor Slovenska a konečne nedemokratické a netaktné pokračovanie v osobných veciach."[17]

Rázus však zároveň ostro kritizoval centralistických slovenských politikov a v článku Okupovanie Slovenska tvrdil, že je nezmysel, že sa Slováci zriekli národnej

[16] Zasadnutie širšieho a užšieho výkonného výboru Slovenskej národnej strany. In: Národnie noviny, 12. 5. 1921.
[17] RÁZUS, M.: Mýlne snahy. In: Národnie noviny, 15. 5. 1924.

samobytnosti Martinskou deklaráciou, ale zriekli sa jej vraj de facto vstupom do československých politických strán, čím sa dostali hmotne i ideove do závislosti ako menšina.[18] Napísal, že stavovské strany na Slovensku stratili svoju individualitu, a tým aj energiu na zabezpečenie stavovských záujmov, pretože v každom z nich je kus slovenského špecifika. „Súhrn týchto stavovských záujmov je konečne nie nič iného ako slovenský národný záujem, čoho základom je – ako som vždy poukazoval – dnes hospodárska otázka v prvom rade. Bez národného momentu najmä v chlebovej otázke niet v praxi nijakej internacionály. Kým je národ ohrožený, stavovské a národné záujmy stávajú sa totožnými."[19]

Martin Rázus navrhoval preto, aby bola zvolaná porada slovenských politikov, na ktorej by sa komplexne rozanalyzovala slovenská otázka, ktorú by podľa neho mali mať na zreteli všetky strany na Slovensku – bez ohľadu na stav, ktorý reprezentujú. Z toho mu vyplynulo, že jednotiacim princípom slovenskej politiky by mal byť obranný nacionalizmus a z toho hľadiska rozoberal aj teóriu jednotného československého národa. Napísal, že nezlyhala preto, že by bola ako možnosť teoreticky nepochopiteľná, ale preto, že neexistujú prostriedky, ktoré by prinutili silnejšieho partnera k obetiam v záujme vyššieho celku. Základy československej vzájomnosti sa preto podľa Rázusa musia stavať bez násilia a zdola, rešpektovaním záujmov čiastok, a nie zhora, pretože vzájomnosť medzi blízkymi slovanskými národmi vylučuje násilné asimilačné snahy, nevylučuje však prirodzené zbližovanie a prerastanie slovanských národov.[20]

Niektoré Rázusove myšlienky sa ocitli aj v novom programe Slovenskej národnej strany z roku 1925. Požiadavka autonómie Slovenska v ňom vychádzala zo samobytnosti slovenského národa a práva na jeho sebaurčenie a Pittsburská dohoda bola považovaná za mravný záväzok. Program rozhodne odmietol československý národ a vyslovil sa však za upevňovanie československej vzájomnosti. V programe sa konštatuje aj nedostatok slovenského národného povedomia a zdôrazňuje sa preto potreba osvetovej a školskej politiky vedenej v národnom duchu, výučba v slovenskom jazyku na školách všetkých stupňov a podpora slovenskej literatúry a umenia. Program napokon žiadal, aby sa útoky proti slovenskému jazyku a národu považovali za disciplinárny prečin.[21]

Slovenská národná strana však bola početne veľmi oslabená jednak odchodom agrárnej skupiny pod vedením M. Hodžu a V. Šrobára a neskôr už spomínanej Ivankovej skupiny. Vo voľbách roku 1925 sa nepresadila a nijako nemohla konkurovať Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, ktorá sa v týchto voľbách stala najsilnejšou politickou stranou na Slovensku. Bol to pozoruhodný výkon, ak vezmeme do úvahy fakt, že aj ľudácki poslanci v rámci Slovenského poslaneckého klubu hlasovali za ústavnú listinu a jazykový zákon a pomohli legalizovať účelovú konštrukciu jednoty československého národa ako najvyššieho princípu existencie a upevňovania československej štátnosti, ktorý sa v politickej praxi stal kritériom štátotvornosti a lojality.

K tomu sa pridružil ešte i jazykový zákon a potom už bolo problematické snažiť sa presadiť samobytnosť slovenského národa a na tomto základe požadovať legislatívnu autonómiu Slovenska. Poslanci vtedy ešte Slovenskej ľudovej strany síce vydali prehlá-

[18] RÁZUS, M.: Okupovanie Slovenska. In: Národnie noviny 6. 3. 1924.
[19] RÁZUS, M.: Stavovské záujmy a slovenská politika. In: Národnie noviny, 15. 1. 1925.
[20] RÁZUS, M.: Argumenty. Praha 1932, s. 50–51.
[21] OA Martin, OÚ Martin č. 20655. Program Slovenskej národnej strany, október 1925.

senie hneď po prijatí ústavy a zdôraznili v ňom, že sa programu legislatívnej autonómie Slovenska nezriekajú a želajú si, aby v budúcnosti bola realizovaná, trvalo však ešte takmer dva roky kým do parlamentu podali návrh na autonómiu Slovenska.[22]

Predchádzali mu tri návrhy uverejnené v ľudáckej tlači, ktoré sa od seba dosť odlišovali, radikálny bol najmä návrh Vojtecha Tuku. Nešlo v ňom už vlastne o autonómiu Slovenska, ale o súštátie nazvané Československá zväzová republika, spojené iba osobou prezidenta a spoločnou obranou územia oboch štátov – českého i slovenského. Oficiálny návrh na autonómiu Slovenska, ktorý podala ľudová strana 25. 1. 1922, vychádzal z jednotnosti a nedeliteľnosti ČSR, v ktorej slovenský národ na základe práva národov na sebaurčenie požaduje pre Slovensko verejnoprávnu subjektivitu, samosprávu v zákonodarstve i exekutíve. Možno povedať, že v ľudáckom tábore sa už v tomto čase hovorilo jednoznačne o samobytnosti slovenského národa a v jej prejavoch často frekventuje pojem čechoslovakizmus, ako ideologický a politický fenomén. Za jeho nositeľov na Slovensku boli označovaní stúpenci centrálne organizovaných celoštátnych československých politických strán.

Slovenská ľudová strana tak profitovala nielen z neúčasti vo vláde a z kritického postoja voči činnosti koalície, ale hodne jej pomohol aj jednoznačný postoj k otázke samobytnosti slovenského národa, zohľadnený v jej autonomistickom programe. Dôležité bolo i to, že po voľbách roku 1920 už nemala zviazané ruky spoluprácou so žiadnym celoštátnym politickým subjektom. Kritikou čechoslovakizmu a centralizmu si cieľavedome budovala imidž jedinej slovenskej politickej strany, obhajujúcej v parlamente záujmy Slovenska. Čiastočne jej k tomu prispievala aj činnosť centralistických politických strán, ktoré v dôsledku závislosti od pražských centrál nedokázali dôsledne presadzovať slovenské požiadavky a záujmy, hoci mnohé problémy Slovenska veľmi dobre videli a poznali.

V zložitej situácii sa ocitla Slovenská národná roľnícka strana, ktorá spočiatku hodlala vystupovať samostatne. Po rozchode so Slovenskou národnou stranou a secesii Slovenskej domoviny v dôsledku nespokojnosti slovenských roľníkov i časti agrárnych politikov s pomalým a centralisticky riadeným uskutočňovaním pozemkovej reformy, sa ocitla v kríze. Rozpadu agrárneho hnutia na Slovensku zabránila Republikánska strana československého venkova, ktorá „politickými a hospodárskymi sankciami dosiahla zjednotenie všetkých troch strán pod názvom Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu."[23]

Pragmatický postoj zaujal k otázke jeden či dva národy Milan Hodža, vedúci predstaviteľ agrárnej politickej strany na Slovensku. Ako autor práce Československý rozkol teoreticky podporil kultúrnohistorickú i etnickú jednotu českého a slovenského národa. Štúrovskú rozluku v nej interpretoval ako „politicum hungaricum" ako politické úsilie vytvoriť slovenskú národnú identitu v rámci uhorskej štátnosti. Domnieval sa, že tento rozkol po vzniku spoločného československého štátu stratil zmysel a je preto potrebné vrátiť sa k československej národnej jednote. Bral však do úvahy aj dlhoročnú odlúčenosť oboch vetiev a zdôrazňoval, že jednotný československý národ sa bude musieť opätovne vytvárať ich vzájomnou vôľou.

[22] SIDOR, K.: c. d., s. 100–102.
[23] ZUBEREC, V.: Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu. In: Politické strany 1860–1989 na Slovensku, Bratislava 1992, s. 134.

Vychádzajúc z tejto tézy, Hodža už v prvých rokoch existencie nového štátu veľmi kriticky pristupoval k prehmatom centralizmu v administratíve, úradníckej a jazykovej otázke, kultúre, pri riešení cirkevných problémov a v mnohých hospodárskych otázkach týkajúcich sa Slovenska. Tieto problémy považoval za prekážku prejavenia vôle Slovákov k dotvoreniu československého národa a videl v nich hlavnú príčinu krízy československého vzťahu. Toto účelové stanovisko Milanovi Hodžovi umožňovalo obhajovať vyšší princíp štátnopolitickej jednoty – jednotu českého a slovenského národa a zároveň kritizovať prehmaty centrálnej politiky voči Slovensku ako brzdu vytvárania tejto jednoty.

Milan Hodža ako skúsený politik si však veľmi dobre uvedomoval potrebu jednotného postupu slovenskej politiky pri presadzovaní osobitných záujmov Slovenska, ktorý bol veľmi aktuálny po rozpade Slovenského poslaneckého klubu po voľbách roku 1920. Myšlienku spolupráce politických subjektov pôsobiacich na Slovensku i v Prahe konkretizoval na porade Slovenskej národnej a roľníckej strany 30. 10. 1920. Zdôrazňoval, že nie je potrebné zjednotenie politických strán, ale je treba „utvoriť zo zástupcov politických strán spoločný politický výbor, ktorý by v otázkach politickej správy, pozemkovej reformy a čiastočne i v hospodárskej politike postupoval jednotne. To by bol orgán jednotnej slovenskej politiky vo všetkom tom, v čom sa jednotnosť dá docieliť."[24]

Porady slovenských poslancov sa síce v Prahe v dňoch 24.–25. 11. 1920 skutočne zišli, vznikol i politický výbor a určili sa aj hlavné body programu: realizácia župného zákona a vytvorenie správneho úradu pri Úrade ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, vytvorenie zemedelskej rady a školskej stolice. Sľubne započatá spolupráca sa však nerozvinula najmä kvôli pokračujúcej polarizácii slovenskej politiky, kvôli postoju k samobytnosti slovenského národa a akceptovaniu či odmietaniu jednoty českého a slovenského národa a názoru na slovenskú autonómiu Slovenska.

Po splynutí Slovenskej národnej a roľníckej strany s Republikánskou stranou československého venkova roku 1922 v politickej časti ich spoločného programu dominovala jednota československého národa a jeho priorita v jednotnom československom štáte, odmietal sa slovenský nacionalizmus a požiadavka autonómie. Jednotu československého národa z presvedčenia propagoval a v politickej praxi i cieľavedome presadzoval Vavro Šrobár, popredný člen agrárnej strany a prvý minister s plnou mocou pre správu Slovenska. Z titulu svojej funkcie tvrdil, že Slovensko má v jeho úrade viac ako administratívnu autonómiu, pretože jeho právomoc je vraj taká ako právomoc celej pražskej ministerskej rady. Pozabudol, že išlo iba o dočasnú inštitúciu, ktorej právomoci boli ešte počas jeho ministrovania postupne odbúravané.

Takmer opačný názor zastával jeho rival na politickom i straníckom poli Milan Hodža. Keďže bol zástancom jednoty českého a slovenského národa a popredným predstaviteľom agrárnej strany v celoštátnom meradle, ťažko mohol súhlasiť s požiadavkou legislatívnej autonómie pre Slovensko. Uvedomoval si však veľkú dôležitosť exekutívy v novom štáte a preto všetky jeho projekty týkajúce sa reformy správy smerovali k decentralizácii výkonnej moci. Na začiatku to bol projekt 12-členného správneho výboru, ktorý by na Slovensku obhospodaroval jednotlivé rezorty výkonnej moci. Tento krajinský orgán mal byť vytvorený podľa vzoru českých krajín a mal vyjadrovať určitý

[24] HODŽA, M.: Decentralizácia správy a slovenský zemský výbor. In: Články, reči, štúdie, zv. VII., Slovensko a republika. Bratislava 1934, s. 41–42.

stupeň teritoriálnej subjektivity a zároveň mal byť aj nositeľom decentralizovanej moci z pražských ministerstiev. Jeho členov mala navrhnúť Slovenská národná rada. Správny výbor sa však nekonštituoval a miesto neho bol vytvorený Úrad ministra pre správu Slovenska s plnou mocou a na jeho čelo bol postavený Vavro Šrobár, ktorému Praha dôverovala oveľa viac ako Hodžovi.

Milan Hodža potom veľmi rezolútne presadzoval realizáciu župného zákona a najmä už spomínaného župného zväzu, ktorý propagoval ako „nástroj vlády Slovákov na Slovensku". V zápale kritiky centralizmu Hodža dokonca dovolil, aby jeho noviny Slovenský týždenník napísali: „Nehovorme o národe československom. Sme buď'to Česi, alebo Slováci, ale nemôžme byť Čechoslováci. Sme občania československého štátu, máme spoločné československé štátne úrady, ale sme dva národy".[25]

Boli to však iba silné slová. V pozadí stál politický účel, vychádzajúci z krízy v Slovenskej národnej a roľníckej strane roku 1921. Milan Hodža a jeho súputníci v agrárnej strane na Slovensku napriek kritickému postoju voči centralizmu boli však v týchto rokoch ešte tvrdými odporcami legislatívnej autonómie. Ich cieľom, o ktorom Hodža otvorene hovoril aj na pôde parlamentu, bola administratívna autonómia. Delimitácia výkonnej moci mala eliminovať prehmaty centralizmu voči Slovensku a otvoriť tak cestu k odstráneniu trecích plôch v česko-slovenských vzťahoch a k uplatneniu slovenského aktivizmu v československej politike. Hodža i neskôr, stojac už na pôde regionalizmu, stále zotrvával na jednote československého národa, ale už výhradne iba v štátnopolitickom zmysle, odvolávajúc sa na nutnosť rešpektovať zásady československej ústavy. Svoj názor zmenil až v čase rozpadu republiky, keď si uvedomil nefunkčnosť a bezúčelnosť fikcie jednotného československého národa.

Autonómiu Slovenska odmietali ako partikularizmus a separatizmus inšpirovaný maďarskou iredentou aj obe socialistické strany pôsobiace na Slovensku. Národní socialisti i sociálni demokrati zdôrazňovali vo všetkých svojich programových dokumentoch štátotvornosť idey jednotného československého národa. Rozdiely v ich prístupe k tejto otázke vychádzali najmä zo štruktúry ich členstva. Členskú základňu národnosocialistickej strany na Slovensku tvorili zväčša štátni zamestnanci českého pôvodu, ktorí sem prišli už ako členovia národnosocialistických odborov. Mnohí z nich sa stali členmi politických organizácií tejto strany vo februári 1919, keď na Slovensku vznikali. Dilema jeden či dva národy sa nestala vnútorným programovým a politickým problémom tejto strany, pretože pomerne stabilná členská základňa sa stotožnovala s jej čechoslovakistickou orientáciou.[26]

Popredným predstaviteľom národnosocialistickej strany na Slovensku bol Igor Hrušovský, ktorý ju zastupoval aj v poslaneckej snemovni. V parlamentných debatách tvrdo oponoval slovenským autonomistom a kritizoval aj Hodžovu „dvojtvárnosť" v otázke jednoty československého národa a samosprávy Slovenska. Mrzelo ho, že „zo slovenskej strany v istých kruhoch často sa nedodržuje to, čomu sme sa boli pri vzniku tohto štátu zaviazali a na čo sme boli prisahali."[27] I národní socialisti si uvedomovali

[25] Citované podľa: ZUBEREC, V.: Čechoslovakizmus agrárnej strany na Slovensku v rokoch 1918–1938. In: HČ 27, 4, 1979, s. 516–517.

[26] KÁZMEROVÁ, Ľ.: Československá národnosocialistická strana a Slovensko. In: Slovensko v politickom systéme Československa, Bratislava 1992, s. 129.

[27] SIDOR, K.: c.d., s. 174.

množstvo špecifických a neriešených problémov Slovenska a trecie plochy vo vzájomných česko-slovenských vzťahoch. Vo svojich programových dokumentoch zdôrazňovali potrebu kultúrneho, sociálneho i hospodárskeho vyrovnania Slovenska s českými krajinami ako predpoklad návratu k československej jednote. Cestou k jej naplneniu však mala byť najmä vzájomná ohľaduplnosť a pochopenie, morálne vlastnosti, ktoré nemohli nahradiť absenciu konkrétneho slovenského programu.

Otázka jednoty českého a slovenského národa zohrávala veľmi dôležitú úlohu v sociálnodemokratickej strane, ktorá bola po rozpade na ľavicu a pravicu i na Slovensku značne destabilizovaná. Nepriaznivý dopad na stranu mal však aj nekompromisný postoj jej vedenia, predovšetkým Ivana Dérera v nacionálnej otázke. Podľa jeho názoru sa upevňovanie jednoty československého národa malo stať „základom školskej a verejnej výchovy, aj každej činnosti súvisiacej so štátnou a verejnou správou".[28] Dérer presadzoval ideu politického československého národa na všetkých vládnych postoch, ktoré v predmníchovskej republike zastával. Venoval jej aj viaceré práce: Československá otázka, Česi a Slováci v strednej Európe a napokon i svoje memoárové dielo Slovenský vývoj a ľudácka zrada, ktoré vyšlo už po II. svetovej vojne. Autor sa v nej opäť zaoberal ideou československej jednoty a položil si otázku prečo nedosiahla svoj hlavný cieľ a nezabránila rozkladu ČSR v rokoch 1938–1939. Ivan Dérer chcel poukázať na historické skutočnosti rozpadu ČSR, nevyhol sa však ich aktualizácii, emocionálne podfarbenej skúsenosťami z rokov II. svetovej vojny. Hlavnú príčinu rozpadu republiky videl v podvratnej činnosti „fašistických maďarónov", od ktorých sa vraj nepodarilo Slovensko počas medzivojnového obdobia očistiť. Napísal, že obliekli na seba „roucho slovenskosti, aby takto tím účinněji kalili poměr mezi Slováky a Čechy. Používali různých skutečných nebo domnělých chyb nového státu jako záminky k tomu, aby rozbíjeli jeho základy. Tisovci, tukovci a stovky jim podobných konali tuto práci velmi dokonale a jak později události ukázaly, se znamenitým úspěchem".[29]

Ivan Dérer bol natoľko v zajatí svojho presvedčenia o nutnosti vytvoriť jednotný politický československý národ, že nedokázal realisticky zhodnotiť úsilie o dosiahnutie autonómie Slovenska ani ako aktívny politik počas I. ČSR, a ani ako pisateľ memoárov. Legislatívnu autonómiu Slovenska zásadne odmietal a tvrdil, že demokracia je už sama o sebe autonómiou a teda v demokratickom štáte akým je ČSR by samostatné slovenské inštitúcie boli nelegitimné, odvodené od Pittsburgskej dohody, ktorá sama nemá legitimitu. Decentralizáciu síce pripúšťal, ale len ako prenesenie určitých činností z ústrednej správy na nižšie orgány – tradičné slovenské župy, v ktorých sa mala posilniť účasť volených zástupcov politických strán. Slovensko a slovenský národ ako politický subjekt vo svojich návrhoch na reformu verejnej správy a vyriešenie slovenského problému nerešpektoval. Ani v poslednom návrhu z 5. októbra 1938, ktorý vznikol ako píše „pod dojmem událostí zářijových a říjnových r. 1938 a šel mnohem dál nad koncepce propagované mnou dříve, zvlášť ve věcech zákonodárné decentralisace" navrhol uznať slovenský národ len ako rovnoprávnu a rovnocennú súčiastku československej národnej rodiny a nie ako samobytný národ.[30]

[28] ŠUCHOVÁ, X.: K vývoju stanoviska Ivana Dérera k otázke autonómie Slovenska. In: Slovensko v politickom systéme Československa, Bratislava 1992, s. 133.
[29] DÉRER, I.: Slovenský vývoj a ľudácka zrada. Fakta, vzpomínky a úvahy, Praha 1946, s. 16.
[30] DÉRER, I.: c.d., s. 293–294.

Dérerov nekompromisný postoj v otázke československej národnej jednoty a autonómie Slovenska mal na slovenskú sociálnu demokraciu nepriaznivý dopad. Snahy oslabiť Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu za každú cenu a kritika politických aktivít Milana Hodžu, ktorý sa pokúšal o spoluprácu s touto najsilnejšou politickou stranou na Slovensku, aby oslabil jej vplyv, ako aj obhajoba existujúcich pomerov na Slovensku takmer zaviedli sociálnu demokraciu do politickej izolácie. V nemalej miere k tomu prispelo aj etablovanie sa KSČ na politickej scéne, ktorá dočasne prebrala veľkú časť sociálnodemokratických hlasov.

KSČ síce ako internacionálna strana podriaďovala riešenie nacionálnej otázky sociálnym problémom a ich revolučnému riešeniu po víťazstve diktatúry proletariátu, v politickej praxi však bola nútená zaujať stanovisko aj k otázke jednoty českého a slovenského národa. Mladí slovenskí komunisti postupovali už v duchu stanoviska II. zjazdu KSČ, ktorý sa konal roku 1924 a oprášil heslo národov na sebaurčenie. V rezolúcii o národnostnej otázke odmietol „meštiacky podvod o československom štátnom národe." Vecne sa nad československým vzťahom zamýšľal komunistický intelektuál a publicista Vladimír Clementis. Vo svojich článkoch sa zaoberal aj príčinami protičeských nálad na Slovensku. Analyzoval a kritizoval chyby českej politiky voči Slovensku – byrokratizmus, daňovú politiku, hospodársku konkurenciu, poľnohospodársku, priemyslovú i finančnú politiku, nezamestnanosť a v neposlednom rade i „senilnú ideológiu českej buržoázie" (ideológiu česko-slovenskej národnej jednoty – p.a.) a reakčný politický režim. Nápravu videl vo veľkorysej hospodárskej politike voči Slovensku, ktorú však podľa neho nemohla uskutočniť buržoázia, ale iba triedne organizované robotníctvo. V dôsledku dogmatického apriorizovania triedneho hľadiska sa ocitol na oficiálnom stanovisku KSČ, ktorá nedokázala v medzivojnovom období nastoliť otázku štátoprávneho Slovenska v ČSR.

Dilema slovenskej politiky vychádzajúca z otázky jeden či dva národy prešla od vzniku republiky až po jej rozpad a takisto ako aj jej aktéri určitým vývojom. Viacerí slovenskí politici a verejní činitelia, ktorí nikdy nezapreli svoju slovenskú národnosť v etnickom zmysle – a patrili k nim tak autonomisti Emil Stodola ako aj Martin Rázus, ba i Ivan Dérer a napriek rôznym kľučkám i Milan Hodža a mnohí ďalší – pripúšťali za určitých podmienok vytvorenie politického československého národa v bližšej či vzdialenejšej budúcnosti. Vychádzali z voluntaristickej teórie dynamického rozvoja národných spoločenstiev, ktorý ak je k tomu vôľa väčšiny môže smerovať k väčším integrovaným celkom.

Jej propagátorom bol skalný prívrženec jednoty českého a slovenského národa sociológ, politik a publicista Anton Štefánek. Vo svojej odbornej spisbe i publicistike zdôrazňoval nutnosť aktívne zasahovať do spolutvorby či doformovávania národa. Hoci si uvedomoval nedostatky „novotvorby československého nacionalizmu" ako príliš racionálneho a prakticko-účelového bol presvedčený, že tento národ už existuje a „čo by priam neexistoval, že ho musíme stvoriť a budúcim generáciam do sŕdc vštepiť". A. Štefánek bol presvedčený, že myšlienka československej národnej jednoty je základom nového štátu a dôvodom na jeho existenciu. Jej odmietnutie podľa jeho tvrdenia prinesie rozklad štátu so všetkými z toho plynúcimi dôsledkami.[31]

[31] Citované podľa: BAKOŠ, V.: Poznámky k čechoslovakizmu ako ideológii. In: Slovensko v politickom systéme Československa. Bratislava 1992, s. 107–112. Bližšie pozri: ŠTEFÁNEK, A.: Slovenská a česko-

Vytváranie a upevňovanie československej národnej jednoty považoval za veľký odkaz historického vývoja aj Edvard Beneš a to nielen z hľadiska osudu „československého národa", ale aj demokratického vývoja Európy. Bol presvedčený, že iba silný jednotný československý národ môže čeliť agresívnym nacionalistickým prúdom v Európe. Vo svojej stati Náš největší úkol národní, ktorá vyšla roku 1936, napísal: „Budeme si u nás tento zjednocovací proces provádět metodami demokratickými, svými vlastními, ale provedeme jej v zájmu svém i zájmu Evropy".[32]

Tento voluntaristický prístup k zabezpečeniu jednoty a existencie ČSR vytváraním jednotného československého národa v čase ohrozenia republiky bol úplne pomýlený a v absolútnom rozpore s realitou. V demokratickom prostredí I. ČSR objektívne prebiehal opačný proces. Dotváral sa slovenský národ, vyrástla slovenská inteligencia, rozvíjala sa kultúra a národné politické vedomie. Paradoxne, aj v rámci zápasu za uznanie jeho samobytnosti, ktorý prebiehal v rôznych oblastiach spoločenského života. Polarizujúca dilema slovenskej politiky, ktorá vznikla okolo otázky jeden či dva národy, bola na Slovensku už na začiatku tridsiatych rokov aj zásluhou mladej slovenskej inteligencie „neoficiálne" prekonaná a vyriešená v prospech slovenskej samobytnosti. Nevyriešenie štátoprávneho postavenia Slovenska, ktoré s ňou úzko súviselo sa však v čase ohrozenia republiky prejavilo ako osudný omyl. Ako neblahé dedictvo svojvoľného „zjednocovacieho procesu" českého a slovenského národa, ktorý nepotvrdil v spoločenskej praxi svoju „historickú štátotvornú úlohu", ale ako fikcia prispel k vnútornému oslabeniu ČSR.

One or Two Nations? The Dilemma of Slovak Politicians Following the Founding of Czechoslovakia

Natália Krajčovičová

Slovak political representatives, with an interest in seceding from Hungary and acceding to the Czechoslovak state, accepted a purpose-built political construction based on the oneness of the Czech and Slovak nations and assisted in its legalization within the constitution. The development of events in the inter-war period did not support the state-creating role of this state-political doctrine. On the contrary, it lead to the internal weakening of Czechoslovakia.

32 slovenská otázka. Prúdy, VI, 1922, č. 1–7.
BENEŠ, E.: Náš největší úkol národní. In: Idea Československého státu, Praha 1936, s. 225.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

HOSPODÁRSKE ASPEKTY ČESKO-SLOVENSKÉHO VZŤAHU V ROKOCH 1918–1945

Ľudovít Hallon

Rozpad Rakúsko-Uhorska v roku 1918 a následný vznik nových štátov znamenal pre väčšinu národov strednej Európy vyvrcholenie stáročného národnooslobodzovacieho zápasu. Počiatočná eufória nad získanou národnou slobodou však rýchlo opadla pod ťarchou hospodárskych problémov v dôsledku rozkladu jednotného ekonomického priestoru monarchie. Nové stredoeurópske štáty vznikali podľa národnostného kľúča, zatiaľ čo hospodárske aspekty zohrávali vedľajšiu úlohu. Formovanie samostatných ekonomických priestorov týchto krajín bolo preto spojené so značnými ťažkosťami.

Hlavnou príčinou zložitého stavu hospodárstva v novovytvorených nástupníckych štátoch Rakúsko-Uhorska bola strata tradičných odbytísk a s ňou súvisiaca nevyhnutná reštrukturalizácia ekonomiky. Veľká časť priemyslu a poľnohospodárstva sa totiž musela v historicky krátkom čase preorientovať na nové trhy a prispôsobiť sa odbytovým podmienkam nového štátneho celku.

Hľadanie príčin hospodárskych problémov, znásobených otrasmi medzinárodnej ekonomiky medzivojnového obdobia, bolo v jednotlivých nástupníckych štátoch ovplyvnené momentálnymi náladami obyvateľstva, nacionalizmom a politickými záujmami. Postupne nadobudlo politický rozmer a stalo sa významnou kartou v hre politických síl.

Uvedené skutočnosti sa zvlášť prejavovali v medzivojnovom Československu, ktoré vzniklo spojením dvoch nesúrodých hospodárskych celkov na veľmi odlišnom stupni rozvoja industrializácie. Išlo tu o spojenie českých krajín ako najrozvinutejšej oblasti vyspelejšieho Predlitavska so Slovenskom a regiónom Podkarpatskej Rusi, ktoré predstavovali časť prevažne agrárneho Zalitavska v rannej fáze industrializácie. ČSR zároveň predstavovala nový útvar založený dvomi štátotvorným národmi Čechov a Slovákov na rôznom stupni kultúrneho vývoja. Národnostné pomery v štáte komplikovala existencia početných národnostných menšín Nemcov, Maďarov a Rusínov.

Negatívne dôsledky rozpadu jednotného trhu rakúsko-uhorskej monarchie a následnej reštrukturalizácie mali podstatne väčší vplyv na slabo a nerovnomerne rozvinutú ekonomiku východných častí ČSR, teda Slovensko a Podkarpatskú Rus, než na hospodárstvo českých krajín v pokročilom štádiu industrializácie.

Slovensko malo v roku 1918 charakter tzv. novoindustrializovaných krajín so značnými disproporciami vo vývoji priemyselných odvetví. Napríklad odvetvie baníctva, ako aj textilný, kožiarsky, papierenský a drevársky priemysel boli dimenzované pre potreby celouhorského trhu, preto ich podiel na priemyselnej produkcii Zalitavska dosahoval 28 % až 53 %. Naproti tomu podiel strojárstva a polygrafie predstavoval iba 2 % až 3 %. Závody najvýznamnejších odvetví dosahovali pomerne vysoký stupeň centralizácie výroby. Napríklad v textilnom priemysle bol priemerný počet činných osôb na jeden

závod vyšší než v českých krajinách. Väčšinu priemyselných odvetví však tvorilo len niekoľko závodov, zameraných prevažne na odbytiská mimo územia Slovenska.

Napriek určitému pokroku vo vývoji priemyslu ostávalo hlavnou oblasťou výroby na Slovensku poľnohospodárstvo. V roku 1921 zamestnávalo 51 % činného obyvateľstva, zatiaľ čo priemysel a remeselná výroba iba 21 %. V priemysle a remeslách českých krajín v roku 1921 pracovalo 42 % činného obyvateľstva. Hlboké rozdiely v objeme priemyselného potenciálu západnej a východnej časti ČSR dokumentuje skutočnosť, že podiel Slovenska na celkovej priemyselnej výrobe štátu dosahoval počas medzivojnových rokov maximálne 8 % až 10 %.

Slovenský priemysel sa vyrovnával so stratou tradičných odbytísk podstatne ťažšie než štrukturálne rozvinutý priemysel českých krajín. Zánik jedného alebo dvoch väčších závodov v dôsledku straty odbytu znamenal pre odvetvie pozostávajúce len z niekoľkých výrobných jednotiek likvidáciu veľkej časti jeho výrobnej kapacity. Východisko spočívalo v urýchlenej štrukturálnej prestavbe priemyslu, ako aj celej ekonomiky Slovenska, vzhľadom na zmeny podmienok odbytu. Proces reštrukturalizácie však bol veľmi zdĺhavý a komplikovaný, lebo hospodárstvo Slovenska muselo okrem vývojových tendencií spoločných s ostatnými nástupníckymi krajinami čeliť viacerým ďalším špecifickým problémom.

Rozpadom Uhorska sa prerušili nielen tradičné obchodné väzby, ale aj spojenia priemyselných a poľnohospodárskych podnikov s ich bankovými centrálami. Väčšina podnikov bola totiž ovládaná peňažnými ústavmi, ktorých centrály sa nachádzali v Budapešti. Chýbali finančné prostriedky na modernizáciu a rozširovanie závodov, ako aj na bežnú prevádzku. Finančné ťažkosti znásobila nevyhnutná menová odluka od rakúskouhorskej meny.

Cudzí kapitál, najmä maďarský a rakúsky, bol legislatívou ČSR vo viacerých smeroch diskriminovaný. Preto z nového štátu unikal a fyzicky premiestňoval výrobné kapacity svojich závodov. Právnu neistotu cudzieho kapitálu vyvolával predovšetkým tzv. nostrifikačný zákon, na základe ktorého sa mali centrály všetkých podnikov pôsobiacich v Československu premiestniť na jej územie. Tento zákon vytváral zároveň výhodné legislatívne podmienky pre nástup domáceho českého a slovenského kapitálu.

Potenciál národne slovenského kapitálu však bol na ovládnutie podnikov v rukách maďarských a iných cudzích vlastníkov slabý. Jedinou nádejou pre zachovanie a rozvoj celej podnikateľskej sféry Slovenska zostával český kapitál. Peňažné ústavy českých krajín sa však sústreďovali v prvom rade na nostrifikáciu podnikov rakúskeho kapitálu v západnej časti ČSR, kam smerovala väčšina ich finančných zdrojov. Expanzia českých bánk na Slovensko sa po začiatočnom rozmachu zastavila, najmä pre obavy z nestabilných hospodárskych pomerov. Postup nostrifikačnej akcie v podmienkach Slovenska navyše komplikovali obštrukcie na rokovaniach o československo-maďarskej nostrifikačnej zmluve. Uzavretá bola až v druhej polovici dvadsiatych rokov.

Pretrvávajúci nedostatok investičných a úverových prostriedkov vyvolával permanentnú prevahu dopytu nad ponukou na kapitálovom trhu. Preto počas celého medzivojnového obdobia bola úroková miera na Slovensku vyššia než v českých krajinách. Napríklad ešte v druhej polovici dvadsiatych rokov dosahovali úroky z bankových úverov v Čechách a na Morave v priemere 6 % až 8 %, zatiaľ čo na Slovensku 8 % až 10 %.

Nedostatok kapitálových zdrojov po vzniku ČSR bol jednou z príčin zániku časti slovenských priemyselných podnikov.

Kontinuitu vývoja podnikovej sféry Slovenska po roku 1918 narušila aj strata viacerých daňových úľav, preferencií, subvencií a výhodných železničných taríf, ktoré poskytovala uhorská vláda na základe tzv. priemyselných zákonov. Zánikom uhorského štátu sa zhoršili odbytové podmienky, lebo štát predstavoval významného odberateľa priemyselnej produkcie.

V ČSR sa oproti predvojnovému stavu niekoľkonásobne zvýšilo daňové zaťaženie. Československá vláda ponechala v platnosti niektoré rozdielne daňové a iné legislatívne normy pre západnú a východnú časť štátu, prevzaté z rozlišného zákonodarstva Rakúska a Uhorska. Slovenská ekonomika sa v dôsledku toho dostávala v niektorých prípadoch do nevýhodnejšieho postavenia. Na Slovensku bola napríklad ponechaná v platnosti úroková daň vo výške 10 %, kým v Čechách a na Morave dosahovala uvedená daň len 6 %.

Naproti tomu výhody vyplývajúce z uhorskej legislatívy, napríklad z priemyselných zákonov, ostali v platnosti len formálne. Faktom tiež bolo, že niektoré opatrenia vlády a parlamentu na podporu hospodárstva platili len pre západnú časť ČSR. Konkrétne možno uviesť prípad tzv. paušálneho zdanenia pre české a moravské pálenice, vyrábajúce slivovicu údajne len pre vlastnú spotrebu. V skutočnosti tieto liehovarnícke závody obchodovali už od kampane rokov 1920/1921 so slivovicou v celom štáte a postupne vytlačili produkciu slovenských páleníc, podliehajúcich úplnému zdaneniu.

Nedostatok surovín a následky vpádu maďarskej červenej armády znemožnili slovenským podnikom v plnej miere využiť povojnovú odbytovú konjunktúru a vytvoriť si tak dostatočné kapitálové rezervy na ďalšie obdobie. Preto mnohé z nich podľahli vplyvom následnej hospodárskej krízy v rokoch 1922–1923. Dôsledky krízy umocnila deflačná politika vlády s katastrofálnym dopadom na československý export. Deflácia meny sa negatívne prejavila vo vývoji celej peňažnej sústavy ČSR. Spôsobila otrasy finančnej sféry, čím sa prístup ku kapitálovým zdrojom ešte skomplikoval.

Veľmi vážny retardujúci vplyv na ekonomický vývoj medzivojnového Slovenska malo zaostávanie rozvoja infraštruktúry, najmä dopravného systému. Do roku 1918 nastal výraznejší pokrok len vo výstavbe železničnej siete. Vytvorením československo-maďarskej hranice boli prerušené viaceré hlavné trate, orientované v severo-južnom smere. Vzhľadom na charakter nového ekonomického priestoru ČSR bolo potrebné urýchlene preorientovať hlavné železničné ťahy na smer západo-východný a dobudovať chýbajúce železničné úseky.

Ďalší problém predstavovala výška dopravných taríf. Na Slovensku v roku 1920 patrilo 48 % dĺžky železníc k súkromným tratiam s vyššími tarifami než u tratí štátnych. V českých krajinách bol podiel štátnych tratí väčší a poštátňovanie železníc napredovalo rýchlejšie. Celková hladina dopravných nákladov bola preto v podmienkach Slovenska vyššia. Podľa výpočtov národohospodárov museli slovenské podniky v dvadsiatych rokoch vynakladať na dopravu po železnici v priemere o 30 % viac než podniková sféra Čiech a Moravy. Tento stav pretrvával až do roku 1932, keď sa ukončil proces poštátňovania železníc vo východnej časti ČSR.

Vývoj dopravných nákladov bol nepriaznivo ovplyvňovaný aj tým, že celoštátny systém železničných taríf a daní nezohľadňoval exentrickú geografickú polohu Slovenska

vzhľadom na hlavné odbytištia v rámci ČSR, ako aj v západnej Európe. Podľa údajov Slovenského spolku cukrovarníckeho vynaložili slovenské cukrovary v roku 1925 na dopravu jednej tony cukru vyvezenej do západnej Európy o 19,5 tis. Kč viac než cukrovary Čiech a Moravy.

Komplexné riešenie problémov železničného dopravného systému vyžadovalo dobudovanie a poštátnenie tratí, spolu s realizáciou zásadnej tarifnej reformy. Odstraňovanie prekážok hospodárnej dopravy na železniciach však postupovalo vo všetkých uvedených smeroch veľmi zdĺhavo. Konkrétne výsledky sa dostavili až v tridsiatych rokoch.

Vývoj cestnej siete zaostával po technickej stránke, ako aj z hľadiska tempa rozvoja ešte výraznejšie než v prípade železníc. Ostré kontrasty medzi úrovňou dopravného systému Slovenska a českých krajín, rozdiely v ekonomických pomeroch, dvojkoľajnosť vo sfére legislatívy a rôzne prístupy v oblasti hospodárskej politiky mali za následok, že v dvoch častiach jednotného štátu sa vytvorili odlišné výrobné podmienky.

Zložitý proces reštrukturalizácie slovenského hospodárstva po roku 1918 prebiehal súčasne s jeho začleňovaním do spoločného ekonomického priestoru s vyspelým hospodárstvom českých krajín. Priemyselné podniky Slovenska boli preto vystavené bezprostrednému pôsobeniu konkurencie rozvinutého českého priemyslu, ktorý po rozpade rakúsko-uhorského trhu tiež hľadal nové odbytiská. V konkurenčnom boji hrali úlohu slabšieho partnera spravidla slovenské podniky.

Uvedený komplex hospodárskych problémov a jeho dôsledky hlboko ovplyvnili vývoj politického myslenia a formovanie štruktúry politického systému Slovenska po vzniku ČSR. Proces kryštalizácie spektra slovenských politických strán a ich programov v mnohých smeroch závisel práve na prístupe k sledovaným hospodárskym otázkam. Tieto predstavovali a až do súčasnosti predstavujú významné politikum, ktoré preniklo do myslenia celej spoločnosti. Vzťah slovenského človeka k nim postupne nadobudol určitý iracionálny rozmer.

Keďže štátoprávne usporiadanie medzivojnovej ČSR bolo založené na centralistickom princípe riadenia ústrednou vládou a parlamentom v Prahe, spájala väčšina občanov Slovenska nepriaznivý ekonomický vývoj svojej krajiny s hospodárskou politikou centrálnych zákonodarných a vládnych inštitúcií. V zornom uhle príslušníka slovenskej inteligencie aj radového občana dopadala zodpovednosť za stav hospodárstva po roku 1918 v prvom rade na centrálne vládne úrady a zákonodarný zbor československého štátu, kde mali prevažné zastúpenie Česi. Uvedené chápanie príčinných súvislostí viedlo na druhej strane k presvedčeniu, že aj pri náprave pomerov musí hlavnú úlohu zohrať štát.

Terčom kritiky vo všetkých vrstvách slovenskej spoločnosti od medzivojnového obdobia až do súčasnosti bola predovšetkým stagnácia industrializácie Slovenska od vzniku ČSR až do polovice tridsiatych rokov na úrovni spred prvej svetovej vojny. Vládne inštitúcie československého štátu boli obviňované, že stagnácii nezabránili, ba dokonca iniciovali likvidáciu časti výrobného potenciálu slovenského priemyslu.

Stagnačné tendencie v skutočnosti predstavovali predovšetkým dôsledok zmeny odbytových podmienok a reštrukturalizácie ekonomiky za súčasného vplyvu množstva negatívnych sprievodných znakov. Podobné tendencie vývoja industrializácie, spojené s vážnymi problémami menovej reformy, nedostatkom kapitálu a zložitou prestavbou

dopravného systému, bolo možné pozorovať aj v ostatných stredoeurópskych nástupníckych štátoch.

Napríklad v Poľsku a Rakúsku vyvolala reštrukturalizácia ekonomiky v dvadsiatych rokoch vážnejšie deformácie industrializačného procesu než na Slovensku. Časť kapacity priemyselných odvetví, ktoré sa v podmienkach nového ekonomického priestoru týchto krajín stali prebytkovými, musela byť likvidovaná. Naproti tomu odvetvia nachádzajúce nové možnosti odbytu sa rozvíjali. Výsledným efektom bola stagnácia celkového objemu priemyselnej výroby.

Slovenská spoločnosť však porovnávala hospodársky stav svojej krajiny v prvom rade s vývojom hospodárstva českých krajín, s ktorými Slovensko tvorilo jeden štátny celok. Panovala všeobecne rozšírená mienka, že priemysel Slovenska podľahol bezohľadnej konkurencii českých podnikov a likvidačnej hospodárskej politike pražských vládnych úradov. Z uvedeného vyplývalo, že zodpovednosť za tzv. odbúravanie priemyslu a najmä jeho tragické sociálne následky niesli zodpovednosť hospodárske a vládne kruhy českej spoločnosti. Takýto názor sa mohol ujať len v národnostne rôznorodom Československu. V okolitých národnostne jednotných nástupníckych štátoch hral nacionálny rozmer v hľadaní príčin hospodárskych neúspechov vedľajšiu úlohu.

Len ťažko by sme našli dva národy, ktorých vzťahy boli natoľko ovplyvnené hospodárskymi aspektami ich vývoja ako tomu bolo u Čechov a Slovákov. V medzivojnových rokoch mala na vzťahy oboch národov najväčší vplyv pravdepodobne skutočnosť, že Slovensko sa včlenilo do spoločného štátneho celku za hospodársky mimoriadne nepriaznivých podmienok. Na druhej strane štátne osamostatnenie Slovenska v roku 1939 bolo sprevádzané viacerými pozitívnymi hospodárskymi aspektami. Preto sa ekonomické problémy dávali do priameho súvisu so štátoprávnymi otázkami a existenciou spoločného štátu Čechov a Slovákov.

Hospodárske neúspechy sa zároveň spájali s nedostatočným zastúpením Slovákov v centrálnych štátnych orgánoch. Východisko z ekonomickej stagnácie videla veľká časť slovenského národa v štátoprávnej emancipácii Slovenska. Podobné názory však boli viac výsledkom spolitizovania ekonomických otázok než obrazom objektívnej skutočnosti.

Vznik ČSR mal totiž pre hospodárstvo Slovenska v mnohých smeroch aj pozitívny význam. Napríklad v tom, že Slovensko sa stalo súčasťou ekonomicky podstatne stabilnejšieho celku ako boli okolité nástupnícke štáty. Preto sa vyhlo hyperinflácii, charakteristickej pre povojnový vývin Rakúska, Maďarska a Poľska. V období katastrofálneho nedostatku energetických zdrojov malo bezcolný prístup k bohatým zásobám uhlia v českých krajinách. Vyspelé hospodárstvo Čiech a Moravy predstavovalo nielen nebezpečného konkurenta, ale aj potenciálneho odberateľa výrobkov zo Slovenska. Platilo to zvlášť pre slovenské poľnohospodárstvo, ktoré sa zbavilo konkurencie ostatných oblastí bývalého Uhorska v dovoze produkcie do českých krajín. V západnej časti ČSR však našli odbyt aj viaceré priemyselné odvetvia, najmä drevárstvo, elektrotechnický priemysel, ako aj niektoré oblasti textilného a potravinárskeho priemyslu.

Hlavné príčiny deformácií hospodárskeho vývoja Slovenska po roku 1918, teda rozpad jednotného trhu monarchie a následná reštrukturalizácia priemyslu, boli výsledkom objektívnych ekonomických procesov a nie subjektívnych rozhodnutí hospodárskej

politiky. Slovensko ako samostatný štátny celok by týmto, ako aj ďalším negatívnym vplyvom čelilo podstatne ťažšie než v rámci československého štátu.

Týkalo sa to napríklad problémov súvisiacich s nedostatkom kapitálových zdrojov. Samostatné Slovensko by v zložitej situácii po roku 1918 ťažko dokázalo sústrediť prostriedky na vybudovanie vlastného systému peňažných ústavov, nostrifikáciu podnikov v rukách cudzieho kapitálu, na ovládnutie a technickú rekonštrukciu perspektívnych podnikov, dostavbu a rozvoj infraštruktúry. Napríklad v oblasti energetiky a spojov sa za pomoci štátu dosiahli uspokojivé výsledky. Bol to práve český kapitál, ktorý od konca dvadsiatych rokov postupne rozvinul novú zakladateľskú vlnu v slovenskom priemysle.

Československý štát vzorne viedol a financoval priemyselné podniky, ako aj lesné a poľnohospodárske majetky na Slovensku, prevzaté od uhorského eráru. Štátnym podnikom poskytoval vo výnimočných prípadoch aj priame finančné dotácie, ako napríklad železiarňam v Podbrezovej. Požiadavka časti slovenskej verejnosti a niektorých národohospodárov, aby štát financoval výstavbu priemyslu však bola nereálna. Po zrušení povojnového tzv. viazaného hospodárstva sa totiž štátne inštitúcie a úrady ČSR až do konca dvadsiatych rokov prikláňali k liberalistickému princípu nezasahovania do trhového mechanizmu. Zásadne odmietali vstupovať do hospodárenia súkromných podnikov, pokiaľ im to priamo neprikazoval zákon, ako u podnikov elektrárenstva. Rovnako bezpredmetné bolo preto aj tvrdenie, že štát inicioval likvidáciu podnikov.

Pre hospodársky vývoj Slovenska v rokoch 1918–1938 mala nepochybne veľký význam aj skutočnosť, že sa na rozdiel od ostatných nástupníckych krajín vyvíjalo celé medzivojnové obdobie v stabilnom demokratickom systéme ČSR.

Pozitívne stránky vývoja Slovenska v rámci československého štátu z pochopiteľných dôvodov prízvukovala najmä česká strana. Viacerí predstavitelia českej politickej scény a vládnych inštitúcií interpretovali opatrenia štátu na Slovensku, napríklad dotácie do štátnych podnikov, ako doplácanie českých krajín na slovenské hospodárstvo. Tento názor prenikol aj do širších vrstiev českej spoločnosti.

Nestranné posúdenie hospodárskych aspektov česko-slovenského vzťahu je skutočne obtiažne. Napríklad jednoznačne zhodnotiť fungovanie mechanizmu daňovej a rozpočtovej sféry v dvoch častiach centrálne riadeného československého štátu je prakticky nemožné.

Príčiny hospodárskych problémov Slovenska v rokoch 1918–1938 sa podľa môjho názoru dajú objektívne rozčleniť na hlavné a vedľajšie. Hlavné príčiny som sa pokúsil definovať už v úvodných častiach tejto práce. Otvorená je však otázka, ktoré z vedľajších negatívnych a pozitívnych faktorov pôsobiacich na proces reštrukturalizácie slovenskej ekonomiky prevažovali. Do akej miery sa na negatívnych faktoroch podielali opatrenia štátnych orgánov v oblasti legislatívy, hospodárskej politiky a iných sférach. V tomto bode už končia možnosti exaktnej analýzy a otvára sa priestor pre publicistiku, ideológiu a demagógiu.

V slovenskej spoločnosti prebehla už v prvých rokoch existencie ČSR polarizácia podľa vzťahu k hospodárskym otázkam. Každý politický tábor si vytvoril vlastnú verziu príčin a riešení ekonomických problémov.

Najostrejšie protičeské postoje zaujímali nacionalisticky orientované politické smery, najmä Hlinkova slovenská ľudová strana (HSĽS) s prevahou rímsko-katolíckej členskej základne. Menej vyhrotené boli postoje Slovenskej národnej strany, zastúpenej prevažne evanjelikmi augsburského vyznania. Práve v prostredí týchto politických síl sa zrodila a rozvinula nacionalistická koncepcia príčinných súvislostí hospodárskeho vývoja Slovenska po vniku ČSR.

Vedenie HSĽS rozširovalo svoj výklad ekonomických otázok prostredníctvom straníckej tlače a početných mítingov medzi najširšími vrstvami obyvateľstva. Postupne ho prijala veľká časť slovenského národa. V programových vyhláseniach HSĽS vystupoval ako hlavný vinník hospodárskych neúspechov československý štát s jeho centralistickými vládnymi orgánmi a česká podnikateľská sféra. V konečnom dôsledku aj celá česká spoločnosť.

Za jediné východisko pre ďalší ekonomický rozvoj Slovenska považovala ľudová strana vytvorenie dualistického modelu hospodárstva v rámci ČSR, ktorý by mal viacero paralel s hospodárskym vzťahom Rakúska a Uhorska pred rokom 1918. HSĽS zároveň požadovala zavedenie colných prekážok v obchode medzi západnou a východnou časťou ČSR. Predpokladom vytvorenia dualizmu vo sfére ekonomiky boli zásadné štátoprávne zmeny, spočívajúce v nastolení správnej a územnej autonómie Slovenska s vlastnými vládnymi orgánmi.

Redakcia denníka ľudovej strany Slovák formulovala požiadavky v jednom z programových článkov nasledovne: „...autonómia Slovenska má hospodársku bázu, preto ona je životnou otázkou pre Slovensko. Hospodárske vazalstvo samo sebou donáša aj politické područie a stagnáciu hospodárskeho života... Slovenský priemysel v dnešnom svojom položení nieje tak...intenzívny, aby si mohol v konkurenčnom boji s českým udržovať odbytné pozície... Uzdravovacia akcia má len jediné východisko: hospodársky dualizmus. Zaviesť na Slovensku priemyselné clá je nezbytnou podmienkou jeho hospodárskej výstavby... Rozumiem pohyblivé clá, ktoré by stlačovali konkurenčnú schopnosť českého priemyslu, a ktoré by vyrovnávali diferencie výrobných nákladov. ...aktívna pasivita vlády v hospodárskych veciach Slovenska priamo núti pracujúci ľud stať sa prívržencom autonómie...“[1]

Z hľadiska vývoja štátoprávnych vzťahov českých krajín a Slovenska v priebehu 20. storočia sa požiadavka územno-správnej autonómie zo strany HSĽS už nejaví krajne radikálna. Vytvorenie colných prekážok medzi dvomi časťami jednotného štátu by však v ekonomickej praxi medzivojnového obdobia nebolo reálne. Viaceré odvetvia priemyslu a najmä slovenské poľnohospodárstvo, nachádzajúce nové odbytiská v západnej časti ČSR, by zavedením ciel mohli byť poškodené. Koncepcia hospodárskeho dualizmu, podobne ako ďalšie návrhy na riešenie ekonomických problémov, požadovala jednostranné výhody pre Slovensko. Takéto opatrenia by právom vyvolali odpor českých výrobcov.

Príbuzné stanoviská k ekonomickým otázkam zaujímali aj čelní predstavitelia Slovenskej národnej strany. Agitačná brožúrka strany z predvolebnej kampane do parlamentu v roku 1925 uvádza: „...vyvinutejšia česká industria zabila početné podniky na Slovensku a zabíja malý priemysel... Hľadajúc odpomoc za naliehavé považujeme

[1] Autonómia. in: Slovák, 7, č. 173–174, 4.–5. 8. 1925.

predovšetkým umožnenie vývozu a dovozu z historických zemí na Slovensko a naopak, tak, ako tomu bolo za časov predvojnových, kde sa viedla štatistika dovozu a vývozu z Rakúska a nazad. Slovensko má svoje zvláštne pomery. Štatistické sledovanie týchto pomerov je najelementárnejšou požiadavkou rozumnej štátnej politiky... V prípade, že by Slovenská národná strana prišla do parlamentu, bolo by jej povinnosťou povedať ako si predstavuje uskutočnenie svojho programu. Slovenská národná strana stojí na stanovisku autonómie..."[2]

Program národnej strany so zavedením ochranných ciel nepočítal. Obsahoval však požiadavku podriadiť objem obchodu medzi českými krajinami a Slovenskom štátnej kontrole formou štatistickej evidencie.

Protipól tzv. autonomistických strán v politickom systéme Slovenska predstavovali politické zoskupenia pôsobiace ako slovenské krídlo celoštátnych provládnych strán. Išlo predovšetkým o slovenskú odnož vládnej Republikánskej strany maloroľníckeho ľudu, známej pod názvom agrárna strana. Protiautonomistický smer politiky tvorila tiež slovenská vetva sociálno-demokratickej, národno-socialistickej, národno-demokratickej, ako aj celoštátnej ľudovej strany.

V tejto časti politického spektra prevládalo úsilie o objektívnu analýzu ekonomických problémov a zostavenie konštruktívneho programu hospodárskej obnovy Slovenska. Oprávnené požiadavky na adresu ústrednej vlády postrádali protičeský nacionalistický podtext. Pre väčšinu stúpencov menovaných strán predstavoval československý štát nedotknuteľnú hodnotu a výdobytok spoločného národnooslobodzovacieho zápasu Čechov a Slovákov. Preto odmietali akékoľvek útoky proti československej štátnosti, vládnym inštitúciám a českému národu.

Veľký odpor vo vládnom tábore vyvolala požiadavka hospodárskeho dualizmu. Slovenský denník, blízky agrárnej strane, k hospodárskym koncepciám ľudovej strany uviedol: „... Programom autonómie je teda hospodársky dualizmus a nenávisť voči českej kultúre... je tu nadhodená otázka hospodárskeho dualizmu, teda colné hranice medzi Slovenskom a českými zemami. Takto vám predstavuje ľudová strana pomoc hospodárskemu vývinu Slovenska. Vec je síce absurdná, v normálnych politických pomeroch by sa nemohla vyskytnúť... Prichodí otázka, ako v praktickom živote previesť tieto plány... Vykrikovanie o zlej hospodárskej situácii slovenského priemyslu je už preto nezmyslom, ponevač ohromná väčšina jeho je zamestnaná, čo každý vie, a za druhé, veď 70 % na Slovensku tvorí zemedelstvo, ktoré už svojím položením v republike lepšie môže predávať ako vo výlučne zemedelskom Maďarsku... České zeme by ovšem mali tisíc možností v jeden deň zvrátiť túto hospodársku blbotu, napríklad zdražením dovozu uhlia na Slovensko alebo nekupovaním výrobkov zo Slovenska... Viem, že kapitál je nemilosrdný, aj český, ale je tu ľudová strana na to, aby z odporu voči všetkému českému udržiavala a napomáhala terajšiemu nacionálnemu stavu slovenského priemyslu a obchodu?..."[3]

Redakcia Slovenského denníka problémy slovenskej ekonomiky do určitej miery zľahčovala. Odmietnutie hospodárskeho dualizmu ako bezperspektívnej koncepcie však bolo na mieste. V slovenskej tlači dvadsiatych rokov sa veľmi zriedka vyskytol názor, že vnútorný obchod ČSR mohol byť výhodný aj pre slovenskú stranu. Podobne aj

[2] STODOLA, E.: Pálčivé otázky Slovenska. in: V dvanástej hodine, Martin 1925.
[3] Autonómia lží a bludov. in: Slovenský denník, 8, č. 183, 15. 8. 1925.

triezve hodnotenie správania sa kapitálu, ktoré je vždy pragmatické bez ohľadu na národnostnú príslušnosť jeho vlastníka, by sme v súdobých slovenských periodikách ťažko našli.

Ešte zriedkavejšie boli pokusy o odhalenie skutočných objektívnych súvislostí stagnácie ekonomického vývoja Slovenska. Na rozpad rakúsko-uhorského trhu a proces reštrukturalizácie ako podstatné príčiny hospodárskych prolémov poukázali v ojedinelých prípadoch len politicky nevyhranení národohospodári.

Popredná osobnosť hospodárskeho života Slovenska Štefan Janšák napríklad upozornil na skutočnosť, že zložitá prestavba ekonomiky prebiehala aj v ďalších nástupníckych štátoch. Za nevyhnutné pre rozvoj slovenského hospodárstva považoval obnovenie obchodných stykov v strednej Európe, ako aj všeobecné odstránenie bariér medzinárodného obchodu. Tento názor ostro kontrastoval s koncepciami nacionalistických smerov slovenskej politiky.

V jednom zo svojich článkov Janšák konkrétne uviedol: „...Je tiež pravda, že niektoré priemyselné podniky na Slovensku upadli a zanikli. Ale v porovnaní s katastrofami, ktoré po vojne zažil priemysel susedných štátov sú to iba epizódy... Právom môžeme tvrdiť, že nielen úprava pomerov k susedným štátom v otázkach finančných a hospodárskych, ale aj po stránke dobrých a priateľských stykov vôbec, čili zdravo chápaný internacionalizmus, prvé priame naše kroky k európskym spojeným štátom, všetko to má priamy vliv na prosperitu slovenského priemyslu, obchodu a veľkovýroby..."[4]

Š. Janšák sa dostal až k vízii zjednotenej Európy. Podobné prístupy k hospodárskym otázkam však boli na Slovensku v dvadsiatych rokoch hlasom volajúceho na púšti.

Národohospodári zásadne odmietali politizovanie hospodárskych problémov ako prostriedku nacionalistickej demagógie, ale aj provládnej propagandy. Vystupovali proti tvrdeniam, že československý štát inicioval dezindustrializáciu Slovenska.

Š. Janšák sa k tomu vyjadril: „...Jeden z najväčších súčasných politických bludov, ktorý sa už na Slovensku tak rozšíril, že jeho vykorenenie bude sprevádzané ťažkými otrasmi, je práve viera vo všemohúcnosť štátu a presvedčenie, že štát je zodpovedný za všetky biedy, nedostatky, domnelé aj skutočné krivdy. V tomto myšlienkovom ovzduší pohybuje sa opozičná tlač už dávno. ...sme svedkami toho, že sa republika indirektne obviňuje, akoby ona napomáhala odindustrializovaniu Slovenska alebo aspoň akoby mlčky k nemu svoľovala. ...po spôsobu milovníkov starožitných kuriozít objavujeme... nové a nové stránky zaujímavého železničného a hospodárskeho problému, aby sme svoju novinársku a rečnícku stilistiku mohli na nich pocvičiť. A to sa deje takým spôsobom, že keď dnes zvoláš na Slovensku železničné tarify, ozve sa ti von s Čechmi."[5]

K odpolitizovaniu a nevyhnutnej odbornej analýze ekonomických problémov vyzýval ďalší národohospodár Miroslav Andrýs: „...Čím bolo Slovensko pred prevratom a čím je hospodársky dnes môže jasne dokázať iba podrobná štatistika a žiadne štátu nepriateľské politické mlátenie slamy. Všetky tvrdenia o hospodárskom ožobračovaní Slovenska, ktorým chýba štatistický doklad sú len výplodom čírej demagógie..."[6]

[4] JANŠÁK, Š.: Bilancia hospodárskych a politických síl Slovenska. in: Prúdy, 10, 1926, č. 1, s. 6.
[5] JANŠÁK, Š.: Národohospodársky žurnalizm. in: Prúdy, 10, 1926, č. 1, s. 55–57.
[6] ANDRÝS, M.: Zakladateľský a emisný ruch na Slovensku. in: Prúdy, 6, 1922, č. 1, s. 270.

Osobitný výklad hospodárskych problémov podávali stúpenci Komunistickej strany Slovenska, spadajúcej do rámca celoštátnej politickej organizácie komunistického hnutia. V zmysle marxistickej teórie útočili na podstatu parlamentnej demokracie, trhového hospodárstva kapitalizmu a verbálne stáli na pozíciách internacionalizmu. Preto odmietali koncepcie ostatných politických síl, nacionalizmus a štátoprávne zmeny ako východisko z ekonomickej stagnácie.

Tlačový orgán slovenských komunistov Pravda chudoby na adresu autonomizmu uviedol: „...Žiadnou autonómiou ľudáckou sa robotnému ľudu na Slovensku nepomôže, autonómia dane neodstráni, chleba nedá a robotu tiež nie, neutvorí nový spravodlivý spoločenský poriadok..."[7]

Prívrženci komunistického hnutia označovali za hlavného vinníka hospodárskych problémov kapitál a buržoáziu. V slovenskej ekonomike hral vlastný národný kapitál iba vedľajšiu úlohu. Kľúčový vplyv postupne nadobudol kapitál český. Útoky komunistickej strany sa preto sústreďovali predovšetkým na kapitál českých krajín a jeho reprezentantov. Rétorika ľavicovo-extrémistických síl Slovenska sa z uvedených príčin v mnohom zhodovala s nacionalistickými postojmi predstaviteľov autonomistických strán.

Jeden z komunistických poslancov československého parlamentu obvinil v roku 1922 ministra financií a najväčší peňažný ústav českých krajín slovami: „Odmontovaním priemyslu chce pán Rašín a Živnobanka zničiť priemysel Slovenska, aby sa zisky pánov špekulantov zvýšili obmedzením priemyselnej výroby na Slovensku..."[8]

Tlač a politické akcie komunistickej strany boli podobnými vyhláseniami presýtené. Za všetky môžeme uviesť výňatok z rezolúcie komunistami vedeného robotníckeho výboru štátnych železiarní v stredoslovenskom meste Podbrezová z roku 1923: „...Slovenskému priemyslu hrozí nebezpečenstvo. Český veľkopriemysel od počiatku republiky hľadá príležitosť, aby priemysel na Slovensku znemožnil a udusil..."[9]

Pre širšie vrstvy slovenského obyvateľstva, ťažko postihnuté sociálnymi dôsledkami hospodárskej stagnácie, boli argumenty predstaviteľov nacionalistických a ľavicovo radikálnych politických smerov veľmi príťažlivé. Pravidelne sa to odrážalo na volebných výsledkoch HSĽS aj komunistickej strany.

Obraz vývoja industrializácie Slovenska v medzivojnovom období ako procesu systematického odbúravania priemyslu z iniciatívy českého kapitálu neskôr prevzala propaganda komunistického režimu rokov 1948–1989. Po roku 1989 prešiel tento výklad sledovanej problematiky do ideologického slovníka nacionalisticky orientovaných politických síl.

Od konca dvadsiatych rokov silneli hlasy volajúce po odbornej analýze stavu ekonomiky s cieľom zostaviť komplexný program hospodárskej obnovy Slovenska. V čele tohto úsilia stáli národohospodári ako Imrich Karvaš, Peter Zaťko, Otto Kapp a ďalší. Koordinovali postup starších aj novozakladaných hospodárskych organizácií, korporácií a inštitúcií pri koncipovaní ekonomického programu. Aktivitu vyvíjali na

[7] Komunistické stanovisko k autonómii Slovenska. in: Pravda chudoby, 3, č. 11, 5. 2. 1922.
[8] Reč poslanca Darulu. in: Pravda chudoby, 3, č. 100, 11. 12. 1922.
[9] Vyzvanie všetkých robotníkov a zamestnancov štátnych baníckych a hutníckych závodov na Slovensku. in: Pravda chudoby, 4, č. 7, 23. 1. 1923.

pôde Zväzu slovenského priemyslu, obchodných komor a ďalších korporácií. Významným prejavom aktivizácie hospodárskych kruhov Slovenska bol rozvoj tzv. regionalistického hnutia. V jednotlivých regiónoch postupne vznikali hospodárske organizácie zjednocujúce predstaviteľov výrobnej aj nevýrobnej sféry v záujme spoločného riešenia ekonomických problémov oblasti. Činnosť regionalistov všetkých regiónov koordinoval Národohospodársky ústav pre Slovensko a Podkarpatskú Rus.

Hlavným zámerom viacerých konceptov hospodárskeho plánu, zostavených v priebehu tridsiatych rokov, bolo urýchlené odstránenie prekážok ekonomického rozvoja Slovenska v oblasti legislatívy, vo vývoji infraštruktúry a iných sférach. Vytvorili by sa tým predpoklady pre zjednotenie výrobných podmienok v oboch častiach ČSR a oživenie industrializácie. V realizácii plánu malo zohrávať kľúčovú úlohu podstatné rozšírenie štátnych zásahov do ekonomiky. Podobné programy s cieľom prekonať následky veľkej hospodárskej krízy sa v tridsiatych rokoch objavovali v hospodárskej teórii a praxi viacerých ďalších krajín.

Z pohľadu slovenských národohospodárov mal štát zvýšením svojej aktivity vo východnej časti ČSR zároveň odstrániť dôsledky chýb, pasivity a nesprávnych krokov z obdobia po prvej svetovej vojne. V protiklade ku koncepcii hospodárskeho dualizmu bola do popredia postavená požiadavka urýchlenej unifikácie ekonomických podmienok v celej ČSR. Namiesto vytvárania bariér proti prenikaniu českého kapitálu sa mal podstatne zvýšiť objem priamych kapitálových vstupov českých podnikov a peňažných ústavov na Slovensku.

Názory hospodárskych kruhov Slovenska z obdobia tridsiatych rokov v najprepracovanejšej podobe tlmočil Imrich Karvaš. V monografii s príznačným názvom Sjednocení výrobních podmínek v zemích českých a na Slovensku z roku 1933 podrobil ostrej kritike liberalistickú koncepciu nezasahovania štátu do ekonomiky, prevládajúcu v ČSR do konca dvadsiatych rokov: „...Československá hospodářská politika se řídila zcela jinými zásadami než politika vlády uherské. Ponechává se možnost volné soutěže bez jakéhokoliv zásahu vlády. Nebylo vzato v úvahu, že existující podmínky poskytují výživu tisícům rodin. Tato sociální stránka podniků podle našeho názoru vyžaduje, aby hospodářská politika zasahovala do vývoje takovým způsobem, aby existence tisíců rodin nebyla ohrožena.."[10]

V predmetnej monografii, ako aj v ďalších prácach I. Karvaš analyzoval hlavné smery vývoja ekonomiky a príčiny hospodárskych problémov Slovenska po vzniku ČSR. Podľa výkladu I. Karvaša existovali tri okruhy príčin ekonomickej stagnácie. Do prvého okruhu zaradil príčiny všeobecné, spoločné s českými krajinami. Išlo o dôsledky vojnového hospodárstva, menovej odluky a vzniku nových tzv. colno-politických jednotiek. Ďalej vyčlenil špecifické „slovenské príčiny", ktoré rozdelil na predvojnové a povojnové. Medzi predvojnové zaradil štrukturálne disproporcie ekonomiky, stratu intervencionalistickej hospodárskej politiky uhorskej vlády a bankových spojení s peňažnými ústavmi v Maďarsku. Povojnové hospodársko-politické príčiny predstavoval vpád maďarskej červenej armády, dopravná politika a hospodársky liberalizmus československej vlády.

[10] KARVAŠ, I.: Sjednocení výrobních podmínek v zemích českých a na Slovensku, Praha 1933, s. 63.

Do tretieho okruhu patrili príčiny vyplývajúce z neujasnenosti a chýb v medzinárodnej, ako aj vnútroštátnej hospodárskej politike.[11]

Na rozdiel od väčšiny predstaviteľov slovenského politického života si Karvaš veľmi dobre uvedomoval aké ďalekosiahle následky mal rozpad rakúsko-uhorského trhu vo vývoji slovenskej ekonomiky. Z viacerých uvedených príčin hospodárskych problémov však za hlavné zrejme predsa len považoval príčiny vyplývajúce z koncepcie vnútroštátnej hospodárskej politiky ČSR. Svedčia o tom jeho názory formulované v programovom článku, ktorý uverejnil Slovenský denník v roku 1935: „...Liberalistický princíp voľnej súťaže, ktorý sa po prevrate na celom území štátnom uplatňoval... bol pre slovenský priemysel pohromou... Od roku 1919 do roku 1932 prežíva Slovensko dezindustrializačný proces, zánik a drobenie priemyslových podnikov... Nieje možné prevádzať splynutie dvoch území na princípe voľnej súťaže. To je možné len usmerňovanou politikou..."[12]

Zásahy štátu do ekonomiky boli v pokrízovom období tridsiatych rokov vo väčšine vyspelých krajín bežné a vzhľadom na hospodársku situáciu opodstatnené. Karvašove paušálne spochybňovanie základných princípov fungovania trhovej ekonomiky však vyznieva diskutabilne. Na jeho názory ohľadne uplatňovania liberalistických princípov v ekonomike odpovedal už v polovici dvadsiatych rokov Š. Janšák: „...Nečakajte nič odo mňa, nič od svojej politickej strany, absolútne nič od štátu. Štát ste vy. Dokiaľ ste sami slabí, bezmocní, chudobní, je aj štát slabý a nič vám nemôže dať... Fakt je konečne, že nový štát... uplatnil liberalistický princíp, priemyslu a kapitalizmu vlastný... K tomu by sme mohli povedať... jestliže priemysel žiada si pre seba aplikovanie liberalistických zásad, keď sa mu dobre darí a bráni sa zasahovaniu štátu, nuž by logicky mal robiť to isté aj v núdzi..."[13]

Na druhej strane treba podotknúť, že väčšina požiadaviek regionalistov voči štátu bola oprávnená. Najmä pokiaľ išlo o riešenie problémov aktuálnych už v povojnovom období, ako dokončenie chýbajúcich železničných úsekov, úprava železničných taríf alebo výstavba cestnej siete.

Od začiatku dvadsiatych rokov bola tiež otvorená otázka proporčne vyváženého prideľovania štátnych objednávok firmám zo západnej a východnej časti ČSR. Skutočný podiel Slovenska na štátnych objednávkach nebolo možné za súdobých podmienok zistiť. Národohospodári podiel odhadovali približne na 5 %. Podľa ich názoru mal dosahovať 15 % až 18 %, čo by zodpovedalo podielu Slovenska na daňových príjmoch štátu. Parlament vyšiel slovenským podnikom v ústrety prijatím tzv. 5 % výhody v máji roku 1923. Spočívala v tom, že firme so sídlom vo východnej časti ČSR bola prednostne pridelená štátna objednávka na území Slovenska, aj keď jej odhadované náklady boli o 1 % až 5 % vyššie než náklady firmy z českých krajín. Konečný efekt opatrenia však bol sporný. České podniky ho totiž obchádzali formálnym preložením svojho sídla na Slovensko.

Rovnako sporná bola aj otázka celkového podielu Slovenska na štátnom rozpočte. Predstavitelia centrálnych úradov tvrdili, že jeho podiel na výdajoch štátu je vyšší

[11] Tamže, s. 40–41.
[12] KARVAŠ, I.: Československý problém je problém hospodársky. in: Slovenský denník, 18, 1935, 24. 3. 1935, č. 71.
[13] JANŠÁK, Š.: Národohospodársky žurnalizm. In: Prúdy, 10, 1926, č. 1, s. 55–56.

než na štátnych príjmoch. I. Karvaš a ďalší národohospodári sa pokúšali výpočtami dokázať, že zo strany vládnych úradníkov išlo o číselnú ekvilibristiku a že odvody zo Slovenska do štátnej pokladnice boli podstatne vyššie než uvádzali oficiálne zdroje.

Aktivita regionalistov vyvrcholila zostavením spoločného projektu národohospodárskeho plánu, ktorý bol predložený prezidentovi ČSR E. Benešovi v apríli 1937. Na príprave projektu sa okrem predstaviteľov hospodárskeho života podielali aj popredné osobnosti rôznych politických smerov, vrátane autonomistických.

Od konca dvadsiatych rokov sa postupne začali objavovať konkrétne výsledky spoločného úsilia o odstránenie prekážok hospodárskeho vývoja Slovenska. Celý proces urýchlili opatrenia na prekonanie dôsledkov hospodárskej krízy rokov 1929–1933. Značne pokročila výstavba železníc a v roku 1932 sa ukončilo poštátňovanie hlavných železničných tratí. Zároveň sa v hrubých rysoch ukončila zdĺhavá reštrukturalizácia ekonomiky.

Viaceré popredné české firmy, iniciované prísľubmi veľkých objednávok od štátu, začali s výstavbou nových priemyselných podnikov. Nová zakladateľská vlna sa prejavila predovšetkým v priemysle západného Slovenska, ktoré bolo geograficky najbližšie k rozvetvenému trhu českých krajín. Vážne následky hospodárskej krízy a zvyšovanie medzinárodného napätia prinútili štát k zásadnej zmene smeru hospodárskej politiky. Od zásady nezasahovania do ekonomiky prešiel ku komplexu intervencií v poľnohospodárstve, priemysle a obchode.

Vzhľadom na vývoj česko-slovenského vzťahu prišli nové pozitívnejšie trendy v ekonomike neskoro. Pod vplyvom medzinárodnej politickej situácie sa od polovice tridsiatych rokov rýchlo radikalizovali odstredivé sily na politickej scéne ČSR. V podmienkach Slovenska nastala radikalizácia nielen v autonomistických stranách, ale aj u niektorých predstaviteľov provládnych politických smerov, napríklad v agrárnej strane. Samotný rozpad Československej republiky v rokoch 1938/1939 však bol predovšetkým výsledkom politickej hry svetových mocností, v prvom rade fašistického Nemecka, ale aj Talianska, Veľkej Británie a Francúzska.

Okliešťením územia ČSR v októbri 1938 a jeho úplným rozpadom 14. 3. 1939 pod nátlakom Nemecka sa otvorila cesta k rozbitiu inštitúcií demokratického štátu. Na Slovensku sa k moci dostali autonomistické sily vedené HSĽS, ktoré po dosiahnutí svojho cieľa, vyhlásenia autonómie Slovenska 6. 10. 1938, začali postupne budovať totalitný systém na čele s jednou celonárodnou politickou stranou. Po vzniku samostatnej Slovenskej republiky v marci 1939 sa totalitný charakter politického systému Slovenska ďalej prehlboval.

Pre veľkú časť slovenského národa však vyhlásenie autonómie a zvlášť úplné osamostatnenie Slovenska znamenalo vyvrcholenie národnooslobodzovacieho zápasu Slovákov. Fakt, že táto predstava sa hlboko zakorenila v myslení národa je v neposlednom rade aj dôsledkom ekonomického vývoja Slovenska po roku 1938. Pomerne úspešný vývoj hospodárstva v období vojnových rokov 1939–1945 sa totiž automaticky spájal so štátoprávnymi zmenami a existenciou samostatného slovenského štátu.

Územno-správne vyčlenenie Slovenska z rámca ČSR v skutočnosti predstavovalo len jednu z viacerých príčinných súvislostí pôsobiacich na jeho ekonomický rozvoj v predmetnom období. Samostatná Slovenská republika sa formovala za veľmi výhod-

ných vnútroštátnych a medzinárodných hospodárskych pomerov, ktoré vytvárali podmienky pre okamžitý rýchly nárast objemu výroby v priemysle aj poľnohospodárstve.

Motivačným činiteľom bola predovšetkým vojnová konjunktúra, vyvolávajúca prudký rast dopytu na svetovom trhu. Slovensko ako politický a hospodársky satelit fašistického Nemecka sa stalo jeho subdodávateľom. Ohromný ekonomický priestor Nemecka, rozšírený o vojnou získané územia Európy, poskytoval dovtedy nepredstaviteľné možnosti odbytu skoro všetkých druhov priemyselnej a poľnohospodárskej produkcie. Vojnové potreby a hospodárska konjunktúra následne vyvolali zvýšenie dopytu aj na vnútornom trhu novovytvoreného slovenského štátu.

S pribúdajúcimi vojnovými rokmi sa rast dopytu na svetovom aj vnútornom trhu postupne menil na akútny nedostatok akéhokoľvek druhu tovaru. Okrem výroby v moderných rentabilných závodoch museli byť preto spustené aj zastarané nehospodárne prevádzky, odstavené v predošlých rokoch pre neschopnosť konkurencie.

Medzi najvýznamnejšie faktory ovplyvňujúce hospodársky vývoj Slovenskej republiky patrila možnosť priamo nadviazať na úspešné výsledky výstavby priemyslu a infraštruktúry v poslednom období existencie ČSR. Prevzala novopostavené podniky strojárstva, ako aj chemického, obuvníckeho a odevného priemyslu, rozostavané úseky železníc, cestnej a elektrickej siete. Viaceré nové závody, ako napríklad moderné zbrojovky, niekoľkonásobne zvyšujúce kapacitu slovenského strojárstva, boli do plnej prevádzky spustené až po rozpade ČSR. Z toho dôvodu sa výsledky hospodárskej výstavby z posledných rokov ČSR preukázali až v ekonomických ukazovateľoch nového štátu.

Samotný akt osamostatnenia Slovenska prispel k rozvoju hospodárstva najmä v tom, že odpadla bezprostredná konkurencia českých podnikov. Význam českých krajín ako odberateľa slovenských výrobkov pritom neklesol, lebo sa stali súčasťou ekonomického priestoru Nemecka, najdôležitejšieho obchodného partnera Slovenskej republiky.

V očiach širších vrstiev slovenskej spoločnosti sa prekonanie ekonomickej stagnácie javilo predovšetkým ako dôsledok rozpadu ČSR, vzniku vlastných národných štátnych orgánov a zmeny hospodárskej politiky. Vláda, snem a centrálne úrady nového štátu mali totiž vzhľadom na priaznivejšie ekonomické podmienky možnosť urýchlene realizovať mnohé zámery hospodárskeho plánu, pripravovaného v priebehu tridsiatych rokov.

Zároveň vláda nadviazala na niektoré kroky industrializačnej politiky z obdobia Uhorska. V roku 1940 schválil snem zákony o podpore priemyslu, na základe ktorých mohol podnik využiť zľavy v doprave, úľavy na poplatkoch a daniach, štátne záruky na úvery, prípadne aj subvencie na splácanie úrokov z investičných pôžičiek. Prostredníctvom niekoľkých emisií štátnych dlhopisov boli získané kapitálové zdroje na rozvojové programy. V podmienkach vojnového hospodárstva sa vytvorili predpoklady na ďalšie posilňovanie úlohy štátu v ekonomike a reguláciu prípadných disproporcií hospodárskeho vývoja.

Postoj slovenskej spoločnosti k novému štátu bol ovplyvňovaný aj ďalšími faktormi, ktoré súviseli s hospodárskymi otázkami. Išlo napríklad o priaznivý vývoj zamestnanosti. Počet nových pracovných miest rástol nielen v priemysle a poľnohospodárstve, ale aj v doprave, finančníctve, štátnej správe, zdravotníctve, kulture a školstve. Zamestnanosť sa totiž zvyšovala aj v súvislosti s budovaním nových štátnych inštitúcií, úradov, škôl, kultúrnych ustanovizní. Zároveň sa uvoľnili pracovné miesta vypovedaním českej

inteligencie a štátnych zamestnancov späť do českých krajín, ako aj zákazom výkonu povolania v niektorých profesiách pre židovské obyvateľstvo. V ďalšom období nasledoval postupný odsun židov z územia Slovenska.

Na základe medzištátnej zmluvy vyslala slovenská vláda do Nemecka pracovné sily v celkovom počte okolo 150 tisíc občanov. Mladšie ročníky mužov boli povolané do armády. Týmto sa dočasne uvoľnili ďalšie tisíce pracovných miest. Chronická nezamestnanosť z medzivojnových rokov sa postupne zmenila na nedostatok pracovných síl. Spolu so zamestnanosťou rástli aj mzdy, sociálne dávky, zavádzali sa nové sociálne opatrenia v podobe rodinných prídavkov alebo podnikových rekreácií.

Režim vojnovej Slovenskej republiky dokázal uspokojiť materiálne záujmy tisícov príslušníkov rôznych vrstiev spoločnosti. Využil k tomu propagandou oslavovanú pozemkovú reformu, nacionalizáciu kapitálu a najmä arizáciu židovského majetku.

Program parcelácie pôdy nadväzoval na pozemkovú reformu medzivojnového obdobia. Mal za úlohu vo väčšom meradle zapojiť do reformy vrstvy drobného roľníctva a odstrániť údajné nespravodlivosti predošlej reformy. Pôvodný zámer sa však v procese realizácie zúžil na rozdelenie arizovanej pôdy židovských vlastníkov. Celkovo sa podarilo prídelmi uspokojiť okolo 22 tisíc malých a stredných roľníkov.

Cieľom nacionalizácie kapitálu bolo prevziať podniky ovládané českým a židovským kapitálom do slovenských rúk. Slovenskému finančnému kapitálu sa podarilo za výdatnej pomoci vlády preniknúť do niekoľkých stredne veľkých podnikov, najmä z oblasti potravinárskeho priemyslu. Výsledok nacionalizačnej akcie, zvýšenie podielu slovenského kapitálu v účastinných spoločnostiach približne z 11,4 % na 18,2 % za roky 1938–1942, ďaleko zaostával za pôvodnými plánmi. Propagandistický účinok akcie však bol dostatočný. Kľúčový priemysel Slovenska ovládli nemecké podnikové a bankové koncerny. Na kapitálových presunoch po roku 1938 bol paradoxný fakt, že hlavným vlastníkom slovenského priemyslu sa stali centrály nemeckých koncernov situované na území českých krajín.

Osobitnú kapitolu hospodárskeho života Slovenskej republiky predstavoval arizačný proces. Jeho súčasťou bol aj spomínaný prienik do niekoľkých stredne veľkých židovských podnikov a konfiškácia pôdy vo vlastníctve židov. Arizácia na podklade zákonov z rokov 1940 až 1942 sa okrem toho týkala asi dve tisíc malých závodov a drobných živnostenských podnikov. Práve na tejto časti arizačnej akcie sa podielali aj príslušníci stredných a nižších vrstiev slovenskej spoločnosti.

Napriek čiastočným úspechom budovania priemyslu ostalo Slovensko až do roku 1945 prevažne agrárnou krajinou. Po kulminácii vojnovej konjunktúry v roku 1943 sa začali stále zretelnejšie prejavovať disproporcie vo vývoji ekonomiky. Národohospodári boli postavení pred nové závažné otázky do budúcnosti. Samostatné Slovensko by napríklad čakali po skončení vojny ťažké problémy s konverziou neúmerne veľkého objemu zbrojárskej výroby. Narastala nespokojnosť s vazalskou politikou slovenskej vlády voči Nemecku a s hospodárskou závislosťou, ktorá postupne prerástla do otvoreného vykorisťovania ekonomiky Slovenska. V roku 1944 vyústila nespokojnosť v ozbrojené povstanie proti režimu, organizované spoločnými silami opozície. Povstanie podporili širšie vrstvy obyvateľstva, najmä na strednom Slovensku.

Výsledky priaznivého ekonomického vývoja Slovenskej republiky rokov 1939–1945 však napriek tomu mali na slovenskú verejnosť hlboký a trvácny psychologický

účinok. V podaní súdobej propagandy, ako aj časti slovenského exilu po roku 1945 a v interpretáciách nacionalistických smerov slovenskej politiky po roku 1989 predstavujú pozitívne ekonomické ukazovatele Slovenska predovšetkým dôsledok jeho štátoprávneho osamostatnenia a prezieravej hospodárskej politiky vlády. Zriedkavosťou nie sú hodnotenia ako hospodársky zázrak alebo Švajčiarsko strednej Európy.

Neblahé dedičstvo politizovania problémov hospodárskeho vývoja Slovenska v rokoch 1918–1945 pretrvávalo dlhé desaťročia v myslení spoločnosti, bolo aktualizované rôznymi ideologickými smermi, vládnou propagandou a historiografiou. Preto sa neustále premietalo do česko-slovenského vzťahu, zvlášť v prelomových obdobiach.

V podmienkach obnovenej slobody prejavu po roku 1989 boli sporné ekonomické otázky predmetných rokov opäť otvorené, nekompetentne hodnotené a využívané ako vhodný argument nacionalistickej demagógie. Pôsobili ako jeden z katalyzátorov rastu napätia a vytvárania patových situácií v česko-slovenských vzťahoch, ktoré viedli až k zániku československej štátnosti.

Economic Aspects of Czech-Slovak Relations Between 1918 and 1945

Ľudovít Hallon

In place of the old, strongly protectionist Hungarian economic policies, which had resulted in a qualitative backwardness, liberal policies were instituted in Czechoslovakia after 1918. These policies forced the Slovak economy to quickly modernize and restructuralize. The overall economic indicators are disorienting. The combination of a decline in production without future potential and a growth in modern fields gives a false image of stagnation. Propaganda about a period of economic growth in an "independent" Slovakia after 1939 in fact concerns a period of unnatural military-induced economic growth, with a number of negative phenomenon, including the confiscation of Jewish property and the absorption of large factories by German firms.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

VNÚTORNÉ SPORY NAMIESTO VZOPÄTIA

Protestantské cirkvi na Slovensku v rokoch 1968–1970 – diametrálny protiklad postojov ich „českých bratov"

Jan Pešek

Na Slovensku pôsobili v sledovanom období (a pôsobia aj v súčasnosti) dve väčšie protestantské cirkvi, Slovenská evanjelická a. v. cirkev (hlási sa k Lutherovej reformácii a združuje až na výnimky veriacich slovenskej národnosti) a Reformovaná kresťanská cirkev (hlási sa ku Kalvínovej reformácii a asi 90 % jej veriacich je maďarskej národnosti). Pre vzťah totalitnej štátnej moci k obom cirkvám bola začiatkom päťdesiatych rokov charakteristická „personálna prestavba" ich vedenia, keď do vedúcich funkcií „pretlačili" osoby, ochotné „spolupracovať" s režimom. V Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi reprezentovali „spoľahlivé vedenie" generálny biskup Ján Chabada a biskupi Andrej Ľudovít Katina a Štefan Kátlovský, v Reformovanej kresťanskej cirkvi to bol biskup Imrich Varga.

Dosadenie „spoľahlivých osôb" do vedenia oboch cirkví vyvolalo rozpory v ich vnútri, hoci mali v tej ktorej cirkvi inú podobu. V Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi existovala voči oficiálnemu vedeniu silná vnútrocirkevná opozícia, kritizujúca jeho „spoluprácu" s totalitným režimom a nedostatočné presadzovanie záujmov cirkvi; vedenie malo medzi duchovnými a veriacimi len malú autoritu a fakticky ho „držala" podpora štátnej moci. Naopak v Reformovanej kresťanskej cirkvi disponoval biskup I. Varga veľkou autoritou a mal situáciu „pevne v rukách", hoci bol tiež na začiatku päťdesiatych rokov dosadený do funkcie ako „spoľahlivý Maďar". Hlavným vnútorným rozporom cirkvi bolo jej národnostné usporiadanie, respektíve pomer medzi maďarskou väčšinou a slovenskou menšinou. Pojanuárové pomery tieto rozpory doslova „vyplavili na povrch" a obe cirkvi sa borili predovšetkým s nimi, na rozdiel od doslova vzopätia politickej a verejnej aktivity najmä Českobratskej cirkvi evanjelickej v českých krajinách.[1] Aj v tejto sfére tak existovali výrazné rozdiely medzi pomermi na Slovensku a v českých krajinách.

* * *

Postupné uvoľňovanie spoločenskej atmosféry po januári 1968 umožnilo zintenzívňovanie náboženského života v oboch protestantských cirkvách na Slovensku, Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi a Reformovanej kresťanskej cirkvi. Pohyb v evanjelickej a. v. cirkvi nadväzoval na kritiku ateizácie spoločnosti a najmä mládeže, ktorá sa v radoch cirkvi (duchovných i veriacich) objavovala ešte pred januárom 1968, a iniciatíva

[1] K problematike pôsobenia evanjelických cirkví v českých krajinách na prelome 60. a 70. rokov s dôrazom na politické a verejné aktivity Českobratskej cirkvi evanjelickej porov.: CUHRA, J.: Církevní politika KSČ a státu v letech 1969–1972. Sešity ÚSD AV ČR, sv. 32, Praha 1999.

v tomto zmysle sa výrazne zvyšovala. Prejavovalo sa to narastajúcim počtom detí prihlásených na vyučovanie náboženstva na základných školách, účasťou na predkonfirmačných prípravách i na detských bohoslužbách, osobitnými náboženskými podujatiami, napríklad obnovovaním rôznych spevokolov atď. Živelne sa objavovali hlasy, požadujúce obnovu Zväzu evanjelickej mládeže, Slovenskej evanjelickej jednoty a pod.

Vedenie cirkvi privítalo pojanuárový nástup k demokratizácii spoločnosti a vyslovilo podporu Dubčekovmu vedeniu. 27. marca 1968 sa prijalo (publikované bolo 2. apríla 1968) spoločné vyhlásenie generálnej rady Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi, predsedníctva Ústredia slovenských evanjelických kňazov a Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulty, podľa ktorého demokratizácia spoločenského života mala vytvárať aj pre evanjelickú a. v. cirkev priestor na jej plnohodnotné pôsobenie. Poukázalo sa na krivdy, ktorých sa štátna moc dopustila po roku 1948 na cirkvi, jej duchovných i radových veriacich, a nastolilo sa množstvo požiadaviek. Týkali sa tak zákonných úprav, čo vyžadovalo dlhší čas, ako aj neodkladných opatrení, ktoré sa mali realizovať čo najskôr; patrilo k nim nediskriminovanie občanov za to, že sa hlásia k cirkvi, zamedzenie zneužívania moci cirkevnými tajomníkmi, nezasahovanie do slobodných zborových volieb farárov, umožnenie slobodnej výučby náboženstva atď.[2] Celkový tón vyhlásenia bol však oveľa miernejší ako tomu bolo v českých krajinách u Českobratskej cirkvi evanjelickej, ktorá už začiatkom februára 1968 a potom v marci a apríli 1968 sformulovala požiadavky, idúce podstame ďalej.[3]

Nástup k všeobecnej demokratizácii spoločenských pomerov vytvoril priestor na to, aby vedenie cirkvi vyjadrilo (bolo schopné vyjadriť) množstvo oprávnených pripomienok a požiadaviek, ale aby sa súčasne prelomili aj bariéry na prúd kritiky, smerujúcej z radov cirkvi voči samotnému jej vedeniu. Keď po januári 1968 mocenské zábrany padli a vedenie cirkvi stratilo „podporu" štátnej moci, ostrá kritika sa naplno rozvinula. Už v marci 1968 sa na schôdzach v seniorátoch formou rôznych „Ohlasov" stávala určitým spôsobom oficiálnou. Sformovalo sa tzv. obrodné hnutie, ktoré tvorilo asi štyridsať evanjelických duchovných. Bola to skupina evanjelických kňazov (niektorí mali v cirkvi veľkú autoritu a značný vplyv), ktorých režim v minulosti rôznym spôsobom postihol, či sa už dostali do väzenia, boli vyradení z duchovnej služby alebo preradení na menej významné pozície v rámci cirkvi. K popredným predstaviteľom tohto hnutia patrili Július Cibulka (vtedy farár v Limbachu, predtým v Bratislave), Pavel Uhorskai a Otto Vízner (farári mimo službu), Pavel Hronec (farár vo Veľkom Krtíši), po prepustení z väzenia aj Jozef Juráš a ďalší. Práve táto skupina evanjelických duchovných sa stala najostrejšími kritikmi oficiálneho vedenia evanjelickej a. v. cirkvi.

Skupina dvadsiatich dvoch postihnutých evanjelických a. v. farárov vo „Vyjadrení", datovanom na Veľkú noc (14. apríla 1968) a adresovanom Predsedníctvu Národného shromaždenia a SNR a Predsedníctvu ústredného výboru KSČ a ústredného výboru KSS, privítala „demokratizačný proces obrody života v našej vlasti" a navrhovala: nanovo a demokratickým spôsobom upraviť pomer medzi štátom a cirkvou; zrušiť funkciu cirkevných tajomníkov; zabezpečiť rehabilitáciu nezákonne postihnutých

[2] Vyhlásenie Generálnej rady Slovenskej evanj. cirkvi a. v. v ČSSR, predsedníctva Ústredia slovenských evanj. a. v. kňazov a profesorského zboru Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulty k demokratizácii našej socialistickej spoločnosti. In.: Evanjelický posol spod Tatier, 2. 4. 1968.

[3] CUHRA, J.: c.d., s. 13, 18.

duchovných i veriacich (menovite požadovali prepustenie v tom čase ešte väzneného duchovného Jozefa Juráša); vymeniť nanútených funkcionárov cirkvi; možnosť slobodne vykonávať duchovno-náboženskú činnosť cirkvi, ako aj kultúrnu, vedeckú, vydavateľskú a ďalšie činnosti; dať rovnaké možnosti pracovníkom a príslušníkom cirkvi, aké majú ostatní občania, a nepokladať ich a priori za nepriateľov; možnosť nadväzovať kontakty so zahraničnými cirkevnými organizáciami.[4]

Z iniciatívy týchto evanjelických kňazov sa 17. apríla 1968 uskutočnila na súkromnej chate na Čertovici schôdzka zástupcov duchovných takmer zo všetkých seniorátov; neskôr sa v normalizačnej terminológii používal pre jej účastníkov názov „čertovická skupina". Dovtedajší postup vedenia cirkvi bol podrobený ostrej kritike a vypracovaný program akčného postupu vnútri cirkvi. Účastníci schôdzky na Čertovici vytvorili Prípravný výbor a prijali rozhodnutie, že „...majú byť vyzvaní predstavitelia cirkvi na všetkých stupňoch cirkevnej správy zo stavu duchovného i svetského, aby sa vzdali svojich hodností."[5] 22. apríla 1968 sa vyslaná delegácia dostavila na Generálny biskupský úrad v Bratislave a priamo vyzvala všetkých troch biskupov, aby abdikovali, a to do 28. apríla 1968.[6] Spoločná pastorálna konferencia, zvolaná do Turčianskych Teplíc na 2.–3. mája 1968, sa tak už mala uskutočniť bez nich.

Myšlienka zvolanie všeobecnej pastorálnej konferencie do Turčianskych Teplíc sa sformovala práve na schôdzke na Čertovici. Vedenie cirkvi totiž požadovalo, aby sa najprv uskutočnili seniorátne kňazské konferencie (v prvej polovici mája 1968) a až potom všeobecná konferencia. Ešte v deň konania schôdzky na Čertovici, t.j. 17. apríla 1968, bola na Povereníctve SNR pre kultúru a informácie podaná žiadosť (podľa vtedy ešte platných nariadení) o súhlas s konaním porady, v ktorej sa uvádzalo: „Keďže u terajšieho vedenia našej cirkvi a vedenia ÚSEKu [Ústredia slov. evanj. kňazov] niet ochoty vyhovieť naliehavým výzvam mnohých kňazov, zborov i niektorých seniorátov na zvolanie tejto schôdze a nie je možné ďalej čakať na príležitosť, ktorej sa veľká väčšina kňazov domáha, ustanovil sa na ich žiadosť osobitný Prípravný výbor, ktorý sa rozhodol zvolať všetkých kňazov Ev. a. v. cirkvi na Slovensku do Turčianskych Teplíc na 2. a 3. mája 1968 k prerokovaniu naliehavých otázok, týkajúcich sa postavenia našej cirkvi v súčasných veľavýznamných dňoch, jej ďalšieho pôsobenia a života v zmenených podmienkach, daných obrodou vnútroštátnych pomerov v našej vlasti."[7]

Povereníctvo SNR pre kultúru a informácie najprv súhlasilo, no po konzultácii s Ministerstvom kultúry a informácií v Prahe svoj názor zmenilo. Požadovalo, aby konferenciu nezvolával len Prípravný výbor, ale aj Ústredie slovenských evanjelických

[4] Slovenský národný archív Bratislava (ďalej len SNA), f. ÚV KSS. Predsedníctvo ÚV KSS, kar. 1205. Zasadanie PÚV KSS 17. 5. 1968. Vyjadrenie slovenských ev. a. v. farárov zasiahnutých dôsledkami deformácie a nezákonnosti rokov po 1950 k demokratizačnému procesu obrody života v našej vlasti.

[5] Zápis z porady ev. a. v. kňazov, konanej na Čertovici dňa 17. apríla 1968. Prevzaté: HRONEC, P.: Kronika nášho obrodného hnutia, s. 22 (Pozn.: Ide o xerokópiu nedatovaných pamätí, uložených v Archíve Generálneho biskupského úradu Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Bratislave /ďalej len A GBÚ/ – J.P.).

[6] Delegácia Prípravného výboru rokovala s generálnym biskupom Jánom Chabadom a biskupom Západného dištriktu Andrejom Ľ. Katinom (biskup Východného dištriktu Štefan Kátlovský bol chorý) a oznámila im: „Bratsky Vás žiadame, aby ste sa pridali k celku svojou abdikáciou a čím skorším vypísaním volieb podľa Cirkevnej ústavy. Prípravný výbor predpokladá, bratia biskupi, že zotrváte v svojich funkciách až do prevedenia volieb. Boli sme tiež poverení požiadať Vás, aby ste svoje rozhodnutie zdelili do 28. apríla 1968 br. Gustávovi Plavcovi v Ružomberku." Tamže, s. 35.

[7] Tamže, s. 25.

kňazov, ktoré malo byť akýmsi garantom toho, že priebeh konferencie sa jej organizátorom „nevymkne z rúk". Poverenictvo SNR si bolo vedomé, že oficiálne vedenie cirkvi stratilo akcieschopnosť a fakticky bolo vytlačené na okraj diania v cirkvi, preto ani netrvalo na tom, aby práve ono bolo zvolávateľom a organizátorom konferencie. Zvolávali ju teda Prípravný výbor a Ústredie slovenských evanjelických kňazov a riadil ju farár Gustáv Plavec z Ružomberka. Biskupi Chabada a Katina boli len prítomní a riadenia konferencie sa nezúčastnili.[8] Ich prítomnosť „zabezpečili" štátne orgány, lebo pôvodná požiadavka bola, aby sa konferencie vôbec nezúčastnili, a keď už áno, tak len po abdikácii na funkcie a v postavení radových kňazov.

Atmosféra na konferencii v Turčianskych Teplicich bola búrlivá a diskusia viac ako ostrá. Na dohody o programe rokovania a spôsobe komunikácie sa rýchlo zabudlo a nastúpila ostrá konfrontácia medzi znepriatelenými skupinami účastníkov konferencie. Tvrdá kritika smerovala proti vedeniu cirkvi i proti ÚSEKu ako spoluorganizátorovi konferencie; jeho predseda Pavel Pališín ho obhajoval tým, že „... ÚSEK [Ústredie slov. evanj. kňazov] posledných rokov nie je ÚSEKom z doby svojho vzniku. Nedôvera voči nemu je z prvých rokov a nie z posledných."[9] Vedúci predstavitelia cirkvi odmietli zo svojich funkcií odstúpiť a bránili sa tým, že boli donútení konať tak, ako konali. Generálny biskup Ján Chabada uvádzal, že v uplynulých dvadsiatich rokoch to bol „veľký valec, ktorý sa točil aj cez nás a našu cirkev" a on tomu nemohol zabrániť.[10] Generálny dozorca Andrej Žiak odmietal tvrdenie Ottu Víznera, že cirkev sa zriekla kňazov, ktorí boli neoprávnene súdení, a dokladal to mnohými intervenciami v prípade odsúdeného Jozefa Juráša a ďalších evanjelických duchovných.[11] Práve u osoby J. Juráša sa vedenie cirkvi na jar 1968 osobitne výrazne angažovalo (aj vo vlastnom záujme), aby bol prepustený z väzenia.[12]

Pôvodným zámerom zvolávateľov konferencie, najmä z radov postihnutých kňazov, bolo vysloviť nedôveru všetkým trom biskupom. K hlasovaniu o tom však nedošlo, a to pod tlakom zástupcov štátnych orgánov, ale aj určitých skupín evanjelického kňazstva, zoskupených predovšetkým okolo predsedu Ústredia slovenských evanjelických kňazov Pavla Pališína. Ten sa podľa vlastného vyjadrenia vraj vyhrážal, že v prípade hlasovania odvolá výbor Ústredia a každého, kto sa cíti byť jeho členom.[13] Hrozil rozkol vnútri duchovenstva a zrejme z toho dôvodu opozičná skupina ustúpila, tým skôr, že podpora štátnej moci Chabadovmu vedeniu cirkvi bola viac ako zjavná. Vedúci

[8] A GBÚ, kar. 9. Zápis z konferencie ev. a. v. kňazov v Turčianskych Tepliciach 2.–3. mája 1968.
[9] Tamže.
[10] Tamže.
[11] A. Žiak uvádzal, že v prípade J. Juráša, O. Víznera, L. Vajdičku a ďalších osobne intervenoval u Z. Fierlingera a V. Širokého s agrumentáciou, že v ich prípade (najmä v súvislosti s prekladom tzv. Symbolických kníh) ide o čisto ideologický proces z pozícií vulgárneho ateizmu. Podľa ich vyjadrenia sa však o celej veci rozhodlo vo vtedajšom Byre ÚV KSČ v Prahe a preto sa s tým „nedalo nič robiť". Tamže.
[12] Na zasadnutí vedenia cirkvi so zástupcami postihnutých evanjelických duchovných vo februári 1969 A. Žiak pripomínal, že 2. 5. 1968 išiel s vtedajším tajomníkom ÚV KSČ Jozefom Lenártom za prezidentom Ludvíkom Svobodom so žiadosťou, aby J. Juráša amnestoval. Prezident tak urobil a v rámci amnestie k 9. 5. 1968 bol Juráš z väzenia prepustený. A GBÚ, kar. 9. Zápisnica zo stretnutia vedenia Slovenskej ev. a. v. cirkvi s postihnutými farármi, ktoré bolo dňa 11. februára 1969 vo Zvolene v zborovej sieni.
[13] SNA, f. MK SSR, kar. 9. Sekretariát pre veci cirkevné 1970. List P. Pališína MK SSR z 16. 9. 1970 vo veci ďalšej činnosti ÚSEKu.

funkcionári cirkvi zostali na svojich miestach a v prijatej rezolúcii nebola o personálnych otázkach ani zmienka.

Pastorálna konferencia zopakovala už skôr formulované požiadavky: novým spôsobom vyriešiť pomer medzi cirkvou a štátom, zrušiť funkcie cirkevných tajomníkov, obnoviť Zväz evanjelickej mládeže a Slovenskú evanjelickú jednotu atď.[14] Prijalo sa aj rozhodnutie de facto zrušiť prorežimne pôsobiace Ústredie slovenských evanjelických kňazov (hoci v zverejnenej rezolúcii sa toto rozhodnutie neuvádzalo), respektíve pretvoriť ho na Všeobecnú pastorálnu konferenciu, ako to požadoval Prípravný výbor z Čertovice. Členmi Prípravného výboru Všeobecnej pastorálnej konferencie sa stali zástupcovia tzv. čertovickej skupiny a zástupcovia Ústredia slovenských evanjelických kňazov. Základnou úlohou tohto Prípravného výboru bolo pripraviť stanovy budúcej kňazskej organizácie. Neskôr výbor prehodnotil obnovenie Všeobecnej pastorálnej konferencie a dohodlo sa, že nová kňazská organizácia bude mať názov Združenie evanjelických duchovných.[15] Predsedníctvo a výbor Združenia mali byť zvolení na všeobecnej pastorálnej konferencii, plánovanej na 4. štvrťrok 1968.[16]

Vývoj na pôde Prípravného výboru bol plný napätia a stretávania sa aktivít zástupcov „čertovickej skupiny" s prorežimnými zástupcami Ústredia slovenských evanjelických kňazov. Príprava budúcich stanov zostávala na okraji záujmu a skôr sa diskutovalo o širších záležitostiach, týkajúcich sa predchádzajúceho i súčasného života cirkvi. Z iniciatívy zástupcov „čertovickej skupiny" bolo zostavené aj „Memorandum", ktoré ostro diferencovalo duchovných na „vlasteneckých" a tých, čo stáli v pasívnej rezistencii proti režimu a snažili sa činnosťou v rámci svojho zboru „zachovať jadro cirkvi neporušené".[17] V pôvodnej podobe bolo „Memorandum" pre vedenie cirkvi neprijateľné; po určitých úpravách ho prijala aj Generálna rada, avšak s tým, že k nemu vypracovalo osobitný úvodný list (preambulu) do značnej miery protikladného charakteru. Aktivita „čertovickej skupiny" v Prípravnom výbore sa premietla aj do „Akčného programu obrodného hnutia". Podľa neho mal Prípravný výbor fakticky nahrádzať vedúce orgány cirkvi a len jemu mali duchovní dôverovať; pre odpor zástupcov Ústredia slovenských evanjelických kňazov však Akčný program v Prípravnom výboru neprešiel.[18]

Zotrvanie členov vedenia cirkvi v ich funkciách aj po konferencii v Turčianskych Tepliciach však ich vratké postavenie v nijakom prípade neupevnilo. Dávali im to najavo nielen postihnutí evanjelickí kňazi i ďalší účastníci konferencie, ale aj celé cirkevné zbory. Napríklad zborové presbytérium evanjelického a. v. zboru v Háji (pôvodné pôsobisko postihnutého farára P. Uhorskaia) prijalo 30. júna 1968 vyhlásenie, v ktorom ostro kritizovalo deformácie minulých rokov a zdôrazňovalo spoluzodpovednosť vedenia

[14] Rezolúcia konferencie evanj. kňazstva v Turč. Tepliciach. In.: Evanjelický posol spod Tatier, 25. 5. 1968.
[15] A GBÚ, nezaradené. Správa generálneho biskupa dr. Jána Michalku na Generálnom konvente Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Bratislave 12. 12. 1970.
[16] Politologický kabinet SAV Bratislava (ďalej len PK SAV), Zbierka komisie vlády Slovenskej republiky pre analýzu historických udalostí z rokov 1967–1970 (ďalej len Zb. KV SR). Stav Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi (dokument z provenience MK SSR je bez ďalšieho označenia a pochádza zhruba z polovice roku 1969 – J.P.).
[17] A GBÚ, kar. 8. Memorandum Prípravného výboru Spolku evanjel. kňazov predložené Generálnej rade Slovenskej ev. a. v. cirkvi ako zmysel a obsah obrodného hnutia našej cirkvi i program jeho budúceho snaženia o rehabilitáciu cirkvi (4. 6. 1968).
[18] A GBÚ, nezaradené. Správa generálneho biskupa dr. Jána Michalku na Generálnom konvente Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Bratislave 12. 12. 1970.

cirkvi na všetkých stupňoch organizačnej výstavby za jej súdobý stav. Vo vyhlásení sa uvádzalo, že zbor „... nemá dôveru v terajšie vedenie gen. cirkvi, gen. rady, dištriktov a seniorátu, a žiada, aby nositelia cirkevných hodností na všetkých týchto stupňoch správy našej cirkvi čím skôr odstúpili, alebo dali svoje úrady k dispozícii cirkvi, aby cirkev skutočne slobodnými voľbami mohla zvoliť skutočných predstaviteľov."[19] Takéto hlasy však vedenie cirkvi odmietalo, prípadne sa tvárilo, ako by ich ani nepočulo.

Vedenie cirkvi bolo celkovou situáciou v spoločnosti i vlastnej cirkvi donútené rokovať so zástupcami postihnutých evanjelických kňazov, ktorí zastávali pozície v Prípravnom výbore. Prvé vzájomné rokovania Generálnej rady a Prípravného výboru sa uskutočnilo na Generálnom biskupskom úrade v Bratislave 5. júna 1968. Za Generálnu radu ho viedol biskup Andrej Ľ. Katina a generálny dozorca A. Žiak (generálny biskup J. Chabada bol v tom čase chorý). Stretnutie bolo, ako už tradične, veľmi ostré a plné osobných konfliktov. Názorne to charakterizovali slová biskupa A. Ľ. Katinu, že vystúpenie tzv. čertovickej skupiny zapríčinilo smrť biskupa Štefana Kátlovského; ten bol totiž chorý (konferencie v Turčianskych Tepliciach sa preto nezúčastnil) a zomrel bezprostredne po jej skončení. Predstaviteľ Prípravného výboru P. Hronec to odmietal, Katina však tvrdil, že Kátlovský dostával anonymné listy a v skúške nervov to viedlo k zhoršeniu jeho zdravotného stavu a následnému úmrtiu.[20] Presvedčenie o úmrtí Kátlovského ako dôsledku tlaku opozície vnútri cirkvi bolo medzi duchovnými i veriacimi pomerne rozšírené a takéto hodnotenie akceptovali aj príslušné štátne orgány.[21] Pre vedenie cirkvi predstavovalo udržanie a posilnenie pozícií prvoradú úlohu a využívalo na to akúkoľvek príležitosť, napr. aj situáciu po augustovej invázii do Československa roku 1968, keď apelovalo na vzájomnú bratskú lásku a porozumenie medzi duchovnými cirkvi i veriacimi.[22]

Spory vnútri Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi, respektíve súperenie medzi vedením a jeho kritikmi pokračovali aj po auguste 1968 a riešenie zostávalo v nedohľadne. 11. februára 1969 sa vo Zvolene po mnohých odkladoch opäť zišlo vedenie cirkvi so zástupcami postihnutých evanjelických kňazov. Tí kritizovali skutočnosť, že „inde sa už deformácie naprávajú, u nás nie" a požadovali „postupne obnoviť celé vedenie cirkvi na všetkých stupňoch."[23] A. Žiak a J. Chabada sa bránili, zdôvodňovali svoj doterajší postup a poukazovali na tlak moci voči nim. J. Chabada napr. konštatoval: „Mám ťažký

[19] Prehlásenie evanjelického a. v. zboru v Háji, prijaté na zasadnutí zborového presbytéria dňa 30. júna 1968. Prevzaté: UHORSKAI, P.: Ako to bolo. Liptovský Mikuláš 1992, s. 133.

[20] A GBÚ, kar. 9. Zápisnica zo zasadnutia Generálnej Rady s členmi prípravného výboru spolku kňazov, konaného v Bratislave dňa 5. júna 1968 pod predsedníctvom generálneho dozorcu Andreja Žiaka a biskupa ZD dr. Andreja Ľ. Katinu, zástupcu generálneho biskupa.

[21] Napríklad v informatívnej správe zo 4. 7. 1968, prerokúvanej Sekretariátom ÚV KSS, sa uvádzalo, že Š. Kátlovský zomrel 4. 5. 1968 v košickej nemocnici na mozgovú porážku: „Príčinu smrti menovaného pripisujú medzi kňazmi práve požiadavke skupiny ev. a. v. kňazov, ktorí sa v počte 17 zišli v apríli 1968 na Čertovici a vypracovali svoj akčný postup ... v ňom jednou z požiadaviek bolo, aby biskupi zo svojich funkcií odstúpili do 28. apríla...". SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, kar. 294. Schôdza Sekretariátu ÚV KSS 7. 6. 1968. Informatívna správa o situácii na cirkevnopolitickom úseku od 7. 5. – 4. 6. 1968.

[22] Vedenie cirkvi okrem iného (hlavné bolo odsúdenie augustovej invázie a podpora Dubčekovmu vedeniu – J.P.) využívalo situáciu k apelu na jednotu cirkvi: „Chovajme sa k sebe ako skutoční bratia a sestry pomáhajúc si v láske a bratskej spolupatričnosti v duchu samaritánskej pomoci blížnym." A GBÚ, kar. 9. Ohlas Slovenskej evanjelickej cirkvi z 27. 8. 1968.

[23] A GBÚ, kar. 9. Zápisnica zo stretnutia vedenia Slovenskej ev. a. v. cirkvi s postihnutými farármi, ktoré bolo dňa 11. februára 1969 vo Zvolene v zborovej sieni.

údel, že z biskupov žijem len ja. Nevyzliekam sa z ničoho. Kajúcne sa priznávam, že som podliehal psychickým nátlakom."[24] Vedenie cirkvi súhlasilo s tým, že na zasadnutí generálnej rady budú až do nejbližšieho generálneho konventu, ktorý by rozhodol o obsadení nejvyšších funkcií v cirkvi, prizývaní aj zástupcovia postihnutých kňazov, menovite O. Vízner, P. Uhorskai, J. Cibulka a J. Juráš.[25]

Spor vnútri Slovenskej evanjelickej cirkvi akcelerovala otázka obsadenia uvoľnených biskupských funkcií. Funkcie biskupov Západného i Východného dištriktu sa totiž v priebehu roka 1968 uvoľnili, nie však abdikáciou biskupov, ale ich úmrtím. Ako som už spomenul, 4. mája 1968 zomrel na mozgovú mrtvicu biskup Východného dištriktu Štefan Kátlovský, a pri autonehode zahynul 23. októbra 1968 aj biskup Západného dištriktu A. Ľ. Katina. O obsadenie týchto funkcií sa rozpútal ostrý zápas. Generálny biskup J. Chabada sa bránil návrhom, predkladaným postihnutými kňazmi i celými zbormi, a štátna moc ho v tomto odpore proti „nespoľahlivým" duchovným podporovala. Sám sa proti kritikom obhájiť nedokázal a spoliehal sa na to, že štátna moc sama zabezpečí „konsolidáciu" pomerov vnútri cirkvi.[26]

V Západnom dištrikte štátne orgány voči kandidátom, navrhovaným po úmrtí biskupa A. Ľ. Katinu ešte roku 1968, podstatnejšie výhrady nemali. Predsa len však voľby za účinnej pomoci J. Chabadu úmyselne odďalovali a čakali na „upokojenie" situácie. V lete 1969 už taká situácia viac menej nastala a voľby mohli prebehnúť. Z troch kandidátov (Rudolf Koštial, senior Myjavského seniorátu, Ondrej Kováč, senior Dunajského seniorátu, Jozef Kmeť, senior Považského seniorátu) dostal pri voľbách 3. júľa 1969 najviac hlasov Rudolf Koštial; inštalovaný bol v Starej Turej 26. októbra 1969.

Podstatne zložitejšie sa však situácia vyvíjala vo Východnom dištrikte, lebo proti navrhovaným kandidátom po úmrtí Š. Kátlovského vzniesli niektoré senioráty výhrady a navrhovali do tejto funkcie predstaviteľov „obrodného hnutia", najmä J. Juráša, O. Víznera a P. Uhorskaia.[27] Napríklad kňazi Košického seniorátu v liste Generálnemu presbytériu z augusta 1969 požadovali „vyčkať na ukončenie rehabilitačného konania postihnutých bratov" a protestovali „proti pokračovaniu v doterajšom spôsobe prípravy volieb biskupa Východného dištriktu, ktoré neprispieva k upokojeniu pomerov v cirkvi."[28] Predstavitelia „obrodného hnutia" však boli pre štátnu moc i pre vedenie cirkvi neprijateľní; voľby preto museli počkať na „vhodnejšie podmienky", vytvárané „normalizáciou" spoločnosti.

[24] Tamže.

[25] Tamže.

[26] V správe o situácii v Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi z polovice roka 1969 sa uvádzalo, že „predstavy generálneho biskupa dr. Chabadu o potrebe zásahu orgánov štátnej správy na konsolidovanie vnútorných otázok cirkvi sú známe aj medzi značnou časťou duchovných, ktorí také stanovisko najvyššieho predstaviteľa cirkvi odsudzujú a pripisujú mu, že odďaluje usporiadanie pomerov v Slovenskej ev. a. v. cirkvi hlavne pokiaľ ide o urýchlené odsadenie uprázdnených biskupských funkcií, ako aj o zriadenie záujmovej kňazskej organizácie, na ktorej sa duchovenstvo s vedením cirkvi dohodlo v minulom roku na pastorálnej konferencii v Turč. Tepliciach." PK SAV, Zb. KV SR, Stav Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi.

[27] Tamže.

[28] SNA, f. MK SSR, kar. 3, Sekretariát pre veci cirkevné 1969. List kňazov Košického seniorátu Generálnemu prezbytériu Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi z 6. 8. 1969.

Aj v ďalšej protestantskej cirkvi na Slovensku, Reformovanej kresťanskej cirkvi, uvoľnila po januári 1968 nastupujúca demokratizácia spoločnosti, okrem aktivizácie náboženského života, priestor na oživenie (znovuobnovenie) jej vnútorných problémov; rozhodujúcim problémom v jej prípade bolo národnostné usporiadanie pomerov vnútri cirkvi, dovtedy „úspešne tlmené" jej vedením i štátnymi orgánmi. Zástupca biskupa Ján Čontofalský (duchovný slovenskej národnosti z Prešovského seniorátu) inicioval stretnutie sedemnástich duchovných slovenskej národnosti 2. mája 1968; povodne malo ísť o prerokovanie viazaného textu liturgie pre slovenské zbory podľa rozhodnutia Synody z roku 1966, obsah rokovania sa však podstatne zmenil. Pod vedením Čontofalského zostavili prítomní duchovní „Rezolúciu slovenských duchovných", adresovanú Predsedníctvu synody. Žiadali v nej vytvorenie samostatného slovenského seniorátu a samostatného orgánu pre slovenskú časť cirkvi, prenesenie redigovania Kalvínskych hlasov do slovenského seniorátu a cirkevnú rehabilitáciu tých slovenských predstaviteľov reformovanej kresťanskej cirkvi, ktorým sa v minulosti ukrivdilo.[29]

Slovenskí duchovní, zhromaždení 2. mája 1968 v Michalovciach, sa súčasne s prijatím „Rezolúcie" obrátili na presbyterstvá cirkevných zborov, aby zvolili komisiu, ktorá „...bude ako národný orgán v zastúpení všetkých veriacich [slovenských – J.P.] riadiť a viesť prácu na fóre vnútrocirkevnom a kompetenčne rokovať i s príslušnými štátnymi orgánmi." Duchovní konštatovali, že „uskutočniť túto našu spravodlivú požiadavku nemožno na základe teraz platnej Ústavy a Štatútov" a preto je potrebné vytvoriť spomínanú komisiu s poslaním „...robiť všetky potrebné opatrenia, aby sa všetky slovenské zbory a veriaci slovenskej národnosti zorganizovali do nových seniorátov a zvolili si riadiace a správne orgány, ktoré vo veciach slovenskej časti našej cirkvi budú rozhodovať s konečnou platnosťou."[30] Záujem vytvoriť slovenský seniorát (senioráty) sa teritoriálne koncentroval na východné Slovensko, konkrétne na územie Prešovského, Východokošického a Západokošického seniorátu.

Pred zasadnutím Synodnej rady, ktorá sa mala vyjadriť k Rezolúcii slovenských duchovných, zvolal biskup Imrich Varga do Košíc na 4. júna 1968 informatívnu poradu, na ktorej sa zúčastnili zástupcovia vedenia cirkvi i už ustanovenej Komisie slovenských duchovných. Z nezávazného rozhovoru vyplynulo, že proti požiadavkám z „Rezolúcie" nemá vedenie cirkvi zásadné výhrady s výnimkou požiadavky na vytvorenie samostatného orgánu pre slovenskú časť cirkvi; podľa vedenia cirkvi bola splniteľná „...iba v prípade vytvorenia úplne samostatnej a síce národnej cirkvi."[31] Aj Synodná rada pokladala túto požiadavku za neprijateľnú, „...lebo by znamenala zrieknuť sa terajšej našej Cirkevnej ústavy a preto nepovažuje za potrebné členenie cirkvi podľa národností."[32]

Už pred rozhodnutím Synody i po nej prichádzali na Predsedníctvo synody početné urgencie, žiadajúce splnenie požiadaviek Komisie slovenských duchovných, niekedy aj s vyhrážkami, že v prípade odmietnutia použijú „iné prostriedky". Tri zainteresované senioráty obdržali výzvu s podpismi Jána Čontofalského a Juraja Halásza (predseda

[29] SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné, kar. 9. Rezolúcia podpísaných reformovaných duchovných pôsobiacich v slovenských zboroch reformovanej kresťanskej cirkvi na Slovensku (2. 5. 1968).

[30] SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné, kar. 9. Návrh uznesení presbyterstva a celozborových schôdzí slovenských zborov (jún 1968).

[31] SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné, kar. 3. List biskupa I. Vargu ministerstvu kultúry, sekretariát pre veci cirkevné, z 15. 1. 1969.

[32] Tamže.

Komisie), aby v záležitostiach slovenských cirkevných zborov a slovenských členov cirkvi robili opatrenia len po dohovore s Komisiou. Presbyterstvá a zborové zhromaždenia na ich podnet odhlasovali, že nie sú viazané Ústavou ani Štatútami, a vyjadrili aj svoju nedôveru tým slovenským duchovným a laickým členom cirkvi, ktorí nesúhlasili s ich postupom. V kampani za vytvorenie samostatného slovenského seniorátu sa v troch východoslovenských seniorátoch uskutočňovalo hlasovanie o podpore „Rezolúcie" z 2. mája 1968. Skupina organizovaná J. Čontofalským argumentovala, že sa pre ňu vyslovilo 28 slovenských zborov, t.j. 95 % ich celkového počtu.[33] Oficiálne vedenie cirkvi naopak konštatovalo, že za zriadenie samostatného slovenského seniorátu hlasovalo (aj to vraj pod vplyvom skreslených informácií Komisie) len 4048 voličov (6,6 %), čo je príliš málo pre zriadenie samostatného seniorátu.[34]

Predstavy jednej i druhej strany o budúcom vnútornom usporiadaní reformovanej kresťanskej cirkvi sa ich predstavitelia snažili podporiť politickou argumentáciou, typickou pre vtedajšiu dobu. Skupina reprezentovaná Čontofalským napr. v odpovedi na zamietavé stanovisko Synodnej rady z 20. júna 1968 argumentovala tým, že terajšie usporiadanie cirkvi je produktom päťdesiatych rokov a „...práve tieto roky dnešný obrodný proces našej spoločnosti označuje za roky deformácií, ktoré zasiahli všetky oblasti nášho spoločenského a verejného života ... do týchto rokov deformácií spadá vznik a vyhlásenie terajšej cirkevnej ústavy a v nej zakotvené riešenie vzťahov medzi národnosťami, medzi zbormi a medzi údmi, štruktúra cirkvi a jej orgánov, i systém hlasovania, rozhodovania a vykonávania opatrení."[35] Vedenie cirkvi na čele so „spoľahlivým" biskupom I. Vargom naopak už na Synodnej rade 20. júna 1968 označilo Rezolúciu slovenských duchovných za „extrémny jav demokratizačného procesu". Aj neskôr varovalo štátne orgány, že vytvorenie samostatného slovenského seniorátu „...by vyvolávalo zbytočné napätie a malo by vážne následky" a preto odporúčalo, aby „...naša cirkevná organizácia zostala v jej terajšej forme."[36]

Voči pojanuárovému pohybu vnútri reformovanej kresťanskej cirkvi zaujali štátne orgány viac menej neutrálne, respektíve vyčkávacie stanovisko. Predsa len však preferovali oficiálne vedenie cirkvi, čo bolo s postupom času čím ďalej tým zreteľnejšie. Z pochopiteľných dôvodov nemali záujem, aby na aj tak rozbúrenom východnom Slovensku, zmietanom náboženskými spormi medzi gréckokatolíkmi a pravoslávnymi pribudlo ešte ďalšie ohnisko náboženského napätia. Biskup I. Varga mal situáciu v cirkvi,

[33] SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné, kar. 9. Vystúpenie J. Čontofalského na zasadnutí Synody 26. 11. 1970 v Komárne.

[34] Biskup I. Varga uvádzal, že v Prešovskom senioráte (7764 voličov, 28 matkocirkevných zborov) vytvorenie samostatného slovenského seniorátu žiadalo 9 matkocirkví s 2935 voličmi (38 % voličov). Z Východokošického a Západokošického seniorátu sa mal vytvoriť druhý samostatný slovenský seniorát; do proponovaného Košicko-trebišovského seniorátu sa z Východokošického seniorátu (33 matkocirkví, 9644 voličov) prihlásili 3 matkocirkevné zbory s 351 voličmi (3,6 %), zo Západokošického seniorátu (32 matkocirkví, 9302 voličov) sa prihlásili 4 matkocirkevné zbory s 762 voličmi (8 %). Podľa platných cirkevných predpisov bolo na vytvorenie samostatného seniorátu potrebných minimálne 6000 voličov (aj najmenší seniorát, Bratislavský, mal viac ako 6000 voličov), pričom prihlásených bolo len 4048. SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné, kar. 3. List I. Vargu Ministerstvu kultúry, sekretariát pre veci cirkevné, z 15. 1. 1969.

[35] SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné, kar. 9. Odpoveď Komisie slovenských reformovaných zborov a údov na stanovisko Synodnej rady z 20. 6. 1968 (júl 1968).

[36] SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné, kar. 3. List I. Vargu Ministerstvu kultúry, sekretariát pre veci cirkevné, z 15. 1. 1969.

okrem relatívne úzkeho okruhu „odbojných nacionalistických duchovných", pevne v rukách a bol akousi zárukou, že v radoch reformovanej kresťanskej cirkvi bude pokoj. V priebehu roka 1968 viackrát rokoval na Odbore pre veci cirkevné Povereníctva školstva a kultúry; jeho vedenie ho koncom roka 1968 priamo vyzvalo, aby podal svoj výklad vývoja situácie vnútri cirkvi.[37] Novo ustanovený Sekretariát pre veci cirkevné Ministerstva kultúry SSR sa s ním na začiatku roka 1969 viac-menej stotožnil. Čontofalského skupina sa dovolávala práv slovenskej menšiny v cirkvi a argumentovala najrôznejšími spôsobmi vrátane federatívneho usporiadania republiky. Pokúsila sa do riešenia situácie zainteresovať i predstaviteľov reformovaných cirkví zo zahraničia; obrátili sa napr. na profesora Wilhelma Niesela (zo SRN), ktorý na jar 1969 navštívil Slovensko, a poslali mu svoju interpretáciu pomerov vnútri cirkvi.[38] Bolo to však márne a o výsledku sporov v reformovanej kresťanskej cirkvi v prospech jej vedenia bolo ešte pred nástupom normalizácie prakticky rozhodnuté.

* * *

Spoločenská „normalizácia sa v podmienkach Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi prejavovala faktickým obnovením kurately štátnej moci. Podporovala generálneho biskupa J. Chabadu s cieľom „upevniť" jeho autoritu vnútri cirkvi a súčasne zosilňovala tlak na „reakčných duchovných". Zastúpenie postihnutých evanjelických a. v. duchovných v Generálnej rade, kam ich kooptovali v súlade s cirkevnou ústavou, bolo v podaniach štátnych orgánov stále častejšie interpretované tak, že sa tam „vlúdili" a nemajú tam čo robiť. Mnohé závery, ktoré boli schválené na zasadnutiach Generálnej rady za prítomnosti postihnutých, vedenie cirkvi blokovalo a vynakladalo veľké úsilie na to, aby sa nerealizovali. Od jesene 1969 prestalo pozývať postihnutých na zasadnutie Generálnej rady. Koncom roka 1969 generálne presbyterstvo rozhodlo (2. decembra 1969), že „mení svoje predchádzajúce uznesenie a uznesenie generálnej rady, a to v tom zmysle, aby zástupcovia postihnutých boli na zasadnutie pozývaní len vtedy, keď pôjde o otázky týkajúce sa postihnutých."[39] Zástupcovia postihnutých kňazov sa o tom dozvedeli až v marci 1970 a ich protesty boli márne.

„Reakčných" evanjelických duchovných aktivizujúce sa mocenské zložky režimu programovo obmedzovali a snažili sa rozkladať jednotu ich radov. Viacerých postihnutých opäť vyšetrovali a sám generálny biskup Chabada sa na jednej kňazskej schôdzke vyjadril priamo tak, že „úsilie o obrodu cirkvi majú už v rukách iné orgány".[40] Normalizačné opatrenia ministerstva vnútra a ministerstva kultúry, smerujúce k „zabezpečeniu akcieschopnosti vedenia cirkvi a odstráneniu rozporov v samotnom vedení", súviseli

[37] Tamže.

[38] V liste W. Nieselovi si reformovaní duchovní slovenskej národnosti sťažovali, že „prehlásenie Ústavy o rovnoprávnosti údov bez ohľadu na národnosť je iba kulisou pri pokračovaní národnostného útlaku v našej cirkvi. Tak napr. pod heslom ‚jednoty' sa zlikvidovali existujúce slovenské seniorály a vytvorili sa seniorály nové s takým zadelením zborov – a to je dnešná situácia – aby sa ústavne zaručila majorizácia maďarskou väčšinou a bola daná možnosť prehlasovať slovensku menšinu. Podobný stav je na všetkých stupňoch cirkevnej správy a tak aj o čisto slovenských záležitostiach rozhodne maďarská väčšina." Duchovní žiadali Niesela „o radu a pomoc pri riešení našich problémov." SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné, kar. 9. List pätnástich reformovaných duchovných slovenskej národnosti prof. W. Nieselovi.

[39] Prevzaté: UHORSKAI, P.: c.d., s. 148.

[40] Tamže, s. 148.

najmä s vyhodnocovaním tzv. čertovickej konferencie a všeobecnej kňazskej konferencie v Turčianskych Tepliciach i rôznych „nátlakových skupín". Bezpečnostné orgány podrobne sledovali situáciu v cirkvi a posudzovali ju. Napríklad situáciu v Stredoslovenskom kraji na jar 1970 hodnotili tak, že „časť reakčných ev. a. v. kňazov sa utiahla do pozadia a zmenila taktiku svojej činnosti. Jedna z foriem ich nepriateľskej činnosti bola zistená v nedávnej dobe pri príležitosti dosadzovania nových funkcionárov ev. a. v. cirkvi, hlavne seniorov."[41] Opäť sa v plnom rozsahu obnovilo štátobezpečnostné sledovanie duchovných a „reakční kňazi" boli podrobne rozpracovávaní.[42]

Vedenie cirkvi venovalo veľkú pozornosť vytvoreniu novej kňazskej organizácie, ktorá mala nahradiť Ústredie slovenských evanjelických kňazov, de facto rozpustené začiatkom mája 1968 na konferencii v Turčianskych Tepliciach. Predsedníctvo a výbor Združenia evanjelických duchovných mali byť zvolení na Všeobecnej pastorálnej konferencii, plánovanej na posledný štvrťrok 1968; tá sa však nezišla. Prípravný výbor vypracoval štatút Združenia a predložil ho štátnym orgánom a orgánom cirkvi na schválenie. Vedenie cirkvi využilo odovzdanie návrhu štatútu (neskôr tento štatút štátne orgány neschválili) a vyhlásilo, že prípravný výbor už nemá dôvod na ďalšiu existenciu. Niektorí jeho členovia, ako aj „reakční" duchovní síce požadovali jeho ďalšie pôsobenie, nebol však už zvolávaný. Generálne presbytérium 2. decembra 1969 vyhlásilo činnosť Prípravného výboru Združenia evanjelických duchovných za skončenú a vymenovalo novú komisiu, poverenú prípravnými prácami na zorganizovaní novej kňazskej organizácie.[43] Táto komisia však de facto ani nezačala pracovať pre neujasnenosť ďalšieho postupu i pretrvávanie rôznych názorov vnútri samotnej cirkvi.

Skupina evanjelických duchovných okolo bývalého predsedu Ústredia slovenských evanjelických duchovných Pavla Pališína, biskupského tajomníka Východného dištriktu, sa pokúsila zrekonštruovať túto organizáciu. Pališín v liste Ministerstvu kultúry SSR zo septembra 1970 odmietal vytvorenie Združenia evanjelických duchovných alebo návrat k Všeobecnej pastorálnej konferenci, prípadne k SPEVAKu ako „popretie Februára a znehodnotenie všetkej práce evanjelického pokrokového kňazstva po roku 1948" a uvádzal: „S potešením možno konštatovať, že pomery u nás dostávajú sa do zdravých kolají. Tomuto konsolidačnému procesu chce napomôcť aj evanjelické kňazstvo v svojej absolútnej väčšine a preto prosím o Váš súhlas, aby som mohol zvolať výbor Ústredia slovenských evanjelických duchovných, aby sme prerokovali otázku jeho ďalšej činnosti a to tak na poli cirkevnom, ako aj na poli štátnoobčianskom."[44] Argumentoval aj skutočnosťou, že Ústredie de jure neprestalo nikdy existovať, lebo ho nerozpustilo Valné zhromaždenie, ako to vyžadovali jeho stanovy.

[41] Archív Ministerstva vnútra Slovenskej republiky Levoča (ďalej len A MV SR), f. T 010, i.j. 34. Správa o štátnobezpečnostnej situácii na úseku cirkví a siekt v Stredoslovenskom kraji (7. 5. 1970).

[42] V uvedenej správe sa zo zdrojov ŠtB napr. uvádzalo: „Miroslav Blaho, ev. a. v. farár v Sáse, okr. Zvolen sa vo februári 1970 pred agentúrnym spolupracovníkom vyjadril, že situácia na úseku ev. a. v. cirkvi speje stále k horšiemu a čoraz viac sú potláčané demokratické práva. Tvrdil, že účtovanie a kontrarevolúcia len príde a bude naozaj trvalá. Podobné poznatky sú získavané aj k reakčným ev. a. v. kňazom v okresu Martin a Lipt. Mikuláš." Tamže.

[43] A GBÚ, nezaradené. Správa generálneho biskupa dr. Jána Michalku na Generálnom konvente Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Bratislave 12. 12. 1970.

[44] SNA, f. MK SSR, kar. 9. Sekretariát pre veci cirkevné 1970. List P. Pališína MK SSR z 16. 9. 1970 vo veci ďalšej činnosti ÚSEKu.

Ambície P. Pališína a jeho skupiny sa však nerealizovali, lebo štátnou mocou podporované vedenie cirkvi malo v tom čase inú predstavu. Zastávalo názor, „...aby sa situácia, ktorá je dnes v radoch našich kňazov, riešila tým, že sa vrátime k navrhovanému postupu vedenia cirkvi a Ústredia slovenských evanjelických duchovných z apríla 1968, to znamená, že budú zvolané najprv kňazské konferencie po seniorátoch a cez ne bude oživená činnosť kňazskej organizácie."[45] Ani táto predstava sa však nepresadila, najmä preto, že štátne orgány nemali v tom čase jasnú predstavu o novej organizácii evanjelického kňazstva. Zvažovali, či jej existencia má alebo nemá opodstatnenie; organizácia evanjelického kňazstva, respektíve určitá náhražka za ňu tak vznikla až neskôr.[46]

Dôležitou súčasťou „normalizácie" vnútri cirkvi bolo doriešenie obsadenia uvolnenej biskupskej funkcie vo Východnom dištrikte. Návrhy na obsadenie tejto funkcie napr. J. Jurášom, O. Víznerom alebo P. Uhorskaiom ako predstaviteľmi „obrodného hnutia" vedenie cirkvi i štátne orgány pochopiteľne odmietli. Pri voľbách 13. januára 1970 bol väčšinou hlasov zvolený za biskupa Východného dištriktu farár vo Veľkej pri Poprade Július Filo (inštalovaný 31. mája 1970). Celá situácia s voľbami však bola viac ako komplikovaná. Vedenie cirkvi malo svoje predstavy, snažilo sa pre „úspešné voľby" pripraviť už roku 1969 vhodné podmienky a vlastnú voľbu biskupa hodnotilo ako „vrchol nedisciplinovanosti". Priamo sa vyhrážalo „pohovormi" s tými duchovnými, „...ktorí prejavili nedisciplinovanosť pri voľbe biskupa Východného dištriku."[47]

Personálnym vyvrcholením „normalizácie" bolo vyriešenie obsadenia funkcie generálneho biskupa. Ján Chabada odmietal odstúpiť, jeho situácia však bola neudržiteľná, tým skôr, že bol veľmi vážne chorý. K zmene vo funkcii by v každom prípade prišlo, východisko z existujúcej situácie však nakonie priniesla Chabadova smrť (18. apríla 1970). Jediným kandidátom na túto funkciu sa stal Ján Michalko, dekan Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulty. Platnosť jeho voľby za generálneho biskupa bola vyhlásená 3. septembra 1970 (inštalovaný bol v Bratislave 15. novembra 1970). Dokončenie personálnej „obmeny" vedenia Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi priamo symbolizovalo „konsolidovanie" tejto cirkvi a jej zaradenie sa do celkového prúdu vtedajšieho celospoločenského vývoja. Generálna rada a generálne presbyterstvo „kriticky prehodnotili" všetky vyhlásenia a stanoviská vedenia cirkvi z predchádzajúceho obdobia a zaujali k nim „správne" hodnotenia v duchu „normalizácie". Ministerstvo kultúry SSR v správe pre Predsedníctvo ústredného výboru KSS koncom roka 1970 s uspokojením konštatovalo, že „nátlakové skupiny z roka 1968 boli do značnej miery eliminované a bola obnovená akcieschopnosť vedenia cirkvi."[48] Takéto hodnotenie ostro kontrastovalo so situáciou v Českobratskej cirkvi evanjelickej, posudzovanej celkom protikladne; tá sa

[45] A GBÚ, nezaradené. Správa generálneho biskupa dr. Jána Michalku na Generálnom konvente Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi v Bratislave 12. 12. 1970.

[46] Akousi náhradnou organizáciou za bývalý ÚSEK a neschválený ZED sa na jar 1973 stala tzv. Komisia pre mierovú prácu Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi (predsedom bol generálny tajomník cirkvi Ondrej Ladislav Bartho). Konštituovala sa 7. 5. 1973 ako súčasť celosvetovej organizácie nekatolíckych cirkví – Kresťanskej mierovej konferencie. Evanjelický posol spod Tatier, 10. 7. 1973. Naša mierová angažovanosť.

[47] A GBÚ, nezaradené. Zápisnica z Generálneho konventu Slovenskej evenjelickej a. v. cirkvi 12.–13. 12. 1970 v Bratislave.

[48] SNA, f. ÚV KSS, Predsedníctvo ÚV KSS, kar. 1278. Zasadanie PÚV KSS 5. 1. 1971. Informatívna správa o plnení krátkodobých a dlhodobých opatrení pre politický postup v oblasti cirkevnej politiky na Slovensku.

mala stať „predmetom hlbšieho štátneho dozoru" s cieľom znemožniť jej zasahovanie do politického a verejného života.[49]

„Znormalizovanie" Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi sa jednoznačne premietlo do priebehu a záverov jej Generálneho konventu v Bratislave 12.–13. decembra 1970. Jeho rokovanie bolo-viac menej bezproblémové; „najodbojnejších" postihnutých duchovných k účasti na konvente vôbec nepripustili (napr. P. Uhorskaia), ďalší sa v podstate stiahli a snažili sa nájsť akýsi „modus vivendi" s novým vedením. Konvent schválil postup vedenia cirkvi pri „prehodnocovaní" predchádzajúcich vyhlásení cirkvi a formálne sa s nimi stotožnil. Celkový prístup vedenia cirkvi vyjadroval aj list, ktorý konvent „v duchu dovtedajších tradícií" poslal ministrovi kultúry SSR Miroslavovi Válkovi. Uvádzalo sa v ňom, že cirkev „...nastupuje do ďalšej práce v úprimnom predsavzatí svedomite plniť vlastné duchovné poslanie a rozvíjať pozitívnu činnosť i v štátno-občianskej oblasti, najmä mravnou výchovou v prostredí svojich veriacich prebúdzať vedomie zodpovednosti v plnení občianskych povinností a zachovávaní práv spoluobčanov, viesť ich k znášanlivosti, svornosti a láske, pestovať vernosť k socialistickej otčine, ČSSR a odhodlanie v práci za trvalý spravodlivý mier na svete."[50] Nebolo pochybnosti o tom, že cirkev sa „disciplinovane" zaradila do normalizačného prúdu vtedajšieho celospoločenského vývoja.

Vývoj situácie vnútri ďalšej protestantskej cirkvi na Slovensku, Reformovanej kresťanskej cirkvi, sa stal s nástupom „normalizácie celkom jednoznačný. Štruktúry normalizačného režimu sa otvorene, priamo demonštratívne stotožnili so stanoviskom oficiálneho vedenia cirkvi. Minister kultúry M. Válek sa v informačnej správe o cirkevnopolitickej situácii na Slovensku z decembra 1969 krátko zmienil o reformovanej kresťanskej cirkvi a uviedol, že vedenie cirkvi na čele s biskupom I. Vargom (zostavovatelia správy nezabudli pripomenúť, že je nositeľom Radu práce) označilo požiadavky duchovných slovenskej národnosti za „...pokus o rozdelenie cirkvi a úplné osamostatnenie slovenských zborov pod vlastnou cirkevnou správou, ktorá by mala nepriaznivé dôsledky nielen z hľadiska cirkevno-náboženského, ale aj z hľadiska štátno-občianského. ... Rozdelenie veriacich podľa národností v osobitných cirkevných orgánoch by vyvolalo zbytočné napätie, nezhody a národnostné trenice. Uvedené nezhody sa vyriešili."[51]

Súčasťou „vyriešenia" situácie v reformovanej kresťanskej cirkvi bola aj rezignácia J. Čontofalského na funkciu zástupcu biskupa v decembri 1969.[52] S vývojom pomerov vnútri cirkvi nemohol súhlasiť a bol si vedomý, že vedeniu cirkvi je trňom v oku; veď už začiatkom roka 1969 biskup Varga vyhlásil, že pokiaľ by sa niečoho podobného ako Čontofalský dopustil vedúci činitel cirkvi maďarskej národnosti, orgány cirkvi by ho už dávno funkcie pozbavili.[53] Teraz už takéto „ohľady" zo strany vedenia cirkvi, ale aj

[49] CUHRA, J.: c. d., s. 34.

[50] A GBÚ, nezaradené. List Generálneho koncentu Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi ministrovi kultúry SSR M. Válkovi z 13. 12. 1970.

[51] Informatívna správa o cirkevnopolitickej situácii na Slovensku (22. 12. 1969). In.: Občanská spoločnosť 1967–1970. Sociální organismy a hnutí Pražského jara 2/2 (ed. J. PECKA, J. BELDA, J. HOPPE), Praha–Brno 1998, s. 248.

[52] SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné, kar. 9. Vystúpenie J. Čontofalského na zasadnutí Synody 26. 11. 1970 v Komárne.

[53] SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné, kar 3. List I. Vargu Ministerstvu kultúry, sekretariát pre veci cirkevné, z 15. 1. 1969.

štátnych orgánov potrebné neboli a Čontofalský nemal inú možnosť, ako z funkce odísť.[54] Niektorých duchovných, ktorí podpísali „Rezolúciu" z 2. mája 1968, pozbavilo vedenie cirkvi administrátorstva v zboroch, ktoré predtým spravovali. Ďalší „previnilci" neboli roku 1970 vysielaní na vizitácie; vo vizitačnom pláne seniora Prešovského seniorátu síce uvedení boli, ako však priznal I. Varga, vyškrtlo ich cirkevné oddelenie Okresného národného výboru v Prešove.[55]

Na zasadnutí Synody v Komárne v novembri 1970 hájil J. Čontofalský postup skupiny duchovných slovenskej národnosti ako celkom oprávnený a legitímny. Pod tlakom nástupu „normalizácie" pochopiteľne aj on menil argumentáciu; uvádzal napríklad, že „rezolúcia slovenských duchovných nie je javom demokratizačného prúdu, ale prirodzeným dôsledkom chýb z obdobia kultu osobnosti, ktorý v nemalej miere škodlivo zasiahol aj do našej cirkvi".[56] Neriešenie národnostných problémov vnútri cirkvi podľa neho „...brzdí aj konsolidáciu v našej vlasti, ktorá má svoje problémy a veľké úlohy, ktoré chceme ako verní a statoční občania pomáhať riešiť a uskutočňovať."[57] Aj toto posledné vystúpenie J. Čontofalského ako člena Synody vyvolalo tvrdú kritiku zo strany vedenia cirkvi, ktoré na neho „žalovalo" štátnym orgánom; vraj mal „...na zasadnutí Synody taký prejav, ktorý v radoch synodálov vyvolal všeobecné pohoršenie."[58] Čontofalský a ďalší „nacionalistickí aktivisti" sa pod tvrdým tlakom normalizácie stiahli a „disciplinovane" pôsobili už len v rámci svojich zborov.

* * *

Protestantské cirkvi na Slovensku síce po januári 1968 zintenzívnili svoju náboženskú aktivitu, veľké vnútorné problémy im však znemožnili výraznejšiu politickú a verejnú angažovanosť a doslova vzopätie síl, ktoré bolo charakteristické v českých krajinách najmä pre Českobratskú cirkev evanjelickú. Tá bola už pred januárom 1968 najaktívnejšia (vrátane tzv. „novej orientácie" vnútri cirkvi) a na tieto postoje nadväzovala aj v období pokusu o spoločenskú reformu. „Vyslúžila" si za to „pozornosť" nastupujúcej normalizácie (jej intenzita bola porovnateľná s tlakom na katolícku cirkev českej aj moravskej provincie) a stala sa „predmetom hlbšieho štátneho dozoru". Ostatné evanjelické cirkvi v českých krajinách (československá husitská cirkev) takúto „pozornosť" nepotrebovali, lebo výraznejšiu aktivitu neprejavovali, skôr naopak. V tomto zmysle sa

[54] Okolnosti toho, ako sa J. Čontofalský vzdal funkcie zástupcu biskupa, nie sú celkom jasné, zrejme však šlo o kombináciu tlaku zo strany vedenia cirkvi a štátnych orgánov. Varga v tejto súvislosti v liste Ministerstvu kultury z novembra 1970 napísal: „Podpísaný sa cíti viazaný doverným charakterom pozadia zrieknutia sa menovaného, nemá teda možnosť vyvrátiť jeho tvrdenie, čo menovaný zneužíva na dezorientovanie veriacich našej cirkvi." SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné, kar. 9. List I. Vargu Ministerstvu kultury, sekretariát pre veci cirkevné, z 29. 11. 1970.

[55] Tamže.

[56] SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné, kar. 9. Vystúpenie J. Čontofalského na zasadnutí Synody 26. 11. 1970 v Komárne.

[57] Tamže.

[58] Biskup I. Varga si na záver svojho listu Ministerstvu kultury z novembra 1970 neodpustil „malú poznámku": „Na všetkých úsekoch spoločenského a verejného života dochádza k odvolaniu nesprávne vydaných uznesení a k sebakritike. Čontofalský však dňa 26. novembra 1970 na komárňanskej Synode hovoril tak, ako by sa od 2. mája 1968 nebolo nič zmenilo." SNA, f. MK SSR, Sekretariát pre veci cirkevné, kar. 9. List I. Vargu Ministerstvu kultury, sekretariát pre veci cirkevné, z 29. 11. 1970.

približovali k postojom protestantských cirkví na Slovensku (reprezentovaných ich oficiálnym vedením), hoci tamojší vývoj situácie mal svoje špecifické dôvody.[59]

(Štúdia bola vypracovaná v rámci grantu HÚ SAV č. 2/5029/98 Slovensko v rokoch 1948–1970.)

Internal Disputes Instead of Moving Forward. Protestant Churches in Slovakia Between 1968 and 1970

Jan Pešek

At the head of the two main Protestant churches in Slovakia was a leadership placed there at the beginning of the 1950s by the state authorities. A sharply critical internal opposition to this leadership within these churches appeared 1968. Both churches were burdened with internal conflicts which weakened their influence on society and made intervention by the normalizing regime quite easy.

[59] Tým skôr neporovnateľné sú postoje a vzťahy k štátnej moci v rokoch 1968–1970 jako aj normalizačné osudy katolíckej cirkvi v českých krajinách a na Slovensku.

DIELŇA. DISKUSIA

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

BIELE MIESTA V DEJINÁCH HLINKOVEJ SLOVENSKEJ ĽUDOVEJ STRANY

Dušan Kováč

V období komunistickej totality, keď sa spoločenské vedy a historiografia zvlášť dostali pod prísnu kontrolu totalitnej moci, dostali dejiny, a opäť obzvlášť dejiny 20. storočia množstvo rôznofarebných náterov, takže prvý dojem bol, že v našom pohľade na dejiny nie je veľa bielych miest, že sú tu skôr miesta prekryté rôznymi farebnými nátermi a že k pôvodnej freske sa treba ťažko prepracovávať odstraňovaním týchto účelových, ideologicky motivovaných náterov. Po prehĺbení výskumu a hlavne po tom, čo sa tento výskum zameral nielen na elitu slovenskej spoločnosti, ale aj na širšie spoločenské vrstvy, vyšlo najavo, že takýchto bielych miest je predsa len dosť a dokonca, paradoxne, že sociologicky orientovaný výskum položil pred historiografiu aj mnohé otázky, ktoré sa dotýkajú postojov slovenskej politickej elity.

Je vlastne až zarážajúce, že v slovenskej historiografii nemáme solídne spracované monografie dejín politických strán. A možno povedať, že aj v čiastkových štúdiách ostali mnohé otázky úplne nedotknuté. Platí to v medzivojnovom období o všetkých vtedajších politických stranách, dokonca aj o dejinách komunistickej strany a to napriek tomu, že bibliografia s tematikou KSČ je mimoriadne rozsiahla. Takmer nič z množstva prác však neprejde cez sito kritického hodnotenia. Pokiaľ ide o dejiny HSĽS, je zrejmé, že keď slovenská historiografia nemá solídne a kriticky spracované dejiny tejto politickej strany, nemôže mať ani úplný a vyvážený pohľad na dejiny slovenskej spoločnosti v prvej polovici 20.storočia.

Najvážnejšie rezervy v objasnení miesta a úlohy HSĽS v historickom vývoji Slovenska vidím hlavne v niektorých tematických okruhoch: Iba v náznakoch sa zatiaľ objavil v našej literatúre vzťah HSĽS k iným európskym stranám, ktoré vyšli z toho istého ideologického a politického východiska a tiež problém ich spoločného, či divergentného smerovania. Je to otázka európskeho kontextu HSĽS. Nevyjasnená je tiež otázka členskej základne HSĽS, jej vnútornej štruktúry, sociálneho zloženia a predchádzajúcej orientácie hlavne nových, poprevratových členov tejto strany. Kritické hodnotenie si vyžaduje aj doterajšie zjednodušené stotožnenie politiky HSĽS s tým, čo robil a hovoril jej predseda, Andrej Hlinka. Akokoľvek bol Hlinka jednoznačnou autoritou v strane, nemožno vidieť HSĽS iba ako stranu jedného človeka. Prehodnotenie si vyžaduje tiež politika autonomizmu a úplne neznámy je vzťah HSĽS k zahraničnej promaďarsky orientovanej emigrácii.

* * *

O vzniku slovenskej ľudovej strany sú známe základné fakty. Je známe, že táto strana vznikla na základe iniciatívy katolíckej cirkvi, vyjadrenej encyklikou Rerum novarum pápeža Leva XIII. z roku 1891. Touto encyklikou sa katolícka cirkev usilovala upriamiť pozornosť na široké ľudové vrstvy, hlavne na robotníkov. Cirkev sa mala vo väčšej miere ako doteraz venovať sociálnym otázkam a tým zabrániť tomu, aby sa sociálne slabé vrstvy v svojom každodennom zápase odcudzovali cirkvi. Nepochybne, že rozvoj sociálnodemokratického hnutia, ktoré bolo otvorene namierené proti cirkvi, hral v úvahách Vatikánu dôležitú úlohu. Vo všetkých krajinách, kde mala katolícka cirkev vplyv, začalo sa organizovať politické hnutie, ktoré bolo nesporne novým prvkom na európskej politickej scéne. Vznikali nové politické strany, ktoré sa volali buď kresťansko-sociálne, alebo ľudové. V Uhorsku vznikla celouhorská ľudová strana (Néppárt), najprv pod menom katolícka ľudová strana, na čele s grófom Ferdinandom Zichym. Toto ľudové hnutie podchytilo aj slovenský katolícky klérus a zapustilo medzi Slovákmi veľmi rýchlo svoje korene. Ako všetky celouhorské politické strany, ani Zichyho ľudová strana nevenovala väčšiu pozornosť národnostnej otázke a tak sa po čase slovenskí predstavitelia a aktivisti tejto strany pokúšali o formulovanie slovenského ľudového programu.

Slovenské ľudové hnutie tak dlho oscilovalo medzi celouhorskou Zichyho stranou a Slovenskou národnou stranou, ktorá mala síce slovenský národný program, nemala však program orientovaný kresťansko-sociálne. Táto oscilácia a hľadanie svojho miesta vyvrcholili roku 1913 vytvorením Slovenskej ľudovej strany, ktorá však v rokoch prvej svetovej vojny nevyvíjala aktivitu a napokon formálne akceptovala národnú jednotu a tým aj vodcovstvo tradičnej, aj keď evanjelikmi vedenej Slovenskej národnej strany s centrálou v Turčianskom Sv. Martine. Toto je proces, ktorý je všeobecne známy. Že však išlo o proces, ktorý bol súčasťou celoeurópskeho politického hnutia, to v slovenskej historiografii nenašlo dostatočnú reflexiu. Spoločné korene a príbuznosť programov však vytvorili z kresťanského socializmu pomerne jednoliaty smer. Rovnaké ideologické východiská a napokon aj rovnaké postoje, napríklad neskrývaný antisemitizmus, najmarkantnejšie formulovaný v rakúskej časti monarchie Karlom Luegerom, vytvorili z tohto smeru veľmi efektívnu a dobre organizovanú politickú silu, ktorá predstavovala vo viacerých krajinách popri sociálnej demokracii najdynamickejšiu politickú stranu na začiatku 20. storočia.

Ideologickú blízkosť a podobnosť programov si zachovali kresťanskosociálne strany aj po prvej svetovej vojne. Súčasne však prešli viacerými významnými premenami. Zatiaľ čo v svojich začiatkoch bolo kresťanskosociálne hnutie súčasťou demokratických prúdov v spoločnosti – v Habsburskej monarchii hlavne v boji za všeobecné volebné právo, po vojne sa u kresťanskosociálnych strán prejavila jednoznačná tendencia k autoritárskym režimom. Hlavne v Rakúsku bol mimoriadne populárny nemecký teoretik Othmar Spann so svojou koncepciou stavovského štátu. Bola to jednoznačne antidemokratická a autoritárska koncepcia, ktorá našla aj na Slovensku svoj ohlas. Ohlas spannizmu nájdeme aj v programových článkoch Jozefa Tisa, avšak s určitým, špecificky slovenským posunom: zatiaľ čo Spann sa pohyboval v oblasti štátu, viaceré jeho idey sa v slovenskom ľudáctve pretransformovali do neetatického nacionalizmu. Odklon od demokratizmu a príklon k určitým formám diktatúry, v niektorých prípadoch až k diktatúre s fašistickými prvkami – to je záležitosť celoeurópskeho vývoja. Slovenské ľudáctvo nebolo výnimkou. Kolaborácia s Hitlerom v rokoch 1939–1945, napriek všetkým

ideologickým rozdielom, bola uľahčená práve touto nedemokratickou orientáciou, ktorá sa napokon jednoznačne prejavila už od októbra 1938, teda ešte bez priameho Hitlerovho vplyvu.

* * *

Takmer úplnou neznámou je zloženie členskej základne HSĽS. Rekonštruovať ju nie je, samozrejme, vôbec jednoduché. Vyžaduje si to veľmi dôkladný a obtiažny regionálny výskum. Doterajšie poznatky dovoľujú vymedziť aspoň dve skupiny členov a úzkych spolupracovníkov HSĽS. Jednou skupinou sú starí, ešte predprevratoví členovia, ktorí spolu s Andrejom Hlinkom založili roku 1913 Slovenskú ľudovú stranu. Táto skupina však nebola veľmi početná, pretože predprevratová SĽS predstavovala veľmi úzku skupinu, prevažne katolíckych kňazov, ktorí sa zapájali do politických zápasov pred prvou svetovou vojnou. Druhou známou skupinou sú príslušníci HSĽS, ktorí pred prevratom boli v Népparte, resp. po prevrate na jeseň roku 1918 a v ďalších mesiacoch boli členmi maďarskej Krajinskej kresťansko-sociálnej strany. Táto strana mala hneď po prevrate na slovenskom území pomerne silné zázemie. Boli to Maďari, ale aj etnickí Slováci, hlavne v mestách, ktorí boli zásadnými odporcami vzniku československej republiky, usilovali o pripojenie Slovenska späť k svätoštefánskej korune. Viacerí z nich v priebehu rokov 1919–1920 prechádzali do Slovenskej ľudovej strany.

V tejto skupine „prebehlíkov" boli nesporne Slováci, ktorí po vzniku Česko-Slovenska znovuobjavili svoju slovenskú identitu, boli teda vlastne reslovakizantami, ktorí za iného vývinu by boli pre slovenskú národnú spoločnosť stratení, ale vďaka prevratu a novým pomerom, zaradili sa do radov SĽS celkom uvedomele. Iba na okraj treba povedať, že takíto „noví Slováci" boli v národnostnom ohľade skôr radikáli, pociťovali potrebu svoju novonadobudnutú identitu hlasno demonštrovať a zrejme aj cez radikálne národovectvo zakryť svoju „maďarónsku" minulosť. Do tejto skupiny „nových" Slovákov v HSĽS možno zaradiť aj Jozefa Tisa. Časť členov SĽS, ktorá prešla do Hlinkovej strany z radov maďarských kresťanských sociálov, však nesporne neprešla týmto národnouvedomovacím procesom, prešla do novej strany, ostávala však na veľkouhorských pozíciách a pôsobila proti ČSR. Prominentným politikom, ktorý pôsobil v maďarských službách, bol Vojtech Tuka. Natíska sa však otázka: Bol Vojtech Tuka skutočne jediným maďarským agentom v Slovenskej ľudovej strane? Je to málo pravdepodobné. Napokon, už v doterajších materiáloch možno nájsť viacerých nových členov SĽS, ktorí sú súčasne na policajných listinách vedení ako kuriéri maďarskej propagandistickej protičeskoslovenskej literatúry.

Fakt, že sa na pomerne úzku vrstvu predprevratových ľudákov nalepila nová vrstva členov, ktorá nebola zaťažená predprevratovými aktivitami a bojmi s maďarizáciou a nemala ani vzťah k slovenským predprevratovým aktivitám, či už Hlinkovej, alebo martinskej orientácie, mal zrejme pre ďalší vývoj tejto strany význam, ktorý v dôsledku nedostatočného doterajšieho výskumu, nemožno zatiaľ presne definovať. Ukazuje sa však, že pre nových ľudákov, ktorí pri vzniku Československej republiky pociťovali nový štát ako „české násilie voči Uhorsku", teda voči svojej starej vlasti, protičeský resentiment ostal aj v ďalších rokoch, aj keď dostal iný obsah. Protičeská orientácia zreteľne odlišovala predprevratových a poprevratových členov SĽS. Týka sa to aj samotného Andreja Hlinku a to aj napriek niektorým radikálnym vyjadreniam v rokoch prvej ČSR.

* * *

Pokiaľ ide o samotného Andreja Hlinku, otvorenou otázkou ostáva do akej miery ho možno stotožňovať s jeho stranou ako to robil doterajší výskum. Doterajšia predstava o politike HSĽS je postavená práve na postojoch a prejavoch Andreja Hlinku. Je to nesporne zúžený pohľad na túto politickú stranu. Pohyby vo vedení strany a v neposlednom rade aj otázku nástupníctva po Hlinkovi možno vidieť tiež v súvislosti s diferencovanou členskou základňou. V konečnom dôsledku sa Hlinkovým nástupcom nestal ním samým vyhliadnutý Karol Sidor, ale Jozef Tiso.

* * *

Dôležitou súčasťou politiky HSĽS bola nesporne požiadavka autonómie Slovenska. Bol to tradičný a hlavný programový bod strany. Nazerať na otázku autonómie iba ako na principiálnu štátoprávnu otázku je iste zúžením problému a hlavne zbavenie ho historickej dimenzie. Postavenie otázky iba v logicky kauzálnej polohe: Slováci sú samostatný národ – ako taký majú nepopierateľný nárok na autonómiu – o autonómiu sa najviac usilovali HSĽS: Apropo: HSĽS bola nositeľkou slovenského národného programu – má jednu chybu. Neberie do úvahy konkrétnu historickú situáciu.

Je známe, že už v čase prípravy martinskej deklarácie v októbri 1918 sa otázka autonómie Slovenska, ako ostatne už tradičný slovenský politický program už od Štúrových čias, dostala na program dňa. Diskutovalo sa o nej a záver bol, že autonómia Slovenska ako program ostáva v platnosti, ale nie je vhodné túto požiadavku predniesť hneď. Odložilo sa to „na vhodnú dobu". Pod vhodnou dobou sa myslelo všeobecne obdobie najmenej desiatich rokov. Táto dohoda z Turčianskeho Sv. Martina, ktorú akceptoval aj Andrej Hlinka, však bola niekoľko mesiacov po prijatí Martinskej deklarácie porušená. Porušil ju sám Hlinka, svojou doteraz stále trocha mysterióznou cestou na mierové rokovania do Paríža, kam sa vybral v lete roku 1919. Hlinka porušil dohody z Turčianskeho Sv. Martina v dvoch ohľadoch. V prvom rade v tom, že cestoval do Paríža s memorandom, v ktorom sa požadovala autonómia Slovenska bez dohovoru s ostatnými účastníkmi Martinskej deklarácie, a hlavne v tom, že na rozdiel od pôvodnej dohody nastolil požiadavku slovenskej autonómie hneď na medzinárodnom fóre a to práve v najnevhodnejšej dobe. Bola to doba vrcholiaceho československo-poľského napätia v otázke Tešínska. Fakt, že Hlinka cestoval na falošný poľský pas, dokresľuje medzinárodné pozadie tejto jeho cesty. Ukazuje sa, že hlavným iniciátorom, a zrejme aj autorom memoranda, nebol nikto iný ako František Jehlicska. Je celkom možné, že podvod, ktorého sa Jehlicska dopustil na Hlinkovi, bol oveľa dôkladnejší ako to z doterajšej literatúry vyplýva. Známe memoáre Stephena Bonsala, ktorý reprodukuje svoj rozhovor s Andrejom Hlinkom a ktorý vložil Hlinkovi do úst slova, že Slováci chcú preč od Čechov a chcú sa vrátiť do Uhorska, nemusia byť klamstvom za predpokladu, že Bonsal sa v skutočnosti nestretol s Andrejom Hlinkom. Z dielne Františka Jehlicsku vyšli aj iné podobné podvody v nasledujúcich rokoch.

Hlinka hľadal z celej aféry čestný ústup a ten našiel v tom, že jeho strana predložila program slovenskej autonómie Národnému zhromaždeniu, teda legálnej zákonodarnej inštitúcii. Tento krok však nesporne znamenal, že od tej chvíle sa požiadavka autonómie stala politickým majetkom SĽS a ostatné politické strany sa dostali so SĽS do

sporu, pretože zotrvávali na pôvodných dohovoroch a považovali nastolenie tejto požiadavky za nevhodné, pretože „okolnosti", ktoré sa zvažovali v októbri 1918, ešte nepominuli. Za týchto okolností je potom otázne, či HSĽS takýmto presadzovaním požiadavky autonómie skutočne presadzovala slovenské národné záujmy a nie iba čisto svoje stranícke záujmy.

* * *

Zaujímavou a doteraz prakticky neprebádanou kapitolou je vzťah HSĽS k zahraničnej emigrácii vedenej Františkom Jehlicskom. Nevydarená cesta do Paríža nechala na Hlinkovi nesporne svoje stopy a poznačila aj jeho vzťah k Jehlicskovi. Je viac ako pravdepodobné, že Hlinka pochopil, že sa stal obeťou Jehlicskovej manipulácie. Navonok to nepriznal, ale v ďalších rokoch sa vzťah ľudovej strany k Jehlicskovi, Dvortsákovi a ostatným členom tejto emigračnej skupiny, ku ktorej mali viacerí ľudáci doma veľmi blízko, navonok neprejavoval, akoby ani neexistoval. Je možné, a dokonca pravdepodobné, že Jehlicska sa postupne v medzivojnovom období dostával do izolácie. V úplnej izolácii však nebol nikdy. Kanály, cez ktoré udržiaval kontakty so Slovenskom, sú však viac menej neznáme. Avšak aj nesystematicky výskum v zahraničných archívoch dovoľuje urobiť záver, že takéto spojenie medzi HSĽS a Jehlicskovou emigráciou existovalo.

Zaujímavý je pohľad na túto otázku takpovediac z druhej strany – teda ako sa staval Jehlicska a jeho okruh k SĽS a k Hlinkovi samotnému. Pohľad do tejto kuchyne najlepšie objasnia stránky novín, ktoré v Paríži vo francúzštine vydával Viktor Dvortsák – La Slovaquie. Hneď od prvých čísel bol Andrej Hlinka hlavným hrdinom týchto novín. Neustále sa v nich objavovali jeho portréty a oslavné články na jeho počesť. Andrej Hlinka sa v novinách La Slovaquie oslavoval ako hrdina slovenskej autonómie. Všetko sa však zmenilo potom, čo HSĽS vstúpila do strany panskej koalície. Zrazu sa na HSĽS a tiež na samotného Hlinku spustila sprška kritiky. A ťažko to možno považovať za náhodu, že práve v čase, keď týmto emigračným novinám chýbal jednoznačný hrdina, napísal Vojtech Tuka svoj povestný článok, v ktorom deklaroval vacuum iuris. Od tejto chvíle sa na miesto idolu dostal jednoznačne Vojtech Tuka. La Slovaquie písala podrobne o svojom novom hrdinovi, o procese a Tukovom väznení. Vo všetkých článkoch sa naplno ventilovala priam žlčovitá nenávisť voči všetkému českému.

Táto situácia navodzuje prinajmenšom dve otázky: Prečo sa Andrej Hlinka neohradil voči okiadzaniu zo strany novín, ktoré boli evidentne protičeskoslovenské, platené z maďarských peňazí? O písaní novín La Slovaquie nemohol nebyť informovaný. Ešte závažnejšia otázka sa týka postoja HSĽS k Tukovi a k Tukovmu procesu. Prečo sa táto strana a nesporne aj samotný Andrej Hlinka, plnou svojou váhou postavili za Vojtecha Tuku aj potom, keď súdny proces preukázal, že Tuka je maďarským agentom? Tukov proces nesporne rozčeril hladinu v HSĽS a rozdelil jej členov. Práve v dôsledku týchto udalostí sa napokon HSĽS rozlúčila s viacerými svojimi starými, sčasti práve predvojnovými členmi. A to pre maďarského agenta vo vlastných radoch. Doterajšie vysvetlenie, že HSĽS začala strácať pozície po vstupe do vlády a hľadala možnosť z vlády vycúvať a zaradiť sa opäť do opozície, kde sa cítila rozhodne lepšie, má svoj raison d'étre, neposkytuje však uspokojivú odpoveď. Veď HSĽS mohla odísť z vlády aj iným, menej dramatickým a pre vlastných členov menej bolestivým spôsobom. Dôkladná analýza vnútro-

straníckej diskusie okolo Tukovho procesu by všeličo naznačila. Možno by z nej vplynul aj plastický obraz o rozdelení pozícií v HSĽS a v neposlednom rade by ukázala na to, že Vojtech Tuka nebol jediným, kto v rámci HSĽS pôsobil v maďarských službách. Odcudzenosť promaďarskej emigrácie na jednej, a kanály, cez ktoré mohla ovplyvňovať vnútornú politiku HSĽS na druhej strane, teda ešte ostávajú otvorené.

* * *

Koniec prvej republiky a zvýšená iniciatíva niektorých kruhov v HSĽS si taktiež zasluhujú pozornosť bádateľov. Tu ako keby sa kruh určitým spôsobom uzatváral. HSĽS rovnako ako jej príbuzné politické strany, s ktorými mala rovnaké východiská, smerovala od pôvodne demokratickej orientácie k jednoznačne autoritatívnej koncepcii štátu. Toto autoritárstvo sa snúbilo s nacionalizmom. Nie je preto nijako náhodné, že v európskej politickej situácii, ktorej udávalo tón nacistické Nemecko, dostávali sa do popredia práve politické strany tejto autoritársko-nacionalistickej orientácie. Výnimkou bolo iba Rakúsko, kde Dolfussovi kresťanskí sociáli sa dostali do konfliktu s nacistami, pre ktorých bol anšlus Rakúska hlavným programovým bodom. Keďže ďalším programovým bodom Hitlera bola likvidácia Československej republiky a okupácia Čiech a Moravy, slovenskí ľudáci sa s nacistami nedostali do rozporu, práve naopak, niektorí mladší a radikálnejší nacionalisti sa stali vítanými hosťami u najvyšších nemeckých pohlavárov na čele s Hermannom Goeringom. Z toho hľadiska argument apologétov ľudáctva, že HSĽS nemohla byť demokratická, pretože celá Európa smerovala k diktatúram, je faktickým obrátením logiky dejinného vývoja. Pod tlakom nacizmu a fašizmu sa totiž v európskych krajinách posilňovali tie politické sily, ktoré už boli mimo demokratického prúdu a ktoré, nehľadiac na rôzne ideologické východiská, boli s pravicovo-nacionalistickou totalitou kompatibilné. To isté platí aj o kolaborácii. Nijaká skutočne demokratická sila s nacizmom nekolaborovala. Kolaborovať s nacizmom mohli iba tie politické strany, ktoré už vo svojom vývoji dospeli k autoritárskej a totalitnej koncepcii. Slovenskí ľudáci sa týmto smerom uberali jednoznačne už po celé tridsiate roky. Analýza ich tlače a ich argumentácie ukazuje prinajmenšom na jeden závažný znak totalitného myslenia – ich neustále vyhlasovanie sa za jediných predstaviteľov slovenského národa, hoci ich volebné výsledky ich k tomu ani v najmenšom neoprávňovali.

* * *

Cesta HSĽS po celé obdobie jej existencie si nesporne zaslúži sústredenejšiu pozornosť slovenskej historiografie. Mnohé z otázok, ktorých objasnenie môže priniesť iba dôkladný a systematický výskum nielen v ústredných archívoch, ale aj v regiónoch, existujú zatiaľ iba vo forme pracovnej hypotézy. Výskum politických strán nie je pre bádateľa jednoduchou záležitosťou, pretože na rozdiel od iných spoločenských fenoménov, politické strany iba zriedka majú ucelené archívne fondy. Aj tam, kde sa do archívov dostali materiály straníckych centrál, chýbajú dokumenty regionálne, ktoré práve v politickej strane tohto typu, akou bola HSĽS, môžu mať veľkú bádateľskú hodnotu. Zložitosť výskumu by však nemala odradiť bádateľov od zámeru popasovať sa s dejinami nielen HSĽS, ale aj ostatných politických strán, pretože práve pri tomto výskume je

možné posunúť poznanie o hodný kus dopredu a nastaviť zrkadlo spoločnosti z doteraz málo používaného uhla.

Blank Parts in History of Hlinka's Slovak People's Party

Dušan Kováč

Slovak historiography have to elaborate history of this party fairly and critically, it can't even have a complete and balanced look at history of Slovak society in first half of 20th century. The biggest gaps are in some thematic areas, mainly in question of European contexts, there in question of member base, inner structure, social consistence and also orientation of new post-coup d'état members. It is not possible to identify simply the whole party with Andrej Hlinka. Many questions, whose clarification can be brought only by systematic and thorough research in central archives and regions, have been sketched so far only in form of work hypothesis. Slovensko-česká komisia historikov (september 1998 – august 1999).

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

POSTJUBILEJNÍ ZAMYŠLENÍ NAD STAVEM STUDIA DĚJIN PRVNÍ REPUBLIKY

Josef Harna

První Československá republika a vše, co s ní souvisí, patří v posledních letech k mimořádně frekventovaným tématům historického výzkumu, je však současně i v centru pozornosti historické publicistiky, která ovšem reaguje na živý zájem veřejnosti. Pro celou tuto tématiku platí dvojnásobně jinak banální konstatování, že určité otázky lze seriózně zpracovávat až s určitým časovým odstupem. V tomto případě jde jednak o odstup od sledované historické etapy, ale také o určitý odstup od dějinného obrazu, který o první republice vykresluje zatím převažující masa literatury vznikající ještě pod jednostranným tlakem politicko-ideologických klišé z období před rokem 1989. I když se čeští historici od počátku devadesátých let pokoušeli o objektivnější pohled na první republiku,[1] ukázalo se jako nezbytnost soustředit se kromě nového výzkumu i na podrobnější zhodnocení předcházející dějepisné produkce.

Předběžné výsledky takového hodnocení[2] umožnily pak připravit k 80. výročí vzniku Československa mezinárodní vědeckou konferenci, která se pokusila v širokém záběru zhodnotit dosavadní výsledky bádání o dotčené problematice.[3] Konference proběhla v prostorách Senátu Parlamentu ČR v Praze ve dnech 5.–8. října 1998. Uspořádal ji opět Historický ústav AV ČR tentokrát ve spolupráci s Francouzským ústavem pro výzkum ve společenských vědách (CEFRES) a Česko-slovenskou komisí historiků. Jako velmi plodná se ukázala právě spolupráce se slovenskými historiky, kteří také byli v hojném počtu na konferenci zastoupeni. Znovu se potvrdilo, že ani rozdělení původního společného státu nepřerušilo dialog mezi oběma historiografiemi, což znamená i do budoucna příslib vyváženějšího přístupu k celé problematice. První Československá republika je ovšem předmětem zájmu i celé řady dalších historiografií (německé, francouzské, anglické, americké, ruské), jak o tom svědčily historiografické referáty několika zahraničních badatelů.

Základním posláním konference ovšem nebylo samotné hodnocení odborné literatury. Vystoupení v jednotlivých sekcích (k vnitropolitickému vývoji, ekonomickým a sociálním problémům, k otázkám kulturní atmosféry, zahraničněpolitickým aspektům

---

1 Svědčí o tom kromě nově vznikající produkce především řada odborných setkání. K prvním z nich patřila konference uspořádaná v Historickém ústavu AV ČR v Praze v roce 1993 pod názvem „Československo 1918–1938. Nahodilost nebo logika dějin?" (viz k tomu: Moderní dějiny, sv. 2, Praha, Historický ústav 1994).

2 Mám zde na mysli kolokvium uspořádané v Historickém ústavu AV ČR v Praze 18. listopadu 1997 (viz: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii (red. J. HARNA), Praha, Historický ústav 1998.

3 Sborník referátů: Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě, I, II (ed. J. VALENTA, E. VORÁČEK, J. HARNA), Praha, Historický ústav 1999 (viz anotace v této ročence v oddílu Recenze).

vzniku, existence a zániku první ČSR, postavení národnostních menšin, vztahu ke krajanům v zahraničí) přinesla řadu nových dosud nepublikovaných poznatků, které kromě jiného ukázaly i na současné trendy bádání.

Z jednání konference vyplynulo také nové podstatně zjemnělé a propracované hodnocení místa první republiky v dějinách českého resp. slovenského národa, které se pokouší fundovaným způsobem čelit novým i staronovým vlnám jednostranného kriticismu. Řada referátů ukazovala na podstatu demokratického režimu, potvrzovala jeho životaschopnost, i když nezastírala existující slabiny. Navzdory tomu, že se republika deklarovala jako stát národní, existující politický systém měl všechny podstatné rysy typické pro občanskou společnost. Jednoznačně se potvrzovalo, že nejtíživější problém, totiž problém sociální, který se vyostřil zejména ve třicátých letech, byl v podstatě prostředky, jež měla k dispozici vláda, neřešitelný. Stejně tak dospěla konference k přesvědčení, že zánik Československa byl dílem vnějších tlaků souvisejících s evropskou či celosvětovou krizí demokracie.

Z jednání konference lze vyčíst i stanovisko k dlouhodobému, či lépe řečeno aktuálnímu významu první republiky. Krystalizuje názor, že poskytla Čechům a Slovákům, dvěma malým národům ve střední Evropě, jedinečnou příležitost, vstoupit jako samostatné subjekty do světového dění. Záleželo pak na nich, jaký vklad vnesou do historického vývoje Evropy či lidstva. Hlavní přínos lze spatřovat v pokusu o uskutečnění demokracie, a v její obhajobě, a to i v době, kdy jinde v Evropě i mimo ni již docházelo k všeobecnému nástupu totalitních režimů. Pro Slováky navíc vytvořila československá státnost podmínky pro dokončení modernizace slovenského národa, byla nezbytným stupněm k dosažení plné suverenity Slovenska. První ČSR musí být tedy chápána i jako pevná součást tradic demokratické slovenské společnosti.

Konference poukázala ovšem i na slabiny dosavadního stavu poznání sledované tématiky. Upozornila na nutnost intenzivního zkoumání sociálního vývoje československé společnosti, na deficit v poznání kulturní atmosféry doby, jen jako ojedinělé volání se objevilo upozornění na potřebu zkoumání mentalit a jen v náznacích se konference dotkla otázky systematického regionálního výzkumu. Chybí dále studium struktury a role politické levice a mohla by být jmenována řada dalších témat, jež by si zasloužila intenzivnější výzkum.

Konference potvrdila tendenci k věcnému řešení problémových a mnohdy i kontroverzních témat, bezděčně však ukázala i na jeden z nejzávažnějších obecných nedostatků, a sice na citelné metodologické zaostávání výzkumu. Některé referáty však již jako jedno z východisek naznačily např. potřebu rozvinout srovnávací výzkum. S problematikou metodologickou úzce souvisí i trvající asymetrie ve výzkumu dějin tohoto státu: zatímco čeští badatelé se zpravidla věnují tzv. dějinám Československa (anebo alespoň za ně pokládají svůj výzkum vycházející namnoze jen z poměrů v českých zemích), slovenští historikové se soustřeďují především na dějiny Slovenska. Důsledkem toho je, že se české dějiny (dějiny českých zemí) rozplývají v dějinách Československa, naproti tomu dějiny Slovenska se vymezují vůči společnému státu jako k vnějšímu činiteli.

V souvislosti s pozitivním vyzněním konference, ale především s odvoláním na její deficity se ozývalo volání po dalších setkáních specialistů, na nichž by se podrobněji jednalo o uvedených otázkách.[4] Na závěr ještě jedno poučení. Nesmírná bohatost tématu a současně i roztříštěnost badatelské základny vede k nesystematičnosti výzkumu. Dílčí výsledky jsou často nekompatibilní, snižuje se tak racionalita badatelské práce a vyvstává tak problém její koordinace. V demokratických podmínkách nelze ovšem směry výzkumu nadekretovat. Nezbývá než vytvářet přirozená centra bádání, která se prosadí kvalitou své práce. Pro navázání spolupráce těchto center s dalšími, často izolovaně působícími badateli však bude nezbytné odstraňovat zbytečné administrativní a institucionální bariéry. To však je již otázka, která musí být řešena v souvislosti s celkovou vědní politikou vlády i s vnitřní akceschopností historické obce.

Post-anniversary Thoughts of State of Study of 1st Republic's History

Josef Harna

80th anniversary of rise of 1st Czechoslovak Republic and the conference of historians in Prague from 5th to 8th October 1998 bear out tendency to matter-of-fact solution of problem and controversial themes. Simultaneously they point to perceptible methodologic falling behind of research mainly in area of comparative studies, then absention in the level of coordination of research which beside being scattered is non-systematic.

[4] První z odborných setkání, která navázala na konferenci k 80. výročí první republiky, byla diskuse uskutečněná 25. března 1999 ve spolupráci Historického ústavu AV ČR s CEFRES na téma „Co nevíme o první republice" (připravuje se vydání záznamu z diskuse). Diskuse se věnovala vybraným tématům z tradičních oblastí výzkumu (politické, hospodářské, kulturní dějiny) a přinesla opět řadu zpřesnění a nových pohledů na dílčí otázky. Koncepčnější charakter již měla diskuse uspořádaná 3. listopadu 1999 v průběhu posledního zasedání Česko-slovenské komise historiků v Hradci Králové. Soustředila se na teoretické a metodologické otázky vztahů mezi českými, slovenskými a československými dějinami.

DOKUMENTY

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

Delegace Slovenské národní rady v Londýně (říjen–listopad 1944): Nové dokumenty

Vilém Prečan

Do 29. srpna 1944 patřilo všechno, co se týkalo vztahu odbojového Slovenska a zahraniční exilové československé akce, do kategorie plánování, dohadů a spekulací o eventualitách, do sféry úvah, výměny memorand a stanovisek. Od 15.15 hodin toho dne, poté co náčelník štábu velitelství pozemního vojska v Banské Bystrici nařídil nejpřísnější bojovou pohotovost, začaly události (či dějiny) plynout znovu a jinak: »naostro«, »načisto«. Lidem vtrhla do života vojenská akce, v níž šlo o život, vlastně o mnoho životů, praktická politika i nezvratné *faits accomplis* s dlouhodobými důsledky, vytvářely se precedenty, a to všechno už nikoli především ve skrytu, nýbrž veřejně, a to i před tváří mezinárodní veřejnosti, takřečeno před celým světem.

Křížily se potřeby malé, povstalecké války s logikou vedení velké války a jejích dlouhodobě plánovaných operací. Míra pomoci povstání zvenčí, existenční otázka pro udrženi svobodného území v obklíčení, byla určována souvislostmi velké války, především vztahy mezi velkými spojenci a prioritami zájmů každého z nich. Všechny komponenty československé, slovenské i české politiky, na domácí půdě i v zahraničí, byly v pohybu, v akci, často horečné činnosti, interakci a podle jejich povahy i v konfliktu latentním nebo zjevném. A ve směsi jejich zájmů se uplatňovaly a proplétaly pohnutky ideální (státnické, státněpolitické) se skupinovými a také osobními; všichni měli již zraky upřené také (často především) na poválečnou budoucnost. Vyjevoval se skutečný stav věcí, ryzost i slabost lidských charakterů, ověřovala se specifická váha jednotlivých složek zahraničního a domácího odboje, povaha jejich vztahů a míra vzájemné závislosti z jedné strany a síla eventuálních rozporů či protikladů na straně druhé, jakož i poměr sil mezi nimi.

To všechno bylo již mnohokrát popsáno, včetně jednoho dílčího problému, o který nám jde především a jenž měl nespočetné vazby na komplex toho ostatního; interpretace se různily podle doby, úhlu pohledu a zájmu pisatelů. Tím dílčím problémem je vztah československého Londýna a povstaleckého Slovenska, jemuž bych tu chtěl zjednat znovu více pozornosti ve světle nových dokumentů o osudech londýnské delegace Slovenské národní rady.

Nové pramenné nálezy

Kdysi dávno, v polovině šedesátých let jsem uveřejnil všechny tehdy dostupné relevantní dokumenty tak či onak se vážící k oné epizodě. A nemyslel jsem, že se delegací Slovenské národní rady vyslanou z povstalecké Banské Bystrice do Londýna v říjnu 1944 budu ještě někdy zabývat. Ostatně na dlouho nepoutala zvláštní pozornost, jako kdyby bylo vše podstatné o ní řečeno. Nebyly ani nové prameny, a v sedmdesátých a osmdesátých letech ani podmínky k nezaujatému a neideologizujícímu zkoumání. V roce 1984 se několik, navíc už známých dokumentů objevilo v oficiální či spíš oficiózní, navenek grandiózně pojaté a ve skutečnosti povrchní dokumentaci, zařazené do pětisvazkové publikace *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*. V ní byla také znovu zveřejněna vzpomínka Ladislava Novomeského na pobyt v Londýně v roce 1944, speciálně napsaná v prosinci 1963 pro Gustáva Husáka, který ji tehdy zařadil do svého *Svedectva.*[1]

[1] Gustáv Husák: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní.* Bratislava 1964, s. 430–456. Vzpomínka pak vyšla ještě jednou ve sborníku *Proti fašizmu za národné oslobodenie* (Bratislava 1979).

Žeň z první poloviny devadesátých let také nebyla zvlášť bohatá. V roce 1994 vyšly konečně vzpomínky Jana Ursínyho, dvaadvacet let po smrti jejich autora; dvě desítky stránek memoárů (a dvě vzácné fotografie) oživily některými novými podrobnostmi dosud známé okolnosti osudů delegace od jejího odletu ze Slovenska 7. října 1944 přes pětitýdenní pobyt v Londýně až po návrat na Slovensko oklikou přes Moskvu.[2] Až teprve Jan Rychlík se vrátil k jednání delegace SNR s prezidentem Benešem v zásadní meritorní úvaze, a to v roce 1997 v 1. dílu své široce založené studie.[3] I on však vycházel pouze z pramenů publikovaných do té doby.

Rychlík poukázal na to, že dosavadní literatura interpretovala jednání delegace SNR s československým Londýnem naprosto zkresleně, když se zaměřovala na diskuse o uznání existence slovenského národa a v Benešově přesvědčení o existenci jednotného československého národa hledala kořen všeho nedorozumění. Podle Rychlíka bylo nejpodstatnější, jaké důsledky vyplývaly z případné otevřené deklarace ČSR jako státu dvou, či tří národů; důsledky týkající se státoprávního uspořádání, pravomocí Slovenské národní rady, kde šlo o to, zda bude ČSR organizována na zemském principu (Beneš), anebo na principu národním (SNR).

Rychlík má jistě v tom nejpodstatnějším pravdu, i když nutno uznat, že i komentáře ze šedesátých let – jakkoli zanešvařené »třídními« hledisky – poukazovaly na to, že základní problém se točil okolo toho, zda má být Slovenská národní rada jen jedním ze čtyř proponovaných zemských národních výborů podřízených v poslední instanci vládě, anebo zda má vlastní suverenitu, a jak se tento rozpor v pojetí promítne do pravomocí ústřední vlády a jejích kompetencí na Slovensku – součásti československého státu.[4]

Podnět k tomu, abych se historií londýnské delegace SNR znovu zabýval, přinesl nový materiál. V únoru 1998 mi dr. Jiří Ripka, syn ministra londýnské exilové vlády a pak všech předúnorových »vlád Národní fronty« Huberta Ripky, odevzdal fascikl s dvěma dokumenty svého otce jako dodatek k rozsáhlé pozůstalosti, kterou věnoval v roce 1997 Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky pro jeho archiv (dále AÚSD). Tmavočervený spisový obal nadepsaný na přední straně »H. Ripka / – Slovenská delegace v Londýně (říjen 1944) / – Jednota Čechů a Slováků (listopad 1944) / (originaux)« obsahoval mimořádně zajímavé a informačně bohaté čtení. Už při prvním seznámení mě zaujal především první z obou textů, který jsem si pro sebe pojmenoval souhrnnou zprávou o pobytu delegace SNR v Londýně (z hlediska spisové klasifikace je možné označit ji také za záznam pro paměť): jako svědectví současníka, které má oproti vzpomínkovým líčením Novomeského a Ursínyho přednost v tom, že bylo psáno bezprostředně po událostech a zřejmě také s použitím podrobných záznamů, nehledě na dokumentaci, kterou měl pisatel po ruce.

Ripkovo plastické líčení, bohaté na informace z politického zákulisí, mi přibližovalo dobu a lidi v daných předmětných souvislostech jako žádný do té doby známý dokument. Bezpochyby také proto, že si tu autor ve zprávě, která byla psána jako interní a výslovně označená jako tajná, neukládal či nemusel ukládat žádnou rezervu při charakteristikách jednajících osob. Zaujala

[2] Ján Ursíny: *Spomienky na Slovenské národné povstanie*. Liptovský Mikuláš 1994, 123 s. Našeho předmětu se týkají dvě kapitolky – Delegovanie a odlet do Londýna (s. 86–96) a Let do Moskvy (z ní pouze s. 97–105). V knížce není žádný údaj o tom, kdy byly vzpomínky koncipovány, pravděpodobně je Ursíny napsal až po propuštění z šestiletého žalářování v roce 1953 (v dubnu 1948 byl odsouzen k sedmiletému trestu odnětí svobody).

[3] Jan Rychlík: *Češi a Slováci ve 20. století*: Česko-slovenské vztahy 1914–1945. Bratislava 1997, s. 247 nn.

[4] Tento problém, vyřešený kompromisem, který našel výraz jak v Benešově odpovědi z 5. listopadu 1944, tak v odpovědi čs. exilové vlády z 23. října 1944, jakož i v akceptování dohody o vztahu mezi SNR a vládním delegátem pro osvobozené území (srv. příslušné níže publikované dokumenty), se znovu vynořil v březnu 1945 v Moskvě při diskusi o vládním programu, při sjednávání první pražské dohody (přelom května a června 1945), v konfliktu pražského vedení KSČ s »povstaleckým« vedením slovenských komunistů (červenec 1945) a pak znovu po květnových volbách 1946, kdy se sjednávala – či oktrojovala – třetí pražská dohoda; nevyřešily ho ani debaty o připravované nové ústavě, které především kvůli této otázce přešlapovaly na místě.

mě také Ripkova kritičnost vůči názorům a pretensím představitelů povstaleckých Slováků. Z jedné strany nesla punc přesvědčeného stoupence unitárního československého státu, což bylo její slabé místo – tato koncepce totiž nabízela Slovákům podstatně méně, než na co si činili nárok. Ripkův kritický postoj však současně mířil, zcela oprávněně, na slabé místo státoprávních návrhů nové slovenské koalice, jež spočívalo v ohraničenosti jejího obzoru, v nedostatečném ohledu na českou stranu, její zájmy a její resentimenty.[5] Dnes, kdy naše vnímavost je zjitřena nedávným rozpadem společného státu, jsme s to více než kdykoli předtím vycítit fatální rozdíl v nazírání, jemuž Ripka nastavil zrcadlo, ať už to bylo jeho úmyslem či nikoli, ba dokonce vystopovat symptomy pozdějšího rozchodu, ohlašujícího se v době, kdy se Češi a Slováci po tragických zkušenostech šestiletého života v odloučení teprve znovu sjednocovali ve společném státě.

Zdálo se mi už tehdy, při prvním letmém čtení, že oba Ripkovy texty, o druhém bude ještě řeč, stojí za to, aby byly co nejdříve publikovány. Další archivní nálezy ovšem původní dosti skromnou představu příspěvku modifikovaly. Po čase, při pořádání celé rozsáhlé Ripkovy pozůstalostní sbírky se našly písemnosti, které bylo možno jednoznačně identifikovat jako původní přílohy k souhrnné zprávě a mezi nimiž byl přinejmenším jeden dokument mimořádné ceny.[6] Šťastné nálezy měly mít ještě pokračování: v létě 1999 mě Ivan Kamenec upozornil na další soubor velmi cenných dokumentů k pobytu delegace SNR v Londýně, a to ve fondu Edvard Beneš v pražském Archivu Národního muzea (dále ANM).[7] (Dověděl se o nich od Karla Kaplana.) A v červnu 1999 jsem ve sbírce Eduard Táborský v archivu Hooverovy instituce ve Stanfordu (dále HIA) našel tři dokumenty k jednání s delegací přímo z Benešovy kuchyně, totiž s jeho rukopisnými vpisky a dodatky, které umožňují identifikovat jednotlivé filiace a posloupnost koncipování Benešových stanovisek k usnesení SNR o poměru mezi domácím a zahraničním odbojem z 29. září 1944.

Záznamy o schůzích čs. exilové vlády (tj. londýnské ministerské rady), které z Ripkových původních příloh zmizely, bez nichž by však některé souvislosti zůstaly nepostiženy, bylo

[5] Připomenula se mi jedna z otázek, jimiž jsem uváděl v říjnu 1996 brněnskou konferenci na téma Obnova společného státu Čechů a Slováků v roce 1945 – Naděje a obavy, představy a skutečnosti: »Jestliže jedinou vizí českých demokratů byl unitární stát, měla slovenská demokratická politika nosnou vizi společného státu, který by nebyl ‚na výpověď'? Byly v táboře slovenských demokratů představy o tom, jak má vypadat československý stát, jež přesahovaly obzor slovenských zájmů a slovenské reality?« (Viz Promarněná příležitost nového začátku?: Úvodní poznámky. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, roč. 1 (1996), č. 2, s. 19.

[6] K Ripkově zprávě existovalo celkem 14 původních příloh, na něž v textu vždy výslovně odkazoval. V textu zprávy nejsou číslovány, avšak v souboru příloh má každá z nich číslo a stručný popis obsahu s odkazem na číslo stránky zprávy; všechny tyto údaje jsou napsány perem na lístku připojeném k vlastnímu dokumentu. Proto jsou přílohy snadno identifikovatelné, a proto lze konstatovat bez jakékoli pochybnosti, že jde o přílohy k Ripkovu textu, třebaže to není na žádném z lístků zaznamenáno *verbis expressis*. Lze také přesně určit, které přílohy z původních čtrnácti v souboru uloženém v Ripkově pozůstalosti chybějí. (Jsou to přílohy č. 3 – »Průběh schůze min. rady z 16. X. 1944« s poznámkou »nemáme«, č. 7 – »Schůze min. rady v Londýně 20. X. 44«, rovněž s poznámkou »nemáme«, a č. 13, po níž nezůstala v souboru žádná stopa, kterou však lze bezpečně identifikovat jako dopis senátora Schwarze Jánu Ursínymu.) Zápis o schůzi ministerské rady 20. října bylo možné obstarat odjinud, přílohy 3 a 13 bohužel nikoli. Dokumentem mimořádné ceny myslím původní přílohu č. 1 – záznam o návštěvě delegace u prezidenta Beneše 14. a 15. října. Do té doby jsem záznam neznal a ani jsem nevěděl, že k první schůzce došlo tak záhy (Ursínyho a zejména Novomeského vzpomínka jsou v tomto ohledu zavádějící), na druhý den poté, co oba slovenští politikové přijeli z venkovské karantény do Londýna, a téhož dne, kdy se k nim připojil vojenský člen delegace.

[7] Dokumenty v tomto fondu převyšují početně i původností soubor původních příloh k Ripkově souhrnné zprávě. Mezi Ripkovými přílohami je například záznam pouze o prvním ze čtyř rozhovorů Beneše s delegací; i ten je však opisem či pozdějším vyhotovením záznamu uloženého v muzejním fondu, jak vyplývá z jednoho zkomoleného místa v textu. Naproti tomu mezi písemnostmi ve fondu Edvard Beneš, uspořádanými pravděpodobně přednostou prezidenské kanceláře Jaromírem Smutným, nejsou všechny dokumenty, které jsou v Ripkově souboru. Materiály z obou fondů se tedy doplňují. Při volbě předloh, z nichž se dokumenty publikují, jsem po textovém rozboru dal vždy přednost původnějšímu znění.

možné obstarat odjinud, totiž z neuspořádané části Benešova fondu (část označená EB–V) v Archivu Ústavu TGM, uloženém v Masarykově ústavu Akademie věd České republiky (dále AÚTGM). Dílčí informaci o schůzce členů vlády s delegací SNR 16. října 1944 se podařilo identifikovat ve fondu PMR–L ve Státním ústředním archivu v Praze (dále SÚA). Britské a americké dokumenty týkající se delegace, zatím zcela nevyužité, jsem měl z dřívějška.

Výzev bylo tedy příliš mnoho, než aby jim bylo možné odolat.

Kritéria výběru

Bylo by ideální, kdyby bylo možné otisknout úplný soubor všech dokumentů povstaleckého období, jež se týkají vztahů Čechů a Slováků, politická stanoviska vyměněná mezi prezidentem Benešem a londýnskou vládou z jedné strany a Slovenskou národní radou ze strany druhé, komentáře přednesené v zahraničním vysílání v českém a slovenském jazyce, jakož i celou dokumentaci související s londýnskou delegací SNR včetně dobových tiskových ohlasů a memoárových textů Ursínyho a Novomeského. Taková edice ovšem přesahuje možnosti periodika, byť s takovými možnostmi, jaké poskytuje *Česko-slovenská historická ročenka*, a stěží vůbec kdy spatří světlo světa. Bylo proto nutné vybírat. Především se ukázalo nezbytným přesněji vymezit a zúžit tematický rámec a záběr.

Vybral jsem především (1) dosud nepublikované dokumenty, jež se (2) týkají delegace, jejího působení, komunikace, důsledků její existence a přítomnosti v Londýně. Jsou jednak provenience »domácí« (tj. z československého politického tábora doma i v londýnském exilu), jednak zahraniční (britské z *Public Record Office* v Londýně a americké z *National Archives* ve Washingtonu, D. C.). K nim jsem z dosud zveřejněných dokumentů přiřadil jen ty, bez nichž se neobejde čtenář, který nemá po ruce existující pramenné edice, a přesto si chce příspěvek s porozuměním přečíst. Jako pomůcku jsem přičlenil soupis všech relevantních dokumentů ke vztahům mezi prezidentem a vládou z jedné a povstalecké Slovenské národní rady z druhé strany včetně dokumentů týkajících se londýnské delegace SNR (a na ně bezprostředně navazujících), ať už byly – jedny i druhé – publikovány, či nikoli. V tomto seznamu jsou údaje o dokumentech, které jsem zařadil do souboru dokumentů uveřejňovaných v tomto svazku ročenky, označeny hvězdičkou. Regesty dokumentů publikovaných poprvé jsou navíc podtrženy.

V řečeném seznamu připojuji k údajům o dokumentech již publikovaných odkazy na pramenné edice, v nichž byly zveřejněny. Omezuji se na publikace spolehlivé, jak je tu dále vyjmenovávám v pořadí podle data vydání: Miloš Klimeš – Petr Lesjuk – Irena Malá – Vilém Prečan: *Cesta ke Květnu:* Vznik lidové demokracie v Československu. Sv. 1–2. Praha 1965 (dále Cesta ke Květnu); Vilém Prečan: *Slovenské národné povstanie:* Dokumenty. Bratislava 1965 (dále SNP–Dokumenty 1965); *Slovenské národné orgány v dokumentoch I:* Obdobie Slovenského národného povstania. Na vydanie pripravil Elo Rákoš. Bratislava 1977 (dále Rákoš 1977); *Dejiny Slovenského národného povstania 1944.* 3. zväzok. Dokumenty. Zostavovateľka Marta Vartíková. Bratislava 1984 (dále Vartíková 1984); *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945:* Dokumenty. Díl 2 (červenec 1943–březen 1945). Editoři: Jan Němeček, Helena Nováčková, Ivan Šťovíček, Miroslav Tejchman. Praha 1999 (dále Československo-sovětské vztahy 2).[8] Texty dříve publikovaných dokumentů byly pro přetisk v tomto příspěvku ovšem *znovu porovnány s archivními předlohami* a editovány podle níže uvedených pravidel.

Možná vznikne pochybnost, zda bylo účelné zařadit tak rozsáhlý zápis o zasedání Státní rady 18. října. Vedla mě k tomu řada důvodů. K porozumění době patří znalost jazyka užívaného v politice oné doby (jakkoli nás může obtěžovat jeho frazeologie) i politických rituálů, to za prvé. O povstání jistě dnes víme mnohem více a naše poznatky jsou hlubší, než co prezentovali delegáti SNR Státní radě; nicméně předmětem našeho zkoumání je právě ta tehdejší prezentace, z ní lze usuzovat na postoje i záměry současníků. K těmto dvěma důvodům přistupuje další: okolnost, že

[8] Takto zkráceně cituji příslušné edice i v poznámkovém aparátu k dokumentům.

zejména v diskusi po referátech přišly na přetřes otázky, které nepatří právě k těm, jež jsou v dnešní literatuře o povstání obzvlášť frekventované.

Váhal jsem, zda do souboru zařadit také druhý z textů v Ripkově tmavočerveném obalu, o němž už byla řeč, totiž jeho esej Jednota Čechů a Slováků. Na první pohled jako by tento text nesouvisel s misí delegace SNR, a ocital se tedy mimo vymezené hledisko výběru. Domnívám se, že tomu tak není a že ve skutečnosti byl tento text do značné míry reakcí na témata, jež byla v popředí Ripkových vlastních rozhovorů s Ursínym i Novomeským i skupinových debat, jak o nich referoval. Stačí vrátit se k jeho »souhrnné zprávě« a pozorně ji číst po druhé. Myslím, že oba texty k sobě dokonce nerozlučně patří a že se neoctly v jednom spisovém obalu náhodou. Především však tento text nepatří do kategorie pouhých řečnických cvičení na dané téma. Jednota Čechů a Slováků je hlubší úvaha, než by se na první pohled mohlo zdát, je to programový esej, který téma domýšlí do všech důsledků a souvislostí (viz pasáž o mezinárodním postavení Československa, o »dalekosáhlém transferu provinilých Němců a Maďarů«), ba ještě víc, je v něm krédo československého politika, vyznání víry jednoho z architektů poválečné české demokratické politiky.

Zveřejnit esej v kontextu souboru předkládaných dokumentů bylo mi také v jistém smyslu povinností vůči Hubertu Ripkovi, jestliže máme býti právi úloze, kterou tehdy ve vztazích československého exilového Londýna a povstaleckého Slovenska hrál. Nikoli jen jako zprostředkovatel mezi prezidentem a vládou a jako tlumočník Benešových pokynů, ale také jako *spiritus movens* – hybatel – v okamžiku, když by vláda byla s to dopustit se nečinností nenapravitelné chyby, jako osnovatel kompromisů a neúnavný hledač porozumění v debatách.

Avšak nejen v tomto interním politickém působení, rovněž navenek, vůči mezinárodní a exilové veřejnosti i směrem do vlasti, byl Hubert Ripka na podzim 1944 mimořádně aktivní, přičemž v popředí jeho publicistické činnosti bylo právě slovenské téma, zejména význam a dosah povstání na Slovensku pro česko-slovenskou budoucnost stejně jako mezinárodní důsledky povstání. Kromě řady rozhlasových komentářů pro československé vysílání britského rozhlasu to byla zejména stať, která vyšla v první polovině října – ještě před příjezdem delegace SNR do Londýna – takřka souběžně česky (v *Nových časech*, odkud byla z podstatné části převzata do týdeníku *Čechoslovák*) i anglicky.[9]

[9] Hubert Ripka, Historický dosah slovenského povstání. In: *Nové časy*, č. 1–2, september–október 1944, s. 8–11, s týmž názvem in: *Čechoslovák*, roč. 6, č. 39 (6. 10. 1944), kde je uvozen poznámkou, že článek byl napsán »pro právě vyšlé číslo Nových Časů«, z něhož se uveřejňuje podstatná část. Anglicky článek vyšel pod titulkem *The significance of the Slovak rising* ve čtrnáctideníku *The Central European Observer*, na předním místě čísla 21 z 13. října 1944 (vol. 21). Velvyslanec Nichols poslal kopii článku ministru zahraničí Edenovi s komentářem, že polooficiálně vyjadřuje názory čs. vlády, což prý mu Ripka osobně potvrdil. (PRO, FO 371, 38943, C 14359/1343/12, Nichols Edenovi 18. 10. 1944.) Nichols poukázal na pět číslovaných bodů v textu, které označil za jádro československé vládní interpretace. Pasáž je shodná v češtině i v angličtině a v *Nových časech* zní takto:
»Tím že slovenský lid sám povstal do boje, a to dokonce ještě dříve, než na jeho území přišla Rudá armáda, tím že tento boj vede za novou Československou republiku, tím, že v tomto boji politicky takto zaměřeném soustředil všechny vlastenecké složky své národní společnosti, tím že jak v politických a vojenských přípravách k tomuto boji, tak nyní za jeho vedení a provádění postupuje v součinnosti s prezidentem republiky, československou vládou a celým státním zřízením v zahraničí, tím vším slovenský lid manifestačně dokazuje před celým světem:
1. že sám z vlastní vůle zavrhuje všechny mezinárodní, zejména také hraniční, i vnitropolitické důsledky Mnichova a všeho, co s ním přímo i nepřímo souviselo;
2. že proto také odmítá tzv. samostatný slovenský stát, správně v něm spatřuje vazalský nástroj německého imperialismu, a že zatracuje zrádcovský režim tisovský;
3. že si jednoznačně přeje zajištění vlastní své svobody v nové Československé republice, k jejímuž mezinárodnímu statutu první základ tvoří předmnichovský její hraniční rozsah;

Základem předkládané tematické edice je nedatovaná zpráva (záznam) Huberta Ripky, na niž navazuje soubor dalších 35 číslovaných dokumentů a jako dovětek Ripkova stať, esej či přednáška Jednota Čechů a Slováků. Několik dalších kratičkých dokumentů je citováno *in extenso* v tomto úvodu. Celý soubor dokumentů s oběma pomůckami je tedy sestaven takto:

Malá kronika pobytu delegace SNR v Londýně

Seznam relevantních dokumentů k otázkám vztahu Londýn–SNR a delegace SNR

Souhrnná zpráva Huberta Ripky

Přílohy a doplňky k zprávě Huberta Ripky (1–35)

Esej Jednota Čechů a Slováků

Zvláštní kategorii dokumentů v předkládané edici tvoří záznamy o rozhovorech (do této kategorie patří také pasáže z Ripkovy zprávy, kde autor reprodukuje obsah debat, rozhovorů a výroků v rozhovorech). O technice pořizování poznámek nic nevíme, jediné, co je k dispozici, jsou heslovité poznámky Jaromíra Smutného na dokumentech, o nichž byla řeč v rozhovorech delegace SNR s prezidentem. V žádném případě se nepořizovaly stenografické záznamy a nebyl přítomen nestranný zapisovatel. Jakkoli lze předpokládat, že přinejmenším ty záznamy z jednání u Beneše, které byly přepsány na stroji, Beneš přehlédl, nelze je považovat za věrné zachycení celé diskutované materie. Novomeský se ve své vzpomínce z roku 1963 například zmiňuje o debatě s prezidentem o svém projevu ve Státní radě 22. října; v záznamu o tom není ani slovo. To není ojedinělý případ, právě u Novomeského najdeme takových víc.

O delegaci

Mezi představiteli čs. exilového státního zřízení stejně jako v řadách povstalecké politické reprezentace bylo mnoho důvodů k obavám, ba dokonce k nedůvěře z kroků druhé strany ještě předtím, než povstání začalo. Stačí připomenout z jedné strany nepříznivý ohlas na Slovensku poselství čs. exilové vlády z 30. června 1943 a z druhé strany londýnskou paniku kolem Čatlošova memoranda v srpnu 1944. V prvních týdnech září příčin k iritaci neubylo, i když byly jiné povahy. Vláda byla pobouřena tím, že Slovenská národní rada povýšila Goliana o své újmě na generála, když k takovému jmenování byl příslušný pouze vrchní velitel čs. branné moci, tj. prezident. Deklarace SNR z 1. září 1944 sice Londýn uspokojila tím, že se v ní SNR přihlásila k Československé republice, vládu však pobouřilo, že v pravomocích, jež si SNR osvojila, pro ni nezůstávalo místo.

Slovenskou národní radu zlobilo, že ministr, později hlavní velitel Ingr dává ze vzdáleného Londýna rozkazy povstaleckému armádnímu velení, že se Londýn představuje světu jako režisér povstání, a přitom se nestará – jak se to z Banské Bystrice zdálo – o dostatečnou zahraniční pomoc, ba ponechává povstalce na holičkách. Měli pocit, že prezident sám se přihlásil k povstání příliš pozdě, a navíc že se neidentifikoval s povstaleckým Slovenskem dosti vřele. Zlobily je žádosti z Londýna, aby nic nepodnikali bez předchozího dojednání s vládou, a dotazy, zda lze v Slovenské národní radě spatřovat zemský národní výbor pro Slovensko. Nejvíce ovšem ležela v žaludku předsednictvu SNR, které asi jediné bylo zevrubně informováno, instituce vládního delegáta, v níž viděla hrozbu ponižující vládní kurately.

Bylo toho zajisté daleko víc, co jedny i druhé vzrušovalo, jestliže čteme vzkazy, dotazy a sdělení, jež byly v prvních třech zářijových týdnech v obou směrech vyslány a přijaty a na něž se muselo reagovat tu i tam, na Slovensku ovšem v situaci, jež byla vojensky značně kritická a vzbu-

4. že sám z vlastní vůle vyhlašuje, že nová úprava vztahů slovensko-českých jest výlučně jen věcí rovnoprávných Čechů a Slováků, což znamená, že tato otázka jest výlučně věcí vnitropolitickou, a nikoli mezinárodní;

5. že sám má ctižádost, aby se svým bojem zasloužil jak o vlastní osvobození, tak i o osvobození českých zemí.«

zovala nejhorší obavy. Příslovečnou poslední kapkou do plného poháru byl zřejmě dlouhý telegram, který byl v Banské Bystrici přijat 24. září a v němž čs. exilová vláda vyložila své představy ohledně zemských národních výborů, platnosti československého právního řádu z doby před 29. zářím 1938 (tedy také ústavy se všemi z toho vyplývajícími konsekvencemi) a v dalších otázkách, pro SNR citlivých. (Tímto dokumentem začíná soubor 35 příloh k Ripkově zprávě.) Předsednictvo SNR se rozhodlo odpovědět zásadním stanoviskem o tom, jak si představuje vztah domácího a zahraničního odboje. To bylo schváleno 29. září v neveřejném, tak zvaném tajném zasedání padesátičlenné SNR, konaném po krátkém 9. plenárním zasedání Slovenské národní rady a po odděleném zasedání obou politických klubů uvnitř SNR.[10] Současně s tím, jak se připravoval politický dokument, rozhodlo se předsednictvo SNR vyslat do Londýna delegaci k vyjasnění sporných otázek vztahu mezi domovem a zahraničím.

O zrodu tohoto rozhodnutí není mnoho pramenů. Novomeského vzpomínka se o tom nezmiňuje. Ursíny uvádí: »Odrazu sme dostali z Londýna rádiogram, že SNR má niekoho do Londýna delegovať na dohodu s prezidentom a vládou o spolupráci.« Takový rádiogram však zatím nebyl nalezen, třebaže jsem se svého času – a nyní znovu – snažil prozkoumat všechny filiace záznamů rádiové korespondence Londýn–Slovensko distribuovaných v Londýně i v Banské Bystrici a opakovaných Československé vojenské misi v Moskvě.[11] Také Jaromír Smutný uvádí v záznamu o jednání delegace s prezidentem 22. října – »A oni přijeli do Londýna sice na pozvání pana prezidenta ...« (viz dok. č. 20). Jestliže však takové pozvání existovalo, nedovedu si představit, proč je Beneš aspoň při prvním setkání s delegací nepřipomenul a nevyjádřil vděčnost či uspokojení, že takovému pozvání bylo vyhověno?[12]

Domníval jsem se doposud, že delegace byla vyslána z iniciativy předsednictva SNR, jak o tom první referoval Josef Lettrich ve své dokumentární publikaci ze srpna 1945. Cituje v plném znění výše uvedené sdělení vlády a poté hned píše: »V záujme hladkého a uspokojivého vyriešenia dôležitých politických otázok rozhodlo sa predsedníctvo SNR vyslať do Londýna trojčlennú delegáciu.« Podobně to popisuje ve svém *Svedectvu* Gustáv Husák: »Súčasne s prípravou uznesenia Slovenskej národnej rady z 29. septembra 1944 bolo v predsedníctve Slovenskej národnej rady rozhodnuté poslať do Londýna politickú delegáciu.«[13] Nejsem si teď však jist, že v Lettrichově a Husákově podání přece jen kus informace nechybí. K rozhodnutí došlo nejpozději 28. září, protože toho dne byla v Londýně přijata následující depeše: »Prezident dr. Edvard Beneš a čs. vláda. Posielame dve osoby civilné a jednu vojenskú. Mená zajtra. Slovenská národná rada.«[14] Přikláním se k názoru, že rozhodnutí padlo spíše o den dva dříve.[15] Citovaná depeše jakoby navazovala na

10 Úplný zápis 9. plenárního zasedání SNR včetně zápisu z tajného zasedání viz Rákoš 1977, dok. č. 10, s. 50–55.

11 Znovu jsem si přitom uvědomil, jak potřebné a jak záslužné by bylo, kdyby se připravila důkladná kritická edice věnovaná pouze rádiové korespondenci vysílané přes stanice Oto, Vít a Marienka (včetně moskevských filiací). Ještě v šedesátých letech to byl úkol nad lidské síly. Nyní, když se fondy dříve uchovávané v Archivu ministerstva vnitra a zcela nebo částečně utajované vrátily do příslušných archivů, kam podle provenience patří, když jsou přístupné a mohou být zpracovány soudobými technickými prostředky, je to úkol zvládnutelný.

12 Velvyslanec Nichols ve své zprávě z 12. října uvedl, že podle všeho delegace přijela na pozvání vlády dr. Beneše s tím, že její složení však určili Slováci sami (viz dok. č. 4). Upozornil ovšem, že debata se vedla v němčině nebo prostřednictvím tlumočníka, takže informace nemusí být zcela přesné. Nichols také datoval odlet delegace ze Slovenska na noc ze 6. na 7. října.

13 Jozef Lettrich, *O slovenskej národnej rade*, [Bratislava] 1945, s. 35; Gustáv Husák, c.d., s. 417.

14 SÚA, f. PMR–L, kart 47, SNR, l. 283. Zpráva ze Slovenska ze dne 28. 9. 1944.

15 Jan Rychlík se dopustil v citované publikaci drobné nepřesnosti, když napsal, odvolávaje se na údaj v mé edici z roku 1965: »Při diskusi o vládním stanovisku v předsednictvu SNR 24. 9. bylo rozhodnuto vyslat do Londýna k jednání s vládou delegaci.« Netvrdil jsem, že předsednictvo SNR rozhodlo 24. září (o tom nejsou žádné doklady), nýbrž že předsednictvo došlo k závěru o nutnosti vyslat delegaci k prezidentu Benešovi při projednávání depeše vlády z 24. 9. 1944. (SNP–Dokumenty 1965, pozn. 11 k dok. č. 375, s. 603.)

nějakou předcházející komunikaci. Zřejmě se dosud někde skrývá jakýsi mezičlánek v podobě dvou tří radiogramů, které nemáme k dispozici.

Jména byla oznámena 29. září, totiž Ján Ursíny a Laco Novomeský jako delegáti SNR, za vojenské činitele pplk. Mikuláš Ferjenčík.[16] Mezitím nebo potom přišlo z Londýna sdělení o tom, jakým způsobem budou představitelé bojujícího Slovenska dopraveni do Londýna. Rádiogram s tímto sdělením neznám, mohu pouze citovat zprávu od plk. Moravce-Pavla adresovanou Golianovi-Gamě, která na ono sdělení navazovala a byla datovaná 30. září: »Gama: Dodatkem k naší depeši: Letoun přiletí pro slovenské zástupce v neděli mezi 9 a 11 hodinou dopolední. Může-li, Gama nechť osobně promluví s anglickým plk. Threlfallem, který se postará o nejrychlejší a bezpečný odsun jmenovaných zástupců do Londýna. Pavel.[17] K avizovanému letu nedošlo. Teprve 7. října přistála na povstaleckém letišti Tri duby skupina šesti »létajících pevností« B–17G ze 483. bombardovací skupiny 15. americké letecké armády. Úkolem této letecké mise bylo dopravit ze Slovenska americké letce, kteří v předcházející době havarovali nad územím Slovenska a zachránili se na povstaleckém území. Americké letouny dopravily na Slovensko 16 tun bojového materiálu, především protitankové zbraně. Misi inicioval pplk. Threlfall z britské *SOE* a měl v tom podporu svých amerických kolegů z Úřadu strategických služeb (*Office of Strategic Services – OSS*).[18] V jednom z letadel spolu s Threlfallem odletěli ze Slovenska také členové delegace SNR, Ursíny s Novomeským a za vojáky pplk. Mirko Vesel, nikoli původně uvažovaný Ferjenčík.[19] (Novomeský uvedl, že všichni tři byli po dobu letu umístěni v bombovnici.)

Na leteckou základnu v Bari dorazila letka po třech a čvrt hodinách letu v 17.45 v sobotu 7. října. Z Ursínyho vzpomínek víme, že víkend strávila naše trojice – byla až do ubytování v londýnském hotelu 13. resp. 14. října v péči britské vojenské zpravodajské služby a SOE – v italské vesnici nedaleko Bari, a teprve v pondělí 9. října byla dopravena autem napříč Apeninským poloostrovem do Caserty u Neapole. Do Anglie odletěli z neapolského letiště 10. října dopoledne; přistáli na vojenském letišti v Cornwallu, kde i přenocovali. Následující den byli opět na cestách. Nejdříve jeli vlakem do Londýna, odkud je z Paddingtonského nádraží odvezli autem do vojenskozpravodajské karantény, vzdálené několik desítek kilometrů od Londýna. Tam je téhož dne večer, 11. října, navštívil britský velvyslanec Nichols.[20]

Podle Ursínyho kontaktoval delegaci ve čtvrtek 12. října přednosta prezidentské kanceláře Jaromír Smutný; od něho se prý dověděli, že následujícího dne odjedou do Londýna oba politikové – ráno Ursíny, odpoledne Novomeský – a 14. října je bude následovat Vesel. Toto aranžmá zřejmě odpovídalo záměru poskytnout britským »vojákům« dost času k informativnímu rozhovoru

[16] Odpovídající radiogram nemám k dispozici, a dal bych za něj mnoho. Mohu se pouze odvolat na svou edici – SNP–Dokumenty 1965, pozn. 1 k dok. č. 374, s. 603 –, kde to takto uvádím, aniž cituji pramen. (Nevím, proč jsem pramen neuvedl, avšak jsem si jist, že bych o depeši a Ferjenčíkovi nepsal, kdybych k tomu neměl pramenný podklad).

[17] SÚA, f. PMR–L, kart. 47, SNR, l. 296. Zpráva odeslaná na Slovensko dne 30. září 1944. (Vysílačka V, tj. Vít.) – Pplk. H. M. Threlfall, velitel *Special Forces 139* v Itálii, operační základny *Special Operations Executive (SOE)* pro střední Evropu; o pplk. Threlfallovi bude ještě řeč.

[18] Threlfalla doprovázel pplk. H. Souhrada, který zůstal v Banské Bystrici a byl později zajat Němci, pravděpodobně spolu s Golianem a Viestem; stejně jako oni přišel o život. Během asi půlhodinového pobytu na letišti, kdy doprovodná skupina stíhacích letounů nepřistála a po celou dobu kroužila nad letištěm, měl Threlfall rozhovor s generálem Golianem, o němž pak podal zprávu veliteli sekce SOE v Londýně. Srv. Zlatica Zudová-Lešková: Správa pplk. H. M. Threlfalla z rozhovoru s generálom Golianom 7. 10. 1944. In: *Historie a vojenství*, XLV (1996), 3, s. 125–138.

[19] Zpravodajský důstojník Krátký-Zdena potvrdil téhož dne do Londýna Souhradův přílet a odlet Ursínyho, Novomeského a Vesela, jakož i příjem nového spojovacího plánu a šifrovacího klíče (doručil mu je právě Souhrada). SÚA Praha, f. PMR-L, SNR, kart. 47, SNR, l. 326. Zpráva ze dne 7. října ze Slovenska.

[20] Ripka ve své zprávě sice datuje schůzku delegace s Nicholsem na 12. října, avšak Nicholsova zpráva z 12. října je v tom ohledu po mém soudu směrodatná. Stejně, na 11. října, situuje Nicholsovu návštěvu v *Patriotic School* Ursínyho vzpomínka.

s každým z trojice jednotlivě a beze svědků. Ursíny poměrně obsáhle líčí svůj vlastní rozhovor s majorem Barkerem (jmenuje ho Parker), k němuž byl dovezen v Londýně cestou do hotelu. Novomeský se o ničem takovém nezmiňuje, není však důvodu pochybovat, že u majora Barkera byl i on a stejně tak Vesel. Novomeského vzpomínka potvrzuje večeři se členy vlády 13. října, jak ji podrobně popisuje Ripka, s tím rozdílem, že ji situuje do hotelu, kde byla delegace ubytována, a mezi nepřítomnými členy vlády uvádí Masaryka, protože prý byl právě ve Francii. Ursíny si pamatoval večer zcela jinak, ve společnosti ministra Lichnera. Od Ursínyho i Novomeského víme, že trojice byla ubytována v hotelu *Claridges* (u Novomeského chybná transkripce jména hotelu).

Základní časové schéma pobytu delegace je zaznamenáno v malé kronice, která je uvedena níže. Pověření delegace se týkalo především vyjasnění vztahů domácího a zahraničního odboje v jednání s prezidentem, Státní radou a vládou. Z Ripkova líčení i z obou vzpomínek účastníků vyplývá, že stejně tak jim ležela na srdci zahraniční pomoc povstání a že se v tomto ohledu snažili v rozhovorech s čs. činiteli, zahraničními diplomaty i novináři učinit maximum. Z Novomeského líčení se dovídáme, že mu komunista Václav Nosek za tím účelem zprostředkoval i jednání v sovětském velvyslanectví u spojeneckých vlád v Londýně. Tato schůzka zůstala utajena, bezpochyby o ní nevěděl ani Ursíny, ani Ripka, jinak by se o tom určitě zmínili.[21]

Původní představa členů delegace v době odletu ze Slovenska vycházela z toho, že se vrátí na Slovensko velmi brzy. *Via facti* se ovšem protáhla už jejich cesta do Londýna, což je znervozňovalo, jak vyplývá zejména z líčení Novomeského. A také vlastní jednání probíhala jinak, než si původně představovali, i program, který byl pro ně připraven, vycházel především z priorit exilové reprezentace. Navíc zřejmě panoval v Londýně, stranou válečné vřavy – zejména ovšem v exilovém prostředí – jiný časový rytmus. Lze si představit nervozitu lidí, kteří přišli ze zcela jiného světa a byli v duchu u svých na Slovensku, jejichž nejistý osud je naplňoval neklidem. Jak píše Novomeský, »prežívali sme strach o našich najbližších i vzdialených«. Kupodivu nejsou svědectví o eventuální komunikaci delegace s Banskou Bystricí.

Novomeského s Ursínym zaměstnávali také někteří členové vlády, kteří je podrobně seznamovali s opatřeními připravovanými pro bezprostředně poválečnou dobu (Novomeský to nazval »mařením času«). Mirko Vesel zajímal zajisté především lidi z Hlavního velitelství čs. branné moci, svědčí o tom dochovaný záznam o jeho hlášení, obsahující údaje o všech vojenských a vojensko-politických otázkách souvisejících s ozbrojenou povstaleckou akcí: osud slovenských tzv. polních divizí, případ plukovníka Talského, profil generála Goliana, vztahy vojenského velení a Slovenské národní rady a jeho poměr k partyzánskému štábu, výsledky mobilizace záložníků, bojová morálka a mnoho dalších; je datován 17. října 1944 v Londýně.[22] Z jednoho záznamu o rozhovoru s prezidentem vyplývá, že trojice měla možnost seznámit se v čs. ministerstvu národní obrany s celou rádiovou korespondencí mezi Londýnem a Slovenskem, nebo aspoň s její podstatnou částí.

Ursíny a Novomeský měli každý svou vlastní politickou klientelu a okruh lidí, s nimiž se intenzivně stýkali, jak o tom svědčí některé z níže publikovaných dokumentů. Novomeského blízký vztah k Clementisovi a také jeho nekompromisní »slovenská stanoviska« mohla být ovšem na překážku intenzivnější komunikaci s převážně českým komunistickým prostředím. »Vyslance z domova« bezpochyby vyhledávalo také mnoho frustrovaných emigrantů, kteří jim přednášeli své stížnosti a hledali u nich porozumění. Novomeského vzpomínka je v mnoha ohledech obsahově i dikcí velmi zaujatá a je zahrocena proti prezidentovi i vládě daleko bojovněji než líčení Ursínyho. Nicméně i u něho zaznívají, snad dokonce převažují kritické tóny; Ursíny připomenul několik

[21] Novomeský vypráví, že účelem jeho jednání se Sověty bylo dosáhnout sovětského souhlasu s přísunem amerických zbraní povstalcům. O této možnosti ho měl informovat česky hovořící americký důstojník, jehož jméno uvádí jako Knotek či Kotek. (Velmi pravděpodobně to byl zpravodajský důstojník Charles Katek z americké *OSS*, který po válce působil na americkém velvyslanectví v Praze.) V této souvislosti viz dokument č. 25 ze 4. 11. 1944 a SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 390, s. 636 n.

[22] Srv. SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 449, s. 710 nn.

epizod, jimiž dokumentoval svůj závěr, že v londýnském československém prostředí »neboli Slováci v závideniahodnom postavení«.[23]

Pád Banské Bystrice vyloučil možnost návratu delegace na Slovensko. V úvahu přicházel návrat oklikou přes Sovětský svaz, kde by se připojila k vládní delegaci pro osvobozené území a s ní se pak vratila »domů«. O eventuální cestě do Moskvy se však uvažovalo už po dvacátém říjnu, tehdy, když prezident a vláda došli k závěru o účelnosti myšlenky, jíž se několik týdnů před tím bránili, totiž vyslání delegace SNR z Banské Bystrice do Moskvy, aby poděkovala za podporu povstání a dosáhla zintenzivnění sovětské pomoci.[24] Ministr Ripka o tom informoval Slovenskou národní radu a žádal ji o stanovisko: »Je třeba z Vaší strany sdělit, zda delegace SNR, [která je] toho času v Londýně, má také jet do Moskvy, nebo zda vyšlete do Moskvy ze Slovenska delegaci novou.[25] Dochoval se text radiogramu odeslaného z Londýna 31. října na Slovensko, na který odpověď nepřišla: »V zásadných otázkach medzi SNR, prezidentom republiky a vládou docielená dohoda. Niektoré otázky ešte prejednávame. Ak by bol náš návrat domov nemožný, oznámime náš návrh, čo ďalej. Del[egácia].«[26]

Od konce října se začala připravovat cesta londýnské delegace SNR do Moskvy. Jak uvádím v poznámce k Ripkově zprávě, požádalo čs. ministerstvo zahraničí Sověty 1. listopadu o tranzitní víza pro Ursínyho, Novomeského i Vesela a urgovalo je 10. listopadu. Velvyslanec Lebeděv dostal pozitivní rozhodnutí z Moskvy 11. listopadu, a tak mohla slovenská trojice 14. listopadu odletět.

Cesta do Moskvy trvala šestnáct dní. Popsal ji dosti barvitě Ján Ursíny; vedla přes marocký Rabat do Káhiry, kde pobyli týden, a přes Damašek a Bagdád do Teheránu, kde strávili čekáním na sovětské letadlo šest dnů. Přes Baku a Stalingrad dorazili do Moskvy 1. prosince 1944.

[23] Je zajímavé a poučné srovnat Novomeského vzpomínku z prosince 1963, v níž se akcentuje konfrontace s čechoslovakismem a kde se kriticky vypichují postoje a výroky prezidenta Beneše, s článkem z vánočního čísla časopisu *Nové slovo* roku 1945, nazvaného Pred rokom v Londýne s podtitulkem Medzinárodne politický dosah slovenského povstania. Na tomto místě aspoň několik kratších citátů: »Nám prichodilo nielen uplatniť slovenské stanovisko v československom tábore, ale energicky obhájiť aj vec Československa, štátnej jednoty československej, pred nepriateľskou, ale i priateľskou, no zle informovanou cudzinou. (...) Uvedomili sme si, že je našou prvoradou úlohou zdôrazniť v spojeneckej cudzine predovšetkým základný motív povstania, ktorým je úsilie o obnovu Republiky, a jednoznačne objasniť slovenský náhľad, že úprava pomeru slovensko-českého je vnútornou vecou Republiky. Z nesúhlasu s chybnou vládnou politikou nesmú vyplývať nijaké konzekvencie pre štát samotný a vo svete sa nikto ani chvíľu nesmie nazdávať, že sú čo len možné pochybnosti o obnove Republiky ako spoločného štátu Čechov a Slovákov.« Novomeský o Vánocích 1945 také poukázal na to, jakého ocenění se dostalo londýnské delegaci SNR v projevu prezidenta Beneše na slavnostním zasedání SNR 5. dubna 1945 v Košicích: »Prezident... vyhlásil, že ‚nám, ktorí sme pracovali za hranicami na medzinárodnom znovuzriadení Republiky, bolo veľkou pomocou, že do Londýna prišla delegácia SNR... Rád zdôrazňujem, že postup vašich delegátov samotných v Londýne aj v Moskve... prispel značne k našej politickej zahraničnej úlohe obnoviť medzinárodne, právne a politicky našu Republiku vo všetkých jej základných prerogatívoch medzinárodnej suverenity'«.

[24] Srv. SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 483, s. 751. Ripka Fierlingerovi 23. 10. 1944. Fierlinger měl Sovětům také tlumočit (dřívější) přání vojenského velení na Slovensku, aby byl k němu delegován vyšší slovenský důstojník s dostatečnou pravomocí. Fierlinger reagoval 26. října nótou zaslanou náměstku národního komisaře zahraničních věcí Vyšinskému. Československo-sovětské vztahy 2, dok. č. 143, s. 321 n.

[25] SÚA, f. PMR–L, kart. 47, SNR, l. 416. Zpráva odeslaná na Slovensko dne 25. října 1944.

[26] U tohoto dokumentu jsem s to uvést jen údaje o uložení z doby heuristiky v polovině šedesátých let: Archiv Ústavu dějin KSS Bratislava, 5155/53, zprávy odoslané Vítovi a Leyovi; odkaz delegácie SNR; opis stejného znění v Archivu ministerstva vnitra Praha, b S 40–3/21.

Ediční poznámky

Dokumenty se publikují v úplnosti, tzn. i se záhlavími, datem a místem vyhotovení, spisovými značkami, podpisy apod., i když se tím eventuálně duplikují údaje v regestech. V anglických textech je ponecháno psaní velkých písmen, interpunkce, psaní vlastních jmen apod. podle předlohy. Jak je obvyklé, v hranaté závorce uvádím interpolace nezbytné v zájmu lepšího čtení či srozumitelnosti; kde si nejsem jist, předřazuji otazník. Obvyklým [sic!] se upozorňuje na to, že závada, neobvyklý tvar, nesrozumitelný či jinak problematický obrat jsou v předloze a že nevznikly chybou editora. Kde nestačí tyto prostředky, přičleňuji poznámku pod čarou.

České a slovenské texty byly upraveny bez poznámek podle následujících pravidel:

1. Pravopis je přizpůsoben dnešnímu úzu (až na výjimky diktované potřebou publikovat text přesně podle předlohy), zejména:

a) Psaní s/z v češtině i ve slovenštině v předložkách a předponách a ve slovech (a jejich odvozeninách), jako jsou: organisace, organisovat, posice, resoluce, president, revise, oposice, mobilisace, maďarisace, reserva, demoralisace, analysa, kurs a dále sväz;

b) psaní velkých písmen; týká se mj. názvu Slovenské národní rada, jež se vyskytuje v předlohách v několika variantách, Západ ve smyslu geopolitickém, Rudá armáda (u Beneše často obě slova s malými písmeny). Avšak ponechávám psaní velkých písmen podle předlohy u slov Republika, Československá republika, jestliže měl původce písemnosti na mysli název státu. Název slovenský štát pro Slovenskou republiku za druhé světové války se upravuje důsledně na psaní s malým počátečním písmenem.

c) úpravy se dále týkají délky samohlásek (»dosavádní« u Beneše), slova »vědomosť« (důsledně v zápisech z vlády) – na »vědomost«, chtí–chtějí se upravuje jednotně na chtějí;

d) interpunkce;

e) příslovečné spřežky typu »v celku«, »na venek«, »za jedno«, »za to«, »se shora« se píší dohromady.

Naproti tomu ponechávám starší formu psaní slov typu »eventuelní«, »oficielní« (a odvozeniny), jakož i tvary podstatných jmen typu autonomism, nacism, čechoslovakism, centralism.

2. Opravuje se bez poznámek chybný přepis vlastních jmen, jako Šmidke (Schmiedtke, Schmiedke), Ursíny, Novomeský (nejčastější chybné psaní »Novoměstský«) a dalších.

3. Zkratky se vypisují (s použitím hranatých závorek) s výjimkou zkratek »min.« (ministr) a označení vojenských hodnosti (»gen.«, »pplk.« apod.); dále se ponechává SNR (Slovenská národní rada), MZV (ministerstvo zahraničních věcí), MNO (ministerstvo národní obrany), čs., kol. (kolega). Ponechávají se rovněž zkratky typu »např.«, »kupř.«, »r.« (ve spojení s letopočtem), »tzv.« a »tj.« (dřívější »t.zv.«, »t.j.« se upravuje do podoby »tzv.«, »tj.«), »příp.«, »atd.«, »apod.«, »event.« V textech, kde zkratka pro Slovenskou národní radu kolísá mezi Sl.N.R. a S.N.R., píše se důsledně SNR, částečné zkratky pro SNR se vypisují s použitím hranatých závorek.

4. Číslovky nižšího řádu psané čísly se vypisují slovy.

5. Změny grafické úpravy oproti předlohám jsou minimální. Slova či místa v předloze podtržená či proložená se tisknou podtrženě. Kurzivou se tisknou jména novin, časopisů a knih, jakož i názvy cizích institucí (např. *Foreign Office*) a cizí místní jména v českých textech (např. *Patriotic School*). Příliš dlouhé pasáže Ripkovy zprávy byly rozčleněny do odstavců.

6. Drobné prohřešky pravopisné, jež lze chápat jako překlepy, časté zejména v slovenských textech koncipovaných nebo opisovaných v londýnském prostředí (typu »připomienky«) se opravují bez upozornění; jinak se slovenština neopravuje. Nejrůznější variace názvu Banská Bystrica v českých textech se upravují na platnou slovenskou podobu až na výjimky, kdy jsem chtěl ponecháním čechizovaného názvu zdůraznit maximální autentičnost přetisku dokumentu.

V poznámkách o osobách se uvádí v závorce za křestním jménem a příjmením rok narození a úmrtí, a pokud dotyčný zemřel v emigraci, také místo nebo země úmrtí. Charakteristiky

osob (úmyslně maximálně stručné) se dovádějí pouze do doby vzniku dokumentů. Opíral jsem se většinou o údaje v těchto biografických slovnících: Josef Tomeš a kolektiv: *Český biografický slovník*. Praha 1999; Augustín Maťovčík a kol.: *Reprezentačný biografický lexikón Slovenska*. Martin 1999; *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*, I–VI. Martin 1886–1994. Zdrojem informací mi byla rovněž literatura, která je citována v poznámkovém aparátu, někdy i archivní prameny. V několika málo případech se mi nepodařilo úplné údaje zjistit (mjr. Barker, Milan Harminc, dr. Gaš, dr. Kripner, Michal Zibrin).

* * *

Rád bych poděkoval všem, kdo mi byli při této práci nápomocni a tak či onak ji umožnili. Jiřímu Ripkovi za velkorysost, s níž dal k dispozici pro historické bádání písemnou pozůstalost svého otce Huberta Ripky; Ivanu Kamencovi za upozornění na prameny ve fondu Edvard Beneš v Archivu Národního muzea v Praze; Blance Pasternakové ze Stanfordu (Hoover Institution Archive) za nevšední pomoc, opětovně poskytovanou všemi dostupnými komunikačními prostředky; Haně Velecké a Zdeňce Zachařové za rozsáhlé rešeršní práce v pražských archivech; řediteli Múzea Slovenského národného povstania v Banské Bystrici Jánu Stanislavovi za pomoc při hledání chybějícího dokumentu a zprostředkování Novomeského článku z roku 1945; Elovi Rákošovi ze Slovenského národního archivu a řediteli téhož archivu Petru Draškabovi za zprostředkování dokumentů na dálku; Jaroslavu Soukupovi z Archivu ÚTGM v Praze za pomoc kopiemi materiálu v době, kdy byl archiv uzavřen pro badatele; Marii Lisové a Anně Markové z Ústavu pro soudobé dějiny, kteří mi průběžně poskytovali technickou pomoc při přípravě rukopisu; Ivaně Fialové z knihovny ÚSD za obstarávání těžko dostupných publikací. Velmi jsem postrádal pomoc Jindřicha Pecky, od něhož bych byl nejednou potřeboval kompetentní radu nejzkušenějšího z editorů, které jsem kdy znal; jeho památce tuto drobnou edici připisuji.

Malá kronika pobytu delegace SNR v Londýně

28. září	Radiogram do Londýna oznamuje vyslání delegace
29. září	Tajné plénum SNR přijímá usnesení o vztahu domácího a zahraničního odboje
30. září	Vystavena zplnomocňovací listina pro delegaci
7. října	Odlet z Banské Bystrice do Bari
11. října	Odlet z Neapole do Anglie
	Velvyslanec P. Nichols se setkal s delegací
12. října	Přednosta prezidentské kanceláře J. Smutný se setkal s delegací
13. října	Na schůzi čs. vlády se dojednává termín schůzky s delegací SNR
	L. Novomeský a J. Ursíny přibyli do Londýna
	Večeře u J. Masaryka
	Noční rozhovor H. Ripky s L. Novomeským v Clementisově bytě
14. října	První setkání delegace s E. Benešem
15. října	Pokračování první schůzky s E. Benešem
16. října	Schůzka delegace se členy vlády
	M. Vesel u E. Beneše
17. října	J. Ursíny a L. Novomeský se sešli s rozhlasovou komisí MZV
(k večeru)	L. Novomeský (spolu s V. Clementisem) se zúčastnil schůzky členů celobritského vedení čs. komunistické emigrace se skupinou národních socialistů

18. října	Mimořádné zasedání Státní rady s delegací SNR
	Oběd E. Beneše s J. Ursínym
	Odpoledne tisková konference delegace SNR
	V 16 hodin E. Beneš přijal L. Novomeského a V. Clementise
	Večer strávil u H. Ripky několik hodin pplk. Vesel
19. října	Delegace SNR s H. Ripkou u velvyslanců P. Nicholse a V. Lebeděva a u tajemníka velvyslanectví USA J. Bruinse
22. října	Druhé kolo rozhovorů s E. Benešem
23. října	Ministerská rada jednala o odpovědi vlády na usnesení SNR z 29. září
24. října	Předseda vlády J. Šrámek uspořádal reprezentační oběd na počest delegace
	H. Ripka večeřel s J. Ursínym a J. Lichnerem
	J. Ursíny telefonicky požádal J. Smutného, aby na Slovensko s delegací odjeli V. Clementis a N. Zibrin
26. října	J. Smutný obědval s J. Ursínym
30. října	H. Ripka obědval s L. Novomeským
31. října	Rozhovor delegace SNR s R. W. Setonem-Watsonem
2. listopadu	Delegace zaslala E. Benešovi své připomínky
6. listopadu	Třetí rozhovor delegace SNR s E. Benešem
7. listopadu	H. Ripka večeřel s J. Ursínym a J. Lichnerem
8. listopadu	Čtvrtý a poslední rozhovor delegace s E. Benešem
10. listopadu	P. Nichols oznámil, že delegáti a I. Petruščák budou moci odletět buď v neděli 12. listopadu 1944, nebo v úterý 14. listopadu 1944
11. listopadu	Z Moskvy přišla telegraficky víza pro delegaci SNR
13. listopadu	Ministr J. Slávik odevzdal delegaci definitivní znění usnesení vlády z 23. října
13. listopadu	Poslední rozhovor H. Ripky s J. Ursínym
	H. Ripka večeřel s L. Novomeským a manželi Clementisovými
14. listopadu	Odlet delegace z Anglie
1. prosince	Přílet delegace do Moskvy

Pozn.: Údaje o přijetí u E. Beneše doplněny rovněž podle Seznamu osob přijatých prezidentem Benešem v roce 1944 (IHA Stanford, Collection E. Táborský, Box 4).

Seznam relevantních dokumentů ke vztahu čs. exilového státního zřízení a povstalecké Slovenské národní rady a k londýnské delegaci SNR

(dokumenty označené * se publikují v souboru příloh a doplňků ke zprávě Huberta Ripky jako dokumenty č. 1–35; podtrženy jsou údaje o nových, dosud nezveřejněných dokumentech)

1944

30. 08.: Prohlášení čs. vlády přednesené ministrem Jurajem Slávikem v čs. vysílání BBC. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 184, s. 360 n.; Vartíková 1984, dok. č. 271, s. 372 n.)

01. 09.: Deklarace SNR. (Cesta ke Květnu, dok. č. 47, s. 194; SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 212, s. 390 n.; Rákoš 1977, dok. č. 1, s. 17 n.; Vartíková 1984, dok. č. 276, s. 376)

06. 09.: Prezident Beneš Vavru Šrobárovi a Slovenské národní radě. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 258, s. 446). (Různost datování, také 11. 9.)

08. 09.: Rozhlasový projev prezidenta Beneše. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 265, s. 464 nn.; Vartíková 1984, dok. č. 307, s. 400 n.)

09. 09.: Pozdravný telegram Slovenské národní rady prezidentu Benešovi (s datem 5. září). (Nepublikováno. SÚA, f. PMR–L, kart. 47, SNR, l. 181)

12. 09.: Slovenská národní rada do Londýna. Kritika nedostatečné pomoc povstání. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 275, s. 478)

15. 09.: Prezident Beneš Slovenské národní radě. Poděkování za pozdrav ze slavnostního zasedání. (Nepublikováno. SÚA, f. PMR–L, kart. 47, SNR, l. 211)

20. 09.: Čs. vláda (Šrámek a Ripka) V. Šrobárovi a Slovenské národní radě. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 317, s. 537)

20. 09.: Předsednictvo SNR prezidentu Benešovi. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 322, s. 544) (Odpověď na údajný Benešův vzkaz ze 14. 09.[27])

20. 09.: Prezident Beneš Slovenské národní radě ve věci zástupců čs. socialistické strany v SNR. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 318, s. 538)

21. 09.: Vavro Šrobár prezidentu Benešovi. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 330, s. 522)

21. 09.: SNR do Londýna (rádiogram). Žádá o vysvětlení změn ve vládě. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 333, s. 554)

21. 09.: SNR prezidentu Benešovi. Žádá o intervenci v záležitosti přemístění čs. brigády letadly na Slovensko. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 334, s. 555)

23. 09.: Prezident Beneš Slovenské národní radě. Odpověď na žádost ve věci výsadkové brigády. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 334, pozn. 2, s. 555)

*24. 09.: Československá vláda »k návrhom a podnetom zo Slovenska« (Cesta ke Květnu, dok. č. 68, s. 241–245; SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 349, s. 573–576; Rákoš 1977, dok. č. 10, príloha, s. 52–55)

25. 09.: Čs. vláda Slovenské národní radě. Vysvětlení ve věci údajné rekonstrukce vlády a jmenování velitele na Slovensku. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 354, s. 580)

28. 09.: Slovenská národní rada prezidentu Benešovi a čs. vládě. Sdělení, že posílá dvě civilní osoby a jednu vojenskou. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 375, pozn. 1, s. 603)

*29. 09.: Tajné zasedání Slovenské národní rady. Usnesení o vzájemném poměru mezi domácím a zahraničním odbojem (Cesta ke Květnu, dok. č. 71, s. 250; SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 372, s. 600 n.; Rákoš 1977, dok. č. 10, příloha, s. 51 n.)

*30. 09.: Pověřovací listina pro Jána Ursínyho a Laca Novomeského. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 375, s. 603 n.)

30. 09.: Plk. F. Moravec gen. J. Golianovi o letadle pro delegaci SNR. (Nezveřejněný radiogram, vysílačka Oto. SÚA, f. PMR–L, kart. 47, SNR, l. 296)

03. 10.: Ministr Ripka Slovenské národní radě. Žádost o informace, jak funguje politický a veřejný život na svobodném území. (Nezveřejněný radiogram, vysílačka Oto.)

08. 10.: Komentář ministra Ripky k mezinárodnímu významu povstání v čs. vysílání BBC. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 401, s. 648 n.)

před 10. 10.: Prezident Beneš velvyslanci Fierlingerovi. Stanovisko k záměru SNR vyslat delegaci k sovětské vládě. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 406, s. 655)

[27] Telegram s tímto datováním nebyl dosud nalezen. Při sestavování edice publikované v roce 1965 jsem vycházel z toho, že to pravděpodobně bylo Benešovo sdělení ze 6., resp. 11. září (SNP–Dokumenty, dok. č. 258, s. 446 n.). Opětovné pátrání v Slovenském národním archivu, v Muzeu SNP v Banské Bystrici a v archivu Matice slovenské v Martině, podniknuté v prosinci 1999, nepřineslo výsledky.

*12. 10.: Zpráva britského velvyslance Nicholse o rozhovoru s delegací Slovenské národní rady.

*12. 10.: Zpráva velvyslanectví USA o příjezdu delegace SNR do Londýna.

*13. 10.: Ze zápisu o 163. schůzi ministerské rady.

13. 10.: Člen vládní delegace F. Uhlíř do Londýna o postavení národních socialistů na Slovensku. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 422, s. 673.)

14. 10.: Vládní delegát Němec prezidentu Benešovi o pozici SNR mezi obyvatelstvem a jejím vztahu k čs. exilové vládě. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 435, s. 694)

*14. a 15. 10.: Londýn. – Záznam o rozhovoru delegace SNR s prezidentem Benešem.

*15. 10.: Článek britského listu Sunday Times o nadcházejících jednáních delegace SNR.

*16. 10.: Usnesení předsednictva SNR o vztahu SNR k vládnímu delegátovi (Cesta ke Květnu, dok. č. 82, s. 274; SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 446. s. 708; Rákoš 1977, dok. č. 32, s. 105 n.) (K tomu informace P. Drtiny v Moskvě, rozhovor 25. 11., SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 560, s. 864)

*16.10.: Prvotní komentář prezidenta Beneše k usnesení SNR z 29. září 1944.

*16.10.: Záznam Jaromíra Smutného o telefonických pokynech Edvarda Beneše.

17. 10.: Záznam hlášení pplk. M. Vesela v Londýně o vojenských přípravách povstání a vojenskopolitické situaci na Slovensku za povstání. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 449, s. 710 nn.)

18. 10.: Návrh stanoviska skupiny československých socialistů k usnesení SNR z 29. září 1944 (Cesta ke Květnu, dok. č. 83, s. 275; SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 458, s. 723 n.)

*18. 10.: Zápis o mimořádné plenární schůzi Státní rady. (Včetně rezoluce Státní rady ke zprávě delegace SNR – Cesta ke Květnu, dok. č. 84, s. 277; SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 459, s. 724 n.)

18. 10.: Ministr Němec prezidentovi a předsedovi vlády. Stanovisko k usnesení předsednictva SNR ze 16. října 1944 (Cesta ke Květnu, dok. č. 87, s. 282 n. s datem 20. 10. 44; SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 461, 726 n.)

*po 18. 10.: Referáty zahraničních agentur o tiskové konferenci delegace SNR 18. října 1944.

19. 10.: Prokop Drtina z Banské Bystrice prezidentu Benešovi. Stanovisko o neudržitelnosti terminologie ústavy z roku o jednotném národě československém. (Cesta ke Květnu, dok. č. 85, s. 279; SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 462, s. 727)

*20. 10.: Zpráva velvyslanectví USA o tiskové konferenci delegace SNR a o rozhovoru s delegací.

*20. 10.: Britský velvyslanec Nichols ministrovi zahraničí Anthonymu Edenovi o rozhovoru s delegací SNR.

*20. 10.: Ze zápisu o 164. schůzi ministerské rady.

*říjen: Expertíza Eduarda Táborského k začlenění SNR do struktury státu.

*říjen: Stanovisko prezidenta Beneše připravené pro jednání s delegací SNR.

*22. 10.: Předloha připravená prezidentem Benešem k diskusi s delegací Slovenské národní rady (»Některé další otázky...«)

po 22. 10.: Poznámky prezidenta Beneše k usnesení SNR z 29. září 1944. (Cesta ke Květnu, dok. č. 92, s. 297–300. Druhá, opravená verze Poznámek.)

*22. 10.: Záznam o rozhovoru delegace SNR s prezidentem Benešem.

22. 10: Ministr Stránský v československém vysílání BBC (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 476, s. 741–743)

23. 10.: Ministr Němec prezidentovi a předsedovi vlády. (Cesta ke Květnu, dok. č. 87, s. 282; SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 482, s. 749 n.)

*23. 10.: Zápis o 165. schůzi ministerské rady.

23. 10.: Odpověď československé vlády na usnesení SNR z 29. září. (Cesta ke Květnu, dok. č. 90, s. 288; SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 481) (Předáno 13. listopadu 1944; zde zařazeno k datu 13. listopadu jako dok. č. 30)

23. 10.: Ministr Ripka velvyslanci Fierlingerovi. Pokyn k vyžádání souhlasu sovětské vlády s příjezdem delegace SNR do Moskvy. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 483, s. 751)

23. 10.: Ministr Ripka velvyslanci Fierlingerovi. Sdělení v závěru depeše, že rozhovory se slovenskými delegáty probíhají velmi přátelsky a úspěšně. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 484, s. 752)

24. 10: Záznam dr. Kripnera o rozhovoru s tajemníkem ministra Jána Lichnera Gašem.

*24.–25.10.: Záznam Jaromíra Smutného o rozhovoru s Jánem Ursínym a Juraiem Slávikem.

25. 10.: Ministr Ripka Slovenské národní radě. Sdělení o žádosti přijmout delegaci SNR v Moskvě a dotaz, zda delegace SNR v Londýně má jet také do Moskvy, anebo zda bude vyslána do Moskvy jiná delegace. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 489, s. 756 n.)

27. 10.: Ministr Ripka ministru Němcovi do Banské Bystrice. Stanovisko vlády k úpravě vztahů mezi vládním delegátem a SNR. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 501, s. 769 n.)

27. 10.: Ministr Juraj Slávik v československém vysílání BBC. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 521, pozn. 2, s. 799)

31. 10. Delegace SNR Slovenské národní radě. (Nezveřejněný radiogram, vysílačka Vít)

31. 10.: Ministr Hubert Ripka v československém vysílání BBC. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 521, pozn. 3, s. 799)

01. 11.: Vzkaz z Londýna Slovenské národní radě ve věci rozhlasového vysílání. (Nezveřejněný radiogram, vysílačka Vít)

*2. 11.: Delegace SNR prezidentu Benešovi. Připomínky k Benešovu stanovisku k usnesení SNR z 29. září 1944. (Cesta ke Květnu, dok. č. 93; SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 521, s. 797–799; Vartíková 1984, dok. č. 3, 432, s. 499 n.)

4. 11.: Návrh náčelníka OSS W. Donovana dopravit delegaci SNR do USA.

*05. 11.: Závěrečné souhrnné sdělení prezidenta Beneše delegaci SNR. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 530, s. 805–810)

*06. 11.: Záznam o rozhovoru delegace SNR s prezidentem Benešem.

*08. 11.: Záznam o rozhovoru delegace SNR s prezidentem Benešem.

*10. 11.: Prezident Beneš ministerskému předsedovi Šrámkovi.

*Sdělení československé vlády delegaci SNR s usnesením vlády z 23. října 1944. (Viz údaje u data 23. 10.)

*13. 11.: Delegace SNR prezidentu Benešovi. Dopis na rozloučenou.

16. 11.: Cirkulární depeše ministra Ripky o výsledcích jednání s delegací SNR. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 546, s. 837–842)

*17. 11.: Zpráva velvyslanectví USA o výsledcích jednání delegace SNR.

19. 11.: Ministr Ján Lichner v československém vysílání BBC. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 549, s. 845)

22. 11.: Prezident Beneš velvyslanci Fierlingerovi, Gottwaldovi a Kopeckému k jednání s delegací SNR. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 552, pozn. 1, s. 848 n.)

25. 11.: Velvyslanec Fierlinger prezidentu Benešovi. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 552)

25. 11.: Ministr Němec do Londýna. Žádost o sdělení, zda stanovisko ministra Lichnera tlumočí hledisko vlády. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 549, pozn. 1, s. 846)

*30. 11.: Záznam o rozhovoru ministra Jána Lichnera s majorem Barkerem.

*05. 12.: Zpráva velvyslanectví USA o výsledcích jednání delegace SNR.

09. 12.: Velvyslanec Fierlinger ministru Ripkovi o rozhovorech s delegací SNR po příjezdu do Moskvy. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 546, pozn. 6, s. 841)

21. 12.: Moskevské vedení KSČ Jaroslavu Procházkovi o delegaci SNR. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 546, pozn. 6, s. 841)

1945

01. 01.: Rozhovor Československých listů s delegáty SNR. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 570, s. 921–927)

*06. 01.: Záznam o rozhovoru delegace SNR s pracovníky rozhlasového oddělení československého ministerstva zahraničních věcí 17. října 1944.

05. 02.: Zpráva Gustáva Husáka o přípravách a průběhu povstání. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 576, oddíl IV, s. 967–969)

19. 02.: Rezoluce Státní rady ke zprávě člena vládní delegace F. Uhlíře o pobytu na povstaleckém území. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 577, s. 976 n.)

[1944, po 16. listopadu, Londýn.]

Souhrnná zpráva Huberta Ripky o pobytu delegace Slovenské národní rady v Londýně[28]

Dr. Hubert Ripka[29] Tajné

Slovenská delegace v Londýně

Delegáti Slovenské národní rady Ján Ursíny,[30] Laco Novomeský[31] a pplk. Vesel Mirko[32] přiletěli přes Itálii do Londýna ve středu 11. října 1944, ale strávili dva dny v *Patriotic School*, kde jim nejdříve řadu otázek kladli Angličané. Ursíny mně vypravoval, že ve čtvrtek 12. října 1944 přišel je navštívit velvyslanec Nichols,[33] omlouval se, že je nutno, aby prošli touto procedurou, kterou procházejí všichni cizinci přicházející za války do Londýna, pak se ho ptal, zda uznávají prezidenta Beneše. Ursíny mu řekl, že se to rozumí samo sebou a že je to vidno už z toho, že přijeli k prezidentu Benešovi a k československé vládě. Nichols mu řekl, že to velmi potěší prezidenta Beneše. Nichols se ho pak ptal, zda jsou opravdu pro ČSR, a bylo prý vidět, že ho velmi těšilo, když mu dali zcela pozitivní odpověď.[34] Major Barker[35] se jich ptal, zda byli ve styku s Prídavkem[36] a zda chtějí tady v Londýně navázat styk s Prídavkem a ostatními, a zřejmě prý byl překvapen, když od nich dostal kategoricky zamítavou odpověď.

Ursíny a Novomeský přijeli do Londýna v pátek 13. října 1944, pplk. Vesel dostal se z *Patriotic School* až v sobotu 14. října 1944.

Pozvali jsme hned v pátek Ursínyho a Novomeského na večeři, kterou dával Masaryk.[37] Vedle všech členů vlády kromě Šrámka[38] účastnili se jí také Maxa[39] a Nosek[40] a na přání Novomeského také Clementis[41]. Během večeře mluvil zejména Ursíny a vykládal, jak došlo k povstání a k organizaci Slovenské národní rady. Zvlášť zdůrazňoval, že k dohodě mezi slovenskými skupinami došlo už o Vánocích 1943 a že ji poslali prezidentu a vládě do Londýna a že ji pan prezident vzal na vědomí ve své odpovědi, která přišla na Slovensko 7. dubna 1944.[42] Ministři tím byli překvapeni, protože jim o této dohodě ani o odpovědi pana prezidenta nic nebylo známo. Ursíny i Novomeský zdůrazňovali, že mezi občanským a komunistickým blokem je shoda ve všech hlavních otázkách a že všichni na Slovensku se pokládají za zvláštní národ, a to tak samozřejmě, že se o tom s nikým nediskutuje. Na dotazy o uskupení stran Novomeský řekl, že myslí, že k čemu nyní došlo, mělo by být trvalé, a zejména že už zůstane trvalým sjednocení komunistů a sociálních demokratů. Ursíny řekl, že mnoho přátel se domnívá, že by bylo nejpřijatelnějším, aby se vytvořily postupně tři strany. Novomeský řekl, že komunisté si to představují tak, že bude centrální vedení, ale organizačně že bude zvláštní komunistická strana česká a zvláštní komunistická strana slovenská. Ursíny řekl, že jeho přátelé se domnívají, že by měly být jednotně vedené, jednotně organizované strany československé. V této souvislosti také Ursíny vykládal za souhlasu Novomeského, že divně

[28] Text není datován. Vzhledem k tomu, že v závěru zprávy se hovoří o cirkulární depeši ze 16. listopadu 1944, nemohla být zpráva napsána dříve. Jedna z příloh k Ripkově zprávě (čís. 4 v původním souboru příloh), opis zprávy o rozhovoru delegace Slovenské národní rady s pracovníky rozhlasového oddělení československého ministerstva zahraničních věcí konaném 17. října 1944, je ovšem datována až 6. ledna 1945. To by mohlo vyhotovení zprávy posunout až do ledna 1945. Zdráhám se přijmout tak pozdní datum vzhledem k jejímu obsahu; nedovedu si představit, že by do textu nebyl pronikl nejmenší ohlas dalšího vývoje či osudů delegace v Moskvě, kdyby byl psán až v lednu. Je možné i takové vysvětlení, že koncept zprávy byl nadiktován už v listopadu, ale definitivní vyhotovení, do něhož byly začleněny také odkazy na přílohy, bylo napsáno později, tj. po 6. lednu 1945. Datum 6. ledna 1945 se ovšem na opis zprávy o jednání o rozhlasovém vysílání mohlo dostat i nedopatřením.

[29] Hubert Ripka (1895–1958 v Londýně), historik, novinář, politik, od poloviny 30. let organizován v národněsocialistické straně, v říjnu 1938 odešel do zahraničí, 1939–1940 člen Československého národního výboru v Paříži, 1940–1941 státní tajemník, 1941–1945 státní ministr v čs. ministerstvu zahraničních věcí v Londýně.

[30] Ján Ursíny (1896–1972), vysoký funkcionář agrární strany, v říjnu 1938 signatář žilinské dohody, přední činitel občanského odboje, spoluzakladatel ilegální SNR, člen předsednictva povstalecké SNR a pověřenec pro věci hospodářství a zásobování.

[31] Ladislav Novomeský (1904–1976), básník, redaktor, jeden z představitelů slovenské levicové inteligence, spoluzakladatel ilegální SNR, člen předsednictva povstalecké SNR za Komunistickou stranu Slovenska.

[32] Mirko Vesel (1903–1976 v SRN), voják z povolání, od 1940 v ministerstvu národní obrany v Bratislavě, spolupracovník občanských odbojových skupin, zejména Vavra Šrobára, za povstání přednosta politické správy 1. čs. armády na Slovensku.

[33] Philip B. B. Nichols (1894–1962), britský diplomat, od 1941 vyslanec, od 1942 velvyslanec u čs. exilové vlády v Londýně.

[34] Srv. Nicholsovu zprávu o rozhovoru s delegací, dok. č. 4.

[35] Majora Barkera se mi nepodařilo blíže identifikovat. Ve spisech *Foreign Office* jsem se s tímto jménem nesetkal. Mohl být z ministerstva obrany (*War Office*) nebo z úřadu *Special Operations Executive*. Viz dále dok. č. 33, zpráva referenta F. Hníka o rozhovoru majora Barkera s ministrem Lichnerem.

[36] Peter Prídavok (1902–1966 v Londýně), novinář, 1938–1939 vedoucí tiskového odboru slovenské vlády a Slovenské tiskové kanceláře v Bratislavě. 1939 emigroval do Paříže, kde se stal tajemníkem Slovenské národní rady vedené Milanem Hodžou, od 1940 působil jako novinář a politik v Londýně, 1943 obnovil Slovenskou národní radu s představou federovaného svazu středoevropských států.

[37] Jan Masaryk (1886–1948), diplomat a státník, 1925–1938 čs. vyslanec ve Velké Británii, po Mnichovu rezignoval na vyslanecký úřad, 1939 přednáškové turné v USA, 1940 ministr zahraničních věcí a 1942–1945 náměstek předsedy čs. exilové vlády, od 19. září 1944 pověřen i řízením ministerstva národní obrany.

[38] Jan Šrámek (1870–1956), politik a státník, 1919–1938 předseda Československé strany lidové, 1939 odešel do exilu, od listopadu 1939 do června 1940 úřadující místopředseda Československého národního výboru v Paříži, 1940–1945 předseda exilové vlády v Londýně.

[39] Prokop Maxa (1883–1961), diplomat a politik, do 1939 v diplomatických službách, od 1940 člen, 1941–1945 předseda československé Státní rady.

[40] Václav Nosek (1892–1955), zakládající člen KSČ, od 1929 člen jejího ústředního výboru, 1939–1945 vedoucí činitel komunistické emigrace ve Velké Británii, od listopadu 1941 člen, od 1942 místopředseda Státní rady.

[41] Vladimír (Vlado) Clementis (1902–1952), právník, spisovatel, slovenský politik. Od roku 1927 funkcionář bratislavské krajské organizace KSČ, v květnu 1939 odešel přes Polsko do SSSR, odtud do Francie a po jejím pádu do Anglie. V letech 1941–1945 pracoval v československém vysílání BBC (pseudonym Peter Hron). Od ustavení Právní rady v únoru 1942, čvrté složky čs. státního zřízení v exilu vedle prezidenta, vlády a Státní rady, byl jejím členem.

[42] Text Benešovy odpovědi adresovaný »sjednocenému politickému vedení na Slovensku« byl datován 28. 3. 1944. Viz SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 54, s. 177–181.

působilo, když Stránský[43] a Ripka v době, kdy se rozvíjel těžký boj, žádali, aby ve Slovenské národní radě byli zastoupeni národní socialisté.[44] Ostatně jsou tam někteří bývalí národní socialisté, ale jen za své osoby. Tak např. dr. Josko,[45] který je švagrem Ursínyho (Novomeský i Vesel soukromě mně řekli, že Josko je malý intrikán a že dělá jen Ursínymu agenta). Stránský a Ripka hned vysvětlili, proč došlo k tomuto dotazu (souviselo to se zprávou Uhlířovou[46] z Moskvy o stanovisku Šmidkeho[47] k národním socialistům – viz přílohy).[48] Oba delegáti také vyslovovali podiv nad některými vzkazy vlády Slovenské národní radě, i z těchto náznaků bylo hned patrno, jak značná je tam mezi nimi na Slovensku nedůvěra k vládě. Jinak večer byl vyplněn řadou osobních dotazů přítomných Slováků na známé, přátele atd.

Po večeři šel jsem s Novomeským a Clementisem do Clementisova bytu. Politicky bylo zajímavé, že Novomeský nám vykládal, že na Slovensku mohlo dojít k dohodě všech teprve po uzavření sovětsko-československé dohody,[49] protože teprve pak všem bylo jasno (prakticky to znamenalo komunistům), že zas bude Československá republika. Laco docela otevřeně řekl, že bylo dosti nálady pro to, aby se Slovensko připojilo k Sovětskému svazu. Zároveň otevřeně vykládal o tom, že na Slovensku byl poměrný blahobyt, že titíž lidé, kteří se roku 1939–1940 sami sobě smáli, že jsou vysokými úředníky nebo direktory, že to nedovedou a že to proto musí zkrachovat, pomalu se to naučili, že i když je jasno, že to všechno byla válečná konjunktura, lidé nabyli přesvědčení, že to také sami dovedou dělat a že se s tímto stavem musí počítat. Návrat k poměrům z roku 1938 je nemožný, slovenský národ dnes je uvědomělý a sebevědomý, a jen když se uzná slovenský národ a když se bude přihlížet ke stavu vytvořenému za posledních šest let, bude možno obnovit ČSR. S ideou československé jednoty ve smyslu národně-etnickém nikdo nepochodí, naopak, vyvolal by takové reakce, že by nebylo možno dát ČSR dohromady. Proto nechápali čechoslovakismus prezidenta Beneše a československé vlády, proto takový Slávik[50] nebo Bečko[51] jsou dnes prostě na Slovensku nemožní. Českoslo-

[43] Jaroslav Stránský (1884–1973 v Londýně), právník, novinář a politik, od 1934 profesor Masarykovy univerzity, 1918–1921 a 1929–1938 poslanec Národního shromáždění, 1939 odešel do exilu v Londýně, 1940–1945 ministr spravedlnosti čs. exilové vlády.

[44] K tomu viz SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 225 (s. 405 n.), 281 (s. 485), 318 (s. 538).

[45] Matej Josko (1907–1969 ve Washingtonu), člen ilegální a pak povstalecké SNR, vedoucí úřadu předsednictva SNR. Josko byl od 1935 členem a v roce 1938 členem vedení Československé strany národněsocialistické strany na Slovensku, patřil však k činitelům budoucí Demokratické strany.

[46] František Uhlíř (1900–1980 v Kanadě), národněsocialistický politik a publicista, 1939 odešel přes Polsko do Francie, od 1940 člen a 1942–1945 místopředseda Státní rady. 1944–1945 člen vládní delegace pro osvobozené území, která se koncem srpna 1944 setkala v Moskvě s představiteli slovenského odboje K. Šmidkem a M. Ferjenčíkem.

[47] Karol Šmidke (1897–1952), člen KSČ od jejího založení 1921, od 1935 poslanec Národního shromáždění, od srpna 1939 v exilu v Moskvě, odkud byl vyslán na Slovensko obnovit činnost ilegální komunistické strany, podílel se na vzniku ilegální SNR, od 4. srpna do 5. září jako její delegát v Sovětském svazu, spolu s Vavrem Šrobárem předseda povstalecké SNR, na takzvaném sjednocovacím sjezdu 17. září 1944 zvolen předsedou KSS.

[48] Míněna příloha č. 11 z původního souboru příloh k Ripkově zprávě – zpráva člena vládní delegace Uhliře pro ministra Stránského o postavení národněsocialistické strany na povstaleckém území Slovenska, odeslaná 13. října 1944 radiotelegraficky z Banské Bystrice. (Srv. SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 422, s. 673 n.)

[49] Československo-sovětské smlouvy z 12. prosince 1943.

[50] Juraj Slávik (1890–1969 ve Washingtonu, D. C.), spisovatel, politik, významný funkcionář agrární strany na Slovensku, 1929–1932 ministr vnitra ČSR, pak v diplomatických službách, 1936–1939 čs. vyslanec ve

venské vládě hrozně uškodilo její prohlášení z 30. června 1943, kde vyhlašovala suverénní československý národ.[52] Od té doby nastalo velké odcizení a nedůvěra k londýnské vládě, a ta se dá překonávat jenom pomalu. Slovenský národ za dvacet let Republiky pomocí Čechů, za kterou jsou Slováci upřímně vděčni, pozvedl se kulturně a sociálně a nyní během této války nabyl plného národního uvědomění a sebevědomí. Československo může být znovu vybudováno výlučně jen na základě rovnoprávnosti národa slovenského, českého a karpato-ukrajinského. Bratislavská vláda obratně využívala nemožný a překonaný čechoslovakismus prezidenta Beneše a londýnské vlády k tomu, aby strašila slovenský národ návratem bývalé ČSR a aby tak znesnadňovala práci jim, kteří stáli o obnovu ČSR.

Jinak v poznámkách spíše žertovných Novomeský dával najevo, že vůbec londýnskou vládu neberou vážně na vědomí a že se Slovenská národní rada pokládá za výlučný orgán, který rozhoduje o Slovensku. Velmi mne zajímalo, co a jak Laco mluvil o stycích těch, kteří byli v tzv. podzemí, s bratislavskými režimisty. Bylo patrno, že byli ve stálém styku, že jedni o druhých věděli a že si velmi familiérně vzájemně vypomáhali nebo přinejmenším dobře si rozuměli. Novomeský, který byl třikrát zavřen, zůstával přesto ve stycích s Machem[53] a využíval svoje osobní známosti k intervencím u Macha pro žalářované atd. Také mně bylo jasno, že jim jinak na bratislavské vládě nevadilo a nevadí, že jsou proti ČSR, nýbrž jen to, že jsou ve službách nacistů a že představují klerikální a fašizující režim (to mně pak potvrdil Stránský, když mně vypravoval, že Novomeský a Clementis otevřeně mu řekli, že Tiso a jeho lidé nebyli by stíháni proto, že byli pro odtržení od Československa a že byli pro slovenský stát, nýbrž proto, že byli ve službách nacismu a že jsou fašisté). Zároveň jsem viděl, že styky s Čechy vlastně neměli, že to bylo náhodné a že těchto styků nebylo, protože o ně nestáli ani o ně neusilovali.

Novomeský mluvil vřele o Češích, když vzpomínal na pražské kulturní a literární pracovníky nebo když říkal, jak se na Slovensku styděli, když byl zavražděn Heydrich a nastalo strašné pronásledování Čechů. Novomeský přede mnou vytýkal Clementisovi, že [an]i on, Clementis, se jim nezdál dost slovenský ve svých rozhlasových vysíláních a že měli obavu, že i on, Clementis, podléhá londýnskému čechoslovakismu. (Pod tím dojmem Clementis si hned pospíšil a ve svých rozhlasových projevech, které od té doby dělal, nasadil radikální notu slovenského nacionalismu. Korbel[54] mně důvěrně říkal, že si mu Clementis trpce stěžoval na prezidenta. Když na Slovensko teď přijel Šverma[55] a když mu Novomeský vytýkal, proč nechávali Clementise stranou, Šverma mu řekl, že

Varšavě, 1939–1940 člen Československého národního výboru v Paříži, 1940–1945 ministr vnitra a školství v čs. exilové vládě v Londýně. Hlásal a obhajoval ideologii čechoslovakismu.

[51] Ján Bečko (1889–1972), sociálněmokratický politik, od 1938 v emigraci, 1939–1940 pracovník prezidentské kanceláře, 1940–1941 státní tajemník, 1941–1942 ministr pověřený vedením Nejvyššího kontrolního úřadu, 1942–1945 ministr sociální péče, současně pověřený vedením ministerstva zdravotnictví a tělesné výchovy.

[52] Viz SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 13, s. 79 nn.

[53] Alexander (Šaňo) Mach (1902–1980), novinář a politik, významný činitel Hlinkovy slovenské ľudové strany, 1938–1940 šéf úřadu propagandy, 1940–1945 ministr vnitra Slovenské republiky.

[54] Josef Korbel (Körbel) (1909–1977 v Coloradu), diplomat a politolog. Za války v ministerstvu zahraničních věcí v Londýně, mj. řídil rozhlasové vysílání čs. exilové vlády.

[55] Jan Šverma (1901–1944), novinář a komunistický politik, 1935–1938 poslanec Národního shromáždění, od listopadu 1938 člen zahraničního vedení KSČ v Moskvě, 28. září 1944 byl spolu s Rudolfem Slánským a Markem Čulenem letecky dopraven do Banské Bystrice. Zahynul 10. listopadu 1944 při ústupu povstalců do hor.

sám prezident, když byl v Moskvě, jim řekl, že i Clementis sdílí jeho názor o jednotě československého národa.) Laco v celém rozhovoru byl milý a příjemný, tak jak je v jeho ušlechtilé povaze, ale tím více na mne působilo všechno, co vykládal. Odcházel jsem pozdě v noci velmi stísněn. Bylo mně jasno, jak velké nastalo odcizení mezi Slováky a Čechy.

V sobotu a v neděli 14. a 15. října 1944 všichni tři slovenští delegáti byli u prezidenta. O tom záznam v příloze.[56]

V pondělí 16. října 1944 podávali výklad vládě. Šrámek zbytečně dvakrát zdůraznil, že je to neformální schůze a že to není řádná ministerská rada.[57] Mluvil vlastně jen Ursíny. Skončil svůj výklad přečtením usnesení Slovenské národní rady z 29. září 1944, tak jak [je] v příloze.[58] Debaty ve vlastním slova smyslu nebylo, jen já jsem se pokusil hned o některá vysvětlení. Jinak všichni ministři dělali projevy vítající historický okamžik prvého styku vlády a zahraniční akce s představiteli domácího odboje. O průběhu schůze viz přílohu.[59]

V úterý 17. října 1944 Ursíny a Novomeský odpovídali na dotazy rozhlasové komise v MZV. O tom příloha.[60]

[56] V souboru původních příloh k Ripkově zprávě je záznam označen jako příloha 1. Tento strojopisný originál bez označení původce je jiné vyhotovení textu záznamu než to, z něhož pochází strojopisná kopie uložená ve fondu Edvard Beneš v Archivu Národního muzea, použitá jako předloha dok. č. 7. Ze srovnání obou verzí vyplývá, že text v souboru příloh k Ripkově zprávě je na jednom místě zkomolen, a je tedy nutně pozdějším vyhotovením či opisem textu původnějšího. Součástí přílohy 1 je pětistránkový text s nadpisy »Positivní fakta« (s. 1), a »Negativní fakta« (s. 2–5), který se publikuje níže jako dok. č. 10.

[57] Srv. výňatky ze zápisu o schůzi ministerské rady 13. října (dok. č. 6), kde bylo o schůzce rozhodnuto, a také zápis o schůzi ministerské rady 20. října (dok. č. 16).

[58] Příloha 2 souboru původních příloh Ripkovy zprávy. Obsahuje kromě opisu usnesení SNR z 29. září také opisy pověřovací listiny Ursínyho a Novomeského a zápis o tajném zasedání SNR z 29. 9. 1944. Srv. dok. č. 2 a 3.

[59] Příloha se nedochovala. V souboru původních příloh k Ripkově zprávě je pouze lístek s těmito údaji: »Příloha č. 3. Průběh schůze min. rady z 16. X. 1944 (nemáme).« Zápis o této schůzi není uložen v souboru zápisů o schůzích ministerské rady uložený v Benešově fondu Archivu ÚTGM. Naproti tomu je v souboru záznamů o schůzích čs. exilové vlády v SÚA (fond PMR-L) složka nadepsaná 18. 10. 1944, v níž je blok 55 listů s těžko čitelnými poznámkami psanými tužkou. Záznam začíná těmito údaji: »Schůzka vlády se slov. deleg. 18. X. 44. Přítomni: Šr., Beč, Feier, Maj, Rip, Sláv, Strán, posl. Ursíny, Laco Novomestský [sic!] a mjr. Vesel. Předseda Šrámek (v 11 h.)...« – Na posledním, volně přiloženém listu je text psaný odlišným, čitelnějším rukopisem než celý blok poznámek: »Nechci opakovat, co druzí ministři řekli. Byli jsme politickými žebráky, když jme přišli do ciziny. Naši existenci pol. a stát. jsme pověsili na jeden pevný bod – Beneše. Co jsme [nečitelné slovo] prožili v Paříži a zde, budoucnost ukáže. Dnes se vzpomíná, že jsme dosáhli svou jednomyslností zahraničně-politicky uznání všech spojených národů.« (SÚA Praha, PMR–L, kart. 105.) – Považuji za prokázané, že se členové vlády sešli s delegací SNR 16. října. Potvrzuje to i rukopisný záznam přednosty prezidentské kanceláře Jaromíra Smutného tohoto znění: »16. 10. 44. Zedtwitz: Ranní schůze vlády (ne min. rada, na tom prý Šrámkovi hlavně záleželo) trvala od 1/2 11 do 2 hod. Nálada velmi srdečná, přátelská, místy dojímavá. Zdůrazňováno, že jsme se navzájem neodcizili. Mluvil jen Ursíny, ne oba druzí. Vylíčil, jak to dělali, přečetl ‚prohlášení'. Debaty nebylo, až si to ministři přečtou. Ohledně ‚národa'– až co rozhodne většina lidu doma, to se přijme. Upozorňováno na důležitost držet se ústavy. Dohodnuto, že [?tři; zřetelné je pouze začáteční písmeno krátkého slova] ministři budou mít s nimi rozhovory o pracích resortů, přípravách atd., a pak bude na konci závěrečná schůzka.« (ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 483/4.) Srv. též údaje v knize *Spomienky na Slovenské národné povstanie* Jána Ursínyho, c.d., s. 94. – Viz dále část zápisu o schůzi ministerské rady 20. října a zápis o schůzi 23. října 1944 (dok. č. 16 a 21).

[60] V souboru původních příloh k Ripkově zprávě označena jako příloha č. 4 – viz dok. č. 35.

Ve středu 18. října 1944 odpoledne podávali výklad mezinárodním žurnalistům. Drželi se znamenitě, ve všem všudy zdůrazňovali, že slovenský národ chce obnovu ČSR a že se příští poměr mezi Čechy a Slováky upraví jen vnitropoliticky jejich vzájemnou dohodou. Žurnalistům ovšem nebylo jasno, jak si tento příští poměr představují, neboť například výslovně odmítli autonomii. Pro ně ovšem pojem a slovo autonomie jsou totožné s pojmem autonomie luďácké. Když se někdo ptal na žilinskou dohodu,[61] pohotově odpověděl pplk. Vesel: »Odmítáme ji,« a obrátil se na vedle sedícího Ursínyho se slovy: »Nech sa páči, pán poslanec.« Ursíny, který byl jedním z autorů žilinské dohody, obratně pak vysvětlil, že žilinská dohoda byla už výsledkem Mnichova a katastrofální situace jím vytvořené, a že proto nemůže mít žádnou platnost. Novomeský, chtěje ukázat, jak všichni svorně v Slovenské národní radě spolupracují, říkal, že je vhodno, aby se řeklo, že Ursíny byl jedním z nejbližších spolupracovníků ministerského předsedy Hodži[62] a že byl vlastně jeho *alter ego*. Ursínymu to bylo nepříjemné, Masaryk to sice nepřeložil, ale bylo mezi žurnalisty několik, kteří rozuměli česky. Masaryk, který se právě vrátil od naší jednotky z Francie, byl dost unaven, proto nepřekládal tak výrazně, jak by bylo třeba. O této konferenci, která z hlediska mezinárodního je velikým úspěchem, druhý den britský tisk nepřinesl téměř nic. Dověděli jsme se, že *Ministry of Information* na přání *Foreign Office* dalo pokyn, aby se o tom nepsalo, protože prý by si to Rusové mohli vykládat tak, že snad se Angličané vměšují do věcí státu, který jest ve sféře vlivu sovětského. Ve skutečnosti se panu Robertsovi[63] a *tuti quanti* nějak nezamlouvalo, že slovenští delegáti se vyslovovali rozhodně pro jednotnou ČSR a stejně rozhodně vyslovovali loajálnost Slovenska k prezidentu Benešovi a čs. vládě. Bylo pro všechny velikým překvapením, když na dotaz, co soudí o projevu Osuského,[64] Novomeský řekl, že Osuský nikoho na Slovensku nezajímá, a když Ursíny kategoricky prohlásil, že odmítají od a do z, co nyní Osuský napsal v souvislosti se slovenským povstáním. Major Barker, který byl konferenci přítomen, hned druhého dne mně říkal, že na *Foreign Office* výklady slovenských delegátů působily doslova senzačně, že se o věci posílala hned zvláštní zpráva Edenovi do Moskvy[65] a že nastává obrat i u těch, kteří jsou proti nám zvlášť zavile předpojati. Konference měla velký ohlas v tisku americkém. V britském tisku objevilo se několik článků kolem 28. října, ale byly to články, které napsali moskevští korespondenti britských listů. V tom se potvrzovalo, eventuelně dodatečně, že se *Ministry of Information*

[61] 6. října 1938 podepsali zástupci republikánské (agrární), živnostenské a národněsocialistické strany v Žilině dokument připravený vedením Hlinkovy strany, v němž se připojili k jejímu návrhu na vydání ústavního zákona o autonomii Slovenska a na okamžité odevzdání vládní a výkonné moci na Slovensku do rukou slovenské vlády, kterou měl sestavit Jozef Tiso. Dokument, na němž byly také podpisy Jána Ursínyho a Jána Lichnera, je znám jako žilinská dohoda.

[62] Milan Hodža (1878–1944 v USA), politik a státník, zakladatel slovenské agrární strany, 1935–1938 předseda vlády ČSR, 1938 emigroval do Švýcarska, odtud do Paříže, kde byl předsedou krátkodobě existující Slovenské národní rady, a 1940 do Velké Británie, 1941 přesídlil do USA; 1940–1944 člen Státní rady, 1940–1941 její místopředseda. Jako kritik unitárního pojetí československého státu a stoupenec myšlenky federace středoevropských států pod patronací USA odmítl spolupráci s E. Benešem a jeho koncepci obnovy předmnichovské ČSR.

[63] Frank K. Roberts, britský diplomat, 1944 byl vedoucím oddělení střední Evropy (*Foreign Office, Central department*), do něhož spadala agenda Československa.

[64] Štefan Osuský (1889–1973 ve Washingtonu, D. C.), diplomat, 1921–1940 čs. vyslanec ve Francii, 1939–1940 člen Československého národního výboru v Paříži, 1940–1942 ministr čs. exilové vlády a člen Státní rady v Londýně. Rozešel se ve zlém s exilovým státním zřízením reprezentovaným E. Benešem.

[65] V materiálu středoevropského odděleni britského *Foreign Office* podobná zpráva nebyla zjištěna.

nerozpakuje pouštět do tisku o našich věcech to, co přichází z Moskvy, takže Rusové si nemohou stěžovat, že se jim Angličané do toho míchají. O těchto tiskových věcech jsou také některé podrobnosti v přílohách.[66]

Ve středu 18. října 1944 dopoledne podávali všichni tři delegáti zprávu Státní radě. Protokol je v příloze.[67] Byl jsem velmi překvapen, ovšem ne snad jen já, že Novomeský končil napsaný projev vzpomínkou na luďácký výrok: i za cenu Republiky.[68] Také z toho mně bylo patrno, že jsou to především komunisté, kteří docela v šlépějích hlinkovců nejradikálněji ze všech pěstují slovenský nacionalismus a že si slibují, že pro sebe nejvíce vytěží z tohoto slovenského nacionálního radikalismu.

Den předtím, 17. října 1944 kvečeru, pozval jsem Novomeského na obvyklou naši schůzku s komunisty. Byl jsem překvapen, když jsem shledal, že se teprve při této příležitosti Novomeský sešel se zdejšími komunisty. Přítomni byli Nosek, který ho viděl spolu s námi ostatními na Masarykově večeři 13. října 1944, dále Spurný[69], Hodinová[70], Lašťovička[71] a Kreibich[72]. Z naší strany Stránský, David[73], Slávik, Fürth[74] a já. Komunistům nebylo příjemné, že Novomeský na tuto schůzku přišel s Clementisem[75]. Novomeský vykládal celkem velmi mírně o situaci na Slovensku a ve formě mnohem mírnější než v pátek 13. října u Clementise opakoval, co mně tam říkal o slovenském národě atd. Stránský a já jsme se ho pak ptali, jaké mají představy o příštím ústavním a administrativním uspořádání. S jistou ostýchavostí nám řekl, že se mezi nimi uvažovalo i o federaci. Když jsme se pak ptali, co to konkrétně znamená, nemohl nám dát žádnou určitější odpověď, jen stále insistoval, že slovenský národ musí být rovnoprávný s národem českým a že si o svých věcech musí rozhodovat sám, že návrat ke stavu z r. 1938 je nemožný, že čechoslovakismus by znemožnil obnovení Republiky, zkrátka byl výrazný ve všem

[66] V souboru příloh k Ripkově zprávě – pod číslem 5 – je v anglickém znění i v českém překladu přehled referátů diplomatických korespondentů tří amerických tiskových agentur, pořízený ministerstvem zahraničních věcí. České znění viz dok. č. 13. K tiskové konferenci viz rovněž debatu ve schůzi vlády 20. října 1944 (dok. č. 16).

[67] Příloha č. 6 v původním souboru příloh k Ripkově zprávě – viz dok. č. 12.

[68] Tamtéž, předposlední odstavec přílohy A.

[69] Gríša (Jindřich) Spurný (1906–1978), novinář a komunistický politik, ve třicátých letech vedoucí redaktor *Rudého práva* a *Rovnosti*, 1939–1945 ve Velké Británii.

[70] Anežka Hodinová-Spurná (1895–1963), komunistická funkcionářka, 1928–1939 poslankyně Národního shromáždění, 1939 odjela do Velké Británie, členka celobritského vedení čs. komunistické emigrace, od listopadu 1941 členka Státní rady.

[71] Bohuslav Lašťovička (1905–1981), člen KSČ od 1931, redaktor, 1937–1938 ve Španělsku jako člen mezinárodních brigád, za války člen celobritského vedení čs. komunistické emigrace.

[72] Karel Kreibich (1883–1966), novinář a politik německé národnosti, od 1902 člen a funkcionář rakouské sociálnědemokratické strany, jako jeden z představitelů tzv. liberecké levice spoluzakladatel KSČ, ve dvacátých letech její vysoký funkcionář, od 1924 funkcionář Komunistické internacionály, 1921–1925 poslanec Národního shromáždění, 1935–1938 senátor, od 1938 ve Velké Británii, člen čs. Státní rady od listopadu 1941 do 1945.

[73] Josef David (1884–1968) národněsocialistický politik a novinář, 1921–1938 poslanec Národního shromáždění, od října 1939 činitel zahraničního odboje v Jugoslávii, Řecku a Jeruzalémě, od 1941 v Londýně, člen Státní rady 1940–1945.

[74] Julius Fürth (po válce Firt) (1897–1979 v Mnichově), novinář, ředitel nakladatelství a politik, 1939 emigroval do Velké Británie, 1940–1945 člen Státní rady a pracovník informační služby čs. ministerstva zahraničních věcí.

[75] Clementis byl za údajnou kritiku sovětsko-německého paktu ze srpna 1939 vyloučen z KSČ, čs. komunistickou emigrací byl ostrakizován.

tom, co by nemělo být, ale nedovedl říci, co by mělo být. Dost otevřeně také řekl, že i když se mnoho věcí pozitivně vyjasnilo v jejich rozhovorech s panem prezidentem, nejsou spokojeni, protože prezident trvá na koncepci československého národa a protože chce jen decentralizaci založenou na čtyřech zemích. Velmi však byli spokojeni tím, co jim prezident vykládal o nové orientaci naší zahraniční politiky. Doma všem se rozumí, dodával Novomeský, samo sebou, že půjdeme do všech důsledků se Sovětským svazem a že se definitivně opustí všelijaké kombinace se Západem – proti němu zůstala trvalá nedůvěra po mnichovské zradě. Když se Novomeský ptal, co nyní udělá vláda, řekl jsem, že v každém případě vláda jim dá svoje stanovisko k tomu, co vykládali ve včerejší schůzi ministerské rady, že se na všechno díváme z hlediska praktické účinnosti a že nám jde o to, aby se v náležité formě upravil vztah Slovenské národní rady k prezidentu a vládě, což podle mého mínění bude možno v té formě, že vláda ve smyslu svého vyhlášení o národních výborech uzná prostě Slovenskou národní radu jako kompetentní orgán pro vedení boje a pro administrativu na Slovensku. Podrobně jsem vyložil, jak nám všem, Slovenské národní radě stejně jako vládě, musí záležet na tom, aby nevzniklo nějaké dvojvládí, aby nám nevznikla podobná situace, jako je u Poláků nebo Jihoslovanů atd. V tom všem, co jsem vykládal, i o tom, co udělá vláda, byl jsem velmi horlivě podporován Noskem. Na Clementisovi bylo vidět jisté rozpaky. Dostal se pak do dosti prudké půtky nejdříve se Stránským o tom, do jaké míry vůbec vláda, resp. Státní rada jsou ještě oprávněny, aby vydávaly návrhy dekretů, když tu je Slovenská národní rada, která převzala i moc zákonodárnou, a když na Slovensku jsou poměry a situace, na které se nedají aplikovat normy zde už přijatých nebo proponovaných dekretů. Ale do toho se pak pustili dost ostře komunisté, kteří zdůrazňovali, že vláda i Státní rada jsou povinny, aby vydaly aspoň rámcové dekrety, že při tom nelze myslet jen na Slovensko a na speciální situaci, která se tam vytvořila ozbrojeným povstáním, nýbrž na celou Republiku. Zvlášť prudce Clementisovi odporovala Hodinová a také Kreibich, který vůbec velmi určitě zastával stanovisko, že vláda je pro celou Republiku a že musí být uznávána všemi, tedy také Slovenskou národní radou. Clementis zřejmě před Novomeským dělal slovenského radikála. Při rozchodu řekl mně stranou Nosek: tak jste viděl, jak pan Clementis chce přetrumfnout celou Slovenskou národní radu, co, ale ona vůbec se ta horká slovenská polívka nebude tak rychle jíst.

Ve středu 18. října večer byl u mne několik hodin pplk. Vesel. Velmi se mně zamlouval, jednak svojí otevřeností, jednak svou zřejmě upřímnou oddaností Republice. Z jeho výkladu si poznamenávám toto: Slovenské povstání nevzniklo z iniciativy Slovenské národní rady. Je sice pravda, že se konaly přípravy a že byly určité dohody mezi politickými a vojenskými činiteli, ale vlastní akce byla zahájena v Banské Bystrici vojáky (přičemž Vesel zdůrazňoval svoji roli při obsazení tamějšího velitelství, zatímco se v té chvíli Golian[76] choval pasivně). Vesel se tam teprve dověděl, že se v blízkosti ukrývá Šrobár[77], a rychle se s ním dohodl o první proklamaci.[78] Teprve potom se začali

[76] Ján Golian (1906–1945), voják z povolání, 1944 v hodnosti podplukovníka slovenské armády, stál v čele ilegálního vojenského ústředí, 1. září jmenován velitelem 1. čs. armády (povstalecké) na Slovensku, povýšen na plukovníka a generála, od 7. října zástupce generála Viesta, který se ujal po příchodu do Banské Bystrice velení. Zajat 3. 11. 1944 Němci, odsouzen k smrti a popraven v koncentračním táboře ve Flossenbürgu.

[77] Vavro Šrobár (1867–1950), politik, 1918–1920 ministr s plnou mocí pro Slovensko, 1921–1922 ministr školství, 1923–1937 působil na Univerzitě Komenského; vedoucí činitel agrární strany, 1925–1935 senátor, za války se kolem něho zformovala odbojová skupina stoupenců prezidenta Beneše, v prvních dnech

sjíždět páni politikové a dávali se dohromady teprve 1. a 2. září 1944. Slavnostní jejich deklarace, datovaná 1. září 1944, byla ve skutečnosti schválena o několik dní později. Vesel se netajil svou nespokojeností s postupem Goliana, který na jaře podlehl Ursínymu a vytlačil z vojenského vedení Vesela. Tyto věci Vesel líčil celkem shodně se zprávou, kterou nám z Istanbulu poslal Hela.[79] Vesel velmi otevřeně a chvílemi prudce kritizoval Ursínyho jako politického machra a čachráře, velmi chválil Šrobára, celkem s respektem se vyslovoval o Šmidkem, ale Husáka[80] líčil jako sice nadaného člověka, ale zároveň velmi ambiciózního a fanatického komunistu. Politikářům jako Ursíny a Husák se jistě nelíbilo, že vojáci hned přísahali věrnost Republice podle staré formule, a snad ani Šmidke nebyl s tím spokojen. Sloučení komunistů a sociálních demokratů rychle provedli komunisté, ale je mnoho sociálních demokratů, i těch, kteří byli na sjednocovacím sjezdu, kteří nejsou s tím spokojeni. V občanském bloku je to ještě horší, je tam mnoho intrik a osobních ambicí, všichni by chtěli být ministry.

Vesel celkem chválil Lettricha.[81] O dr. Joskovi se vyjadřoval s opovržením jako o intrikánském agentovi Ursínyho. Šrobár je přes své stáří duševně velmi čilý, ale snadno ho zneužívají dobrodruhové a materialisté. Za prezidentem Benešem jde nejen ohromná většina vojska, ale i ohromná většina lidu. Jen kdyby pan prezident chtěl uznat slovenský národ. To se dneska vžilo a bylo by marné to popírat. Čím více to budete popírat, říkal, tím víc na tom budou lpět. Nesmíte zapomínat, že jsme všichni trochu děti. Když jim uznáte slovenský národ, brzo je to přestane bavit. Pro Československou republiku je určitě naprostá většina lidu, ale také většina komunistických mas. Slovenští vojáci, kteří byli v Rusku, mezi nimi také komunisté, zatvrdili se proti Němcům, když uviděli všechna ta zvířectva, která Němci prováděli proti Slovanům, ale zároveň také viděli, jak je u nás doma mnohem lépe, nežli je v Sovětském svazu. To otevřeně řekl jeden starší komunistický dělník Slovenské národní radě po svém návratu z Kyjeva, kam byl v létě poslán s jinými delegáty k partyzánskému štábu. Komunistickým politikům bylo velmi nepříjemno, když v Slovenské národní radě řekl, že se naši velcí slovanští bratři znamenitě bijí, ale že poměry lidu v Rusku zdaleka nejsou tak dobré jako na Slovensku.

povstání stál v čele pokusu organizovat ústřední národní výbor jako vedoucí orgán povstání, od 1. září integrován do vedení SNR; od 5. září 1944 spolu se Šmidkem předseda povstalecké SNR.

78 »Proklamácia predsedníctva ústredného národného výboru«, viz SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 190, s. 365 n.

79 »Hela« (též »Spitzer«), tj. Josef Špáta, pracovník čs. exilové zpravodajské služby, od února do 19. července ilegálně působil na Slovensku. Jak uvádí Jozef Jablonický, který jeho aktivity podrobně popsal (*Z ilegality do povstania*: Kapitoly z občianského odboja. Bratislava 1969), mnohé události v jeho zprávách jsou zkresleny z úhlu pohledu obdivovatele Šrobára a odpůrce koncepce ilegální SNR (*tamtéž*, s. 110). Obsáhlou zprávu Hely-Špáty psánou až v Istanbulu v září 1944, již měl zřejmě na mysli Ripka, viz SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 259 a 260, s. 447–460.

80 Gustáv Husák (1913–1991), právník a politik, před válkou blízký spolupracovník Vladimíra Clementise, těsně spolupracoval s K. Šmidkem při organizování odboje a přípravě povstání (koncipoval obsáhlou zprávu z července 1944, kterou Šmidke doručil v srpnu 1944 v Moskvě), spoluzakladatel ilegální SNR, za povstání člen předsednictva SNR a od sjednocovacího sjezdu i formálně člen nejužšího vedení KSS.

81 Jozef Lettrich (1905–1968 v New Yorku), právník a politik, funkcionář agrární strany na Slovensku, vězněn v roce 1939, spoluzakladatel ilegální SNR, člen předsednictva povstalecké SNR a pověřenec pro školství a národní osvětu, spoluzakladatel Demokratické strany.

Ze Slováků, kteří jsou v zahraničí, velmi populární je Clementis, po něm Slávik, také Lichner[82] je ovšem známý, Bečko nepůsobí nijak, spíše mu uškodilo, že vůbec do rádia mluvil, protože bylo cítit, že ani číst pořádně neumí. Ursíny i Novomeský vám řeknou, že Juraj Slávik je odbytý, ale to je proto, že se jim nehodí, ve skutečnosti je v širokých masách lidu nejen dobře známý, ale také po svých rozhlasových projevech velmi oblíbený. Z českých ministrů je na Slovensku nejznámější Masaryk, který je velmi populární zejména v lidových vrstvách pro svůj jadrný vtip. Ostatní nejsou známi. Šrámek je ovšem znám, kněží se těší, že se jeho pomocí budou moci zachraňovat. Také trochu znám v jistých kruzích je Feierabend[83]. Ripka je známější jen v kruzích bratislavské inteligence. Pozoroval, že komunisté jsou dost proti Ripkovi zaujati. Nezná však příčiny. Viest ovšem je znám,[84] ale nepokládal se za činitele politického. Mimoto se dobře nerozumělo tomu, jaké je jeho postavení vedle ministra Ingra.[85] Ingr byl znám jen v kruzích vojenských. Ale lidé doma se nezajímají o jednotlivce, pro ně platí vláda jako instituce a respektují ji, protože byla jmenována prezidentem Benešem. V Slovenské národní radě ovšem politikové by nejraději nahradili svými jmény celou československou vládu.

Komunisté si od vstupu Ruska do války počínali vlastenecky a celkem byla s nimi dobrá spolupráce. Kdyby se musel rozhodovat, Vesel by rozhodně dal přednost jim před Ursínyovci. Ale komunisté vědí, že nemají většinu v národě, a proto manévrují tak, aby většinu národa pro sebe získali. Nesocialističtí politikové skládali velké naděje do Hodži. Po jeho smrti nastala dezorientace, teď je místo jednoho Hodži sto Hodžíků. Těmito čachry a ambicemi maličkých veličin jsou všichni slušní vlastenci znechucováni. Vesel mně naznačoval, že si není docela jist, zda zdejší vojenská správa učinila opravdu všechno, co mohla, pro dodávání zbraní a jiné vojenské pomoci Spojenců na Slovensko. Zdá se mu, že zdejší vojáci nebyli dost konkrétní v jednání s Rusy a ostatními Spojenci, aby zajistili dodávání pomoci pro různé eventuality, které se mohly předvídat.[86] Měl

82 Ján Lichner (1897–1979), právník a politik, říjen)listopad 1938 ministr dopravy autonomní slovenské vlády, 1940 emigroval do Velké Británie, 1940–1945 člen Státní rady, 1940–1942 státní ministr, 1942–1945 ministr zemědělství (pověřený též správou ministerstva veřejných prací) čs. exilové vlády. Snažil se překlenout rozpory mezi Milanem Hodžou a Benešem, udržoval spojení s domácím odbojem, zejména s Ursínym a Lettrichem.

83 Ladislav Feierabend (1891–1969), politik, významný národohospodář agrární strany, říjen 1938–15. 3. 1939 ministr zemědělství pomnichovských vlád, do ledna 1940 v protektorátní vládě, 1940 uprchl do Francie, 1940–1941 státní ministr, 1941–1945 ministr financí čs. exilové vlády.

84 Rudolf Viest (1890–1945), voják z povolání, od 1933 brigádní generál, 1939 generální inspektor slovenské armády, odešel do zahraničí, leden–červen 1940 velitel 1. čs. divize ve Francii (na Slovensku v nepřítomnosti odsouzen 1942 k trestu smrti), 1940–1941 státní tajemník v ministerstvu národní obrany, od listopadu 1941 státní ministr čs. exilové vlády, zástupce vládního delegáta pro osvobozené území, 7. října 1944 převzal velení 1. čs. armády na Slovensku, zajat 3. 11. 1944 Němci spolu s Golianem, odsouzen k smrti a popraven v koncentračním táboře ve Flossenbürgu.

85 Sergej Ingr (1894–1956 v Paříži), voják z povolání, od 1938 divizní generál, v mobilizaci 1938 velitel armádního sboru, odpůrce kapitulace, 1939 v čele moravského zemského velitelství vojenské odbojové organizace Obrana národa, v létě 1939 odešel do Francie, 1940–1944 ministr národní obrany čs. exilové vlády, od září 1944 hlavní velitel čs. branné moci.

86 K problematice vojenské pomoci povstání na Slovensku, o níž je řeč také v řadě následujících dokumentů, odkazuji na svou stať Britové, Sověti a povstání (In: Vilém Prečan: *V kradeném čase*. Uspořádal Milan Drápala. Praha–Brno 1994, s. 78–98). Zde shrnu jádro věci do jedné věty: Tváří v tvář anglo-americké vojensko-politické strategii, zájmům Sovětského svazu a ohledům Britů i Američanů na sovětského spojence neměly čs. exilové orgány šanci prosadit československý zájem; nenesou vinu na tom, že pomoc povstalcům ze zahraničí byla daleko za možnostmi všech tří rozhodujících spojeneckých velmocí, byť se

jsem trochu dojem, že Vesel byl osobně zklamán jak Ingrem, tak Moravcem.[87] Patrně s ním jednali po svém známém kaprálském způsobu. Vesel rozhořčeně vytýkal Ursínymu, že to byl on, Ursíny, který proti jeho, Veselově varování prosadil Talského do vedení vojenských věcí. Talský selhal a nyní kdekterý slovenský šovinista říká, že není divu, když to byl Čech.[88] Ve skutečnosti Ursínymu Talský se hodil, protože byl reakční a protože se mu zdál vhodným nástrojem pro prosazování agrárnických vlivů v armádě. Vesel se mne ptal, jak si vláda představuje příští uspořádání poměru mezi Čechy a Slováky. Řekl jsem mu, že vláda se drží toho, co prohlásila, že totiž sama o tom nebude rozhodovat, ale že mu řeknu svůj osobní názor. Když jsem mu pak vykládal, jak si představuji rozsáhlou decentralizaci, živě souhlasil s tím, že to musí být založeno na zemském zřízení Čech, Moravy, Slovenska a Podkarpatské Rusi, ale jinak se mu zdálo, že v decentralizaci jdu až příliš daleko. Na druhé straně opět se vracel k tomu, abychom se nerozpakovali a abychom se nebáli uznat slovenský národ.

Ve čtvrtek dne 19. října 1944 doprovázel jsem všechny tři slovenské delegáty k velvyslancům Nicholsovi a Lebeděvovi a k sekretáři Bruinsovi (Schoenfeld byl nemocen).[89] Ve všech těchto rozhovorech delegáti velmi jednoznačně a určitě všude zdůrazňovali, že slovenský boj je veden ve znamení boje za Československou republiku a že otázka poměru Čechů a Slováků je ryze vnitropolitickou záležitostí českého a slovenského národa. Když se například Nichols ptal, chtěje prokázat svoji pozornost, nemají-li nějaké přání nebo vzkaz pro britskou vládu, Novomeský řekl, že všechna svá přání a požadavky sdělili svému zahraničnímu ministru Masarykovi a že ten jistě je bude tlumočit dál britské vládě. Všechny tyto požadavky soustřeďují se především v to, aby Spojenci posílali našim vojenským jednotkám zbraně, zbraně, zbraně. Nichols byl touto odpovědí velmi dojat. Stejně tak byl dojat, když mu Ursíny říkal, že by byli rádi, kdyby mohl vyřídit britské vládě, jaké to bylo ohromné povzbuzení pro slovenský národ, ale stejně tak pro český národ, když po pádu Francie, kdy se zdálo, že je všechno ztraceno, Anglie sama se postavila na odpor a kdy ministerský předseda Churchill byl hlasem naděje pro všechny potlačené národy. Na Nicholse rovněž silně působilo, když pozoroval, že delegáti ve všem zdůrazňovali jako samozřejmost, že uznávají prezidenta, vládu atd. Lebeděv nekladl delegátům vůbec žádných otázek politických a zajímal se jen o situaci vojenskou, kterou mu na mapě vysvětloval pplk. Vesel. Jinak rozhovor byl srdečně společenský a

současníkům mohlo zdát, že neučinili dost. (Viz též odpovídající dokumenty v edici SNP–Dokumenty 1965.)

87 František Moravec (1895–1966 ve Washingtonu, D. C.), voják z povolání, od 1936 plukovník, významný činitel čs. vojenské zpravodajské služby, 14. 3. 1939 s jedenácti spolupracovníky odletěl do Londýna, 1940–1945 řídil čs. exilovou zpravodajskou službu, od 1944 brigádní generál.

88 Viliam Talský (1904–1953), Slovák narozený v obci Vígľaš-Pstruša, voják z povolání, 1940–1944 ve vysokých funkcích slovenské armády, 1944 v hodnosti plukovníka náčelník štábu ministra v Hlavním vojenském velitelství v Bratislavě a zástupce velitele armádního sboru v Prešově, dvou nejlépe vyzbrojených divizí slovenské armády, jimž se přisuzovala v povstaleckých vojenských plánech rozhodující úloha. 30. 8. 1944 převzal v Prešově v nepřítomnosti velitele gen. A. Malára radiogram z Banské Bystrice o započetí povstání a na konspirační poradě dohodl začátek akce na 2. září. V noci téhož dne, aniž dal potřebné instrukce, odletěl s leteckou skupinou armády na sovětskou stranu, aby dohodl kooperaci s maršálem Koněvem. Němci většinu příslušníků obou divizí, ponechaných bez velení, rychlou akcí 31. 8.–1. 9. odzbrojili. Talskému Sověti v polovině září umožnili návrat; na východním Slovensku organizoval rozptýlené vojáky na partyzánský způsob boje.

89 Nicholsova zpráva o rozhovoru se publikuje níže jako dok. č. 15 z 20. října, zpráva Johna Bruinse jako příloha 2 k dok. č. 14, rovněž z 20. 10. 1944, zprávu tehdejšího sovětského velvyslance u čs. exilové vlády Viktora Z. Lebeděva se mi nepodařilo získat.

Lebeděv rychle uspořádal malé pohoštění. Bruins zřejmě se na rozhovor připravil. Především se delegátů ptal, co jsou to národní výbory. Vysvětlili mu to přesně tak, jak to činíme my, že totiž je nutno organizovat národní výbory jednak pro vedení boje, jednak pro přejímání správy, která je buď v rukou Němců, nebo nacistům sloužících elementů. Bruins jim pak vysvětlil, že se ptá proto, poněvadž některé slovenské orgány v Americe psaly, že národní výbory jsou vlastně místní sověty. Novomeský velmi důrazně odmítl tento výklad a řekl, že si chceme vybudovat svou vlastní demokracii. Na Bruinsovu otázku, co říkají Slovenské lize v Americe,[90] Ursíny řekl, že to na Slovensku nikoho nezajímá, a pokud by se některé spolky amerických Slováků stavěly proti obnovení jednotné Československé republiky nebo pokud by se chtěly vměšovat do vnitřních našich věcí, byly by zdvořile, ale rázně odmítnuty. Ursíny i Novomeský řekl, že američtí Slováci nebo Češi jsou americkými občany, že si váží jejich pomoci a účasti na rodné zemi, ale že nemají práva, aby zasahovali do vnitřních věcí československých. Dále Bruinsovi vykládali, že poměr mezi českým a slovenským národem bude jistě uspokojivě upraven vzájemnou dohodou. Přitom Ursíny stále zdůrazňoval, že všem záleží na tom, aby příští Československá republika, založená na rovnoprávnosti slovenského a českého národa, byla státem jednotným. Bruins se také zajímal o složení občanského a socialistického bloku a zřejmě silně na něj působilo, že Ursíny i Novomeský jednak zdůrazňovali, že se všichni o těchto všech důležitých otázkách dohodli a že všichni mají na mysli budování opravdové lidové demokracie. Delegáti všem vyslancům poděkovali za účinnou pomoc, kterou Anglie, Rusko a Spojené státy poskytují Československu. Tyto rozhovory byly v každém ohledu velkým posílením naší akce na mezinárodním fóru. Jasně potvrdily všem třem diplomatickým zástupcům, že i když jsou mezi námi určité názorové diference, ve všech hlavních otázkách zahraničně i vnitřněpolitických je mezi námi v zahraničí i doma shoda nebo rozhodné odhodlání všechny otázky řešit vzájemnou dohodou.[91]

V pátek 20. října 1944 v ministerské radě došlo k zbytečnému incidentu. Feierabend začal vytýkat, že slovenští delegáti nebyli pozváni do formální ministerské rady. K tomu se připojil Lichner, ale sám doznal, že si toho ani nevšiml, když se o tom v pondělí jednalo.[92] Během debaty došlo k prudké srážce mezi Šrámkem a Lichnerem; Šrámek říkal, že formálních schůzí ministerské rady nikdy se nesměl nikdo zúčastnit kromě členů vlády, a kam by nás to vedlo, kdyby se ministerských rad měla účastnit jakákoliv delegace. Lichner začal protestovat, že přece nejde o jakoukoli delegaci, potom Šrámek, že myslel na delegace, které by přišly z druhých osvobozených krajů atd. (viz přílohu).[93] Šrámka incident mrzel, a proto jsem toho užil k tomu, že jsem ho hned po ministerské radě požádal, aby svolal ministerskou radu na pondělí 23. října 1944, ve které bychom se poradili o odpovědi Slovenské národní radě. Šrámek původně nechtěl vůbec odpovídat, říkaje, že si to nepřeje ani pan prezident a že jim odpoví jen pan prezident za svou osobu. Pokládal jsem však za nutno, aby odpověděla i vláda a aby vůbec zaujala stanovisko

90 Slovenská liga v Americe, střechová organizace slovenských krajanských spolků a organizací, její program odporoval myšlence obnovení česko-slovenského státu.

91 Srv. Nicholsovu zprávu z 20. října (dok. č.15) a zprávu Johna Bruinse v příloze 2 ke zprávě amerického chargé d'affaires Rudolfa Schoenfelda, rovněž z 20. října (dok. č. 14).

92 V pondělí 16. října.

93 O této příloze, vedené v původním souboru pod č. 7, je na dochovaném lístku poznamenáno »nemáme«. Relevantní část zápisu o 164. schůzi ministerské rady konané 20. října 1944 se publikuje níže jako dok. č. 16, a to z předlohy uložené v AÚTGM.

k politickým slovenským otázkám. Nejdříve se tomu vzpíral i Bečko a Stránský. Stránský stále mně říkal, že se dostaneme do zbytečné polemiky se Slovenskou národní radou. Tvrdil jsem, že to rozhodně není zapotřebí, že prostě můžeme přejít přes to, co je prudce nebo provokativně napsáno v usnesení Slovenské národní rady z 29. září 1944, že ostatně to bylo napsáno, když ještě všechno neznali, co a jak my zde zamýšlíme, a že můžeme napravovat věci, jen když budeme zaujímat stanovisko pozitivní. Se mnou souhlasil[i] Slávik a Majer.[94] Dohodli jsme se pak na tom, že připravím návrh pro vládu.[95]

V pondělí 23. října 1944 přečetl jsem návrh Šrámkovi a ten celkem souhlasil. Potom jsem mu řekl, že proti němu nemá námitek ani pan prezident, kterému jsem svůj koncept telefonoval den předtím a který mně řekl, že v tomto smyslu by vláda odpovědět mohla. Zároveň mně pan prezident řekl, že už svoje stanovisko formuloval a že svoje poznámky dá slovenským delegátům (viz přílohu).[96] V ministerské radě můj návrh formálně přednesl jako referent Slávik. Na Lichnerovi hned jsem viděl, že je spokojen. Bečko nadšen nebyl, ale neměl námitek. Masaryk připojil velmi vhodně dodatek, ve kterém se říká, že vláda, která je odpovědna za celý stát, musí postupovat mnohem uváženěji a opatrněji než slovenská revoluční národní rada. Majer navrhl, abychom neřekli, že bereme na vědomí stanovisko Slovenské národní rady (ve věci tří národů Republiky), nýbrž abychom to formulovali tak, že jsme přijali nebo vyslechli toto stanovisko Slovenské národní rady. K tomu se ovšem hned připojil[i] Šrámek a Bečko. Musil jsem odejít, a proto tento návrh byl přijat. Bylo usneseno, aby konečnou formulaci dohodl ministr Slávik s ministerským předsedou, a zároveň se to pokládalo za vhodno, aby se odpověď ukázala napřed slovenským delegátům, než jim bude oficiálně předána.[97]

Byl jsem velmi rád, že to takto dopadlo, obával jsem se stále zejména odporu Šrámka a Bečka. Slávik pak věc upravil (viz přílohu)[98] a odevzdal slovenským delegátům. Ti se pak dlouho radili, soukromě mně říkali, že jsou spokojenější s návrhem odpovědi vlády než s připomínkami pana prezidenta. Byli by si přáli, abychom výslovně sami přijali terminologii o slovenském národě, a žádali, aby se změnila formule »o národně jednolitém státě«, protože prý by se to mohlo vykládat v jiném smyslu, než jak to myslíme (řekl jsem jim, že jde o to, aby ve státě už nebyly německá a maďarská menšina). Měl jsem dojem, že mnohem více času jim zabral rozbor připomínek prezidentových a že Ursíny byl povolnější než Novomeský. Zároveň vím, že Lichner stále působil na Ursínyho v tom smyslu, aby byli kompromisní a aby se všechno s vládou i prezidentem ve shodě dohodlo. Mezitím přišly zprávy od Slovenské národní rady a od Němce[99] o dohodě,

[94] Václav Majer (1904–1972 v USA), sociálnědemokratický politik, byl činný v domácím odboji, 1940 uprchl do Francie, kde se zúčastnil bojů v čs. vojenské jednotce, od června 1940 ve Velké Británii. Od 21. 11. 1941 člen Státní rady, od 3. 8. 1944 ministr obchodu, průmyslu a živností v čs. exilové vládě.

[95] Ripka tento návrh bohužel nezařadil do příloh ke své zprávě.

[96] Příloha, na niž se Ripka odvolává, označená v původním souboru příloh k jeho zprávě jako č. 8, je ovšem definitivní znění Benešova sdělení delegaci SNR z 5. listopadu (viz dok. č. 26) a připomínky delegace SNR z 2. listopadu (dok. č. 24), nikoli poznámky k usnesení SNR z 29. září, s nimiž Beneš seznámil členy delegace 22. října (dok. č. 18). Ty nebyly do souboru původních předloh pojaty, i když je Ripka bezpochyby měl k dispozici.

[97] Zápis o 165. schůzi ministerské rady z 23. října 1944 v plném znění viz dok. č. 21.

[98] Příloha č. 9 původního souboru (součást dok. č. 30).

[99] František Němec (1898–1963 v Montrealu), sociálnědemokratický politik a odborový činitel, 1935–1939 poslanec Národního shromáždění, 1939–1940 činný v domácím odboji, na jaře 1940 odešel ilegálně do Francie a odtud do Velké Británie, 1940–1945 člen čs. Státní rady, 1940–1942 ministr sociální péče, 1942–1945 ministr hospodářské obnovy, obchodu, průmyslu a živností čs. exilové vlády, 1944–1945 vládní delegát pro osvobozené území.

kterou v Banské Bystrici ujednali o poměru mezi vládním delegátem a Slovenskou národní radou. Tato dohoda byla vládou v podstatě schválena, třeba jen řešit otázku ryze formální, bude-li třeba změny dekretu o vládním delegátu, či postačí vládní usnesení, kterým by se dekret interpretoval ve smyslu dohody mezi vládním delegátem a Slovenskou národní radou. (Zprávy o této dohodě v přílohách.[100]) Mezitím také došly jednak zprávy od Uhlíře, jednak od Laušmana[101] pro Čaploviče[102] (v přílohách),[103] z kterých bylo ještě určitěji, než jsme do té doby věděli, jasno, že stranické poměry jsou teprve v počátcích a značně ještě neujasněné. Je také zcela patrno, jak se jednak komunisté, jednak hodžovci vynasnažují, aby využili první situace vytvářené po osvobození země k zajištění svých mocenských pozic.

V týdnu po 23. říjnu 1944 přicházely Jobovy zprávy o porážkách našich vojáků a partyzánů, až konečně přišla zpráva o obsazení Banské Bystrice. Byl jsem až překvapen tím, jak hrozně tyto zprávy působily na slovenské delegáty, ale vůbec na všechny naše Slováky. Zejména prudce a ovšem velmi sentimentálně reagoval Novomeský, který stále na mne naléhal, abychom opatřili zbraně třeba i bez ohledu na Rusko atd. Ze všech těchto reakcí měl jsem jasný dojem, že Slováci nebyli připraveni na těžké rány, a že proto tak snadno jsou hned deprimováni a dezorganizováni. Zřejmě teprve nyní si počínají uvědomovat, co znamená tato strašná válka. Doufejme, že budou mít také nyní hlubší porozumění pro utrpení a chování českého lidu a že nebudou už tak shovívaví jako dosud k různým těm bratislavským režimistům a zrádcům.

Masaryk a já podnikali jsme znovu naléhavé intervence u všech Spojenců, pan prezident 24. října 1944 obrátil se zvláštním apelem na sovětskou vládu při své rozmluvě s Lebeděvem.[104] Byl to těžký a nepříjemný týden, v němž bylo nutno zachovávat pevné nervy a pevné sebeovládání. Několikrát jsem slyšel, že za tento neúspěch je odpovědna československá vláda, že se vláda nestarala dostatečně o pomoc, že patrně nezajistila včas koordinaci vojenské akce na Slovensku se Sověty, že jsme dost důrazně nevymáhali pomoc od Američanů a Angličanů, ani dost důrazně nenaléhali na Sověty, aby neměli námitek proti pomoci americké a anglické, že se patrně zejména naše vojenská správa

[100] Jako příloha č. 10 je v původním souboru příloh zařazeno usneseni předsednictva SNR ze 16. 10. 1944 o poměru mezi Slovenskou národní radou a delegátem vlády ČSR (viz dále dok. č. 9) a vysvětlení a stanovisko vládního delegáta ministra Němce k usnesení předsednictva SNR, určené prezidentovi a předsedovi vlády (viz SNP–Dokumenty, dok. č. 461, s. 726 n.).

[101] Bohumil Laušman (1903–1963), sociálnědemokratický politik, 1938–1939 generální tajemník Národní strany práce, 1939 odešel do exilu, 1940–1945 člen Státní rady, 1944–1945 člen vládní delegace pro osvobozené území, přibyl do Banské Bystrice spolu s ostatními členy vládní delegace 7. října, po ústupu povstalců do hor zůstal v Nízkých Tatrách jako člen Vojenské rady Hlavního štábu partyzánského hnutí v Československu.

[102] Ján Čaplovič (1904–1976), evangelický kněz, sociálnědemokratický novinář, 1939–1940 redaktor časopisu *Československý boj* v Paříži, od 1940 člen, 1942–1945 místopředseda Státní rady, redaktor týdeníku *Čechoslovák* a slovenský hlasatel BBC v Londýně.

[103] Přílohy č. 11 a 12 původního souboru příloh: Uhlířova zpráva ministru Stránskému o národních socialistech na Slovensku z 13. 10. 1944 (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 422, s. 473 n.) a Laušmanova zpráva ze 16. října o důsledcích sjednocovacího sjezdu a začlenění dřívějších sociálních demokratů do KSS (tamtéž, dok. č. 457, s. 722).

[104] Srv. Ripkovu zprávu velvyslanci Fierlingerovi z 23. 10. 1944 (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 484, s. 751 n.; též Československo-sovětské vztahy 2, dok. č. 139, s. 317).

dostatečně nestarala o přípravy a zajištění pomoci od Spojenců pro případ, až doma nastane povstání atd. Vykládal jsem delegátům trpělivě v podrobnostech, co jsme všechno podnikli, a to je aspoň poněkud uklidnilo. Přirozeně jsem také zdůrazňoval, že nám muselo především záležet na tom, abychom kvůli těmto věcem nedostali se do vážných rozporů se Sovětským svazem, který nám ostatně poskytl velkou pomoc jednak tím, co poslal na osvobozené teritorium, jednak tím, že zřejmě Rudá armáda hleděla přizpůsobit svůj ofenzivní plán k situaci vytvořené slovenským povstáním. Měly-li Sověty rozpaky dát písemný souhlas k posílání pomoci americké a anglické, musí se to chápat v souvislosti s celou politikou vztahů mezi velkými velmocemi. I v této těžké chvíli trváme na tom, co jsme hned řekli na začátku, že totiž sami se budeme starat o to, aby se v žádném případě neopakovala mezi námi a Spojenci a mezi Spojenci samotnými Varšava. Když jsem pak velmi kategoricky říkal, že vláda trvá na tom, co řekla hned na začátku, že totiž bere na sebe odpovědnost, Novomeský sám říkal, že je to správné a že vláda nemohla a nemůže jinak postupovat. Důrazně jsem odmítal, aby se na vládu svalovala odpovědnost jen za věci nepříjemné, upozornil jsem, že svoji odpovědnost má také Slovenská národní rada, která se ostatně sama ohlásila za vedoucí vládní a zákonodárný orgán atd. Domnívám se, že se mně celkem podařilo, aby si aspoň uvědomili jednak komplikovanost všech otázek, o něž jde, jednak příslušný podíl každého na odpovědnosti. Bylo mi ostatně z různých poznámek delegátů čím dále jasnější, že věci na Slovensku nebyly vedeny dost v bojovém duchu, že se začlo hned příliš mnoho politizovat a že se dostatečně nevěnovali naléhavým nutnostem organizace boje atd.

V úterý 24. října 1944 měl jsem večeři s Ursínym a Lichnerem. Ursíny mně velmi podrobně vykládal, jak se připravovala politická a vojenská akce. Nebylo v tom celkem nic pro mne nového. Smyslem tohoto dlouhého výkladu bylo, aby mne přesvědčil, že právě on se svými přáteli stále mysleli na Republiku a že se velmi starali o to, aby nenabyly převahu živly separatistické nebo ti z komunistů, kteří až do letošního roku stále doufali, že se snad podaří Slovensko připojit k Sovětskému svazu. Ursíny mně několikrát říkal, jak měli stále obavy, aby jim komunisté náhle ve městech nevyhlásili sověty, co by pak prý mohli oni dělat se svými lidmi, rozptýlenými po vesnicích. Ursínymu se zdá, že toto nebezpečí, není-li už zcela odvráceno, je aspoň značně zmenšeno. Ursíny myslí, že se v Republice vytvoří tři strany a přirozeně sebe počítá do politického středu. Zároveň mně vykládal, že mnoho sociálních demokratů není spokojeno se splynutím s komunisty a že jistě i v tomto směru dojde ke značným změnám. Na sjednocovacím sjezdu komunistů a sociálních demokratů byly jen rudé a sovětské prapory, nebylo tam prý vůbec ani československých, ani slovenských národních praporů. Sociální demokraté nebyli sjednoceni, nýbrž prostě vliti do komunistické strany. Ale právě proto dojde v tom ještě ke značným změnám.

Na Ursínyho otázku, co bude s vládou, řekl jsem mu, že jim to už řekl pan prezident a že se na věc úplně stejně dívá vláda. Jakmile bude Slovensko nebo velká jeho část osvobozena, vláda podá demisi a půjde v demisi domů a doma bude třeba vytvořit hned vládu novou. Na to mně řekl Ursíny, že oni si to představují tak, že by se nová vláda vytvořila takto: zatím by zůstali čeští ministři, a to do té doby, než budou osvobozeny také kraje české, ale hned by se vyměnili ministři slovenští a mezi nimi by byli jmenováni především lidé z domova. Řekl jsem mu, že mám pochybnosti, že by to bylo tak jednoduché, protože myslím, že jakmile se začne doma jmenovat vláda, komunisté budou žádat vládu zcela novou a že hned postaví svoje požadavky asi v tom smyslu, jak

to říkali prezidentovi v Moskvě. Na Ursínyho otázku jsem mu řekl, že pokud mohu pozorovat, komunisté budou mít námitky proti všem nynějším členům vlády s výjimkou Šrámka a Masaryka. V té souvislosti Lichner, který vůbec několikrát se snažil hájit nebo aspoň vysvětlovat postup vlády, dokonce i prohlášení vlády z 30. června 1943, řekl, že se v každém případě musí zabránit tomu, aby se do zahraničního ministerstva dostal Fierlinger.[105] Řekl jsem na to, že ani to nevylučuji, že se musí počítat se všemi eventualitami a že se bude rozhodovat podle situace doma. Ursíny mně ještě vykládal, že na Slovensku jsou nyní pro novou vládu nepřijatelní Slávik a Bečko. Řekl jsem mu, že Slávik s tím počítá, ale že to neznamená, že by se nechtěl účastnit vnitropolitického života. Bylo mně jasno, že jednou z příčin, proč tato skupina Slováků je proti Slávikovi, je také to, že se Slávik exponoval proti Hodžovi. Ale za celý večer slovo Hodža vůbec nepadlo. Ursíny mně ovšem mluvil opět obšírně o slovenském národu, ale přitom stále zdůrazňoval, že chtějí jednotnou Republiku. I na Ursínym jsem viděl, že zdaleka nemají promyšleno, jaká by měla být příští ústava a příští administrativní uspořádání. Přirozeně opakoval, co jsme už jednou říkali, že si přejí, aby v každém ministerstvu vedle Čecha-ministra byl Slovák státním sekretářem a naopak. K tomu jsem jen s úsměvem poznamenal, že když slovenský národ a český národ, že z toho musí vyplývat aplikace principu proporcionality mezi Čechy a Slováky. Ale to se ovšem zase Ursínymu nelíbilo.

V pondělí 30. října 1944 obědval jsem s Novomeským. Protože už byl klidnější, vykládal jsem mu přátelsky, že mám dojem, že nemají věci dostatečně promyšleny. Co to znamená, že Republika bude státem tří národů, když sami vědí, že Podkarpatští Ukrajinci jsou jen zlomkem národa ukrajinského a že už proto jejich problém musí být řešen zcela jinak než problém Čechů a Slováků. Novomeský to uznával, ale říkal, že je z důvodů psychologických vhodno takto mluvit a že se také takto účinně potírá nemožný a překonaný čechoslovakismus. Když začal s tím, že by snad Československo mohlo být jistým druhem federace, nejdříve jsme se ho ptal, co tím myslí konkrétně. Prakticky zas vyšlo najevo, že nechtějí, aby se obnovil stav z roku 1938, a že se bojí převahy Čechů. Řekl jsem mu otevřeně, aby si nehráli se slovy a pojmy, které mají v sobě zápalnou látku, a že si snad ani neuvědomují, jak si nebezpečně zahrávají s osudem Republiky. Hlásí-li se k slovenskému národu, pokračoval jsem, nebudou mít už co dělat jen s čechoslovakismem, nýbrž s českým národem. Nesmí zapomínat, že připomínají-li stále, jaké chyby se dály, že budou také Češi vzpomínat, co udělali Slováci. Na to on, to že nebyl slovenský národ, nýbrž hrstka zrádců, že pro vyhlášení slovenského státu nechtěli nejdříve hlasovat ani poslanci toho luďáckého slovenského sněmu atd. Já jsem mu řekl, že stejně tak mohou říct Češi, že za ty chyby nemůže český národ, nýbrž československé vlády, v kterých také byli vždycky Slováci, a že vůbec, mluví-li se o hospodářském nebo sociálním vykořisťování Slovenska, neměl z toho prospěch český lid, nýbrž jen pár českých bankéřů a průmyslníků, ale hodně Slováků, a jsou to právě titíž Slováci, s nimiž nyní slovenští komunisté tvoří Slovenskou národní radu. To silně na Novomeského působilo, ale nejvíce, když jsem mu řekl, že se každého Čecha i Čechoslováka musí hluboce dotýkat, když stále vypichují jen ty chyby a nedostatky a ani slovem se nezmíní o tom, co dobrého a doslova velkého se pro Slováky vykonalo za Republiky. Novomeský začal horlivě vykládat, že to se přece rozumí samo sebou, že to každý uznává, že i takový Šulen[106]

[105] Zdeněk Fierlinger (1891–1976), diplomat a politik, 1937–1939 a 1941–1942 čs. vyslanec, 1942–1945 velvyslanec v Sovětském svazu.

[106] Míněn zřejmě Konštantín Čulen (1904–1964 v New Yorku), ideolog Hlinkovy slovenské ľudové strany.

otevřeně přiznával, že se Slováci bez české pomoci obejít nemohli, ale to přece není třeba vykládat prezidentu Benešovi nebo mně a nám ostatním, že oni upozornili na chyby z minulosti jen proto, aby se připravila lepší budoucnost atd.

V rozhovoru mně nešlo o nic konkrétního, chtěl jsem jen použít této příležitosti, aby Novomeský, který je upřímný a ušlechtilý člověk, si uvědomil, že jejich koncepce může mít neblahé důsledky i pro slovenský národ a že se svět netočí jen kolem slovenského národa. Myslím, že rozhovor na něho působil. Přesto však stále mám tísnivý dojem, že se většina Slováků k Republice nehlásí ze srdce a z vnitřního přesvědčení, nýbrž jen proto, že vidí, že osvobozovací boj mezinárodně vede k obnovení Československé republiky. Komunisté by patrně uvítali nebo klidně přijali připojení Slovenska k Sovětskému svazu, a ti ostatní patrně jen proto nebo především proto jsou pro Československo, že mají strach z komunismu a Sovětského svazu a že se proti komunistům budou hledět chránit oporou v českém lidu. Zdá se mi, že nejen nacistická propaganda, ale především ten slovenský stát zanechává ve Slovácích hluboké stopy a že je to patrně jen menšina národně uvědomělých, kteří z přesvědčení a bez výhrad si přejí Československou republiku. Mýlím-li se v tomto odhadování psychologické a politické situace na Slovensku, tím lépe. Ale velmi se obávám, že tentokrát ani v českém lidu nebude to nadšení pro spojení se Slováky, jaké bylo po poslední válce, a že také v českém lidu budou spíše jen rozumové úvahy a důvody pro spojení se Slováky v jednom státě.

Ještě si musím poznamenat, že jsem dobře jak z Ursínyho, tak z Novomeského postřehl, že k prezidentu Benešovi není tak vřelý poměr, jaký je u Čechů, že ho uznávají a respektují, ale že k němu nelnou. Že se na londýnskou vládu dívají nevraživě, mne ovšem nijak nepřekvapuje. Nejhorší je, že jsou naplněni ve všem všudy velkou nedůvěrou a že sami vlastně dobře nevědí, co by měli chtít.

Z dalších rozhovorů, které jsem ještě měl s oběma delegáty, ještě si stručně poznamenávám rozhovor s Ursínym při večeři v úterý dne 7. listopadu, které se také účastnil Lichner. Ursíny mně říkal, že celkem jsou spokojeni s odpovědí vlády,[107] ačkoli je velmi mrzí, že se vláda neodhodlala výslovně uznat slovenský národ. Konečně také poslední rozhovory s panem prezidentem byly uspokojivé. Protože pan prezident výslovně potvrdil, že je shoda i v tom punktu, kde Slovenská národní rada mluví o tom, že Československo bude státem tří národů, tím pan prezident vlastně uznává také slovenský národ. Jinak si Ursíny ve shodě s Novomeským přál, aby ve vládní odpovědi zůstalo původní znění, že vláda »bere na vědomí« stanovisko Slovenské národní rady o Československu jako státu tří národů, a nikoli, jak Majer navrhl, aby se řeklo, že vláda vyslechla sdělení Slovenské národní rady. (Ursíny vůbec věděl o každém slově, které se mluví ve vládě, od Lichnera, a zároveň to hned také sděloval Novomeskému.) Dále, aby se ve vládní odpovědi neříkalo, že Československo bude národně jednolitým státem, protože prý by se to mohlo vykládat tak, že jde o čechoslovakismus, ačkoli prý ví, že jsme měli na mysli, že už nebude menšin německé a maďarské. A konečně, aby se pozměnil Masarykův doplněk, v němž se říkalo, že vláda musí být opatrnější, než může být revoluční orgán, jakým je Slovenská národní rada, protože prý by se to mohlo vykládat tak, že si snad Slovenská národní rada není dostatečně vědoma své odpovědnosti. Ostatně prý nám svoje poznámky delegáti dají písemně. (Ale nedali nám nic písemně, Ursíny mně to jen před odjezdem v pondělí 13. listopadu 1944 znovu ústně opakoval a podobně také Novomeský o věci mluvil jen všeobecně v témže smyslu jako předtím Ursíny. Měl jsem stále určitější dojem, že by se jim bylo hodilo, aby nedostali žádnou odpověď od vlády, ale právě proto jsem v pondělí 13. listopadu 1944 ještě telefonoval Slávikovi, aby jim odpověď s těmi změnami, jak si přáli, rychle poslal. Když jsem pak toho dne večer mluvil s Novomeským, viděl jsem, že byl trochu překvapen, že odpověď vlády dostal. Ursíny několikrát opakoval, že postup vlády vůči nim byl podivný, protože už nebyli pozváni na formální schůze vlády. Myslím, že Šrámek udělal chybu, že je již nepozval; jen uspořádal oficiální oběd 24. 10. 1944.)

[107] Odpověď vlády na usnesení SNR z 29. září, projednávaná na schůzi ministerské rady 23. října (viz dok. č. 30). Znamená to, že koncept odpovědi, kterou ministr Slávik doručil delegaci SNR 13. listopadu, dostala delegace k nahlédnutí před 7. listopadem.

Na večeři[108] dále Ursíny vykládal, že by byl rád, kdyby se vláda mohla vrátit domů tak, aby byly ještě v zahraničí vyřízeny některé sporné otázky. Po rozmluvě s Masarykem sešel se s Osuským, a tak, jak mu radil Masaryk, vzal si na to svědka. Řekl Osuskému zcela otevřeně, že bylo nesprávné, když neuznával kontinuitu prezidenta republiky. Když prý Osuský uznával kontinuitu Republiky, měl také uznávat kontinuitu prezidenta republiky, vždyť bylo přece jasné, že prezidentova rezignace byla vynucena, i když prezident tehdy řekl, že odstupuje dobrovolně. Prezidentova rezignace byla jen důsledkem Mnichova, jako jím byla žilinská dohoda a všechno ostatní. Ursíny dále řekl Osuskému řadu jiných nepříjemných pravd, tak například otevřeně mu pověděl, že bylo podivné, když jako pařížský vyslanec jezdil řečnit na Slovensko a jednou tam mluvil autonomisticky a podruhé zase v opačném smyslu atd. Ale i když Ursíny to všechno Osuskému otevřeně pověděl, přece jen se Ursíny domnívá, že se s Osuským nejednalo ve Státní radě správně a šetrně a že by se to mělo nějak reparovat (prý četl dlouho do noci Osuského brožury). Řekl jsem Ursínymu, že případ Osuského nelze vyložit ve čtvrthodince, že přeje-li si, mohu mu všechno povědět, ale jen když budu mít zároveň po ruce všechny dokumenty. Protože na to není čas, říkám mu, že jsem všechen materiál pečlivě shromáždil a že ho doma odevzdám příslušnému fóru, ať už to bude parlament nebo jakýkoli jiný orgán, který by se vytvořil pro vyřizování podobných případů. Když jsem řekl, že prezident Beneš správně jednou charakterizoval Osuského, říkaje, že Osuský dovede pracovat, ale nedovede spolupracovat, Lichner s tím souhlasil a uváděl, jak několikrát prosil Osuského, aby chodil do ministerských rad, že ten mu to rukoudáním slíbil, a pak zase nepřišel, nebo jak Lichner marně prosil Osuského, aby neútočil na prezidenta, ale že si Osuský nedal říci. Lichner dodával, že nyní se už sotva dá co dělat a že se musí počkat až na domov. Ursíny to poslouchal, ale nic už neříkal. Když mě však před svým odjezdem v pondělí 13. listopadu 1944 navštívil, znovu se vrátil k případu Osuského, opakoval totéž, co mně řekl před týdnem, dodával, že o tom mluvil také s panem prezidentem, ale ten že mu řekl, že se nedá nic dělat, protože ho Osuský nazval lhářem. Ursíny dodával, že doufá, že se věc nějak smírně vyřídí doma. Řekl jsem, že nevím, vyřídí-li se [to] smírně, že mu jen opakuji, že doma národ bude mít příležitost, aby celou věc posoudil na základě celého dokumentárního materiálu. Ursíny ještě mně při tomto rozhovoru říkal, že by bylo vhodno, aby se odstranily i nepříjemnosti na straně české. Nic víc mně o tom neřekl. Teprve po jeho odjezdu jsem se dověděl, že mluvil také se Schwarzem[109] a že Schwarz mu poslal dopis (viz přílohu).[110] Bylo mi jasno, že Ursíny

[108] 7. listopadu.

[109] František Schwarz (1891–1947), novinář a politik, od 1930 jeden z vůdčích činitelů Stříbrného Národní ligy, 1935–1937 člen předsednictva Národního sjednocení, 1935–1939 poslanec Národního shromáždění,

vědomě si rezervuje možnost, aby se těmito případy doma operovalo proti zahraniční akci.

Dále na oné večeři dne 7. listopadu 1944 Ursíny vytýkal, že v zahraničním státním zřízení nejsou dostatečně zastoupeni Slováci. Tu mu Lichner sám dosti energicky vykládal, že to bylo velmi těžké prostě proto, že do zahraničí šlo velmi málo Slováků, kterých by se bylo dalo užít pro politické a úřední funkce, a že mladé Slováky nechtěla propouštět vojenská správa. Ale Ursíny trval na svém. Když pak Ursíny nadhazoval, že by se měl přijmout nazpět Harminc,[111] Lichner už rozčileně mu vykládal, že Harminc ho dostal do nemožné situace ve vládě a vůči všem ostatním kolegům, že se ho přesto i pak ještě ujímal, ale teď že se nedá nic udělat, že je ostatně v anglické armádě a že tam musí zůstat až do konce. Přisvědčoval jsem Lichnerovi, ale na Ursínyho to příliš nepůsobilo. Ursíny si vůbec vůči Lichnerovi počínal jako předseda strany, kterému se má vyhovovat.

Dále Ursíny znovu mluvil o tom, aby se nová vláda vytvořila hned, jakmile bude Slovensko ve větší části osvobozeno, a to tak, že by do vlády vstoupili noví Slováci. Opakoval jsem mu, že s tím jistě nebudou souhlasit komunisté, a on mně potvrdil, že z rozhovorů s Novomeským viděl, že komunisté budou chtít celkovou změnu vlády. Ptal se mne, zda bychom snesli komunistu jako ministerského předsedu. Řekl jsem, že se rozhodně proti tomu nestavíme zásadně, že to záleží na situaci, jaká bude doma, že jen myslím, že by bylo vhodno, aby komunista nebyl ministerským předsedou, pokud ještě trvá válka. Ursíny s tím zřejmě nebyl spokojen a řekl, že o tom bude v Moskvě mluvit s Gottwaldem a že bude na něj působit, aby [komunisté] ministerského předsedu nechtěli. Ursíny a Lichner potom velmi kategoricky říkali, že ministrem vnitra nesmí být komunista. Řekl jsem, že bych také dal přednost tomu, aby to byl sociální demokrat nebo jiný socialista (to se oběma velmi nelíbilo), ale že i to bude záležet na situaci doma a že v každém případě musíme počítat s tím, že komunisté budou chtít aspoň buď vnitro, nebo národní obranu. Na to Ursíny i Lichner znovu říkali, že by se jim v tom případě měla dát národní obrana. Na Ursínyho dotaz jsem řekl, že bude-li mít vláda 14 členů, musí se komunistům dát aspoň čtyři nebo pět resortů. Ursíny řekl, že jistě aspoň pět nebo šest. Na to já, že to není to nejdůležitější, že hlavně záleží na tom, které to budou resorty. Když se mne pak ptal, kolik resortů budeme chtít my, tj. národní socialisté, odpověděl jsem žertem, že ať už bude s národními socialisty cokoliv, budou jednou z největších stran a že potom budeme chtít aspoň sedm resortů. Byl jsem překvapen, když jsem viděl, že to na něj působilo. Ursíny se znovu vyptával, co myslím, že bude s lidovci, a přitom, tentokrát už zcela otevřeně, vyslovil obavy, aby lidovci se nepokusili získávat na Slovensku katolíky (tutéž obavu jsem pozoroval i u Novomeského, který mně stále opakoval, že by nebylo dobré, aby české strany chtěly mít svoje přívržence také na Slovensku; naproti tomu Ursíny stále zdůrazňoval, že je třeba, aby každá strana měla svůj pendant v českých zemích i na Slovensku). Ursíny tentokrát ještě jasněji než dříve vyslovoval své obavy z komunistů a utěšoval se tím, že řada sociálních demokratů u komunistů nevydrží a že nakonec půjdou s nimi. Ale zároveň mluvil s těžce potlačovaným pohrdáním o Bečkovi, kterého jsem se velmi energicky zastal, a znovu dělal nevraživé poznámky o Slávikovi. (Ironicky se Ursíny i Lichner usmívali, když jsem řekl, že věřím v úspěšnou a vlivnou

odpůrce přijetí mnichovského diktátu. 1939–1945 v exilu v Polsku, Francii a Velké Británii, jeden z představitelů pravicové opozice proti Benešové politice.

[110] V souboru původních příloh chybí.

[111] Milan Harminc, původně slovenský konzul v Londýně, od 1941 do 7. 6. 1943 člen Státní rady.

budoucnost Slávika.) Můj nepříznivý dojem o Ursínym z těchto posledních dvou rozhovorů byl jen utvrzen. Je to mazaný taškář a machlér.

Když se v pondělí 13. listopadu 1944 Ursíny u mne zastavil (ani ne snad proto, aby se přišel rozloučit, ale proto, aby se pokusil ještě intervenovat o přijetí dr. Gaše do zahraničního ministerstva a o to, aby dr. Zibrin[112] buď ještě jel s nimi, nebo určitě co nejdříve byl poslán na Slovensko). Vedle toho, co už jsem výše poznamenal, Ursíny mně ještě říkal, že má stále z rozhovorů jak s panem prezidentem, tak se mnou dojem, že bychom byli ochotni jít co nejdále v decentralizaci a v samosprávě, aby se snad za tu cenu nakonec zase uznal československý národ. To by byla chyba, která by se velmi vymstila, a Ursínymu velmi záleží na tom, abych věděl, že nic nepomůže, že musíme slovenský národ uznat. Opakoval jsem mu znovu své stanovisko a znovu mu otevřeně řekl, že přes všechny rozhovory, které jsem měl jak s ním, tak s Novomeským, stále dobře nevím, co si oni představují pod praktickými důsledky, jaké mají plynout z faktu, že je slovenský národ. Nemohu tomu rozumět, protože Ursíny stále opakuje, že je rozhodně proti dualismu. Na to Ursíny, že ano, že je rozhodně proti dualismu, že celkem přijímá, aby stát byl decentralizován na čtyři země (neopomněl dodat, že se mu zdá, že komunisté to nepřijímají), ale že je přece velmi jednoduché pochopit, že uznání slovenského národa znamená provádět plnou rovnoprávnost slovenského a českého národa a ponechat slovenskému národu zejména plné rozhodování ve všech věcech kulturních a školských, tak aby se už nikdy neopakovalo, co prováděli čeští profesoři na bratislavské univerzitě apod. A hned nato svým sladkým tónem navazoval, že on je pro jednotný stát, pro jednotně organizované politické strany, že je přinejmenším pro tři strany, nikoli pro dvě, jak to chtějí komunisté, že on sám se pokusí o to, aby se na Slovensku našli lidé, kteří budou organizovat třetí stranu konzervativní (on by prý do ní nešel, protože on je pro politiku středu), že bude-li přijata zásada, kterou on se svými přáteli hlásá, že v každém ministerstvu má být Čech ministr a Slovák státní sekretář nebo obráceně, že to plně uspokojí Slováky, aniž by vedlo k dualismu atd. Řekl jsem mu, že když slovenský národ, že tedy také bude český národ a že z toho bude vyplývat zásada proporcionality, která se bude muset uplatňovat při sestavení vlád, a že proto pochybuji o tom, že by bylo možno prosadit, aby v každém ministerstvu byl Čech i Slovák ministrem a státním sekretářem nebo obráceně. Ursíny mně říkal, že také pan prezident nechce tuto zásadu přijmout, že je to chyba, ale že doufá, že doma se to uzná a provede. Celkově Ursíny konstatoval, že jsou s rozhovory s panem prezidentem, se mnou a některými jinými ministry spokojeni. (V poslední chvíli, když bylo v pátek 10. listopadu 1944 Nicholsem oznámeno, že delegáti a Petruščák[113] budou moci odletět buď v neděli 12. listopadu 1944, nebo v úterý 14. listopadu 1944, a když se mně podařilo u Lebeděva dosáhnout toho, že na poslední chvíli v sobotu 11. listopadu 1944 došlo telegraficky z Moskvy udělení víz pro ně, Lichner počal vyvádět, že musí rozhodně letět Zibrin a Clementis a že nemá letět Petruščák, a ovšem hned začal podezírat, že jsme to v Zamini schválně tak zařídili.[114] Ostře jsem ho

[112] Michal Zibrin (1899–1968 v Chicagu), funkcionář agrární strany, 1939 krátce vězněn v Ilavě, 1940–1941 organizátor odbojové skupiny Demec, 1941 zůstal v Jugoslávii, pracoval pro čs. exilovou zpravodajskou službu v Bělehradě a Istanbulu.

[113] Ivan Petruščák, před válkou odborový tajemník na Podkarpatské Rusi, člen celobritského vedení KSČ, od 23. 12. 1942 člen Státní rady, 1944–1945 člen vládní delegace pro osvobozené území.

[114] V Smutného písemnostech je také tento rukopisný záznam: »odiezd delegace slovenské – Lebeděv 10. XI. 1. Nemůže dát vízum delegaci, nedá-li Moskva svolení. 2. Lichner: hrozně rozčilen, že z toho bude polit. aféra, že v letadle na 12/XI dána jen 3 místa pro delegáty, a ne pro Clementise a Zibrina. Vidí v tom něčí

odmítl a Ursíny pochopil i uznal, že to jinak nešlo. Na Zibrinovi jim záleží zřejmě jen z nějakých důvodů partajnických.[115]

Večer v pondělí 13. listopadu 1944 jsem ještě večeřel s Novomeským a Clementisovými. Novomeský mně říkal, že teď všechno záleží na nás v Londýně, jak se budeme chovat, neboť podle toho se budou vyvíjet poměry na Slovensku. Řekl jsem mu položertem polovážně, že jsem velmi rád, když najednou přikládá takovou velkou váhu londýnské vládě, ačkoli ji zároveň jinak sotva bere na vědomí. A dodal jsem, že jistě záleží na tom, co bude dělat vláda, ale stejně tak co budou dělat oni na Slovensku, a že nemají menší odpovědnost než my. Dále začal Novomeský s tím, jestli by nebylo dobře, aby aspoň ještě nyní část vlády byla v Moskvě, že se to mělo stát již dříve, protože Rusové to mohou cítit tak, že je podceňujeme apod. Řekl jsem mu, že nevím, jak by to bylo šlo, aby část vlády byla v Londýně a část v Moskvě, a je-li vláda v Londýně, je to prostě proto, že jsme museli začít hned v roce 1939, a že za to nemůžeme, že se Rusko dostalo do války teprve až v roce 1941. Ale že nezáleží na tom, kde vláda sídlí, nýbrž na tom, že máme skutečně upřímné přátelství se Sovětským svazem a že sovětská vláda to ví. Na to Novomeský, že bychom se doma nesměli ani ukázat, kdyby takové přátelství k Sovětskému svazu nebylo. A pak naznačoval, že národ nebude mít pochopení pro formuli s Východem i Západem, protože se nezapomnělo na Mnichov a protože jedině Sovětský

hru. (Byl jsem na něj ostrý, že je hloupé ze všeho dělat aféru.) 3. Ripka odřekl letadlo na neděli [12. listopadu], Nichols nemohl držet místa, byla-li víza nejistá. 4. Lichner z toho šťasten!« (ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 484/6.)

115 Ministerstvo zahraničních věcí požádalo nótou 9421/III/2/d/44 z 1. 11. 1944 velvyslanectví SSSR u spojeneckých vlád v Londýně o tranzitní víza pro členy delegace Ursínyho, Vesela a Novomeského, jakož i pro jejich doprovod JUDr. Michala Zibrina a dr. Vladimíra Clementise. V nótě se uvádělo, že žádost o vstupní vízum pro Clementise byla podána již nótou č. 6394/III/2/d/44 ze 17. srpna. Nóta z 1. listopadu obsahovala žádost o tranzitní víza rovněž pro karpatoukrajinskou delegaci (»delegation of Carpatho-Ukrainians«), člena Státní rady Ivana Petruščáka, úředníka ministerstva vnitra Jiřího Hadžegu a úředníka ministerstva zahraničí Evžena Neumana, o nichž se předpokládalo, že odcestují spolu se slovenskou delegací a jejich doprovodem. (*Archiv vnešnej politiky, Moskva,* f. 0205, op. 3, p. 5, d. 7, l. 133–35.) Hubert Ripka urgoval víza pro všechny jmenované u velvyslance Lebeděva 10. listopadu ústně i písemně. (*Tamtéž*, l. 119 n.) Ripka ani nikdo další na československé straně netušili, že sovětská místa byla rozhodnuta Clementisovi vízum neudělit. Když totiž došla v srpnu 1944 československá žádost o vízum pro Clementise jako člena vládní delegace pro osvobozené území, vedoucí IV. evropského oddělení sovětského Lidového komisariátu pro zahraniční věci V. Zorin doporučil v interním sdělení náměstkovi lidového komisaře A. Vyšinskému vízum Clementisovi neudělit. (»Čechoslovackij graždanin Klementis, kak eto ustanovlenno, renegat, byl členom CK kompartii Čechoslovakii, no v 1938 godu svjaz' s nej porval. V'jezd jego v SSSR, po mneniju tov. Fitina, javljajetsja neželatel'nym.« *Tamtéž*, f. 07, op. 5, p. 50, d. 200, l. 7. Zorin Vyšinskému 1. 9. 1944. (Pavel M. Fitin byl náčelníkem 1. hlavní správy Lidového komisariátu pro vnitřní věci, příslušné pro zahraniční zpravodajskou službu, zvanou *vnešnjaja rozvedka*.)
Záležitost se stala předmětem interní korespondence mezi Vyšinským, šéfem úřadu Molotovem a dalším náměstkem Dekanozovem. Vyšinskij se domníval, že sovětská strana nemůže určovat složení československé vládní delegace a považoval za nezbytné vízum Clementisovi udělit (»... sčitaju neobchodimym vizu Klementisu dať«, *tamtéž*, l. 9, Vyšinskij Molotovovi 1. 9. 1944), po záporném vyjádření Dekanozova (»Po-mojemu ne davať vizy«, *tamtéž*, l. 8) však 8. září napsal na spis závěrečný pokyn vízum neudělit a záležitost protahovat (»otkazať, zatjagivať A/V 8/IX«, *tamtéž*, l. 9).
Se slovenskou delegací odletěl 14. listopadu pouze Ivan Petruščák; Michal Zibrin se dostal do Moskvy až po 22. prosinci 1944 (*tamtéž*, f. 0205, op. 3, p. 5, d. 7, l. 141); Vladimír Clementis, jmenovaný po jednáních v Moskvě v březnu 1945 státním tajemníkem v československém ministerstvu zahraničních věcí (poté, když zahraniční vedení KSČ upravilo záležitost jeho členství v KSČ), se do Moskvy dostal až jako člen Fierlingerovy vládní delegace na konci června 1945. Clementis, po smrti Jana Masaryka až do svého zatčení v lednu 1951 ministr zahraničních věcí, byl popraven na začátku prosince 1952 spolu s Rudolfem Slánským a dalšími obětmi inscenovaného soudního procesu.

svaz nás osvobodí. Řekl jsem, že jsem si jist, že pro tuto formuli v našem národě, v jeho celku, určitě pochopení bude, že jako komunisté se dívají jen do Moskvy, jiní zase budou se dívat především na Západ a že většina národa bude prostě chtít spolupracovat v první řadě ovšem se Sovětským svazem, ale zároveň také se Západem, že k tomu budou přivedeni i komunisté, až z praktických zkušeností prostě uvidí, že budeme potřebovat také Západ, například pro hospodářskou rekonstrukci apod. Novomeský to pak uznával, ale spíše jen proto, že mu chyběly argumenty, nebo to nechtěl dále rozvádět. Říkal pak, že by aspoň to bylo dobré, kdyby se prezident a my ostatní vraceli domů přes Moskvu a nejeli přímo ze Západu. Řekl jsem, že i o tom se uvažovalo a že je velmi pravděpodobné, že prezident se vrátí domů přes Moskvu. Potom Novomeský znovu začal, že na Slovensku bude proti nám zahořklá nálada, že budeme obviňováni z toho, jak dopadlo slovenské povstání, a že on sám nenabyl přesvědčení, že bychom byli udělali všechno, co se udělat mělo, zejména ještě v době před povstáním. Clementis to precizoval v tom smyslu, že aspoň on je přesvědčen, že zahraniční ministerstvo udělalo všechno, co mohlo, ale že pochybuje, zda udělali všechno vojáci, tak například zda opravdu včas konkretizovali Sovětům, čeho bude třeba, nebo zda dovedli přizpůsobit rychle svoje požadavky nové situaci, která vznikla tím, když dvě slovenské divize po útěku Talského byly rozbity a když nastal boj jen na středním Slovensku. Řekl jsem, že přirozeně nevím, co všechno dělali vojáci, protože jsou to ryze vojenské tajné věci, ale že mám dojem, že udělali všechno, co za dané situace vůbec bylo možno. V každém případě vláda udělala úplně všechno pro pomoc Slovensku, co bylo v její moci. A dodal jsem, že jsou-li pořád otázky na vládu, co ona udělala nebo neudělala, budou přirozeně také otázky na Slovenskou národní radu, která se hned vyhlásila za jediný orgán vedoucí odboj doma na Slovensku, a že budou také otázky, kdo a jak a zda v součinnosti s prezidentem Benešem a československou vojenskou správou organizoval partyzány atd. Novomeský přišel do velikých rozpaků a začal vykládat, že partyzánština byla organizována jen Sověty, že do toho jim nic nebylo apod. Na to já, to všechno že se právě bude muset také vysvětlit. Konečně Novomeský mne žádal, abychom stále nemluvili, že došlo se slovenskou delegací k nějaké dohodě, protože oni, Ursíny a Novomeský, ani nebyli oprávněni nějakou dohodu ujednávat apod. Řekl jsem mu, že nemusí mít obavy, že se k něčemu zavázali, že mluvíme-li o dohodě, myslíme to prostě tak, že se konstatovalo, že ve všech důležitých otázkách je mezi námi a domovem buď zcela shodné nazírání, nebo že není otázky, o které bychom právem se nemohli domnívat, že bude doma rozřešena uspokojivou dohodou. Když jsem pak Novomeskému říkal, že výsledky rozhovorů se slovenskou delegací hodnotím pozitivně, a když jsem mu je shrnul tak, jak jsem [to] udělal v přiložené cirkulární depeši,[116] Novomeský se vším plně souhlasil. Novomeský pak žádal, abych se dále staral o to, aby Clementis mohl přijet domů co nejdříve. To jsem mu slíbil. Celkově jsem měl dojem, že Novomeský měl trochu obavu, zda mu jeho strana schválí všechno, co zde říkal a jak zde postupoval. Bylo mně docela jasno z celého jeho chování, že mezi komunisty slovenská věc zdaleka není ještě vyjasněna a že jsou stále mezi nimi takoví, kteří by nejraději uviděli připojení Slovenska k Sovětskému svazu. Ještě si poznamenávám, že Novomeský příliš neskrýval své pohrdání sociálními demokraty, ale zároveň že si nebyl

116 Cirkulární depeše ministra Ripky o výsledcích jednání s delegací SNR ze 16. listopadu 1944, zaslaná čs. zastupitelským úřadům ve Washingtonu, Moskvě, Ankaře, Paříži a Ženevě. (Archiv MZV Praha, Depeše odeslané, T 1944, č. 3036–3057.) Depeše je publikována v plném znění v edici SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 546, s. 837–842. V souboru původních příloh k Ripkově zprávě je označena číslem 14.

nikterak jist tím, zda se komunistům podaří pohltit sociální demokraty také v českých zemích tak lehce, jako se jim to nyní podařilo na Slovensku.

Slovenští delegáti spolu s Petruščákem odjeli z Londýna v úterý dne 14. listopadu 1944 ráno. Přišli jsme se s nimi rozloučit Slávik, já a Fürth (ale Fürth tam šel se rozloučit vlastně s Petruščákem).

AÚSD. Sbírka Hubert Ripka. Strojopis, originál. 43 s.

Přílohy a doplňky k zprávě Huberta Ripky (1–35)

1

[1944, před 24. září, Londýn.][117] – Sdělení čs. exilové vlády o úkolech vládního delegáta s návrhy a stanovisky ke vztahu domácích a zahraničních orgánů, k platnosti ústavy a k řešení slovenské otázky, zaslané radiotelegraficky do Banské Bystrice.

Stanovisko čs. vlády k návrhom a podnetom zo Slovenska: Jednotlivé skupiny domáceho odboja posielali prezidentovi republiky a čs. vláde v posledných mesiacoch svoje návrhy a podnety, akým spôsobom má byť usporiadaná správa oslobodeného územia v prechodnej dobe.[118] Prezident republiky zdelil svoje stanovisko k týmto návrhom niekoľkými vzkazmi domov, menovite správou z 16. júla 1944.[119] K týmto prezidentovým vzkazom zdeľuje čs. vláda k informácii Slovenskej národnej rady svoje stanovisko k niektorým problémom a dáva ho na vedomie i do českých zemí.

1. Aby bolo jasné, prečo bol vyslaný min. Němec ako vládny delegát a gen. Viest ako jeho zástupca, čs. vláda zdeľuje: Vládny delegát bol vyslaný v dôsledku československo-sovietskej zmluvy, aby prevzal správu oslobodeného územia, jakmile mu bude odovzdané sovietskym voj[enským] velením v zmysle sovietsko-československej zmluvy.[120] O dočasnej správe oslobodeného územia bol vydaný ústavný dekrét prezidenta republiky, ktorým sa zriaďuje úrad pre samosprávu oslobodeného územia v čele s vládnym delegátom.[121]

Vládny delegát prevádza na oslobodenom území uznesenia vlády a pri správe tohto územia zastupuje každého jednotlivého rezortného ministra. S vládnym delegátom je tiež predbežne 5 členov čs. Štátnej rady ako jeho poradcovia. Vládny delegát môže si vybrať podľa potreby ďalších poradcov z radov činiteľov domáceho odboja a má použiť rady a podpory národných výborov, ktoré sa majú predbežne [utvoriť] v obciach, okresoch a zemiach konšpiratívne.

Podľa zmieneného dekrétu riadi sa vládny delegát pri správe oslobodeného územia právnymi predpismi ČSR vydanými do 29. septembra 1938, ďalej dekrétmi prezidenta republiky a právnymi predpismi čs. vlády v zahraničí. V nezbytných a neodkladných prípadoch je oprávnený vydať nariadenia k prevedeniu zákonov alebo v ich medziach. Základným dekrétom, ktorým sa vládny delegát bude riadiť, je ústavný dekrét o obnovení právneho poriadku, ktorého stručný obsah je tento: Čs. právnym poriadkom sú ústavné a iné právne predpisy čs. štátu, vydané do 29. sept[embra] 1938 včetne.

Predpisy vydané v oblasti čs. právneho poriadku v dobe neslobody sú z používania bezpodmienečne vylúčené, jestli sa protivia svojím obsahom zneniu alebo demokratickým zásadám čs. ústavy. Len na zcela prechodnú dobu možno z vôle čs. zákonodarnej moci používať predpisy, ktoré sa ústave protivia.

Dekréty vydané v zahraničí musia byť riadne zvoleným Národným zhromaždením dodatočne schválené, poťažne pozbývajú platnosti 6 mesiacov od ustanovenia Nár[odného] zhromaždenia, ak nebudú už prv zrušené alebo zmenené.

---

[117] Dokument není datován. Sdělení bylo v Banské Bystrici distribuováno nejpozději 24. září 1944.

[118] Viz zejména druhou část dok. č. 139 ze srpna 1944, SNP–Dokumenty 1965, s. 299 n.

[119] Tamtéž, dok. č. 99, s. 238–245.

[120] Dohoda z 8. května 1944 o poměru mezi československou správou a sovětským vrchním velitelem po vstupu sovětských vojsk na československé území. Srv. např. Cesta ke Květnu, dok. č. 20, s. 125–128.

[121] Ústavní dekret z 3. srpna 1944, viz Cesta ke Květnu, dok. č. 35, s. 168–173. Rozhodnutím vlády z 30. června byl jmenován vládním delegátem ministr František Němec a jeho zástupcem státní ministr gen. Rudolf Viest. Politický poradní sbor delegáta jmenovala vláda 11. srpna ze členů Státní rady ve složení: František Hála (lid. strana), Fedor Hodža, Bohumil Laušman (soc. dem.), František Uhlíř (nár. soc.), Jozef Valo (KSČ). Za člena poradního sboru byl jmenován rovněž Vladimír Clementis, funkce se však neujal, protože nedostal sovětské vízum. S vládní delegací byl vyslán rovněž politický referent prezidentské kancelář Prokop Drtina. Vládní delegace dorazila z Londýna do Moskvy 25. srpna a k dočasnému pobytu v Banské Bystrici 7. října 1944.

Práve sa prejednáva rámcový dekrét o nár[odných] výboroch, ktorý stanoví, že v prechodnom údobí sú na oslobodenom území orgánmi verejnej správy národné výbory miestne, okresné a zemské, ustanovené voľbami. Z národných výborov vzíde voľbou provizórne Národné zhromaždenie ako orgán zákonodarný. Spôsob volieb a právomoc nár[odných] výborov stanoví vládne nariadenie.

Ďalej je v prejednávaní dekrét retribučný o potrestaní válečných vinníkov, domácich i zahraničných zradcov. Pripravuje sa tiež dekrét o prechodných hospodárskych opatreniach. Konečne medzi inými dekrét o štátnom občianstve, ktorým Nemci a Maďari, až na tých, ktorí bojovali a pracovali za ČSR, strácajú štátne občianstvo. Jakmile budú tieto dekréty prezidentom republiky vydané, budú zaslané vládnemu delegátovi, aby sa podľa nich riadil. Dekréty prezidenta Republiky majú moc zákona, ústavné dekréty moc zákona ústavného. Tieto dekréty a samozrejme čs. zákony predmníchovské sú platné pre celé územie ČSR a budú rovnako prevádzané vo všetkých zemiach.

Nie je možné, aby na oslobodenom území čo i len deň fungovali cudzie alebo nezákonné úrady. Tedy nie ani bratislavské, ani tzv. protektorátne ústredné úrady.

Verejnú správu povedú národné výbory, ktoré podliehajú vláde.

Vládu prevádza čs. vláda a jej budú nápomocné národné výbory.

V najkratšej možnej dobe nastúpia na miesta národných výborov revolučných národné výbory volené a voľbou vzíde z nich provizórne Národné zhromaždenie celoštátne.

2. Čs. vláda zdôrazňuje, že pri menovaní vládneho delegáta sa nevedelo, či územie, ktoré bude najprv oslobodené, bude na Podkarpatskej Rusi, na Slovensku alebo v zemiach českých. Muselo sa počítať so všetkými možnosťami. Ani dnes nie je žiadna eventualita vylúčená. V dôsledku boja na Slovensku je ovšem najväčšia pravdepodobnosť, že najprv bude Sovietskou armádou oslobodené územie Slovenska.

Vládny delegát môže sa ovšem ujať správy oslobodeného územia len za predpokladov daných československo-sovietskou zmluvou. Nakoľko by min. Němec prišiel na územie čs. armádou a partizánmi oslobodené a držené, neprišiel by tam vo funkcii vládneho delegáta, ale ako člen čs. vlády.

Dali sme súhlas k tomu, aby min. Němec spolu s politickými poradcami na Slovensko prišiel, aby SNR jednak informoval, jednak aby bol spojkou medzi domácimi činiteľmi a čs. vládou. Dali sme tiež súhlas, aby gen. Viest prišiel na Slovensko ako veliteľ prvej čs. armády.

3. Boj na Slovensku a nutnosť vytvoriť orgán na území ovládanom SNR (Zemským národným výborom) na Slovensku postavili domáci odboj ovšem pred nepredvídané úkoly <na Slovensku a tie iste>[122] zmenili názory a postup, aký bude nutný v prechodnej dobe a ako nám to jednotlivé skupiny v posledných mesiacoch zdeľovali.

Chápeme a súhlasíme menovite, aby SNR ako Zemský národný výbor pre Slovensko zariaďovala všetko, čo je potrebné, v duchu čs. platnej ústavy a v duchu vládneho vyhlásenia o národných výboroch. Prosíme však, aby ste tam, kde formálne treba súhlasu prezidenta alebo vlády alebo ich rozhodnutia, sa podľa možnosti predom s vládou a prezidentom dohodli.

Keďže riadne zvolené Národné zhromaždenie nemáme, vydáva prezident k návrhu vlády a po slyšení Štátnej rady dekréty s mocou zákona. Tieto dekréty budú však vyžadovať dodatočného schválenia (ratifikácie) riadne zvoleným Národným zhromaždením, a tiež legislatívna činnosť provizórneho Národného zhromaždenia, ktoré vzíde voľbou zo sústavy národných výborov, bude musieť byť ratifikovaná Národným zhromaždením, riadne voleným podľa ústavy. I keď tedy chápeme [a] súhlasíme, aby Národná rada upravovala nezbytné veci a činila potrebné opatrenia zásadného rázu, i v konkrétnych otázkach musíte pamätať, že bude treba mnohé dodatočne legalizovať. Tam však, kde už teraz možno dodržiavať legálnu cestu, treba sa o to snažiť, aby nám nevznikali vnútropolitické a medzinárodne ťažkosti.

4. Ačkoľvek niektoré z náznakov a podnetov zdelených nám skupinami z domova vývoj už prekonal, zaujímame k nim stanovisko, aby nebolo žiadnych pochybností. Z niektorých strán z domova sme vyrozumení, že sa i v niektorých podzemných organizáciach myslelo na prechodnú dobu ako na nejaký druh diktatúry prezidenta Beneša, niekedy hovorilo sa o ľavej, pokrokovej diktatúre, inokedy o diktatúre vojenskej atď. Prezident sám i vláda čo najrozhodnejšie odmietajú takéto snahy, ktoré sa protivia princípom demokratickým, menovite tiež našej platnej ústave. Aby však bolo jasné, nesmie byť ovšem ani na chvíľu na našom oslobodenom území bezvládie a prezident Republiky vykoná svoju prezidentskú funkciu až do novej voľby prezidenta, takže ním menovaná vláda neprestáva byť legálnou vládou ČSR a bude vykonávať vládnu moc od prvého okamihu oslobodenia. Ako Vám už prezident zdelil, vláda prv, než by sa mala vrátiť domov, podá

[122] Tuto pasáž lze číst dvojím způsobem, buď »na Slovensku, a tie iste«, nebo »na Slovensku a tie[ž] iste«.

demisiu a pôjde domov v statu demissionis. Doma sa vytvorí vláda nová z osobností domácich i zahraničných v dorozumení so zemskými národnými výbormi a Národnou frontou, z ktorej budú vylúčené strany a skupiny fašistické alebo ktoré zradili. Taktiež zdôrazňujeme, že národné výbory zaisťujú a uskutečňujú od počiatku demokrat[ickú] účasť občianstva na moci vládnej a výkonnej a preto prezident republiky i vláda odmietla a odmieta menovať predsedov alebo členov nár[odných] výborov všetkých stupňov. Národné výbory musia byť zostavené už konšpiratívne z najlepších, najobetavejších, najspoľahlivejších čs. vlastencov všetkých smerov a musia spolupracovať a sústrediť všetku svoju činnosť podľa zásady národnej jednoty. Domáci pracovníci musia sa sami dohodovať na zostave i organizácii týchto orgánov národnej vôle. Prezident a vláda nemôžu zasahovať ani do toho, v akom pomere majú byť v nár[odných] výboroch zastúpené jednotlivé smery alebo politické prúdy. To všetko má byť vecou slušnej dohody. Vláda bola by nútená zakročiť len tam, kde by skutočne nebola možná dohoda, kde by sa vytvorili event. nár[odné] výbory dva alebo viacej, a v tomto prípade by sa snažila buď to zjednať dohodu, alebo by uznala ten nár[odný] výbor, ktorý by zodpovedal najlepšie zmýšľaniu obyvateľstva.

Boli by sme ovšem povďační za zdelenie, akým spôsobom bola zostavená Slovenská národná rada, akým spôsobom sú v nej jednotlivé skupiny alebo smery zastúpené a jestli sú v nej združení všetci, ktorí v domácom odboji od počiatku pracovali.

5. Niektoré vzkazy skupín zo Slovenska nás v poslednej dobe znova žiadali, aby vláda formulovala svoje stanovisko v otázke Slovenska, menovite – ako to uvádzali – pokiaľ ide o Slovensko ako etnickú jednotku. Čs. vláda zaujala opätovne stanovisko, že pomer Slovákov a Čechov bude riešený až doma po oslobodení na zásade rovnosti a [v] bratskom dorozumení. V zahraničí čs. vláda rieši len problémy, ktoré v záujme nášho boja nezbytne riešiť musí. Musela tiež [riešiť] problémy, ktoré sa tiež týkajú prechodnej doby, až dokiaľ sa čs. ľud sám neujme riadenia svojich vecí demokratickým spôsobom.

Revízia ústavy má byť vyhradená riadne volenému Národného zhromaždeniu a taktiež základné problémy štátnej správy a základné problémy hospodárske a sociálne.

Je ovšem povinnosťou vlády i domácich činiteľov pripravovať riešenie všetkých základných otázok nášho budúceho slobodného života. Nie sme oprávnení o týchto otázkach [...][123] predchádzajú riešeniu, na ktoré [majú] právo jedine slobodní Česi, Slováci a Podkarpatskí Rusi demokratickým spôsobom.

6. Komunisti sú zastúpení v Štátnej rade, tvoria súčiastku národnej fronty a vládnej väčšiny. Spolupráca s nimi je lojálna. Dohodujeme sa o všetkom a v podstatných veciach sme sa dosiaľ vždy s nimi dohodli. Komunisti nevstúpili však dosiaľ do vlády a chcú vstúpiť len do vlády, ktorá bude utvorená doma.

7. Keďže nemáme možnosť poslať Vám texty medzinárodných zmlúv a dohôd ako i dekrétov prezidenta, resp. vydaných alebo pripravovaných v zahraničí, požiadali sme min. Němca, aby Vám ich priniesol, nakoľko k Vám príde.

8. Inak všetky podnety, návrhy a štúdiá, ktoré vláda dostáva z domova, bedlive študuje a prijíma z nich to, čo možno zrovnať so záujmami celku. Nemôžu však prirodzene iné zásady byť uplatňované, napr. o retribúcii, o správnych a hospodárskych opatreniach atď., na Slovensku a iné v českých zemiach. Budeme Vám povďační, keď nám k týmto našim informáciam pošlete svoje poznatky. Radi vysvetlíme to, čo je Vám event. nejasné alebo na čo sme pri tejto informácii zabudli.

Slovenský národný archív, f. ÚP SNR, 9. zasadnutie SNR 29. septembra, inv. č. 1. Príloha k zápisnici tajného zasadnutia. Strojopis, průpis. – Cesta ke Květnu, dok. č. 68, s. 241–245; SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 349, s. 573–576; Rákoš 1977, dok. č. 10, príloha, s. 52–55.

[123] V archivní předloze je toto místo vytečkované a označené otazníkem. Podle smyslu asi »robiť rozhodnutia, ktoré«. Jozef Lettrich uvádí tuto větu v brožuře *O Slovenskej národnej rade*, kde publikuje sdělení vlády v plném znění, takto: »Nie sme oprávnení o týchto otázkach rozhodovať, lebo o nich majú právo rozhodnúť jedine slobodní Česi, Slováci a Podkarpatskí Rusi demokratickým spôsobom.« (S. 35).

2

1944, 29. září, Banská Bystrica. – Usnesení tajného zasedání Slovenské národní rady o vzájemném poměru mezi domácím a zahraničním odbojem.[124]

Uznesenie Slovenskej národnej rady o vzájomnom pomere domáceho a zahraničného odboja

1. Slovenská národná rada ako vrcholný revolučný orgán domáceho odboja, v ktorom sú zastúpené všetky politické zložky a ideové smery demokratické, vedie domáci odboj po stránke zákonodarnej, vládnej a výkonnej. Toto stanovisko je vyjadrené v § 1 nariadenia Slovenskej národnej rady dňa 1. septembra 1944 č. 1 Sb. nariadení. Vedenie zahraničného odboja a všetky otázky týkajúce sa zastupovania štátu voči spojencom a ostatnému zahraničiu prislúchajú prezidentovi, vláde a Štátnej rade ako vrcholný[m] revolučný[m] orgán[om] zahraničného odboja.

2. Tejto zásady sme sa dôsledne držali v práci ilegálnej i od prvého dňa povstania až dosiaľ a považujeme ju za jedine možnú aj pre budúcnosť, kým nebudu zvolení demokratickým spôsobom legitimní zástupcovia ľudu.

3. Už v zásadnom dohodnutí politických zložiek spred Vianoc r. 1943, ďalej v Deklarácii Slovenskej národnej rady dňa 1. sept[embra] 1944 ako aj vo všetkých ostatných politických prejavoch zastávali sme konzekventne toto stanovisko: Sme za Československú republiku ako samostatný a spoločný štát troch slovanských národov – Čechov, Slovákov a Karpatských Ukrajincov – na základe princípu rovného s rovným. Definitívne ústavoprávne usporiadanie ČSR prevedú legitimní zástupcovia týchto troch národov.

4. V záujme zaistenia medzinárodného postavenia ČSR prijali sme [zásadu] štátoprávnej kontinuity republiky s tým, že vnútropoliticky jednotlivé časti ČSR nemôžu <ne>nadväzovať[125] na právny stav, vytvorený šesťročným politickým vývojom. Iba postupne bude možné nahradiť rozličné opatrenia, ktoré sú v rozpore s horejšími zásadami. Táto zásada je vyjadrená v § 2 nariadenia Slovenskej národnej rady č. 1/1944 Sb. n. SNR.

Skutočným vývojom v dôsledku potrieb zahraničného i domáceho odboja boli prekonané mnohé podstatné princípy ústavy z roku 1920 a revolučné orgány v zahraničí v nejednom ohľade sa od nich odklonili, sme preto toho názoru, že ústava ako celok toho času nemôže byť podkladom vnútropolitickej úpravy pomerov ČSR.

5. V duchu týchto zásad pokladáme za samozrejmú a bezpodmienečne potrebnú čo najužšiu vzájomnú spoluprácu predstaviteľov domáceho a zahraničného odboja. Úspech tejto spolupráce vidíme v tom, že si, pokiaľ to okolnosti dovolia, vopred obapolne oznámime podnikania a opatrenia zásadnej povahy.

6. Stanovisko československej vlády v telegrame č. 311–335 z 24. sept[embra] 1944 ohľadne vládneho delegáta na oslobodenom území a jeho poverenia a plnomocenstiev považujeme za prekonané slovenským povstaním a terajším skutočným stavom, vedeným dľa spomenutých zásad. Stanovisko vlády v otázke pomeru vládneho delegáta voči domácim revolučným orgánom, najmä jeho absolútna nadriadenosť nad ľudovými domácimi orgánmi, prieči sa princípu demokracie a úplne znehodnocuje domáci odboj.

Prítomnosť člena vlády československej na našom území v záujme spolupráce vítame.

Slovenský národný archív, f. ÚP SNR, 9. zasadnutie SNR 29. septembra, inv. č. 1. Príloha k zápisnici z tajného zasadnutia. Strojopis, originál. – Cesta ke Květnu, dok. č. 71, s. 250 n.; SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 372, s. 600 n.; Rákos 1977, dok. č. 10, príloha, s. 51 n.

[124] Před tajným zasedáním se konalo krátké řádné 9. zasedání SNR, které mělo na programu jediný bod: přijetí nařízení SNR o zrušení počítání podle letního času. Krátký zápis z tajného zasedání viz SNP–Dokumenty 1965; dok. č. 372, s. 600 a Rákoš 1977, dok. č. 10, s. 51.

[125] Před slovo »nadväzovať« je inkoustem připsáno »ne«, jež tam po mém soudu logicky patří. Jozef Lettrich (c.d.) a po něm další publikace tuto větu sice uvádějí ve znění »nemôžu nadväzovať«, tento transkript však považuji za mylný. Čteme-li pozorne další větu, kde se zdůrazňuje, že jen postupne je možné nahradiť různá opatření (rozumí se právní stav vytvořený šestiletým vývojem), a po ní následující odkaz na § 2 nař. SNR č. 1/1944 – »Všetky zákony, nariadenia a opatrenia ostávajú v platnosti, pokiaľ neodporujú duchu republikánsko-demokratickému« –, nemůžeme se zmýlit. Smyslem věty, jak jí rozumím, bylo: Jednotlivé části ČSR nemohou vnitropoliticky nenavazovat na právní stav vytvořený šestiletým politickým vývojem, třebaže byla v zájmu mezinárodního postavení ČSR přijata zásada státoprávní kontinuity.

3

1944, 30. září, Banská Bystrica. – Pověřovací listina pro londýnskou misi Jána Ursínyho a Ladislava Novomeského.

Opis

SLOVENSKÁ NÁRODNÁ RADA
Čís. 16/1944-I/1

Banská Bystrica,
dňa 30. septembra 1944

Predmet: Poverenie delegácie SNR do Londýna

TAJNÉ

Poverenie

Slovenská národná rada týmto poveruje Jána Ursínyho a Laca Novomeského, podpredsedov SNR, aby československý odboj v Londýne, menovite prezidenta republiky, československú vládu a Štátnu radu, informovali o domácom odboji, vysvetlili tento, ujasnili a prejednali vzájomné vzťahy domáceho a zahraničného odboja.

Prosíme všetky orgány zahraničného odboja, aby menovaných všemožne podporovali a jednali s nimi ako so splnomocnencami Slovenskej národnej rady.

Za Slovenskú národnú radu:
L. S. Dr. V. Šrobár v. r.
K. Schmiedke v. r.[126]

AÚSD. Sbírka Hubert Ripka. Strojopis, průpis[127]

4

1944, 12. října, Londýn. – Britský velvyslanec u čs. exilové vlády Philip Nichols vedoucímu středoevropského oddělení britského ministerstva zahraničí Franku Robertsovi. Zpráva o rozhovoru s delegací Slovenské národní rady.

British Embassy to the Czechoslovak Republic
45, Lowndes Square, S. W. 1
(122/54/44)
TOP SECRET
October 12th, 1944

F. K. Roberts, Esq., Foreign Office

Dear Frank,

As you know, three Slovaks arrived in this country on October 10th. They left Slovakia in an American machine, I think on the night of the 6th–7th October, and were flown to an Italian airfield. They were then motored to Naples where they spent a night at General Maitland-Wilson's villa, and subsequently flew

[126] Úmyslně je ponechána původní transkripce Šmidkeho jména ve znění předlohy.

[127] Původní příloha č. 2 k Ripkově zprávě. V pravém horním rohu tužkou napsáno »Dr. R«, pravděpodobně rukopisem Jaromíra Smutného. Opis uložený svého času v archivu Ústavu dějin KSČ, f. 38, a.j. 66/100, byl téhož znění, Šmidkeho jméno bylo transkribováno »Schmiedtke«. Tento exemplář je nyní zřejmě uložen v AÚTGM. – Součástí přílohy č. 2 v původním souboru příloh k Ripkově zprávě je dále opis zápisu z tajného zasedání SNR a opis příslušného usnesení tohoto zasedání. (AÚSD. Hubert Ripka.)

here in a British aeroplane, reaching the London district yesterday after a night in Cornwall. The party consists of M. Ursiny, M. Novoměsky [sic!] and Lieutenant-Colonel Vesel. Ursiny and Novoměsky are both Vice-Presidents of the Slovak National Council, the former being a landowner and a member of the Agrarian Party, while the latter is a Left wing journalist. Colonel Vesel is a regular officer of the Slovak Army.

2. The information summarised below was obtained yesterday evening when I dined with them in a country house near London; as the occasion was informal and my conversation was carried on either in German or indirectly through an interpreter in Czech, the information may not be wholly accurate.

3. It appears that Dr. Beneš's Government had invited a party to come out and that this party was chosen by the Slovaks themselves. The National Council had apparently chosen the two civilians, while General Golian had chosen the Colonel. All three seemed to be good upstanding representatives of their country and well fitted to discharge the tasks entrusted to them. The two civilians particularly stressed to me that the Slovak National Council stood for a united Czechoslovakia under the Presidency of Dr. Beneš. The British officer who accompanied them on the journey told me that they had stressed the same point to him. There were, the Slovaks said, naturally differences of opinion as to the future structure of the Czechoslovak State, i.e. the degree of autonomy to be accorded to Slovakia, but this was something to be settled in the future; and they agreed with me when I suggested that this would have to await the calling together of a constituent assembly. The main point, they pursued, was that the movement stood clearly and unambiguously for a Czechoslovak Republic and acknowledged Dr. Beneš as the President of that Republic. In response to my enquiries they stated that in their belief 95% of the Slovak population were of the same mind. I then enquired as to the position of the Bratislava Government. They all agreed that this Government, while naturally taking orders from the Germans, played no great rôle. They seemed to think that it disposed of no more than one security battalion. The police and the gendarmerie had mostly gone over whole-sale to the resistance movement. However, the military position when they had left had not been too good; but they did not know then, what is reported now, viz. that Czech troops with their Russian allies have since crossed the Carpathian passes and joined up with the resistance movement.

4. I tried to get some idea of the numbers of the movement, but obtained no very clear answer. Colonel Vesel seemed to think that the movement disposed of 30,000 armed soldiers, 15,000 unarmed soldiers, and 15,000 armed partisans. This, however, seems unlikely as all are agreed that the soldiers at the disposal of the movement to-day, i.e. in the centre of Slovakia, consist of the reserve brigades, and that the two divisions composed of active soldiers are cut off in the eastern part of the country and have had to take to the hills. These two divisions were armed with medium weapons, whereas the reservists possessed only light weapons; and over and over again M. Ursiny emphasised to me the need of the patriots for heavy weapons with which to fight the Germans, who were armed with tanks, heavy guns and heavy mortars, etc. Without heavy weapons, and particularly anti-tank guns, he seemed to think that it would be difficult for the patriots to hold out and that they might have to take to the hills. They would, he affirmed, never surrender and would somehow maintain themselves in the mountains. Such a prospect was tolerable for the soldiers, but those who would be in danger would be the civilians who would be left behind: such action would in fact be tantamount to abandoning the civilians to their fate. Another estimate of the numbers involved, which derives from the Czechoslovak Military Intelligence Branch, is 24 units of 800 men each, four battalions of partisans each 400 strong, and 2,000 Czech paratroopers. This works out at a total figure of about 23,000 men.

5. The Slovaks stated that the losses they had sustained in the fighting to date were very heavy, heavier, they said, than the Slovak units had lost in the fighting in Russia. On the other hand they asserted that the German losses had been even heavier.

6. I gathered that the Slovaks quite understood that from a military and strategic point of view it was up to the Russians rather than the British or Americans to support their movement. They had confidently expected Russian aid and had been disappointed at the length of time they had had to wait before its arrival. From an incident described to me by the officer who accompanied them on their journey, it seems that they are not particularly pro-Russian and are hoping that the western democracies will take an interest in their fate.

7. The two points which emerged most clearly from this conversation were (1) loyalty of the delegates to the Republic and to Beneš,[128] and (2) the need for heavy weapons.

[128] Adresát komentoval Nicholsovy informace následujícím spisovým záznamem: »This is welcome news, in view of many reports, spread by Dr. Osuský and other opponents of Dr. Benes, that the Slovak anti-German movement was not behind the Czechoslovak Govt. here. I have always thought that the great bulk of the Slovaks would, if only for reinsurance, support Dr. Benes on the international plane. But they will certainly demand for greater independence in the internal affairs of the future Czechoslovakia. F. K. Roberts 16/10.« (PRO, 38942, C 14016/1343/12.)

Yours ever Phil Nichol[129]

Public Record Office. FO 371, 38942, C 14016/1343/12. Strojopis, originál.

5

1944, 12. října, Londýn. – Zpráva velvyslanectví USA u čs. exilové vlády (chargé d'affaires Rudolf Schoenfeld) ministru zahraničí ve Washingtonu o příjezdu delegace SNR do Londýna.

EMBASSY OF THE
UNITED STATES OF AMERICA
near the Czechoslovak Government,
LONDON, October 12, 1944

No. 194
RESTRICTED
SUBJECT: Arrival in London of delegation from Slovak National Council

The Honorable
The Secretary of State
Washington, D.C.

Referring to my despatch No. 193 of October 12, 1944 regarding the composition and character of the Slovak National Council, I have the honor to report that according to Dr. Hubert Ripka, Minister of State in the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs, a delegation arrived in London by air today from Slovakia composed of Mr. Jan Ursíny (Agrarian), Mr. Laco Novomeský (Communist) and Major Vesel, who will confer with the Czechoslovak Government in London. Dr. Ripka indicated that the object of the visit is to improve the coordination between the London Government and the Slovak National Council both in military operations and in the political sphere.

The first two visitors are members of the Slovak National Council representing the two major groups in the Council, namely, „Liberal" and „Socialist". Major Vesel comes as the representative of General Golian who is known to the public for security reasons as „General Gamma„. The General, who is also a non-party member of the Council, could not leave Slovakia at present because of the active state of the military operations which he is directing.

Dr. Ripka also stated that the Civil Affairs delegate Mr. Němec, his deputy General Viest and some members of the political advisory group had landed by air in Slovakia about a week ago thus providing further contact between the homeland and the Czechoslovak Government in London.

Respectfully yours,
Rudolf E. Schoenfeld
Chargé d'Affaires ad interim
[...][130]

National Archives. RG 59, 860F.01/10–1244. Strojopis.

[129] Oslovení na začátku dopisu, závěrečný pozdrav a podpis jsou psány rukou.
[130] Vlastnoruční podpis.

6

1944, 13. října, Londýn. – Ze zápisu o 163. schůzi ministerské rady čs. exilové vlády. Výňatky týkající se delegace Slovenské národní rady.

[...] Min. Slávik: [...] Mezitím byla delegace Sl[ovenské] N[árodní] R[ady] na cestě do Londýna a včera jsem se dověděl, že přijela.[131] Jsou v ní dva členové Národní rady: Ursíny, Laco Novomeský a major Vesel. Jsou dosud v anglickém opatrování a budou propuštěni na zákrok Masarykův do Londýna. Dovoluji si to oznámit neoficiálně a uvést, že předešlý týden jsem měl ve státní radě Noskův dotaz, kdo je v delegaci, jež přichází do Londýna; i Čaplovič se ptal. Já do včerejška o věci nevěděl ani slova. Je považlivé, když se o věci mluví ve Státní radě, aniž by člen vlády, u něhož se zprávy sbíhají, něco věděl.

Min. Masaryk: Mně též nebylo nic známo.

Předseda Šrámek: Já se o tom dozvěděl včera.

Min. Feierabend: To jsem rychlejší.

Min. Slávik: Je to skutečně považlivé, že jsou takové indiskrece; tajemníci o tom věděli, a my ne.

Min. Masaryk: Já o tom nic nevěděl, řekli mi to včera Angličané. Ač přijeli předevčírem na Paddington, už je čekal anglický kapitán; odvezli je do domečku a zavřeli. Včera mi řekl Nichols, že jsou zde, a zakročoval jsem o uvolnění.

Min. Slávik: Jde o to, že se to jiní dozvěděli dřív.

Min. Masaryk: Nezapomeň, že před týdnem se mluvilo o Novomeském.

Min. Ripka: Jedou k prezidentovi, a je to něco jiného.

Min. Slávik: Toto byla vložka a pokračuji. [...][132]

Min. Majer: Je mnoho nejasností o té delegaci: kdo je a co chce. Je zlé a souhlasím se stížností, že členové vlády se to dovídají z ulice nebo Státní rady. Je však velká věc, je-li možnost s ní hovořit. Jde o to říci si, jak se to má dít – nejen společensky. Myslím, že by měla být schůzka neb rozhovor členů vlády s delegací o věcech politických, o tom, jak se díváme na věci my a jak oni. Nakonec chci upozornit na zprávu, již považuji za nejdůležitější, tj. že gen. Golian odevzdal velení gen. Viestovi – totiž tomu, který byl k tomu vyslán čs. vládou. Je ještě řada pochybností, kupř. v otázce těch poprav,[133] ale to souvisí s revolucí. Co bylo řečeno, myslím stačí k ukázání, že když vláda bude postupovat dle prvopočáteční linie, bude to vyřízeno dle jejího přání, jak lidé vzkazují. Že to o vrchním velení bylo vzato za samozřejmé, považuji za věc dobrou.

Min. Slávik: K delegaci chci říci, že Státní rada žádala, aby člen vlády podal v pondělí zprávu o Slovensku. Maxa říkal, abych to zařídil. Pokud ho znám, bude chtít mít delegaci ve Státní radě; proto by mohla odpadnout informace vlády o Slovensku – s výjimkou o českých zemích. Nelze zabránit, aby Státní radu neinformovali. Připojuji se k návrhu Majerovu, aby se vláda sešla v pondělí po poledni.

Předseda Šrámek: Ne, vláda musí s nimi mluvit dřív.

Min. Majer: Tedy vláda ráno a Státní rada odpoledne.

Min. Ripka: Když přijela delegace z Polska, byla nejdřív oficielně v ministerské radě, a pak teprve šla do polské národní rady.

Min. Slávik: Prosím o usnesení ministerské rady, aby v Státní radě přeložili plenárku na odpoledne, ježto delegace podává zprávu vládě ráno.

Předseda Šrámek: Nic o tom nevím, žádám proto, abyste jim to sám řekl. Ať je to formální delegace N[árodní] R[ady], nebo není, musí přijít napřed k vládě; prosím na 1/2 11 v pondělí. Oni v pondělí si se svými schůzemi mohou dělat co chtějí, to jsem koncedoval. Buď program Feierabendův zůstane, nebo ne. Delegace dopoledne půjde k vládě.

[131] Ministr Juraj Slávik se zmínil o delegaci Slovenské národní rady v referátu, který podával o situaci na Slovensku. Citovaná pasáž pochází ze sedmé strany zápisu.

[132] Téma delegace SNR se vynořilo opět až na stranách 10 a 11 zápisu.

[133] Pravděpodobně »hájnický případ«. V Hájnikách u Sliače byly 22. září odsouzeny a popraveny tři osoby – člen národního výboru a dva partyzáni –, které v noci z 16. na 17. září okradly a zavraždily 11 občanů, mezi nimi aktivní podporovatele odboje. (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 366, s. 592.)

Min. Slávik: Zatelefonuji Maxovi, aby to výjimečně přeložil.[134]

AÚTGM, f. EB–V. Strojopis, průpis.

7

[1944, 15. října, Londýn.][135] – Záznam o rozhovoru delegace Slovenské národní rady s prezidentem Benešem.

Záznam o návštěvě slovenské delegace u pana prezidenta v Aston Abbotts
(14. a 15. října 1944)

Delegace: posl. Ursíny, Laco Novomeský, pplk. Vesel
Přítomen vysl. Smutný[136] (druhého dne částečně J. Masaryk)

Poslanec Ursíny pozdravil pana prezidenta jménem Slovenské národní rady a bojovníků na Slovensku a vyřídil mu osobní pozdravy od Šrobára. Líčil pak soustavně, jednak sám, jednak s doplňky, které k tomu připojoval Novomeský, vývoj a přípravu odboje. Líčil, jak došlo ke spojování jednotlivých menších skupinek, které prováděly odboj ve svém okruhu, a jak nakonec došlo k rozhovorům se zástupci komunistické strany. Výsledkem těchto rozhovorů bylo sloučení skupin ve dva bloky, levý, složený ze zástupců strany komunistické a sociálně demokratické, a blok občanský, v němž bez stranického rozdílu se sloučili představitelé ostatní. Spojením obou bloků vznikla Slovenská národní rada; občanskému bloku předsedá Šrobár, levému bloku Šmidke. Ursíny konstatuje, že většina vládních činitelů slovenských byla informována o přípravách odboje a že také jednotliví ministři, jmenovitě Karvaš[137] a Ďaťko[138] pomohli velmi účinně soustředit zásoby a finanční prostředky na území středního Slovenska, které bylo vybráno pro aktivní odpor.

Byla jednomyslná dohoda mezi všemi, civilními i vojenskými představiteli odboje, že signál k vojenskému povstání dá německý pokus o obsazení Slovenska. Někteří členové bratislavské vlády informovali členy Slovenské národní rady o bezprostřednosti vstupu německých vojsk na Slovensko, bratislavský rozhlas pak obsazení Slovenska ohlásil. V této chvíli bylo rozhodnuto, že bude dán příkaz k vojenskému povstání, byť předtím vůdci povstání byli by dávali přednost tomu vyčkati, až sovětská armáda bude blíže slovenskému území.

Delegace líčila pak podrobně jednotlivé fáze vojenského boje a Ursíny konstatoval, že byli v úplné shodě s výzvou k povstání, kterou pan prezident na základě zpráv ze Slovenska jim dal. Líčili, jaké těžké chvíle prožívali, když nepřicházela pomoc.

[134] Tím debata o věci skončila. Jak vyplývá z Ripkovy zprávy a z dalších dokumentů, schůzka delegace se členy vlády se uskutečnila 16. října, mimořádná schůze Státní rady za účasti delegace 18. října 1944. Srv. příslušnou pasáž Ripkovy zprávy a zápis o schůzi vlády 20. října (dok. č. 16).

[135] Záznam byl vyhotoven 15. nebo 16. října. Ze záznamu večerního telefonátu prezidenta Beneše z 16. října (dok. č. 11) je zřejmé, že záznam koncipoval přednosta kanceláře Smutný a redigoval sám Beneš.

[136] Jaromír Smutný (1892–1964 v Londýně), diplomat, 1919–1939 v čs. diplomatických službách, naposledy gen. konzul v Istanbulu, 15. 3. 1939 se dal telegraficky k dispozici E. Benešovi, 1940–1945 přednosta exilové Kanceláře prezidenta republiky, od 1941 s titulem vyslance.

[137] Imrich Karvaš (1903–1981), právník a národohospodář, 1939–1944 guvernér Slovenské národní banky, od 1943 se zapojil do odboje a zabezpečoval finanční prostředky pro povstání. V září 1944 jej Němci zajistili a věznili v koncentračním táboře.

[138] Peter Zaťko (1903–1978), národohospodář, signatář žilinské dohody z října 1938, před 15. březnem 1939 krátce ministr průmyslu, obchodu, živnosti a zemědělství, nepřijal vládní funkci po vyhlášení samostatného slovenského státu. Poslanec autonomního a pak slovenského sněmu 1939–1944. Účastník odboje, člen ilegální a povstalecké SNR, člen prezidiální rady pověřenectva financí a Rady na obranu Slovenska.

Pan prezident jim podal vylíčení všech kroků, které byly učiněny jím a vládou u všech spojenců, aby pomoc na Slovensko přišla, a na jaké obtíže jsme při tom naráželi. Vylíčil podrobně jednání mezi sovětskou vládou a mezi západními spojenci, a to konkrétně v tom, že nakonec bylo nám jasně formulováno, že slovenské území patří do operačního pásma <sovětského, země české pak do operačního pásma>[139] západních armád. Západní velmoci dbaly úzkostlivě toho, aby bez souhlasu Moskvy neoperovaly na slovenském území, a všem nám tanul na mysli příklad Varšavy, a to z obojího hlediska: jednak, aby slovenské povstání nepostihl konečný osud Varšavy, a z druhé strany, aby kvůli nám a našim věcem na Slovensku nedošlo k rozporům mezi Moskvou a Západem. Když bylo již nejhůře na Slovensku, rozhodl se pan prezident požádati o pomoc Američany, i když Moskva na náš dotaz, zda souhlasí s pomocí Západu, neodpovídala. Američané skutečně jednu pomocnou výpravu na Slovensko poslali, ale Washington výslovně to zakázal, odvolávaje se na teheránskou konferenci.

Referát byl protkán vzájemnými úvahami osvětlujícími jednotlivé otázky tak, jak v průběhu rozhovoru přicházely, jednak vylíčením stanoviska a poměrů na Slovensku, jednak vylíčením postupu pana prezidenta a vlády v Londýně a objasněním politických těžkostí, s nimiž zde v zahraničí bylo nám zápasiti, a ohledů, které v zájmu věci jsme museli bráti na oboje spojence, na jejich potřeby a zájmy, a přizpůsobovati politiku i propagandu tomu, abychom v ničem nezadali svým právům pro budoucnost a propluli všemi úskalími, které vztahy mezi spojenci kladly v cestu. Zde pan prezident vysvětlil podrobně specielně naše vztahy k SSSR a formu, v jaké tyto vztahy se budou nadále vyvíjet, i vliv, který naše mezinárodní politika, opřená v prvé řadě o SSSR a zachovávající dosavadní jasný a přátelský poměr se Západem, musí míti na utváření hospodářských, sociálních i kulturních vztahů v příští republice. Bylo zřejmo, že právě toto jsou otázky, které oběma delegátům a specielně Novomeskému velmi ležely na srdci.

Přecházeje ke konkrétním vzkazům politické povahy, které delegace do Londýna přináší, prohlásil Ursíny jako prvou věc, že celá Slovenská národní rada a všechen lid na Slovensku jsou dnes přesvědčeni o existenci slovenského národa jako takového a žádají, aby toto bylo vzato Čechy na vědomí a výslovně konstatováno. Stojí plně na půdě jednotné Československé republiky, ale vývojem od r. 1919 do dnešního dne došli k přesvědčení o nezbytnosti takové úpravy poměrů v republice, v níž by národ český, národ slovenský a podkarpatoukrajinský jako rovný s rovným žily a se vyvíjely a politicky uplatňovaly.

Tato teze zavdala podnět k velmi podrobné výměně názorů. Delegace ujišťovala pana prezidenta, že všechny jeho projevy byly na Slovensku dychtivě očekávány a přijímány jako projevy hlavy státu, ale že bylo dost těžce pociťováno, že pan prezident dodnes nevyslovil slovo: slovenský národ. Jsou si plně vědomi, že poslední projevy pana prezidenta (ve Státní radě 3. 2. 1944) velmi se přibližovaly slovenskému stanovisku a byly na Slovensku dobře chápány a oceňovány, ale marně bylo čekáno na to poslední slovo. Pan prezident delegaci vysvětlil, proč neztotožňuje se s jejich tezí. Velmi podrobně vysvětlil jim důvody psychologické a kulturně duchovní – své vlastní přesvědčení o jednotnosti kultury české i slovenské – důvody zeměpisné, sociologické, mezinárodněpolitické, které všechny ho vedou k tomu, že plně chápe snahy slovenského lidu po plném uplatnění jeho svébytnosti, po plném vyžití kulturním atd., ale ohledy na bezpečnost státu, poměr k SSSR a okolním státům, úvahy o možnosti budoucí války, blízkost obou větví české i slovenské v ohledu kulturním vedou ho k tomu hledati vyšší syntézu obou těchto kultur, kterou pro sebe vyjadřuje národním československenstvím. Respektuje plně slovenské snahy o napravení chyb, které minulá desetiletí na poměru mezi Čechy a Slováky napáchala, zná je dobře, bojoval proti nim v republice; uznává oprávněnost boje o zajištění a uplatnění slovenské kultury, ale to všechno není dost přesvědčivé, aby kompenzovalo ta nebezpečí, která jsou skryta v uplatnění plné národní samostatnosti a izolovanosti dvou národních celků v jednom státě. Podrobně vylíčil všem delegátům nebezpečí, která z toho mohou vznikati v ohledu mezinárodním, specielně při dvou rozdílných orientacích, jež v důsledku tisícileté tradice jsou odchylné, v českých zemích je to orientace západní, na Slovensku orientace východní. Důsledné zdůrazňování odlišování národního povede nikoli ke sbližování, nýbrž k vývoji, jenž bude Čechy a Slováky rozdělovati, nakonec povede k separaci obou, k zeslabení republiky a v momentě válečného konfliktu k pohlcení Slovenska Východem, českých zemí Západem a k tragickému osudu pro obě dvě části.

Bylo vyměněno mnoho argumentů pro i proti. Pan prezident setrval pevně na svém stanovisku; tím zakončena byla debata prvního dne. Oba civilní delegáti, na něž tyto argumenty zřejmě působily velmi silně, však druhého dne započali opětným odvoláním se na jednomyslné usnesení Slovenské národní rady žádající uznání slovenského národa.

[139] Pasáž v lomených závorkách chybí ve verzi záznamu, jež je součástí přílohy č. 1 k Ripkově souhrnné zprávě, čímž došlo k evidentnímu zkomolení informace o skutečném stavu věci.

Ke konečnému závěru přirozeně v rozhovorech nedošlo. Z obou stran bylo konstatováno dalekosáhlé sblížení stanovisek, obzvláště v materielním odůvodnění obou stanovisek. Pan prezident slíbil oběma delegátům, že před jejich odjezdem napíše jim jako výslednici těchto rozhovorů a svých úvah, jak on hledí na československý problém; bude to jeho osobní názor, jejž mohou na Slovensku tlumočit, mohou tam o něm diskutovat, sdělit mu své názory, a jednou by z toho mohla se vyvinouti, a to obzvlášť až uslyšíme také názor lidu v českých zemích, formulace jakési charty o vzájemném soužití Čechů a Slováků v republice z hlediska jich národních požadavků. Zdůrazňuje, že zatím neříká poslední slovo, protože soudí, že až bude čas a bude třeba se definitivně vyslovit pro Slováky i pro Čechy, bude třeba říci definitivní a konečné slovo, které pak bude musit býti přijato všemi.

Delegace předložila pak oficielně panu prezidentu usnesení Slovenské národní rady ze dne 29. září o vzájemném poměru domácího a zahraničního odboje. Když Ursíny tento dokument přečetl, konstatoval pan prezident, že zde naše stanoviska se patrně značně rozcházejí. Úvodem vylíčil, jak zahraniční odboj se formoval, jaké obtíže musel překonat, aby z hlubokého úpadku, v němž se octla naše věc po Mnichově, podařilo se vyzdvihnouti a probojovati československou věc do postavení, v němž dnes je, do plné rovnoprávnosti se všemi válku vedoucími státy, do plného a bezvýhradného mezinárodního uznání. Vysvětlil delegaci, proč musel trvati nejen na uznání vlády, nýbrž na plném uznání existence republiky v čele s prezidentem republiky, a jak to bylo právě toto uznání prezidenta, které bylo výrazem a zárukou jak našeho mezinárodního postavení, tak předpokladem postupného klidného vyrovnávání politických poměrů jednak v našem zahraničním odboji, jednak při organizování odboje na území republiky a koordinování tohoto domácího odboje se zahraničním. Proto s povděkem béře na vědomí, co Slovenská národní rada v prvém odstavci svého usnesení z 29. září 1944 zdůrazňuje a čemu dala výraz také ve třetím odstavci své deklarace, vydané v Banské Bystrici dne 1. září 1944.

Další debata se vyvinula o odstavci 2 a o tom, jak zde formulují poměr Slovenské národní rady k československé ústavě. Zde pan prezident jasně konstatuje, že naše názory se rozcházejí. Třebaže je absolutně od samého počátku nám všem jasno, že ústava z roku 1920 bude pozměněna a přizpůsobena novým poměrům, tak na druhé straně tato ústava jest nezbytným výrazem kontinuity celého státu, jeho zřízení domácího i zahraničního, a jako od principu ustoupit od ní nesmíme. Ústava je nezbytná i proto, abychom z něčeho vycházeli, až budeme tvořit ústavu novou, neboť je jisto, že velká část článků ústavy je vyhovující a měněna nebude. Právě tak je ústava nezbytná proto, abychom mohli právně upraviti státní život v přechodné době, nežli se sejde prozatímní národní shromáždění a zvolení představitelé lidu vypracují ústavu novou. Je přirozené, že ve výjimečných poměrech revolučních museli jsme zde v zahraničí ústavu porušovati, a je zrovna tak naprosto jasné a přirozené, že ani Slovenská národní rada nemohla ve svých opatřeních diktovaných nezbytností boje ohlížeti se na ta či ona ustanovení ústavy. Z debaty vysvitlo, že v podstatě takto delegace také se dívá na otázku ústavy a že vlastně formulace odstavce 2 je více strohá, nežli bylo zamýšleno.

Pan prezident vysvětlil delegaci svůj poměr k vládě a zdůraznil, že byla a je plná jednota a že za vládou plně stojí. Ujistil je dále, že nikdy nebylo zamýšleno, aby tato vláda vykonávala své funkce na území republiky, a že je dohodnuto, že v okamžiku, kdy bude vyhlášen pád Německa, zahraniční vláda podá demisi. Stejně tak kdyby při částečném osvobození území republiky ukázalo se možným vytvořiti první vládu domácí dříve, nežli dojde k pádu Německa, stane se tak. Zahraniční vláda jako taková nemá v úmyslu se domů jako úřadující vláda vrátit. Byla vytvořena za hranicemi a pro zahraničí. Pan prezident stejně vysvětlil delegaci její obavy, tlumočené v odstavci 6 ohledně vládního delegáta. V obou těchto bodech delegace vzala s uspokojením na vědomí vysvětlení, které jim dal pan prezident. Bod 3, týkající se principu národnostního, byl vlastně osvětlen debatou prvého dne. Delegace, probírajíc všechny tyto zásadní otázky s panem prezidentem, dospěla k závěru – snad také v důsledku prvních rozhovorů s jednotlivými členy vlády a vzhledem k zásadnímu poměru, který vůči jednotlivým členům vlády mají) že na schůzi vlády sice přečtou zásady obsažené v tomto usnesení ze dne 29. září, že však nebudou ho v podrobnostech diskutovati, aby došli k nějakému společnému závěru; považují za směrodatné to, co k usnesení jim sdělil nebo ještě sdělí pan prezident republiky. Jen se mezi nimi názory vymění, bez jakýchkoli usnesení. Neočekávají totiž, že by z diskusí s celou vládou dospěli k závěru, naopak rozpory by se mohly prohlubovati, čehož si nepřejí. Ujišťovali znovu pana prezidenta, že Slovenská národní rada stojí plně za ním a že budou znovu uvažovati o tom, v jaké formě dáti tomu ještě jednou výraz.

ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 483/3. Strojopis, průpis. 10 s.

8

1944, 15. října, Londýn. – Článek britského listu Sunday Times o nadcházejícím jednání delegace Slovenské národní rady s prezidentem Edvardem Benešem a čs. exilovou vládou o otázkách budoucí struktury československého státu.

<Slovak talks with London cabinet
Future of State>[140]

From A Special Correspondent

The presence in this country of a political and military delegation from the Slovak National Council, the central body directing the rising in Slovakia, is concerned with the future structure of the Czechoslovakian State.

The delegates are spending the week-end with President Benes and will confer with the Czechoslovak Cabinet at a special meeting to-morrow.

The rising itself and the entry of Soviet and Czechoslovak troops have speeded up the long drawn-out negotiations between the Czechs and the Slovaks. According to the Soviet-Czechoslovak agreement signed in May last, liberation of any part of the territory of the former Republic was to be followed immediately by the restoration of Czechoslovak civil administration under M. Nemec, a member of the Benes Cabinet, who is already on the spot. But the situation created by the Slovak revolt is rather different from that visualised when the agreement was signed.

<Reconstruction wanted>[141]

Although the uprising was planned and conducted by partisans of a Czechoslovak State, as opposed to those who favoured Slovak independence, there is no dissension in the Slovak camp about the necessity for a thorough reconstruction of the Constitution of 1920. Slovak proposals envisage a national State consisting of three Federal members (Czech, Slovak and Ruthenian) each enjoying fairly wide political sovereignty. This goes rather further than the Czechs have hitherto been disposed to favour.

But in Slovakia itself there have evolved certain differences of opinion, notably between the Communists and the Democratic bloc formed by other parties. This bloc has already found it necessary to defend itself in the few newspapers at its disposal against the Communists' insinuation that it is anti-democratic and reactionary.

It is clear that the whole problem of the internal reconstruction of the State has become rife for decisive discussion. While only a few months ago Czechoslovaks in London were convinced that the restoration of the democratic parliamentary system would be only a matter of time after the liberation of their country, they are now faced with the possibility of really revolutionary changes.

<Crisis unlikely>[142]

But there seems no real danger of a fundamental constitutional crisis. All parties are convinced that an agreement must and will be reached. President Benes is conducting the discussions with great skill.

The State Council, an advisory body set up in London by the President four years ago in lieu of a Parliament, was not re-appointed when its mandate expired on Wednesday. Instead Dr. Benes issued a decree under which the mandates of the members will terminate on the day on which a new Government – composed mostly of fighters on the home front – is set up on Czechoslovak soil.

This move was actuated by the President's desire not to prejudice in any way natural political developments in the country, when it is liberated.

ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 483/3. Novinový výstřižek.

[140] Výrazné titulky.
[141] Výrazný mezititulek.
[142] Výrazný mezititulek.

9

1944, 16. října, Banská Bystrica. – Usnesení předsednictva SNR o vztahu Slovenské národní rady k vládnímu delegátovi pro osvobozené území.

Uznesenie

Predsedníctva SNR zo dňa 16. októbra o pomere medzi SNR a delegátom vlády ČSR

1. V otázke vzájomného pomeru domáceho a zahraničného odboja zaujala SNR zásadné stanovisko vo svojom jednomyseľnom plenárnom uznesení zo dňa 29. septembra 1944. V tomto uznesení, ktoré delegácia SNR osobne predostrela prezidentovi a vláde ČSR v Londýne a ktoré pripojujeme, je z našej strany určený pomer medzi čs. vládou v Londýne a SNR. Podľa tohto uznesenia SNR vykonáva, poťažne bude vykonávať celú zákonodarnú, vládnu a výkonnú moc na celom území Slovenska v jeho predmnichovských hraniciach, a to bez ohľadu na to, či jednotlivé časti Slovenska budú oslobodené vlastnými silami alebo spojeneckými armádami.

2. Nastalými zmenami mení sa i funkcia a rozsah činnosti vládneho delegáta, pokiaľ ide o územie Slovenska. Vládneho delegáta, resp. člena vlády považujeme za prostredníka medzi SNR a prezidentom Republiky a čs. vládou v Londýne ako aj za prostredníka medzi SNR a veliteľstvom sovietskych vojsk podľa československo-sovietskej zmluvy.

Vo všetkých otázkach, v ktorých podľa uznesenia SNR zo dňa 29. septembra 1944 by sme sa obracali na prezidenta republiky a čs. vládu, ako i vo všetkých otázkach, v ktorých vzájomné informovanie a spolupráca medzi činiteľmi domáceho a zahraničného odboja sú potrebné alebo želateľné, budeme sa obracať na vládneho delegáta, resp. člena vlády, ktorému za týmto účelom SNR zriadi a bude udržovať kanceláriu pri svojom Predsedníctve.

3. Najužšiu spoluprácu vládneho delegáta a jeho politických poradcov so Slovenskou národnou radou si želáme a vítame a za tým účelom navrhujeme, aby sa vládny delegát, resp. člen vlády zúčastňoval pravidelne na zasadnutí Predsedníctva a Sboru poverenikov SNR, a okrem toho spolu so svojimi politickými poradcami aby sa zúčastňoval plenárnych zasadnutí SNR.

4. Žiadame preto, aby v tomto zmysle bol dekrét prezidenta republiky o vládnom delegátovi, pokiaľ ide o územie Slovenska, pozmenený.

Toto uznesenie dávame na vedomie:
1. vládnemu delegátovi p. ministrovi Františkovi Němcovi,
2. prezidentovi republiky a čs. vláde v Londýne,[143]
3. delegátom SNR v Londýne pp. L. Novomeskému a J. Ursínymu.

Slovenský národný archív, f. ÚP SNR, inv. č. 1. Strojopis, originál. – Cesta ke Květnu, dok. č. 82, s. 274; SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 446, s. 708; Rákoš 1977, dok. č. 32, s. 105 n.

[143] Opis usnesení ve formě záznamu radiogramu z Banské Bystrice se nachází – jako příloha č. 10 – v souboru původních příloh k Ripkově zprávě. Je k němu připojen opis radiogramu vysvětlení a stanoviska ministra Němce (SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 461, s. 726 n.).

10

[1944, 16. října, Londýn.] – Prvotní komentář prezidenta Edvarda Beneše k usnesení Slovenské národní rady z 29. září 1944 o vzájemném vztahu domácího a zahraničního odboje.[144]

Pozitivní fakta

I

V článku 4 se říká:

Přijali jsme zásadu štátoprávnej [sic!] kontinuity republiky. – Plyne z toho:

a) Republika československá existuje právně a politicky (dle tohoto stanoviska SNR).

b) Existuje právně a politicky a je uznáván prezident republiky.

c) Je uznávána vláda ČSR.

II

Dle deklarace SNR z 1. září 1944 a dle usnesení ze dne 29. září nám zaslaného:

a) Jsme pro ČSR jako samostatný a společný stát tří národů: Čechů, Slováků a Podkarp[atských] Ukrajinců.

b) Definitivní ústavní úpravu provedou legitimní zástupci lidu (Č., Sl., K.U.) (čl. III).

III

Pokládáme za samozřejmou a bezpodmínečně potřebnou co nejužší spolupráci představitelů domácího a zahraničního odboje (čl. 5).

Negativní fakta

Dle usnesení ze dne 29. září 1944

1.[145] SNR – je vrcholným orgánem domácího odboje. – Vedení zahraničního odboje za hranicemi náleží naproti tomu prezidentu, vládě, Státní radě.

Moje námitky:

a) Není dvou odbojů, je jen jeden jediný odboj.

b) Nechápeme pokus o neuznání této jednoty – neboť v zájmu státu za hranicemi i doma

1. Vláda a prezident má na jedné straně býti uznána bez rezerv, nemá-li se vytvořit situace jako v Polsku a Jugoslávii.

2. <Zato>[146] však od vlády má býti z domova žádáno pochopení, že se doma věci musí dělat dle okamžitých poměrů, často bez předběžné dohody s vládou za hranicemi a tak, jak to vidí většina doma.

Chápeme plně tuto nutnost dělby práce doma a za hranicemi.

c) Z rozdělování odboje vzniká nebezpečí, že vláda za hranicemi nebude brát za nic zodpovědnost doma a nebude se ničím cítit vázána.

d) A z toho vzniká automaticky nebezpečí, že buď hned, ale hlavně později vzniknou rozpory.

II. V čl. 4 se říká, že ústava jako celek toho času nemůže býti podkladem vnitropolitické úpravy ČSR.

Tato formule mi nevyhovuje, poněvadž není přesná a vyvolala by nedorozumění.

[144] Dokument není datován a není uveden jeho původce. Datování a určení autora je dedukcí z Benešova telefonátu Smutnému 16. října večer (dok. č. 11.). Publikuje se z předlohy redigované E. Benešem. Text téhož obsahu, který je součástí přílohy č. 1 v souboru původních příloh k Ripkově zprávě, byl nepochybně vyhotoven na základě předlohy přehlédnuté a doplněné E. Benešem. Viz dále dok. č. 18.

[145] Ponechávám původní číslování odstavců, i když je poněkud nekonsekventní.

[146] Původní »Ale za to« upraveno Benešovým rukopisem na »Za to«.

Jsme zajedno v tomto:

1. I doma i za hranicemi se ústava už měnila a měnit musela – jsme v revoluci.

2. V každém případě naše ústava tak, jak byla, zůstat nemůže a musí býti změněna.

Naproti tomu:

1. V ústavě je největší část článků takových, že zůstanou nedotčeny.

2. Bylo by krajně nebezpečné pro pořádek, právní řád a konečnou dohodu nás všech, zejména pro dobu přechodnou říci, že ústava už neplatí, nebo že není podkladem právního řádu v republice. Důsledkem by prostě byl naprostý chaos.

3. Formule by měla býti tato:

a) Ústava zůstává v platnosti až do své právoplatné změny.

b) Řada článků byla už <via facti změněna>[147] a bude ještě změněna dle další potřeby během příštích měsíců.

c) Celková a konečná změna bude provedena v plné dohodě a demokraticky příslušným národním shromážděním.

III. Usnesení z 29. září 1944 se vyslovuje o vládním delegátu, jehož ustanovení se prý příčí principu demokracie a úplně znehodnocuje domácí odboj.

Nesouhlasím s tímto stanoviskem z těchto důvodů:

a) Vládní delegát byl dohodnut mezinárodní smlouvou s Ruskem, a bylo by třeba tudíž smlouvu tu změnit. Nebude to ani snadné, ani to nebude bez mezinárodních komplikací.

b) Bylo to učiněno už v květnu r. 1944, tj. dávno před dnešními událostmi a dle toho, jak se to stalo mezi Belgií, Holandskem, Norskem na jedné a Anglií a Amerikou na druhé straně. Rusko také o to usilovalo, aby dalo doklad, že nechce naše území držet obsazeno. Mezinárodní smlouvy může <však>[148] dělat jen uznaná vláda a jménem uznané vlády.

c) Nikdo neměl <tudíž>[149] žádný úmysl domácí odboj znehodnocovat, protože tehdy v květnu 1944 a ani později, když náš delegát z Londýna – na insistování Moskvy – odešel do Ruska, povstání na Slovensku nebylo.

d) Není a nebylo to proti demokracii, protože min. Němec měl instrukce hned provádět celou správu s národními výbory.

Naproti tomu bych rozuměl:

a) Kdyby SNR tuto situaci chápala a vzhledem ke změněné situaci by žádala, aby slovenské území vojensky osvobozené bylo předáno nebo ponecháno ve správě SNR.

b) SNR musí chápat, že delegát vládní je určen – pro případ, že vláda nebude na území republiky ještě ustavena – také pro území české (např. východní Moravy nebo Ostravska) a zejména pro Podkarpatskou Rus. Na obou místech v každém případě – dokud vláda na území republiky nebude – úřadovat musí.

ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 482/7. Strojopis, průpis. 6 s.

[147] Doplněk vepsán rukopisem E. Beneše.

[148] Doplněno rukopisem E. Beneše.

[149] Doplněno rukopisem E. Beneše.

11

1944, 16. října, Londýn. – Záznam Jaromíra Smutného o telefonických pokynech prezidenta Edvarda Beneše.

Pres. telef. 16/10 večer:

Váš záznam,[150] který jsem doplnil, pošlete Ripkovi a také mé poznámky k »prohlášení« Sl[ovenské] n[árodní] rady.[151] Ať Ripka o tom informuje členy vlády, jak uzná za vhodné. Ale prez[ident] prosí, aby byli umírnění v kritice a diskusi o prohlášení, třebaže prez[ident] sám je ve svých poznámkách kategoričtější a říká věci velmi jasně. Dnes odpoledne přečetl tyto své poznámky pplk. Veselovi, a ten sám spontánně vždycky hned řekl, že to tak vlastně mysleli, že je to správné tak, jak já to říkám, i tam, kde odmítám jejich formulace. Oni prý to tak myslí, ale nedovedli to tak jasně napsat, že je to nedorozumění, a zkrátka že to takhle mělo být, jak já to formuluji. Sám mi naznačoval, že už oba nalévají vody do vína po včerejších rozhovorech.

ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 483/4. Rukopis, originál. 1 s.

12

1944, 18. října, Londýn. – Zápis o mimořádné plenární schůzi československé Státní rady.[152]

Zápis

mimořádné (II.) plenární schůze v druhém zasedání čtvrtého období Státní rady,
konané dne 18. října 1944

Přítomni podle prezenční listiny.

Předseda Státní rady vysl. P. Maxa zahajuje schůzi v 10.45 hod. a sděluje, že se předsednictvo Státní rady rozhodlo svolat dnešní mimořádnou plenární schůzi, aby se jí mohli zúčastnit delegáti Slovenské národní rady a zástupce první československé armády, kteří v těchto dnech přijeli do Londýna přímo ze svobodné části bojujícího Slovenska. Předseda vítá pány jménem všech členů Státní rady upřímně na půdě Státní rady a děkuje jim co nejsrdečněji za to, že laskavě přijali její pozvání. Představuje poté přítomným členům Státní rady poslance Jána Ursínyho, pověřence Slovenské národní rady pro věci hospodářské a zásobování, pana Laco Novomeského, básníka, člena Slovenské národní rady, a pplk. Mirko Vesela, zástupce velitele první československé armády, tak statečně a slavně bojující na Slovensku. Předseda pak pokračuje ve svém projevu takto:

»Dnešní schůze Státní rady stane se vaší účastí, vážení pánové, jednou z nejpamátnějších v její už čtyřleté historii. Státní rada je podle zakládajícího ústavního dekretu prezidenta republiky v našem zahraničním státním zřízení symbolem československého Národního shromáždění a svým složením je nejširším československým politickým sborem zde v zahraničí. Spolu s prezidentem a vládou vyjadřuje rozhodnutí věrných občanů republiky ve vlasti vésti boj proti nepříteli, který surově zničil její svobodu a nezávislost, a dovésti tento boj až do vítězného konce. Společným úsilím a dobrou vůlí nás všech podařilo se nám vytvořit pevnou

[150] Nepochybně záznam o rozhovorech s delegací SNR 14. a 15. října, dok. č. 7.

[151] Domnívám se, že těmito poznámkami byl míněn text »Pozitivní fakta – Negativní fakta« (dok. č. 10), nikoli »Poznámky«, které Beneš probíral s delegací 22. října (dok. č. 18) a jejichž kopie či opis není v souboru původních příloh k Ripkově zprávě.

[152] Dokument se tiskne z opisu, který zaslal ministru Ripkovi spolu s průvodním dopisem z 20. října 1944 tajemník Státní rady dr. P. Körbel podle příslibu předsedy Státní rady Maxy. Ripka zařadil zápis spolu s přílohami A (záznam projevu L. Novomeského) a B (rezoluce schválená na závěr zasedání) jako přílohu č. 6 do souboru příloh ke své zprávě.

národní frontu, jež osvědčila v tomto boji svou vnitřní sílu; vzorem byla nám v tomto díle nerozborná jednota trpícího a bojujícího lidu doma ve vlasti. Ve vás, delegátech Slovenské národní rady, vítáme zástupce nejvyššího politického orgánu té části naší drahé vlasti, jež se vlastní silou a vlastními obětmi první osvobodila z nenáviděné cizácké poroby a jež svým rozhodnutím a svými statečnými činy dokázala celému spojeneckému světu i našim úhlavním nepřátelům, že láska a oddanost k Československé republice tkví hluboko v duších a v srdcích všech vrstev slovenského lidu. Dokázali jste také, že ti, kdo se po 15. březnu 1939 vydávali za nositele jeho vůle, byli podvodníci a zrádci. Jsme šťastni, že do vašich rukou, vzácní přátelé, můžeme složiti své nadšené a oddané díky slovenskému lidu za jeho odhodlání, jehož význam je již dnes historický, a vyjádřit před vámi svou hlubokou úctu a trvalou vděčnost všem, kdo v tomto velikém, spravedlivém boji položili své životy.« (Přítomní uctívají památku padlých obětí boje povstáním.) »Také vy, jak pravíte ve své deklaraci z 1. září t.r., spojili jste v Slovenské národní radě ‚všechny demokratické a pokrokové složky a směry slovenského národa' a vytvořili jste, tak jak my zde, jednotnou národní frontu. Jsme přesvědčeni, že tato národní fronta, tak prospěšná v boji, bude prospěšným orgánem budovatelské práce po osvobození.

Slyšeli jsme s radostí a nadšením prohlášení vaší deklarace, že ‚náš domácí odboj tak, jak byl dosud veden v úplné shodě s československým zahraničním odbojem, chce i nadále v jednotě a spolupráci přivést náš boj k vítězství'. A jest v úplné shodě s názory vyjádřenými opětovně v programových projevech Státní rady to, co pravíte ve čtvrtém odstavci své deklarace: ‚Jsme pro bratrské spolužití s českým národem v nové Československé republice. Ústavněprávní, politické, hospodářské a kulturní otázky republiky budou vzájemnou dohodou definitivně uspořádány volenými zástupci slovenského a českého lidu v duchu demokratických zásad pokroku a sociální spravedlnosti.'

Víme, že je mezi vámi a námi zde za hranicemi také plná shoda v tom, jaká má být zahraniční politika obnovené Československé republiky, tj. že opírajíc se o Sovětský svaz, bude udržovat a prohlubovat přátelské styky s demokratickým Západem, zejména s Velkou Británií, s Francií a se Spojenými státy severoamerickými. Proto mohu jistě s vaším souhlasem říci, že tato plná shoda mezi domovem a zahraničím je skutečnost, jež nás může naplnit radostí a oprávněným přesvědčením, že šťastně překonáme obtíže poválečné a vybudujeme Československou republiku tak, aby byla opravdovým domovem všemu svému lidu.

Státní rada jednala poprvé o povstání na Slovensku ve schůzi svého branného výboru dne 11. září t.r.; rezoluce, kterou branný výbor jednomyslně schválil, praví: ‚Branný výbor vyslechl s neobyčejnou radostí a velkým zadostiučiněním výklad ministra národní obrany div. gen. S. Ingra o vojenském a všenárodním povstání na Slovensku zahájeném dne 29. srpna 1944. Souhlasí s ministrem v tom, že vojenské vystoupení československých branných sil na Slovensku a zahájení otevřeného boje je krásným projevem odporu našeho lidu proti cizáckému panství, a že se tím staví jako rovnocenný partner po bok ostatním evropským národům sjednoceným v pevném šiku ve svém boji za svobodu a proti fašismu.'

Pan ministr Jan Masaryk jako správce M[inisterstva] N[árodní] O[brany] a spolu se státním ministrem dr. H. Ripkou za ministerstvo zahraničních věcí, a dr. Juraj Slávik jako ministr vnitra informovali Státní radu v dalších jejích schůzích nejpodrobněji o situaci na Slovensku. Státní rada pak vší svou autoritou podporovala stálé úsilí vlády, aby se bojujícímu Slovensku dostalo co nejrychleji co nejvydatnější spojenecké pomoci; byla si přitom vědoma toho, že nej-účinněji může pomoci Sovětský svaz jak na základě spojenecké československo-sovětské smlouvy, tak i z důvodů zeměpisných. V příletu československých letců ze Sovětského svazu, po němž následoval příchod československé brigády, viděla Státní rada slibný začátek této pomoci a uvítala je s vděčnou radostí. Je také přesvědčena, že vstup na území Slovenska Rudé armády a československého armádního sboru, bojujícího v jejích řadách, k němuž podle posledního vývoje na této části evropské fronty musí dojíti v krátké době, bude znamenat nejen plné vítězství slovenského odboje, ale také začátek osvobození Československé republiky. Ozbrojené povstání všeho českého lidu urychlí příchod onoho velikého dne, po němž všichni toužíme již pět let, vy doma, my ve vyhnanství! Dovolte, abych skončil vzpomínkou na naše kolegy, kteří v těchto dnech dlí na Slovensku, ve vašem středu. Myslím, že mohu říci, že to je nejvýmluvnější a nejpřesvědčivější důkaz naší pevné jednoty, že ještě před koncem války mohli jsme navázat tento přímý styk mezi domovem a zahraničím a mezi zahraničím a domovem. Jsem přesvědčen, že tento styk položí základy k tvůrčí spolupráci v osvobozené vlasti, jež je cílem, k němuž všichni směřujeme.

Zdar bojujícím československým vojákům a partyzánům a statečnému slovenskému lidu!

Zdar svobodnému Slovensku!

Zdar Slovenské národní radě!

Sláva Československé republice!«

Přítomní projevují souhlas živým potleskem.

Předseda vysl. P. Maxa přistupuje poté k vyřízení formalit, oznamuje, že se pro dnešní schůzi omluvili ministr J. Masaryk a posl. R. Bechyně a že na dovolené je ing. J. Nečas.

Jmenuje verifikátorem ve smyslu jednacího řádu posl. J. Davida, který prohlašuje, že funkci přijímá.

Předseda připomíná k pořadu, že delegáti Slovenské národní rady a zástupce československé armády na Slovensku projevili ochotu přednésti v dnešní plenární schůzi své zprávy a že jsou též ochotni zodpovědět dotazy jednotlivých členů Státní rady. Plenární schůze provede jednání sama podle příslušného ustanovení jednacího řádu Státní rady a bude proto nutno, aby se provedla volba zpravodaje.

Plenární schůze schvaluje tento postup a na návrh místopředsedy SR V. Noska jednomyslně zvolen zpravodajem místopředseda SR dr. J. Čaplovič, který prohlašuje, že funkci přijímá. Za jeho souhlasu uděluje předseda vysl. P. Maxa nejprve slovo pověřenci Slovenské národní rady pro věci hospodářské a zásobování posl. Jánu Ursínymu, který tlumočí nejprve srdečné pozdravy osvobozeného a bojujícího Slovenska. Dodává, že mu nebylo možné zapamatovat si nesčetné pozdravy, které mu byly uloženy jednotlivými pracovníky na Slovensku. Chce po dlouhých letech odloučení podati stručnou historii vývoje na Slovensku. Od roku 1939 věřili všichni věrní Slováci pevně, že rozbitá Československá republika bude znovu vzkříšena. Vědělo se ovšem také od prvního okamžiku, že se tento stav nezmění bez války, a přestože se předpokládalo, že válka vedoucí k osvobození republiky bude těžká a krvavá, byla přece jen toužebně očekávána. Od jejího vypuknutí doufalo se neustále, a to i v nejtěžších okamžicích, v její šťastné ukončení a v obnovení republiky. Byly ovšem kritické chvíle, zejména po pádu Francie byli slovenští vlastenci bezradní, ale vzpamatovali se, když slyšeli historické prohlášení britského ministerského předsedy Winstona Churchilla, že Velká Británie bude pokračovat ve válce. Někdy si ovšem připadali jako bezmezní optimisté a ještě dnes si uvědomují, jak dlouho by asi válka byla potrvala, kdyby se do ní nebyl dostal Sovětský svaz, který svými zázračnými výkony zlomil moc německé válečné mašiny. Časem se spojení Slovenska v důsledku opatření Němců a quislingovských slovenských bezpečnostních orgánů se zahraničním odbojem často přerušovalo, ale slovenští vlastenci přece měli příležitost, aby do zahraničí tlumočili požadavek po jednotném boji. Žádali, aby přestaly všechny rozkoly a roztržky a aby se všichni sjednotili ve snaze o obnovení republiky. Také doma se spojilo více různých skupin a všem šlo v první řadě o to, aby se dohodly všechny ty směry, které byly v odporu, a to ve velice důrazném odporu proti všem reprezentantům tisovsko-tukovsko-machovského režimu. Snažily se o to, aby se našla společná platforma tak, aby v rozhodném okamžiku jednotlivé skupiny nebojovaly proti sobě, nýbrž aby vystupovaly svorně a společně a aby nedošlo k tragédii. Nebyla to jednoduchá věc, neboť ze začátku byly přirozeně obtíže, než se vedení jednotlivých skupin navzájem poznala a než se vybudovala vzájemná důvěra. Šlo hlavně o dva směry: o směr občanský a o směr levicový, reprezentovaný konkrétně komunisty a sociálními demokraty. Dohoda se uskutečnila a byla oznámena již před Vánocemi minulého roku prezidentu republiky. O tom poví více mistr Novomeský. Dohoda byla také vzata na vědomost a bylo všem slovenským vlastencům jasno, že se od Slovenska očekává, že se jako první část republiky chopí boje, a to ještě dříve, než k tomu budou mít příležitost bratří v Čechách a na Moravě. Vědělo se dobře na Slovensku, že útlak Němců v českých zemích je tak těžký a tak hrozný, že je pro Čechy takřka nemožné, aby se slučovali v odbojových skupinách. Mimoto mělo Slovensko na rozdíl od českých zemí armádu, a budiž k její cti řečeno, že převážná většina důstojníků zůstala věrna Československé republice. (Živý potlesk.) Všechny tyto momenty slovenští vlastenci uvážili a to je vedlo k rozhodnutí, že to bude Slovensko, které první ve vhodném okamžiku vystoupí bojově. Již dne 27. června 1944 se usnesli slovenští pracovníci, že se vyšle do Moskvy delegace, aby se při zachování všech formalit spojila s velvyslancem Fierlingerem a s oficiálními politickými a vojenskými činiteli v Moskvě za účelem koordinace vlastní slovenské vojenské akce a celého národního odboje s vojenskou a politickou akcí, resp. s vojenským a politickým vedením sovětské velmoci. Šlo o to, aby se vhodný okamžik pro slovenskou akci nezmeškal a aby na druhé straně se nezahájila předčasně, nýbrž aby se vše provedlo správně a v pravý čas. Odlet delegace byl spojen se značnými potížemi. Bylo nutno překonat přísný dozor a kontrolu slovenského gestapa a vojenských bezpečnostních orgánů. Nebylo to jednoduché. První pokus ztroskotal vinou jednoho slovenského letce. Organizoval se pak druhý let. Když se slovenští pracovníci dověděli, že ministr národní obrany chystá podobnou akci, bylo pak třeba věc urychlit, aby se delegace dostala na místo jako první a mohla podat správné informace. Tím se stalo, že první část delegace odletěla dříve a že druhá část následovala teprve později. Delegace se zdržela v Moskvě dosti dlouho. Mezitím vzniklo na Slovensku partyzánské hnutí, došlo k akcím, byly vyhozeny mosty, tunely a jiné objekty, byli zastřeleni nejen němečtí vojáci, ale v jednotlivých městech a místech také němečtí civilisté, a je známa akce proti německé vojenské misi z Rumunska. Pro vojenskou akci se vyslovila slovenská armáda téměř jako celek. Bylo všem jasno, že dojde k německému zásahu, a ve skutečnosti oznámil pak Čatloš ve svém známém rozhlasovém projevu, že »slovenská vláda« požádala německou brannou moc, aby přišla na Slovensko a udělala tam pořádek s partyzány. Bylo všem slovenským pracovníkům jasno, že se jejich přípravy pro boj dostaly takto do kritického a

přímo rozhodujícího stadia. Musilo se uvažovat o tom, zda se odpor má omezit na vojenské akce jednotlivých vojenských útvarů – k tomuto odporu bylo by došlo za všech okolností –, nebo zda se u plného vědomí všech důsledků má organizovat celonárodní odboj. Byly to těžké chvíle, neboť v té době nebylo vůbec žádných zpráv o strategických a časových plánech a dispozicích sovětského velení, ale řečník ujišťuje přítomné, že rozhodující činitelé neváhali ani okamžik a byli od první chvíle rozhodnuti, že boj musí být bojem celého národa se všemi konsekvencemi takového boje. Hodnotí-li se význam tohoto rozhodnutí, pak nutno mít na mysli, že režim na Slovensku byl sice režimem diktatury, který se slovenským vlastencům jako opravdovým a přesvědčeným demokratům z duše protivil, že jej snášeli jen těžce a s odporem, že vždy toužili po obnově režimu demokratického, ale že jinak z hlediska hospodářského a finančního poměry na Slovensku nebyly špatné. Jako důkaz toho uvádí řečník, že švýcarský známý, který byl na Slovensku, řekl mu, že blahobyt je tam větší než ve Švýcarsku. I když tedy politický útlak byl značný a vedl k odstranění mnoha upřímných demokratů a poctivých vlastenců, i když řádilo gestapo a jiné bezpečnostní orgány, které si osvojily brutální metody německého gestapa, u něhož prodělaly kurzy, byla situace na Slovensku v porovnání se situací jiných Němci přímo obsazených zemí nepoměrně lepší. Nutno mít před očima také fakt, jak se zachoval zrádný režim na Slovensku i k těm nejlepším a nejudatnějším českým pracovníkům, jak je nemilosrdně k velikému žalu všech poctivých Slováků odstraňoval, jak je zavíral a vyháněl. Nutným důsledkem toho bylo, že se pro mnohé slovenské lidi otevřely možnosti v oborech státní správy a ve veřejné službě vůbec, že došlo k postupu a k povyšování a že dosáhli takových pozic, do kterých by se při dalším trvání republiky ještě dlouho nebyli dostali. Přesto cítili ve své převážné většině ještě před tím, než došlo k výzvě z Banské Bystrice a zejména po této výzvě, že Slováci patří ke svým bratřím v Čechách a na Moravě, byl zde jasný pocit oddanosti k republice a bylo zde jednotné a pevné rozhodnutí k boji. (Živý potlesk.) Nikdy v dějinách slovenského národa nestalo se rozhodnutí k boji s takovou naprostou jednomyslností jako v těchto rozhodujících dobách. (Živý potlesk.) To se považuje doma na Slovensku za veliký klad, že Slováci tak jednomyslně projevují své bojové odhodlání a že se svorně hlásí k československé státnosti. Je radostným zjevem, že se to ukazuje též u těch, kteří v takzvaném »slovenském státě« získali více a lepší postavení, než by byli měli v republice při normálním vývoji státního aparátu. Z tohoto ovzduší a na základě tohoto jednomyslného rozhodnutí došlo k utvoření Národní rady, která jasně a zcela jednoznačně řekla, že si přeje obnovení Československé republiky, a stejně jasně a jednoznačně prohlásila se také bojující armáda na Slovensku za armádu československou. (Živý potlesk.)

Řečník pokračuje, že od prvního okamžiku slovenští pracovníci dbali úzkostlivě toho, aby nikomu nezavdali podklad pro snahy způsobit jakýkoli rozkol mezi slovenským národním hnutím a Československou republikou. Na druhé straně bylo jim ovšem také jasno, že dosavadní spojení a dosavadní styky s prezidentem republiky, vládou a Státní radou jsou z hlediska technického ještě příliš nedostatečné, aby se mohli s těmito činiteli dohodnout o všem, co se na Slovensku musí dělat. Musilo ihned dojíti k utvoření Slovenské národní rady v Banské Bystrici, a poslanec Ursíny zdůrazňuje, že byla sestavena ze zástupců směru levicového a ze zástupců směru občanského v úplné dohodě. Tato dohoda trvá a do odchodu delegátů ze Slovenska nedošlo vůbec k žádnému bojovému hlasování. (Potlesk.) Všechna usnesení se stala jednomyslně. Slovenská národní rada ve své deklaraci prohlásila, že přejímá do svých rukou veškerou zákonodárnou a výkonnou moc. Řečník ujišťuje přítomné, že jiné řešení nebylo možné. Zároveň se v deklaraci říká, že Národní rada bude vykonávat tuto moc, dokud svobodně zvolení legitimovaní zástupci slovenského národa, resp. národa slovenského, českého a karpatoukrajinského, nerozhodnou jinak. Úzkostlivě se však Národní rada vyhýbá všemu, co by se mohlo vykládat tak, že by nestála za zahraničním odbojem a že by neschvalovala vše to, co na poli mezinárodněpolitickém nebo vojenském vykonal a koná. (Živý potlesk.) V tomto smyslu informovali delegáti též po svém příjezdu do Velké Británie svorně všechny spojenecké činitele, s nimiž se dostali do styku, ještě než měli možnost promluvit s činiteli československého státního zřízení. Řekli zcela jasně, že nepřicházejí k nikomu jinému a že nechtějí mít styky s nikým jiným než s oficiálními představiteli československého státního zřízení v zahraničí.

Na druhé straně je ovšem nutné, aby poslanec Ursíny řekl, že si Slováci doma uspořádání mnohých věcí představují jinak a poněkud odchylně od představ některých činitelů státního zřízení v zahraničí. Je třeba, aby to konstatoval, neboť mezi odbojem v zahraničí a mezi Slovenskou národní radou nemůže se jinak jednat než otevřeně, upřímně a mužně. Jde Slovákům o to, aby se obnovená Československá republika vybudovala na podkladě rovnoprávnosti a rovnocennosti Čechů, Slováků a Podkarpatských Ukrajinců a aby se vyhnula chybám minulosti, které daly vhodný materiál těm, kdož usilovali o rozklad republiky. Tyto věci z minulosti nemají a nesmějí se opakovat v obnovené republice. Osobně byl řečník přesvědčen, že Hitler napadne v první řadě Polsko. Územní oddělení východního Pruska od Německa mluvilo pro takový postup a mimoto nezachovali se Poláci ke svým německým menšinám ani zdaleka tak slušně jako Československá republika, která těmto menšinám dávala více, než jim náleželo. Přesto obrátil se Hitler nejprve proti Československé republice, a důvodem toho bylo nejen to, že jsme v republice měli značnou německou menšinu a také menšinu maďar-

skou, nýbrž Němci si byli vědomi též, že byly značné názorové rozdíly mezi Čechy a určitou částí Slováků. Ačkoli řečník sám byl vždy rozhodným odpůrcem jakýchkoli autonomistických snah, neváhá zdůrazniti, že mezi autonomisty byli mnozí poctiví Slováci, kteří se tam dostali jen proto, že si byli vědomi chyb a křivd, které se staly. Zkušenost nás učí, že spojenecké svazky jsou sice velice důležitým činitelem v životě státu, že se však každý stát musí spoléhat v první řadě na své vlastní vnitřní síly a jen tyto vlastní vnitřní síly činí z něho cenného partnera pro spojenectví. Ztrácí-li tyto síly, stane se bezcenným a není již vítaným spojencem. Proto je nutno, abychom obnovili republiku jako stát jednotný a silný, jako stát, v němž Češi, Slováci a Podkarpatští Ukrajinci budou spojeni srdcem a duší. Musíme proto od prvního počátku ze života republiky eliminovat vše, co by mohlo rušiti soulad srdcí a duší a co by mohlo vésti k novým diferencím. Musíme se mezi sebou dohodnout o tom, jak pozměníme za tímto účelem ústavu z roku 1920. Řečník je pevně přesvědčen, že při vzájemné dobré vůli se najde vhodné východisko. Jsou a budou zde různé názory, ale musí se najíti řešení cestou dohody, a ono se také bezpodmínečně najde. V této souvislosti připomíná posl. Ursíny, že doma na Slovensku stojí převážná většina obyvatelstva na stanovisku slovenského národa. Sám je řečník přesvědčen o tom, že to neznamená oslabení ideje samostatné Československé republiky jako silného a jednotného státu. Naopak viděli jsme v minulosti, že stanovisko jednotného etnického československého národa bylo důvodem pro mnohá nedorozumění a pro mnohé roztržky. Slovenští pracovníci a chlapci v armádě a v partyzánských oddílech pracují oddaně a statečně jako příslušníci slovenského národa pro jednotnou Československou republiku. (Živý potlesk.) Půjde-li vývoj takovou cestou, že dojde v budoucnosti k sblížení se češtiny a slovenštiny, bylo by hříchem, kdyby se tomu kladly překážky. Není však možné, aby se takový proces vyvolával nátlakem. Řečník je ovšem také proti tomu, aby se uplatňovaly snahy, které chtějí slovenštinu vzdalovat co nejvíce od jazyka českého. Opakuje, že při vzájemné dobré vůli bude možné dorozumění, a Slováci proto také nikdy a vůči nikomu nezapřeli a nezapírají myšlenku pevné a jednotné Československé republiky, jsouce si vědomi toho, že dojde k jejímu utvoření, a nechtějíce vzbudit dojem, že by zde byly jakékoli důvody pro rozkol a diference. Členové delegace jsou si vědomi, že sem do Londýna došly i zprávy, vzkazy a názory, že tomu tak není, ale kdyby takové pověsti byly pravdivé, pak by se věci nebyly vyvinuly na Slovensku tak, jak jsou dnes, a vývoj byl by šel asi zcela jiným směrem. Slovenští bojovníci neměli nikdy jiného přání, než aby se znovu vzkřísila pevná, spravedlivá a jednotná republika. To jsou jejich upřímné tužby, to je jejich vroucí přání, a proto chtějí spolu se zahraničním odbojem a českými a karpatoukrajinskými bratry v nejkratší době znovu vybudovat republiku a zabezpečit její šťastný vývoj. V závěru svého projevu děkuje posl. Ursíny přítomným za pozornost, kterou mu věnovali, a plenární schůze odměňuje jeho projev dlouhotrvajícím potleskem.

Předseda vysl. P. Maxa děkuje řečníkovi srdečně a uděluje slovo členu Slovenské národní rady básníku Laco[vi] Novomeskému. Projev tohoto řečníka tvoří přílohu A tohoto zápisu. Je též přerušován potleskem, a také po jeho ukončení dává plenární schůze souhlas najevo dlouho- trvajícím potleskem.

Předseda SR vysl. P. Maxa děkuje i tomuto řečníkovi a žádá zástupce I. československé armády na Slovensku pplk. M. Vesela, aby se ujal slova.

Pplk. M. Vesel přináší Státní radě pozdravy bojujících jednotek na Slovensku. (Živý potlesk.) Ujišťuje přítomné, že slovenští důstojníci nepřestali nikdy a za žádných okolností býti důstojníky československými a že se jako takoví též cítí. Chtějí všemožně svým bojem přispěti k osvobození a obnovení republiky. Armáda byla si však od prvního okamžiku vědoma, že tohoto cíle nelze dosáhnouti bez podpory a součinnosti nejširších kruhů celého slovenského národa. Došlo proto k nejužší spolupráci jak s národem doma, tak se státním zřízením v zahraničí, a zejména s prezidentem republiky jako nejvyšším velitelem armády. Když Němci se rozhodli obsaditi Slovensko, nebyla armáda ještě hotova se svými přípravami a situace byla pro vojenské operace dosti nepříznivá. Nejsilnější jednotky, tj. dvě dobře vyzbrojené divize, které měly těžké zbraně, zejména tanky, byly v Karpatech na východě, kdežto ve středním a jižním Slovensku byly jen slabší jednotky, vojsko posádkové, nikoli prvotřídní, které bylo vyzbrojeno jen lehkými zbraněmi. To byla tedy situace dne 29. srpna 1944. Přesto došlo bez jakéhokoli rozmýšlení a uvažování ihned k odboji i za těchto těžkých podmínek. Němci reagovali velmi rychle na východě, neboť šlo jim o to, aby vyřídili silné jednotky, které byly tam odděleny. To se jim také podařilo, odzbrojili převážnou jejich část, důstojníky někam deportovali a pouze poměrně malým oddílům se podařilo probojovati se k nyní ještě bojujícím jednotkám. Na západě byla reakce Němců mnohem slabší. Byli dobře informováni a domnívali se, že se jim na západním a středním Slovensku snadno podaří vyříditi slovenské povstání. Když se však přesvědčili, že to není tak snadné, zasadili silné jednotky s těžkými zbraněmi. Armáda získala ovšem na základě vypsané mobilizace mnoho slovenských vlastenců, kteří se přihlásili s nadšením a po překonání všelikých potíží k vojenské službě, a překonala nejkritičtější chvíle. Němci ovšem pak použili tanků, minometů, a zejména také letecké podpory svých letadel Stuka, a to vedlo k tomu, že slovenská armáda musila ustoupiti. Učinila to s velice smutnými pocity, poněvadž věděla, že to pro vlastence ve vyklizeném území znamená surovou perzekuci. První pomoc ze Sovětského

svazu přišla teprve 6. září, kdy armáda dostala několik protitankových děl a automatických zbraní. Pak ovšem nastalo v dodávkách zase přerušení pro nepříznivé počasí a situace byla znovu velice kritická. Přesto se nikdy neuvažovalo o nějaké kapitulaci, a řečník uvádí přesně na základě zeměpisných údajů, jak by se bojující slovenské jednotky v případě potřeby byly stáhly z oblasti Zvolena a Banské Bystrice až do Nízkých Tater a nikdy by nebyly kapitulovaly ani před nejsilnější převahou. (Silný, dlouhotrvající potlesk.) Pplk. Vesel je rád, že tato kritická situace nyní pominula a děkuje Státní radě za vše, co podnikla, aby urychlila pomoc. Doufá, že krize je definitivně zažehnána a že k takové obtížné situaci již nedojde. (Živý potlesk.)

Předseda vysl. P. Maxa děkuje pplk. Veselovi a připomíná, že nyní mohou členové Státní rady dáti delegátům otázky, na které ochotně odpoví.

Posl. A. Hodinová má několik praktických dotazů. Konstatuje, že se Státní rada zabývá v poslední době hlavně hospodářskými problémy a zejména problémem, jak lze nejlépe připravit první pomoc osvobozenému lidu. Dotazuje se, co lid nejvíce potřebuje, zda léky, nebo lékaře a ošetřovatelský personál. Jaký je stav zásobování? Co platí v této věci o partyzánských oddílech, o vojsku a o ostatním obyvatelstvu? Tyto otázky se pracovníkům v zahraničí přirozeně vnucují, když mají nyní poprvé příležitost mluviti s lidmi, kteří přicházejí z osvobozeného území. Jaká je praxe Slovenské národní rady při přejímání podniků Němců nebo při správě opuštěných podniků vůbec? Jaké má zkušenosti s provozem těchto podniků a jak si představuje v budoucnosti úpravu výroby v nich?

Posl. J. Ursíny odpovídá, že Slovensko potřebuje zbraně, zbraně a zase zbraně a také přirozeně munici. Je to hrozná situace, když máme k dispozici vojsko a nemáme zbraně, které mu můžeme dáti do rukou. Střídání oddílů ve frontě provádí se tím způsobem, že nové oddíly pochodují na frontu bez zbraní, že tam přejímají pušky od bojujících jednotek, a tyto zase odcházejí do zápolí bez zbraní. To je strašný stav, když voják v bezprostřední blízkosti fronty má býti bez zbraně. Otázka zbraní je tedy nejdůležitější. Přirozeně se potřebuje též mnoho léků a obvazového materiálu. Počet zraněných je vysoký, je podstatně vyšší než za celou dobu bojů slovenských jednotek v Sovětském svazu. Pokud jde o potraviny, není situace tak nepříznivá. Není nedostatek mouky, poněvadž politické vedení v dohodě s vojenskými kruhy učinilo příslušné opatření, aby na osvobozené části byly dostatečné sklady. Také situace finanční je příznivá, poněvadž i zde bylo vše řádně připraveno. Slovenská národní banka v Banské Bystrici měla přes 3 miliardy korun, které tam byly oddisponovány, kdežto Národní banka v Bratislavě neměla ani celou miliardu. Uvažuje-li se, že Národní banka platí německým okupačním vojskům 50 milionů korun měsíčně a že mimo to jim poskytla jednorázový příspěvek 450 milionů korun, nelze si dobře představit, že dlouho bude moci vydržet se svými prostředky, a není vyloučeno, že bude tisknout další bankovky, resp. státovky. Osvobozené Slovensko má zatím také dost masa, tj. dost dobytka. Je naprostý nedostatek kávy a čaje. – L. Novomeský poznamenává, že káva vlastně nikdy nebyla a čaje bylo vždy málo. Posl. Ursíny pokračuje, že nejvíce se pociťuje nedostatek cukru, neboť distribuční politika pro cukr na Slovensku byla taková, že se vydávaly dávky vždy na měsíc. Podařilo se politickému vedení odboje v dohodě s příslušnými kruhy zařídit, že osvobozené části dostaly dávky na dva měsíce, takže do poloviny října věc byla celkem v pořádku. Nyní se však již projevuje nedostatek, a to tím spíše, že armáda musila býti zásobena za všech okolností. Bylo možno přidělit pouze dětem pod šest roků půl kilogramu cukru na měsíc. Nemůže se ovšem očekávat, že by se za nynějších poměrů mohly dodat na Slovensko věci, které mají větší objem a těžce se dopravují. Celkem lze říci, že bude snad nutno sáhnouti k určitým drastičtějším opatřením, ale zatím nehrozí nouze. Poněkud obtížná je situace, pokud jde o tuky, ale nějaký čas se ještě vydrží. Zabývaje se věcmi hospodářskými, konstatuje řečník, že Slovenská národní rada zrušila ihned všechny předpisy »slovenského státu«, pokud jsou v rozporu s demokratickým duchem. Hospodářský systém zůstal však na základech, které zavedl slovenský režim. Bylo to naprosto nutné, zejména pokud jde o obhospodařování dobytka a obilí. Kdyby Slovenská národní rada nebyla zvolila toto řešení, byla by se dostala do obtíží a bylo by došlo k poruchám hospodářského života na poměrně malém území, které je osvobozeno. Přitom nutno uvážit, že na tomto malém území je značný počet vojska a partyzánů a že následkem toho nutno postupovat s největší obezřetností. K tomu přistupují též občané evakuovaní z území pod mocí Němců. Lze říci, že situace zásobovací je zabezpečena ještě na několik měsíců. V německých a dřívějších židovských podnicích byla zavedena vnucená správa. Podniky Německé strany a strany Hlinkovy byly prohlášeny za státní majetek a správa byla svěřena dobrým slovenským vlastencům, jejichž smýšlení je v souladu s odbojem. Slovenská národní rada se rozhodla, že nepřipustí nezaměstnanost. Z tohoto hlediska ponechala v provozu i podniky, kde tento provoz není hospodárný. Němci byli totiž nuceni udržovat tyto podniky, poněvadž potřebovali nutně jejich výrobků, kovů, rud apod., a přitom nehleděli vůbec na rentabilitu. Slovenská národní rada zastavuje podniky jen tam, kde má možnost převésti dělnictvo ihned do jiné výroby, aby nebylo nezaměstnáno. Jinak je lépe, když se pokračuje v nevýnosném podnikání, než kdyby lidé byli bez práce. Hospodářský život musí jiti nerušeně dále, má-li se umožniti další hladké provádění vojenských operací. Přitom nesmí záležet na finanč-

ních ztrátách. Slovenská národní rada si byla vědoma, že by každá hospodářská porucha měla nepříznivý vliv na vojenskou situaci.

Posl. J. David se dotazuje, jakou úlohu hrál na Slovensku ministr národní obrany gen. Čatloš. Pplk. Vesel odpovídá, že nebyl aktivní, že odboj nepodporoval, že však také nepřekážel. V poslední době se ovšem chtěl zúčastnit, ale podle svého způsobu.

Posl. M. Jurnečková se zajímá o to, zda Němci provádějí v okupovaném Slovensku politiku spálené země. Dále se dotazuje, jaká je organizace v osvobozeném Slovensku, která se týká péče o lidi z okupovaného území a jakým způsobem se obětem okupace poskytuje první pomoc. Navazujíc na zprávu o postátnění škol, která byla všeobecně uvítána, táže se, zda se obdobným způsobem pomýšlí na postátnění jiných veřejných služeb, zejména služeb sociální péče a zcela konkrétně péče o matku a dítě. Pokud ví, trpěly tyto služby na Slovensku značně roztříštěností a bylo by proto dobře, kdyby se celá soustava sjednotila. To platí zejména o péči o matku a o dítě, ježto tato péče nabývá pochopitelně po každé válce zvýšeného významu.

Člen Národní rady L. Novomeský odpovídá, že Národní rada má zvláštní pověřence pro zdravotnictví a pro sociální péči. Ti se starají o evakuované obyvatelstvo. Jde o lidi evakuované z bojového pásma. Evakuace se děje přirozeně plánovitě, ovšem jen v rámci možností, které Slovenská národní rada má. Delegáti nejsou ovšem vybaveni potřebnými daty a listinami, a nemohou proto učiniti konkrétní údaje. Pokud jde o postátnění škol, nutno chápat příslušné prohlášení Národní rady spíše jako manifestaci, jako program, který nebylo ještě lze uskutečniti, neboť na osvobozeném území jsou školy zavřeny, nevyučuje se, a proto se věc nemohla ještě prakticky provésti. Řečník chce dále upozorniti na to, že veškerá pozornost a práce Národní rady a jednotlivých pověřenců je přirozeně soustředěna na otázky boje a na takové věci, které souvisí přímo s bojem. První starost je pomoc armádě a frontě, dále nutno provádět mobilizaci, zejména mobilizaci civilních dělníků, aby se konaly nutné opevňovací práce a zřizovaly zákopy. Nelze věnovat v tomto stadiu zvláštní pozornost budovatelským snahám, na to nezbývá čas a o tom se formálně nejedná a jen v soukromých rozhovorech se někdy po večerech o tom uvažuje. Jinak se musí vyřizovat problémy přítomné doby, aby život šel dále, aby se boje na frontě všemožně podporovaly a aby se podle toho organizovala práce civilního obyvatelstva. O problémech budoucnosti bude se jednat teprve později a, jak řečník doufá, spolu s činiteli zahraničního odboje a s pracovníky v ostatních částech republiky.

Místopředseda SR V. Nosek se zajímá o to, jak se chovali a chovají Němci a Maďaři na Slovensku. Pplk. M. Vesel odpovídá, že se Maďaři zachovali pasivně a že nikdy nedošlo k nějakým větším obtížím s nimi. Pokud jde o Němce, staly se ovšem případy, že si oblékli slovenské uniformy a že střídali takto oblečení na slovenské vojsko, ale celkem lze říci, že na jejich straně není veliká ochota, aby vystupovali bojově.

A. Vido se dotazuje na boj slovenských vojenských akademiků v Bratislavě. Pplk. Vesel odpovídá, že k této akci došlo bohužel pozdě a že nastal v Bratislavě zmatek v důsledku Malárovy řeči.[153] V té době měli tam Němci již silné jednotky a akademikové bojovali proti ohromné převaze. Některým se podařilo uniknouti, bylo jich však jen málo a převážná většina na to těžce doplatila. – Posl. Ursíny dodává, že ještě asi 2 týdny před povstáním mluvil s Malárem, kterého se tázal, zda se chce zúčastnit odboje. Přitom mu ovšem ihned řekl, že by se velení nemohlo svěřiti jemu, nýbrž že je bude míti jiný, služebně mladší důstojník. Malár odpověděl kladně, považoval však dobu za nevhodnou a vojenskou situaci za příliš málo pokročilou. Doporučil, aby došlo k povstání, až sovětská vojska obsadí Krakov a až se dostanou ještě několik desítek kilometrů dále na západ, aby kryla příslušnou část slovenských hranic. Malár chtěl míti ještě schůzi s gen. Golianem, ale k tomu již nedošlo, neboť měla býti v sobotu před povstáním. Pplk. Vesel se ovšem domnívá, že bychom ho nebyli přesvědčili ani při této schůzce a že by se nebyl rozhodl pro vojenský zákrok, pokud maršál Koněv nemohl operaci podporovat. Celkem myslí řečník, že u Malára hrál časový faktor velikou úlohu. Vzal na vědomost, že by nemohl být velitelem z různých důvodů, zejména také s ohledem na to, že se oženil s Němkou a že má vysoká německá válečná vyznamenání. Pplk. Vesel konstatuje, že bylo v dané situaci naprosto vyloučeno, aby se počkalo na osvobození Krakova. Malár se vrátil po vypuknutí povstání dobrovolně do Bratislavy a měl tam svou pověstnou řeč. Nebyl nikterak nucen se vrátit a neměl se také vrátit v době, kdy už se na Slovensku bojovalo. Posl. Ursíny uznává, že tento fakt mluví proti němu.

Ministr dr. L. Feierabend se táže, zda delegáti mohou udati něco konkrétního o stycích osvobozeného Slovenska s Čechy a Moravou. Posl. J. Ursíny odpovídá, že má sám styk s určitým činitelem na Moravě a dr. Zaťko udržuje kontakt s nějakým průmyslníkem. Celkem nutno ovšem konstatovat, že styky s Čechy a

[153] Augustín Malár (1894–1945), voják z povolání, od 1942 generál, 1944 velitel armádního sboru (tzv. východoslovenské armády). Po vypuknutí povstání na rozkaz ministra Čatloše odletěl z Prešova do Bratislavy a přednesl protipovstalecký rozhlasový projev. Po návratu do Prešova ho Němci zatkli; Malárova stopa se ztrácí v koncentračním táboře Sachsenhausenu, zahynul za neznámých okolností.

Moravou nejsou takové, jak by si je Slovensko přálo. Důvodem toho není snad nedostatek souladu v názorech a myšlenkách, nýbrž jsou jím přísný dozor gestapa, brutální perzekuce, drakonické tresty na každý pokus překročení hranic, stálé přerušování spojů atd.

I. Petruščák navazuje na otázky posl. A. Hodinové. Uvádí, že s ohledem na vývoj válečné situace Státní rada soustředila své práce v posledních měsících na problémy první pomoci, tj. na problémy přímé pomoci boji a první pomoci obyvatelstvu osvobozeného území. Zdá se nyní, a s tím se také počítalo, že Slovenská národní rada bude východiskem pro celý odboj. Letos na jaře byla ještě domněnka, že tímto východiskem bude Podkarpatská Ukrajina a že se odtamtud budou organizovat všechny síly, směřující k osvobození celé vlasti. Nutno počítati s tím, že zásobovací situace nebude na celém státním území stejná. Podle dnešní zprávy delegátů je podstatně příznivější, než to lze předpokládat o Podkarpatské Ukrajině, a pravděpodobně bude také horší na Moravě a zejména v Čechách. Nutno pamatovat na přípravu pomoci pro tato území, až dojde k dalšímu rozvoji boje a k jejich osvobození. Pokud jde o léky a lékaře, je jasné, že na Slovensku není situace zatím nepříznivá, ale bude rozhodně kritická v Podkarpatské Ukrajině. Podle všeho přijde nyní na řadu její osvobození. Uvažuje Slovenská národní rada o tom, jak může pomoci Podkarpatské Ukrajině?

Posl. Ursíny odpovídá, že Národní rada věnuje této věci plnou pozornost a že se na osvobozeném území Slovenska vytvořily určité rezervy, aby se Čechám a Moravě a v případě potřeby též Karpatské Ukrajině mohla poskytnout pomoc. To se projednalo s příslušnými hospodářskými činiteli, neboť politické vedení nemělo k tomu samo možnosti. Mohlo jen vypracovat příslušné plány, ale nemohlo samo nic zařídit. O věci se jednalo též s Karvašem. Řečník je si plně vědom významu tohoto problému a jednal o něm také s ministry J. Lichnerem a V. Majerem, zejména s posléze uvedeným, který má na starosti otázky první pomoci. Odpověděl jim ovšem ihned, že situace je velice obtížná, poněvadž se neví, co na Slovensku ještě je, co Němci případně zničili a co odvezli. Národní rada má sice určité zprávy, nejsou však úplné a mimoto se situace přirozeně každý den mění. Vojenské a partyzánské jednotky se snaží všemožně, aby Němcům bránily v odvezení věcí. Železnice Košice–Bohumín nemá pro Němce na dílčí trati od Žiliny praktického významu, poněvadž partyzáni vyhazují do povětří mosty, tunely a jiné objekty, napadají pancéřové vlaky atd. Činí vše, aby spolu s vojenskými jednotkami rozrušovali německý dopravní systém, mohou to však dělati s úspěchem jen v hornatých krajinách, nikoli v rovině. Následkem toho se Němcům přece jen občas podaří vyvézti materiál ze Slovenska. Je naprosto nemožné učinit si obraz o hospodářských poměrech na Slovensku. Nebyly špatné, ale nelze dnes posoudit, co se zachrání, aby se podle toho mohla poskytnout pomoc Čechám, Moravě a případně též Podkarpatské Rusi. Politika spálené země se provádí jen v území, které je přímo bojištěm. Vojsko a partyzáni podporují obyvatelstvo v těchto krajích všemožně, převážejí je do osvobozeného území, pokud je to možné, a také tamější obyvatelstvo jim poskytuje veškerou podporu. Systematická organizace není však proveditelná, poněvadž jde o veliké vzdálenosti, území mezi příslušnými kraji a osvobozeným Slovenskem je obsazeno Němci, kteří disponují silnicemi a železnicemi, a doprava přes hornaté kraje je velice obtížná. Co lze fyzicky zvládnout, se dělá.

Místopředseda SR V. Nosek se zajímá o židovskou otázku, zejména o to, kolik Židů bylo asi zachráněno z koncentračních táborů a jak se chovají nyní, když byli osvobozeni. Prof. dr. Vl. Klecanda navazuje na tuto otázku a konstatuje, že problém židovský je zajisté dosti obtížný, že však stanovisko odboje k němu je naprosto jasné, je to stanovisko, které zaujímá celý odboj, počínajíc prezidentem republiky, a které je v souladu s odkazem velikého Prezidenta Osvoboditele, že totiž věc musí být vyřešena způsobem spravedlivým, demokratickým a mravním. Toto stanovisko se hájí důsledně na mezinárodním i na vnitřním fóru v projevech prezidentových a vlády. Přitom nutno též vždy mít na mysli, co židovští občané prodělali a do jakých poměrů se dostali. O tom řečník však dnes nechce mluvit, nýbrž zajímá ho více, a pravděpodobně též ostatní členy Státní rady, jaké je stanovisko Slovenské národní rady vůči takzvaným arizátorům a podnikům, které převzali. Jde tu o problém, který není jen politický a hospodářský, ale také mravní.

Předseda vysl. P. Maxa oznamuje, že posl. Ursíny musí nyní odejíti, ježto má býti ve 12.30 hod. u prezidenta republiky. Posl. Ursíny se omlouvá a odchází za potlesku shromážděných.

Na otázku V. Noska a prof. dr. Vl. Klecandy odpovídá člen Slovenské národní rady L. Novomeský, který ujišťuje plenární schůzi, že se Slovenská národní rada při řešení židovského problému řídí přesně myšlenkami a stanoviskem zdůrazněnými prof. dr. Vl. Klecandou. Vyplývá to nutně z jejího demokratického postoje, a její snahou je, aby u nás židovská otázka vůbec ne-existovala. Toto stanovisko Národní rady doznalo také výrazu v prvním jejím dekretu, který odstraňuje všechny předpisy proti kulturní, náboženské a národní svobodě. Nechceme míti na Slovensku židovskou otázku, bojujeme proti antisemitismu jako nacistické znetvořenině. Řečník nemůže ovšem zatajit, že antisemitism na Slovensku existuje a že se dekretem odstranit nedá. Byl vyvolán pozicemi, které Židé v republice na Slovensku zaujímali v hospodářském a finančním životě. Šlo převážnou většinou o zámožné lidi, o průmyslníky, velkoobchodníky, velkostatkáře apod. Mimoto

se hlásili více k maďarskému a německému živlu, proto je Slováci nepovažovali za své lidi, a oni se také k nim nehlásili. Pocity vůči Židům, které vyplynuly z této situace, byly ovšem silně korigovány jejich perzekucí. Možno říci, že nebylo nikdy tolik sympatií vůči Židům, jak když Slováci viděli, jak byli odváženi, neboť věděli, že jejich konec bude tragický. Tyto sympatie nabyly takového stupně, že proti nim psaly noviny tisovského režimu, označovaly je za neúčelnou a nemístnou humanitu. Pokud řečník ví, bylo ze Slovenska odvezeno asi 76 000 Židů. Zůstali tam z největší části ti, kteří byli bohatí, byli to velkostatkáři, továrníci a jiní boháči mající možnost zaplatit výkupné, a důsledkem toho je, že to jsou právě ti Židé, kteří svým postavením nejvíce vzbuzovali antisemitism. Byli to právě oni, kteří byli ostatnímu lidu trnem v očích, a to ne proto, že to byli Židé, nýbrž proto, že to byli páni a že byli bohatí. Pokud jde o budoucí vyřešení židovské otázky, uvažuje a debatuje se hodně o tom, ale nebyla [sic!] ještě rozhodnuta [sic!]. Je jasné, že Slováci chtějí odstranit antisemitism, který považují za »svinstvo«. Zda ovšem bude možné vrátit židovským občanům zase jejich pozice, nebo zda bude nutno učinit jinou úpravu, aby se tím postupně vykořenily příčiny antisemitismu, o tom není ještě rozhodnuto. Ale slovenské politické kruhy jsou vlastně pevně odhodlány, že nedojde k úplné restituci, nýbrž při plném respektování židovských zájmů nesmějí Židé již zaujímat privilegované postavení ve slovenském hospodářství. To ovšem neznamená, že se schvaluje snad arizace. Naopak, lid zaujímá vůči arizátorům stejné stanovisko, jaké kdysi měl vůči židovským majitelům oněch podniků. V dobách, kdy Židé byli vydáni hrozným perzekucím a deportacím, zmizel vlastně antisemitism a zůstala jen nenávist a odpor proti arizátorům. Šlo to tak daleko, že i denní tisk tisovského režimu, nikoli s přesvědčením, ale aby vyhověl veřejnému mínění, někdy psal proti arizátorům a přinesl proti nim narážky a invektivy. Z těchto arizátorů přeběhlo několik na osvobozené území, zřejmě poněvadž počítají s vítězstvím slovenské věci, s obnovením republiky, a doufají, že si zachrání něco z arizovaného majetku. Zatím se proti nim nepostupuje nikterak, neboť se vůbec nepodnikají drastické kroky, pokud nejde o lidi, kteří se zvlášť aktivně zúčastnili tisovského režimu. Tito arizátoři nejsou však na osvobozeném území vítáni. Správa opuštěných židovských, resp. arizovaných podniků se upravuje tak, že se dosazuje vnucený správce, který[m] je tam, kde je přítomen, často bývalý židovský majitel, čímž ovšem není nikterak řečeno, že se mu jeho majetek také jednou definitivně vrátí. Podle řečníkova názoru není antisemitism na Slovensku hnutím, je to spíše nálada, jakési diferencování mezi obyvatelstvem. Na osvobozené území se dostalo mnoho Židů z celého Slovenska. Židé, kteří byli nejvíce pronásledováni, nezúčastnili se pravidelně odboje, nikdo to od nich neočekával. Ale přesto byli vždy mezi prvními obětmi Němců. Kamkoli se Němci dostali a cokoli se stalo, první bylo, že zatkli Židy a že je odvlékli. Proto se tak značný počet Židů zachránil na osvobozené území. Tito lidé, kteří žili pět let v ghettu, chovají se i nadále tak, jako kdyby byli v ghettu. Domlouvá se jim sice, aby se účastnili denního života, aby se zařadili zase do denního provozu, a aby se zejména také přihlásili k opevňovacím a jiným důležitým pracím. Někteří z nich jsou ovšem velice upřímní, říkají, že nyní pět let trpěli tak strašně duševně i fyzicky, že mají nárok na trochu oddechu a na poněkud volnější život. Slovenští lidé nemají porozumění pro toto stanovisko, neboť netrpěli jen Židé, ale i Nežidé, a přesto se i od obětí perzekuce čeká větší obětavost. Není naprosto žádný důvod pro nějaké preferenční postavení Židů. Je ovšem příkazem spravedlnosti, aby se také konstatovalo, že při všech těchto obtížích, které, jak řečník opakuje, nemají svůj důvod v nějakém antisemitismu jako hnutí, nýbrž spíše v náladě obyvatelstva, se mnozí Židé chovají velice statečně, a jako příklad uvádí L. Novomeský židovskou partyzánskou skupinu, která se utvořila z určitého koncentračního tábora a vykonala v pravém slova smyslu hrdinné činy, přičemž z poměrně malého jejího počtu zahynulo asi čtyřicet osob.

V. Pácal uvádí, že do Londýna došly zprávy, podle nichž se slovenských bojů účastní větší počet Čechů, kteří se protloukli na Slovensko. Němci tomu ovšem brání, aby se přecházelo, a učinili zostřená bezpečnostní opatření. Pplk. Vesel odpovídá, že tato informace je v podstatě správná, líčí, jakým způsobem se jednotlivé skupiny Čechů dostaly do různých částí západního Slovenska, a uvádí, že šlo celkem asi o 1200 lidí. Dodává, že tito lidé působí více starostí než radosti. Jsou to prvotřídní bojovníci, dva čeští strážmistři dokonce již padli v boji, je to jakýsi výkvět odbojového hnutí v Čechách a na Moravě, ale potíž je v tom, že slovenské vedení nemá pro ně zbraně. Nemá ani dost zbraní pro vlastní slovenské jednotky. Mimoto jsou tito lidé v Karpatech na západě, kam by se zbraně těžce dopravovaly, i kdyby byly. Přecházejí hranice za největšího nebezpečí a je jich skutečně škoda. Mohli by jednou vykonat mnohem platnější a důležitější služby, až dojde na Moravě a v Čechách k bojům. Je také třeba, aby byli náležitě vyzbrojeni, a k tomu není za nynějších poměrů na Slovensku dána možnost. L. Novomeský dodává, že o této důležité otázce, která tvořila předmět mnohých porad v Banské Bystrici, pojednal po svém příjezdu do Londýna již s několika rozhodujícími činiteli, zejména též s ministrem dr. Ripkou. Na Slovensku se má za to, že výzvy, které posílá Londýn do českých zemí, aby partyzáni a vojáci přešli na Slovensko, nejsou na místě. Ministr dr. Ripka mu ovšem vysvětlil, že tyto výzvy mají spíše symbolický význam. Zatím se politické a vojenské vedení dohodlo s partyzánským štábem, že se lidé, kteří na Slovensku již jsou, schovávají v lesích a tam vyčkávají, až bude možnost je upotřebit. Jinak souhlasí s názorem pplk. Vesela, že těchto lidí je škoda, neboť na Slovensku nemohou celkem mnoho vykonat, a ve svých obcích budou se těžce postrádati. Obdobnou zkušenost učinily obce v západní

části Slovenska, když čelní bojovníci přešli dále na východ, aby se zúčastnili bojů. Nastala určitá bezradnost mezi ostatními, což bylo logickým důsledkem. Taková situace bude i v těch českých místech, kde nejlepší lidé odešli. Přitom mohli by býti doma »generály«, kdežto na Slovensku mohou být nejvýše řadovými vojáky.

Posl. A. Hodinová chce věděti, zda se mobilizace civilního obyvatelstva na osvobozeném území provádí na základě výzev dobrovolně, nebo zda byla zavedena pracovní povinnost. Dále se táže, jaká je účast žen na bojích, nejen pokud jde o ošetřovatelky a lékařky, ale i v jiných službách. Pplk. Vesel konstatuje, že se pro civilisty zavedla pracovní povinnost. Organizuje se to místně, poněvadž se budují zvláštní opevnění pro jednotlivá města. Směrnice vydávají místní národní výbory. Pracovní služba se vztahuje na všechny lidi do 60 roků bez rozdílu pohlaví. Ženy se uplatnily velice užitečně v Červeném kříži, starají se o raněné, spolupracují při organizaci zásobování, a zejména sestry Červeného kříže se ujímají i evakuovaného obyvatelstva. Pro evakuaci je v Banské Bystrici zvláštní úřad, který tyto problémy řeší samostatně. Pracovní povinnost se týká tedy všech osob od 18 do 60 roků. Zřizují se opevňovací linie, a to několik pro každé město. Těchto prací se ovšem účastní též osoby, které přišly z internačních táborů, Němci, zajatci i jiní. Někdy bylo třeba sáhnouti též k drastickým prostředkům. To platí zejména též o Židech, kteří se domnívali, že již dost vytrpěli, a kteří si po delší době zase zvykli na kavárenský život. Provedla se na ně razie, ale celkem se nikdo nerozčiloval, každý uznává zvláštní situaci, a nakonec pracovali docela rádi s krumpáčem v rukou, aby se zajistili.

Na dotaz předsedy vysl. P. Maxy odpovídá pplk. Vesel, že na Slovensku je dostatek ošetřovatelek, a předseda konstatuje, že je to důležité sdělení pro přípravy, které se v tomto oboru zde dělají.

Posl. A. Hodinová uvádí, že v Národní radě nejsou ženy, a proto se zajímá, jak dalece se ženy i nyní účastní politického života, a zejména jaká byla jejich účast na přípravě bojů a je nyní na bojích. L. Novomeský a pplk. Vesel potvrzují souhlasně, že třebas pochopitelně nemohou uvésti jména, mohou říci, že ženy pracují velice intenzivně pro odboj se všemi svými ctnostmi, některé jsou dokonce i v bojových formacích, což však velitelé neradi vidí.

Místopředseda SR V. Radakovič prosí delegáty, aby podle možnosti vymezili území Slovenska, v němž je vojenské a revoluční hnutí, a dále ho zajímá, jak se tisovsko-tukovský režim chová k politickým vězňům, kteří jsou na oné části Slovenska, jež je dosud pod jeho mocí, zejména v Bratislavě. Pplk. M. Vesel upozorňuje, že je nutno rozlišovat mezi revolučním a mezi bojovým hnutím. Jsou území, kde sice bylo hnutí revoluční, kde však k bojům nedošlo, poněvadž musila býti vyklizena. To platí zejména o jižních částech, a v této souvislosti nutno konstatovat, že se Maďaři tam zachovali loajálně, že do bojů vůbec nezasahovali; kdyby tak byli učinili, bylo by došlo ke katastrofě. Řečník uvádí pak podrobnosti o tom, z jakých důvodů došlo v některých západních oblastech k debaklu, zejména v důsledku Malárovy řeči, zmiňuje se o zradě jednoho důstojníka nitranské posádky, který, byv zasvěcen do plánů slovenských povstalců, šel k Machovi a vše mu sdělil. Slovenské vojenské oddíly se pokusily o to vniknout do Nitry, neboť měly zprávy, že posádka Němců tam byla poměrně slabá, nedostaly se však dále než na Sobor, a pak Nitru ztratily. Také Trenčín a Žilina musily býti opuštěny po bojích. Část politických vězňů mohla býti evakuována a v Bratislavě zůstali jen ti, kteří byli ještě ve vyšetřovací vazbě. V Nitře se nepodařilo je zachránit, poněvadž vojenská akce ztroskotala. V této souvislosti uvádí L. Novomeský, který informace doplňuje, že byl ještě čtyři týdny před povstáním na západním Slovensku, zejména v Bratislavě, a že tam mluvil s vedoucími soudními činiteli o problému politických vězňů. Tito ho ujistili na svou čest, že o ně nemusí mít obavy, že se jim fyzicky nic nestane, že za to ručí svými vlastními životy a že nedopustí, aby se jich Němci zmocnili, nýbrž tito lidé zůstanou v soudní vazbě a v moci soudů.

Posl. M. Jurnečková se dotazuje, kolik Slováků pracuje v Německu, zda tito slovenští dělníci jsou v nějakém styku s dělníky z českých zemí a jaké jsou vůbec zprávy o situaci v Německu. Taková informace je důležitá pro repatriační opatření, která se zde připravují. L. Novomeský odpovídá, že ze Slovenska je v Německu asi 100 000 dělníků, částečně v průmyslu a částečně v zemědělství. V zemědělství jde hlavně o sezónní dělníky. Nějaké styky těchto dělníků s ostatními cizími dělníky prakticky neexistují, nemají vlastně ani styky mezi sebou a vůbec žádný společenský život. Pokud jde o zásobování a ubytování, zaujímají slovenští dělníci a snad také i čeští určité výsadní postavení v porovnání s dělníky ruskými a polskými. Tito jsou na tom podobně jako Židé a nosí také zvláštní odznak. V továrnách, kde slovenští dělníci pracují, musí zůstati na svých pracovních místech po celou dobu, nesmějí se hnouti ani v dobách přestávek nebo když jsou nálety. Když se pak vracejí domů, nevědí o německých poměrech celkem nic, neboť poznali je vlastně jen na několik metrů [sic!] od svého pracoviště. Řečník dodává, že v partyzánských oddílech na Slovensku je mnoho Čechů, zejména také mnoho Rusů, kteří unikli buď ze zajateckých táborů, nebo z nucených prací. Počet takto uniknuvších osob se podstatně zvětšil od doby, kdy dochází na rakouském území k bombardování průmyslových podniků. Je snad v Londýně také známo, že se na Slovensku utvořila silná formace francouzských partyzánů z dělníků a válečných zajatců francouzské národnosti, kteří se tam zachránili. V západní části Slovenska se

zdržuje také větší počet anglických a amerických vojáků a letců, kteří unikli ze zajateckých táborů. Obyvatelstvo jim poskytuje ochotně pomoc a přístřeší.

Předseda vysl. P. Maxa konstatuje, že tím jsou dotazy vyčerpány a že se nikdo z členů nehlásí již k slovu. Uděluje proto slovo zpravodajovi k jeho závěrečnému projevu.

Místopředseda SR dr. J. Čaplovič navrhuje, aby plenární schůze zaujala k referátům a k výsledku dnešního jednání stanovisko rezolucí, jejíž text čte. Tento text tvoří přílohu B tohoto zápisu. Plenární schůze projevuje souhlas živým potleskem, předseda vysl. P. Maxa dává však přesto ještě hlasovat a konstatuje, že rezoluce byla schválena jednomyslně. Předseda děkuje poté delegátům ještě jednou jménem Státní rady za velikou službu, kterou jí prokázali tím, že dnes přišli do plenární schůze a tak ochotně podali svůj výklad a odpověděli na dotazy členů. »Jsem přesvědčen,« praví předseda, »že vzájemný styk mezi domovem a zahraničím, takto šťastně zahájený, potrvá do konce války.« (Živý potlesk.)

Předseda připomíná ještě, jaký je program v další části tohoto týdne a upozorňuje na čaj, který se koná na počest členů delegace ve Státní radě v pátek dne 20. října t.r., jakož i na to, že v úterý dne 24. října 1944 bude recepce, pořádaná státním ministrem dr. H. Ripkou, jejíž místo se ještě dodatečně určí a na kterou členové dostanou pozvánky.

Dodává se, že s ohledem na mimořádnou plenární schůzi byla vyvěšena státní vlajka na budově Státní rady a zasedací síň byla vyzdobena květinami. Členové delegace se dostavili do zasedací síně v doprovodu předsedy SR vysl. P. Maxy a byli uvítáni dlouhotrvajícím potleskem, přičemž členové Státní rady povstali. Schůze byla filmována a byly pořízeny četné fotografie. Deklarace Slovenské národní rady ze dne 1. září 1944 byla vyvěšena v zasedací síni. Schůze se zúčastnili všichni členové Státní rady s výjimkou posl. R. Bechyně, který byl omluven pro nemoc, a ing. J. Nečase, který je na zdravotní dovolené.

Schůze skončena v 1.10 hod.

Předseda Státní rady: P. Maxa, v. r.
Přednosta kanceláře Státní rady: v z. dr. P. Körbel, v.r.
Verifikátor: J. David

Příloha A

Prejav

L. Novomeského v mimoriadnej plenárnej schôdzi v druhom zasadaní štvrtého obdobia Štátnej rady, konanej dňa 18. 10. 1944

Je mojou milou povinnosťou – dámy a pánovia – odovzdať Vám, významnej zložke nášho zahraničného odboja, vrelý pozdrav SNR i poďakovanie za všetky tie podujatia a činy, ktoré ste napomáhali uskutočňovať v uplynulých rokoch za oslobodenie národov ČSR.

Sledovali sme ich s napätým záujmom, a treba povedať, že najvýznamnejšie Vaše rozhodnutia, ktoré ste spolu s prezidentom a vládou konštruovali, boli pre nás doma východiskom a podkladom pre zjednotenie všetkých síl vedúcich dnešné naše povstanie. I keby iné okolnosti – myslím tu na styky priame – nejestvovali, táto svedčí o jednotnosti a kolaborácii medzi odbojom u nás doma a tu v zahraničí. Tú treba zdôrazniť i polemicky proti podozreniam o rozchodných cestách Vašich usilovaní a domáceho odboja.

Z Vašich činov a rozhodnutí zásadne ovplyvňujúcich domáci vývoj, ktorý vyústil až v terajšie slovenské národné povstanie vedené v znamení znovuutvorenia ČSR, predovšetkým spomíname všetky tie, ktoré zaistili medzinárodné postavenie Republiky a jej spojenectvo so Sovietskym zväzom. Ak rozhodnutia Vaše v tomto smere znamenali v medzinárodnej relácii zdôraznenie, že nové ČS [sic!] sa z vlastného uváženia prihlasuje do sústavy, aká z tejto vojny už nepochybne vzíde, pre nás doma toto rozhodnutie bolo základňou, na ktorej sa zišli všetky rozhodujúce ideové i politické orientácie predstavujúce slovenské verejné mienenie. Vzájomný súlad v takomto významnom bode medzi nami doma a medzi domovom a Vami bol potom širokým východiskom k dorozumeniu a k spolupráci v ostatných otázkach tiež.

Nebudem Vás unavovať líčením okolností, za ktorých sa vytváralo spoločné nazieranie medzi predstaviteľmi jednotlivých smerov a významnejších politických skupín na otázky ďalšie.

Ideová a programová konštrukcia súručenstva, ktoré politicky pripravovalo a teraz slovenský národný zápas vedie, načrtnutá je v dokumente o ustanovení SNR, ktorý znie takto:

»Ideové smery na Slovensku, ktoré i po 6. októbri 1938 zotrvali na zásadách protifašistickej demokracie a viedli dodnes aktívny odpor proti politickému, hospodárskemu a kultúrnemu znásilňovaniu slovenského ľudu a ktoré dnes reprezentujú skutočné zmýšľanie všetkých vrstiev slovenského ľudu, dohodli sa na vytvorení spoločného politického vedenia, ktorým bude Slovenská národná rada ako jediný reprezentant politickej vôle slovenského národa doma.

I. Úlohou a cieľom Slovenskej národnej rady je:

1. Jednotne a centrálne viesť boj slovenského národa za odstránenie nacisticko-nemeckého diktátu, vykonávaného i domácimi uzurpátormi politickej moci.

2. V prvej príhodnej chvíli prevziať všetku politickú, zákonodarnú, vojenskú i administratívne výkonnú moc na Slovensku a vykonávať ju podľa vole ľudu až do tej doby, kým slobodne zvolení zástupcovia ľudu nebudú môcť všetku moc prevziať.

3. Po prevzatí moci, len čo to bude možné. Slovenská národná rada se postará, aby slovenský ľud si voľne a slobodne určil svojich zástupcov, ktorým SNR všetku moc odovzdá.

4. SNR bude vo svojej činnosti postupovať v dorozumení s č.-sl. vládou a celým zahraničným odbojom, ktorých prácu na medzinárodnom a vojenskom poli uznáva a ju podporuje.

II. Tu združené smery a zložky dohodli sa na týchto zásadách:

1. Želáme si, aby národ slovenský a národ český ako najpríbuznejšie slovanské národy utvárali ďalšie svoje osudy v novej Č-SR, spoločnom to štáte Slovákov a Čechov, a na podklade princípu rovný s rovným.

2. Želáme si úzku spoluprácu so všetkými slovanskými štátmi a národmi, menovite s ZSSR, v ktorom vidíme záštitu slobodného života a všestranného rozmachu malých národov vôbec a slovanských zvlášť.

3. Budúca Č-SR má viesť svoju zahraničnú politiku v duchu týchto zásad, a preto sa má na poli zahraničnopolitickom a vojenskopolitickom opierať o SSSR.

4. Vnútorné usporiadanie budúcej Č-SR má byť demokratické, majú sa však vykoreniť všetky tendencie fašistické, rasistické, totalitné a také, ktoré budú v rozpore s týmito zásadami. V tomto duchu má byť vnútorný politický režim pevne vedený, pri tom však demokratický. Je potrebné vystríhať sa omylom a chybám [sic!] minulosti.

5. Myšlienku demokracie je treba preniesť a prehĺbiť i na pole hospodárske a sociálne tak, aby rozdelenie národného dôchodku medzi všetko obyvateľstvo bolo čo najrovnomernejšie a aby život každého občana bol ľudsky dôstojný.

6. Kultúra, školstvo a výchova majú byť vedené spomenutými zásadami. Zachovaná má byť sloboda náboženských vyznaní, vylúčený má byť však vliv cirkví na smer a vedenie štátu.

7. O definitívnej úprave týchto otázok rozhodnú – a to menovite o ústavnoprávnej úprave pomeru slovenského národa k národu českému – zo slovenskej strany výlučne slobodne zvolení (určení) zástupci slovenského národa.

Bratislava, Vianoce 1943 Podpisy[«]

Dohoda táto bola oznámená č.-sl. vláde v Londýne, ako aj zahraničnému odboju v Moskve. Prezident dr. Beneš vzal toto dohodnutie na vedomie zvláštnym listom, ktorý sem prišiel 7. apríla 1944.[154]

Po dohode politickej nasledovali rokovania s vojenskými činiteľmi, s ktorými najtesnejšia spolupráca v rámci SNR bola uzhovorená, takže celý domáci odboj bol z jednoho centra vedený. Pri rokovaniach v Moskve, ktoré mali politický a vojenský delegát SNR v auguste t.r. menovite s č.s. vládnou delegáciou a inými činiteľmi, bol pevný a jednotný základ slovenského odboja ako aj jeho formy a plány podrobne prejednané a na vedomie vzaté.

V polemike so žalostnými pozostatkami bratislavského režimu, tvoriacimi zástenu moci wehrmachtu a gestapa na Slovensku, poukázal jeden zo spolupodpisovateľov dohody na to, že z deklarácie Slovenskej národnej rady z 1. 9. t.r. ako [aj] z celej činnosti SNR môže každý posúdiť, či dohoda z konca roku 1943 bola zachovaná a či na oslobodenom území Slovenska vládnu Česi alebo Rusi, ako to denne tisovská a hitlerovská propaganda do sveta trúbi. Po menšom doplnení v prvých dňoch slovenského povstania zastupuje dnes

[154] Srv. SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 54, s. 177–181. Připomínám pasáž v Ripkově zprávě o tom, že členové vlády o této korespondenci nic nevěděli.

Slovenská národná rada celý slovenský národ, všetky jeho zložky, vrstvy a všetky politické smery, pochopiteľne okrem tých, ktoré sa so spoluprácou s domácim či zahraničným fašizmom kompromitovali.

Veci na slobodnom Slovensku vedú dnes Slováci a iba Slováci, a ako z vyššie uvedeného dohodnutia a deklarácie vyplýva, ani v budúcnosti nebude o slovenských veciach rozhodovať nik iný ako legitimní zástupcovia nášho národa.

Tak je daný pevný politický základ pre dnešné i ďalšie vedenie vecí na Slovensku.

Princípy vyznačené v spomínanej základnej dohode SNR sú zväčša totožné s tými predstavami o novej ČSR, ktoré máte Vy tu v zahraničí a ktoré sme my poznali z rozhlasových prejavov predstaviteľov nášho odboja v zahraničí. V niektorých otázkach boli však naše predstavy rozchodné. Ide menovite o jediný pojem svojprávnosti slovenského národa a jeho postavenia v budúcej Republike. Tu je naše pojatie odlišné od zásad vyjadrených v prehlásení ČS [sic!] vlády z lanského leta o tejto otázke,[155] ako i od programov hlásaných až do nedávna niektorými reprezentantmi odboja v zahraničí. Ale toto pojatie jedine zodpovedá domácim túžbam, a neváhame povedať, že len pri jeho nezáludnom rešpektovaní vytvoríme Republiku ozaj silnú. Každý iný úmysel, špekulujúci na obídenie takejto slovenskej požiadavky a na oslabenie jej podstaty, potom každý pokus pridržiavať sa i naďalej čechoslovakizujúcich tendencií bez ohľadu na to, akú oblasť verejného života máme na mysli, môže sa uskutočňovať len »za cenu Republiky«,[156] aby sme užili smutne známeho termínu pripomínajúceho všetkým nám bolestné dôsledky a výsledky politickej tvrdohlavosti a neústupnosti.

Sme šťastní, pánovia, že problém tento sa tu chápe, ako sa presvedčujeme z rozhovorov s vedúcimi osobnostiami odboja v zahraničí, a vyslovujeme želanie, aby sme mohli domov doniesť správu o uzrozumení všetkých Vás tu v cudzine s tým, čo je želaním doma u nás.

Príloha B

Rezolúcia

schválená v mimoriadnej plenárnej schôdzi v druhom zasadaní štvrtého obdobia Štátnej rady, konanej dňa 18. 10. 1944.

Štátna rada na svojej mimoriadnej plenárnej schôdzi v II. zasadaní IV. obdobia 18. októbra 1944 uzniesla sa na tejto rezolúcii:

Štátna rada vypočula s veľkým záujmom správy, ktoré jej podali členovia delegácie SNR a zástupca I. československej armády, bojujúcej na Slovensku, o prípravách, vzniku a priebehu slovenského povstania, vstupujúceho už do osmeho týždňa svojho trvania. V boji za oslobodenie Československej republiky a v jej novom budovaní v národný štát Čechov, Slovákov a Podkarpatských Ukrajincov slovenské povstanie má podstatný význam. Pred celým svetom dokazuje, že Slováci odsudzujú a zavrhujú bratislavský režim, že bojujú proti nemu a proti jeho nemeckým ochráncom i so zbraňou v ruke – za oslobodenie svojej krajiny i celej ČSR. Štátna rada s vďačnosťou spomína hrdinské boje československej armády i partizánov na Slovensku, pozdravuje všetkých bojovníkov za slobodu a skláňa sa v úcte pred padlými obeťami týchto bojov.

Štátna rada súčasne dáva výraz svojmu presvedčeniu, že boje na Slovensku i boje našich vojsk na iných bojiskách a všetky bolestné obete nebudú márne a že z týchto bojov vyjde nová Československá republika ako opravdová vlasť všetkých Čechov, Slovákov a Podkarpatských Ukrajincov, ako ľudovo demokratická, sociálne spravodlivá republika, ktorá, opierajúc sa o Sovietsky zväz a spolupracujúc so západnými demokratickými veľmocami i s ostatnými spojeneckými národmi, zaistí svoje trvanie a zabezpečí svorné a spokojné spolužitie všetkých Čechov, Slovákov a Podkarpatských Ukrajincov.

AUSD. Sbírka Hubert Ripka. Strojopis, průpis.

[155] Pověstné poselství z 30. června 1943.

[156] Ve vzpomínce z prosince 1963 Novomeský při reprodukování svého projevu použil jiného obratu, totiž že »republika bude buď takáto, alebo nebude«. (G. Husák, c.d., s. 444.)

13

[1944, po 18. říjnu, Londýn.] – Referáty zahraničních agentur o tiskové konferenci členů delegace SNR dne 18. října 1944[157]

Republika československá
Ministerstvo zahraničních věcí
9145/dův/44

Překlady referátů, které vydaly agentury *Reuter*, *Press Association* a *Exchange Telegraph* o tiskové konferenci delegátů Slovenské národní rady dne 18. října 1944

I. REUTER (OVERSEAS)

Slovenská delegace

V odpověď na otázky pravili slovenští delegáti, že vojska národního povstání nyní ovládají ucelenou oblast, přerušující veškeré spojení mezi Němci na západě a na východě od ní, ve středu země. Němci se čtyřmi částečně obrněnými divizemi mají početní i materiální převahu a hlavní potřeba Slováků je: zbraně. Ty byly shozeny z ruských a amerických letadel, avšak ne v dostatečném množství.

Politický cíl Slovenské národní rady, dále prohlásili delegáti, je jednotná Československá republika – ne federální – s jedinou vládou a parlamentem v Praze, ale s decentralizovanou místní správou. V Čechách se tvoří obdobná Národní rada. Obě rady skončí své poslání, až bude celá země osvobozena, a předají pak vedení ústřední vládě v Praze.

Slovenská národní rada, vysvětlili delegáti, se skládá z poloviny ze zástupců spojených socialistických a komunistických stran a z poloviny ze zástupců ostatních politických stran včetně agrárníků a národních demokratů. Delegáti popírali zprávy, které byly uveřejněny v tisku, že Slovenská národní rada nestojí stoprocentně za československou vládou v Londýně.

II. PRESS ASSOCIATION

Českoslovenští parašutisté z Ruska podporují slovenské povstání

Československý básník-politik, člen bývalého československého parlamentu a důstojník mi dnes večer v Londýně pověděli, jak v rozhodném okamžiku boje proti Němcům, brzy po slovenském povstání, československá padáková brigáda byla přeložena ze sovětského území do bitevního pásma a zachránila situaci.

Jsou to členové delegace Slovenské národní rady, která přibyla do Londýna koncem minulého týdne, aby podala zprávu o vojenské a politické situaci na Slovensku československé vládě. Vrátí se brzy na Slovensko, aby pokračovali v boji.

»Potřebujeme tři věci,« řekli, »zbraně, zbraně a potom ještě zbraně. Rusko a Spojené státy nám poskytly určité zásoby a také přeložení padákové brigády ze sovětského území bylo značně nápomocné povstání.«

Odhadovali německou pohotovost na Slovensku na čtyři divize a jednu brigádu. Ruští, britští a američtí spojovací důstojníci jsou u slovenských vojsk.

Ačkoliv delegáti opustili Slovensko před maďarským *coup d'état*, slyšeli, že jistý počet maďarských jednotek přeběhl do Československa.

Zdůraznili, že boje zuřící nyní na Slovensku nejsou občanskou válkou, nýbrž národním zápasem slovenského lidu proti Němcům. Celý národ vede tuto válku.

»V území, které jsme byli s to udržet, neriarazili jsme na nejmenší odpor zevnitř. Naopak, všechna opatření učiněná Slovenskou národní radou pro zrušení starého režimu byla přijata obyvatelstvem s plným souhlasem.«

[157] Nedatovaný dokument je označen jako příloha č. 5 souboru původních příloh k Ripkově zprávě. K překladu je přiložen spis téhož jednacího čísla s poznámkou v záhlaví »pro ministra Masaryka«, který obsahuje referáty tří tiskových agentur v angličtině.

»Byla to opatření pro rozpuštění všech politických organizací, ať slovenských či německých, pro osvobození Židů z pracovních táborů a udělení jim rovnoprávnosti, pro ustavení řádné správy a pro obnovení hospodářského a sociálního života.«

Vynikající fakt je, že jejich území je bráněno partyzány i řádnou armádou ze všech částí Slovenska. Tisova vláda ve skutečnosti nemá vůbec vojska, tak pravili.

»Slovenská národní rada ve spolupráci s důstojníky slovenské armády a v souhlase s prezidentem Benešem a s československou vládou v Londýně organizovala a připravila povstání. O jeho nutnosti a jeho cílech a programu byla naprostá jednota názorů.«

»Jakmile bylo dáno znamení k povstání, byla všude vyhlášena Československá republika. Naši vojáci, pak státní zaměstnanci, soudcové a jiní složili přísahu věrnosti Československé republice a Slovenské národní radě.«

III. EXCHANGE TELEGRAPH

Slovenští vůdcové povstání vyprávějí svůj příběh

Tři členové delegace Slovenské národní rady, která přibyla do Londýna minulý týden, pověděli dnes londýnskému shromáždění tiskových zástupců o povstání, které řídí.

Jeden z nich, mladý básník, je jeden ze zástupců levice ve Slovenské národní radě; jiný, starší pán a dříve člen pražské poslanecké sněmovny, je nyní jeden z členů středního směru v Radě,[158] a třetí je podplukovník.

Území, které Slováci osvobodili, je více než čtvrtina celého Slovenska.

Je v samém středu země a zahrnuje určité oblasti, které si Maďarsko přisvojilo roku 1938. Jen část ostatního území je pevně v rukou Němců; na východě drží Němci města, jež jsou vystavena častým partyzánským útokům. Železnice vedoucí Slovenskem z východu na západ jsou ještě stále pro Němce nepoužitelné.

»V okamžiku náš největší problém je: zbraně, zbraně, zbraně,« řekl jeden z delegátů. Dodal, že Sovětský svaz byl první spojenec, který poslal střelivo, ale nebylo ho mnoho.

Potom shodily americké letouny určitý počet zbraní, a nejúčinnější pomoc bylo vyslání československé padákové brigády ze Sovětského svazu na Slovensko.

V Banské Bystrici, hlavním městě osvobozeného Slovenska, jsou nyní sovětští, britští a američtí spojovací důstojníci, ale netvoří řádnou vojenskou misi.

Po nějakou dobu byla vojenská situace velmi napjatá: v Banské Bystrici bylo jasně slyšet dělostřeleckou palbu. Stav věcí se zlepšil zásahem parašutistů a nyní je téměř klid, ale zdá se, že je to klid před bouří. Pomoc se však blíží, a jelikož Rusové postupují k Miškovci v severovýchodním Maďarsku, je možné, že sovětská vojska z jihu pod velením maršála Malinovského dorazí k slovenským vlastencům dříve než vojska stojící na severu podél Karpat.

Dále bylo řečeno, že ve Slovenské národní radě, nejvyšším politickém sboru, který řídí povstání, je padesát procent členů z řad sjednocené levice a padesát procent zástupců všech ostatních stran s výjimkou Hlinkovy strany, která je příliš hluboko zapletena do spolupráce s Němci. Jsou dva předsedové, člen střední strany a komunista,[159] kteří předsedají střídavě.

Poprav nebylo, ale podezřelí lidé byli internováni a jiní musili být vzati do ochranné vazby, aby byli uchráněni hněvu lidu. Mezi těmi byl Karol Murgaš, dříve známý mluvčí bratislavského režimu, který nyní odhaluje tajemství Tisovy vlády.

V osvobozeném území se prostí členové hlinkových organizací nikde nepostavili proti vlasteneckým vojákům: většinu z nich také omrzela podlézavost jejich vůdců vůči Německu.

Kdokoliv se nepřipravil o dobrou pověst činnou spoluprací s Němci, je přijat do vlasteneckého hnutí.

V Národní radě je dokonce několik členů-hlinkovců.

Všichni delegáti zdůraznili, že Slovenská národní rada pracuje v dokonalém souladu s československou vládou v Londýně a plně souhlasí se vším, co vláda dr. Beneše učinila na mezinárodním poli. Delegáti

[158] V anglické verzi »one of the moderate members of the Council«.
[159] V anglické verzi »a Moderate and a Communist«.

formálně odmítli návrhy činěné v Londýně dr. Štefanem Osuským a podtrhli, že armáda složila přísahu Československé republice, že se bojuje jen pod československým praporem a že cílem povstání je znovuzřízení Československé republiky. Dodali, že cíle dr. Osuského jsou na Slovensku sotva známy a že je rozhodně nikdo neschvaluje.

Rada pomýšlí na znovuzrození jednotné Československé republiky.

Mohou odmítnouti jak federaci, tak autonomii pro Slovensko, ale schvalují širší decentralizaci v rysech naznačených nedávno dr. Benešem, takže Češi, Slováci a Karpatští Ukrajinci budou si spravovat své místní věci sami.

Dnešní schůzi předsedal pan Jan Masaryk, který ve své hodnosti prozatímního ministra národní obrany právě udělal dvoudenní návštěvu u československých vojáků bojujících v severozápadní Evropě.

Bojují v těžkém terénu, který je částečně zatopený [sic!], ale jejich duch je skvělý.

AUSD. Sbírka Hubert Ripka. Strojopis, originál.

14

1944, 20. října, Londýn. – Zpráva velvyslanectví USA u čs. exilové vlády (chargé d'affaires Rudolf Schoenfeld) ministru zahraničí ve Washingtonu o tiskové konferenci delegace SNR a o rozhovoru s delegací.

EMBASSY OF THE
UNITED STATES OF AMERICA
near the Czechoslovak Government,
LONDON, October 20, 1944

No. 196
RESTRICTED
SUBJECT: Visit to London of delegation from Slovak National Council

The Honorable
The Secretary of State,
Washington, D.C.

Sir:

In continuation of my despatch No. 194 of October 12, 1944 reporting the arrival in London of a delegation from the Slovak National Council, I have the honor to enclose a copy of a statement of the delegation to the press, as made available by the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs, and a memorandum of conversation with members of the delegation when they called at this Mission on October 19th. On this occasion the delegates stated that the Slovak Natio-nal Council and the Czechoslovak Government in London continue to work in the closest harmony, that the people of Slovakia look forward to a restoration of the Czechoslovak Republic, and that the (anti-Beneš) Slovak League in the United States has no influence of any consequence in Slovakia.

In regard to the relations between the Slovak National Council and the Czechoslovak Civil Affairs Delegation, Dr. Jaromir Smutny, Chief of the Chancellery of President Beneš, in a recent private conversation with Mr. Bruins of this Mission, pointed out that the Civil Affairs Delegation was established under the provisions of the Treaty of 1943 with the Soviet Union for the purpose of restoring civil government in the areas of Czechoslovakia liberated by the allied (Soviet) armies,[160] such areas up to the present being extremely small in extent. Dr. Smutny added that while members of the Civil Affairs Delegation have visited Banska Bystrica and other points in central Slovakia and are cooperating with the Partizan forces and although the Deputy Civil Affairs delegate, General Viest, is in command of the Army in Slovakia seconded by General Golian of the Partizan forces, nevertheless the Civil Affairs Delegation has thus far not been authorized to take the lead

[160] Podle dohody z 8. května 1944.

in reestablishing civil government in the area which, in cooperation with the London Government, is now under the authority of the Slovak National Council. (Reference my despatch No. 193 of October 12, 1944.) Dr. Smutny concluded that since the primary purpose of all concerned is to dispose of the Germans and to reestablish the Czechoslovak Republic, he regards the question of jurisdiction as a matter of detail which in the progress of events will readily be adjusted.

Respectfully yours,
Rudolf E. Schoenfeld
Chargé d'Affaires ad interim
[...][161]

Enclosures: 1) and 2) as stated.

Enclosure No. 1 to despatch No. 196, dated October 20, 1944, Czechoslovak Series, Embassy, London

STATEMENT

Made by the Delegation of the Slovak National Council to British and Allied Journalists

London, October 18, 1944.

The fighting now raging in Slovakia is not a civil war. It is a national struggle of the Slovak people against the Germans under the banner and with the political programme of liberation of the Czechoslovak Republic.

The following facts may be given as an example to prove that it is the whole nation which is waging this war.

In the territory which we have been able to hold against the German onslaught we have not encountered the slightest opposition from inside. On the contrary, all the measures which have been taken by the Slovak National Council to liquidate the old regime have been accepted by the population with their full approval. These were measures to dissolve all the Nazi organisations whether Slovak or German, to liberate the Jews from labour camps in which they were confined and to accord them equality of rights, to secure orderly administration and to restore economic and social life.

But, above all, there is this one outstanding fact: our territory is being defended by our partisans and by our regular army from all parts of Slovakia. Tiso's Government has, in fact, no Slovak army at all. The Czechoslovak home army considers itself to be part of the Allied armies and to be fighting for precisely the same ideals.

We are entitled, therefore, to declare that the Slovak National Council which is exercising the supreme legislative, administrative and judicial power throughout the liberated territory is the real representative of the will of the Slovak people.

The Slovak National Council has arisen from the years of struggle against the regime imposed upon the Slovaks immediately after Munich, and by whose help Hitler, while occupying Prague, created the so-called Slovak State.

In the first years different groups sprang up in that underground movement mostly within the framework of the old political parties, but in the changing course of the World War a closer collaboration by all these groups finally led to the creation of that common organ in which the ideological and political movements of Slovakia are equally represented.

Thus the Slovak National Council took shape. In cooperation with steadfast officers of the Slovak Army and in agreement with President Benes and the Czechoslovak Government in London, it organised and prepared the Slovak national uprising. There is absolute unity among us as to the necessity of the uprising and its aims and programme.

There existed two possibilities of fixing a D-Day for the uprising: either the date chosen by us or that forced upon us by the Germans. For the first alternative our soldiers had a plan ready which, executed in agreement with the Red Army Command, would have rendered possible the occupation of the whole of Slovakia and the launching of an immediate offensive in the direction of Moravia and Vienna. The development of

[161] Vlastnoruční podpis.

events, however, forced us to accept the second alternative because the Germans had decided on the military occupation of Slovakia. Unopposed occupation would have meant the liquidation of our Army and of the best elements of the Slovak nation.

There was absolute agreement among us that we should offer armed resistance to the advancing German troops without regard to the existing military situation. This was for all of us a matter of national honour.

As soon as the signal for revolt was given the Czechoslovak Republic was everywhere proclaimed. Our soldiers, followed by our Civil Servants, judges and others, took the oath of fidelity to the Czechoslovak Republic and to the Slovak National Council.

Enclosure No. 2 to despatch No. 196, dated October 20, 1944, Czechoslovak Series, Embassy, London

MEMORANDUM OF CONVERSATION

October 19, 1944

With Dr. Hubert Ripka, Czechoslovak Minister of State
Dr. Jaroslav Kraus, Ministry of Foreign Affairs
Mr. Jan Ursiny
Mr. Laco Novomesky
Col. Vesel

The above gentlemen called at the Embassy by appointment, the last three constituting the delegation of the Slovak National Council now on a visit to London, Mr. Ursiny (Agrarian) representing the „Liberal" group and Mr. Novomesky (Communist) representing the „Socialist" group. They opened the conversation by expressing their appreciation for American assistance in the fighting in Slovakia in the form of several airplane loads of supplies. They stated that they left Slovakia on an American bomber.

I expressed interest in the new political set-up in Slovakia, particularly in the formation of the People's Committees (Vybory). Mr. Novomesky explained that the People's Committees in the various communities were formed as an emergency measure during the fighting period on a non-partisan basis. He said that under the Tiso regime, the local government had been too „authoritarian". When the Slovak National Council took control early in September a democratic method had to be introduced and it simply was a matter of selecting the most competent men in each community regardless of party, with the duty of keeping order and of administering local affairs. He said that very often a clergyman, especially in the smaller communities, was at the head of such a committee. He added that the plan had worked very well. I inquired whether this was simply a temporary measure or whether it is likely to continue. Mr. Novomesky was very emphatic in saying that as soon as conditions became settled the people would elect their representatives and the normal parliamentary system would be restored. I remarked that some of the Slovak papers in the United States had expressed fear that the formation of these committees (Vybory) indicated a questionable innovation in principles of government. Mr. Ursiny then stated very clearly that the committees are merely a transitory device and he also stated that the Slovak League in the United States has no influence of any consequence in Slovakia. Mr. Novomesky agreed to this. Both gentlement were inclined to deprecate in general the voluminous political output of the Slovak press in the United States, expressing the belief that most of it is produced by American citizens who may have commendable sentimental interest in Slovakia but no important political influence there.

Mr. Novomesky then said that he wished to emphasize that the Slovak National Council is working in the closest possible harmony with the Czechoslovak Government in London, with which it had been steadily in touch long before the outbreak of hostilities in Slovakia. He welcomes the opportunity to meet with the members of the London Government and says that really the only matters to be discussed are certain details as to local coordination and methods of pursuing the military activities to the greatest advantage.

Mr. Ursiny stated that while Slovakia is one of the smallest components of the United Nations, the people are very proud to be considered part of the united war effort. He said that the people of Slovakia look forward to a restoration of the Czechoslovak Republic and concluded that only by maintaining a united front can there be any hope of lasting peace.

John H. Bruins

National Archives. RG 59, 860F.01/10)2044 EG. Strojopis.

15

1944, 20. října, Londýn. – Britský velvyslanec u čs. exilové vlády Philip Nichols britskému ministru zahraničí Anthonymu Edenovi. Zpráva o rozhovoru s delegací Slovenské národní rady 19. října 1944.

Mr. Nichols to Mr. Eden. – (Received 25th October.)

British Embassy to the Czechoslovak Republic

(No. 160) 20th October, 1944

Sir,

I have the honour to report that, at the suggestion of Dr. Ripka, Czechoslovak Minister of State, the members of the Slovak delegation now in this country called on me yesterday afternoon, accompanied by Dr. Ripka himself and Dr. Kraus.

2. As you are already aware, the delegation consists of MM. Ursiny and Novomeský, both Vice-Presidents of the Slovak National Council, the former being an Agrarian and the latter a Left-wing journalist and writer, and Colonel Vesel, of the regular Slovak army. I had already met these gentlemen on the night of their arrival and had had some conversation with them, which I have already reported. Their visit yesterday was in the nature of a courtesy one to express their thanks for the treatment and kindness they had received here and to thank me personally for the small part I had played in obtaining their early release from the restrictions necessarily imposed upon visitors of their character to this country in war-time.

3. In the course of our conversation I asked them whether they had any personal or official message or request they would wish me to transmit to my Government. If so, I should be happy to be the bearer of such a message or request. They replied that this was a matter for their Foreign Minister, but subsequently they made it plain that they had only one real request to make and that was „arms, arms and again arms".

4. The delegation are, of course, perfectly well aware of the attitude His Majesty's Government have adopted in this matter of the supply of arms to their countrymen. I have spoken on the subject both to the President and to members of the Government, and the latter have, of course, been in the closest contact with the delegation. Nevertheless, I thought it well to recapitulate again to M. Ursiny, who had acted as spokesman, that, though His Majesty's Government were naturally anxious to assist the Slovak rising so far as they could, there were technical difficulties in the way, and as he would realise, Slovakia was in the Russian sphere of military operations. M. Ursiny replied that he personally understood this, but it was perhaps more difficult for the Slovak soldiers, who were fighting against great odds, to appreciate these diplomatic difficulties and subtleties. What his countrymen required were arms now.

5. Later in the conversation the Slovaks requested that I would, if possible, let the Prime Minister know how much his attitude had been appreciated in their country. At the time of the collapse of France there had been few who had not been downcast and pessimistic in Slovakia, but the Prime Minister's speeches and gifts of leadership at that time had given them all renewed hope – hope which had been abundantly justified. For this they could never be sufficiently grateful, and would be glad if their gratitude could be make known to the Prime Minister. I thanked them suitably and said I would at once pass on this message.[162]

6. Finally, I enquired whether the B.B.C. broadcasts in Czech and Slovak had been heard and, if so, whether they had been useful. They answered that these broadcasts had been extremely useful, and that, indeed, it was doubtful if a rising would have been possible if it had not been for the abundant and continuous supply of accurate news provided by the B.B.C.

7. When speaking to me to-day of this Slovak delegation, Dr. Beneš said that the outstanding point was their complete loyalty to the republic and to himself as President. Whatever else might be in question, that was not, and, though no doubt there were differences of opinion as to the future methods of administration in

[162] Zpráva byla zaslána k rukám soukromého tajemníka ministerského předsedy W. Churchilla s poukazem na 5. odstavec zprávy a s žádostí, aby byl premiér informován, pokud to bude možné, jak je jeho postoj na Slovensku oceňován. (PRO, FO 371, 38943, C 14652/1343/12. V. G. Lawford to T. L. Rowan, 1. 11. 1944.)

Czechoslovakia and as to the composition of the new Government there was none whatever on the primary question of loyalty. I told his Excellency that the members of the Slovak delegation had made a good impression on me. He agreed that they were good representatives, but let it be inferred that they were a trifle naive. M. Novomeský was one of the best poets that Slovakia possessed. M. Ursiny was a politician with his eye on the formation of a new Government.

8. Bearing recent rumours in mind, I asked whether, supposing Slovakia were, to all intents and purposes, to be liberated and the Slovak National Council were to invite him to visit them, he would go. He said that this matter had been raised as a result of the visit of the delegation, but that he was inclined to wait. The Council were anxious to get him out because by doing so they thought that they would hasten the formation of a new Government, and because they hoped that as a result of his arrival they would be able to settle various internal political and personal problems. On the whole, he thought it wise to remain outside for the time being. Meanwhile, M. Nemec was in Slovakia and acting as Czechoslovak Government representative; he had received instructions not to become himself a member of the Council.

I have, &c. Philip Nichols

Public Record Office. FO 371, 38943, C 14652/1343/12. Strojopis, originál a důvěrný interní tisk datovaný 25. 10. 1944.

16

1944, 20. října, Londýn. – Ze zápisu o 164. schůzi ministerské rady čs. exilové vlády.[163]

[...]

Min. Feierabend: Jsem překvapen, že není nic na programu, co souvisí s návštěvou slovenské delegace. Věc spěchá a nutno jednat o poměru k nim. Je to nejurgentnější věcí a to, co je na programu, s tím souvisí. Snad byla chyba, je to má osobní poznámka, že jsme je nepřijali v normální schůzi. Státní rada je uvítala ve schůzi slavnostní, my v privátní, a pokládám to za chybu. Byla to historická příležitost, a my ji náležitě nevyužili. V prvé republice jsem byl třikrát přítomen v ministerské radě, to byl zvyk.

Předseda Šrámek: Za prvé republiky ne, v takovém případě byla schůze přerušena.

Min. Feierabend: V prvé republice – ač jsem nebyl ministrem – zúčastnil jsem se sezení třikrát; ve druhé byl jste[164] několikrát v ministerské radě, kdy se jednalo o pásma, a tentýž případ byl zde. Slovenští delegáti reprezentují slovenský národ a byla chyba, že jsme je nepřijali v řádné schůzi. Až se sejdeme podruhé, nutno říci, že to byl omyl a byla to schůze řádná. I nová by měla být řádná a mělo by k ní dojít co nejdříve. Nepůjdu do merita, jen chci říci, že je vitální zájem ČSR, aby byl postaven poměr naprosto jasně. Z rozhovoru s nimi jsem viděl, že jsou nejasnosti. [...][165] S tím souvisí i to, že MZV pořádalo recepci pro členy Národní rady a význačné novináře.[166] Dojem byl dobrý. Bylo pociťováno jen stísněné prostředí, ježto se odbývala v nedostatečných místnostech MZV. Co překvapilo, je okolnost, že v anglickém tisku není o tom řeč. Uváží-li se, že *Times* otiskl článek Osuského, čekal jsem malý úvodník v *Times*. Bylo to právě v den, co Rusové oznámili, že překročili šest průsmyků v Karpatech a maršál Stalin vydal rozkaz. Noviny přinesly mapy Slovenska a Podkarpatské Rusi, ale o návštěvě SNR ani zmínky. Rád bych věděl, co v tom je; není možno spokojit se vysvětlením, že to není pro ně zajímavé, poněvadž jdou s Benešem a věci jsou v pořádku) tedy nic pro *headline*. Věc slovenského povstání je zajímavá a romantická tím, že malý národ 2 1/2 mil[ionu] lidí, obklopený ze všech stran, se pustil do boje s Němci a uznává prezidenta. Když se nic o tom nepřinese, není něco v pořádku. Prosím kol. Ripku, aby o tom příště podal zprávu.

[163] Podle zápisu byli na schůzi vlády přítomni ministerský předseda Šrámek a ministři Bečko, Feierabend, Lichner, Masaryk, Majer, Ripka, Slávik a Stránský.

[164] Zřejmě »jsem«.

[165] Vynechána pasáž o odkupu rublů na povstaleckém území filiálkou Slovenské národni banky v Banské Bystrici a blokování slovenských pohledávek v neutrálním zahraničí.

[166] Tisková konference 18. října 1944; srv. Ripkovu souhrnnou zprávu a předcházející dok. č. 13.

Min. Lichner: Myslím, že kol. Feierabend má pravdu a plně bych to podepsal. Neuvědomil jsem si hned, že jsme přijali zplnomocněnou delegaci N[árodní] R[ady] v neformální schůzce, a to je základní chyba. Jsou tu oficiálně, mají plnou moc bojujícího Slovenska a myslím, že nebyl zvolen šťastný způsob je přijmout v soukromé schůzce. Druhá věc je toto: z domova chodí určité věci, jež mají jistou souvislost s úkoly této delegace, a stane se nám, že přijde-li něco jako návrh z Moskvy, je odtud zamítnut. Přitom nevíme, zda Slov[enská] nár[odní] rada nepožádala Fierlingera, aby návrh učinil. Je tu vakuum a třeba, aby věci ze Slovenska a Moskvy byly dány této delegaci k vyslovení názoru, než rozhodne prezident nebo vláda. Mám určitý důvod. Včera[167] Slávik četl, že Fierlinger navrhuje, aby na Slovensko byl vyslán ruský generál jako hlavní velitel.[168] Hned jsem poznamenal, že nutno se zeptat delegace nebo vojenského zástupce. Večer jsem s nimi mluvil a došel k tomu: na Slovensku po stránce vojenské došlo – snad bych to označil – k nedopatření; snad proto, že vojenské velení, ač nadšené, je mladé, bez zkušeností bojových a strategických, a pociťovali to vakuum. Chtěli mu odpomoci. Druhý důvod asi je, že ruská armáda byla daleko a zdálo se jim, že engagement není rychlé a viditelné. Proto se shodli na tom žádat přes Fierlingera vyslání generála, ač mohli to udělat přes misi. Jeho úkolem mělo být, aby byl vojenským poradcem velitele v otázkách strategicko-vojenských, a pak očekávali, že by pro účast vysokého vojenského hodnostáře byl slovenský boj kombinován s ofenzivou ruskou. To mne napadlo. Chtěli, aby byl poslán voják, a prezident rozhodl zamítavě bez porady s delegací. To vede k tomu, aby delegace byla informována o zprávách ze Slovenska i Ruska. Další věc, kterou nechápu, je, že – ač byla podařená recepce – noviny nic neuveřejnily. Mají dost materiálu; byl podán výklad o boji, je dobře napsán, ale v novinách nic. Prosím pány z MZV nebrat to osobně, ale musíme si uvědomit, že taková situace je a nesmíme se hanbit za zákrok – i kdyby byly zjištěny nepříznivé příčiny – a starat se o vyjasnění.

Předseda Šrámek: Páni byli minule spokojeni plně s neformální schůzí, když se ohlašovala, a ničeho nenamítali. Musím předpokládat, že páni dávají pozor a když něčemu nerozumějí, že se otáží. Ohlásil jsem, že bude schůze, v níž se pojedná s delegáty SNR. Pan prezident si nepřál debaty ani v prvé neformální schůzi. Věci musí být napřed probrány ve vládě, než se odpoví. Pan prezident řekl, že bude s nimi mluvit a teprve po rozhovorech že třeba jednat. Zde nemůžeme na to dbát, že jednání se zdá dlouhé, neboť nutno připravit něco zralého před rozhodováním. Dva páni z delegace řekli, že SNR je pro vnitřní věci neodvislá, jen pro věci zahraniční uznává londýnskou vládu. Prezident se jich hned ptal: »Neuznáváte jednotu zahraničního a vnitřního vedení?« To, jak z toho je patrno, se musí vše lépe vyjasnit. Proto jsem věci nedal na denní pořad a prosím, aby se nemluvilo o tom, i když něco lze už dnes vyjasnit.

Min. Stránský: Chtěl jsem říci totéž co vy a vznáším apel na členy snažit se věc aplanovat,[169] aby nebyla hořkost. Třeba vysvětlit delegaci, že předseda vlády a kolegové vycházeli z hlediska ryze formálního, ježto prolomení zásady, že oficielní schůze vlády jsou tajné a neveřejné, mohlo by znamenat komplikace a mohli by se toho dovolávat i jiní; je to choulostivé a třeba učinit vše, aby nezůstala nevůle. Musíme být vděčni kol. Feierabendovi a Lichnerovi, že se od nich dovídáme, že zůstalo resentiment, a to lze odstranit.

Předseda Šrámek: Upozorňuji, že Státní rada si může pozvat kohokoliv. U nás vláda nepřipustila nikoho do sezení; bylo-li potřebí informací, jednání se přerušilo a páni dotázáni. Když odešli, bylo pokračováno v řádné schůzi. Tak tomu rozumím a chci to dál tak řešit.

Min. Lichner: Nestojí za to rozšiřovat debatu; nejde o rozpor mezi delegací a vládou nebo prestižní otázku a bylo by škoda dál o tom jednat. Na druhé straně nemohu souhlasit s předsedou a Stránským, že by se nemohlo se zástupci revolučního sboru mluvit v neveřejné schůzi.

Předseda Šrámek: Nelze připustit do sezení ministerské rady kterýkoliv národní výbor...

Min. Lichner (pobouřeným hlasem): To není jakýkoliv výbor, jde o zplnomocněné zástupce bojujícího Slovenska...

Předseda Šrámek: Prosím, abyste mne nepřerušoval, řídím schůzi a třeba, abyste se dle toho choval.

Min. Lichner: Když nemohu projevit svůj názor, nemám zde co dělat.

Min. Majer: Pokud jde o věci legislativní činnosti SNR, třeba je vyjasnit, ale ne dnes, nýbrž ve zvláštní schůzi. Mám důvod, o kterém musím ministerskou radu informovat. Ve Státní radě, kde byl projednáván návrh dekretu o přechodných hospodářských opatřeních, byl učiněn dotaz, zda je vůbec potřebí takový nebo i jiný podobný dekret ve Státní radě probírat, když je známo, že na slovenském osvobozeném území Národní rada už vydala hospodářské předpisy. Je pravda, že velká většina členů Státní rady se postavila na

[167] Zřejmě na předcházející schůzi vlády 13. října.

[168] K této problematice viz SNP–Dokumenty 1965, dokumenty č. 399 (s. 646) a 406 (s. 655).

[169] Aplanovat – urovnat, uspořádat.

stanovisko, že to není jen potřeba, ale i povinnost, ježto to má význam celostátní; zejména pěkně to řekl Kreibich, že nutno to projednávat a nic na tom nemění, když v téže chvíli revoluční orgán, jako je Nár[odní] rada na Slovensku, věci upravila vlastními předpisy. Stalo se to proto, že jinak ani býti nemůže. Zítra musí na Podkarpatské Rusi vzniknout podobný orgán, později i na Moravě, který musí věci obdobně řešit. Jsme si vědomi toho, že některé věci je nezbytno hned upravovat, ale nutno trvat při [sic!] zásadě nedělitelnosti republiky. Je tu prezident, vláda a zahraniční zřízení; pochybnost byla odůvodňována tím, že prý z řeči delegace SNR je patrno, že se tato považuje za legitimovanou k vydávání dekretů až do doby, kdy budou lidem zvoleny orgány jiné. Informoval jsem Státní radu, že v rozhovorech s delegací jsem tento dojem neměl; jde o opatření v této chvíli, a to do doby, než bude možno za účasti domácích činitelů ustavit vládu z domácích lidí, jež by ty věci upravila. Je pak věcí té vlády a prezidenta naše dekrety uvést v soulad s domácími. Považuji za povinnost informovat vládu o tom, co bylo řečeno ve Státní radě; konstatuji, že bez dalších pochyb se postavila na stanovisko mé i [za] formulaci Kreibichovu a zahájila projednávání dekretu. Je charakteristické, že pochybnost mohla vůbec vzniknout. Necháme-li dojít k jakékoliv pochybnosti, to by mohlo vést k neblahým důsledkům a mohli by na to doplatit ti doma na Slovensku, Podkarpatské Rusi nebo na Moravě. Tu je třeba úplně jasně držet zásadu, že prezident, vláda a Státní rada jsou skutečnými představiteli bojujícího československého lidu doma; ji pevně nyní držet není zájem vlády, ale věci jednotné, nedělitelné republiky. Ohledně otázky vyslání generála: k tomu se musí vyjádřit ministr N[árodní] O[brany]. Jde však o věc, jež souvisí s operacemi, a zde přísluší rozhodování vrchnímu veliteli, tj. p. prezidentovi.

Min. Feierabend: Věc jsem přednášel v tom duchu, jak naznačil Stránský, s nejlepším úmyslem, a je mi líto, že nastal incident, jenž by působil opačně. Slova předsedova byla pronesena tak, že by mohla být vykládána, že by bylo lze pokládat delegaci SNR za jakýkoliv výbor.

Předseda Šrámek: Myslil jsem na Podkarpatskou Rus a Moravu a jejich zemské národní výbory. Dopovědět to nebylo možná, když začal kol. Lichner.

Min. Feierabend: Ale mohlo vám být špatně rozuměno. Navrhuji formálně: podruhé je přijmout v řádné ministerské radě. Za druhé republiky jsem byl ministr a předseda tam chodil; proto vím, že vláda zvala zástupce politických stran.

Min. Stránský: V pořádku to nebylo.

Min. Feierabend: Podávám ten návrh formálně, ježto není možno, aby vláda nepřijala v normální schůzi zástupce organizace, jež reprezentuje jednotnou vůli slovenského lidu.

Min. Bečko: Musím vycházet z toho, jak se mi to jevilo. Předseda vlády neměl na mysli výrazem »jakýkoliv« urazit slov[enskou] Nár[odní] radu a není potřebí z toho robit konflikt. Budeme prožívat ještě horší chvíle a nebudeme se moci cítit uraženi. V tomto případě náleží řízení schůze panu předsedovi. Též nemám rád některé věci, ale nejde to jinak. Netřeba však vyvozovat důsledky a cítit se uraženým jako kol. Lichner. Jedno je jisté: SNR, resp. delegáti nemohou odejít bez toho, aby vláda nedala odpověď na deklaraci. Musí být náležitě uvážena a nemůže být odpověď dána bez souhlasu prezidentova. Proto je samozřejmé, že se to nedá dělat tak rychle. Ohledně vrchního velitele je jasno, že jím je prezident. A musel tak rozhodnout. Bylo to dobré. Přimlouvám se za sezení, kde bychom sami prodebatovali poselství Národní rady; dojde k usnesení potvrzenému prezidentem, jež bude přečteno zástupcům v Nár[odní] radě. Bylo dobré, nač Feierabend a Lichner upozornil; bez toho by se mohly stát věci horšího druhu, ale dělat z toho konflikt bylo by nedůstojné hlavně pro toho, co chce ho robit.

Min. Stránský: Ohledně návrhu kol. Feierabenda není zapotřebí se dnes usnášet, neusnese-li se něco o příští schůzi. Delegáti nejedou už pryč[170] a Feierabend bude souhlasit, aby vše bylo [dohodnuto] předsedou s prezidentem. Předseda se neformalizoval, vzali jsme to na vědomost, a ukázalo-li by se politicky nutným postupovat jinak, stane se to. Jinak by hrozilo nebezpečí, že bude postup vykládán odlišně než míněn, a tomu se musí zabránit.

Min. Majer: Myslím projednat věc ve zvláštní schůzi vlády a pak na řádné schůzi za účasti delegátů. Vzali jsme na vědomost, že budou uvítáni v neformální schůzi. Ježto ale otázka vznikla, měl by být návrh Feierabendův uskutečněn přes věci, na něž upozornil předseda, aby nemohl vzniknout dojem úmyslu.

Min. Masaryk: Nebyl jsem přítomen, když se mluvilo o generálovi. Vím, že byla zpráva od Fierlingera, ale ne jako přání ze Slovenska. Napsal jsem mu telegram, aby se nemíchal do vojenských věcí.[171] Ovšem bylo by třeba o věci uvažovat, kdyby přišla od Národní rady. Ze strany Fierlingerovy to bylo – jak obvykle – zasahování do nepříslušných jemu věcí. Pak se musíme podívat na povyšování důstojníků, jež dělá Ferjen-

[170] Míněno »ještě neodjíždějí«.

[171] Srv. SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 399, pozn. 2, s. 647.

čík[172] Řídí se při tom dle měsíců strávených v podzemí a dělá z podplukovníků plukovníky. Žádají, abychom to dělali i zde. Mělo-li by se postupovat dle doby v podzemí i v korunních zemích, byla by řada maršálů. Dosud je nemáme. Třeba to dělat ve shodě, a ne aby přišli s 25 podplukovníky. Nutno – jak říkal nebožtík Udržal – vystříb[ř]it modus povyšování.

Min. Stránský: Odkud přichází návrh na povýšení?

Min. Masaryk: Z popudu Ferjenčíkova. SNR povýšila řadu podplukovníků a nutno to probrat.

Min. Lichner: Myslím, že jste špatně chápali poznámku o tom generálovi. Řekl jsem, že co přichází z Ruska a ze Slovenska o bojových věcech, nutno s delegáty před rozhodnutím projednat, a jako příklad jsem uvedl toho generála. Není to světoborná věc, ale podal-li to sem Fierlinger, souhlasím stoprocentně s rozhodnutím prezidenta. Náhodou jsem s nimi večer mluvil a pociťovali mezeru ve strategii. Chtějí mít člověka s bojovými zkušenostmi ke koordinaci operací, ne [a]by byl vrchním velitelem.[173] Uvedl jsem to jen jako příklad, aby věci ze Slovenska a Moskvy se s nimi napřed projednaly. Druhá věc: vznikl konflikt mezi p. předsedou a mnou. Měl jsem takový už několikrát. Jsem trochu příliš horlivý, ale předseda mne podsekl a nedal dohovořit. Jsem demokrat a chci projevit svůj názor. Stala se formální chyba, z níž nevzniknou rozpory mezi delegací a vládou – ani nemohou; byla snaha to dát do pořádku a nepodával jsem to jako urážku delegace, jen jsem projevil názor, že nechápu, že v mimořádné době revoluční musíme se držet byrokratických praktik. Mne se to dotklo určitým způsobem a nemohu delegaci považovat za jakoukoliv. Je to delegace bojujících politických a vojenských jednotek, s níž musíme počítat. To je fakt a bylo by chybou zmenšovat význam takové delegace; to se nemá dělat.

Předseda Šrámek: Znovu opakuji, že jsem myslil na věc, o níž jsme měli začít hovořit, tj. že na Podkarpatské Rusi musí dojít k vyslání nejen delegáta, ale i k utvoření zemského nár[odního] výboru. Podaří-li se průlom Rusů přes Budapešť a Vídeň na Moravu, musí být utvořen i zemský národní výbor na Moravě, tudíž muselo by být jednáno stejně se všemi takovými orgány. Bylo by těžko jednat o každém dekretu s jednotlivými nár[odními] výbory na Slovensku, Podkarpatské Rusi a na Moravě. Nechávám mluvit pány o jejich názorech tak dlouho, že by to jinde nebylo asi připuštěno. Při řízení schůze nemohu připustit, aby někdo mluvil dále, když ho přeruším. Nezakazoval jsem přece kol. Lichnerovi mluvit o meritu věci.

Min. Lichner: Máte právo jako předseda zasáhnout, ale nepřerušujte mne prosím v nedokončené větě. Nechte mne domluvit, pak mne přerušte a podejte svoje.

Předseda Šrámek: Přeje si slovo kol. zpravodaj nebo kolega z informací.[174]

Min. Ripka: Nemohu důvod uvést. Na pozvání přišlo 40 novinářů i zástupci agentur Reutera, Tassu a jiných. Vydali zprávy a druhý den v tisku nebylo nic. Proč – důvodu neznám.

Min. Feierabend: Jen vyšetřit.

Min. Masaryk: Podotknu toto a budete asi velmi nespokojeni: pokud šlo o vyjasnění různých otázek, byla recepce plně úspěšná. Pochyby byly z nejpovolanějších úst opraveny a kol. Osuský byl odpraven

[172] Mikuláš Ferjenčík (1904–1988 v USA), zvěrolékař, voják z povolání, v hodnosti podplukovníka slovenské armády zástupce Goliana v ilegálním vojenském ústředí, se Šmidkem podnikl v srpnu 1944 moskevskou misi, za povstání pověřenec SNR pro národní obranu.

[173] V Ripkově sbírce, mezi písemnostmi, které se vztahují k povstání, je také následující text nadepsaný Opis poznámek L. Novomeského: »Je treba bezodkladne zariadiť u vlády SSSR, aby prijala delegáciu SNR z BB, ktorá by: 1. poďakovala vláde SSSR za pomoc doteraz poskytnutú Slovenskému národnému povstaniu; 2. informovala vládnych činiteľov o situácii na Slovensku; 3. dohovorila sa s vládnymi a vojenskými kruhmi v SSSR o ďalšej stálej a pravidelnej pomoci. – Je treba bezodkladne predostrieť príslušným miestam v Moskve žiadosť SNR a čsl. vlády v Londýne, aby určila k hlavnému veliteľstvu I. armády v B. B. sovietského pridelenca-vyššieho dôstojníka, ktorý by: 1. staral sa o koordináciu postupu Č.A. a čsl. vojsk; 2. radil velitelstvu čsl. vojsk vo vojenských otázkach; 3. a informoval príslušné sovietske vojenské miesta o situácii a o potrebách čsl. armády na Slovensku. – Je treba bezodkladne zistiť u sovietskej vlády, či by čokoľvek namietala proti tomu, aby zo zásob zbraní a vojenského materálu, ktoré majú Američania pre európske protinacistické hnutia, sa začalo dodávať na Slovensko. Situácia na Slovensku je vážna; nemáme zbrane ani muníciu; nemáme obuv ani zimnú výstroj. Američania nežiadajú nijaké záväzky za tieto dodávky.<< (AÚSD, Hubert Ripka. Strojopis, průpis.) Srv. s telegramy v edici SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 406, pozn. 2 a 3, s. 655.

[174] Šrámek vrátil debatu ke zkoumání důvodů, proč měla tisková konference z 18. října tak malou odezvu v britském tisku.

Ursínym, když řekl, že nic s ním nechce mít a že jeho chování je neslušnost. Přeje-li si Lichner a Feierabend, aby něco specifického se dostalo do tisku, můžeme se o to postarat. V té době však přišly významné věci ruské.

Min. Bečko: Ve středu o šesté hod[ině] byl jsem u Attleeho. Měl už zprávy, že to bylo výborné, a potěšilo ho to. Poprvé se stalo, že se smál a při loučení řekl: Nazdar Bečko.

Min. Feierabend: Nebylo by dobré, kdybych poslal – nebo někdo jiný – Timesům *Letter to the Editor*, že nic v novinách nebylo?

Min. Masaryk a Majer: To by se tomu dalo.

Min. Lichner: Jisto je, že byla konference úspěšná, ale zdá se mi, že chudobně to vyšlo, pokud jde o publicitu. To, prosím, třeba zjistit a napravit.

Min. Ripka: Politicky se konference prezentovala jako velký úspěch československý. Překvapilo je, jak všichni tři mluvili jednotně, nebylo odchylky. Dostali 30–40 otázek a trvalo to půldruhé hodiny. Mluvilo se nejen o Osuském, ale každý, kdo mluví o rozporech nebo o tom, že si nepřejí ČSR a prezidenta – vše bylo odmítnuto. Ptali se jich na národy a ústavu. Žurnalisté nebyli spokojeni s odpověďmi, neboť tomu nerozumějí. Ptali se: Chcete autonomii? Ne. Tedy federaci? Ne. Ale uděláme si to sami vnitřně. Pro Slováky slovo autonomie je dnes spojeno s luďáky, žurnalisté však tomu slovu rozumějí jinak. Masaryk řekl, že jde o nejširší decentralizaci. Řekli ano, to dohodneme.

Min. Masaryk: Pak se jich ptali na čtyři fangle, o nichž psal Osuský. Vylítli, jak je možno něco takového tvrdit.

Min. Ripka: Byla i otázka, zda se zamýšlí kolekti[vi]zování půdy. Odpověď zněla: Ne. I Novomeský to říkal. Dopadlo to výborně a Nichols byl stejně překvapen jako my, že v tisku nic nebylo, poněvadž na *Foreign Office* byl z recepce velký dojem a přikládali tomu takovou důležitost, že poslali Edenovi hned depeši.[175] Při návštěvách u Nicholse, Lebeděva a Američanů mluvili výrazněji než se žurnalisty, a okolnost, že je absolutní jednota, je z hlediska mezinárodního ne-obyčejně důležitá věc. Zdůrazňovali, že poměr Čechů a Slováků je vnitřní věc, která se upraví, a jen prosí, aby velcí se jim do toho nemíchali. Smáli se. Byli Američanem dotazováni, jak se má rozumět národnímu výboru. V Americe si to představují jako radikální změnu soustavy a sovětizaci. Americký zástupce vzal to na vědomost. Též byla řeč o amerických Slovácích a Ursíny řekl, že kdyby Hletko[176] a jiní podobní zástupci Slovenské ligy, kteří byli v Americe agenty bratislavské vlády, přišli na Slovensko, sotva by se asi dostali zdrávi zpět domů. Říkám detaily, abych ukázal, jak mluvili; udělali nejlepší dojem.

Min. Stránský: Když se dostáváme už za pouhé formality, proč nebyly zprávy v tisku, byl by nevděk nekonstatovat, že úspěch schůzky je víc. Bylo to vítězství, byla to vyhraná bitva, neboť bylo by zle, kdyby u žurnalistů vznikl jen stín, že u nás je něco – byť i vzdáleně podobného – poměrům řeckým, polským a jugoslávským. Mám z toho dojem naší velké politické zralosti, k níž přivedlo naše lidi 20 let republiky. Vděčnost má dvě adresy: jedna je delegace. Kdyby byla přišla do rozháraných poměrů mezi námi, nebyla by to pochopila. Druhá je vděčnost našemu zahraničnímu ministerstvu, aranžovalo věc, a mohlo se dát mnoho pokazit. Oddychli jsme si, neboť jsme měli starost.

Min. Masaryk: Žurnalisté útočili na ně ze všech stran. Starý Gordon to kroutil všelijak; ani tak mazaný žurnalista, jako je Frank Kuh nebo zástupce Tassu, při ničem nás nepřistihli, ač tam měli lidi, co znají česky.

Min. Ripka: Nichols je velmi pěkně přijal.[177] Tázal se, mají-li nějaká přání nebo vzkaz pro vládu, šlo jen o prokázání laskavosti. Novomeský řekl, že všechna přání – a byla jich kupa – sdělili našemu ministru zahraničních věcí. Nichols znovu se ptal, mohl-li by přece něco udělat; řekli, že děkují za porozumění; že díky Churchillovi v r. 1940 po zhroucení Francie znovu nabyli důvěry a že by chtěli jen podepřít žádosti MZV o pomoc, neboť potřebují jen zbraně, zbraně, zbraně.

Min. Majer: Mělo to úspěch. Jako barometr jsem to viděl v okolnosti, že moji úředníci, kteří jsou ve styku s anglickými úřady, konstatovali, že jsou tyto k nám nyní ochotnější – hodnější. Snažili se vždy vyjít vstříc, ale nyní se to projevilo zvlášť. Věděli, že je zde delegace a z britské iniciativy řekli, zda by si nemohli odvézt jako dar čaj, sacharin, fíky, čokoládu atd. pro ženy a děti. Třeba se postarat jen o místo. Nabídli jim

[175] Ministr Eden byl tehdy s Churchillem v Moskvě.

[176] Peter Pavol Hletko (1902–1973), vedoucí představitel krajanského života amerických Slováků, podporoval autonomistickou koncepci Hlinkovy strany, nesouhlasil s obnovením ČSR po 1945.

[177] Srv. dok. č. 15.

výslužku, že zde byli, a je to důkaz, jak to působilo. Byli bychom rádi, kdyby to víc proniklo, ale je to v povaze žurnalistů: nejvíc píší, když věci nejsou v pořádku, jinak není chuti psát; kdyby se byli setkali s rozpaky, tu byste viděli ten tisk. Bylo to patrno na článku Osuského. Platí pořekadlo, že o slušném děvčeti se nemluví. Třeba, aby se propaganda snažila to vyšetřit.

Min. Slávik: Jsme přesvědčeni, že schůzka se žurnalisty měla význam. Svědčí o tom informace, jak působili na *Foreign Office* a jinde. Jsem jist, že zprávy se objeví postupem času v listech a projeví se to. Z debaty vyšel podnět, k němuž třeba formálně zaujmout stanovisko: Bylo navrhováno jednak projednat usnesení SNR ve zvláštní schůzi ministerské rady, a to co nejrychleji, jakmile budou informace od prezidenta k formulování; po ní bychom pozvali hned delegáty na formální schůzi k sdělení a prodebatování věci. [...][178]

AÚTGM, f. EB – V. Strojopis, průpis.

17

[1944, říjen, Londýn.] – Expertiza Eduarda Táborského k otázkám, jež vyvstaly v souvislosti s existencí Slovenské národní rady a kompetencemi, jež si osvojila.[179]

Státní zřízení v zahraničí a SNR

1. Problém ústřední exekutivy a vládního delegáta

Jsou tu předpisy ústavy z r. 1920 o výkonu moci vládní a výkonné. Jsou tu zákony republiky o pravomoci vlády ústřední. Je tu dekret o funkci vládního delegáta a je tu dohoda čs.-sovětská s ním počítající. Je připraven dekret o národních výborech upravující prozatímní veřejnou správu až do vlády zemské inclusive.

Nyní si osobuje veškerou vnitřní exekutivu – i tu, jež spadá do oboru úřadů vlády ústřední – SNR.

Jak to vyřešit?

a) Udělat vládním delegátem pro Slovensko předsedu SNR?

b) Nebo snad předsednictvo či celou SNR jako kolektiv a tím *eo ipso* SNR nadat tou nejvyšší exekutivní mocí na Slovensku, kterou ona reklamuje?

c) Nebo specifikovat funkci nynějšího delegáta vládního jen pro země české, nebo ji vůbec zrušit? A co s Podkarpatskou Rusí?

d) Jmenovat novou vládu doplněnou několika členy ze SNR, z nichž by byl vybrán vládní delegát – zplnomocněnec pro Slovensko, a zbytek NR přetvořit na zemský slovenský výbor?

2. Problém legislativy

Platí ústava z r. 1920 o výkonu zákonodárné moci. Nyní ji vykonává prezident s vládou a Státní radou (jež brzy odpadne).

Jejího monopolu pro Slovensko se však dožaduje SNR, a také ji už fakticky vykonává, a tím neuznává legislativní činnost prezidenta a vlády.

Jak to vyřešit?

a) Vydat dekret, jenž by zmocňoval SNR (ať už v této její podobě nebo v její funkci zemského výboru) k prozatímní legislativě na Slovensku a jenž by ratihaboval tak i její normotvornou činnost dosavadní?

b) Byla-li by SNR pověřena funkcí vládně delegátskou, dostalo by se jí *de lege* široké pravomoci nařizovací (ovšem jen v mezích předmnichovských zákonů) a vláda ústřední by vědomě do ní nezasahovala. Vzhledem k širokému zmocnění k moci nařizovací podle zákona o obraně státu by to snad postačovalo.

[178] Tím jednání k otázkám spojeným s delegací skončilo. Po krocích, které inicioval Ripka, debata pokračovala na schůzi vlády 23. října (dok. č. 21).

[179] Nedatováno; v záhlaví vpravo rukopisná poznámka »P. v[ysl]. Smutnému«.

c) Vyřešit to přibráním vůdců SNR do vlády?

d) Co s normami, jež byly už v zahraničí podepsány (dekret o obnově právního pořádku, o době reorganizace soudů) nebo se připravují a jsou povahy naléhavé (dekret o národních výborech, o prozatímní moci zákonodárné, o nutných zásazích v oboru hospodářském atd.)? Mají být vydány s tím, že se nevztahují na Slovensko? Mají být předloženy též SNR a při konečné redakci vzat zřetel na její stanovisko? (To by ovšem též zřejmě politicky předpokládalo přibrání jejích členů do ústřední vlády.) Nebo má být od jejich vydání vůbec upuštěno?

3. Problém moci soudcovské

Soudce jmenuje prezident republiky a ústřední vláda. S našimi jednotkami přijdou naše polní soudy. Jejich pravomoc má být připraveným již vládním nařízením vztažena podle zákona o obraně státu na civilní obyvatelstvo pro řadu deliktů. SNR ale sama si tam zřejmě vytváří soudy.

Jak tuto kolizi vyřešit?

a) Potvrdit tu pravomoc do rukou SNR?

b) Použít systému připravovaného zákona retribučního, že soudcové mimořádných lidových soudů budou jmenováni prezidentem republiky a vládou ze seznamů připravených okresními národními výbory?

Závěr

Řešení za dané situace politické z hlediska ústavně právního relativně nejsnazší by bylo:

a) Doplnit vládu několika členy ze SNR.

b) Ze zbytku SNR udělat zemský národní výbor.

c) Zemské národní výbory (a tím tedy i SNR) pověřit širokou prozatímní pravomocí výkonnou i normotvornou v rámci zákonů a nařízení ústřední vlády, takže by vykonávala vlastně až na další veškerou civilní správu v jednotlivých zemích.

d) Vládní delegaturu buď zrušit, nebo jmenovat zvláštní delegáty-zmocněnce pro každou jednotlivou zemi.

E. T.

ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 483/7. Strojopis, průpis. 3 s.

18

[1944, říjen, Londýn.] – Stanovisko prezidenta Edvarda Beneše připravené pro jednání s delegací SNR.[180]

I. Poznámky k usnesení Slovenské národní rady ze dne 29. září 1944.

1. V článku IV »Usnesení« se říká: Přijali jsme zásadu štátoprávnej [sic!] kontinuity republiky. Plyne z toho pro SNR:

a) Republika československá existuje právně a politicky (dle tohoto stanoviska SNR).

[180] Dokument není datován. Byl vyhotoven nejpozději 22. října před druhou schůzkou prezidenta Beneše s delegací SNR a byl předlohou pro výklad prezidenta Beneše a pro debatu na schůzce 22. října, o níž pak vyhotovil záznam Jaromír Smutný (viz dok. č. 20). Na řadě míst jsou po stranách Smutného heslovité rukopisné poznámky, jež jsou pak rozvedeny v příslušných pasážích záznamu. O tom, že je to první verze »Poznámek«, svědčí zejména to, že v ní chybí odstavec, který byl napsán a doplněn do původního textu až na druhý den (viz následující poznámku pod čarou a odpovídající pasáž v záznamu o jednání 22. října). Bezpochyby právě tuto verzi Poznámek zaslal Beneš ministerskému předsedovi Šrámkovi, jak o tom píše v dopise z 10. listopadu (srv. dok. č. 29), kde se zmiňuje o některých formulacích (»centrální vláda«), které byly v pozdějších verzích redigovány.

b) Existuje právně a politicky a je uznáván prezident republiky.

c) Je uznávána vláda ČSR.

2. Dle deklarace SNR z 1. září 1944 a dle usnesení ze dne 29. září (čl. III) je SNR:

»pro ČSR jako samostatný a společný stát tří národů: Čechů, Slováků a Podkarpatských Ukrajinců, jehož definitivní ústavní úpravu uskuteční legitimní zástupci lidu«.

3. Dle usnesení SNR ze dne 29. září 1944 SNR je vrcholným orgánem domácího odboje. Vedení zahraničního odboje za hranicemi náleží naproti tomu prezidentu, vládě, Státní radě. –

K tomuto bodu mám tyto poznámky:

a) Vláda a prezident mají býti uznáváni bez rezerv, nemá-li se jednak vytvořit situace jako v Polsku nebo v Jugoslávii, jednak otřásti autoritou vlády, která mezinárodně reprezentuje stát a uzavřela jeho jménem řadu důležitých úmluv (např. se Sovětským svazem).[181]

b) Není dvou odbojů, je jen jediný odboj. Z rozdělování odboje na domácí a zahraniční by vznikalo nebezpečí, že by vláda za hranicemi nebrala zodpovědnost za to, co se dělá doma, a necítila by se ničím vázána; a stejně by tomu bylo i naopak. Z toho by vznikalo automaticky nebezpečí, že buď hned, ale hlavně později vzniknou spory.

Ostatně v deklaraci SNR ze dne 1. září 1944 bylo jasně řečeno, že »náš domáci odboj tak, ako bol dosiaľ vedený v úplnej zhode s československým zahraničným odbojom, chce i naďalej v jednote a spolupráci priviesť náš boj k víťazstvu«.

c) Zato však od londýnské vlády má býti z domova žádáno pochopení, že se doma věci musí dělat dle okamžitých poměrů, často bez předběžné dohody s vládou za hranicemi a tak, jak to vidí většina doma.

Chápeme plně tuto nutnost dělby práce doma a za hranicemi a budeme dle toho postupovat.

4. V čl. IV se říká, že ústava jako celek toho času nemůže být podkladem vnitropolitické úpravy ČSR. Tato formule by měla zníti jinak, poněvadž není přesná a vyvolala by nedorozumění.

a) Bylo by krajně nebezpečné pro pořádek, právní řád a konečnou dohodu nás všech, zejména pro dobu přechodnou, říci, že ústava už neplatí, nebo že není podkladem právního řádu v republice. Důsledkem by prostě byl naprostý chaos.

b) V ústavě je největší část článků takových, že zůstanou i po válce nedotčeny.

c) Naproti tomu jsme zajedno v tom, že i doma, i za hranicemi se ústava už měnila a měnit musila – jsme v revoluci – a že stará naše ústava v žádném případě tak, jak byla, zůstat nemůže a musí býti změněna.

d) Správná formule by měla tudíž zníti takto:

1. Ústava zůstává pro nás jako základ a vodítko v platnosti až do své právoplatné změny.

2. Řada článků ústavy byla už via facti změněna, bude ještě změněna dle další potřeby během příštích měsíců, a nebudeme se tudíž k jejich starému uplatňování vracet.

3. Definitivně ústavně-právní uspořádání ČSR uskuteční legitimní zástupcové lidu.

5. Usnesení z 29. září 1944 se vyslovuje o vládním delegátu, jehož ustanovení se prý příčí principu demokracie a úplně znehodnocuje domácí odboj.

Nesouhlasím s tímto stanoviskem z těchto důvodů:

[181] Na základě debaty 22. října bylo na toto místo do textu doplněno: »Naproti tomu naši doma a naši na Slovensku právem se dožadují jasného prohlášení, že naše zahraniční vláda končí svou funkci za hranicemi, že byla vytvořena za hranicemi za zvláštních poměrů a pro zvláštní zahraniční poměry, a že tudíž ve chvíli, kdy buď Německo padne, nebo ve chvíli, kdy bude na osvobozené půdě vlasti záhodno a možno utvořit domácí vládu, vláda fungující dnes v Londýně podá okamžitě demisi. Konstatuji, že takto se na situaci dívá i prezident i všichni členové vlády a že tento postup bude přesně zachován.« (ANM, f. EB, inv. č. 483/7, »dodatek k bodu 3a na s. 2«.)

a) Vládní delegát byl dohodnut mezinárodní smlouvou s Ruskem, aby se před celým světem ukázalo, že území republiky náleží nám a že je Sovětský svaz naší vládě předá v první možné chvíli. Bylo by třeba smlouvu tu změnit, kdyby měla býti přizpůsobována novým poměrům. Nebylo by to ani snadné, ani by to nebylo bez mezinárodních komplikací. Dohoda se Sovětským svazem byla učiněna už v květnu r. 1944, tj. dávno před dnešními událostmi a před slovenským povstáním. Vzorem byla smlouva mezi Anglií a Amerikou na jedné a Belgií, Holandskem a Norskem na druhé straně. Rusko také o to usilovalo, aby dalo Západu doklad, že nechce naše území držet obsazeno. Nikdo neměl tudíž žádný úmysl domácí odboj znehodnocovat, protože ani v květnu 1944, kdy smlouva byla podepsána, a ani později, když náš delegát ministr Němec z Londýna – na insistování Moskvy – odešel do Ruska, povstání na Slovensku nebylo.

b) Není a nebylo to proti demokracii také proto, že ministr Němec měl instrukce hned provádět celou správu s Národními výbory a s místním obyvatelstvem.

c) Delegát pro osvobozené území byl určen – pro případ, že vláda nebude na území republiky ještě ustavena – také pro území české (např. východní Moravy nebo Ostravska) a zejména pro Podkarpatskou Rus. Na obou místech v každém případě – dokud vláda na území republiky nebude – úřadovat musí.

d) Je však pravda, že věci se vyvinuly jinak a že zejména došlo k slovenskému povstání, jímž se mnoho změnilo. Bude v zájmu věci, aby správu Slovenska vedla SNR. Třeba však očekávat, že Rudá armáda se přes Slovensko a Maďarsko přežene, že bude v zájmu věci, aby buď přebírání slovenského území od Rudé armády se dělo dle mezinárodní dohody se Sovětským svazem uzavřené (tj. přes ministra Němce jako člena vlády k tomu zvlášť pověřeného), a aby pak bylo dále dáno do správy SNR, anebo aby byl určen vládou činitel, který převezme funkci ministra Němce při přebírání <slovenského>[182] území z rukou Rudé armády.

6. V usnesení ze dne 29. září se říká:

Pokládáme za samozřejmou a bezpodmínečně potřebnou co nejužší spolupráci představitelů domácího a zahraničního odboje (čl. V). – Plně souhlasím.

Chápu tuto spolupráci tak, že zde vyznačený poměr mezi vládou a SNR bude loajálně dodržován tak dlouho, dokud bude nezbytně nutno zachovávat dnešní stav věcí, s cílem připravovat další vývoj tak, aby Slovensko přecházelo krok za krokem jako jedna ze čtyř <zemí>[183] republiky do celé jednotné struktury státu a aby se co nejrychleji připravil stav, v němž by na jedné straně plně fungovala samospráva Slovenska, jak si ji všichni přejeme míti vybudovánu, a na druhé straně centrální vláda s celou ostatní státní strukturou.

II. Politická struktura republiky Československé, jak já ji vidím.

I. Centrální sněm, prezident republiky, vláda

Tři hlavní centrální instituce s kompetencí, která bude nově upravena.

II. Republika bude složena ze čtyř zemí: Čechy, Morava, Slovensko, Podkarpatská Ukrajina.

a) Každá země bude míti: 1. zemský sněm, 2. zemskou exekutivu.

b) Každá země bude rozdělena na okresy s okresním zastupitelstvem a s okresní exekutivou

c) a na obce s obecním zastupitelstvem a s obecní exekutivou.

III. V nové úpravě správy státu bude podstatné to, že bude všeobecná decentralizace seshora dolů:

a) Z centrálního parlamentu provede se decentralizace zákonodárné pravomoci do zemských sněmů, dále do okresních a pak i obecních zastupitelstev.

b) Z dosavadní pravomoci centrální vlády bude v revidované ústavě převedena nová část kompetence nejprve do zemské exekutivy a ze zemské exekutivy do exekutivy okresní a obecní.

IV. Já sám si představuji, že tato budoucí úprava kompetence se uskuteční tak, že se navzájem dohodneme, jaký bude třeba dáti stupeň kompetence zákonodárné a exekutivní Slovensku, a dle toho pak upravíme kompetenci Čech, Moravy a Podkarpatské Ukrajiny.

V. Náš systém státní správy nebude ani dualism, ani federalism.

[182] Doplněno do textu Benešovým rukopisem.

[183] Původní slovo »provincií« je škrtnuto a nad ně je napsáno rukou »zemí«.

III. Moje osobní stanovisko k problému jednotného národa.

1. Nikdy jsem nikomu netajil a netajím ani dnes, že já hájím stanovisko jednotného národa československého. Češi a Slováci jsou mi dvě rovnocenné, rovnoprávné a stejně plně vyspělé části jednoho a téhož národa. Jeden mluví češtinou, druhý slovenštinou, oba jazyky jsou rovnoprávné a rovnocenné a musí býti stejně a rovně respektovány. Některé národní znaky a vlastnosti jsou nám totožné, jiné poněkud odchylné. Ale obě tyto části národa mají tolik kulturních a ideových hodnot společných, že není druhého národa anebo není druhých dvou národů, kteří by měli situaci obdobnou. Já prostě, jedním slovem, cítím a žiji československy, vidím v tom další a vyšší stupeň kulturního našeho vývoje a přijímám tento vyšší stupeň vývoje pro sebe jako hotový.

2. Pokládal bych však za nepřípustné toto stanovisko komukoli vnucovat. Jestli je na Slovensku veliká část nebo většina obyvatelstva, která se cítí výlučně Slováky, jestli tato většina nazývá toto obyvatelstvo slovenským národem, je prostě nutno tento fakt konstatovat; nemá smyslu vésti spor o nějakou terminologii národa slovenského a československého. Respektuji prostě fakta a žádám, aby v těchto věcech byla v republice plná tolerance. Já tuto toleranci bezpodmínečně zachovávám a budu ji respektovat i nadále.

Odmítám zejména, že by se snad mělo nařizovat, vnucovat nebo zákonně předpisovat, že existuje národ československy. Usnést, odhlasovat nebo nařídit, že je buď národ český a národ slovenský, nebo národ československý, je prostě absurdní. Hájím prostě stanovisko naprosté, loajální a poctivé tolerance a vzájemného respektu: u nás má býti plně a poctivě respektován Slovák (jako národ), Čech (jako národ) a Čechoslovák (jako národ). Nemá býti sporů, netolerance a rekriminací.

3. Bude-li přijato toto stanovisko a zásada tolerance se stane všeobecným majetkem naší politické a kulturní veřejnosti, bude to už pro budoucnost navždycky zásadním, důsledným a plným uznáním rovnocennosti, rovnoprávnosti a vzájemného respektu pojmu: český, slovenský, československy.[184]

V Anglii se říká: English nation, Scottish[185] nation, Welsh nation, ale se stejnou oprávněností a plnou tolerancí: British nation. Je to prostě výraz vyššího stupně vývoje. Proč bychom si také my neměli osvojit stejnou toleranci, tento vyšší stupeň společenského vývoje pochopit a uznat a dovést se mu přizpůsobit?

Proč tudíž tyto věci dělat vůbec spornými?

ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 482/7. Strojopis, průpis. 12 s.

19

[1944, říjen, Londýn.][186] – Náměty připravené prezidentem Edvardem Benešem k diskusi s delegací Slovenské národní rady o otázkách přechodného období do ustavení domácí vlády.

Některé další otázky, jež musí býti mezi Londýnem a Báňskou Bystřicí vyjasněny

I. SNR – je vrcholným orgánem domácího odboje a vykonává celou zákonodárnou a výkonnou moc. SNR – na Slovensku vládne.

I. Vláda v Londýně reprezentuje stát, ale nevládne, protože je na cizím území. To je a může býti stav jen dočasný.

[184] K poslední, dvanácté straně Poznámek, na níž je text bodu III/3, označené rukou »Defin. text«, je připojena jiná verze, označená »pův. text«. Její první odstavec zní: »3. Bude-li přijato toto stanovisko a zásada tolerance se stane všeobecným majetkem naší politické a kulturní veřejnosti, nevidím důvodu, proč bych nemohl dát výraz svému respektování názoru o slovenském samostatném národě i tím, že bych používal termínů národ český, národ slovenský, národ československý. Během dvaceti let republiky jsem pojmu ‚národ český' a ‚národ slovenský' neužíval. Chtěl bych tímto tolerantním postupem vynutit zásadní, důsledné a plné uznání rovnocennosti, rovnoprávnosti a vzájemného respektu pojmů: český, slovenský, československý.« Druhý odstavec je v obou verzích totožný. V původním textu byla za poslední větou definitivního znění připojena ještě věta: »Jsme-li v tom všem zajedno, učiním v tom smyslu jasné a konečné prohlášení.«

[185] V předloze chybně »Scotish«; tato chyba se opakuje ve všech dalších verzích textu.

[186] Dokument není datován. V záhlaví je Smutného rukopisná poznámka »Diskutováno s delegací SNR v Ast. Abb. 22. X. 1944«. Text byl tedy sepsán před 22. říjnem nebo nejpozději 22. října 1944 dopoledne.

II. Přijde chvíle, kdy bude třeba věci normalizovat, tj. zařídit tak, aby se Slovensko zapojilo do celé struktury státu, aby nad celým státem byla centrální vláda a aby nad Slovenskem (stejně tak jako např. nad Podkarpatskou Ukrajinou) SNR (nebo jiný nově zřízený zemský orgán) omezovala svou funkci na zemskou kompetenci zákonodárnou a výkonnou.

III. SNR koná tudíž dnes dvojí funkci: orgánu zemského a orgánu celostátního. Je to možné jen v periodě revoluční a přechodné, a musíme si tudíž už dnes říci, jak budeme přecházeti do doby normální, tj. do doby, kdy SNR bude konat funkce jen zemské a přenechá to ostatní centrální vládě.

IV. Kdy přijde tato chvíle?
Až bude osvobozena také Podkarpatská Ukrajina a celé Slovensko?
Nebo dříve? Nebo později, tj. až bude svobodná také Morava?

V. Musí býti v každém případě jasno, že dnešní stav může trvat jen ještě nějakou dobu. Nejpozději ve chvíli, kdy bude třeba, aby z důvodů mezinárodních vláda přesídlila domů, nebo kdyby bylo nutno věci doma změnit a normalizovat, bylo by nutno dnešní revoluční nenormální stav přeměnit ve stav normální. Znamenalo by to jmenovat první domácí vládu. Pro tu chvíli by bylo třeba připravit oddělení zemských funkcí SNR od její prováděné dnešní funkce centrální vlády.

VI. Pokládám za správné, abychom přesídlení vlády domů zbytečně neuspěchovali a provedli je, až věc bude opravdu zralá. Pokládal bych však také za velmi pochybené je zbytečně odkládat. Znamená to, že přesídlení centrální vlády domů má býti provedeno ve vzájemné dohodě v okamžiku, jenž bude uznán z obou stran za nejvhodnější. Pro mne to také znamená, že to bude v prvním možném okamžiku, hlavně proto, abychom mohli organizovat co nejsilnější a nejlepší armádu.

VII. Do té doby zůstanou patrně věci tak, jak jsou dnes – nenormální, revoluční: SNR bude respektovat prezidenta a vládu v jejich právní a politické situaci, vláda bude přenechávat SNR její dnešní činnost na Slovensku, obě si budou pomáhat, budou korektně a loajálně navzájem postupovat, a přitom oba vše budou záměrně orientovat k tomu, aby bylo všecko včas připraveno pro onen okamžik, až vláda přesídlí domů a všechny věci se budou normalizovat.

VIII. Na Podkarpatské Ukrajině, jakmile nám bude předána Rudou armádou, zařídí správu země vládní delegát. Bude tam jistě musit zavésti také hned nějaký zemský Národní výbor. Také osvobození Podkarpatské Ukrajiny uspíší přirozeně nutnost přejít v obou zemích do poměrů normálních a přesídlit vládu z Londýna domů.

IX. Vláda v Londýně připravila několik důležitých dekretů a připravuje některé další. SNR sama vydává také nařízení. Tento dvojí postup může se neshodovat a mohlo by dojít ke konfliktu. Bylo by tudíž vhodno, aby se učinila dvojí opatření:

a) Pokud je možno ještě navzájem se informovat o názorech na Slovensku a přizpůsobit pak znění zdejšího dekretu těmto názorům, bude nutno to učinit.

b) Pro každý případ však bude nutno vydat po podepsání všech zamýšlených dekretů dekret nový, všeobecný, kterým se oprávní příslušní zemští činitelé (Národní rada, Zemský sněm nebo jiný činitel), aby v bodech, kde by to bylo naprosto nutno, dekrety ty byly přizpůsobeny poměrům v příslušných zemích až do doby, kdy buď centrální vláda nebo centrální sněm bude s to všecka tato opatření unifikovat pro celý stát.

ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 483/7. Strojopis, průpis. 5 s.

20

[1944, 22. října, Londýn.] – Záznam o rozhovoru delegace SNR s prezidentem Edvardem Benešem, pořízený Jaromírem Smutným.[187]

Druhý rozhovor delegace SNR v Aston Abbotts – dne 22. října 1944

Slovenská delegace měla další rozhovor s panem prezidentem republiky v Aston Abbotts v neděli dne 22. října 1944 (od 12.30 hod. do 18.15).

Přítomni: poslanec Ursíny, Laco Novomeský, pplk. Vesel a vyslanec Smutný.

Pan prezident základem k rozhovorům přečetl své »Poznámky k usnesení Slovenské národní rady ze dne 29. 9. 1944«, dále »Politická struktura Republiky československé, jak já ji vidím« a »Moje osobní stanovisko k problému jednotného národa«.[188]

Debata se rozvinula o některých pasážích ihned při čtení, zásadní body pak probírány zvlášť. Třebaže delegáti opětně zdůrazňovali, že v mnohých otázkách je už zjištěna shoda názorů, vysvětlil jim pan prezident, že ve svém resumé napsaném chtěl zdůrazniti body, které se zdály spornými, stejně jako vyzdvihnouti body, o nichž není mezi námi rozdílů v názorech, aby tím více vyniklo, že celková shoda je mnohem větší nežli názorové rozdíly.

Zaznamenávám zde výsledek debaty podle jednotlivých článků prezidentových »Poznámek«.

Ad 1 a, b, c. Delegáti konstatují, že proti tomu není námitek, oni od počátku plně stojí na půdě republiky a neopomenuli jediné příležitosti doma i zde, aby toto zdůrazňovali. Všechno to je jim samozřejmé, započali a vedou boj ve jménu čs. republiky.

Ad 2. Souhlas všech bez námitky, výslovně konstatováno.

Ad 3a. L. Novomeský dává najevo prvou reakci v tom smyslu, že zde názory delegace se liší od prezidentových. Není pochybnosti o uznání prezidenta republiky. Ale vládu uznávají pouze pro zahraničí, ne pro domov. Nechtějí, aby se vytvořila situace chaotická doma, ale Laco Novomeský oproti názoru prezidentovu se domnívá, že poměry v Jihoslavii jsou velmi dobře zvládnuté Titem.

Pan prezident v odpovědi ihned vykládá svůj názor, že v Jihoslavii dojde k bojům i mezi jednotlivými národy i k bojům povahy sociální.

Ursíny konstatuje též ze své strany, že ohledně vlády rozpor mezi stanoviskem prezidentovým a jejich je zásadního rázu; k debatě poznamenává, že souhlasí s názorem prezidentovým ohledně Jihoslavie a že my musíme učiniti vše, aby u nás k žádným rozporům a občanské válce nedošlo. Proto se jednotlivé strany na Slovensku dohodly a chtějí se i nadále dohodovat, aby v žádném směru nedošlo k vnitropolitickým sporům. L. Novomeský se připojuje k tomuto názoru dodávaje, že ani komunistická strana si nepřeje občanské války, jak dokazuje svojí dosavadní politikou.

Prezident upozorňuje, že bod a) i b) tohoto odstavce tvoří celek a že mu záleží právě na tom, aby bylo konstatováno, že boj zahraniční i boj domácí tvoří boj jediný, s jedním cílem. Považuje za samozřejmé a oprávněné poznámky delegátů co do složení vlády; ví on sám a je si tohoto vědoma i vláda, že vláda nepředstavuje správně národ co do politického rozvrstvení. Prezident však upozorňuje, vláda nebyla také tak míněna, byla vytvořena z osob, které za hranicemi byly k dispozici, a vždycky bylo konstatováno, že tato vláda se domů jako vláda nevrátí a že její působení je omezeno na zahraničí. Prezident má o tom dohodu s ministerským předsedou, vše dokonce písemně, a jakmile požádá, vláda podá demisi.

Prezident na to navázal výklad o situaci v emigraci. Šlo mu od počátku o to, abychom působili dojem emigrace jednotné. Naše emigrace však je složena z daleko většího počtu lidí politicky kdysi se uplatňujících, nežli kolik se jich mohlo uplatnit zde. Proto vedle vlády vytvořil Státní radu; její hlavní raison d'être byl v tom, ukázati světu, že i v cizině, kde nemůžeme míti parlament, vytvořili jsme si orgán představující i v omezených poměrech občanskou, demokratickou složku kontroly státní exekutivy. Také Státní rada je orgán zahraniční, jenž pomine, jakmile se utvoří první vláda domácí. Dekret o tom byl právě vydán.

[187] Datováno podle data konání rozhovoru, záznam byl zřejmě vyhotoven o něco později. Na autorství Smutného poukazuje shoda jeho poznámek na diskutovaném podkladu (dok. č. 18) s pasážemi záznamu, jakož i jeho postavení v kanceláři a účast na rozhovorech.

[188] Viz dok. č. 18.

Námitkám, které má na zřeteli delegace, možno vyhověti tím, že za odstavec 3 a) vloží se poznámka v tom smyslu, že »zahraniční vláda podá demisi, jakmile poměry dovolí vytvořit první vládu domácí«. Delegace s tím souhlasila a pan prezident text »Poznámek« doplní.

Poznámka: Pan prezident druhý den napsal tento doplněk, jenž byl delegátům oznámen:

»Naproti tomu naši doma a naši na Slovensku právem se dožadují jasného prohlášení, že naše zahraniční vláda končí svou funkci za hranicemi, že byla vytvořena za hranicemi za zvláštních poměrů a pro zvláštní zahraniční poměry, a že tudíž ve chvíli, kdy buď Německo padne, nebo ve chvíli, kdy bude na osvobozené půdě vlasti záhodno a možno utvořit domácí vládu, vláda fungující dnes v Londýně podá okamžitě demisi.

Konstatuji, že takto se na situaci dívá i prezident i všichni členové vlády a že tento postup bude přesně zachován.«

K bodu 3 b) poznamenává Novomeský, že prezidentova stylizace je příliš polemické povahy, on že by to tak neformuloval, poněvadž výklad pana prezidenta neodpovídá tomu, co oni říci chtěli.

Pan prezident poznamenává, že jak v bodu 3 a), tak v bodě 3 b) chtěl říci naplno, jaké závěry se dají vyvozovat z jejich formulace, proto je vyzdvihl.

Úplný souhlas všech byl se závěrem paragrafu 3 ohledně vzájemného chápání nutnosti dělby práce domácí i zahraniční.

K bodu 4 udělal pan prezident znovu ústní výklad o tom, proč pro všechny musí býti ústava základnou, z níž vycházíme a na níž musíme budovat všechno, i změnu ústavy. Jinak by nebylo čeho se držet. Ale všem je nám jasno, a to nejen nyní, nýbrž prezident to hlásal od roku 1939, že se nám rozumí samo sebou, že ústava musí býti změněna a přizpůsobena novým poměrům poválečným. Opakoval výklad, že jsme nejen ve válce, nýbrž ve skutečné revoluci, a tomu musí býti dán výraz i v nové naší ústavě. Stejně jako my zde za hranicemi, tak ani SNR nemohla ústavu dodržovat; o tom není a nemůže býti mezi námi sporu. Je nutno dělat opatření okamžitá, nelze se vázat hledisky formálně právními a řídit předpisy, které pro výjimečné doby dělány nebyly. Přesto však velká většina předpisů ústavních je dobrá a bude uznána jistě vyhovujícími i v době poválečné; tak proč všechno odvrhovat?

Jménem delegace prohlašuje Novomeský, že ohledně tohoto bodu vůbec bychom nemohli míti sporů; oni ve svém prohlášení to uvedli jen jako připomínku, aby se nelpělo na liteře ústavy, která byla beztoho v Londýně a i jimi na Slovensku narušena. Souhlasí s prezidentovým stanoviskem; sami ostatně prohlásili, že definitivně ústavněprávní uspořádání ČSR uskuteční legitimní zástupcové lidu, jak řečeno v bodě 4. Prezident souhlasně potvrdil, že on zde opakuje jen to, co říká delegace sama.

Další debata se rozpředla o poslání vládního delegáta min. Němce na Slovensko. Vysvětlovali, proč na Slovensku vznikly obavy, že vláda posílá Němce na Slovensko, aby tam převzal správu, upozorňují na různá prohlášení rozhlasová, na dopisy, které o tom přinášely na Slovensko informace a podobně. Proto jejich podezření bylo nejen vysvětlitelné, ale i odůvodněné.

Prezident jim znovu vyložil vývoj celé této otázky, která nebyla mířena proti Slovensku, nýbrž vyvinula se právně i fakticky z naší smlouvy s Ruskem. Vysvětluje, že právě tato smlouva byla významným politickým tahem pro nás i pro Sověty v době, kdy Spojenci na západě se nemohli dohodnout o tom, jak budou správu osvobozených území jednotlivým vládám předávat. A v době, kdy smlouva byla dělána, nebylo nikomu možno brát v úvahu okolnost, že bude zřízena SNR, že na Slovensku vlastním povstáním se část území osvobodí apod. Muselo se vycházet z normálního odhadu postupu vojenských operací a postupného osvobozování území.

Nyní i tato otázka je však vyřešena. Došla právě ze Slovenska zpráva, že SNR udělala usnesení svého předsednictva dne 16. října o poměru mezi SNR a delegátem vlády ČSR, které v některých bodech jde méně daleko nežli i londýnská vláda a prezident byli ochotni navrhnouti. Je vidět, že na Slovensku chápou poměry velmi dobře, a i v tom je důkaz, že při jasném vysvětlení a dobré vůli z obou stran se o všem dobře dohodneme.

Laco Novomeský pak prohlašuje jako závěrem, a to i za Ursínyho i za SNR, že ze sporných bodů zůstává sice bod 3 a), b), ale upozorňuje: prohlašovala-li delegace sama, nebo vznikl-li dojem z činů a vyjádření S[lovenské] N[árodní] Rady, že se prezident a vláda neuznávají bez rezerv, tak to vzniklo v důsledku jednotlivých problémů, které zde delegace s panem prezidentem diskutovala. Chtějí, aby i v Londýně si osvojili na sto procent i více jejich domácí problematiku:

a) že vedou vojnu,

b) že zápas vedou jako zápas národní a

c) že žádají, aby byla důvěra k orgánům, které tento zápas vedou.

Sporné jsou: otázka kontinuity a zlé závěry plynoucí z této zásady; otázka slovenského národa. Dojde-li k dohodě o těchto dvou věcech, nic ostatního sporného nebude.

Prezident vzal toto prohlášení na vědomí, aniž to výslovně konstatoval, a dodal: Uvedl jsem oba sporné body a hned je doprovodil body, které sporné nejsou, jak vy sami dokazujete. A prohlásil jsem vám, že jsme si zde všichni vědomi toho, že musíme vaši zvláštní situaci respektovat.

Delegace nepovažovala se za oprávněnou zaujímat stanovisko k poznámkám prezidentovým o příští politické struktuře republiky. Proto také rozhovor o prezidentově osobním stanovisku byl spíše informativní z obou stran a vztahoval se jen namátkou k jednotlivým nadhozeným problémům. Laco Novomeský upozornil, že na Slovensku v Národní radě vůbec nehovořili meritorně o příští struktuře republiky. Jistě soukromě o tom hodně debatovali, i teď, i dávno před povstáním, ale dnes není možno na Slovensku si klidně sednout a promýšlet si tyto věci. Tato doba přijde.

Mluví se však o tom, co bylo a co by mohlo být a co by nemělo být. Lidé si uvědomují minulý stav, jistě se děly věci, které se nemusely stávat, ale nemá smyslu se k nim vracet; jen by chtěli udělat nyní věci tak, aby se nemohly opakovat důvody k opětným výtkám.

L. Novomeský vykládá, že jsou si vědomi dnešní výjimečné situace Slovenska, které má občasně [sic!] vedoucí postavení. To se možná změní, ale je také možné, že v českých zemích povstání vůbec nebude. Pociťují na Slovensku, že v protektorátě se nic neděje, nedostalo se jim odtud pomoci, jen sympatií. Oni na Slovensku si však z toho, že udělali povstání, nevyvozují právo na nějaké prioritní postavení, nechtějí z toho míti žádný titul na něco.

Pan prezident: Každý po této válce dostane, co mu patří.

L. Novomeský: Ano, já pán, ty pán.

Ursíny: Jsme daleko myšlenek vyvozovati si právo priority z toho, co se stalo. Ale z toho, co bylo v minulosti (L. Novomeský – a i v emigraci zde), zase nechceme, aby Češi nechtěli uplatňovati právo priority, z čeho vznikaly na Slovensku pocity, že Slováci byli považováni Čechy za element méněcenný.

Prezident navzájem k poznámkám obou delegátů vysvětluje, jak on hleděl na poměr k Slovákům za republiky, jak nesouhlasil s mnoha zjevy, jak požadoval, aby Slovákům se dostalo více zodpovědnosti za správu slovenských věcí, ale jak bylo pro to málo porozumění i na straně české i mezi zástupci Slovenska.

Delegáti se pozastavili nad tím, že prezident zahrnuje Moravu do počtu zemí, na něž republika má být správně rozdělena: vidí v tom snahu zmenšit význam postavení, kterého se má dostati Slovensku.

Pan prezident nato vypočítává důvody, které ho osobně vedly k této formulaci: Morava i Slezsko mají odjakživa svérázné kulturní postavení vedle českých zemí; této tradiční jejich snaze chtěl by dát výraz i uspokojit ji z toho ohledu, že prospěje to jistě kulturnímu zápolení mezi Čechami a Moravou. Dále je faktem, že spravovat Moravu a Slezsko z Prahy je obtížné a že správní osamostatnění Moravy a Slezska je zrovna tak odůvodněné jako na Slovensku. Další důvod, který ho vedl, je ten, že by vznikly správně i politicky naprosto nenormální poměry, kdyby stál zde blok 8 milionů Čechů, 2 milionů Slováků a docela malinké území podkarpatoruské. To by nedělalo dobře. Navrženým rozvrstvením dosáhneme daleko větší vyrovnanosti a vyváženosti. A nakonec prezident nepopírá, že ho k jeho návrhu vedl i ten ohled, na nějž delegace reagovala. Je třeba, aby i Čechové pochopili nutnost nového uspořádání republiky, aby neviděli v postavení, jehož se dostane Slovákům, odstředivých snah mezi Slováky. Nesmíme zapomínat na to, co se stalo, a tak jako si z toho bereme poučení pro úpravu věcí slovenských, tak musíme také brát ohled na mínění Čechů. Věci půjdou lehce, když je představíme lidu doma i v cizině v prezidentem navržené formě; nikdo v tom nebude vidět újmu na síle myšlenky jednotného státního celku.

Ale může uspokojit delegaci tím, že nemá naprosto úmyslu postupovat při úpravě příští struktury státní podle nějaké teorie nebo podle pravítka; slovenský lid si rozhodne sám rozsah správní samostatnosti, kterou bude požadovat a o níž se dohodne s lidem českým. To, na čem se dohodnou, bude mírou, podle níž bude pak upravena správní samostatnost ostatních území. Ne forma bude rozhodující, vše se rozhodne podle života a podle potřeb a podle toho pak uspořádáme celou republiku.

Delegaci je jasno, že toto vše prezident napsal jako své osobní názory. A také, až jim to dá s sebou napsané, nebude to značit, že chce něco vyhlašovat, nýbrž jenom jako doklad k tomu, co se zde v Londýně mezi ním a delegací diskutovalo, aby na Slovensku znali jeho stanovisko.

Debata o otázkách, které by měly být ještě mezi Londýnem a Banskou Bystricí vyjasněny a které nejsou ani v usneseních SNR, ani v páně prezidentových poznámkách a které proto pan prezident napsal

zvlášť,[189] neukázala podstatných rozporů, ale také nepřinesla ze strany delegace žádných vysvětlení. SNR o otázkách přechodu k normálním poměrům ještě neuvažovala; delegace spíše převzala tento papír ad referendum, a poznámky, které buď Ursíny nebo L. Novomeský přednesli, byly naprosto osobní nebo měly formu dotazu.

Ursíny praví, že dostal od Osuského list, v němž ho žádá o schůzku. Ursíny na to dosud neodpověděl a chtěl by znát stanovisko pana prezidenta k Osuskému. Má o Osuském svůj osobní názor, který si utvořil už před válkou, Osuský jezdil na Slovensko, mluvil pokaždé jinak, jednou pro republiku, jindy autonomisticky jako hlinkovci. Pak četl výtahy z jeho brožur uveřejněných v bratislavském tisku a zastavoval se nad tím, jak Osuský může takto psát.

Pan prezident ve svém výkladu byl stručný, ale velmi kategorický. Snažil se od počátku získat Osuského pro jednotný postup, za cenu velikých osobních obětí a ponižování. Všechno bylo marné, Osuský se dostal do konfliktu s celou vládou, měl konflikty s členy Státní rady, až to vedlo k jeho demisionování. Pak psal brožury proti odboji, proti prezidentovi, a to způsobem, který prezident nikdy neodpustí. Pro něj je Osuský hotov, nikdy mu ruky nepodá, a ať ho soudí národ.

Ursíny chtěl také vědět, co bylo zde s Hodžou. I k tomu podal mu pan prezident výklad, z něhož Hodža vyšel tak, jak vpravdě byl. Dr. Beneš musel začít v emigraci úplně znovu, od ničeho. Ač bývalý prezident republiky, najal si malý domek v Putney a začal s jedním sekretářem. Hodža, býv. ministerský předseda, ubytoval se v Carltonu a čekal, až ho svět uzná jako ministerského předsedu. Dr. Beneš jednal ve Foreign Office s malými úředníky a postupně se probojovával krok za krokem kupředu. A tak postupně zase se začali lidé kolem něho seskupovati, věc, kterou představoval, šla nahoru, kdežto Hodža zůstával čím dále tím osamocenější. Ursíny praví, že již doma nesouhlasil s pasážemi Hodžovy knihy o poměru k Sovětskému svazu. Dr. Beneš vysvětluje, že Hodžova politická koncepce byla založena na tom, že se domníval, že Benešova politika založená a opřená na Sovětském svazu musí prasknout, že Amerika a Velká Británie se nakonec dostanou se sovětským Ruskem do boje, a pak to bude Hodža, jenž převezme politické vedení. S tím šel do Ameriky, protože myslel, že Amerika nakonec v Evropě povede.

Ursíny poukazuje na to, že dr. Beneš v jednom vzkazu na Slovensko pravil, že Hodža odejel do Ameriky a zavázal se, že tam nebude dělat politiku. Pan prezident vysvětluje, že tomu tak skutečně bylo, ale v Americe Hodža podlehl nezdravým poměrům krajanským, které jak mezi Slováky, tak mezi Čechy existují, a dal se svésti na krátkou dobu k akcím, které zbytečně naši hladinu rozvířily. Ale nemělo to významu a Hodža brzo pak pro nemoc se musel veřejného života vzdáti.

Ursíny sdělil, že na Slovensku litovali, že se prezident a Hodža v Americe nesešli; vysvětleno, že v té době Hodža byl už opravdu nemocen a nemohl cestovat.

Delegace všechny diskuse vedla s opravdovým zájmem; ale v závěru nedělních rozhovorů vyšli s tím, v čem jsou prý nejvíce v Londýně zklamáni. Jsou v Londýně přes týden, mluvili kde s kým, jsou hoštěni, přijímáni, ale dosud se jich nikdo nezeptal, tak co byste vlastně potřebovali. A oni přijeli do Londýna sice na pozvání pana prezidenta, ale hlavně s tím úmyslem, aby zde všem položili na srdce a křičeli do světa, že doma na Slovensku už bojují dva měsíce, že potřebují pomoc, že jim stačí patrony a munice jen do konce měsíce, že lidé nemají boty, docházejí jim zásoby potravin. A tohle je nejvíc trápí. Slyšeli od pana prezidenta i od vojáků, že prý jsou diplomatické obtíže mezi Ruskem a Amerikou, kvůli nimž Američané nechtějí pomoc poslat. Věří, že pan prezident i vláda dělali, co mohli ve věci této pomoci. Ale je nutno se pokusit znovu a znovu.

Dozvěděli se sami zde, že Američané mají v Itálii zásoby a letadla, která jsou nyní volná a mohla by pomoc na Slovensko převážeti. Z toho vznikla mezi nimi myšlenka letěti do Washingtonu a tam vyložit, proč Amerika pomoci musí. »Rusové nesmějí přece míti obav, že bychom se jim zpronevěřili tím, když přijmeme pomoc od toho, kdo ji dá.« (Laco Novomeský: »Vezmeme ji od každého, třeba od Němců, kdyby ji dáti chtěli, tak jsme si to říkali na Slovensku. Ať si Rusové pošlou na Slovensko vyššího důstojníka, o nějž žádá SNR, a ten se bude přesvědčovat, jaká americká pomoc dochází, a všechno, co se na Slovensku děje, bude moci do Moskvy hlásit.«)

Když jim pan prezident vyložil, že do Ameriky nemohou, žádali, aby se udělaly všechny kroky zde v Londýně. Pan prezident souhlasil, znovu vysvětloval, jaké byly poměry, a slíbil, že vyzve Masaryka, aby znovu za věcí šel a že sám bude opět jednat se sovětským velvyslancem.

V debatě delegace vyslovila dva konkrétní požadavky:

[189] Srv. dok. č. 19.

a) Vyslání delegace SNR do Moskvy. L. Novomeský a Ursíny vysvětlují, jak došlo k tomuto požadavku, svého času usnesenému v Banské Bystrici, a jenž byl Londýnem zastaven. SNR nechtěla dělat vysláním delegace do Moskvy žádnou samostatnou politiku v Moskvě, nýbrž chtěla vyslat delegaci, která by v Moskvě poděkovala za pomoc, ale hlavní její účel byl v tom, aby při poděkování žádala za vyslání větší pomoci od Sovětů.

b) Stejný význam má druhý požadavek: aby Rudá armáda dirigovala do Banské Bystrice generála, který by byl vybaven dostatečnou pravomocí, aby sám dirigoval vysílání pomoci. Nyní jsou tam sice spojovací důstojníci od maršála Koněva, ale ti nemají žádné pravomoci, jsou tam jen pro informace. Dosavadní systém spojení Banské Bystrice s Moskvou přes Londýn je zdlouhavý. Sovětský generál na místě se také přesvědčí, že americká pomoc, až dojde, je jen vojenská a ne politická.[190]

Pan prezident ujistil delegaci,[191] že v těchhle věcech nebude žádných překážek a že sám zařídí, aby ihned náš velvyslanec v Moskvě dostal příslušné pokyny obě otázky přednést sovětské vládě a současně ji požádat, aby poslala na Slovensko veškerou možnou pomoc.[192]

ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 483/7. Strojopis, průpis. 20 s.

21

1944, 23. října, Londýn. – Zápis o 165. schůzi ministerské rady čs. exilové vlády.

Zápis

o 165. schůzi ministerské rady (mimořádné), která se konala dne 23. října 1944 v 10.30 hod. na č. 62, Princes Gate (Exhibition Road).

Přítomni: ministerský předseda msgre dr. Jan Šrámek, min. Ján Bečko, min. dr. Ladislav Feierabend, min. Ján Lichner, min. Jan Masaryk, min. Václav Majer, stát. min. dr. Hubert Ripka, min. dr. Juraj Slávik, min. dr. Jaroslav Stránský.

Omluven: min. Němec s delegací.

Předseda Šrámek (v 11 hod.): Zahajuji mimořádnou schůzi ministerské rady, kterou, jak jsme domluvili, chceme věnovat odpovědi na deklaraci Slov[enské] národní rady. Prosím p. min. vnitra, aby zprávou zahájil naši debatu. Př[íloha] A.[193]

Min. Slávik: Slyšeli jste ve schůzi, kde jsme se sešli s delegáty N[árodní] R[ady], její usnesení o poměru SNR[194] k zahraničnímu odboji. Máte to, a to je, co vyžaduje odpověď a stanovisko vlády. Mimo to prezident a vláda jednali s delegáty o všech otázkách, takže myslím, že věci, jež jsou náznakové nebo slabě osvětleny, byly debatami jednotlivými a kolektivními – i s prezidentem – v mnohém vyjasněny a vysvětleny, takže – dle mého názoru – lze zaujmout jasné stanovisko ve vládě. V prvé řadě se to týká poměru SNR k vládě a situace, že se SNR ujala správy osvobozeného území; podruhé jde o vládního delegáta a provádění dekretu usneseného, dosud však nepublikovaného, takže platit nezačal. Pan prezident jednal třikrát s delegáty velmi důkladně; i my si vyjasňovali problémy z usnesení Nár[odní] rady v debatách a poradách. Ježto se má ve vládě zaujmout stanovisko k věci, radili jsme se s prezidentem, Ripka a já, a připravili návrh pro vládu, nastylizovaný česky Ripkou, který však bude v definitivním znění slovenský, což upravím po schůzi. Dále sděluji, že v sobotu přišlo ještě jedno usnesení SNR cestou telegrafickou. Přečtu je, ježto v určitých pasážích mluví jasněji o otázkách, jež budou předmětem úvahy. Zní takto: čte text. Př[íloha] B.[195] To je nové usnesení Slov[enské] národní rady ze 16. října, jež doplňuje neb vysvětluje jednu pasáž – bod 6 – usnesení SNR ze 27. září.[196] Dovolím si sdělit, že poměr vládního delegáta k SNR budeme muset – ježto to přišlo v posledním momentu – řešit zvláštním usnesením a dát o tom do dnešního jen poukaz, že se tak stane. Musíme se na to podívat, a myslím, že stačí usnést určitou interpretaci dřívějšího dekretu o tom, jaký bude poměr delegáta k SNR. To je všeobecný výklad k zahájení debaty a myslím, že je nejlepší hned přečíst návrh odpovědi, jejž doporučuji vládě k přijetí. Bude pak přečten delegátům na zvláštní schůzi. Čte text. Př[íloha] C.[197] To je návrh a bylo by třeba provést všeobecnou debatu; ostatní věci a event. vysvětlení až po debatě.

Min. Majer: Možná, že kolegové budou mít jiný názor, ale myslím, že odpověď je v souladu s dosavadní linií zastávanou v zahraničí a [že] jsou nutné jen některé změny stylistické, jež uvedu při projednávání odstavec za odstavcem. Považuji to za dobrý podklad odpovědi na prvý a druhý vzkaz N[árodní] R[ady].

Min. Stránský: Nemohu to tak stručně vyřídit a myslím, že kol. Majer též znovu zaujme stanovisko. Chci konstatovat před debatou, že nám byla jedna epizoda v Londýně opačnou zkouškou toho, že jdeme dobře my i oni, tj. schůzka delegátů se zástupci zdejšího veřejného mínění.[198] I když jsme různých názorů, dobře víme, co se smí vyřídit veřejně a co má zůstat mezi námi. Nesmí vzniknout ve světě dojem, že se na to Slováci dívají jako někdo, kdo chce být jednotkou mezinárodní, ale chtějí to řešit jako věc vnitřní. Můžeme konstatovat bez rozpaků, že jsme zprvu myslili, nejen prezident, ale i předseda, že není třeba odpovídat; dnes však jsme názoru dát odpověď formální, jak navrhuje referent. V uvažování musíme rozlišovat dvě věci: abychom šli i dál dobře a ve vnitřním uvažování zbytečně neakcentovali věci, jež by mohly být předmětem sporu, jehož řešení zde by bylo předčasné – ne-li nemožné. Tomu požadavku vyhovuje referentův návrh na odpověď, ježto se taktně vyhýbá ožehavým otázkám, a přece je to odpověď mužná. V otázce slovenský a český národ není už sporu; spornou by [tato otázka] mohla být, kdyby vzkaz SNR obsahoval něco, co pronesl komentářem Ursíny. SNR akcentovala českou a slovenskou národní svébytnost. Žádá, aby se v čs. ústavě provedly důsledky toho principu, ale ne aby ústavou ten princip byl přímo vysloven. To v písemném dokumentu není, to řekl jen Ursíny komentářem. Na tom by SNR netrvala a nahlédla by, že to není otázka k řešení dokumenty. Zdůrazní-li to SNR – je po debatě; ale říci to v ústavě, je to znásilnění, a otázku tu nerozřeší ani vláda, ani prezident, ani delegace, neboť tím ustanovením neudělají z Čechů a Slováků národ jeden. Tedy zbývají jen důsledky, a je otázkou, má-li v ústavě zůstat to slovo »československý«. Troufal bych si pravicové i levicové Slováky přesvědčit, že při zachování svého stanoviska mohou větu nechat, budou-li *clara pacta* mezi námi; ale to je detail. Nutno rozeznávat, co řekneme v odpovědi, ale nesmí se tajit, že musíme mít v otázce své politické stanovisko; to je vodítkem pro stylizaci odpovědi. Musím vědět, co chci – i každý z nás. Tak kupř. bych uvedl: když SNR v preambuli vzkazu říká, že je vrcholný revoluční orgán domácího odboje, který vede po stránce politické, vládní a výkonné, staví sebe a nás jako představitele dvou odlišných složek odboje. A tu chci konstatovat, že Národní rada akcentuje jen jednu stránku našeho bytí – my jsme ještě něco nad to; nemusíme jí to říkat, ale sobě. Jsme ještě něco jiného, a to: když mluví v 2. odstavci o legitimních zástupcích lidu, chci konstatovat, že spatřujeme v prezidentovi jediného činitele kontinuity a legitimního zástupce lidu. Tudíž i vláda jím jmenovaná je legitimní vládou. To si musíme uvědomit dle pojetí, jež bylo dosud vodítkem, nedávat to ale do odpovědi. Přistupuje se na požadavek SNR, aby to byl stát tří národů, ale pěkným odstínem je naznačena správná skutečnost, že poměr mezi Čechy a Slováky i jich vztah k společnému státu je něco jiného než vztah Podkarpatských Rusů. Stačí upozornit na to, že podkarpatští lidé – ať se hlásili dřív k velkoruské nebo nyní k ukrajinské teorii – se nevyhlašovali za národ, ale součást jiného. A to je pěkně naznačeno v návrhu Slávikově a s tím lze souhlasit. Druhá věc, na niž neodpovídá návrh referentův, ale kterou si musíme konstatovat mezi sebou, je, že vnitropoliticky není možno navazovat na slovenský stát; to nelze akceptovat, bylo by strašně nebezpečné ho považovat za »právní« stav. To slovo »právní« mne uráží, a odpověď se nepolemicky tomu vyhýbá. Hlavní věc: říkají nám ve vzkazu, že v důsledku toho se musí dohodnout svobodně volení legitimní

[190] Srv. poznámku k dok. 16 (zápis schůze vlády 20. října), v níž jsou citovány poznámky L. Novomeského k výše diskutovaným otázkám.

[191] V předloze omylem »generaci«.

[192] Což se také stalo, jak vyplývá z dokumentů publikovaných v edicích SNP–Dokumenty 1965 a Československo-sovětské vztahy 2.

[193] Přílohou A byl text usnesení SNR z 29. září 1944 (srv. dok. č. 2), kterou Šrámek nazval deklarací SNR. Okolnosti přípravy schůze popsal H. Ripka v souhrnné zprávě, viz výše.

[194] V zápisech vlády se používají zkratky označení pro Slovenskou národní radu »Sl.N.R.« a »S.N.R.«. Jak uvedeno v úvodu, upravuji jednotně na »SNR«.

[195] Přílohu B tvoří text usnesení předsednictva SNR o poměru SNR k vládnímu delegátovi ze 16. října 1944 v znění přílohy k čj. 1022/taj.–HV, 2. odd. 1944. (Viz dok. č. 9.)

[196] Správně 29. září.

[197] Jako příloha C je ve složce nikoli původní koncept odpovědi vlády, který byl předmětem následující diskuse, nýbrž definitivní znění, jak bylo odevzdáno delegaci SNR 13. listopadu 1944; první list přílohy C je kopie průvodního dopisu z 13. 11. podepsaného ministrem Slávikem. (Viz dok. č. 30.) Původní návrh koncipovaný česky Ripkou se zřejmě nedochoval.

[198] Míněna tisková konference delegace SNR 18. října 1944; srv. dok. č. 13–15 a debatu na schůzi vlády 20. října (dok. č. 16).

zástupci lidu českého a slovenského. Odpověď správně odsunuje meritum nové ústavní úpravy, a chci říci už dnes mezi námi, že na české straně prozatím se neobjevila tendence, jež by chtěla ze svébytnosti slovenské vyvozovat, že by se měla ústava měnit v duchu autonomie, federace anebo žilinské dohody, tj. trhání státu na dva. Ať je to autonomie s dvěma sněmy nebo s dvěma vládami, to je úplně něco jiného, než byla Čs. republika; a kdyby na tom Slováci trvali, musela by být otázka nově položena českému lidu, jaké důsledky z toho chce odvodit pro sebe; musíme si být vědomi, že se dotýkáme dalekosažných věcí. Princip svébytnosti žádá upravit ústavu tak, aby svébytnost národu slovenského a českého byla určena. Toho však netřeba, chceme-li zaručit okresními a zemskými výbory svébytnost personální a hospodářskou. Nikdy se neupíral princip slovenské autonomie kulturní a školní; může být zaručeno, že se po slovensku nebo česky bude řešit něco, co se týká svébytnosti, tu však přichází v úvahu na tisíc paragrafů jeden, v trestním a exekučním právu vůbec ne. Lze však najít garancii – tribunál – kde musí být většina Slováků nebo Čechů. Nakonec doporučuji, aby se tam, kde se cituje usnesení pařížského národního výboru – že pro změnu ústavy musí být většina Čechů a většina Slováků –, ukázalo, že to není s jiným místem v rozporu. Zejména s tím, kde se naznačuje, co musí kontinuitou zůstat a co možno změnit. To je změna, kterou uznáváme, než to usnesou zástupci lidu, ale je to samozřejmé politikum, a neváháme jim to potvrdit. Ten rozpor třeba nějak stylisticky odstranit a říci »s výhradou toho, co je obsaženo níže«.

Min. Bečko: Boj na Slovensku si vyžádal určitých a zvláštních styků mezi vládou a Slovenskem. Kdyby se delegace skládala i ze zástupců českých zemí a Podkarpatské Rusi, bylo by lze pokládat ji za představitelku celého státu. Jsou tu ale jen Slováci, a v době tak pokročilé, když už je spád k zakončení vojny, nelze vytvořit něco, co by bylo pittsburskou dohodou. Všechny základní zákony byly schváleny jednomyslně a nestalo se, že by byla někde pittsburská smlouva obsažena. Majíce tuto zkušenost za sebou, nemůžeme plně akceptovat deklaraci SNR v šesti bodech. Ač se považuje za představitelku celého Slovenska, není tomu tak. Dvě třetiny jsou pod komandem německým a zlého vedení bratislavské vlády. Proto těžko se nám jako vládě rozhodovat, když jí nejsme dle SNR. Nikdo – tím méně prezident – neprojevil, že je úmysl, aby tato vláda se ujala vlády na území československém. Kdyby odpověď byla přijata takto, odpravujeme se vůbec a přiznáváme malému území republiky, aby vládlo nám. Delegace si musí být plně vědoma, že by podzemní boj doma bez londýnské vlády nedošel k výsledkům, jichž bylo dosaženo. Uznávají prezidenta, ale mělo by být něco pověděno též o této vládě. Má být vybudován styk, ale to by mohlo zauzlit situaci a byli bychom tam, kde nechceme být. První zasedání SNR – i ve věci formy – bylo jiné, než jak je dnes. Každý pověřenec resortní pracuje samostatně a může se rozšiřovat tak, že nebude lze vzniklé škody napravit. Nejde o to, aby Národní rada nebyla orgánem revolučním, ale nemůže jít vlastní cestou bez zřetele na londýnskou vládu, jež je představitelkou celého státu. Bylo by nejžádoucnější pro budoucnost Slovenska, kdyby mělo projev, že považuje vládu londýnskou za představitelku čs. státu. Věci v revoluci se vyvíjejí rychle, mohou mít zlé následky, a proto třeba dát pozor. Neuznáváme nic takového, co by znemožnilo svobodný projev lidu doma, a považoval jsem hned od počátku ten pařížský projev za nešťastný; ale nedá se to měnit. Je správné pořekadlo: jak se do lesa volá, tak se z něho ozývá, a kdo chce samostatně vládnout, musí vědět v jakých formách, zda je to hospodářsky, sociálně a teritoriálně možné; nejsou-li tato hlediska zvážena, je to nebezpečné, neboť jde o politiku na dlouhou dobu a běží o zájmy státu a národa. Slovenští ministři Slávik, Viest, Lichner a já učinili u prezidenta osvědčení a podepsali, že trváme na kontinuitě ústavy, jež je závazná; to neznamená, že nemůže být změněna. Bylo též pověděno, že žilinskou dohodu neuznáváme a vzkázali jsme to i domů. Soudím, že aspoň toto by mělo být zrevidováno a posláno domů; skupiny Flóra, Pisár a Anna[199] to znají a ty věci by měly být dány do odpovědi. Je to dobré; na schůzce u Viesta jsem prohlásil, že jsem příjemně překvapen, ježto Lichner šel ještě dál než my. To, co je zde, je méně příjemné; proč od toho starého upustit? Třeba se podívat na to a neuznání žilinské dohody uvést v odpovědi, aby se SNR mohla vyslovit pozitivně. Je to důležité z příčin mezinárodních; ptají se na to přátelé z anglické strany, dokonce předseda Báňské federace. Žilinská dohoda, to je kámen, na němž se zrada vybudovala. Třeba světu ukázat, že Slovensko je státně-politicky československé a odmítá všechny akty, co ohrožují jednotu, a chce pokračovat v tom, aby slovenští a čeští činitelé v nejlepší shodě vedli společně stát. SNR je revoluční činitel – dobře; ale má právo na malém teritoriu Slovenska. Jsou jako národní výbor druhou instancí, ale vrcholným činitelem je čs. londýnská vláda.

Min. Masaryk: Dostal jsem zprávu ráno, takže jsem to nemohl studovat. Něco mi tam schází a načrtl jsem si to. Čte text.[200] To bych akcentoval, lze to přestylizovat.

[199] Skupina Flóra – odbojová skupina kolem Květy Viestové (Flóry); Pisár – krycí jméno Juraje Kapinaje, který s Flórou spolupracoval. Krycím jménem Anna se v některých depeších kpt. Jaroslava Krátkého (Zdeny) označovala agrární část ilegální SNR.

[200] Není k zápisu přiložen.

Min. Slávik: To vyhovuje tomu, co řekl Bečko.

Min. Masaryk: Dělal jsem to sám, spontánně, a nutno upozornit na obtíže v mezinárodním jednání. Není to definitivní znění. Vzhledem k tomu, jak se vyvíjí situace na Slovensku, musím k Angličanům a Američanům, aby něco dali.[201]

Min. Bečko: Myslím, že poměry na Slovensku jsou horší, než říkají delegáti, myslím v ohledu hospodářském.

Min. Feierabend: Stojíme před velmi důležitou otázkou, ježto nemůžeme zapomenout si říci, že – i když se vyhneme určitým problémům – to, co řekneme, bude mít vliv do budoucna. Je těžko si rozumět, když jeden – ohrožen – stojí s puškou v ruce a druhý je v bezpečí daleko od vlasti. Dále jsme se pět let neviděli a těžko se dohovořit o naznačených problémech. Myslím, že odpověď připravená Ripkou celkem vyhovuje, tj. není to přesná odpověď na předloženou deklaraci, ale taktně reaguje na všechny problémy. Je zapotřebí, aby dobrý poměr, který je, zůstal i do budoucna. Není vhodné se příliš starat o budoucí definitivní uspořádání; ani my, ani Slovenská N[árodní] R[ada] nejsme kompetentní mluvit. Slovenská N[árodní] R[ada] je oprávněna mluvit jen za část národa. Bylo však málo hovořeno o dnešním poměru mezi čs. vládou a SNR; to druhé[202] bylo velmi zajímavé, ale neřeší to nejhlavnější – a na co bych já kladl největší důraz – to jest vyjasnění poměru mezi vládou a Národní radou. Uznávám, že někdy je lépe nechávat věci nejasné, neboť po vyjasnění by se mohly zakalit. Ježto však znám dobrou vůli na obou stranách, nutno o problému mluvit. Neprejudikuj[m]e nic, žádným aspiracím. Jsem pro svébytnost, nemám námitek, ale uznají jistě, že je zapotřebí mít jasný poměr k nám. Nevím, zda lze k tomu dojít hned. Přestavte si, že Slovensko a Podkarpatská Rus budou v dohledné době osvobozeny až k Váhu nebo po moravské hranice. Musíme počítat, že to bude do tří neděl.

Min. Lichner: Tos řekl před měsícem.

Min. Feierabend: Na tom nezáleží, ale věřím, že to bude brzy – jistě do zimy; nezáleží na tom, zda 15. listopadu nebo prosince, ale před tou skutečností jsme, musíme se na ni připravovat a dělat opatření. Myslím, že bude nutno uvažovat o tom, odebrat se na území čs. republiky, aby prezident a vláda mohli vykonávat práce. V Košicích budou všecky podmínky: místnosti, spojení, telegraf atd. Už s ohledem na tuto skutečnost musíme řešit poměr vlády k SNR; budeme mít národní výbor i na Podkarpatské Rusi, a odvoláváme-li se na ústavu z roku 1920, nelze mluvit o Ukrajině a citovat jiná označení...

Min. Slávik: Užíváme [je]jich termínu.

Min. Feierabend: Je to oficiální dokument. Nemohu si pomoci a myslím, že nutno se pokusit o vyřešení poměru mezi SNR a vládou. Národní rada vládu uznává, pokud jsem mohl číst dokumenty, jež jsem dostal ráno.

Min. Stránský: Všichni je dostali ráno.

Min. Feierabend: Nemohl jsem ke studiu toho věnovat práci a pozornost.

Min. Masaryk: Nebylo možno dřív to připravit; dělali to přes víkend lidé, kteří jedli aspirin.

Min. Feierabend: To nemá co dělat s usnesením SNR; mohla to opsat některá slečna a rozeslat.

Min. Masaryk: Pardon, v tom případě mluvím o něčem jiném.

Min. Feierabend: Mé zásadní stanovisko je: ač uznávám odpověď na budoucí řešení, přece myslím [že je nutné] se snažit i dnes jasněji stanovit poměr mezi vládou a SNR. Je vhodno říci pro to několik důvodů. Dle dokumentu, co jsme dostali, SNR se pokládá za zákonodárný, vládní a výkonný orgán – mimo věci zahraničněpolitické a vojenské. Mám dojem, že to nestačí. Jsou věci hospodářské, jež nutno od začátku řešit z jednoho hlediska, kupř. výměna peněz, ruské poukázky, zhotovení peněz atd. Necháme-li to v rukách jednoho národního orgánu, nedostaneme se z toho.

Min. Bečko: To je správné.

Min. Feierabend: Snažím se prostřednictvím MZV blokovat pohledávky v cizině, v prvé řadě slovenské.

Min. Majer: Oni nás o to žádají.

Min. Feierabend: Pro mne je to důležité nejen pro nynější dobu, ale i [pro] budoucnost. Nutno vzájemný poměr stanovit; kdyby k tomu nedošlo, jak bychom se mohli vrátit na území republiky jako vláda? To

[201] Masaryk zřejmě upozorňoval na okolnost, že bude muset brzy odejít intervenovat kvůli zásilkám zbraní na Slovensko.

[202] Snad druhé usnesení, tj. dokument o vztahu SNR a vládního delegáta ze 16. října 1944.

znamená, že přestaneme existovat, a kdo pak bude reprezentovat stát v zahraničí? Jen prezident. Definitivní vláda se nebude moci ustavit; Čechy a Morava jsou neosvobozeny. Jen Slovensko a Podkarpatská Rus; mohlo by se pak stát, že budou tři vlády. Styk se nedá navázat poslem nebo prostřednictvím éterových vln. SNR jednala dobře, když v izolaci ty věci tak dělala. Uznávám, co podnikla v té situaci; ale to, co jsme dnes dostali, tu věc komplikuje. Říká se, že budou uplatňovat zákonodárnou moc na celém území Slovenska bez ohledu na to, bude-li i jiné území osvobozeno. Rozumím tomu tak, že i když bude osvobozena celá republika, SNR chce vykonávat na celém území Slovenska zákonodárnou moc. Opravte mne, mýlím-li se; budou pak tři vlády: jedna v českých zemích, druhá na Slovensku a třetí na Podkarpatské Rusi. Dostal jsem to dnes dopoledne...

Předseda Šrámek: Já také.

Min. Feierabend: To komplikuje věc, neboť do dneška je postup správný; ale interpretuje-li se ten poměr takto – pak nevím.

Min. Lichner: Dostáváme se do určité situace, kde se nám nadhazují otázky, jež máme řešit v souvislosti s domovem, nebo se k nim vyjádřit. Trochu se mne dotkl obsah a tón toho, co hovořil Bečko. Vždy mluvíme, že v zahraničí držíme fangličku čs. státu, kterou my přineseme domů a že další si lid udělá sám. Proto mne překvapilo, že když jsou zde určití představitelé Slovenska, může Bečko pochybovat o oprávněnosti, zda mohou mluvit jeho jménem, když jen jedna třetina je držena vlastenci a dvě třetiny v rukách Němců. Tak to vypadá a zdá se mi to velmi divné. Nerad bych, aby ty dvě třetiny Slovenska nám hovořily do čs. věci; do toho mají mluvit jen ti, co stáli od počátku za Čs. republikou a pro ni bojují. Musíme si uvědomit, že delegáti nejsou jen z drženého území, nýbrž z celého Slovenska. To jen Bečkovi. Pokud se odvolává na usnesení předané prezidentovi, není to dohoda, jen zpráva domů. Od počátku jsem uznával ústavu z r. 1920 a nikdy jsem o tom nepochyboval, ovšem s tím, že až se bude moci národ osvědčit, třeba ji určitě změnit. Nevím, proč Bečko vzpomínal 16. října 1938.[203] Byl to akt v nevoli, pod tlakem Němců. Ten neuznávám ani já, ani Národní rada, takže nevím, proč o tom mluví. O poměru Slováků a Čechů rozhodnou svobodně volení zástupci. Toho se držím a nebude rozporů. Kolegovi Stránskému chci připomenout jedno, a to je otázka československá, ať užší nebo širší, ať scházející se nebo rozcházející. Mnozí kolegové nechápou, že při celém založení psychologickém Slováků upírání toho názvu vyvolává citlivou reakci a obavu, zda se chce existence slovenského národa uznat. Nechci zde o tom debatovat, doma se to rozřeší silou vůle a bude nutno to akceptovat. Mám o tom svůj vlastní názor, že musíme počítat s fakty vytvořenými na Slovensku. Otázka národní je každému jasná; není jasno, jak se má svébytnost projevit. Je určitý směr, aby se národnost respektovala do všech důsledků; jiný chce opustit suverenitu slovenskou a dát ji s Čechy dohromady. Jde o to, aby určitým stanoviskem vlády i jednotlivců nebylo posíleno stanovisko směru, který chce uplatňovat svébytnost do všech důsledků, a nebyl oslabován směr, který otázku národní chápe, ale chce ji podřídit suverenitě ČSR. Nedopatřením vlády může být směr – jít do důsledků – posílen a druhý znemožněn. Těžko bych věřil, že byste členy SNR o té věci přesvědčil, i když máte velkou výmluvnost. Proto myslím, že třeba tuto otázku velmi opatrně podávat. K odpovědi Ripkově je mi těžko z hlavy zaujmout stanovisko; z celkového rázu by se dalo usuzovat, že by to byl správný tón s výhradou, že třeba něco doplnit nebo opravit. Když jsem to slyšel, řekl jsem hned Ripkovi, že je to zásadně dobré; není třeba odpověď víc komplikovat a konkretizovat. S oběma politickými činiteli SNR jsem předešlé noci projednával otázku, že poměr mezi vládou a N[árodní] R[adou] se musí upravit, jinak budou dvě vlády; ale myslím, že to není nyní tak akutní a naléhavé; možno o tom mluvit v blízké budoucnosti, abychom se nedostali do situace, kde by bylo nutno navlas to upravit, a je dobře se otázky jen zběžně dotknout. Poměr delegáta nebude projednáván dnes, a prosím, abych zprávu dostal a mohl ji prostudovat. Chci ještě upozornit vládu, abychom nevystupovali žádným způsobem prestižním a varovali se onoho tónu, jak projevil Bečko. Třeba dávat pozor na to, a byl bych rád, kdybychom se toho absolutně vyvarovali. Vládneme do doby, až se republika osvobodí, pak to dáme domácím.

Předseda Šrámek: Vládneme, dokud se nová vláda neustaví.

Min. Lichner: Třeba udržet co nejlepší poměr mezi SNR a vládou, aby neřekli: Vám se lehko hovoří, my ale bojujeme. Nesmí se vyvolat ta psychóza, a tato odpověď ji nevyvolá.

Min. Masaryk: Třeba, aby delegáti byli provedeni po Londýně a přesvědčili se, že se blýská nejen nad Tatrou, ale i v Bloomsbury.

Min. Lichner: Myslím, aby se sešel komitét k sestylizování odpovědi. Pak se může sejít vláda a přijmout to. To je můj návrh: nerozhodovat dnes, ale svěřit stylizaci komitétu. Kol. Masaryk mi ukazoval zprávu z domova, jež je velmi smutná. Mají Tisovec a tlačí se na Brezno n. Hronem. Dle ní – nerad to vysvětluji – pravděpodobně se udrží jen v horách.

[203] Správně 6. října, kdy byla podepsána takzvaná žilinská dohoda.

Min. Masaryk: Dnes odpoledne máme vyjednané schůzky intervenční o pomoc u Angličanů, Američanů a Rusů.

Min. Lichner: Průběhem bojů měli jsme starosti i radost, ale nyní dostavilo se to, čeho jsme se báli. Nevím, zda by nebylo potřebné zkoumat, co jsme podnikli. Šlo o pomoc zbraněmi a různými věcmi. Bojují 8 týdnů a dle konstatování obou členů delegace jsem zjistil, že pomoc byla malá, nepatrná; sám jsem tím udiven, neboť Ingr referoval, že se shazuje celý den a celou noc. Nutno na to naše spojence upozornit a využít i vyčerpat všechny možnosti, aby se dostalo bojujícím vlastencům, co se dá. Při sestavování odpovědi na deklaraci je povinností vlády, aby udělala vše možné, aby dostali zbraně; to bude event. důležitější než politická odpověď. Nedělejte si iluze: skončí-li boj neslavně, budou těžkosti a postaví nás před těžší problémy, než se jich obává Bečko. Proto třeba boj zachovat a usilovat o pomoc.

Min. Ripka: Začnu, čím skončil Lichner. Nejlépe bude, dáme-li přehled o podniknutých krocích, aby pomoc na Slovensku dostali. Vláda svou povinnost konala; stále jsme běhali, aby pomoc dali. Výsledky se zdály uspokojující.

Předseda Šrámek: Přerušuji schůzi. Po chvíli ji znovu zahajuje. Prosím kol. Ripku, aby se ujal přerušeného slova.

Min. Ripka: O těch intervencích jsem už řekl. Sestavíme všechny přesně...

Min. Majer: A přednes to ve Státní radě.

Min. Ripka: To nelze. Jde o to, aby to bylo v protokolu ministerské rady. Co udělali v MNO, nemohu posoudit. Když jsem odpověď stylizoval, vědomě jsem se nedržel zaslaného; jsou tam věci, jež přímo vládu provokují, proto jsem to dělal se zřetelem k rozhovorům s nimi. Viděli za pobytu, že to zde vypadá jinak, než se jim jevilo doma. Nelze vše vyjasnit, sám Feierabend řekl, že by to mohlo vést spíš k zatemnění. Je ryze politická, vyhýbá se sporům, a stačí, že jako vláda bereme věc na vědomí; to znamená, že to bereme za své. Jako u mě by se jim to nepodařilo, nemohu jim vnutit, aby se považovali za národ československý. Sami nevědí, co z toho pro ně má prakticky vyplývat. Sovětskou ústavu nelze na ČSR aplikovat; mají tam kongres národnostní, ale udělejte u nás vedle parlamentu ještě kongres národa českého, slovenského a podkarpatoruského! V Rusku jich je sedmdesát...

Min. Stránský: A nadiktuje se to.

Min. Bečko: Tam je nejvyšší činitel komunistický výbor.

Min. Ripka: To víme, ale u nás nebude; boj o to by se musel svést i za přítomnosti Rudé armády. Zbytečno mít ty obavy. Byly by oprávněny jen tehdy, kdyby se zde ustupovalo. Jiná situace je zde, a bude jiná, až vláda bude v Břeclavi. Ohledně vyjasnění poměru SNR k vládě: to se dá udělat v konkrétních věcech jako u delegáta.

Min. Bečko: To znamená, že Feierabend ve věcech finančních upozorní, že finanční otázky jsou upraveny tak a tak, a má se jich dotázat na názor?

Min. Ripka: To by byla nejhorší taktika se ptát; min[istr] fin[ancí] dělá povinnost a prakticky ty věci upravuje na základě schválení vlády. Tvářím se jako vláda, a ne jen vláda zahraničního odboje. Ve vládě nejsou komunisté, a toho si musíme být vědomi. Neuznávají radostně vládu, a přece se obracejí na ministra financí, aby se blokovaly pohledávky.

Min. Majer: I od ministra soc[iální] péče žádají různé věci.

Předseda Šrámek: Uznávají dnes jednotu domácího a zahraničního odboje.

Min. Ripka: Říkám prostě, že třeba udržet jednotu všech politických činitelů odboje. Nechtějí [sic!] od nich uznání, to říkám mezi námi. Druhý případ je vládní delegát. Srovnejte, co poslali 27. září,[204] značilo to: »No, když je mezi námi, dáme mu oběd a víno.« Dnes už říkají, že má být prostředníkem mezi nimi a Sověty, ač dřív jednali sami; připouští dále, aby se zúčastnil sezení N[árodní] R[ady], a to je pokrok. K tomu, co zaráží Feierabenda: Hledíme-li na SNR jako na národní výbor, je to vyřízeno.

Min. Feierabend: To tam není napsáno.

Min. Ripka: Kdybych se při koncipování držel všeho, musil bych se hádat a stavět stanovisko proti stanovisku. Odpovědi mohou použít proti tamním výstřelkům. Bečkovi říkám: dávám přednost, že Ursíny prohlásil před 40 žurnalisty, že žilinská dohoda neplatí, neboť by nebylo dobře to zde zvedat. Budu event.

[204] Zřejmě 29. září. Předcházející větičce rozumím – ‚nechtějme od nich uznání'.

Bečkovi pomáhat při agitaci proti tomu při volbách. Ursíny byl spolupracovníkem a škoda, že zde není Lichner.[205] Stránský měl včera rozhlasový projev, jeden z nejlepších a o nejtěžší materii.[206]

Min. Stránský: Lichner sám to nazval psychózou.

Min. Ripka: Podařilo se mu to dobře vyformulovat; byla naznačena možná reakce na straně české a co nejdůležitější bylo, že řekl: Nezahazujte to »československý«, možná, že ho jednou budeme potřebovat. Není to doslovně, jen smysl. Je to prvotní stadium, než – jak říkal Udržal – se to vystříbří. Třeba mít mnoho trpělivosti, bez ní to nelze politicky dělat. Není to jednomyslné stanovisko všech Slováků, a pak přijdou ještě věci hospodářské a sociální. Feierabend se tázal, co s pengö, a Rusové nám neodpovídají; to se neudrží v tajnosti, s tou UNRRA[207] též. Dá 600 tun léčiv a podmínkou je jen ten lékař ke kontrole; ale Fierlinger vzkáže, že má poslat jen ty tuny. Jsme v obtížné situaci, ale nemějme přílišné obavy. Co řekl Lichner, je vážná věc. Jestli slovenská akce bude Němci zlikvidována a Slovensko osvobozeno Rudou armádou, pak budou komunisté dělat zle; ale i zde nejsou druzí bezbranní. Vláda by mohla v zásadě projevit souhlas s návrhem. Slávik jej doplní tím, co vyšlo z debaty. Lichner myslil, že to delegací bude přijato, lze jim to ukázat a pozvat je. K usnášení není třeba nové schůze, stačí zmocnit Slávika, aby s předsedou dohodli definitivní znění. Ohledně delegáta: nutno poslat Němcovi vzkaz, že dostane přesné usnesení. Je v těžké situaci, nemůže to přijmout bez znalosti stanoviska vlády. Slávik myslí, že není třeba změny dekretu, jen interpretace, ježto vláda – když to připravovala – měla o SNR na mysli, že má funkci národního výboru. 16. října to usnesli, přišlo to v sobotu odpoledne a dnes je to už týden.

Předseda Šrámek: Nutno, aby to měl, než odletí na Podkarpatskou Rus.

Min. Ripka: Vzkázal jsem mu, aby neodjížděl, dokud není větší kus osvobozen; zatím jsou volné jen Rachovo a Jasina.

Min. Bečko: Hlásím se k slovu jen proto, že Lichner měl jakousi poznámku, a lituji, že zde není. Delegace mluví, že SNR má rezervovaná místa i pro zástupce z neosvobozeného území, takže není úplná; neužil jsem slova, že ten problém třeba zkoumat, to si Lichner sám tak vyložil. Dodávám, že je nemožné ode mne dostat projev – byť i do rozhlasu – kde bych se postavil na princip samobytnosti slovenského národa. Má to mnoho příčin a velmi dobře jsem to studoval. Je tu i ohled na situaci vzhledem k Sovětskému svazu. Třeba se držet navždy toho, co nás osvobodilo za minulé vojny. Bez ČSR by nebylo možno zachovat lid v slovenském uvědomění. Na Slovensku měli jsme v roce 1918 tisíc zaměstnanců a z nich víc jak polovice vystudovala za pomoci stipendií a českých škol…

Min. Ripka: Vděčnost není vlastností všech lidí.

Min. Bečko: Nechci se toho odříci a lituji, že není zde Lichner, abych mu to pověděl. Řeknu mu to i tak, ale to už není to. Není možné jen rozkazovat, ale třeba spolupracovat – i když jde o počáteční chvíle. Z toho třeba vyjít a nutno si uvědomit zodpovědnost; s ústavou se nezahrává, byla přijata jednomyslně a je fundament, na němž je vybudována svoboda slovenská. Měnit ji znamená zrušit to, co je dobré a má trvalou hodnotu pro národ. Mně nevadí, říká-li někdo národ slovenský a český, ale nemohu se vzdát přesvědčení opodstatněného z kořene národa. Nyní je boj, jsme solidární, proto mlčím o tom; ale to je věc, o níž nelze trvale mlčet. V tom smyslu jsem toho užil. Jsem si vědom, že komunisté nejsou ve vládě, dělají politiku volné ruky. Při event. potlačení povstání bude nový problém, už se to jinde též stalo. Novomeský dovolával se citátu velmi zlého, a to člověku nedá.[208] Pokud jde o boj na Slovensku, myslím, že je situace [toho] druhu, jak jsem předešle uvedl. Nynější prostor by mohli zachránit, kdyby dostali posily – ne v lidech, ale ve zbraních; a tuto pomoc dostat nemohou. Viest se ptal Koněva, zda mohou čs. letci užívat stormoviků, ale ani to nedošlo. Ohledně lékařské výpravy: na Slovensku jsou lékaři už vysílení. Třeba provádět těžké operace, a když v tak vážné věci nelze se dovolat něčeho, co za takových okolností má být normální, pak tomu nerozumím, a každý si může kombinovat, jak to bude v budoucnu. Za těch poměrů se mi zdají oběti větší, než by měly být. Boj začal včas, ale škoda, že se táhne do hor a bude mít památku v životě slovenském málo příjemnou. Navrhovaná odpověď je možná – až na některé stylistické opravy; nelze odpovídat na všechny problémy, to se bude řešit až doma. Bylo správné, co řekl Ripka Ursínymu, že se hlásíme k spolupráci i vládnutí doma. I když jsme tam nemohli pracovat, nechceme přesvědčovat, že vše je zásluhou zahraničí, ale též to není výhradně domácí. To

[205] Ministr Lichner zřejmě odešel ze schůze předčasně.

[206] Plné znění Stránského rozhlasového projevu z 22. října 1944 viz SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 476, s. 741 nn.

[207] V předloze »s tou Unrrou«.

[208] Novomeského projev na zasedání Státní rady 18. října; srv. dok. č. 12, přílohu A.

přijímám. Není dobře vše napsat, neboť když obsah přijde na veřejnost, mohla by se vláda ocitnout v situaci jako polská a nevím, odkud by nám pak přišla pomoc.

Min. Majer: Při všeobecné debatě jsem projevil názor potvrzený tím, že návrh odpovědi se považuje za vhodný základ a ukládá se min[istrovi] vnitra sejít se s předsedou ke konečné úpravě bez zvláštní schůze. Jsem pro návrh Ripkův: zaslat Němcovi sdělení, že dostane přesné stanovisko vlády. Ve věci vojenské jsme neradi, že se situace zhoršila; ale je to vojna, zvlášť když Němci si musí zajistit ústupové cesty. Štěstí válečné je vrtkavé. Zhotovení seznamu intervencí je správné, ale vláda by měla žádat, aby od vojáků bylo sděleno, jaké konkrétní dohody byly se spojenci, především se Sověty v tomto směru, neboť sovětská správa vojenská měla s tím počítat. To třeba konkrétně žádat od vojáků, aby bylo jasno. K textu chci navrhnout malé doplňky: k odstavci 1 – vděčnost se omezuje na SNR a velení; navrhuji říci: »Bojujícímu lidu slovenskému, SNR i vojenskému velení, ale současně příslušníkům čs. jednotek, letců a partyzánů.« Prohlásili se přece za čs. jednotky. Na straně 2 místo »ohledně ústavy, která bude provedena« lépe říci: »která může být provedena jen« atd. Pokud jde o citaci stanoviska SNR: výrazu »brát na vědomost« se užívá často, i když se schvaluje. Proto je myslím lépe říci: »vláda přijala sdělení«; souhlasím s doplňkem Masarykovým a dávám v úvahu, zda třeba citovat usnesení Národního výboru v Paříži. Nevím, zda vláda je přijala.

Předseda Šrámek: Ano.

Min. Majer: Pak to lze uvést.

Předseda Šrámek: Bylo to politické prohlášení.

Min. Majer: Tedy v tomto smyslu.

Min. Ripka: Opakovali jsme je ve vzkazu na Slovensko.

Min. Majer: Pak se v odstavci b mluví o definitivním uspořádání zástupců Čechů a Slováků. Nelze vypustit lid podkarpatoruský.

Min. Ripka: To jsem udělal schválně. Všude mají v deklaraci uvedeny tři národy. Jen ne na tomto místě. Opsal jsem to z [je]jich deklarace, neboť je vidět, že sami cítí odlišnost.

Předseda Šrámek: Pak to dát do uvozovek.

Min. Majer: Přijímám to vysvětlení.

Min. Ripka: Tedy to upravím tak, že v závorce řeknu »(ovšem také podkarpatského)«.

Min. Stránský: Chci ještě říci, že nesmíme zapomenout na jednu věc. Angličané mají rčení vůči všemu neblahému: udělejte si z toho to nejlepší. Pod tím vším, co se na Slovensku děje, jsou cenná semínka pro příští politický vývoj. Je tam řešen problém národní fronty. Dle přání Moskvy začali jsme to řešit odleva a akvirovali k tomu, co se dalo…

Předseda Šrámek: Kupř. Slávika.

Min. Stránský: To nebylo pracné. Vytvořila se fronta z hlediska komunistů prejudicielně. Přistoupili s vnitropolitickými výhradami k některým složkám bývalého našeho vnitropolitického života a nyní nám posílají jako reprezentanta jednoho z té nejzavrženějších. Kdo vše vyposlouchal, co komunističtí přátelé navazovali politického na retribuční zákon, pochopí, když se ukázalo, jak retribuční zákon praktikují. Vzali si nejortodoxnější přívržence bratislavské vlády, popravili tři lidi, kteří to dobře myslili, ale jeli špatně. Komunisté vyhlásili na Slovensku, že retribuci nelze dělat lidem, ale soudy; kdo přímo bude zodpověden. Vše bude kryto právem – jako u Shylocka; to žádat znamená utéci pryč od revoluce, neboť platí Leninovo slovo, že při revoluci padají třísky; jinak to není revoluce. Jak to bylo inscenováno, pak budou muset komunisté i v našich zemích…

Min. Ripka: Slovensko není naše?

Min. Stránský: To oni nás učí tak rozlišovat. Musí nalít hodně vody do svého vína a nebudou moci vyvozovat takové důsledky.

Min. Slávik: Navrhuji, aby vláda schválila text přečtený zpravodajem a koncipovaný Ripkou se změnami vyšlými z debaty, jmenovitě doplňkem kol. Masaryka a pak změnami detailními, jež by neporušily jednotu textovou. Dále, aby byl referent pověřen dohodnout definitivní znění s předsedou. Před tím se sejdu s autorem a neoficiálně s delegáty, Lichnerem a navrhovateli doplňků. Myslím, že to, co žádal Bečko říci o vládě, vystihuje už návrh Masarykův. Navrhuji dnes sdělit vládnímu delegátovi, že souhlasíme s jeho stanoviskem zaujatým ve věci poměru vládního delegáta k Národní radě a že dostane vyřízení za několik dní.[209]

[209] Ministr Ripka sdělil 27. října 1944 vládnímu delegátovi ministru Němcovi: »Ministerská rada, ktorá iba

Předseda Šrámek: Zatím souhlasíme.

Min. Slávik: Mám další návrh: ježto začal nástup Rudé armády na Podkarpatskou Rus, má se delegát odebrat k veliteli Rudé armády. Ač bylo odloženo rozhodnutí o druhém sledu, obrací se na nás zařídit, aby se tam odebrali ti, co jsou přímo z Podkarpatské Rusi, tj. Petruščák, Neuman a Hadžega, aby byli k dispozici delegátově.

Předseda Šrámek: Přeje si někdo slovo k tomuto návrhu?

Min. Bečko: Nerozumím tomu, co řekl zpravodaj. Mluví se o druhém sledu, ale tam patří i dr. Fišer.

Min. Slávik: Byl už usnesen.

Min. Bečko: Je tu i dr. Thoman, tedy toho pojmout též.

Min. Majer: Především prosím zaujmout stanovisko k seznamu zákroků. Ohledně delegáta by měla vláda udělat usnesení nezávislé na druhém sledu, totiž že – jakmile bude možno – vyšle se Petruščak, Neuman a Hadžega. To odloučit od druhého sledu. Mám za to, že pokud jde o Petruščáka, je důležité, aby tam byl co nejdřív.[210]

Předseda Šrámek: Upozorňuji, že jsme neučinili žádný projev o Podkarpatské Rusi, že jsme šťastni nad jejím osvobozením atd.

Min. Feierabend: Já bych ještě počkal.

Min. Ripka: Možno usnést, že projev bude učiněn, až bude osvobozeno větší město.

Předseda Šrámek: Jasina a Rachovo už byly osvobozeny.

Min. Slávik: Mluvil jsem půl hodiny po tom, co přišel projev z Moskvy. Bylo to jménem vlády.

Předseda Šrámek: Rozumím věci tak, že považujeme odpověď za vyřízenou generální debatou, takže speciální [debata] už není potřebí. Odpověď se celkem schvaluje, až na stylistické změny a přijaté doplňky. Prohlašuji to za schváleno. Pan gen. Ingr poslal díky Golianovi za to, že předal vrchní velení Viestovi, jak usnesla vláda, a uvádí, jak bylo vše prováděno vládou a vrchním velitelem. To třeba dát do zápisu. Stylizací odpovědi je pověřen zpravodaj; dá ji k nahlédnutí delegaci a pak přijde ke mně k definitivnímu vyřízení.[211]

Min. Feierabend: Mám ještě jednu věc: schválili jsme v pátek dekret ohledně příspěvku úředníků s dvojí domácností. Kancelář prezidenta republiky napsala, že třeba vyloučit úředníky smluvní; na ně se bude vztahovat jen vládní usnesení.

Předseda Šrámek: Schvaluje se; též vyslání Thomanovo a Petruščákovo. Končím schůzi.

Schůze skončena v 14.40 hod.

AÚTGM, f. EB–V. Strojopis, průpis.

dnes mohla jednať o vzkaze SNR a Tvojom, zásadne súhlasí s úpravou vzťahu medzi vládnym delegátom a SNR tak, ako bola dohovorená medzi Tebou a SNR. Pri prvom štúdiu sa zdá, že neni treba meniť dekrét o vládnom delegátovi a že postačí interpretovať ho v zmysle Vašej dohody. Definitívne stanovisko právne formulované dostaneš v najbližších dňoch.« SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 501, s. 769 n.

210 Viz obsáhlou poznámku k závěrečné části Ripkovy souhrnné zprávy.

211 Z Ripkovy souhrnné zprávy vyplývá, že delegace dostala text odpovědi k nahlédnutí a k vyjádření před 7. listopadem. Definitivní znění odpovědi vlády viz dok. č. 30.

22

1944, 24. října, Londýn. – Záznam dr. Kripnera (prezidentská kancelář) o rozhovoru s tajemníkem ministra Jána Lichnera Gašem.[212]

Záznam

o obsahu rozmluvy s p. Gašem, tajemníkem min. Lichnera, večer dne 24. 10. 1944

C[lementis] a N[ovomeský] jezdí večer a v noci na jakési návštěvy, spojené s nějakým jednáním. Dotyčná osoba má telefon Victoria (číslo nezná). V neděli 22. října tam např. byli pozdě do noci.

Mezi U[rsínym] a N[ovomeským] není úplná souhra. Časem dojde k prudší výměně názorů, ale nakonec se opět shodnou.

Priedavok[213] chtěl mluviti s N[ovomeským], nikoli s U[rsínym]. To bylo v prvních dnech po příjezdu. N[ovomeský] na radu C[lementise] odmítl. Má to být patrně v souvislosti s myšlenkou »feúerace«.

P[rídavok] volal znovu v těchto dnech. N[ovomeský] se nedal udržet C[lementisem] a řekl do telefonu toto: »Počkejte. Možná, že Vás uvidím. Nedělejte nic, až Vám dám vědět.« Byl zřejmě ochoten se s ním sejít.

O[suský] napsal U[rsínymu] dnes (tj. 24. t.m.) nový dopis. Napadá v něm Ripku a obviňuje jej ze lži (sic). Prý má být o případu jednáno v B. Bystrici.

Podle Lich[nera] a Gaše by se U[rsíny] s Os[uským] sejíti neměl. Mělo by se prý na U[rsínyho] více působiti, aby s O[suským] rozhodně nejednal.

U[rsíny], N[ovomeský] a Vesel] byli prý pozváni na návštěvu USA. Pozvání prý přišlo od Roosevelta (?). Dostavil se americký důstojník; letadlo by bylo k dispozici.[214] Snad prý to má být součást volební kampaně (votes for R.). Drobných národů má býti využito k propagandě se sloganem: Pomáhati »utlačeným« národům. U[rsíny] odmítl s poukazem, že je zde čs. vláda, že se věci mají vyřešiti zde. N[ovomeský] a V[esel] prý by byli ochotni pozvání přijmouti.

G[aš] staví vůbec U[rsínyho] do nejlepšího světla. Hledá prý u p. P[rezidenta] oporu proti kom[unistům]. Je pro jednotný, nedělitelný stát, kde by oba národy žily jako rovný s rovným. Jeden prezident, jedna vláda, jeden sněm. Šlo by jen o různé úpravy, jako např. úprava pravomoci krajských sněmů.

N[ovomeský] a V[esel] jsou prý nespolehliví. N[ovomeský] běhá za ženami, V[esel] se notoricky opíjí. N[ovomeského] drží pouze C[lementis]. Voják propadá svému sklonu úplně. V opilosti slibuje hory doly, ale po vystřízlivění vše popírá. Bech[yně] se prý vyslovil o N[ovomeském] takto: »To je druhý Florin. Bohém, který si hraje na důležitého. Nelze ho brát vážně. «[215]

212 Původce písemnosti psané perem je určen podle jiného záznamu pořízeného a podepsaného úředníkem prezidentské kanceláře dr. Kripnerem. Shoda písma je mimo veškerou pochybnost. Záznam byl opatřen spisovou poznámkou »důvěrné«, a to rukopisem Smutného.

213 Správně »Prídavok«.

214 Tyto pověsti mohly souviset s aktivitou, kterou vůči delegaci Slovenské národní rady vyvinuli lidé z americké zpravodajské služby (*Office of Strategic Services – OSS*); srv. dok. č. 25 a odpovídající pasus Novomeského vzpomínky z prosince 1963, citovaný v úvodu.

215 V písemnostech Jaromíra Smutného souvisejících s delegací SNR je také tento rukopisný záznam dr. Kripnera z prezidentské kanceláře, datovaný 27. října 1944: »Zmínku o básnických kvalitách L. Nov[omeského] učiněnou Bechyněm prý podle pana Gaše tradoval p. Pauliny-Tóth. Dnes se prý k U[rsínymu] dostavil p. Krahulec jako spojka s prídavkovci. U[rsíny] mu prohlásil, že jejich názory se nekryjí, že jsou diametrálně různé a že by bylo škoda času debatovat.« (ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 483/8.) – P. Pauliny-Tóth – pravděpodobně dr. Ján Pauliny-Tóth, člen Státní rady 1941–1945. – Pauliny-ho-Tótha se týkají také Smutného rukopisné poznámky o rozhovoru při obědě s ministrem Outratou 15. listopadu: »Dr. Outrata snažil se mně ujasnit, že Lichner jednal s delegací SNR vždy velmi loyálně a měl na ni dobrý vliv. On také nepodporoval Ursínyho v tom, aby se U. setkal s Osuským. Dle Outraty byl to Pauliny-Tóth, který stále styky s Osuským udržuje, a také zprostředkoval styk Ursínyho s Osuským. Zato zase Ursíny fedruje Tótha Paulinyho a dohodli prý se, že Tóth Pauliny by měl být velvyslancem v Římě.« (Tamtéž, inv. č. 484/8.)

U[rsínyho] prý něco mrzí. Čekal větší pochopení svých snah v Londýně. Bojí se, že čím větší bude odpor, tím víc se bude rozšiřovat propast mezi dvěma stranami. Čekal, že se jeho návrhy přijmou s lehčím gestem. Je povinován vůči demokratickému bloku loyálností a podáním jasné zprávy o výsledcích (konkrétních) svého poslání.

Slav[ik] a Beč[ko] jsou prý Slovákům nepřijatelní. Zrací se to již v anekdotickém příběhu. Beč[ko] se prý ptal U[rsínyho]: »Jak já se dostanu domů? Letadlem, lodí nebo pěšky?« U[rsíny] odpověděl: »Nejlépe pěšky. Bude to trvati déle, mnohé si cestou rozvážíte a přijdete nakonec k úplně jiným názorům.«

Nejlepší pozici u delegace má Li[chner]. Má sice na svědomí (!!) vládní prohlášení z června 1943,[216] ale z toho by mohl event. uskočiti [sic]. Mohl by uvésti, že se mu dostalo zkreslených zpráv ze Slovenska a že chtěl jednati ve smyslu rozhodnutí lidu.

Na otázku, zda G[aš] myslí, že se všichni Sl[ováci] v Lond[ýně] mohou postaviti jednotně za návrhy delegace (nebo lépe řečeno zda tak vůbec zamýšlejí), odpověděl, že je to nejen možné, ale velmi pravděpodobné. Na otázku, vidí-li nějaké příznaky, odpověděl, že ano. Mnohým, ne-li všem, prý věc vrtá hlavou a nevědí jen, jak to provésti.

N[ovomeský] prý čeká na telefonické pozvání vysl. Sm[utného]. Je netrpělivý, neboť prý má připraveny některé otázky.

ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 483/8. Originál, rukopis. 3 s.

23

1944, 24. a 25. října, Londýn. – Záznam Jaromíra Smutného o rozhovoru s Jánem Ursínym a Jurajem Slávikem.[217]

Záznam o rozhovoru s poslancem Ursínym dne 24. 10. 1944

Ursíny mně telefonicky sděluje, že by si přál, aby s nimi – až se budou vracet do Banské Bystrice – odejeli též dr. Clementis a dr. Zibrin, a prosil, abych nějakým způsobem příslušné činitele, kteří se budou o dopravu starat, na to upozornil. Zeptal jsem se Ursínyho, jak je to s msgre Macháčkem,[218] který přišel na mne a řekl mně, že Ursíny mu slíbil, že ho vezmou s sebou na Slovensko. Ursíny odpověděl, že Macháček by mohl s nimi jeti.[219]

[216] Poselství čs. vlády do vlasti z 30. června 1943, jež bylo odpovědí na domácí memorandum z 10. února 1943 koncipované stoupenci prezidenta Beneše, se přidržovalo teze o »československém národě«; srv. SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 2 a 13 (s. 44 n. a 79 nn.).

[217] Záznam je označen jednacím číslem (pravděpodobně prezidentské kanceláře) 3639/44.dův.

[218] Pavol Macháček (1887–1969), kněz, publicista, veřejný činitel, od 1920 hlavní tajemník Hlinkovy strany, s níž se rozešel 1925; 1939 uvězněn v Ilavě, v prosinci 1939 emigroval přes Maďarsko a Jugoslávii do Francie a odtud do Velké Británie, 1940–1945 člen, 1940–1942 místopředseda Státní rady, kde formálně zastupoval antifašisticky orientované slovenské katolíky.

[219] V písemnostech týkajících se delegace SNR v Londýně je uložen rovněž rukopisný záznam dr. Kripnera z prezidentské kanceláře o telefonátu Ursíny–Smutný, který je podrobnější než Smutného záznam: »Záznam telefonické rozmluvy p. vysl. Smutného s posl. Ursínym. Posl. Ursíny žádá, aby bylo usnadněno p. Clementisovi, Zibrinovi a msgr. Macháčkovi odcestovati se slovenskou delegací na Slovensko. Vysl. Smutný odpovídá, že pan prezident nemá námitek. Ve věci Osuského se posl. Ursíny ptá, má-li s ním mluvit. Vysl. Smutný varuje, že by O[suský] mohl lecčehos využíti a znovu špatně informovat Angličany, podobně jako učinil ve svém zaslání do *Times*, kde postavil Slovenskou národní radu do naprosto nesprávného světla. To bylo jednání přímo zločinné. Posl. Ursíny se ptá, souhlasil-li by pan prezident přesto, aby se s Osuským sešel. Vysl. Smutný prohlašuje, že jméno prezidenta nemá být vůbec do věci vměšováno. Posl. Ursíny se ptá na názor vysl. Smutného, zda by bylo horší jednat, nebo nejednat s Osuským. Vysl. Smutný jej ujišťuje, že mluvit s Osuským by bylo horší než nemluvit. Posl. Ursíny prohlašuje, že i kdyby s O[suským] mluvil, učinil by tak pouze o své újmě, za svoji osobu a za nikoho jiného. Vysl. S[mutný] znovu shrnuje, že je lépe se ve věci vůbec neangažovat. Smluven oběd vysl. S[mutného] s posl. Ursínym na čtvrtek dne 26. října 1944 v 1 h v hotelu Ritz. Zapsal: Dr. Kripner, 24/10–1944, 12 h 10.« (ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 483/9.)

Nato v telefonickém rozhovoru s drem Ripkou jsem tuto věc mu předal a požádal ho, aby otázku dopravy těchto třech [sic!] lidí na Slovensko někomu svěřil.[220]

Dr. Ripka měl pochybnosti ohledně Zibrina a Macháčka. Řekl jsem mu, že Macháček byl u mne a tázal se, bylo-li by námitek proti tomu, aby na Slovensko jel. Odpověděl jsem mu tehdy, že jest to věc, která se netýká ani pana prezidenta, ani kanceláře, nýbrž že je to věc slovenské delegace. Zmínil jsem se o tom panu prezidentovi, jenž prohlásil, že jest mu to jedno, když chtějí, aby jel – ať jede. On že proti tomu námitek nemá. Msgre Macháčkovi jsem toto neřekl, ale zmínil jsem se o tom Ursínymu. Dr. Ripkovi na jeho námitku ohledně msgre Macháčka jsem řekl své mínění, že nemůže vadit, když Macháček opustí zdejší prostředí, a že dokonce myslím, že na Slovensku, kde nevíme, jaký vliv ľudové strany bude – může právě Macháček býti na čas užitečným, právě proti těmto kruhům.

*[221]

Dnes 25. října mně telefonoval dr. Slávik; sdělil mně, že včera při obědě s vládními delegáty[222] přišla na přetřes otázka těchto tří lidí, kteří by s nimi měli jeti. Dr. Clementis jest nesporný, protože ten měl jeti a být poslán již s delegací dříve. Ohledně Zibrina se dr. Slávik nevyslovil, ale prý v rozhovoru o Macháčkovi bylo prý uvedeno v souvislosti moje jméno.

Slávik upozorňuje, že vláda musí dobře uvážiti to, kdo s delegáty na Slovensko pojede, že by tito lidé mohli býti považováni za jakousi delegaci londýnské vlády, a proto že jim osoba msgre Macháčka v tom vadí. Opakoval jsem dr. Slávikovi to, co jsem řekl Ripkovi a velmi kategoricky jsem mu prohlásil toto:

Odmítám, abych byl uváděn v souvislosti s tím, zda má Macháček na Slovensko jeti, anebo nemá. To jest věcí v prvé řadě Ursínyho, který s ním jednal, a v druhé řadě vlády. Ani prezident, ani kancelář nemá s touto věcí co dělat. Viděl jsem, že Slávik jest v rozpacích a že z této věci hrozí stát se nějaká historie, poněvadž mně vysvětloval, že Ursíny se od toho odtahuje a Novomeský jest proti tomu. Doporučoval jsem mu proto řešení, jímž vláda a delegace předá zodpovědnost na Banskou Bystrici. Nechť tam zašlou telegram a dotáží se, zda chtějí, aby uvedené tři osoby, jež žádají býti s delegací na Slovensko dopraveny, tam skutečně přijely.

J. Smutný

ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 483/8. Strojopis, průpis. 3 s.

[220] Rukopisný záznam dr. Kripnera o telefonickém rozhovoru Smutného s Ripkou, datovaný 24. října ve 12.25 hod.: »Vysl. Smutný sdělil ministru Ripkovi, že p. Clementis, Zibrin a msgr. Macháček odcestují se slovenskou delegací na Slovensko, a požádal jej, aby jim bylo Zamini nápomocno.« (ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 483/8.)

[221] Následující záznam o rozhovoru s ministrem Slávikem je oddělen od předcházejícího textu vodorovnou čarou, avšak je součástí spisu.

[222] Ze souvislosti a z rukopisných poznámek Smutného vyplývá, že šlo o delegaci SNR, patří tedy »se slovenskými delegáty«. Podle těchto poznámek Slávik při obědě 24. října jednal o Macháčkovi a Zibrinovi. (ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 483/2.) V jiném strojopisném záznamu z 25.10.1944 Smutný uvedl: »Dr. Slávik upozorňuje, že má celkem smíšené dojmy z delegace, že se mu nelíbí některé věci Ursínyho, ale nechtěl se o nich blíže telefonicky vyjadřovat.« (Tamtéž, inv. č. 483/9.)

24

1944, 2. listopadu, Londýn. – Delegace SNR prezidentu Edvardu Benešovi. Připomínky k Benešovu stanovisku k usnesení SNR z 29. září 1944.

Pán prezident,

podávajúc svoje pripomienky k stanovisku, ktoré ste ráčil zaujať k uzneseniu Slovenskej národnej rady zo dňa 29. septembra 1944, považujeme za potrebné úvodom uviesť pre riešenie vzájomného vzťahu Čechov a Slovákov niektoré zvlášť dôležité okolnosti.

Nikdy ešte v dejinách slovenského národa sa nestalo, že by sa Slováci s takovou [sic!] spontánnou jednomyseľnosťou postavili do boja, ako sa to stalo 29. augusta 1944. Postavili sa do boja vo vedomí, že zôkol-vôkol sú obkľúčení nemeckou, ba i maďarskou presilou, a že ani počtom, ani vyzbrojením, menovite ak boj [po]trvá dlhšiu dobu, nebudú v stave čeliť náporu proti nim vedenému. Neváhali však ani na chvíľu urobiť tak, lebo boli si toho vedomí, že ak to neurobia v tých chvíľach, nikdy viac tak urobiť nebudú môcť, pretože odzbrojení podľahnú nemeckej brutalite. Išli do tohto boja s najväčším odhodlaním za obnovenie demokratickej Československej republiky, a to všetci, i tí, ktorým tzv. slovenský štát doniesol určité výhody, či už rázu osobného alebo hospodárskeho. Dokázali tak, že cit spolupatričnosti s bratským národom českým, myšlienka slovanská, túha po opravdovej slobode a demokracii, ktorých splnenie hľadajú v obnovenej ČSR, sú im vyššie ako egoistické záujmy jednotlivcov. Boli si vedomí i toho, že súc vo výhodnejšom postavení ako bratia Česi, povinní sú vztýčiť zástavu Republiky i za nich a takto legitimovať i oprávnenosť nášho zahraničného boja.

Táto šľachetná snaha, vytrysknuvšia z duše celého nášho národa, však zaväzuje. Zaväzuje k tomu, aby obnovená ČSR bola vybudovaná na základoch absolútnej rovnocennosti a rovnoprávnosti Slovákov a Čechov. Aby ona bola jednako šťastným domovom, ktorý bude všetkým jednako milý a jednako drahý a za ktorý všetci bez rozdielu, keď bude treba, budú obetovať všetko i to najdrahšie, a tým dajú mu tú najväčšiu vnútornú silu. Keď by sa však veci vyvinuli inak, znamenalo by to zničenie týchto vysokých hodnôt, tak krásne dokumentovaných, a možno nikto nikdy by ich neboľ viac vstave vytvoriť. Toto sú pohnútky, ktorými bola a je vedená SNR, a ony sú jej vodítkom pri kladení základov obnovenej Československej republiky. Z nich i vyplýva jej uznesenie.

Pripomienky k bodu 1–3

SNR pokračovala a bude v budúcnosti pokračovať tak, aby medzinárodné postavenie ČSR bolo zaistené. Preto vo svojom uznesení jasne vypovedala, že vedenie zahraničného odboja prislúcha prezidentovi a vláde. Proti všetkému, čo tieto orgány na poli medzinárodnom vykonali, nevzniesla žiadne námietky, čo znamená, že s ich vykonaním vysloviła svoj súhlas. Toto stanovisko SNR platilo nielen na minulosť, ale aj pre budúcnosť s tým, že ak to len okolnosti dovolia, bude o vážnejších veciach, ktoré majú byť na poli medzinárodnom podniknuté, vopred informovaná, aby mohla zaujať svoje stanovisko. SNR týmto definitívne zamedzila, aby sa vytvorila podobná situácia ako v Poľsku alebo v Juhoslávii. Naproti tomu SNR v rámci možnosti bude vopred informovať prezidenta i vládu o vážnejších konaniach domáceho odboja tak, aby i oni mohli prejaviť k nim svoj názor.

Je rozdiel v nazeraní SNR na prezidenta a vládu. Prezident zostáva vo svojej funkcii až do toho času, kým nebude prevedená doma demokratickým spôsobom nová voľba prezidenta. Naproti tomu je na jednakom stanovisku s prezidentom, že vláda svoju činnosť v Londýne začala a v Londýne skončí. To znamená, že započne doma ihneď účinkovanie vláda nová, menovaná v dohode s domácimi činiteľmi a zodpovedajúca ideovému rozvrstveniu a zmýšľaniu ľudu doma. Preto je zvlášť dôležité, aby názorové diferencie medzi prezidentom a SNR boli odstránené alebo aspoň na minimum znížené.

Teoreticky je správne, že je jeden odboj – lebo jeden je jeho cieľ – obnovenie demokratickej ČSR. Prakticky je však rozdelený na dve čiastky, a to odboj zahraničný a odboj domáci, ktoré sa pre technické prekážky nemôžu o všetkom a vždy vopred dohodnúť. Domáci odboj chce v úplnej zhode so zahraničným odbojom pracovať a žiada pre seba to isté. Nemôže tedy vzniknúť nebezpečenstvo rozporov, tým viac, že domáci odboj všetky svoje konania usmerňuje podľa priania a názorov veľkej väčšiny národa doma. A tieto musia byť, samozrejme, smerodajné i pre vládu.

Pripomienky k bodu 4

Stanovisko SNR, že ústava z roku 1920 nemôže byť ako celok podkladom vnútropolitickej úpravy pomerov ČSR, neznamená, že SNR túto ústavu ako celok odmieta a neuznáva. I SNR ju uznáva ako základ a vodítko až do jej právoplatnej zmeny, ktorú prevedú legitimní zástupcovia národa českého, národa slovenského a Podkarpatských Ukrajincov. Uznávať ju však v jej úplnosti znamenalo by, že všetky opatrenia urobené

prezidentom, vládou a SNR, ktoré sú v rozpore s ňou, boli by neplatné. Nakoľko niektoré jej ustanovenia iné bude treba meniť, je správne, že nebudeme sa k jej starému úplnému uplatňovaniu vracať.

Pripomienky k bodu 5

Záležitosť vládneho delegáta je vybavená tým, že prezident a vláda (vláda podľa rozhlasového prejavu ministra dr. Juraja Slávika urobeného dňa 27. októbra 1944[223] a ministra dr. Ripku zo dňa 1. novembra t.r.[224] vzali so súhlasom na vedomie uznesenie Predsedníctva SNR zo dňa 16. októbra 1944, v dohode s ministrom Němcom, podľa ktorého odovzdá správu oslobodeného územia slovenského, prevzatého od sovietskeho vojenského velenia, Slovenskej národnej rade, a táto ho bude spravovať vo svojej právomoci tak ako územie oslobodené po 29. auguste. Delegácia SNR kvituje toto stanovisko s tým, že samozrejmým jeho dôsledkom je úprava dekrétu vládneho delegáta. Úprava dekrétu neoddiaľuje však odovzdanie územia do správy SNR.

Politická štruktúra Československej republiky

V otázke politickej štruktúry obnovenej ČSR delegácia SNR nie je kompetentná menom SNR zaujať stanovisko. Bude to úlohou demokraticky zvolených zástupcov slovenského národa, aby s tak isto demokraticky zvolenými zástupcami českými a zástupcami Podkarpatských Ukrajincov uskutočnili definitívnu úpravu ústavy. Vítame však stanovisko pána prezidenta, že riešenie, ktoré bude z hľadiska slovenského potrebné, bude vzaté za základ riešenia celkového.

Londýn, dňa 2. novembra 1944

Za Slovenskú národnú radu sme s prejavom úprimnej oddanosti

Ján Ursíny, pplk. Vesel, L. Novomeský

ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 483/10. Strojopis, průpis. 6 s.

25

1944, 4. listopadu, Washington. – William Donovan Jamesu C. Dunovi. Memorandum pro ministra zahraničí USA s návrhem dopravit delegaci Slovenské národní rady do Spojených států.

OFFICE OF STRATEGIC SERVICES
WASHINGTON, D. C.
4 November 1944

Mr. James C. Dunn
Office of Foreign Affairs
Department of State
Washington 25, D.C.

Dear Jimmie:

I believe the Secretary of State will be interested in the attached report. Will you kindly see that it reaches his desk.

---

[223] V tomto projevu ministr Slávik mj. řekl: »Bratislavské hyeny si márne namýšľajú, že sú vládou Slovenska. Slovenská národná rada ďalej vykonáva a bude vykonávať správu slovenských vecí, viesť a organizovať boj a pripravovať budovanie nového, slobodného života.« (*Archiv ÚTGM* Praha, f. 38, a. j. 500.)

[224] V komentáři k obnovení čs. státní svrchovanosti na území osvobozené Podkarpatské Rusi ministr Ripka v čs. vysílaní Britského rozhlasu 31. 10. 1944 (nikoli 1. listopadu) prohlasil: »Rudá armáda již překročila zemskou hranici Podkarpatska a osvobodila první obce na Slovensku. Osvobozené území Slovenska převezme do své správy Slovenská národní rada, která i nadále řídí boj na Slovensku a která si i svou dosavadní všestrannou vládní i administrativní činností získala právem všeobecnou důvěru a legitimaci. O součinnosti mezi vládním delegátem a Slovenskou národní radou v tomto smyslu došlo už dříve v Banské Bystrici k dohodě, schválené vládou.« (*Archiv ÚTGM* Praha, f. 38, a.j. 496/363.)

Thank you.

Sincerely,
William J. Donovan
Director
[...][225]

OFFICE OF STRATEGIC SERVICES
Washington, D.C.
4 November 1944

MEMORANDUM FOR THE SECRETARY OF STATE

I believe that you will be interested in the following message which has just been received from an OSS representative in London concerning a delegation of Slovak resistance leaders recently evacuated form Czechoslovakia:

1. On 7th October on return from OSS supply operation we brought out delegation of Slovak resistance leaders. They reported to Czechoslovakian Government London on arrival 12 October. They are giving most valuable information to us and British.

2. Delegation consists of Jan Ursiny, agrarian leader New Liberal Party; Laco Novomesky, representing Communist Party; Lt. Col. Vesel, for Slovak Resistance Military Command.

3. They established following basic points in their report:

(a) Slovak resistance, in recent days driven to mountains, has from first been in favor reestablishment of Czechoslovak Republic.

(b) Plans for rising laid by radio contact between Slovakia and London for past 9 months.

(c) Action in Slovakia in main regular warfare and not Partisan warfare.

(d) Czechoslovak Army regulations adopted to displace those of Tito [sic!] regime.

(e) Idea of single state prevails over all talk of federation between Czechs and Slovaks.

(f) OSS supplies came at most strategic time when Slovaks began to despair of help even from Russians.

4. Since fall of airfield we used, we are continuing search for ways and means resupplying resistance by dropping operations.

5. Since it is impossible to return delegation to Slovakia, believe it would be of considerable importance to bring them to U. S. to report to military and political authorities as first and most recent group coming out of Central European underground movement. President Benes and Jan Masaryk have given their tentative concurrence. The fact that such a group reported to Americans as well as to Russians and British would have great significance in Central Europe.

William J. Donovan
Director
[...][226]

National Archives. RG 59, 860F.01/11–444 EG.

[225] Vlastnoruční podpis – »Bill«.
[226] Vlastnoruční podpis – »Donovan«.

26

1944. 5. listopadu, Londýn. – Závěrečné souhrnné sdělení prezidenta Edvarda Beneše delegaci SNR.[227]

Sdělení prezidenta republiky dr. E. Beneše
delegaci Slovenská národní rady

Dne 15. října předala mi delegace SNR J. Ursíny, L. Novomeský a pplk. Vesel »Usnesení« učiněné S[lovenskou] N[árodní] Radou v Banské Bystrici dne 29. září 1944 a dala mi k tomu ve dvou dalších rozhovorech své další vysvětlení. Odpověděl jsem jim svým výkladem ke všem otázkám obsaženým v »Usnesení« a dal jsem delegátům odpověď i na řadu dalších jejich ústních otázek. Při tom se ukázalo, že mohou býti sice v některých věcech menší názorové diference, že však tu není žádné podstatné a zásadové různosti, která by obě strany politicky rozdělovala.

Slíbil jsem, že svou odpověď na »Usnesení« předám také písemně. Předložil jsem ji delegátům SNR nejdříve k nahlédnutí a požádal je o jejich písemné poznámky. Tyto poznámky mi byly ve zvláštním přípise předloženy dne 2. listopadu. Vychází z nich opět, <že není jednak zásadních růzností,>[228] jednak že vzájemnou diskusí a písemně předloženou výměnou názorů se docílilo v uvedených otázkách jednoty.

Moje odpověď na »Usnesení SNR ze dne 29. září 1944«, která byla v konečné své formulaci delegátům SNR předána dne 6. listopadu 1944, má toto znění:

I

Otázky položené v »Usnesení ze dne 29. září 1944«

1. Dle deklarace SNR z 1. září 1944 a dle usnesení ze dne 29. září 1944 (čl. III) je SNR »pro Československou republiku jako samostatný a společný stát tří národů: Čechů, Slováků a Podkarpatských Ukrajinců, jehož definitivní ústavní úpravu uskuteční legitimní zástupci lidu«.

2. V článku IV »Usnesení« se říká:

»Prijali sme zásadu štátoprávnej kontinuity republiky.«

Plyne z toho tudíž pro SNR, že Republika československá existuje právně a politicky, že existuje právně a politicky a je uznáván prezident republiky a že je uznávána vláda ČSR.

[227] Srovnáním všech verzí Benešových odpovědí – první, o níž se diskutovalo s delegací SNR 22. října, a dalších konceptů, uložených v sbírce Eduard Táborský, *Hoover Institution Archives* ve Stanfordu (*HIA*), jakož i verze uložené ve fondu Edvard Beneš v *Archivu Národního muzea*, lze s jistotou konstatovat, že níže publikované znění je strojopisný průpis čistopisu čvrté verze, vyhotoveného z předlohy, kterou vlastnoručně redigoval, doplňoval a opravoval E. Beneš. Předloha tohoto čistopisu je uložena v *HIA, Collection Eduard Táborský*, Box 8. Na tomto místě je uložena také druhá verze, která je obsahově totožná s textem, který se zde publikuje jako dok. č. 18, rozšířeným o doplněk učiněný na základě debaty 22. října. Třetí verze (rovněž v HIA) se velmi blíží verzi poslední, má stejný nadpis jako verze čvrtá a je opatřena podobnou preambulí; její první dvě strany, tři vložené strany a četné další kratší doplňky jsou psány Benešovým rukopisem (zeleným inkoustem). Uvádím tyto podrobnosti jednak kvůli tomu, že existence četných filiací textu může být matoucí, jednak proto, že mě zaujalo, kolik úsilí Beneš věnoval cizelování svého stanoviska. Jak velice mu záleželo na tom, aby přesvědčil delegaci SNR (a jejím prostřednictvím reprezentaci nového Slovenska) o správnosti svých náhledů, o tom podávají svědectví záznamy čtyř rozhovorů, které se tu nově prezentují. Znění dokumentu, jež je uloženo v souboru původních příloh k Ripkově zprávě (jako příl. č. 8), je další vyhotovení řečeného čistopisu; Benešův podpis je tu napsán na stroji s dovětkem »v.r.«. V záhlaví první strany je Benešovou rukou připsáno v levém rohu »Důvěrné«, v pravém »Dr. Ripka« a charakteristické iniciály »DrEB«. K textu Benešova sdělení je přiložen – jako součást příl. č. 4 – opis dopisu (připomínek) delegace SNR z 2. listopadu. (AÚSD. Sbírka Hubert Ripka.)

[228] Tato pasáž měla v předloze, kterou vlastnoručně opravoval Beneš, tuto podobu: »že jednak zásadních růzností v otázkách v ‚Usnesení' probíraných v podstatě nebylo«. (*HIA*, Collection Táborský, Box 8.) Ve vyhotovení, jež dostal Ripka, se tato pasáž neliší od průpisu čistopisu uloženého v písemnostech prezidentské kanceláře (který nám posloužil jako předloha), zní tedy takto: <že není jednak zásadních růzností,>.

V obou těchto bodech je shoda.

3. Dle usnesení SNR ze dne 29. září 1944 Slovenská národní rada je vrcholným orgánem domácího odboje slovenského. Vedení zahraničního odboje za hranicemi náleží naproti tomu prezidentu, vládě, Státní radě.

Po vyměnění názorů o této věci bych formuloval k tomuto bodu své poznámky takto:

a) Vláda a prezident mají býti uznáváni bez rezerv, nemá-li se jednak vytvořiti situace jako v Polsku nebo v Jugoslávii, jednak otřásti autoritou vlády, která mezinárodně reprezentuje stát a uzavřela jeho jménem řadu důležitých úmluv (např. se Sovětským svazem).

Naproti tomu doma v českých zemích a na Slovensku právem se dožadují od nás jasného prohlášení, že naše zahraniční vláda skončí svou funkci za hranicemi, že byla vytvořena za hranicemi za zvláštních poměrů a pro zvláštní zahraniční poměry, a že tudíž ve chvíli, kdy buď Německo padne, nebo ve chvíli, kdy bude na osvobozené půdě vlasti záhodno a možno utvořiti domácí vládu, vláda fungující dnes v Londýně podá okamžitě demisi.

Konstatuji, že takto se na situaci dívá i prezident i všichni členové vlády a že tento postup bude přesně zachován. Konstatuji rovněž – aby nevzniklo nedorozumění – že uznávání prezidenta a vlády zahraniční neznamená, že činitelé domácí už tím samým se vzdávají svých stanovisk nebo názorů v jednotlivých konkrétních otázkách politických, které teprve doma mají býti s konečnou platností řešeny.

b) Není dvou odbojů, je jen jedinv odboj. Z rozdělování odboje na domácí a zahraniční by vznikalo nebezpečí, že by vláda za hranicemi nebrala zodpovědnosti za to, co se dělá doma, a necítila by se ničím vázána; a stejně by tomu bylo i naopak. Z toho by vznikalo automaticky nebezpečí, že buď hned, ale hlavně později vzniknou spory. –

Ostatně v deklaraci SNR ze dne 1. září 1944 bylo jasně řečeno, že »náš domácí odboj tak, ako bol dosiaľ vedený v úplnej shode s československým zahraničným odbojom, chce i naďalej v jednote a spolupráci priviesť náš boj k víťazstvu«. Zdá se tudíž, že ani zde nebude v principu rozdílu v názoru na společný odboj.

c) Plně ovšem souhlasím s tím, aby bylo od londýnské vlády z domova žádáno pochopení, že se doma věci musí dělat dle okamžitých poměrů, často bez předběžné dohody s vládou za hranicemi a tak, jak to vidí většina našich činitelů domácích. Chápeme plně tuto nutnost dělby práce doma a za hranicemi a budeme dle toho postupovat. –

Z poznámek, které pp. delegáti mi dali ve svém přípise ze dne 2. listopadu 1944 k těmto bodům 1––3, plyne, že mezi našimi stanovisky skutečně rozporu není.

4. V čl. IV se říká, že ústava jako celek toho času nemůže býti podkladem vnitropolitické úpravy ČSR. Tato formule by měla zníti jinak, poněvadž není přesná a vyvolala by nedorozumění.

a) Bylo by krajně nebezpečné pro pořádek, právní řád a konečnou dohodu nás všech říkati – zejména pro dobu přechodnou – že ústava už neplatí, nebo že není podkladem právního řádu v republice. Důsledkem by prostě byl naprostý chaos. Mimo to je v ústavě největší část článků takových, že zůstanou i po válce nedotčeny.

b) Naproti tomu jsme zajedno v tom, že i doma i za hranicemi se ústava už měnila a měnit musila – jsme v revoluci – a že stará naše ústava v žádném případě tak, jak byla, zůstat nemůže a musí býti změněna.

c) Správná formule by tudíž měla zníti takto:

Ústava zůstává pro nás jako základ a vodítko v platnosti až do své právoplatné změny. Řada jejích článků byla však už v poslední době via facti změněna, bude ještě změněna dle další potřeby a následkem dosavadních událostí během příštích měsíců, a nebudeme se tudíž k jejich starému uplatňování vracet. Definitivně ústavně-právní uspořádání ČSR uskuteční ovšem teprve k tomu příslušní zástupcové lidu.

K tomuto mému vysvětlení byla učiněna další připomínka delegátů SNR v jejich přípise ze dne 2. listopadu. Z obou těchto vysvětlení plyne, že ani v této velmi podstatné otázce není rozporu.

5. »Usnesení« z 29. září 1944 se vyslovuje také o vládním delegátu pro osvobozené území, jehož ustanovení se prý příčí principu demokracie a úplně znehodnocuje domácí odboj. Toto stanovisko SNR se opíralo, když bylo formulováno, buď o nesprávné předpoklady, nebo o nepřesné informace. Dávám k tomu tudíž tento dodatečný výklad:

a) Instituce vládního delegáta pro osvobozené území byla vytvořena mezinárodní smlouvou s Ruskem. Delegát měl přebírati především z rukou Rudé armády naše osvobozené území, aby se před celým světem ukázalo, že území republiky náleží Československé republice, že je za takové v plné míře mezinárodně uznáváno a že je Sovětský svaz naší vládě, obsadí-li je Rudá armáda, předá v první možné chvíli. Bylo by třeba tudíž smlouvu tu změnit, kdyby měla býti přizpůsobována novým poměrům. Nebylo by to ani snadné, ani by to nebylo bez mezinárodních komplikací. Dohoda se Sovětským svazem byla učiněna už v květnu 1944, to jest dávno před událostmi ze září a října 1944 a před slovenským povstáním. Vzorem byla smlouva mezi Anglií a Amerikou na jedné a Belgií, Holandskem a Norskem na druhé straně. Také sovětské Rusko s tím plně souhlasilo, přejíc si dáti evropskému Západu doklad, že nechce naše území držet obsazeno. Jak bude prováděna správa osvobozeného území, je však otázka naše vnitřní, vedle této velmi důležité, ryze mezinárodní stránky věci. Ustanovení delegáta pro osvobozené území nemělo tudíž žádného úmyslu domácí odboj znehodnocovat, protože ani v květnu 1944, když smlouva byla podepsána, a ani později, když náš delegát ministr Němec z Londýna – na insistování Moskvy – odešel do Moskvy, aby podle smlouvy vládu zastupoval a dle smlouvy jednal, povstání na Slovensku nebylo.

b) Ale ani z hlediska vnitřního není a nebylo úmyslu ze strany vlády postupovat proti zásadám demokracie. O tom svědčí i to, že delegát vlády republiky ministr Němec měl instrukce hned provádět celou správu s národními výbory (tj. i s Ústředním národním výborem slovenským) a s místním obyvatelstvem a že vláda připravila pro celkový postup v době přechodné v celém státě návrh dekretů, které předvídají státní a zemskou a veřejnou správu vůbec velmi lidovou a demokratickou.

c) Delegát vládní pro osvobozené území byl určen – pro případ, že vláda nebude na území republiky ještě ustavena – také pro území české (např. východní Moravy nebo Ostravska) a zejména pro Podkarpatskou Rus. A bude nutno, aby na obou místech v každém případě – dokud vláda na území republiky nebude – aspoň na dobu přechodnou úřadoval.

d) Je však naproti tomu pravda, že věci se vyvinuly jinak, nežli bylo předvídáno, a že zejména došlo k slovenskému povstání, jímž se mnoho změnilo. Změny ty ukazují, že je v zájmu věci, aby správu Slovenska vedla SNR. Třeba dále očekávat, že Rudá armáda se přes Slovensko a Maďarsko přežene a že další slovenské území obsadí. Bude stejně v zájmu věci, aby přebírání tohoto slovenského území od Rudé armády se dělo jako dosud dle mezinárodní dohody se Sovětským svazem uzavřené do rukou vlády republiky (tj. přes ministra Němce jako člena vlády k tomu zvlášť pověřeného) a aby pak bylo dále dáno do správy SNR, neboť je nutno, aby území slovenské bylo spravováno jednotně. –

Mezitím došlo už dne 16. října k dohodě mezi ministrem Němcem jako vládním delegátem a SNR o vzájemné spolupráci, kterou vláda na návrh ministra Němce schválila. Je jí řešena také otázka o jednotném vedení správy Slovenska. V tom smyslu bude pak třeba změnit nebo interpretovat dekret o vládním delegátu pro osvobozené území. V každém případě je mezi námi i v této otázce dohoda.

6. V usnesení ze dne 29. září se říká:

Pokládáme za samozřejmou a bezpodmínečně potřebnou co nejužší spolupráci představitelů domácího a zahraničního odboje (čl. V). – Plně souhlasím.

Chápu tuto spolupráci v duchu zde ve všech výše uvedených bodech vyznačeném, jakož i v duchu vysvětlení pp. delegátů, obsažených v jejich přípise ze dne 2. listopadu 1944. Zároveň předpokládám a souhlasím, že tento zde vyznačený přechodný poměr mezi vládou a SNR má býti loajálně dodržován tak dlouho, dokud bude nezbytně nutno zachovávat dnešní stav věcí, s cílem připravovat další vývoj tak, aby Slovensko přecházelo krok za krokem jako jedna ze čtyř zemí republiky do celé jednotné struktury státu a aby se co nejrychleji připravil stav, v němž by na jedné straně plně fungovala samospráva Slovenska, jak si ji všichni přejeme míti vybudovánu, a na druhé straně vláda republiky s celou ostatní státní strukturou. To vše je zatím rezervováno dalším událostem, od nichž zejména závisí utvoření první domácí vlády republiky, která tuto přechodnost věcí bude míti za úkol plně rozřešit.

V Londýně dne 5. listopadu 1944 Dr. Edvard Beneš[229]

II

Při vzájemné diskusi s delegáty SNR jsme se dotkli otázek příští politické struktury Republiky československé a otázky etnické jednoty československé. Konstatovali jsme, že otázka politické struktury státu bude řešena teprve doma, a to právoplatnými a příslušnými k tomu činiteli. Prohlásil jsem však, že je přirozeno a nutno, abych i v těchto věcech měl své názory jasné, že jsem si je několikrát již po bedlivých úvahách

[229] Podepsáno vlastnoručně.

formuloval, že jsou to však má stanoviska osobní. Ježto jsou to moje hlediska osobní, nikoho k žádným dalším důsledkům nezavazují. Dávaje je pro členy delegace na papír, formuloval jsem je takto:

Politická struktura republiky Československé, jak já si ji představuji.

I. Centrální sněm, prezident republiky, vláda republiky. Tři hlavní centrální instituce s kompetencí, která bude nově upravena.

II. Republika bude složena ze čtyř zemí: Čechy, Morava, Slovensko, Podkarpatská Ukrajina.

a) Každá země bude míti: 1. zemský sněm – 2. zemskou exekutivu.

b) Každá země bude rozdělena na okresy s okresním zastupitelstvem a s okresní exekutivou,

c) a na obce s obecním zastupitelstvem a s obecní exekutivou.

III. V nové úpravě správy státu bude podstatné to, že bude všeobecná decentralizace seshora dolů:

a) Z ústředního parlamentu provede se decentralizace zákonodárné pravomoci do zemských sněmů, dále do okresních a pak i obecních zastupitelstev.

b) Z dosavadní pravomoci vlády bude v revidované ústavě převedena nová část kompetence nejprve do zemských exekutiv a ze zemských exekutiv do exekutiv okresních a obecních.

IV. Já sám si představuji, že tato budoucí úprava zemských sněmů a zemských exekutiv se uskuteční tak, že se navzájem nejprve dohodneme, jaký bude třeba dáti stupeň zákonodárné a exekutivní kompetence zemské správě Slovenska, a dle toho pak upravíme kompetenci zemských správ ostatních zemí (Čech, Moravy a Podkarpatské Ukrajiny).

Dokud právoplatně zvolený celostátní sněm nerozhodne, jak bude řešena otázka německé a maďarské menšiny – pokud by v republice zůstaly) bude správa německých a maďarských krajů vedena vládními komisemi a delegáty.

V. Náš systém státní správy by tudíž, po mém soudu, nebyl to, čemu se běžně říká dualism nebo federalism.

III

Moje osobní stanovisko k problému jednotného národa.

1. Nikdy jsem nikomu netajil a netajím ani dnes, že já jsem vždy hájil a hájím stanovisko jednotného národa československého. Je to mé stanovisko vědecké, sociologické. Češi a Slováci jsou mi dvě rovnocenné, rovnoprávné a stejně plně vyspělé části jednoho a téhož národa. Jeden mluví češtinou, druhý slovenštinou, oba jazyky jsou rovnoprávné a rovnocenné a musí být stejně a rovně respektovány. Některé národní znaky a vlastnosti jsou nám totožné, jiné poněkud odchylné. Ale obě tyto části národa vždycky měly a mají tolik kulturních a ideových hodnot společných, že není druhého národa anebo není druhých dvou národů, kteří by měli situaci obdobnou. Po mém soudu tyto dvě části k sobě patří v celém svém politickém, hospodářském a kulturním životě a mají se navzájem v plné rovnoprávnosti a rovnocennosti doplňovat a respektovat. Jestliže je správno a nutno si uvědomovati, jaké jsou mezi námi různosti (např. jazyk), pak je správno a nutno stejným právem a stejnou mírou si uvědomovat, co nám oběma bylo a je společného. Já to objektivně činím. Já prostě jedním slovem cítím a žiji československy, vidím v tom další a vyšší stupeň kulturního našeho vývoje a přijímám tento vyšší stupeň vývoje pro sebe jako hotový.

2. Pokládal bych však za nepřípustné toto stanovisko komukoli vnucovat. Jestli na Slovensku je veliká část nebo většina obyvatelstva, která se cítí výlučně Slováky, jestli tato většina nazývá toto obyvatelstvo slovenským národem, je prostě nutno tento fakt konstatovat a respektovat; nemá smyslu vésti spor o nějakou terminologii národa slovenského a československého. Respektuji prostě fakta a žádám, abv v těchto věcech bvla v republice plná tolerance. Já tuto toleranci bezpodmínečně zachovávám a budu ji respektovat i nadále.

Odmítám zejména, že bv se snad mělo nařizovat, vnucovat nebo zákonně předpisovat, že existuje národ československý. Usnést, odhlasovat nebo nařídit, že je buď národ český a národ slovenský, nebo národ československý, je prostě absurdní. Hájím stanovisko naprosté loajální a poctivé tolerance a vzájemného respektu: u nás má býti plně a poctivě respektován Slovák (jako národ), Čech (jako národ), Čechoslovák (jako národ). Nemá býti sporů, netolerance a rekriminací.

3. Stejně jsem vždv odmítal a odmítám dívat se na poměr Čechů a Slováků jako na jednoho národně hotového a druhého národně nehotového, jednoho, který je vyšší a silnější (i početně), a proto by měl snad míti právo druhého kulturně pohltit a politicky ovládat, nebo – jak se prostě říká – čechizovat. Opakuji: obě tyto národní kolektivity jsou mi mezi sebou rovné, rovnoprávné a rovnocenné a mají, po mém soudu, vytvářet

v plném vzájemném respektu vyšší politickou, hospodářskou a kulturní jednotku, volně, svobodně a bez uměle utvořeného a násilného tlaku.

Opakuji, že není dvou národních kolektivit, které by si byly ve všech směrech tak blízky [sic!] jako Češi a Slováci. Proto spor o to, zdali jsme jeden či dva národy, není sporem, zdali někdo »uznává« Slováky a Čechy jako zvláštní národy, nýbrž vychází prostě z daných, existujících faktů a nedá se odstranit nějakým »uznáním«. Dá se eliminovat z politického života státu jen konstatováním daných faktů, respektováním rovnocennosti a rovnoprávnosti obou a svobodným, nevynucovaným, spontánním vytvářením vyšší kolektivní jednoty jako vyššího stupně národního vývoje jich obou.

4. Bude-li přijato stanovisko tolerance a zásada ta se stane všeobecným majetkem naší politické a kulturní veřejnosti, bude to už pro budoucnost navždycky zásadním, důsledným a plným uznáním a prováděním rovnocennosti, rovnoprávnosti a vzájemného respektu pojmu: česky, slovensky, československy.

V Anglii se říká: English nation, Scottish nation, Welsh nation, ale se stejnou oprávněností a plnou tolerancí: *British nation*. Je to prostě výraz vyššího stupně vývoje. Proč bychom si také my neměli osvojit stejnou toleranci? Proč bychom i my neměli tento vyšší stupeň společenského vývoje pochopit a uznat a dovést se mu přizpůsobit?

A proč tudíž dělat všecky tyto věci vůbec spornými?

V Londýně dne 5. listopadu 1944 Dr. E. B.

ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 484/3. Strojopis, průpis. 19 s.

27

1944, 6. listopadu, Londýn. – Záznam o rozhovoru delegace SNR s prezidentem Edvardem Benešem.

Záznam

o III. návštěvě delegace Slovenské národní rady v Aston Abbotts dne 6. listopadu 1944

Na den 6. listopadu 1944 pozval pan prezident delegaci Slovenské národní rady opět na oběd do Aston Abbotts (přítomen též p. vyslanec J. Smutný). Setkání se protáhlo od 12.45 hod. do 18.00 hod.

Pan prezident delegaci sdělil, že obdržel jejich vyjádření ze dne 2. listopadu 1944 a poděkoval jim za ně; je i z tohoto dokumentu stejně jako z celého jednání jasno, že ve většině projednávaných otázek je shoda. Proto rád přistoupil k napsání definitivní redakce svého »Sdělení« jako odpovědi na »Usnesení SNR ze dne 29. září 1944«. V této své definitivní odpovědi přihlížel k vyjádření pp. delegátů ze dne 2. listopadu, a v důsledku toho mohl některé pasáže upravit a něco dodati, ale vcelku text jeho »Sdělení« je totožný s prvým předběžným textem, který mají již v rukách. Podotýká, že považuje všechny tři dokumenty za jeden celek, a to:

Usnesení SNR ze dne 29. září, Vyjádření delegátů SNR ze dne 2. listopadu a Sdělení prezidenta republiky dr. E. Beneše ze dne 5. 11., a táže se delegátů, je-li tomu tak. Všichni jsou s tím plně srozuměni.

Po tomto úvodu četl vyslanec Smutný definitivní text »Sdělení« tak, aby mohl pan prezident k tomu dodat event. vyjasnění a delegáti položiti otázky.[230]

Po přečtení bodu 1. 2 poznamenal pan prezident, že proti původnímu znění dodal, že »v obou těchto bodech je shoda«. Delegáti souhlasí.

[230] Z dochovaných písemností je zřejmé, že Smutný četl z exempláře, který se zde publikuje jako dok. č. 26. Na strojopisné kopii orginálu, který byl asi předán delegaci, jsou Smutného rukopisné poznámky, které korespondují se záznamem rozhovoru. Všechny Benešovy poznámky o doplňcích a změnách předchozího znění se vztahují právě k oné definitivní verzi, do které už byly všechny tyto opravy a dodatky zahrnuty.

Dále pan prezident poznamenává, že za účelem jasnosti dodal poslední odstavec na straně 4. Rovněž nově dodal prvý odstavec na straně 6.

Při čtení formule o uznávání ústavy v odst. 4c. připojil další ústní sdělení poslanec Ursíny: »Slovenská národní rada neodmítá ústavu jako celek a její usnesení z 29. 9. také nemělo míti tento význam.«

Delegáti považovali dále za nutné dodati ústní vysvětlení k textu »Sdělení« o vládním delegátu a speciálně k 1. odstavci na straně 8, kde se praví, že »stanovisko SNR se opíralo buď o nesprávné předpoklady nebo o nepřesné informace«. Delegáti poznamenávají, že měli naopak informace přesné, neboť se opírali o telegram, který dostali z Londýna 24. září, a o oficiální prohlášení v londýnském rozhlase. Dnes je jim celá věc jasná, ale přiznávají, že v Banské Bystrici byli velmi pobouřeni tím, že londýnská vláda je chce dáti pod nějakou kuratelu.

Nově vytvořená situace na Slovensku vyžaduje nové formulace poměru vládního delegáta ke SNR tak, jak o tom už došlo k dohodě mezi Slovenskou národní radou a ministrem Němcem v Banské Bystrici dne 16. října. Prezident vysvětluje delegaci, že ve vládě není jednotného názoru, zda vzhledem k tomu bude třeba nového dekretu prezidenta republiky, nebo zda se vystačí s vládním prohlášením interpretujícím dekret. To je však otázka povahy formální, ne věcné.

K prvému odstavci bodu 6 na straně 11 dodává pan prezident, že zahraniční i domácí odboj tvoří jediný celek a z toho zorného úhlu je třeba se dívati na společnou naši práci »vás doma a nás zde«.

Delší debatu vyvolala poznámka poslance Ursínyho k poslednímu odstavci bodu 6 na straně 12. Poslanec Ursíny praví, že dle jejich názoru na Slovensku definitivní úpravu poměru mezi vládou a Slovenskou národní radou provedou legitimní zástupci lidu, kdežto pan prezident klade důraz na to, že už v přechodné době má to býti vláda, která má přistoupit k úpravě kompetence Slovenské národní rady.

Pan prezident přiznává, že je v tomto bodu diskrepance mezi názorem jeho a názorem SNR, tento bod zůstává nevyjasněný, netřeba to skrývat, naopak třeba, aby i v tom bylo jasno.

Prezidentova představa je tato: Volby nebude možno provést dříve nežli za 3–6 měsíců, a tudíž také do té doby nebude lze myslet na změnu ústavy. Ale státní zřízení musí fungovat. Proto prezident musí zůstat ve své funkci až do volby prezidenta prozatímním Národním shromážděním, neboť kdo by jinak jmenoval vládu? Nechce zatajovat, že i v tomto přechodném období nechce vládnout bez kontroly veřejnosti, a proto nevylučuje, že budeme potřebovat třeba nějakou novou Státní radu, dokud nebude osvobozeno celé území republiky. Je možné, že mezi ukončením nynějšího stavu a zvolením prozatímního Národního shromáždění bude nutno zavést nové provizorní přechodné údobí. Ale to musí všechno dělat vláda, ne ovšem nynější vláda, nýbrž první vláda domácí, v níž budou zástupci Slovenské národní rady. Už v tomto provizorním přechodném údobí bude třeba upravit kompetenci zemské správy, to jest oddělit to, co bude dále dělat na Slovensku Slovenská národní rada, a podle toho pak co se bude dělat v druhých zemích, a to, co přijde do kompetence ústřední vlády.

Pan prezident upozornil delegáty, že ani oni nevystačí nadlouho na Slovensku s nevolenou Národní radou; bude třeba provést volby do obecních, okresních i zemských národních výborů, z nichž pak vzejde prozatímní Národní shromáždění. Provésti brzo řádné volby nebude možno; poněvadž prezident odmítá zůstat bez kontroly lidu, bude třeba, až dojde k osvobození celé republiky, provést volby národních výborů a z nich prozatímní Národní shromáždění. Proto v přechodné době bude prezident, centrální vláda s ústřední pravomocí a na Slovensku Slovenská národní rada se zemskou pravomocí plus národní výbory okresní a obecní.

Jest docela možné, že bude třeba udělat domácí vládu ještě dříve, nežli budou osvobozeny české země; tedy je třeba dohodnout se o těchto věcech.

Poslanec Ursíny přivedl na přetřes některé praktické ukázky, kde bude obtížno najíti vhodné formule pro vytyčení pravomoci ústřední vlády a zemské správy Slovenské národní rady. Např. jak likvidovat jednotlivá poverenictva SNR? Co bude SNR? Ale prezident musí zůstat jako pevný bod.

Prezident přiznal, že to jistě nebude lehké, ale jednou budeme muset přikročit k řešení všech těchto věcí. Právě proto je názoru, že ani on, ani vláda nemá jíti na Slovensko příliš brzo, neboť až tam vláda bude, tak bude těžké vyhnout se třenicím. Ale nesmí se zase kvůli tomu čekat s přenesením sídla prezidenta i vlády na osvobozené území příliš dlouho, protože by z toho mohly býti vyvozovány nesprávné závěry. O tom budou muset rozhodnout všichni povolaní činitelé v plné shodě.

Rozhovor o těchto otázkách prezident rezumoval takto:

1. Jsme zajedno, že Londýn i Slovenská národní rada se dohodnou předem o tom, kdy bude záhodno zřídit domácí vládu;

2. kdyby se měl prezident odebrati na Slovensko, znamená to, že by se musela vytvořit nová vláda.

3. Ohledně vlády pan prezident důrazně připomněl delegátům (»vezměte na vědomí a zaznamenejte si to«), že nemá žádných závazků k nikomu ani ve věcech resortů, ani ohledně předsedy vlády, ani ohledně jednotlivých osob. Žádných závazků také nepřijme a vrátí se domů svobodný a bude řešit věci jen podle poměrů doma.

Je jasné, že ministerský předseda Šrámek doma předsedou vlády nemůže být; ale Šrámek je uznaným představitelem českých katolíků a je pravděpodobné, že jako takový ministrem bude.

Prezident má také za to, že by nějakou dobu v domácí vládě měl zůstat nynější zahraniční ministr, aby tím [byla] zdůrazněna jednota a kontinuita zahraniční politiky, ale ani to neznamená, že by měl prezident už závazky, nýbrž je to jen jeho názor.

4. Dalším předpokladem pro návrat prezidentův na Slovensko jest, že mezi vládou a mezi Slovenskou národní radou bude precizován vzájemný poměr, a to v tom vědomí, že definitivně poměr ten se vykrystalizuje během práce, neboť plně se předem teoreticky vymezit nedá. Jde zkrátka o vyřešení stupně slovenské samosprávy.

Pan prezident doporučil delegaci, aby o těchto věcech informovala Slovenskou národní radu, nechť celá otázka struktury se nejdříve prodebatuje ve skupinách, nechť se dohodnou na principech, a mezi vládou a SNR jako celkem pak nechť dojde k zásadní dohodě o kompetenci dříve, nežli by se sídlo vlády přeneslo na Slovensko.

Ale to jsou naše problémy vnitřní, nikdo mimo nás nesmí do toho mluvit. Podle toho pak vzájemně se dohodne prezident a zástupcové domácí, kdy a jak by se státní zřízení přeneslo na osvobozené území.

K II. části svého »Sdělení« pan prezident znovu upozornil delegaci na to, že to už není oficiální stanovisko jako v části I, nýbrž zde formuluje své osobní názory a stanoviska. Delegáti vzali to na vědomí a berou to s sebou jako podklad k dalším úvahám a poradám na Slovensku.

ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 484/4. Strojopis, průpis. 7 s.

28

1944, 8. listopadu, Londýn. – Záznam o rozhovoru delegace SNR s prezidentem Edvardem Benešem.

Čtvrtá a poslední návštěva delegace SNR v Aston Abbotts dne 8. listopadu se protáhla od 11 hodin do 18 hodin. (Kromě delegace přítomen vysl. Smutný.)

Při této návštěvě byly prodebatovány I. specielní otázky podle seznamu připraveného p. prezidentem a II. otázky přednesené delegací.

I. P. prezidentův seznam obsahoval těchto devět bodů k diskusi:[231]

1. Dekrety – všeobecně – retribuční – mluviti se Stránským. Měna – fin. – Feierabend.

2. Maďaři – Německo – Slovensko a menšiny.

3. Vláda – kdy a jak? Změna poměrů, prezident, vláda, zemské samosprávy – jak připravit. – Naše plány.

4. Kdy já domů?
Nová vláda domácí – jak já ji vidím.
a) Ne Šr[ámek]
b) Nemá závazků

[231] Následujících osm (nikoli devět) bodů k projednání je uvedeno na číslovaném druhém listu záznamu. Zatímco strana první a pak všechny další od strany třetí jsou psány rukopisem Smutného, strana 2 je napsána na stroji a nadepsána »Delegace SNR«; nadpis byl dodatečně přeškrtnut. Zřejmě to byly původní Benešovy poznámky k otázkám, o nichž měl v úmyslu s delegací hovořit. Smutný je pak zařadil do konceptu záznamu, jehož čistopis už asi nebyl vyhotoven.

c) Presid.- volba – Já nemám závazků, nemá závazků nikdo ke mně.
d) Nár[odní] fronta – jinak?

5. Nová hymna – jednotná, státní

6. Mapa rezistence – Č–M.
Být připraveni
a) Nepočítat bez zemí česk[ých]
b) Bude to tam divoké
c) Také je bude třeba klid [sic!]

7. Zdejší spory – dotazy

8. Pravděpodobný vývoj – vojenský – politický

Rozhovor[232] nebyl koncentrován, nýbrž přenášel se postupně na témata dosti od sebe odlehlá.

Prez[ident] započal rozhovor výkladem o organizaci vojenského odboje v českých zemích. Zavedl přítomné před mapu, na níž Moravec namaloval rozsah organizací, sídla vysílaček a prezident názorně vyložil, jak jsou prováděny přípravy k odboji v Čechách a na Moravě, jakou sílu představují organizace už zapojené atd. Účel tohoto výkladu byl ukázati delegaci, že Češi nejsou nečinní, naopak, že je u nich organizace už velmi pokročilá, protože delegace měla tendenci zde poukazovat na to, že v Čechách se nic neděje, že nebyli ve spojení se žádným podzemním hnutím v protektorátě a že se jim také odsud nedostalo žádné pomoci.

Chtěli tím také zdůrazňovat, že slovenské povstání bylo věcí výhradně slovenskou, a trochu chtěli také ukázat, že tentokráte nebudou to Češi, kteří budou pomáhat Slovákům k osvobození, nýbrž že Slováci »pomohou bratrům Čechům«. Jistě to dobře bylo míněno – i když v tom bylo trochu přehánění a trochu pejchy [sic!] – ale prezident chtěl jim ukázat, jaká je skutečnost.

Neměl jsem dojem, že by delegace bývala příliš přesvědčena o síle organizací v protektorátě, ale starostlivě zdůrazňovala – hlavně Laco – jen ať nic nedělají ukvapeně, příliš brzo, bez příprav a hlavně bez předběžného zajištění pomoci spojenců. »My na Slovensku na to doplatili. Zařiďte si nejdříve skladiště zbraní na Slovensku, odkud už bude lehko dostat je do protektorátu, kdyby to mělo jít z Ruska nebo ze Západu, budou v Čechách vystaveni stejným obtížím jako my na Slovensku, když několik nocí po sobě sovětská letadla nemohla přijeti pro špatné počasí.«

Prezident ve svém výkladu je ujistil, že si nezatajujeme obtíže, na něž narazí povstání v č[eských] zemích. (Ursíny totiž upozorňoval na veliké množství německých posádek v protektorátu.) Ale bez obětí to nejde, toho jsou si naši lidé sami vědomi, a jsou to právě oni, kdož nejvíce žádají o zbraně a nejradši by už začli. My je dokonce musíme zdržovat.

V českých zemích už také začínají působit sovětští parašutisté a partyzáni; upozorňovali jsme je, že u nás jsou jiné podmínky pro partyzány nežli na Bílé Rusi, ale zdá se, že Rusové mají pro partyzány jen jednu metodu. Musíme se s tím smířit, jen se obáváme, aby neuspíšili svými akcemi německé vystoupení proti našim lidem tak, jako se to stalo na Slovensku.

Víme také, že povstání v protektorátě bude velmi krvavé, velmi divoké, ale nelze se bez toho obejít.

Rozhovor přešel z toho na okolnosti provázející zabití Heydrichovo; Ursíny výslovně učinil dotaz na prezidenta, zda byli vrazi posláni z Londýna, jak se to doma traduje. Prezident řekl, že ne; nikdo odsud nebyl domů posílán s určením spáchat atentát na Heydricha nebo na někoho jiného. Lidé byli posíláni za účely zpravodajskými a sabotážními tak, jak to bylo nutné a jak to od nás Spojenci vyžadovali. Ale ne kvůli atentátům. Je možné, že někdo z těchto poslaných vojáků se atentátu zúčastnil, nevíme to však přesně, jen ze zpráv rozhlasu, ale to už byla věc domluvená asi doma, ne odsud.[233]

»Kolega Ursíny praví, že oběti byly přehnané a neúměrné; to je pravda, ale nelze přitom zapomenout na to, že zde bylo nám stále vytýkáno, že v Československu se nic neděje, že se tam lidé smiřují se

[232] Zde (na straně 3) začíná souvislý, rukou psaný záznam, ukončený na straně 16.

[233] Na tomto místě je vhodné připomenout jednu pasáž z Novomeského vzpomínky z roku 1963: »Nerád sa vyslovoval [Beneš] o veciach, v ktorých sa necítil bezpečne krytý. Rozvinul som pred ním svoj osobný názor, že atentát na Heydricha považujem za nešťastné podujatie, ktoré si vyžiadalo desivé množstvo pasívnych obetí, a výsledok?... Ani tie najhorúcejšie svetové sympatie nevyvážia tú bezúčelnú krvavú hrôzu, ktorá nastala po Heydrichovej smrti. ‚O celej akcii som vôbec nevedel,' odpovedal.« (G. Husák: *Svedectvo*..., c.d., s. 452).

stavem věcí, Slovensko dokonce bojuje s Němci proti Rusům, čeští dělníci pracují pro německý válečný průmysl. Vytýkalo se nám to nejvíc z Ruska, Rusové pořád by byli chtěli, aby se ‚něco' dělo, ale Angličané také. To Poláci zde se pořád chlubí, co dělá jejich podzemní organizace, pořád si něco dávají o tom do novin.

My jsme reální, nic nechtěli jsme vymýšlet a každému jsme vysvětlovali, jaké jsou poměry u nás, proč naši lidé se nechtějí vyčerpávat v drobnostech a plati za ně životy, nýbrž že se připravují na rozhodné chvíle, aby mohli teprve pak s plnou silou Němce udeřit. Ale těžko bylo si zapírat, že nám relativní klid u nás propagačně škodil.

Tedy nesmí se říkat, že oběti přinesené za Heydricha byly marné a zbytečné. Ani marné, ani zbytečné: atentát na Heydricha byl první – a dosud jediný – atentát spáchaný na špičku německé nacistické hierarchie a šlo to celým světem. Rázem se dostalo české podzemní hnutí do popředí, bylo vidět, že se u nás musí počítat s tím, že lidé dovedou udělat velké věci. Tedy oběti marné nebyly.

Ale já jsem pro to – skončil dr. Beneš –, abychom se vyvarovali každé zbytečné oběti, ne však za cenu, že by se nám mohlo vytknout, že nechceme za osvobození přinést oběti.«

Rozhovor přešel opět na slovenské věci. Delegáti se zmínili o tom, že exponent zdejší služby zpravodajské »Zdena« (kap...) [sic!][234] se příliš míchal do jejich věcí a že jeho raporty posílané do Londýna nebyly objektivní. Jejich nedůvěra byla prý zesílena, když v Londýně nenašli depeše, které mu dávala SNR k odeslání, jiné byly posílány pozdě nebo »Zdenou« měněny. Londýn prý dával přílišnou váhu memorandu, jež Čatloš posílal do Moskvy; ale SNR prý o tom věděla a hned sem podala zprávu, že memorandum je hloupé, že je to čistě osobní věc Čatlošova a SNR ho úplně odmítá. Ale dovolili Čatlošovi, aby memorandum poslal, protože ho chtěli do »toho« dostat, a pak on jim pomáhal tím, že dával k dispozici letadlo pro cestu do Ruska.

Prezident netajil v této části svého výkladu svůj názor na slovenské quislingy; aniž delegace sama by musela zaujímat stanovisko, prezident jim vyložil, že v jeho koncepci není místa pro nikoho, kdo zrázel [sic!] republiku a kdo jako spojenec aktivně vedl válku proti slovanskému Rusku. Tato část rozhovoru byla míněna k opravě některých názorů, které delegace v Londýně projevovala a podle nichž vypadala velmi shovívavě k valné části slovenských quislingů. Vždyť Laco N[ovomeský] mně sám řekl, že to byl Šaňo Mach, který ho upozornil – už v době povstání – aby opustil Bratislavu, že by byl zatčen. Podle něho vlastně největším zloduchem by byl – vedle Tuky – jen G[235]

Jednotlivé body prezidentova »papíru«.

1. Dekrety – všeobecně – (retribuční – mluviti se Stránským, měna – fin[ance] – Feierabend).

»Dekrety jsou připravovány pro celou republiku; jsme si zde velmi dobře vědomi, že nemůžeme v mnohých vystihnouti mínění vás doma, ale to nevadí, abychom dekrety nepřipravovali. Já nepodepíši žádný z dekretů, který by nebyl absolutně nezbytný při přechodném přejímání správy; ale i každý takový dekret bude opatřen klauzulí, že domácím lidem bude dáno právo, ihned jakmile jejich představitelé budou moci zaujmouti stanovisko, aby se o každém dekretu vyslovili a žádali úpravy, změny a dodatky.

To platí stejně i o dekretu retribučním; proto není třeba se obávat, že by odsud z Londýna byl připraven zákon, podle něhož by lidé byli zavíráni a popravováni, a nebyl vzat zřetel na stanovisko našich doma.« Prezident žádal delegaci, aby i ona tento dekret probrala s min[istrem] Stránským, vzala si text s sebou, doma nechť ho prodiskutují a řeknou nám své poznámky.

»Mnoho otázek měnových musíme řešit už zde, nelze čekat. Ale také vláda bude dělat jen to nejnezbytnější. Mluvte i o těch věcech s ministrem financí.«

2. Maďaři – Němci – Slovensko a menšiny.

Prezident udělal výklad o svém názoru na menšiny. Zásadou je – zbavit se menšin, pokud vůbec bude možno. To platí v prvé řadě o Němcích, ale také o Maďarích. Republika musí být uznána v předmnichovských hranicích a teprve pak by byl ochoten jednati o hraničních korekturách ve formě výměny. Transfer

[234] Pod krycím jménem Zdena vystupoval kapitán Jaroslav Krátký, který podle pokynů československého ministerstva národní obrany v Londýně působil od března 1944 ilegálně na Slovensku jako styčný a zpravodajský důstojník s úkolem vybudovat a udržovat radiové spojení s Londýnem. Podrobné a přesné líčení osudů a činnosti Krátkého viz Josef Jablonický: *Z ilegality do povstania* (Kapitoly z občianskeho odboja). Bratislava 1968, s. 259–283. Řada Krátkého depeší byla publikována v plném znění v edici SNP–Dokumenty 1965.

[235] Věta není dokončena, není jasné, co je míněno oním »G«, snad je to iniciála jména.

Němců provedeme, to už je všemi velmocemi schváleno. Prezident počítá, že u nás zůstane asi 800 000 až 1 milion Němců.

Tito zůstanou v pohraničí, ale naprosto nepřiznáme už nikomu menšinových práv. Menšiny budou mít stejná práva jako všichni obyvatelé republiky, ale nebudou už mít německých vysokých škol atd.

Delegace položila otázku maďarské menšiny. Prezident jim odpověděl, že počítá s transferem i maďarské menšiny, event. s výměnou obyvatelstva. Ohledně toho, jestli by i na slovenské hranici se měly provést korektury hranic a výměna území, to je věcí v první řadě Slováků samých, aby tuto otázku ze všech stran uvážili.

3. Vláda – kdy a jak? Změna poměrů, prezident, vláda, zemské samosprávy – jak připravit. – Naše plány.

»Při postupném osvobozování území položí se možná brzo otázka, kdy prezident a vláda mají tam přenésti sídlo. To bude otázka, kterou třeba dobře uvážit. Nechtěl bych, abychom šli na Slovensko příliš brzo, nežli vy si sami tam nedáte [sic!] věci do pořádku. Ale na druhé straně nesmíme také s návratem otálet, protože by to bylo doma i za hranicemi různě vykládáno.«

Delegace upozornila, že SNR musela vybudovat různé resorty k obstarávání ústřední správy, vydávat zákony atd. Tohle srovnat s vykonáváním moci ústřední vládou bude věc jistě hodně obtížná a delikátní.

Prez[ident] souhlasil, nicméně bude nutno jednou to upravit. Nechce, aby se cokoli dělalo násilně. Ale i S[lovenské] N[arodní] radě se dostane poprávu jejího místa a působení, jakmile volbami do nár[odních] výborů bude postavena celá správa na ty správné koleje. Budou nejdříve zvoleny obecní a městské nár[odní] výbory, pak okresní a potom zemská samospráva. Ta splyne s Nár[odní] radou a převezme její kompetenci, vlastně to bude S[lovenská] N[árodní] rada, která volbami bude jistě z největší části jako zemský nár[odní] výbor potvrzena.

4. Kdy já domů? Nová vláda domácí – jak já ji vidím.

a) Ne Šr[ámek]
b) nemá závazků –
c) presid. volba.
Já nemám závazků, nemá závazků nikdo ke mně.
d) nár[odní] fronta – jinak?

Všechny zásadní otázky uvedené v tomto bodu byly při různých příležitostech diskutovány už v předcházejících rozhovorech. Návrat prezidentův domů byl předmětem výkladu při předcházejícím bodě; prezident nemůže se vrátit domů bez vlády, to je příkaz ústavy, musí býti tam, kde je vláda. »Ale to neznamená, že dnešní londýnská vláda má vládnout i doma; naopak, je dojednáno, že Šrámek podá demisi, jakmile ho o to požádám, mám to od něho také písemně.«

V nové vládě musí býti lidé z domova; prezident nevylučuje, že v ní může zůstat i některý člen dnešní vlády, např. kvůli kontinuitě zahr[aniční] politiky Jan Masaryk. Je docela pravděpodobné, že v ní může být i Šrámek jako vůdce českých katolíků. Ale nebude v žádném případě min[isterským] předsedou.[236] V této věci prezident zdůrazňuje, že k nikomu – ani k zahr[aničnímu] ministrovi – nemá žádných závazků, žádných závazků nepřijme, stejně také jako nikdo nemá závazků k němu.

Prezident se chce vrátit domů jako svobodný člověk v každém směru, neboť jenom tak bude moci se rozhodovat podle poměrů, které doma najde.

Svůj mandát považuje za vypršený, ale musí zůstat ve funkci, aby zde byl po osvobození území někdo, komu vláda podá demisi a kdo bude oprávněn jmenovat vládu novou. Pak chce složit účty Nár[odnímu] shromáždění, a to provede svobodně volbu prezidentskou.

Prezident považuje za krajně naléhavé, abychom v prvé chvíli vládli pomocí celonárodní fronty, čili abychom zachovali doma národní frontu, kterou máme zde; to značí vládu všech odstínů od komunistů do agrárníků, s vyloučením krajní pravice a přirozeně všech kolaborantů. Jak budou upraveny stranické poměry, dosud neví; musíme však je zjednodušit, sám by byl nejradši, kdyby existovaly jen dvě strany, připouští však tři.

[236] Připomínám větu ze záznamu o rozhovoru s delegací 6. listopadu: »Je jasné, že ministerský předseda Šrámek doma předsedou vlády nemůže být.« (Dok. č. 27.)

5. Nová hymna – jednotná, státní

Zde nadhozené téma je sice podružné, ale má-li republika vypadati jednotně, měla by i formou nové státní hymny to manifestovat. Musíme po každé stránce dodělati po této válce svou státní výstavbu.

Jen namátkou zde přišlo na přetřes i nové event. pojmenování republiky, případně i přenesení sídla hlavního města.

6. Viz zpočátku[237]

7. Zdeiší spory – dotazy

Prezident sám upozorňuje delegaci, že jsme se neobešli v zahraničí bez sporů. Nebylo vlastně dobré, poctivé opozice, nýbrž jen akce jednotlivců prýštící z různých motivů. O tom delegace hodně slyšela a doznává, že se na ni obracejí telefonicky i písemně nejrůznější lidé s nejrůznějšími výklady, takže jsou prý na konci svého pobytu více dezorientováni, pokud mluví s lidmi mimo prezidenta, nežli když sem přišli. Ale vidí, že je to všechno hlavně osobní, i když se jistě i zde chyby dělaly.

Ursíny praví, že mluvil s Osuským a že musí doznat, že dospěl k názoru, že vůči Osuskému nebylo vždy správně postupováno. Odsuzuje brožury, které napsal, to už na Slovensku, když se dozvěděl o jejich obsahu, dospěl k přesvědčení, že je to hrubá chyba. Ale jak zde zjistil, tak např. ve Státní radě šli proti Osuskému nesprávně.

Prezident udělal ohledně Osuského velmi vehementní výklad. To, co udělal Osuský od r. 1938, to je nekvalifikovatelné a pro dr. Beneše je Osuský navždy odbytý. Upozorňuje delegaci, že nejde, nikdy nešlo a nikdy nepůjde o spor Beneš – Osuský. Neuznává žádného osobního sporu s ním a nikdy s ním mít sporů nebude. Ale to, co Osuský proti němu podnikal, jak se choval k našemu odboji, k vládě, to hraničilo s trestním zákonem. Dr. Beneš si z toho vyvodil závěr jedině možný: pro něj je Osuský hotov, nikdy s ním jednat nebude, nikdy mu ruky nepodá. Ať si dělá co chce, to je věcí naší veřejnosti, hlavně slovenské, ne jeho.

Je pravda, že zpočátku ve Státní radě mu vytýkali drobné věci, ale později to byly výtky velmi seriózní; celá vláda – bez hlasu Lichnerova – se usnesla, že s Osuským sedět ve vládě nebude. Já viděl,[238] že Os[uský] po řadu měsíců se nezúčastňoval vládních schůzí, byl jsem nucen vyvodit z toho všeho, co bylo ve Státní radě i ve vládě, důsledky a demisionovat ho. Tím pro mě věc jeho je zakončena.

Hodža je případ zcela jiný a nesmí být stavěn na stejnou úroveň jako věc Osuského. Ale o Hodžovi jednáno nebylo.

Delegace neměla dalších dotazů v této věci, spory v londýnské politické společnosti zřejmě na ni hlubokého dojmu neudělaly. Je to i ukázka, jak budou přijímány doma, kde opadne nadto ještě londýnské ovzduší, v němž zde vjímala [sic!] tyto spory delegace SNR.

Všichni tři delegáti však vznesli společně k prezidentovi dotaz ohledně pomoci slovenskému povstání. L. Nov[omeský] rekapituloval věci, které už předtím přednesl. Na Slovensku, když začli povstání, si představovali, že vláda má zde všechno dojednáno, jaká pomoc bude povstání dána, kdo to provede, odkaď [sic!], čím atd., zkrátka, že v zahraničí je aspoň tak všechno domluveno, jako to měli oni doma.

Ale musí konstatovat, že tomu tak nebylo, že zde bylo plno diplomatických ohledů a kvůli těm se dostalo Slovensku pomoci tak málo. Četli všechny ty dokumenty a slyšeli, jaké obtíže se stavěly v cestu různým intervencím, ale zdá se jim, že zde to nebylo bráno vážně, nýbrž že to bylo děláno úředničky, papírově: nepovedlo se, tedy se to vezme na vědomí, ale nikdo za tím neběhal, nevykládal, nezapřísahal, to je jejich dojem. Po válce doma se o tom bude moc mluvit a delegace odjíždí s vědomím, že nebylo všechno uděláno, jak by bývalo uděláno být mělo.

Prezident jim znova vyložil, co a jak se dělalo, jak sami se zde přesvědčiti mohli o našich obtížích – a hlavně o našich možnostech: my musíme jen žádat a prosit a zase žádat a prosit, a na velmocích záleží, co nám dají. Ale prezident už požádal vojáky i zahr[aniční] ministerstvo, aby připravili celou dokumentaci o slovenském povstání, z níž bude zřejmé, že zde nic zanedbáno nebylo a udělalo se, co se jen udělat dalo. Nelze dnes ještě dobře mluvit o různém pozadí, o tom, jaké byly plány jednotlivých Spojenců, co Spojenci, v prvé řadě Sov[ětský] svaz, dělat chtěli a mohli, jak slovenské povstání zapadalo do jejich strategických plánů atd. Mnoho v té věci objasní nám budoucnost, ale bylo by chybou, abychom se sami o to přeli. My prožívali tragédii slovenského povstání jako všichni na Slovensku. Musíme hlavně si správně uvědomovat, jak

[237] Rezistence v Čechách a na Moravě.
[238] Zde Smutný jakoby cituje bez uvozovek přímou řeč Beneše.

ohromnou věc povstání provedlo, jak jím se Slovensko rázem dostalo z řad quislingovských států a jakou velkou službu to prokázalo naší zahr[aniční] politice a celé republice.

Pozn. Ursíny vyslovil požadavek, aby Slováci byli více zastoupeni, zde prý se nedodržuje tento ohled na Slováky. Speciálně žádal zapojení do práce Klačka, Budzinského (a ještě jednoho Slováka, jehož jméno jsem zapomněl).

8. Rozhovor o vojenském a politickém vývoji sice promíchával konverzaci při všech návštěvách, ale zde prezident, jako závěrem, zapředl rozhovor nejdříve o dojmech, které delegace má z domova, např. ohledně Mnichova, Ruska, Háchy atd.

Zde mluvil hlavně Laco N[ovomeský], jenž byl v Praze po dlouhou dobu za války: netřeba si zapírat, že po Mnichovu byla většina národa proti prezidentovi, vytýkala mu neúspěšnou politiku dvaceti let, byly výtky, že se nebojovalo, byly spory o Rusko, velké výtky Anglii a Francii. To se všechno změnilo po okupaci a hlavně po vzniku války, a od té doby rostla prezidentova prestiž a jedinečné naděje národa v něj skládané.

Hácha nehraje roli, lidé s ním mají spíše útrpnost.

Rozhovor byl obšírný a zakončen byl prezidentovou analýzou dnešní situace a jeho osobním odhadem pravděpodobného vývoje.

Závěrem vyslovil delegaci vřelé poděkování za její příjezd a spolupráci zde v Londýně, naději na úspěch nás všech, byť po bolestném závěru povstání (»ostatně já se přiznám,« pravil prezident, »že jsem nikdy neměl naděje, že tak dlouho se budete moci ubránit«, »nespal jsem mnoho nocí zpočátku, když jsem viděl, že nikdo, ani Rusko, se nechce hnout«). Rozloučení bylo opravdu srdečné.

ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 484/5. Rukopis, originál.

29

1944, 10. listopadu, Londýn. – Prezident Edvard Beneš ministerskému předsedovi Janu Šrámkovi.

Msgru
dr. Janu Šrámkovi
předsedovi vlády
Londýn

V Londýně dne 10. listopadu 1944

Vážený pane předsedo,

v příloze posílám Vám a celé vládě »Sdělení prezidenta republiky delegaci Slovenské národní rady«, jehož text (v první redakci) jsem Vám osobně předal před projednáním jeho s delegáty SNR.[239] Je jen v málo věcech změněn a v obsahu zůstal týž – někde snad jsou věci ještě výrazněji řečeny – jen Vaše upozornění (»centrální« vláda např.) jsem vzal plně v úvahu. Usnesení SNR z 29. září bylo Vám předáno přímo delegáty SNR a připomínky delegátů SNR z 2. listopadu k první redakci mého »Sdělení« jsem Vám už dal zaslat. Připojuji ještě jednu kopii. Má tudíž vláda všechen materiál celého jednání se Slovenskou národní radou v ruce. Bude dobře připojit k tomu text telegramu min. Němce o jeho dohodě se SNR v Banské Bystrici a odpověď vlády, aby věci byly úplné. Text prohlášení vlády na »Usnesení SNR ze dne 29. září 1944« jsem dostal, prosil bych však, aby bylo posláno mé kanceláři Vaším prezidiem úředně,[240] aby oba naše úřady měly týž a celý materiál pohromadě.

Předpokládám totiž, že věci ty by mohly míti v dalším vývoji značný politický význam.

[239] Srv. dok. č. 18.

[240] Což se nepochybně stalo. Mezi spisy fondu, z něhož je převzat Benešův dopis Šrámkovi, je také strojopisný průpis dopisu ministra Slávika z 13. listopadu delegaci SNR a definitivní verze odpovědi československé vlády, datované 23. října 1944. (Viz dok. č. 30.)

V každém případě pokládám některé naše dnešní podstatné otázky ve věci Slovenska po výměně těchto dokumentů za dočasně vyřešeny a pro budoucnost větší spory v některých věcech fundamentálních, pro tuto dobu, [sic!] za vyloučeny. Je to dobrá příprava pro definitivní a nesporné spojení a splynutí domácího odboje na Slovensku (a později i v zemích českých) s odbojem zahraničním a s vládou. Měla tudíž cesta delegátů SNR vcelku dobrý výsledek. A rozhovory, které jsem s nimi měl o řadě otázek ostatních – zejména o vládě domácí a její přípravě, o konečné struktuře státu, o věcech domácího odboje a styku našeho [zahraničního odboje] s vlastí, o Mnichově, »samostatném« Slovensku, o mezinárodní situaci republiky a o našem poměru se Spojenci – jistě přispějí doma k vyjasnění situace a k duchovému sjednocení obou částí našeho odboje.

Váš <Dr. E. B.>[241]

ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 434/10. Strojopis, průpis. 3 s.

30

1944, 13. listopadu, Londýn. – Sdělení čs. exilové vlády delegaci SNR s usnesením vlády z 23. října 1944.

Pánom
Jánovi Ursínymu a Lacovi Novomeskému,
členom predsedníctva Slovenskej národnej rady,
t.č. v Londýne

V Londýne 13. novembra 1944

Z poverenia československej vlády zdeľujem Vám jej uznesenie zo dňa 23. októbra 1944 s prosbou, aby ste toto uznesenie láskave odovzdali Slovenskej národnej rade.

V dokonalej úcte

Dr. Juraj Slávik v.r.
minister vnútra

Odpoveď československej vlády Slovenskej národnej rade po rozhovoroch s jej delegátmi pp. Jánom Ursínym a Lacom Novomeským a zástupcom vojenského velenia pplk. Veselom[242]

Československá vláda, pojednajúc o správach, ktoré jej podali splnomocnení zástupcovia Slovenskej národnej rady pp. Ján Ursíny a Laco Novomeský ako i zástupca vojenského velenia pplk. Vesel, zdeľuje prostredníctvom týchto zástupcov Slovenskej národnej rade:

1. Vláda používa tejto príležitosti, aby znovu vyslovila bojujúcemu ľudu Slovenska, Slovenskej národnej rade, vojenskému veleniu, príslušníkom čs. vojenských jednotiek, letcom i partizánom úprimnú vďačnosť za odhodlané vystúpenie proti nepriateľovi a za hrdinský boj, vedený v okolnostiach mimoriadne ťažkých za oslobodenie Slovenska a celej Republiky československej.

2. Hneď po zahájení povstania vláda vzala s uspokojením na vedomie, že sa Slovenská národná rada ustavila ako vedúci politický orgán tohto boja, starajúc sa politicky, administratívne a organizačne o všetko, čoho treba k úspešnému jeho vedeniu. Odvolávajúc sa na svoje vyhlásenie o Národných výboroch zo dňa 14. apríla 1944, vláda berie tiež na vedomie nariadenie Slovenskej národnej rady č. 1 v samozrejmom predpo-

[241] Rukopisná parafa na průpisu určeném nepochybně pro spisovnu prezidentské kanceláře.

[242] Srv. závěr jednání ministerské rady 23. října (dok. č. 21). Vláda se usnesla, že návrh se v zásadě schvaluje s doplňky a změnami přednesenými v diskusi. Definitivní stylizací vláda pověřila ministra Slávika, který měl dát odpověď k náhledu delegaci SNR (což se stalo nejpozději 7. listopadu) a potom k definitivnímu schválení předsedovi vlády Šrámkovi.

klade, že všetky nariadenia, uznesenia, rozhodnutia a všetky iné akty Slovenskej národnej rady podliehajú dodatočnému schváleniu, revízii alebo zmenám, ktoré by previedli slobodne zvolení zástupcovia ľudu.

3. Spolupráca vlády a Slovenskej národnej rady sa vyvíja zdarne a úspechy i neúspechy oboch týchto orgánov ľudovej vole sú nerozdielnou súčasťou dnešnej našej revolúcie. Československá vláda, menovaná prezidentom republiky a uznaná medzinárodne, je zodpovedná občianstvu celého územia Republiky československej za medzinárodnú stabilitu nášho spoločného provizórneho podnikania i za vedenie boja všetkého verného obyvateľstva republiky.

4. Československá vláda stojí prirodzene, menovite z dôvodov medzinárodne a zahranične politických, na zásadnom stanovisku o právnej kontinuite Československej republiky. Preto tiež trvá na ústave z r. 1920, pripúšťajúc a schvaľujúc len tie nezbytné zmeny, ktorých si vyžaduje mimoriadna situácia vytvorená vojnou, vedením boja a rekonštrukčnými potrebami prechodného údobia. Takou zmenou je ku pr. zásada vyslovená nižšie (bod 5) o spôsobe usporiadania pomeru Čechov a Slovákov. Ústava môže byť tedy menená v jednotlivých svojich ustanoveniach len podľa nezbytnej potreby mimoriadnych pomerov a – aby sa zabránilo právnej neistote a neodvratne z nej vyplývajúcemu rozvratu – zostáva inak v platnosti až do svojej právoplatnej zmeny, ktorú môže previesť len demokraticky zvolené Národné zhromaždenie. S týmto zásadným stanoviskom tiež súvisí, že i keď sa musí z praktických dôvodov prihliadnuť k situácii vytvorenej udalosťami v r. 1938 až 1939, z čoho vyplýva, že nemožno odrazu odstrániť rôzne zákony, nariadenia a opatrenia zavedené od tej doby v jednotlivých častiach Republiky, rôzne akty z doby neslobody môžu platiť – jestli neodporujú zneniu alebo demokratickým zásadám československej ústavy – len z vôle slobodnej československej zákonodarnej moci na zcela prechodnú dobu a že budú postupne nahradzované, menené alebo rušené príslušnými orgánmi slobodného ľudu tak, aby postupne bol vo všetkom zavedený právny poriadok Republiky.

5. Vláda vzala na vedomie zdelenie, že Slovenská národná rada zastáva toto stanovisko: »Sme za Československú republiku ako samostatný a spoločný štát troch slovanských národov: Čechov, Slovákov a Karpatských Ukrajincov na základe princípu rovného s rovným. Definitívne ústavoprávne usporiadanie ČSR uskutočnia legitimní zástupcovia týchto troch národov.« Vláda plne rešpektuje toto stanovisko ako každé stanovisko v tejto otázke, ktoré je zlučiteľné so samostatnosťou, územnou nedelitelnosťou a nezávislosťou Československej republiky a ktoré podporuje jej vnútornú silu, rozkvet a súdržnosť. Vláda sa ovšem nepokladá za kompetentnú, aby akýmkoľvek svojím rozhodnutím prejudikovala a predurčovala konečné ústavoprávne usporiadanie Československej republiky, o ktorom môžu rozhodovať len slobodne zvolení zástupcovia ľudu po oslobodení celej republiky. Preto vláda, prihliadajúc tiež k záujmom a potrebám medzinárodného postavenia republiky, musí sa vo veciach týkajúcich sa budúcej ústavoprávnej úpravy štátu vyvarovať všetkých vyhlásení alebo aktov oficiálne záväznej povahy, pokiaľ nebudú oslobodené všetky kraje republiky a pokiaľ všetci Česi a Slováci a s nimi spojené podkarpatské ukrajinské obyvateľstvo nebudú mať rovnakú možnosť a príležitosť, aby sa slobodne demokratickou metódou vyslovili o usporiadaní svojich vzájomných vzťahov. Vláda, menovite pokiaľ je v zahraničí, nechce a nesmie zasahovať v týchto veciach do budúceho demokratického rozhodnutia oslobodeného ľudu. Ukladajúc si vo vedomí[243] veľkej zodpovednosti túto zásadu a dôsledne ju zastávajúc, vláda preto trvá na stanovisku politického vyhlásenia Československého národného výboru v Paríži zo dňa 22. decembra 1939 takto:

»O novom vnútornom usporiadaní štátu, o pomere slobodných Čechov k slobodným Slovákom rozhodne si väčšina slobodných Čechov a väčšina slobodných Slovákov demokratickou formou a v bratskom dorozumení podľa zásady rovnosti v právach a povinnostiach.«

Vláda je pevne presvedčená, že toto jej stanovisko je v zhode s politickými intenciami Slovenskej národnej rady.

6. Vláda veľmi oceňuje, že Slovenská národná rada »pokladá za samozrejmú a bezpodmienečne potrebnú čo najužšiu vzájomnú spoluprácu predstaviteľov domáceho a zahraničného odboja« a plne zdieľa stanovisko, že je bezpodmienečne nutné v životnom záujme boja a oslobodenia republiky a jej vybudovania na nových základoch, aby sa zachovala politická súdržnosť a jednota politických i vojenských činiteľov tak doma ako i v zahraničí pracujúcich a bojujúcich pod vedením prezidenta republiky dr. Eduarda Beneša.

Táto nutná spolupráca všetkých vlastencov je tým snadnejšia, lebo sa všetci bez rozdielu zhodujeme v týchto zásadách a cieľoch:

a) Boj sa vedie všetkými spoločne za oslobodenie a obnovenie nezávislej ČSR v jej predmníchovských hraniciach.

[243] V předloze zřejmým omylem »vo vedení«.

b) Oslobodená Republika bude sa vo svojej zahraničnej politike opierať o československo-sovietske spojenectvo, ktoré tvorí uholný kameň jej bezpečnostného systému a o priateľsky spojenecké zväzky s veľmocami západnými ako i s novými demokraciami stredoeurópskymi, zvlášť poľskou a jugoslávskou.

c) Republika bude národným štátom rovnoprávnych Čechov a Slovákov a s nimi spojených Podkarpatských Ukrajincov.

d) Ústavoprávne, sociálne, hospodárske a kultúrne otázky republiky budú – ako to vyjadruje Deklarácia Slovenskej národnej rady z 1. septembra 1944 – vzájomnou dohodou definitívne usporiadané zvolenými zástupcami slovenského i českého ľudu (ovšem i ľudu podkarpatského) v duchu demokratických zásad pokroku a sociálnej spravodlivosti.

7. Pokiaľ nebude ustavená nová vláda na oslobodenom území republiky, k uskutočňovaniu nezbytnej spolupráce je treba zorganizovať stály styk medzi vládou a Slovenskou národnou radou, a to jednak spojením telegrafickým a leteckým, jednak vzájomným vysielaním príslušných činiteľov politických a úradných i vojenských zo Slovenska do zahraničia a zo zahraničia na Slovensko a zvlášť tesnou súčinnosťou medzi vládnym delegátom a Slovenskou národnou radou. O tejto súčinnosti bude učinené zvláštne uznesenie vlády.

Londýn, 23. októbra 1944

AÚTGM, f. EB–V, příloha C k zápisu o 165. schůzi ministerské rady. Strojopis, průpis.

31

1944, 13. listopadu, Londýn. – Delegace Slovenské národní rady prezidentu Edvardu Benešovi.

Pán
Dr. Edvard Beneš
prezident Československej republiky
v Londýne

V Londýne dňa 13. novembra 1944

Pán prezident,

pred odchodom z Londýna – i z Vášho dočasného sídla – dovoľte, aby sme sa s Vami rozlúčili ešte i touto cestou. Sbohom a do skorého videnia.

Po rozhovoroch s Vami i s ostatnými činiteľmi zahraničného odboja v Londýne odnášame si domov presvedčenie, že cesta naša márna nebola a naše informácie poskytnuté Vám, členom vlády ako aj ostatným účastníkom odboja v zahraničí o pomeroch a zmýšľaní verejnosti doma budú východiskom pre novú politiku, ktorá zabezpečí dôveru aj nášho národa pre spoločnú vec Republiky. Naproti tomu naši doma, kedenáhle sa s nimi opätovne zídeme, uvažia ihneď, aké opatrenia navrhnúť Vám i vláde, aby včleňovanie sa do normálnych pomerov prešlo hladko a bez nedorozumení a otrasov.

Prosíme Vás však, pán prezident, aby ste nielen sami mali na mysli, ale i neprestajne pripomínali tiež ostatným činiteľom odboja v zahraničí revolučnú povahu vývoja doma i jeho neustále smerovanie k vytváraniu novej situácie a nie k nadväzovaniu na starý stav, čím sa nepopiera ani jediný dobrý moment na poriadku, z ktorého nás vytrhla vojnová pohroma, len sa dokazuje rozšafnosť národa, ktorý ako dobrý gazda pomýšľa na pohodlnejšie a lepšie stavanie, hoci mal rád svoj starý dom, ktorý mu vyhorel.

My, pán prezident, odchádzame uspokojení Vaším prísľubom, že vo všetkých otázkach budete presadzovať hladiská vychodiace v ústrety predstavám našich doma o budúcom usporiadaní Republiky. Očakávame však, že ešte v priebehu zápasu bude si môcť osvojiť takéto presvedčenia i široká naša verejnosť, tj. že hľadiská o novom usporiadaní vecí v obnovenej Republike – aspoň v hrubých rysoch – načrtnú sa ešte za boja o obnovenie Republiky.

Príjmite, pán prezident, uistenie o našej úcte a želanie Vášho osobného blaha.[244]

Ján Ursziny [!]
L. Novomestský [!]
pplk. Vesel

ANM, f. EB, kart. 49, inv. č. 484/10. Strojopis, průpis. 2 s.[245]

32

1944, 17. listopadu, Londýn. – Velvyslanectví USA u čs. exilové vlády v Lodnýně (chargé d'affaires Rudolf Schoenfeld) ministrovi zahraničních věci ve Washingtonu o výslecích jednání delegace SNR.

EMBASSY OF THE
UNITED STATES OF AMERICA
near the Czechoslovak Government,
LONDON, November 17, 1944

SECRET
No. 212
SUBJECT: Relations between Czechs and Slovaks

The Honorable
The Secretary of State,
Washington, D. C.

Sir:

In continuation of my despatch No. 201, of October 25, 1944, regarding the visit to London of the delegation from the Slovak National Council, I have the honor to report that upon the departure of the delegation from London on November 14th, the conferences which it had with President Beneš and with members of the Czechoslovak Cabinet and State Council appear to have resulted in a common trend of planning by the Czechs and Slovaks for the future form of government in the Czechoslovak State.

While the official memoranda embodying the conclusions reached in the discussions are not available, the results of the discussions have been described confidentially by President Beneš to Mr. Hamilton Fish Armstrong (Secret despatch No. 19166 of November 10, 1944 from the American Embassy to Great Britain) and by Mr. Jan Lichner and Dr. Hubert Ripka, both Czechoslovak cabinet ministers, to Mr. Bruins of this Mission. The principal features of the joint planning call for a decentralized form of government with

[244] V Smutného písemnostech je také jeho rukopisný zánam z 13. listopadu v 11 hodin: »Telefonuje Ursíny z Londýna. Dnes večer mají odletět, loučí se, též s prezidentem, jemuž delegace posílá zvlášť dopis. Vyložil jsem mu, že prez[ident] dostal odpověď od Lebeděva na svůj zákrok u Stalina, z něhož lze vyčíst, a také Leb[eděv] ten výklad dodal, že Rusové s pomocí Slovensku si přispíší a že to bude nyní znamenat zesílení ofenzivního tlaku na Slovensko. Odjíždějí tedy za dosti dobré prognózy.
Osobně jsem byl rád, že jsem byl první, kdož je zde pozdravil, nikdy na to nezapomenu a jistě zůstaneme přáteli po válce.
Urs[íny] vyslovil politování, že nejedou s nimi Clementis a Zibrin. Objasnil jsem jim, proč to asi nejde – přijedou jistě brzo za nimi, nedělat z toho žádných závěrů politických!
Předal jsem to prezidentovi. Žádal, abych každému zvlášť ještě vyřídil, že byl rád, že přijeli, měli příjemné rozhovory, které se ukáží velmi prospěšnými v budoucnosti, příjemné nejen politicky, ale i osobně, přeje jim šťastnou cestu.« (*ANM*, f. EB, kart. 49, inv. č. 484/8.)

[245] Vzhledem k tomu, že podpisy jsou napsány strojem, s řadou prohřešků proti slovenštině, a ještě k tomu s chybnou transkripcí Ursínyho a Novomeského jména, jde zřejmě o opis, třebaže písemnost není takto označena.

provincial diets having a rather wide authority in local matters, a central Parliament or National Assembly in which major legislation could be blocked by a majority of the Slovak members, and the allocation of one-fourth of the cabinet positions to Slovaks.

Both Mr. Lichner (Slovak Agrarian) and Dr. Ripka (National Socialist) who is personally and politically close to President Beneš, stressed that the present government in London and the Slovak National Council are without authority to settle these matters, that such authority can only come from Parliamentary elections after liberation, and therefore the present arrangements are only in the planning stage. However Dr. Ripka is confident that the London Government, although its personnel will be greatly changed upon return to the homeland, understands the wishes of the Czechs. Mr. Lichner believes that the Slovak National Council at present can well reflect the wishes of the Slovaks. Therefore both of these men believe that the foregoing plans are likely to develop along the indicated lines. It will be noted that President Beneš' statement on the subject was much more positive.

As to the conceptions of a „Slovak Nation" and „autonomy", both of which have been front line Slovak desiderata, there appears to have been considerable misunderstanding by both sides as to the meaning of these terms and as to the degree of autonomy desired. There are varying expressions in both Czech and Slovak languages for these terms. A correct understanding appears to be fundamental before satisfactory governmental relations between the two peoples can be established. According to Dr. Ripka, useful progress toward a common understanding has been made resulting in the plan for future voting in the national Parliament which calls for the approval of a majority of the Slovak members as well as of the Czech members.

Finally, according to both of the Ministers, in spite of the present anomalous status of the Catholic Hlinka element, the present political temper in Slovakia appears strongly to favor a re-establishment of the Czechoslovak Republic.

Respectfully yours,
Rudolf E. Schoenfeld
Chargé d'Affaires ad interim
[...][246]

Enclosures: 1 and 2 as stated.

Enclosure No. 1 to despatch No. 212, dated November 17, 1944, Czechoslovak Series, Embassy, London

MEMORANDUM OF CONVERSATION

between

Mr. Jan Lichner, ČS Minister of Agriculture, &
Mr. John H. Bruins, American Embassy, November 13, 1944

Mr. Lichner (Slovak Agrarian) said that the future form of government in Slovakia and its relationship to the Czechs could not be determined until the will of the people could be expressed after liberation. He thought this would occur by means of Parliamentary elections possibly two or three months after liberation. Slovakia formerly had 60 seats out of a total of 300 in the Prague Parliament.

He stated that the delegation from the Slovak National Council which arrived in London about October 18th [sic!] had brought a written memorandum as the basis for discussion with Prezident Beneš as to future relations between Slovaks and Czechs. These proposals were very similar to plans which had been formulated about the time he had left Slovakia in 1940 indicating to him (in the absence of good communication) a commendable continuity of political thought. The principal point at issue, namely a greater decentralization in form of government for Slovakia, had been conceded by President Beneš over since February 1944. Another thing which had all along been considered important by the Slovaks was a recognition of the existence of the Slovak nation. Now that the discussions between President Beneš and the delegation from the Slovak National Council have been concluded and the result embodied in a secret memorandum. Mr. Lichner stated that President Beneš had conceded the existence of the Slovak nation but in the memorandum has also

[246] Vlastnoruční podpis.

repeated his personal antipathy for this idea because he believes that in a united state, differences in nationality should be sublimated.

When asked as to how the idea of a Slovak nation would be expressed in the future form of government, Mr. Lichner said that under the present plan at least four out of the sixteen cabinet members would be Slovaks. What they also wanted (but had not yet obtained) is an assurance that the »State Secretary« or second men in each ministry should be of opposite nationality to the Minister, thus assuring twelve [nečitelné slovo] positions to the Slovaks. He said that a plan of voting in Parliament had also been agreed upon whereby no major legislation could be enacted unless it had a majority of the 60 Slovak members (namely at least 31) as well as a majority of the 230 odd Czech members.

When asked whether there would be a separate Slovak Parliament, Mr. Lichner said that point was not settled by the memorandum and would depend on the will of the people. When asked his personal opinion, he thought it very likely that there would be a Slovak Parliament or diet with rather wide powers in matters of transportation, agrarian reform and social welfare in Slovakia, but not authorized to deal with foreign affairs, finance or national defence. Also in his personal opinion the political parties will form into three groups of which the leftist group will comprise about 40% of the voting strength. Of this 40%, he thought about one-third will be Communists and two-thirds Social Democrats. He said that the Communists are the strongest proponents of an autonomous regime and a separate Slovak Parliament and in this respect, he added, the London „Sunday Times" article of November 12 was not correct in stating „that the representatives of the Slovak National Council now in London deny that they want an autonomous regime or a separate Parliament".

When asked whether it is likely that the Slovak National Council is the main source of candidates for Parliament he said this is true and consequently the present actions of the council are a good indication of the will of the people at least in central Slovakia. He concluded that the proposed arrangements between the Slovaks and Czechs as to Parliamentary voting will not be complicated by the Carpathian-Ruthenians who will have a more complete form of autonomy as already provided by the Constitution.

Enclosure No. 2 to despatch No. 212, dated November 17, 1944, Czechoslovak Series, Embassy, London

MEMORANDUM OF CONVERSATION

between

Dr. Hubert Ripka, ČS Minister of State, &
Mr. John H. Bruins, American Embassy, November 15, 1944

Regarding plans for future governmental relations between Slovaks and Czechs, Dr. Ripka said that many conversations had occurred between President Beneš and the delegation from the Slovak National Council during the recent visit of the delegation to London. The Communist member, Mr. Novomesky, had stated in the beginning that he naturally would like to see a form of government for Slovakia along Communist lines and he originally spoke in favor of autonomy. The delegate of the Liberal faction, Mr. Ursiny, had from the start been in favor of union with the Czechs but with a high degree of local autonomy for Slovakia. Both delegates stressed the idea of a Slovak nation. When the members of the London Government asked them for a concrete expression of the manner in which „Slovak nationality" should be incorporated into the future government it appeared that the idea was more psychological than administrative. After many discussions it also developed that Mr. Novomesky's idea of autonomy did not mean political independence but was rather a conception of autonomy such as exercised by the former Hlinka party which is now discredited.

Dr. Ripka then astonished them by saying that the London Government in its planning is prepared to go much farther and is prepared to adopt a high degree of autonomy in local affairs not only in Slovakia but in Bohemia, Moravia and Subcarpathian Ruthenia as well, although desiring to weld all these nationalities into a Republic of which the central government would naturally direct matters of universal concern including foreign affairs, finance and national defense. The London Government further proposed a plan of Parliamentary voting whereby the passage of a measure would require a majority of the votes of the parliamentary members from each province. At this stage both sides were frank in admitting that the Slovak National Council and also the London Government have no authority to make final decisions on these matters, such power only existing in the people, to be determined in due course by Parliamentary elections based on the old Constitution. Dr. Ripka foresaw for Ruthenia a fulfillment of the provisions of the Constitution which called for a

considerable degree of autonomy for that province but which could not be fulfilled during the period 1920 to 1938. In spite of the lack of authority on both sides Dr. Ripka believes that useful progress has been made in ascertaining the wishes of the Slovaks. He is confident that the London Government, although its personnel will be greatly changed upon return to the homeland, understands the wishes of the Czechs. Therefore he regards the present plans, which include a provincial diet for Slovakia, as probable of fulfillment.

As to the degree to which the Slovak National Council at present represents the Slovak people, he said it is obvious that the equal division between the Socialist and Liberal groups is only a temporary makeshift. He believes thet the Leftist parties comprise considerably less than 50% of the electorate. He said that the delegates expressed the expectation that there would eventually be three party groups corresponding roughly to Left, Center and Right. However he is very doubtful whether the Social Democrats and the Communists now forming the Leftist group will remain together. He says that the Communists and Social Democrats in Bohemia and Moravia certainly will not form one group. He thinks that the big question in Slovakia is the future political alignment of the former powerful Hlinka element which is now discredited as such and will seek new affiliations. That element is strongly Catholic. He thinks that these people will not consent to any form of domination by the Catholic Party of Prime Minister Šramek centered in Moravia, which is not numerous but has had a very good record during the war period. When questioned as to the extent to which the Slovak Communists were controlled by Moscow, Dr. Ripka said that Mr. Novomesky tried to give the impression that there was a close connection but he personally doubted it. He thinks it possible that if in the Parliamentary elections the Communists show themselves to be a really strong party that Moscow may attempt to use it for its own purposes but that if the Slovak Communists turn out to be relatively weak, they will be ignored by Moscow.

Dr. Ripka concluded that while the foregoing plans lack confirmation by the electorate, nevertheless a common trend of planning has been established and he believes that a highly decentralized form of government for Czechoslovakia on the above lines is probable.

National Archives. RG 59, 860F.01/11– 1744. Strojopis.

33

1944, 30. listopadu, Londýn. – Záznam Františka Hnika z ministerstva zahraničních věcí o rozhovoru ministra Jána Lichnera s majorem Barkerem.

Republika Československá
Ministerstvo zahraničních věcí

Č.j. 10818/dův/44 V Londýně dne 30. listopadu 1944
Tajné

Věc: Poměr česko-slovenský; rozhovor ministra Lichnera s majorem Barkerem
Referent: F. M. Hník

Dnešního dne jsem seznámil majora Barkera[247] s ministrem Lichnerem. Major Barker se zajímal hlavně o výsledky londýnské cesty delegátů Slovenské národni rady. Ministr Lichner se vyslovoval kladně o teoretických výsledcích cesty; po stránce praktické však se obává, aby se v obnoveném Československu Češi nepokusili majorizovati Slováky. Za hlavní výsledek cesty považuje objasnění o tom, že Slováci jsou samostatným národem.

Po odjezdu delegace se v československých kruzích v Londýně nahlíží, že se po zkušenosti slovenského státu nevystačí v nové republice s programem decentralizace. Vláda však prý bohužel z tohoto poznatku dosud nevyvodila důsledků. K tomu cíli by ani nebylo třeba revokovati vládní rezoluci z června 1943, ve které se mluví o »svrchovaném československém národě«. Tato formule se bude i v budoucnu užívati pro zahraničí jako kategorie analogické pojmu britského národa. Vnitropoliticky se však musí vycházeti z faktu samostatných národů českého, slovenského a karpato-ukrajinského, svébytných ve smyslu etnickém.

[247] O mjr. Barkerovi byla řeč v úvodu a v poznámce k úvodní pasáži Ripkovy souhrnné zprávy.

Dosud nebylo při těchto jednáních dosaženo plné dohody o vnitřní struktuře Československa. Slovenská národní rada zastává myšlenku jednotné republiky se společným prezidentem, centrální vládou a parlamentem. Ve vládě např. s šestnácti členy by bylo asi pět Slováků. V ministerstvech, jejichž šéfy by byli Slováci, měli by Češi státní tajemníky, a naopak zase by měli Slováci státní tajemníky v ministerstvech s českými ministry. Společná by byla celostátní legislatura, ale o slovenských věcech by rozhodovala většina hlasujících slovenských poslanců. Ve vládních resortech by byla společná zahraniční politika, národní obrana a finance. Jinak by si na Slovensku spravovali Slováci své vlastní záležitosti. Ve věcech zahraniční politiky a jiných společných věcech celostátního významu by rozhodovala většina všech poslanců pražského parlamentu.

V rozhovoru se vyskytla též otázka politické činnosti býv. vyslance Osuského. Ministr Lichner odsuzoval Osuského články v *Catholic Herald, Tablet* a *Times*.[248] Jinak však projevil názor, že se při projednávání jeho případu ve Státní radě nepostupovalo způsobem, který by odpovídal jeho zahraničněpolitickému významu. Lichnerovo stanovisko prý sdíleli delegáti SNR. Dr. [sic!] Barker k tomu poznamenal, že též v britských kruzích převládá stanovisko, že Osuského případ nebyl dobře řešen (»was badly handled«).

AÚSD. Sbírka Hubert Ripka. Strojopis, průpis.

34

1944, 5. prosince, Londýn. – Velvyslanectví USA u čs. exilové vlády v Londýně (chargé d'affaires Rudolf Schoenfeld) ministru zahraničních věcí ve Washingtonu o výsledcích jednání delegace SNR.

EMBASSY OF THE
UNITED STATES OF AMERICA
near the Czechoslovak Government,
LONDON, December 5, 1944

SECRET
No. 220
SUBJECT: Relations between Czechs and Slovaks

The Honorable
The Secretary of State
Washington, D. C.

Sir:

Referring to my despatch No. 212 of November 17, 1944 reporting the results of the recent exchange of views in London between the Czechoslovak Government and the delegation from the Slovak National Council as learned from private conversations with President Beneš, and Ministers Lichner (Slovak) and Ripka (Czech), I have the honor to transmit a translation of a secret summary of these exchanges of views made available by the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs including various memoranda, resolutions and a statement of personal views by President Beneš. The summary indicates, as previously reported, that while there is at this stage a lack of authority to make decisions on the future political structure of the Republic, nevertheless a common trend of planning has been established, with substancial agreement between Czechs nad Slovaks on the following principal points:

[248] V Ripkově sbírce, ve složce s materiálem týkajícím se delegace SNR, je také zpráva anglického referátu ministerstva zahraničí (čj. 27665/44 ze 24. 11. 1944, referent dr. Fischl) o dvou dopisech Štefana Osuského takřka identického znění uveřejněných »dnešního dne« v britských listech *Catholic Herald* a *Time and Tide*. Zpráva uvádí česky obsah článku v *Catholic Herald* (otištěném na první straně pod titulkem What Slovaks think of Czechoslovakia) a anglicky text dopisu v druhém listu. (AÚSD. Hubert Ripka.) O dvou dřívějších článcích Osuského komentujících slovenské povstání, a to v časopisech *Catholic Herald* a *Tablet*, informoval Ripka československého diplomata Jána Papánka v depeši do New Yorku 4. 10. 1944. (AMZV, Depeše odeslané, č. 2493 /N.Y.202/. Srv. SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 389, s. 635.)

(1) Constitutional continuity of the Republic;

(2) Recognition of the present President and Government of Czechoslovakia, the former to remain in office until a new presidential election is held and the latter to resign immediately upon return to the home country;

(3) Union of the resistance forces at home and abroad into one movement;

(4) Validity of the present constitution as a basis until legal amendments may come into force;

(5) Coordination of the functions of the Slovak National Council with those of the Government Delegates appointed under the Civil Affairs Agreement with the Soviet Union of May, 1944;

(6) Full respect and tolerance for the concepts of the Czech Nation, of the Slovak Nation and of the Czechoslovak Nation.

The summary also indicates an outline of the personal views of President Beneš on a desirable political structure for the Republic which, in addition to the above points, include a central Parliament, a President and a Government of the Republic, and Provincial Diets and Provincial Executives in each of the four provinces.

The summary does not deal with the more detailed discussions as to party alignments, degree of local autonomy, division of cabinet offices between Czechs and Slovaks and method of Parliamentary voting mentioned privately by Ministers Lichner and Ripka, as reported in my despatch No. 212 of November 17th. However, the last sentence of the summary indicates the Government attitude that the relations between the Czechs and Slovaks shall be determined by the majority of freely elected Czech representatives and the majority of freely elected Slovak representatives.

Respectfully yours,
Rudolf E. Schoenfeld
Chargé d'Affaires ad interim
[...][249]
[...][250]

National Archives. RG 59, 860F.01/12–544. Strojopis.

35

1945, 6. ledna, Londýn. – Úřední záznam o rozhovoru delegace Slovenské národní rady s pracovníky rozhlasového oddělení československého ministerstva zahraničních věcí, konaném 17. října 1944.

Opis

Londýn, dne 6. ledna 1945

Důvěrné

Výklad členů Slovenské národní rady o rozhlase

Dne 17. října 1944 se sešli členové delegace SNR s rozhlasovým oddělením, aby mu podali výklad o poslechu rozhlasu na Slovensku.

[249] Vlastnoruční podpis.

[250] Příloha (*Enclosure* No. 1), která je až na dvě pasáže doslovným překladem cirkulární depeše ministra Ripky o výsledcích jednání s delegací SNR ze 16. listopadu 1944, zaslané československým zastupitelským úřadům ve Washingtonu, Moskvě, Ankaře, Paříži a Ženevě. (Archiv MZV, Praha, Depeše odeslané, 1944, č. 3036)3057. Viz SNP–Dokumenty 1965, dok. č. 546, s. 837–842.) Na příbuznost s touto cirkulární depeší poukazuje i záhlaví přílohy, v němž se uvádí jako původce *Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs* a jednací číslo spisu 9988/d/44, které je totožné s číslem předlohy cirkulární depeše (9988/dův/44 dr. Ripka v Archivu MZV) a také s číslem uvedeným na opisu předlohy, uloženém jako příloha č. 14 v souboru původních depeší k Ripkově zprávě. Překlad vznikl bezpochyby v americkém velvyslanectví. – Ze spisových poznámek na titulní stránce dokumentu vyplývá, že zpráva č. 220 prošla řadou oddělení Státního departmentu, včetně *Office of Special Political Affairs*.

V podstatě řekli toto: Londýn je velmi dobře slyšet – večer lépe než Moskva. Většinou se poslouchá na krátkých vlnách. Poslanec Ursíny má zkušenosti, že se hodně poslouchá v 5.15 a v 6.15 večer na vlně 25 metrů, a vůbec ne na středních vlnách. Tyto zkušenosti nejsou ovšem obecné – závisí na místu a na radiopřijímači. I ranní vysílání je dobře slyšet. Politicky nás nejvíc zajímalo ovšem vysílání v 8.45 večer. Domníváme se,[251] že například nebylo třeba tak často přesvědčovat, že Tiso a jiní bratislavští politikové jsou zrádci. Není také třeba mluvit o věcech, které nás tak nezajímají, jako např. Beveridgův plán. Obecně se pokládá Londýn za mnohem lepší než americké vysílání, zvláště Voskovec a Werich jsou odmítáni. Výborné jsou komentáře vojenské (plk. Moravec), komentáře o mezinárodní situaci, které svědčí o spojenecké jednotě, a ovšem velký zájem je o vnitropolitické polemiky.

V této souvislosti je třeba se zmínit i o komentářích, které se týkají Židů. Chceme dát všechno do pořádku – řekl posl. Ursíny, ale je to choulostivá věc; je jisté, že lidé podléhají německé antisemitické [sic!] propagandě, a proto je i pro pozici vlády důležité, aby postupovala v této věci opatrně. Určitá vlna antisemitismu se vyskytla i na osvobozeném území. Staly se případy, že jsme například osvobodili Židy v seredském táboře, ale že nás tito Židé žádali, abychom je tam raději nechali. Nebo se stalo, že Židé na osvobozeném území nechtěli jít do armády a říkali nám, že oni trpěli již dost. Nebo: židovský advokát přišel do úřadovny SNR a žádal o návrat majetku a náhradu ušlého zisku. Vyskytly se i krásné věci: celá židovská partyzánská skupina bojuje skvěle po boku našich partyzánů, ale na to se zapomíná a lidé mají před očima jen špatné chování.

Velice neblaze působilo vládní prohlášení o československém národě. Byla to velká chyba a stala se z ní překážka pro organizaci našeho boje. Naštěstí prohlášení příliš nepůsobilo, poněvadž jinak by bylo vedlo k anarchii – jedni by se byli odvolávali na čs. národ, jiní by byli proti tomu a trpěl by podzemní boj a jeho organizace.

Velký zájem byl o situaci v českých zemích, a tudíž také o projevy, které se zabývaly poměry v českých zemích. Zprávy o teroru rozvinutém po útoku na Heydricha jsme přijímali s pocity hanby, že Čechům se vede tak špatně a Slovákům tak dobře – řekl Novomeský. Ale to všechno ještě utvrzovalo naši spolupatřičnost, a sympatie k Čechům byly tak velké, že i vládní bratislavský tisk musel psát o událostech v českých zemích.

Výzvy k boji působily zpočátku dobře, poněvadž udržovaly a posilňovaly celkovou morálku, ale později – těsně před vypuknutím povstání – působily zmatek. Lidé výzvám vyhovovali, rostly partyzánské oddíly a docházelo k předčasným akcím, které ztěžovaly organizaci a přípravu povstání. Partyzáni například vyhodili do povětří tunel nebo trať, kterou armáda chtěla zachovat pro soustředění vojska. Nebo: Čatloš nařídil mobilizaci, která se měla provést v souvislosti s povstáním, aby bylo co nejvíc lidí ve zbrani v danou chvíli. Vy jste však z Londýna vyzývali lid, aby nenastupoval a dal se raději k partyzánům. Tak se stalo, že lidé nechtěli narukovat, a když jsme na ně naléhali, aby nastoupili vojenskou službu, odpovídali často: proč bychom nastupovali, když Londýn je proti tomu a žádá nás, abychom vstoupili k partyzánům. To půjdem raději k partyzánům.

Celkově však poslech Londýna byl pro všechen lid velikou vzpruhou. Londýn se obecně poslouchal, udržoval náladu a naději, a je možno říci, že by nebylo slovenského povstání, kdyby nebylo vašeho rozhlasu.

Dr. Josef Körbel v.r.

AÚSD. Sbírka Hubert Ripka. Strojopis, originál. 2 s.

[251] Autor zprávy referuje o výrocích a názorech členů delegace.

[listopad 1944, Londýn.][252] – Programová stať Huberta Ripky o významu politické a duchovní jednoty Čechů a Slováků pro existenci československého státu.

Jednota Čechů a Slováků

Základním pilířem Československé republiky byla, je a navždy zůstává politická a duchovní jednota Čechů a Slováků. Tato jednota jest její podmínkou a úhelným kamenem, bez ní by Československo nebylo vzniklo, bez ní by se nemohlo udržet, jen v ní jest jeho jistota, rozkvět a síla.

Československá státní samostatnost, které jsme dosáhli v r. 1918, vycházela ze dvou tvůrčích inspirací: jednou byla staletá historická tradice českého státu, druhou bylo soustavné úsilí českých a slovenských vlastenců směřující od konce 18. století – třebas někdy po různých cestách – k osvobození a sjednocení Čechů a Slováků ve vlastním nezávislém státě. Historická tradice někdejšího českého státu byla živá nejen mezi Čechy, nýbrž i mezi Slováky, vítězně překonavši i důsledky pobělohorského údobí. I když nebylo zvláštní státní tradice slovenské ve vlastním toho slova smyslu, přesto se na Slovensku nepřetržitě od dob středověkých (z dob husitských jako potom z údobí rozkladu uherského státu za válek tureckých) udržovalo zvláštní vědomí specifické autonomnosti slovenské země, jakož i vědomí nejen národní, nýbrž i politicko-administrativní odlišnosti Slováků a Slovenska od ostatních částí uherského státu (toto vědomí hned se projevilo, když se v r. 1848 objevily příznivé podmínky pro národněpolitické uplatňování slovenských požadavků). Ale vedle těchto politických tradicí – jednak české státnosti, jednak slovenské autonomnosti – k politickému osvobození a sjednocení Čechů a Slováků nejvíce působily vytrvalé sjednocovací snahy českých a slovenských vlastenců, které se vyvíjely od dob národního probuzení až do r. 1918. Československo vzniklo z národněpolitických úsilí a zápasů Čechů i Slováků a bylo dílem dynamické syntézy jejich národněpolitických aspirací a společně vedených bojů za poslední války. Československo bylo tedy nejen pokračováním a rozšířením někdejšího českého státu, nýbrž zároveň překonáním této bývalé české státnosti v syntéze snah o státní samostatnost Čechů i Slováků: bylo prostě státněpolitickým naplněním osvobozovacích a sjednocovacích snah i Čechů i Slováků.

Ale takovéto zaměření národněpolitického usilování jedněch i druhých bylo možno jen proto, že u jedněch i druhých bylo vědomí o těsné jejich národní příbuznosti, sounáležitosti a jednotě. Bez tohoto vědomí, které inspirovalo jejich snahy a pak společné boje za poslední války, Československo nebylo by mohlo vůbec vzniknout.

Nebylo náhodou, že všichni nepřátelé Československa vždy se pokoušeli především o to, aby rozvrátili jednotu mezi Čechy a Slováky. Neúnavně se o to pokoušeli Maďaři, nezanechávajíce naděje, že se jim podaří obnovit panství nad Slovenskem nebo aspoň nad značnou jeho částí. Z rozsévání rozbrojů mezi Slováky a Čechy chtěl těžit plukovník Beck, a dodnes některé skupiny v polském táboře doufají, že zvýší polský vliv ve střední Evropě, budou-li se Slováci co nejvíce odcizovat od Čechů. Nejvýmluvnější doklad o cíli snah rozdělit Čechy a Slováky podal Hitler. Nacisté nejdříve vytvořili Henleina, a pak hned henleinovci vyhledávali luďáky a jiné slovenské autonomisty, aby je podněcovali proti »českému panství«, až konečně Hitler po územním zmrzačení Republiky v Mnichově a pak ve Vídni rozvrátil Československo tím, že vyvolal k umělému životu tzv. samostatný slovenský stát, vzav ho ovšem hned v »ochranu«, a zároveň vtělil ostatek českých zemí pod rouškou protektorátu do Říše. Rozkotání jednoty mezi Čechy a Slováky předcházelo rozbití a zničení Československa, čímž zároveň do zotročujícího poddanství na Německu byli uvrženi i Češi i Slováci. A tak jak vznik Československa, tak dočasné jeho rozbití podávají dostatečně průkazné svědectví, že jednota Čechů a Slováků je životní podmínkou jejich svobody a opravdové státní nezávislosti. Jen v jejich jednotě jest jejich národní spása a záruka pro silný, zdravý rozvoj i úspěšné závodění s ostatními národy v Evropě.

O této jednotě mezi nimi byly a jsou různé názory. Jedni se domnívají, že Češi a Slováci jsou dva zvláštní národové, sice velmi sobě blízcí a příbuzní, ale přece jen se odlišující každý svou osobitou národní

[252] V levém horním značně poškozeném rohu prvního listu dochovaného dokumentu, nad vlastním textem stati psaným na stroji jsou čitelná tato slova, psaná tužkou ve třech řádcích pod sebou: »[K]oncept / [? H.] Ripky / listopad 1944«. Bude ještě úkolem zevrubného zkoumání jednak Ripkových písemností uložených v několika archivech (SÚA Praha, Archiv ministerstva zahraničních věcí, Archiv ministerstva vnitra), jednak souboru všech exilových periodik z listopadu 1944 až ledna 1945, zda se nenajde poukaz na možnou publikaci daného textu, ať už ve formě předneseného výkladu nebo článku. Zběžné prolistování týdeníku *Čechoslovák* nepřineslo žádné výsledky.

svébytností a individuálností; druzí soudí, že i když historický vývoj vyvolal mezi nimi různé odlišnosti a povahové sklony, představují dvě větve téhož jednotného národa. Mezi těmito dvěma koncepcemi jsou pak různé odstíny a stupně, v nichž se rozličně vyjadřují sklony těch, kteří více tíhnou buď k unitarismu, nebo zase více k odlišné svébytnosti.

Po vývoji posledních let veliká část a patrně rozhodná většina Slováků pokládá se za svébytný národ a domáhá se toho, aby byli za osobitý národ uznáváni. Ale i ti nejrozhodnější vyznavači koncepce o zvláštním, osobitém slovenském národě hledají svobodu pro svůj národ jen v Československu, v němž by požívali rovnoprávnosti a rovnocennosti s národem českým, a uznávají, že slovenský národ je pojen k národu českému zcela zvláštními svazky tak těsného příbuzenství, že ani jeden, ani druhý nemá blíže k žádnému jinému národu. Dr. Clementis, který je zvlášť horlivým stoupencem ideje o osobitém slovenském národě, uznává (např. v knížce *Slováci a Slovanstvo*, 1943), že vztahy a styky slovensko-české jsou »svojho druhu«, »sui generis«, že »ďaleko presahujú rámec vzťahov a stykov i tých najbližších dvoch národov«.

Není tu mým úkolem zkoumat, jak došlo k tomu, že se dnes Slováci v rozhodné své většině hlásí k tomu, že tvoří zvláštní národ, s Čechy sice velmi spřízněný, přece však od nich odlišný. Stručně a souhrnně řečeno, v tomto jejich smýšlení a cítění projevuje se nynější vývojové stadium jejich národního uvědomění. Ještě za poslední války a v první době budování Československa byli značně slabí politicky, sociálně i hospodářsky. Maďarský režim znemožňoval, aby se mohli národně vyvíjet, a zejména aby se národní uvědomění mohlo volně šířit a pěstit ve vrstvách lidových. Teprve za Československa mohli sílit národně, a to ve všech oblastech veřejného života. Proto při založení Republiky přijímali ideu o jednotném národě československém, cítíce v ní jak ochranu, tak posilu pro svůj vlastní vzestup. Proto také většina z nich odmítala luďácký autonomism, a to z obavy, aby autonomie nebyla zneužita luďáckou reakčností a maďarským revizionismem; z těchže důvodů mnozí Slováci byli v oné době horlivými zastánci nejen národního československého unitarismu, nýbrž i politického a administrativního centralismu. Činí-li dnes mnozí Slováci mnoho výtek někdejšímu režimu za první Republiky a vytýkají-li různé chyby, které se dály, nutno připomenout, že za onen režim i za ony chyby nejsou odpovědni snad jen Češi (protože mnozí z nich je už tehdy vytýkali), nýbrž i velmi mnozí Slováci. Faktem zůstává, že úhrn všech chyb a nedostatků, které se na Slovensku a vůči Slovákům dály za československého režimu v první Republice, zdaleka je vyvážen ohromným, v mnohém ohledu úžasným pokrokem a vzestupem, kterého Slováci za tohoto režimu dosáhli právě v oné době. Národní uvědomění rozšířilo se do lidových vrstev a pevně v nich zakotvilo; a to bylo možno jen proto, že se slovenský lid povznesl kulturně a sociálně a že se politicky svobodně uplatňoval. Zásluha o to nepatří snad Čechům, kteří si nečiní nároků na nějaké vděčné uznání, jsouce si prostě vědomi svého podílu o [sic!] budování a rozkvět státu; zásluha o to patří Republice, českým i slovenským vlastencům.

Národní uvědomění slovenského lidu od posledních let před válkou, a zejména pak za této války, vyvíjelo se stále určitěji ve smyslu slovenské národní svébytnosti. K tomu ještě také značně přispěla ta skutečnost, že v r. 1939 Slováci byli odtrženi od Čechů a že byl ustaven tzv. slovenský stát. Naprostá většina národně uvědomělých Slováků odmítala tuto samostatnost, vytvořenou, vnucenou a udržovanou nacismem a opatřovanou jeho bratislavskými přisluhovači; a odmítajíce ji, zároveň si přáli, aby zase bylo obnoveno Československo, ovšem na nových základech. Přesto nemohlo psychologicky nepůsobit, že se správa věcí politických, hospodářských a kulturních dostala do rukou Slováků. Nebylo tak důležito, že se tím vyvolával dojem, že Slovensko je schopno samostatného života – slovenští vlastenci dobře věděli, že tato schopnost je umělá a že je podmíněna výlučně jen zájmem německé politiky. Ale důležito bylo, že se u Slováků ujímalo a šířilo přesvědčení, že už tak národně vyspěli, že jsou schopni, aby si sami dovedli spravovat své vlastní věci. Tím vším bylo posíleno sebevědomí o slovenské národní svébytnosti.

Proto se dnes rozhodná většina Slováků pokládá za osobitý slovenský národ a staví se proti koncepci o národní jednotě československé. V této koncepci spatřují zneuznávání své národní osobitosti a svéprávnosti a mají obavu, aby se jí nepoužilo k politickému, hospodářskému a sociálnímu majorizování Slováků ze strany početně i jinak silnějších Čechů. Proto žádají, aby bylo uznáváno, že existuje svéprávný národ slovenský, že je rovnoprávný a rovnocenný s národem českým a že v plné rovnoprávnosti s ním bude budovat novou osvobozenou Republiku československou.

O těchto věcech bude se jednat po osvobození celé země a jen osvobozený lid bude moci o nich právoplatně rozhodovat. Československá vláda v zahraničí o nich rozhodovat nemohla, nechtěla a ani nesměla. Od počátku osvobozovací akce v zahraničí dály se pokusy, aby se prezident Beneš a československá vláda vyslovili závazným způsobem o otázce poměru mezi Čechy a Slováky. Vláda se však vzpírala důsledně tomu, aby se vyslovila nějakým závazným způsobem, který by právně a politicky prejudikoval rozhodnutí lidu po jeho osvobození. Nemohla si počínat jinak, nechtěla-li riskovat nebezpečí jednak vážných vnitřních rozbrojů, jednak svízelných komplikací mezinárodněpolitických. Především: mezi Čechy a Slováky, a zejména mezi

Slováky samotnými, kteří byli v zahraničí, nebylo jednotných názorů v této věci. Jedni se hlásili k unitaristické koncepci československé, druzí zastávali přesvědčení o svébytnosti národa slovenského; jedni byli pro centralism, druzí pro širokou decentralizaci, třetí pro politickou autonomizaci, ne-li přímo federalizaci státu; ale přívrženci federalizace chápali ji různě, jedni ve smyslu Hodžovy koncepce o středoevropské federaci, jiní zase ve smyslu sovětské koncepce národnostní. Zároveň vláda dostávala zprávy ze Slovenska a z českých zemí a z nich bylo patrno, že i doma jsou o těchto věcech nejrůznější a často zcela protichůdné názory a představy. Přitom nikdo ani doma, ani v zahraničí neprecizoval, jaké konkrétní důsledky by se měly odvodit z koncepce o svébytném, svéprávném a rovnoprávném národě pro příští ústavní, politický a právní řád Republiky. Mimo tyto názorové diference (a v souvislosti s nimi) trvalo nebezpečenství, aby se otázky slovenské neužilo v mezinárodní politice ke škodě zájmů Československa a aby se tak přímo neohrozil boj o jeho osvobození a obnovu. Faktu, že v březnu 1939 byl vyhlášen samostatný slovenský stát, stále se užívalo v rozličných formách z nejrůznějších stran na mezinárodním fóru proti naší akci, jednoznačně zaměřené k osvobození Československé republiky v jejích předmnichovských hranicích. Neustále jsme musili vykládat a dokazovat, že slovenský stát je výtvorem německé politiky, že slovenský lid jej odmítá, že odsuzuje bratislavskou Tisovu vládu, že proti své vůli je hnán proti Čechům a proti Spojencům, že si přeje obnovy Československa. Protože ve světě se přirozeně neznají podrobně vnitřní věci malých států, koncepce hlásající svébytnost či samostatnost slovenského národa vedly k tomu, že u lidí nedostatečně informovaných nebo pochybovačných, a nejvíce ovšem u těch, kteří byli nepříznivě podjati proti Československu, vyvolávaly pochybnosti, zda si Slováci opravdu přejí spojení s Čechy ve společném státě. Tyto pochybnosti byly definitivně rozptýleny a vyvráceny teprve vlastně, až když slovenské povstání v srpnu 1944 manifestačně prokázalo, že Slováci bojují o osvobození a obnovení Československé republiky.

Za těchto okolností československá vláda nemohla si počínat jinak než stát na stanovisku právní kontinuity Republiky a vyhrazovat rozhodnutí o příští úpravě vztahů mezi Čechy a Slováky až svobodnému lidu po osvobození celého státu. Proto také stála na půdě ústavy Republiky, připouštějíc jen nejnezbytnější úchylky od ní, kde toho mimořádná situace vytvořená válkou vyžadovala, a ponechávajíc rozhodnutí o nové ústavě až svobodně, demokraticky zvoleným zástupcům osvobozeného lidu. Přesto, jsouc si dobře vědoma, že bude nutno poměr mezi Čechy a Slováky upravit na nových základech, vláda zastávala zásadu vyhlášenou v provolání Československého národního výboru z 22. prosince 1939:

»O novom vnútornom usporiadaní štátu, o pomere slobodných Čechov k slobodným Slovákom rozhodne si väčšina slobodných Čechov a väčšina slobodných Slovákov demokratickou formou a v bratskom dorozumení podľa zásady rovnosti v právach a v povinnostiach.«

Tato programově politická zásada zřejmě se uchylovala od československé ústavy znající jen národ československý, ale z politických důvodů a zejména s ohledem na nově se vytvářející poměry na Slovensku pokládali jsme za vhodno i potřebno ji vyhlásit. Prakticky vláda pak ponechávala každému volnost, aby vyznával a hlásal ať už koncepci o jednotném československém národě, nebo o dvou svébytných a rovnoprávných národech – slovenském a českém. Postup vlády v zahraničí byl ve slovenské otázce politicky dobře uvážený a její stanovisko – vyhradit rozhodnutí o těchto věcech svobodnému lidu po osvobození celé Republiky – bylo plně ve shodě s demokratickými zásadami a zvyklostmi.

Aniž by bylo možno zaujímat konečné stanovisko ve věcech, které budou plně jasny až po osvobození celé země, pokládám přece za vhodno říci několik slov už nyní o tom, jak se sám dívám na otázku vztahů česko-slovenských.

Sám jsem hluboce přesvědčen, že Češi a Slováci jsou v podstatě jednotným, třebas ještě ne jedním a týmž národem. Nikterak tím nepopírám, že jsou mezi nimi určité rozdíly a že jedni i druzí se vyznačují svéráznými zvláštnostmi. Ale přes všechny rozdílnosti a osobité odlišnosti, které jsou nevyhnutelným důsledkem rozlišného historického vývoje, Češi a Slováci jsou si duchovně, kulturně, politicky tak blízcí, že jedni s druhými tvoří národní jednotu. Není divu, že se v mnohém od sebe liší, je spíše zázrak, že ačkoli tisíc let žili ve zcela různém státním a politickém systému, je těch rozdílností a odlišností mezi nimi tak málo. A tento zázrak nelze vysvětlit jinak než právě tím, že se po celá staletí státněpolitické odloučenosti udržovalo u jedněch i druhých vědomí národní spřízněnosti, pospolitosti, jednoty. Toto vědomí národní sounáležitosti je tak silné, že je nemohou popřít ani ti, kteří zastávají názor, že Češi a Slováci jsou zvláštními, svébytnými národy: i oni otevřeně přiznávají, že Češi a Slováci jsou si tak blízcí, že jejich vzájemný poměr je zcela zvláštního druhu, a to tak osobitě zvláštního, že pro něj není obdoby ve vztahu mezi jinými národy nebo ve vztahu ať Čechů, či Slováků k druhým národům (do jisté míry, ale jen do jisté míry by bylo možno shledat obdobu mezi Srby a Charváty). Čech a Slovák jsou si nejbližší a k nikomu jinému nemají blíže než právě jeden k druhému. Mají tolik společných národních znaků (řeči nevyjímajíc, i když je odlišena na dva jazyky), že tvoří národní jednotu.

Je ovšem pravda, že tvorba této národní jednoty nedosáhla toho stupně, aby už nyní byli jedním a týmž národem v tom smyslu, jako jsou národem např. Francouzi. Tvorba národů neděje se v jedné nebo dvou generacích, je vždy dlouhým, zpravidla staletým procesem. Ale už v tomto údobí možno konstatovat, že za posledních 150 let Češi a Slováci se kulturně a politicky tak sblížili, že je mezi nimi tolik shod (a popřípadě i tolik rozdílů), jako je např. mezi Angličany a Skoty.

Pojímám národní jednotu Čechů a Slováků nikoli jako dokonanou skutečnost, nýbrž jako tvůrčí proces směřující k tomu, že v něm postupně budou splývat v sjednocující se pospolitosti, až nakonec vytvoří jednotný národ syntetizující v sobě ve vyšší jednotě češství a slovenství.

Tato koncepce národní jednoty Čechů a Slováků ani nepopírá, ani nepotlačuje svérázné národní, sociální a tradiční odlišnosti, které se u jedněch a druhých vyvíjely do doby, než se mohli sjednotit státněpoliticky; naopak, tato koncepce má smysl i respekt pro tyto osobité zvláštnosti, přeje jejich samorostlému vývinu, ale zároveň snaží se je harmonizovat a sjednocovat ve vyšší národní pospolitosti. Je to koncepce tvůrčí, vyznačující se soustavným úsilím, aby z mnohotvárné plnosti života stejně českého jako slovenského záměrně se v organickém růstu vyvíjela a prohlubovala národní jednota Čechů a Slováků; konečným cílem jest, aby ze státněpoliticky sjednoceného národa Čechů a Slováků postupně se duchovní, sociální a politickou tvorbou jedněch i druhých vytvářel i národně sjednocený národ československý.

Idea československé národní jednoty není mně už hotovou skutečností, nýbrž ideálním cílem, k němuž mají záměrně směřovat tvůrčí snahy Čechů i Slováků; a protože vědomí o národní sounáležitosti mezi nimi žije po celá staletí, je právě v tomto vědomí jistota, že cíl národní jednoty československé je dosažitelný.

Opustí-li Češi nebo Slováci tento konečný cíl, ohrozí tím neodvratně i soudržnost a pevnost svého státněpolitického společenství. Bez vůdčího ideálu národní jednoty mezi Čechy a Slováky nelze bezpečně zakotvit Československou republiku.

O to jde, chceme-li se vědomě a záměrně sjednocovat, či chceme-li se vědomě od sebe odlišovat, a tím také neodvratně odcizovat!

Dobře jsem si vědom, že nyní na Slovensku je mnoho obav ze snah sjednocovacích a že zvlášť je ostrý odpor proti tzv. čechoslovakismu. V sjednocovacím úsilí se spatřuje nebezpečí, aby slovenství nebylo pohlceno češstvím. A protože čechoslovakism byl často hlásán nikoli skutečnými Čechoslováky, nýbrž kantorsky poučujícími (a proto zpravidla urážejícími) Čechy, vyvolává nyní u Slováků tím ostřejší reakce, čím více za poslední doby vzrostlo jejich národní uvědomění a sebevědomí. Slováci právem si stěžují na to, že se jen od nich žádalo, aby vyznávali československenství, zatímco Češi si dále pěstovali jen svoje češství a československy vystupovali jen vůči Slovákům.

Třeba mít porozumění pro tyto stesky a podobné výtky, i když se v nich někdy přehání. Je právě úkolem všech, kteří cítí a smýšlejí opravdově československy, aby působili u Čechů i u Slováků k odstraňování všeho, co ohrožuje jejich shodu a bratrské sžívání.

Pokládají-li se dnes Slováci za zvláštní, svébytný národ, třeba respektovat toto jejich cítění a přesvědčení. Nikomu nelze ani diktovat, ani upírat národní vědomí a uvědomění. Stejně ovšem zase Slováci hlásící se za slovenský národ nemohou upírat ani zakazovat československé národní cítění a smýšlení těm Slovákům a Čechům, kteří vyznávají nejen státněpolitickou, nýbrž i národní jednotu československou.

Když se Slováci prohlašují za svébytný národ, je přirozeno, že se také Češi budou pokládat a prohlašovat za svébytný národ český. Vedle nich budou ovšem i Češi a Slováci, kteří se pokládají a prohlašují za národ československý.

Z těchto na pohled komplikovaných skutečností nemusí vzejít vážné nebezpečenství pro budoucnost našeho lidu, jestliže všichni budou naplněni snahou po součinnosti, shodě, dorozumění a sjednocování všech tvůrčích národních energií. K národní jednotě Čechů a Slováků nemusí vést jen cesta čechoslovakismu; může se k ní spět i šetřením národních individuálností slovenských a českých, ovšem jen tehdy, je-li na obou stranách zároveň uvědoměle odhodlaná vůle vzájemně se sbližovat a sjednocovat.

Z koncepce o odlišnosti a svébytnosti slovenského a českého národa může se dospět k vyšší národní syntéze československé, ale ovšem rovněž se může dospět k úplnému rozchodu mezi Čechy a Slováky. Bylo by chybou, kdybychom si chtěli zastírat toto nebezpečenství.

A právě proto musíme si být také všichni vědomi, že ani Češi, ani Slováci nemohou žít v plně zajištěné národní svobodě a státní nezávislosti, nejsou-li státněpoliticky sjednoceni v témže státě. Slováci nejen pro poměrně malý počet svého obyvatelstva, nýbrž především pro svou zeměpisnou polohu a přírodní podmínky svého hospodářství nejsou s to, aby si udrželi vlastní státní nezávislost: v každém případě a v jakékoli kombinaci byla by to nezávislost jen povrchní a zdánlivá, vždy podmíněná skutečnostmi a okolnostmi,

určovaná jinými, nikoli však Slováky samotnými. Ale ani Češi nemohli by žít v plné svobodě a nezávislosti bez Slováků: bez nich byli by opět zcela obklíčeni němectvím a vydáni zcela libovůlím měnících se mezinárodních konstelací, aniž [by] měli účinnější prostředky, jak jim čelit a sebe chránit.

Svoboda a nezávislost Čechů je podmíněna jejich jednotou se Slováky: neboť jen tak unikají z německého obklíčení a jen tak si zjednávají předpoklady k zajištění národní bezpečnosti a k mezinárodněpolitické i hospodářské aktivitě.

A stejně tak svoboda a nezávislost Slováků je podmíněna jejich jednotou s Čechy, neboť jen tak unikají z nebezpečenství, aby byli jen hříčkou v rukou svých neporovnatelně silnějších sousedů, a jen tak si zajišťují národní bezpečnost a aktivní účast i spolurozhodování v evropském závodění politickém i hospodářském.

Ani jen český národ, ani jen národ slovenský, nýbrž jedině Československo rozprostírající se od Šumavy ke Karpatům a k Dunaji je s to, aby si zajistilo vnitřní i mezinárodní záruky své národní bezpečnosti, aby vytvářelo podmínky pro svůj kulturní rozmach a sociální blahobyt, aby bylo úspěšným hospodářským producentem i konkurentem a aby bylo aktivním a respektovaným mezinárodním činitelem v Evropě.

Chceme-li žít životem vpravdě svobodným, životem silným, sebevědomým a tvůrčím, Češi a Slováci musí se vnitřně sjednocovat. Jejich jednota je podmínkou jejich bezpečnosti, nezávislosti a tvůrčího rozmachu. A víc: jejich jednota je podmínkou jejich svobody.

Neuvědomili jsme si po poslední válce v dostatečné intenzitě, co vlastně pro nás znamená Československo. Nebylo nám dostatečně jasno, že tento stát, i když vzchází ze staleté státní tradice české a ze století národněpolitické tradice české i slovenské, představuje politickou novotu dějinného významu v Evropě: byl to přes všechny tradice stát nový (Velkomoravská říše z 10. století byla příliš vzdálená, aby mohla být silně oživující vzpomínkou a tvořivou pobídkou). Na mapě Evropy objevil se stát, který se od českých hor, vyznačujících od raného středověku hranici s Německem, rozprostíral až ke Karpatům a k Dunaji. Už tím bylo dáno, že mezinárodněpolitická funkce tohoto státu bude daleko obsažnější a širší, než byla a mohla být funkce někdejšího Království českého. Československo zůstávalo – podobně jako český stát středověký – hradbou proti německé rozpínavosti na východ; spojení českých zemí se Slovenskem ovšem jen zesílilo odolnost této hradby – tímto spojením vůbec byl neobyčejně posílen mocenský potenciál nového státu. Ale mimoto a nadto Československo se stalo doslova státem dunajským, přímo zasahujícím do srdce dunajské oblasti; tím si v ní pojišťovalo velmi významné a silné postavení, majíc zároveň ulehčeny cesty na Balkán, do přední Asie a do Středomoří. Zároveň Československo svými dlouhými hranicemi karpatskými se stalo významným sousedem Polska a přiblížilo se k Rusku; a v důsledcích této války stává se přímým sousedem ruské, sovětské velmoci. Je to poprvé v našich dějinách, co se dostáváme do přímého sousedství se spřátelenou velmocí, o kterou spolehlivě můžeme opírat svou bezpečnost; nebylo zajisté poslední příčinou naší dosti vratké pozice, že jsme byli obklopeni velmocí nepřátelskou a že silné spojence proti ní jsme museli hledat u velmocí zeměpisně vzdálených.

Někdejší český stát byl na cestě mezi Severem a Jihem, resp. Jihovýchodem, a pokud šlo o evropský Západ, měl pro něj význam v tom smyslu, že byl poměrně silným východním sousedem Německa. Československo podrželo všechny tyto mezinárodní funkce starého českého státu, ale nadto – právě spojením českých zemí se Slovenskem – dostalo se do zcela nové pozice tím, že proniká přímo do oblasti dunajské, a zejména že se stává přímým sousedem Ruska a že se ocitá takřka uprostřed na cestě mezi Východem a Západem. Tím ovšem neobyčejně bylo posíleno mezinárodní postavení naší země a zároveň velmi vzrostl i její mezinárodněpolitický význam. Vytvoření Československa doslova revolucionovalo mezinárodněpolitické a mocenské vztahy mezi národy v Evropě: tato neveliká země se stala jedním z nejvýznamnějších činitelů v evropské, a tím ve světové politice.

Československo právě v tom položení a v tom rozsahu, v jakém existuje, poskytuje nám mimořádné příležitosti k rozvinutí tvůrčích energií našeho lidu a k mocnému uplatňování našeho vlivu nejen ve střední, nýbrž v celé Evropě. Nesmírné výhody z toho plynou pro rozvoj kulturní stejně jako hospodářský a sociální: ale s tím jsou zároveň spojeny velké úkoly a odpovědnosti. Není možno, aby zvládlo tyto úkoly, nebude-li Československo vnitřně co nejsilnější, nejvyrovnanější a nejscelenější. Právě proto také usilujeme o to, aby národnostní menšiny německá a maďarská nemohly už nikdy ohrožovat vnitřní soudržnost a scelenost státu, a chceme provést dalekosáhlý transfer provinilých Němců a Maďarů, o nichž je jisto, že by nikdy nesplynuli se státním společenstvím československým. Právě proto musíme mít v plánu dalekosáhlou přestavbu svého hospodářství v průmyslu i v zemědělství. Právě proto musíme vybudovat zcela novou demokratickou administrativu a podle zcela nových hledisek organizovat svoji školskou a kulturní politiku.

Ale můžeme vykonat tyto nové budovatelské úkoly čekající novou generaci, nebudou-li Češi a Slováci k sobě stát v bratrské jednotě?

Mezinárodní postavení, mezinárodní funkce, mezinárodní vliv Československa je podmíněn vnitřní jeho silou, vyrovnaností a sceleností. A jediným bezpečným základem této vnitřní síly a vyrovnanosti státu jest bratrská jednota Čechů a Slováků. Tato jednota byla podmínkou vzniku Československa; tato jednota zůstává podmínkou jeho udržení i podmínkou jeho rozkvětu a rozmachu. Oslabování, uvolňování, rozvracení této jednoty je podlamováním vlastního jeho základu, rozrušováním jeho smyslu, ničením jeho poslání – a zároveň ohrožováním svobody Čechů i Slováků.

Není úniku před osudovým dilematem: buď chceme být svobodni a silni, a pak musíme být jednotni a sjednoceni, nebo budeme slabí a upadneme v ponižující závislost na rozličných mezinárodních vlivech a zásazích.

Idea národní jednoty Čechů a Slováků – to znovu a znovu dlužno zdůrazňovat – neznamená a nesmí znamenat potlačování češství nebo slovenství, nýbrž vyznačuje ideál postupného, organického sjednocování jednoho i druhého národního prvku ve vyšší syntéze. Proto uskutečňování tohoto ideálu přímo vyžaduje záměrné láskyplné pěstění kulturní i sociální tvorby jak české, tak slovenské, a tak prosté uznávání rovnoprávnosti národního kolektiva českého i slovenského, že se musí rozumět samo sebou.

Pokládají-li se Slováci za osobitý národ rovnoprávný s národem českým, je to smýšlení a přesvědčení, které musí být plně respektováno. Z této skutečnosti samé o sobě ještě nehrozí žádné nebezpečenství pro československou jednotu. O to jde, kam takovéto národní smýšlení a přesvědčení směruje: zda k trvalé shodě a jednotě s českým národem, či k oddalování se od něho. Slovenští národovci dali už odpověď na tuto otázku za slovenského povstání: jednoznačně se vyhlásili pro Československo.

Po osvobození celé země bude vpravdě státnickým úkolem, aby vztah mezi Čechy a Slováky byl upraven opravdu k blahu a síle Republiky.

Sám jsem přesvědčen, že je to sám ideál národní jednoty Čechů a Slováků, který vyžaduje, aby se především ctilo národní přesvědčení každého, tedy národní přesvědčení české, slovenské i československé. Stejně se mně jeví nezbytno, aby byla důsledně uznávána rovnoprávnost národa českého i slovenského – to prostě vyplývá z faktu, že Slováci ve své většině pokládají se za osobitý národ. Ale uznání rovnoprávnosti jednoho i druhého národa stejně jako budování nových ústavních a politických řádů musí být zároveň vedeno společně všemi vyznávanou myšlenkou, aby nové řády politické a sociální Čechy a Slováky sbližovaly a sjednocovaly, nikoli aby je odcizovaly a rozdvojovaly.

V této souvislosti třeba upozornit na jednu okolnost. V Československu budou ovšem zase Podkarpatští Ukrajinci. Na rozdíl od stavu po poslední válce tentokrát bude možno, aby se hned sami ujímali správy ve své zemi. Jsou přirozeně uznáváni za rovnoprávnou součást Republiky a tato rovnoprávnost bude prakticky respektována právě v tom, že si budou autonomně spravovat své věci ve své zemi, která bude nedílnou, ale speciálně autonomní součástí Republiky. Podkarpatská Rus nebo – jak nyní bude nazývána – Podkarpatská Ukrajina tvoří zcela zvláštní komplex politických otázek; zcela odlišný od otázky vztahů mezi Čechy a Slováky. Základem, nosným pilířem, tvůrčím, budovatelským činitelem Republiky jsou právě Češi a Slováci; Podkarpatští Rusíni jsou s nimi státoprávně spojeni ve společném státě, a proto jejich postavení ve státě bude upraveno ve zvláštním autonomním statutu.

Aniž bylo možno a vlastně přípustno jednat nyní o věci v podrobnostech, soudím, že je vhodno vytyčit aspoň některé zásady, jimiž bychom se podle mého přesvědčení měli spravovat při praktickém řešení otázek česko-slovenských:

1. Vedoucí zásadou musí být jednotná, nedílná, nezávislá Republika; proto každé konkrétní řešení musí být zkoumáno především z toho hlediska, zda slouží jednotnosti a soudržnosti Republiky.

2. Uznává se rovnoprávnost svébytného národa slovenského s národem českým, ale ctí se také přesvědčení těch, kteří se cítí národem československým.

3. Rovnoprávnosti slovenského národa činí se především zadost v tom, že nové ústavní a politické řády Republiky budou přijaty většinou svobodně, demokraticky zvolených zástupců českých a většinou svobodně, demokraticky zvolených zástupců slovenských.

4. Speciálním potřebám slovenského lidu se vyhoví rozsáhlým a důsledným provedením samosprávy místní, okresní a zemské v celém státě a zaručením poměrného zastoupení a vlivu ve všech centrálních institucích veřejnoprávních.

5. Je v zájmu lidových vrstev i speciálních potřeb slovenského národa, aby byla provedena rozsáhlá kulturní autonomie ve věcech škol, osvěty, věd a umění.

6. Souvisí s důsledným provedením samosprávného zřízení podle zemí, že o personálních otázkách budou rozhodovat samosprávné orgány. Pokud jde tedy o Slovensko, to znamená, že o personálních otázkách zaměstnaneckých na Slovensku rozhodují samosprávné orgány slovenské. U centrálních institucí zřídí se smíšené komise česko-slovenské, které budou jednat o personálních, zaměstnaneckých věcech (a to jak pro ústředí, tak pro jejich podřízené orgány v jednotlivých místech), řídíce se jednak zásadou proporcionality v ústředí, jednak ohledem na místo, v němž se zaměstnanci umisťují, jmenují, povyšují atd.

7. Náležitý zřetel pro potřeby zemí, zejména také Slovenska, musí vždy rozhodovat i ve všech věcech hospodářských, přičemž hlavním hlediskem musí být sociální a hospodářská potřeba a naléhavost buď příslušného odvětví, nebo místa.

8. Sociální politika se provádí podle zemí decentralizovanými nebo samosprávnými orgány.

9. Čeština a slovenština jsou rovnoprávné jazyky, jichž se užívá v celém státě. V českých zemích úřady a veřejné instituce úřadují česky, na Slovensku slovensky. Centrální úřady a instituce (stejně tak branná moc) užívají češtiny i slovenštiny. Strany (občané) užívají ve styku s úřady a veřejnými institucemi buď češtiny, nebo slovenštiny na celém území státu.

10. Rovnoprávnost Čechů a Slováků znamená, že každý Čech a každý Slovák požívá všude, v kterémkoli místě v Republice, stejné občanské rovnoprávnosti a stejné kulturní, sociální a administrativní péče ze strany veřejných orgánů. Veřejné instituce a úřady v českých zemích budou zpravidla spravovány Čechy, na Slovensku Slováky, ale zároveň ani Čechovi, ani Slovákovi nebude se bránit, aby hledal uplatnění svých znalostí a schopností na kterémkoli místě ve státě. V institucích a úřadech centrálních, resp. v orgánech jim podřízených budou Češi a Slováci zastoupeni jednak poměrně, jednak se zřetelem na krajové umístění úřadu (orgánu).

11. Vůči všem ostatním národům a zemím Češi a Slováci vystupují vždy jednotně jako Čechoslováci.

12. S jednotností státu i se sociálními potřebami lidových vrstev je neslučitelno dualistické uspořádání jeho vnitřních věcí. Dualism by nutně vedl ke štěpení i centrálních úřadů a institucí, k neustálým třenicím a k stále se prohlubujícímu odcizování a antagonismu mezi Čechy a Slováky. Nebezpečí dualismu a neblahým důsledkům, které by z něho postupně vyplývaly, nejúspěšněji můžeme čelit rozsáhlou samosprávou a decentralizací v politické, hospodářské, sociální a kulturní oblasti založené na zemích: české, moravsko-slezské a slovenské, vedle nichž bude země karpatoukrajinská se zvláštním svým autonomním statutem.

Bude ovšem jen jeden prezident republiky, jedna vláda a jeden parlament, volený vším lidem Republiky, s jednotným zákonodárstvím a řádem pro celou Republiku.

V zemích budou zemské národní výbory a zemské sněmy. Vedle zemských samosprávných orgánů budou zemské decentralizované orgány ústředních úřadů a institucí (např. finanční, poštovní, železniční zemská ředitelství, zemské obchodní, zemědělské, průmyslové komory či rady, zemské sociální instituce, pojišťovny atd.).

Ve vládě Slováci budou poměrně zastoupeni.

Zřídí se zvláštní Státní rada, která bude pečovat o přesné plnění ústavních, právních a administrativních řádů. Tato Státní rada bude také rozhodovat o tom, je-li některý návrh zákona toho druhu, že se dotýká zvláštních národních zájmů slovenských v té míře, že k jeho přijetí v parlamentě je třeba většiny zástupců českých a většiny zástupců slovenských. Ve Státní radě jsou Češi a Slováci zastoupeni stejným počtem a alternativně jí předsedá Čech a Slovák. Její členy jmenuje prezident republiky na návrhy zemských sněmů. Není-li ve Státní radě dohody o konkrétní otázce nebo při rovném počtu hlasů, rozhoduje o obou vótech v ní prezident republiky. Rozhodnutí Státní rady nebo prezidenta republiky je v této věci závazné.

Chtěl jsem tu naznačit v hrubých rysech jen některé zásady, podle nichž podle mého mínění bylo by možno upravovat příští vztah mezi Čechy a Slováky. Domnívám se, že zhruba na podobných základech a podle podobných směrnic mohli bychom dospět k uspokojivému řešení.

Ale ať už úprava vztahů mezi Čechy a Slováky bude mít jakékoli konkrétní formy, v každém případě bude nutno dbát toho,

aby byla zachována jednotnost a soudržnost Republiky,

aby byla respektována rovnoprávnost Čechů i Slováků nebo českého a slovenského národa, aby se uvědoměle směřovalo k sbližování a sjednocování jedněch i druhých,

neboť národní bratrská jednota Čechů a Slováků či českého a slovenského národa je životní podmínkou jejich svobody, nezávislosti a rozkvětu.

AÚSD. Sbírka Hubert Ripka. Strojopis, originál.

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Slovensko-česká komisia historikov (september 1998 – august 1999)

Na jeseň roku 1998 vyvrcholili pre Česko-slovenskú komisiu historikov prípravy na jej 9. zasadanie v Prahe, ktoré bolo tentokrát spojené s mimoriadne veľkým a reprezentatívnym medzinárodným vedeckým podujatím. Komisia sa ako spoluorganizátor podieľala na konaní medzinárodnej vedeckej konferencie *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě*. Uskutočnila sa v priestoroch Senátu ČR v dňoch 5.–8. októbra 1998 pod gesciou jeho predsedu P. Pitharta, ktorý sa na práci konferencie pravidelne zúčastňoval. Vyše sto účastníkov rokovalo štyri dni tak v pléne, ako aj vo viacerých sekciách. Odzneli desiatky referátov a diskusie v sekciách sa pretiahli do večerných hodín. Z konferencie vyjde obsiahly zborník. V rámci spoločenskej časti podujatia uskutočnil P. Pithart slávnostnú recepciu v Senáte ČR a Ministerstvo zahraničných vecí ČR usporiadalo pre účastníkov recepciu v Černínskom paláci.

Prínos komisie spočíval nielen v práci jej členov v organizačnom výbore a pri riešení koncepčných otázok, ale hlavne v zabezpečení dôstojnej účasti slovenských historikov na podujatí. Nešlo pritom len o špičkových odborníkov, ale aj o mladých historikov a politológov, pre ktorých účasť na takomto podujatí bola nepochybne dobrou školou. Najmä zabezpečením cestovného z prostriedkov Open Society Fund sprostredkovala komisia takéto široké slovenské zastúpenie. V rámci podujatia sa potom mohli uskutočniť viaceré bilaterálne rokovania (napr. riaditeľov bratislavského a pražského Historického ústavu) a jednotlivci si mohli zrealizovať vlastné individuálne výskumné plány.

Po skončení vedeckého podujatia sa v popoludňajších hodinách dňa 8. októbra zišli na pôde *Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR* členovia komisie na svoje v poradí už deviate pracovné zasadanie. Okrem tradičnej agendy (hodnotenie a príprava zasadaní a ročenky) sa hovorilo o novej dohode o výmenách študentov medzi SR a ČR. Bolo dohodnuté, že jubilejné 10. zasadanie komisie sa uskutoční v ďalšom slovenskom univerzitnom meste – v Trnave.

Slovenských účastníkov konferencie, členov komisie a organizátorov konferencie, ako aj niektoré pozvané osobnosti prijal vo večerných hodinách dňa 8. októbra 1998 na Veľvyslanectve SR jeho vtedajší najvyšší predstaviteľ J. Stank. Na prijatí sa zúčastnil aj exprezident SR M. Kováč. Tým sa akoby symbolicky nadviazalo na 1. zasadanie komisie v Prahe roku 1994.

Z hľadiska perspektív ďalšieho vydávania *Česko-slovenskej historickej ročenky* mala zásadný význam skutočnosť, že zásluhou precízne vypracovaných podkladov a argumentácie V. Goňca bol Grantovou agentúrou ČR schválený grant na vydávanie ročenky na ďalšie tri roky.

V predvečer konania 10. zasadania komisie vyšiel 3. ročník *Česko-slovenskej historickej ročenky*. Zväčšil sa rozsah, skvalitnila recenzno-informačná časť a ako jej samostatná časť vyšla bibliografia bohemík v historiografii na území Slovenska za roky 1990–1997 v rozsahu 942 záznamov. Dopĺňa bibliografiu slovacík na území ČR za roky

1990–1995 z prvého čísla ročenky. Najväčšiu časť ročenky tvoria príspevky z konferencie *Česi a Slováci 1948–1967,* ktorá sa konala v rámci 7. zasadania komisie v októbri 1997 v Brne.

V dňoch 10.–12. marca 1999 sa uskutočnilo v Trnave v poradí už 10. zasadanie Slovensko-českej komisie historikov. V predvečer vlastného stretnutia, 10. marca, prijal členov komisie, hostí sprievodného vedeckého podujatia, ako aj niektorých pozvaných slovenských historikov vo svojej bratislavskej rezidencii veľvyslanec ČR na Slovensku R. Slánský. Vo vstupnom prejave ocenil organizačnú i vedeckú prácu komisie pri poznávaní spoločných dejín. Potom prehovorili obaja predsedovia komisie a v srdečnej atmosfére prijatie pokračovalo neformálnymi diskusiami.

Dňa 11. marca 1999 sa v Trnave v aule Fakulty humanistiky Trnavskej univerzity uskutočnilo vedecké sympózium *Náboženský exil v období novoveku.* Bolo to po prvý raz, keď sa v rámci vedeckej časti zvolila téma zo starších dejín. Sympózium otvoril rektor Trnavskej univerzity. Vlastný vedecký program pozostával z dvoch slovenských a dvoch českých pripravených referátov a z diskusie. Na seminári sa okrem študentov, pracovníkov univerzity a verejnosti zúčastnili početní odborníci z celého Slovenska i z ČR. V popoludňajších hodinách prijali členov komisie predstavitelia mesta a vo večerných hodinách sa na slávnostnej večeri stretli s komisiou a jej hosťami funkcionári Trnavskej univerzity.

Dňa 12. marca 1999 sa v zasadacej miestnosti rektora uskutočnilo pracovné zasadanie komisie. Hostitelia na čele s vedúcim katedry J. Šimončičom si s komisiou vymenili knižné dary, členovia českej časti komisie dostali knižný dar bratislavského *Národného literárneho centra.* Komisia privítala medzi sebou novú členku, keď v jej českej časti M. Karpašovú nahradila M. Melanová z Technickej univerzity v Liberci, ktorá spolupracovala s komisiou prakticky od jej vzniku v súvislosti s libereckými seminármi. Komisia hodnotila ročenku a všetky aspekty trnavského zasadania. Ako hostia sa na rokovaní zúčastnili predstavitelia katedry histórie Vysokej školy pedagogickej v Hradci Králové, kde sa bude konať 11. zasadanie komisie. Prediskutovali sa téma a koncepčné otázky vedeckého podujatia i príprava 4. čísla ročenky. Odznela informácia o veľmi dobrej spolupráci s Nadáciou prezidentov SR a ČR pri zabezpečovaní štipendií poslucháčom a doktorandom. Komisia ocenila pomoc Open Society Fund, vďaka ktorej môže bez problémov rozvíjať svoju činnosť. Ako vždy pri zasadaní na Slovensku sa komisia zaoberala prípravou 8. libereckého seminára pre učiteľov dejepisu, nad ktorým drží patronát.

Dňa 9. júla 1999 sa v Brne uskutočnilo pod vedením V. Goňca pravidelná porada redakčnej rady ročenky. Jej 4. číslo bude tvorené popri pravidelných rubrikách materiálmi z trnavského zasadanie, blokom vedeckých štúdií a edovanými dokumentami.

V dňoch 23.–24. augusta 1999 sa v Liberci na tradičnej pôde Technickej univerzity a pod patronátom komisie uskutočnil v poradí už 9. seminár pre učiteľov dejepisu, historikov a archivárov venovaný česko-slovenským vzťahom. Na programe bola tentokrát téma *Česká a slovenská spoločnosť 1948–1967* rozdelená na sekciu politickú a kultúrnu, dalej s referátmi o medzinárodnom kontexte a o osudoch odbojárov na Slovensku. Seminár bol tradične rozšírený o ďalší blok zaoberajúci sa súčasným stavom spoločnosti v SR a ČR. Dobrá účasť učiteľov a odborníkov z oboch republík, kvalitná diskusia po každom bloku a priaznivá spätná väzba sú záväzkom do budúcnosti a súčasne

povzbudením, že podobné akcie majú zmysel. Deviaty ročník seminára patril nepochybne medzi najkvalitnejšie.

Členovia komisie sú aj okrem spomínaných vlastných podujatí komisie garantami viacerých projektov, aktivít a spolupráce na poli česko-slovenských vzťahov v oblasti histórie, či už ide o spoluprácu medzi fakultami, o podporu študijných pobytov vysokoškolských študentov, alebo na poli vedecko-popularizačnej, či vedeckej práce. Plodom týchto aktivít je aj zvýšený záujem o dejiny druhého národa medzi študentami a doktorandami, vďaka čomu vyrastá silná a ambiciózna generácia českých slovakistov a slovenských bohemistov. Členovia komisie sa výrazne podieľajú na ich podpore a vedeckom raste.

Roman Holec

RECENZIE. KRITIKA

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

Pokus o spracovanie dejín novodobej českej historiografie

Jednou z prirodzených úloh a vari aj ambícií každej národnej historiografie je spracovať vlastné dejiny. Napriek tomu sa práce s danou problematikou, ktorá je sama o sebe atraktívna i zdravo iritujúca, v slovenskej a nakoniec i v českej historiografii vyskytujú veľmi zriedkavo. Slovenské dejepisectvo doteraz nemá súbornú prácu o svojej minulosti, hoci tu existuje niekoľko viac či menej vydarených štúdií (zborníkov) a príležitostných článkov, ktoré sa venujú zväčša jednotlivým autorom, obdobiam, ideovým smerom, alebo dôležitým, takpovediac medzníkovým udalostiam. Česká historiografia je na tom, pravdepodobne, o niečo lepšie. Okrem štúdií monotematického, resp. monopersonálneho zamerania disponuje aj syntetickou dvojdielnou prácou F. Kutnara (Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví), ktorá vyšla v sedemdesiatych rokoch a už podľa názvu vidno, že sa v nej rozoberali (aj keď v skromnej miere) tiež problémy slovenskej historiografie. (Vďaka však aj za to!). Napriek tomu, že Kutnar skončil svoj výklad rokom 1948, jeho dielo sa stretlo s nevôľou totalitnej moci, bolo vystavené nie odbornej, ale ideologickej kritike a naložilo sa s ním v duchu známych „normalizátorských" praktík, kedy mená a práce politicky či ideovo nepohodlných autorov násilne vypadávali nielen z historiografie, ale dokonca aj z bibliografických príručiek.

Práve takéto mimoodborné faktory a podmienky – okrem vlastnej profesionálnej náročnosti – odradzovali potenciálnych autorov od práce na dejinách historiografie. Zvlášť rizikové, priam mínové pole číhalo na autora, ktorý by sa chcel u nás seriózne venovať dejinám dejepisectva po roku 1945 a osobitne po roku 1948, kedy česká a slovenská historiografia – a to je nesporný paradox – prechádzala po stránke kvantitatívnej, inštitucionálnej i personálnej najbúrlivejším rozvojom. Zároveň však zväčša prežívala – priam v orwellovskom podobenstve – odborný úpadok, prinajlepšom stagnáciu, no najmä hlbokú morálnu krízu, bola izolovaná od moderných európskych a svetových myšlienkových prúdov. Zdá sa, že vyššie spomínané riziká a najmä nechuť k spracovaniu dejín historiografie, akoby pretrvávali aj po desiatich rokoch od pádu totalitného systému, hoci už dávno prestali platiť tvrdé ideologické (lepšie povedané existenčné) limity pre nezávislý výskum a jeho interpretáciu. Vyskytli sa však nové peripetie a bariéry. Tentokrát sú v prvom rade v rovine etickej, v rovine subjektívneho hodnotiaceho prístupu k problémom, ktoré spravidla ďaleko presahujú svoje odborné či profesionálne hranice. Sú totiž nesmierne citlivé a aktuálne i po ľudskej stránke. Neraz veľmi bolestne sa dotýkajú starších i mladších príslušníkov historickej obce – a to nielen ich odbornej činnosti, ale aj ich občianskych postojov.

Už len z tohto dôvodu treba oceniť odvahu Josefa Hanzala, ktorý sa podujal podať obraz českého profesionálneho dejepisectva v neobyčajne pohnutej dobe (*Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha, Karolinum 1999, 272 s.). Vo svojej recenzii si netrúfam kvalifikovane hodnotiť odbornú prínosnosť práce, ktorej napísaniu musel predchádzať nielen nesmierne široký bibliografický výskum, ale aj štúdium archívneho materiálu. (Trochu prekvapuje, že autor tu viac nevyužil aj údaje z „oral history" a aj tam, kde z nich zriedkavo cituje, neudáva ich prameň). Chcem tu uviesť iba niekoľko svojich poznámok k štruktúre knihy, k autorovmu výberu, resp. k hodnoteniam jednotlivých

profesionálnych historikov a najmä ich odborných prác, ako aj k niektorým ďalším (podľa mňa) trocha problematickým stránkam recenzovanej práce. J. Hanzal už v úvode a potom viackrát opakovane upozorňuje čitateľa „na svoj subjektívny prístup a pohľad", ktorý možno niekedy pôsobí trochu limitujúco, resp. ovplyvňuje selekciu problémov a osobností, ktorým autor venuje najviac pozornosti. Osobná zainteresovanosť autora je prirodzená, veď sám už niekoľko desaťročí aktívne pôsobí v českej historiografii. Ako pracovník Ústavu pre dejiny Univerzity Karlovej a archivár univerzity, neskôr diskriminovaný historik, veľmi dôverne spoznával pozitívne, no najmä tragické (odborné, inštitucionálne i personálne) stránky českého dejepisectva v zmienenom období.

J. Hanzal v knihe pozostávajúcej zo siedmich kapitol, uplatňuje raz tematický, raz chronologický princíp. Prvá „tematická" kapitola je venovaná hlavným myšlienkovým a metodickým prúdom vo svetovom, no najmä v európskom dejepisectve v 20. storočí, ktoré napriek všetkej izolácii ovplyvňovali aj českú historiografiu. Aj dve záverečné kapitoly majú tematický charakter. Podávajú jednak obraz o skutočne výnimočnom jave v kultúrnych dejinách Európy: o tvorivom a morálnom vzopätí českej nekonformnej, tzv. samizdatovej historiografickej tvorby, jednak o činnosti československých historikov v exile v rokoch 1945–1989.

Vlastné jadro knihy tvoria jej štyri „chronologické" kapitoly, v ktorých autor sleduje vývin českej historiografie v zmienenom období. Periodizačné medzníky správne identifikuje nie vo vlastnom vnútornom rozvoji dejepisectva, ale v politických podmienkach, ktoré ho rámcovali. Jednotlivé etapy vymedzuje oslobodením ČSR v máji 1945, nastolením komunistického režimu vo februári 1948, pokusom o nastolenie „socializmu s ľudskou tvárou" v roku 1968, okupáciou ČSR sovietskymi vojskami, resp. nastolením tvrdého neostalinského normalizačného režimu v roku 1969 a pádom komunistického systému v novembri 1989. V takto vymedzenom periodizačnom rámci autor skúma a hodnotí ani nie tak „cesty českej historiografie" ako skôr odborné a ľudské osudy jej jednotlivých predstaviteľov, publikované výsledky ich vedeckého výskumu, no aj ich občianske a politické aktivity či aspoň pasívne postoje. Nie je to povzbudivá a optimistická, no o to výstražnejšia bilancia. Spomínaný prístup k jednotlivým historikom a ich dielam uplatňuje J. Hanzal opisom činnosti konkrétnych historických pracovísk – v prvom rade katedier na vysokých školách v Čechách a na Morave, resp. výskumných pracovísk v rámci bývalej Československej akadémie vied, pričom relatívne podrobne bilancuje a hodnotí aj prácu archivárov (menej už múzejníkov, resp. pamiatkarov) a regionálnych historikov.

Takýto „inštitucionálno-personálny", resp. bibliografický prístup k dejinám historiografie je nesmierne náročný a zdá sa mi, že pre jedinca aj ťažko zvládnuteľný. Prejavuje sa to aj v recenzovanej knihe, kde sa vyskytuje viacero bibliografických i faktografických nepresností, ktoré si síce profesionálny historik – špecialista koriguje, bežný čitateľ ich však asi nepostrehne. Okrem toho pri podobnej metóde pohľad na skúmanú problematiku veľmi výrazne ovplyvňujú osobné skúsenosti, sympatie či antipatie autora, čo sa odráža aj v určitej disproporčnosti hierarchizovania jednotlivých odborných otázok, resp. osobností, ako aj vo výrazových (niekde až príliš expresívnych) prostriedkoch hodnotenia. Je to konštatovanie a nie kritika autora, ktorý má plné právo na takýto postup a na vlastné hodnotové kritériá, úzkostlivo sa snažiac dodržiavať objektivitu a vyhnúť sa mentorovaniu, čo sa mu však vždy nepodarilo. Hanzalova kniha je teda v prvom rade viac či menej presnou rekonštrukciou vedecko-výskumnej, organizačnej, pedagogickej i popularizačnej činnosti jednotlivých historických inštitúcií a ich pracovníkov. Historická veda v zmienenom období sa rozvíjala pod kuratelou totalitnej vládnej moci, ktorej síce zväčša podliehala, no zároveň sa aj snažila vymaniť z jej ideologického, umŕtvujúceho pancieru. Autor všetko toto pozoruje, interpretuje, no niekde azda aj trochu zjednodušuje, akoby mu chýbal od skúmaných problémov určitý profesionálny odstup. Ľudsky je to síce pochopiteľné, no po odbornej stránke neakceptovateľné. Ťažko sa totiž zmieriť s hodnoteniami, ktoré s dešpektom odkazujú čitateľa iba na nadpis konkrétnej odbornej historickej práce. Nechcem tieto výtvory brániť, no na druhej strane pod viacerými „ezopovskými" nadpismi (a to sám autor isto veľmi dobre vie) sa publikovali aj odborne prínosné štúdie či monografie.

Konštatoval som už, že Hanzalom pojaté dejiny historiografie presahujú možnosti jedného autora. Bolo by preto ľahké, no nie korektné mu vyčítať, čo ešte v práci malo byť a čo mohlo z nej vypadnúť, čomu mal venovať viac, čomu menej pozornosti. Napriek tomu si dovoľujem poznamenať, že z práce nemala vypadnúť zmienka o Pamätníku Terezín a jeho periodiku Terezínske listy. Okrem toho sa domnievam, že prekvapujúco malá pozornosť sa venovala spomínanému Výboru pre dejiny protifašistického odboja. Táto „medziinštitucionálna" veľná pracovná skupina, zložená z českých i slovenských historikov urobila nielen veľa na odbornom poli (autor vôbec nespomína jej periodické zošity Odboj a revoluce, ani rovnomennú maketu čs. protifašistickej rezistencie), ale bola aj strediskom vytrvalých snáh a výbojov o dosiahnutie autonómneho postavenia historiografie, o jej vymanenie sa z ideologickej a politickej kurately. Prekvapuje aj skutočnosť, že popri pomerne podrobných bibliografických údajoch sa v práci neuvádza (samozrejme s adekvátnym odborným komentárom) štvorzväzková syntéza – maketa Přehled československých dějin, ktorá vyšla v druhej polovici päťdesiatych rokov.

Pretože táto recenzia je určená pre Česko-slovenskú historickú ročenku, chcem sa Hanzalovej práce krátko dotknúť ešte z jedného takpovediac slovenského aspektu. Autor už v úvode upozorňuje čitateľa, že vo svojej práci sa bude zaoberať iba českou a nie slovenskou historiografiou, hoci v skúmanom období sa často hovorilo (a sám J. Hanzal tento termín tiež niekoľkokrát používa) o československej historiografii a o československých dejinách. Škoda, že v knihe nie je aspoň naznačený pohľad autora na tento zďaleka nielen terminologický problém. Je len prirodzené, že autor sa otázkam slovenského dejepisectva v skúmanej etape nemohol celkom vyhnúť, no niekde mu mohol venovať možno aj o pár spresňujúcich riadkov viac. Nie preto, aby podal širší obraz slovenskej historiografie a činnosti slovenských historikov, ale aby lepšie objasnil ich odborné i ľudské vzťahy k českej historiografii. Asi najviac to chýba pri rekonštrukcii II. zjazdu čs. historikov v Prahe na jeseň 1947, na ktorom sa najvyšší predstavitelia slovenského „akademického" dejepisectva na čele s predsedom Slovenskej historickej spoločnosti D. Rapantom nezúčastnili. Autorové náznaky, že tu išlo o nepochopiteľnú tvrdohlavosť slovenskej strany voči českým gestám dobrej vôle, resp. o prejavy nacionalizmu medzi slovenkými historikmi, sú prinajmenšom nepresné a zavádzajúce, majú trochu paternalistický nádych. J. Hanzal zrejme celkom nedocenil vtedajšie politické udalosti na Slovensku („odhalenie" tzv. protištátneho sprisahania), ani fakt, že účasť slovenských historikov na zjazde, kde získala podporu jeho najvýznamnejších účastníkov téza tlmočená V. Chaloupeckým, že Slovensko v minulosti nikdy nebolo krajinou, ktorá „zo svojho vlastného vnútra vytvárala dejiny", by bola prinajmenšom kontraproduktívna.

V rámci kritického hodnotenia českej historiografie, resp. poznámok o jej pozitívnych výbojoch sa mohla azda objaviť aj stručná hodnotiaca zmienka jednak o podiele českých historikov na deformáciách Slovenského národného povstania, jednak a najmä o ich zásluhách na vedeckej rehabilitácii tejto udalosti. Prekvapuje, že autor nespomína ani aktivity českých historikov z r. 1965 v známej kauze politických útokov V. Krála na antidogmatickú interpretáciu povstania. Fakt, že navonok šlo o útoky na knihu G. Husáka predsa nič nemôže zmeniť na podstate veci. Nezainteresovaného čitateľa bolo asi tiež treba upozorniť, že niektoré v práci spomínané mená (ako napr. V. Plevza, Ľ. Holotík, M. Kropilák, M. Kučera, Ľ. Lipták) sú slovenskí historici. Dosť nepríjemne prekvapuje aj to, že v autorom kladne hodnotenom dvojzväzkovom Přehledu dějin Československa sú úplne obídení jeho slovenskí spolutvorcovia. Posledná kapitola práce si predsavzala podať stručný prehľad o práci československých historikov v exile. Zo slovenských autorov sú spomenutí len dvaja (z toho jeden nehistorik) a vynechané sú celé skupiny i viac či menej významní jednotlivci, z ktorých časť (mám tu na mysli najmä historikov a publicistov ľudáckej, resp. neoľudáckej proveniencie) má ambície agresívne ovplyvňovať celé súčasné slovenské dejepisectvo a historické vedomie vôbec.

Nedomnievam sa, že uvádzané no aj ďalšie medzery „slovenskej problematiky" sledujú nejaké postranné ciele, alebo zhovievavé či paternalistické úmysly. Aj tieto nedostatky zrejme vyplynuli už zo spomínaného širokého a ťažko zvládnuteľného záberu práce, ktorej takto poňatá téma je nad sily jedneho autora. Zo slovenského hľadiska môžeme českým kolegom iba závidieť podobnú syntetizujúcu prácu – nielen pre jej faktografický prínos a hodnotenia, ale aj pre odvahu analyzovať vlastnú, nie vždy hrdinskú minulosť. Slovenské dejepisectvo na svojho kvalifikovaného autora v danej problematike zatiaľ iba čaká...

Ivan Kamenec

Bibliografia k dejinám Slovenska. (Literatúra vydaná do roku 1965.) Zost.: Jankovič, Vendelín – Škorupová, Anna. Bratislava, Historický ústav SAV v Bratislave – Národný bibliografický ústav Slovenskej národnej knižnice v Matici slovenskej v Martine – Univerzitná knižnica v Bratislave – Národné pamiatkové a krajinárske centrum Slovenský pamiatkový ústav Bratislava vo vyd. Academic Electronic Press 1997. 781 s. Register

Predkladaná bibliografia sa zaraďuje do radu nevyhnutných príručiek pre historika zaujímajúceho sa o dejiny Slovenska, ktorých vyšlo v poslednom období na Slovensku viac.[1] Keďže jednou z podmienok uznania národnej historiografie je existencia retrospektívnej bibliografie, absencia tohto diela na Slovensku bola citeľná.

[1] Pri príležitosti konania medzinárodného historického kongresu v Montreale v roku 1995 boli napr. vydané dve publikácie a to:
- v edícii Studia historica Slovaca vydaný A Guide to Historiography in Slovakia (ed. E. MANNOVÁ – D. P. DANIEL), Bratislava, Historický ústav SAV 1995. 209 s.
- Historiografia na Slovensku 1990–1994. Výberová bibliografia. (zost. A. SEDLIAKOVÁ), Bratislava, Historický ústav SAV 1995. 188 s.

Osudy tohto diela sú zaujímavé a dá sa povedať, že bibliografia má už svoju vlastnú históriu. Myšlienka na jej vydanie sa zrodila na začiatku šesťdesiatych rokov v Historickom ústave SAV. Spočiatku sa rátalo s päť až šesť-členným autorským kolektívom. Napokon vznikol dvojčlenný pracovný tím. Ťažiskové práce sa realizovali v šesťdesiatych rokoch. Rukopis z odborného hľadiska posudzoval PhDr. Ján Tibenský, DrSc. Po recenznom konaní a zapracovaní pripomienok sa rukopis odovzdal do tlačiarne v Brne. V roku 1972 autori robili prvé korektúry. Potom však nastali problémy. Údajne pre nedorozumenie s tlačiarňou sa práce na jej vydaní zastavili. Tušilo sa však, že to nebol ten pravý dôvod. O pravom dôvode tohto kroku sú dnes viac-menej len dohady, vraj normalizačné obdobie neprialo zverejneniu prác exilových historikov, ktoré boli v práci zahrnuté. Historický ústav SAV sa však nevzdával a docielil, aby sa na vydaní diela pokračovalo. V júli 1974 dodala brnenská tlačiareň stránkové korektúry s tým, aby autori za dva mesiace zostavili kombinovaný – generálny register. No skôr než tak mohli urobiť, tlačiareň opäť ďalšie práce na bibliografii zastavila a sadzbu zničila. Z pôvodne plánovanej bibliografie tak napokon zostalo len niekoľko exemplárov stránkovej korektúry. Práca sa teda nedostala k čitateľovi. Muselo prejsť viac než 25 rokov, kým sa vydanie retrospektívy stalo opäť aktuálnym.

Jednou z prvých vecí o ktorých sa začalo po roku 1989 na pôde Historického ústavu diskutovať bolo práve vydanie predmetného diela. Opäť sa muselo zápasiť s prekážkami, kým v sedemdesiatych rokoch vydanie sťažovali ideologické dôvody, v deväťdesiatych rokoch to boli hlavne financie. Nakoniec mohla kniha vyjsť vďaka združeniu prostriedkov viacerých inštitúcií, okrem hore uvedených finančne prispeli i Ministerstvo školstva SR a Fond Pro Slovakia. Je šťastím, že sa vydania a tým zúročenia a ocenenia svojej práce dožili i hlavní aktéri – zostavovatelia Vendelín Jankovič a Anna Škorupová. Retrospektíva vyšla začiatkom roka 1997 a PhDr. V. Jankovič, DrSc. umrel na jeseň toho istého roka.

Bibliografia ako taká predstavuje logické zavŕšenie prirodzených bibliografických úsilí. Pred ňou vyšli bibliografické prehľady za jeden, prípadne viac rokov buď samostatne na Slovensku, alebo v spolupráci s Historickým ústavom AV ČR v Prahe.

Táto rozsiahla práca začína predhovorom PhDr. Dušana Kováča, DrSc. (riaditeľa Historického ústavu SAV v roku 1997). Po ňom nasleduje úvod od zostavovateľov, ktorý má i metodický charakter. Za ním nasleduje zoznam skratiek excerpovaných časopisov, ktorý slúži aj ako zoznam excerpovaných periodík, pretože ten osobitne v bibliografii nefiguruje. Ťažiskom a hutnou časťou je sama bibliografia, ku ktorej je vyhotovený register, ktorý zohľadňuje autorské, biografické, geografické a vecné hľadisko. Uľahčuje orientáciu v tak rozsiahlom diele. Bibliografia obsahuje 18 274 bibliografických záznamov. Na poslednej strane je edičná poznámka. Prvé, čo používa čitateľ na orientáciu je obsah; odráža členenie a usporiadanie bibliografie. Obsah, predhovor a úvod sú preložené aj do angličtiny.

Po formálnej stránke sú do bibliografie zaradené monografie, zborníky, štúdie, odborné články a pod. Okrem prác vydaných na Slovensku je snaha uvádzať aj práce k dejinám Slovenska vydané v zahraničí. Bibliografický materiál je členený do dvoch veľkých celkov: všeobecná časť a časť špeciálna chronologická.

Všeobecná časť ma deväť kapitol: všeobecná problematika histórie, pomocné vedy historické a príbuzné vedné odbory, edície prameňov, miestopisné dejiny celkove,

dejiny strednej Európy, dejiny Slovanov, dejiny Uhorska všeobecne, dejiny Česko-Slovenska, dejiny Slovenska všeobecne.

Špeciálna chronologická časť má jedenásť kapitol: pravek a predhistorické obdobie, obdobie včasného feudalizmu, obdobie od 11. storočia do roku 1526, roky 1526–1790, roky 1790–1848/1849, roky 1850–1890, roky 1891–1914, prvá svetová vojna a vznik Česko-slovenskej republiky (1914–1918), Česko-slovenská republika 1918–1939, roky 1939–1945, roky 1945–1965. Jednotlivé chronologické obdobia v špeciálnej chronologickej časti sa členia viacmenej do stabilných skupín: hodpodárske pomery, sociálne pomery, jazyk, územie – národ – národnosť, národopis, politické pomery, kultúrne pomery, filozofia, cirkev, štát a právo, literatúra, prírodné vedy – technika, zdravotníctvo, školstvo, hudba – divadlo – film, výtvarné umenie, vojenstvo, šport. V kombinácii s registrom si naozaj človek nájde, čo hľadá.

Ako píšu sami zostavovatelia, bibliografia vznikla buď priamou excerpciou, jednak prevzatím bibliografických záznamov z iných bibliografických prác, teda sprostredkovane. Nie je to prirodzene ideálny postup, ale pri tak rozsiahlom materiáli nebolo možné postupovať inak, a to nielen z finančných a časových dôvodov. Je ťažko reálne, že by sa zostavovatelia dostali k priamym zdrojom pri všetkých bibliografických záznamoch. A tak ako druhotný zdroj informácií poslúžili rôzne retrospektívne historické bibliografie, špeciálne, personálne a skryté bibliografie. Samotní zostavovatelia odhadujú pomer nepriamych excerpt cca na 20 %.

Na prvý pohľad je v bibliografii veľa tzv. odťažitej literatúry, ale keď si uvedomíme, že Slovensko bolo súčasťou Uhorska a Československa, žiadajú sa trochu širšie súvislosti. Kým pri prvom vydaní sa bibliografii vyčítalo citovanie diel exilových historikov a vôbec prác, ktoré boli vydané na západe, v súčasnosti sa počet zmienených diel zdá malý a neúplný. Ovšem ťažko niečo zásadne vyčítať, vieme ako ťažko sa v tom čase človek dozvedel o literatúre vydanej v zahraničí, dovážalo sa málo tejto literatúry, osobitným problémom bola literatúra vydaná na západe.

Bibliografii by sa možno dalo vytknúť veľa vecí, ale ten čo jej bude niečo vyčítať si musí uvedomiť, že sa tvorila v sedemdesiatych rokoch teda 25 rokov pred vydaním. V súčasnosti by sa zrejme zvolilo iné tematické členenie, dodržiaval by sa v súčasnosti platný úzus prepisu historických mien a presnejšie by sa stanovili kritériá zápisu bibliografických jednotiek. Toto všetko si vydavatelia uvedomovali a je preto obsahom edičnej poznámky, na druhej strane musí byť každému jasné, že toto dielo si vyžiadalo už beztak veľa práce, úsilia, námahy a vytrvalosti. Vzhľadom na to, že historická i kultúrna verejnosť na túto publikáciu už desaťročia čakala, nepovažovalo sa za vhodné zvoliť zásadné prepracovanie, ktoré by bolo časovo veľmi náročné a posunulo by jej zverejnenie do ďalekej budúcnosti. Tým by sa zvýšili už beztak značné finančné náklady. Je jasné, že bibliografia tak ako je plní svoj cieľ a očakávania tých, ktorí po nej siahnu.

Alžbeta Sedliaková

Bibliografie českých/československých dějin 1918–1995. Výběr knih, sborníků a článků vydaných v letech 1990–1995, sv. 1.–2. (sest.: Břeňová, Věra – Rohlíková, Slavěna – Tůma, Oldřich), Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997, 419 s., 148 s.

Ústav soudobých dějin AV ČR za relatívne krátky čas svojej existencie dosiahol vydania početného množstva monografií, pramenných edícií a dôraz kladie aj na bibliografickú činnosť, čoho svedkom je periodická bibliografická rubrika v jeho časopise Soudobé dějiny a publikácie: Minulost a dějiny v českém a slovenském samizdatu 1970–1989, Knihy českých a slovenských autorů vydané v zahraničí v letech 1949–1978 ako i tu recenzovaná bibliografia Bibliografie českých/československých dějin 1918–1995.

Predkladaná bibliografia predstavuje relatívne najúplnejší informačný prameň odbornej literatúry k dejinám Československa v rokoch 1918–1995. Ide hlavne o práce domácich i zahraničných autorov vydané v Českej republike v rokoch 1990–1995.

Po formálnej stránke sú do práce zahrnuté monografie, jednorázové zborníky (monotematické, polytematické, konferenčné), zborníky na pokračovanie (seriály), edície prameňov, články z odborných časopisov a zborníkov, diskusné príspevky a polemiky. Bibliografické záznamy sú spracované podľa medzinárodných doporučení International Standard Bibliographic Description v systéme CDS/ISIS. Záznamy obsahujú všetky žiadúce údaje vrátane uvedenia edícií i u tých zborníkov, ktoré sú súčasťou niekoľkých radov a podradov. Oceniť treba šesť druhov registrov (autorský, osôb, názvový, vecný, akcií, excerpovaných a citovaných časopisov a zborníkov), ktoré sprehľadňujú bibliografický materiál.

Pri excerpcii sa použili fondy Ústavu soudobých dějin AV ČR, CD-ROM Česká národná bibliografia, bibliografia Historiografia na Slovensku 1990–1994 a rešerše Historického ústavu AV ČR. Súčasne sa podarilo sústrediť osobné bibliografie asi 200 historikov z domova i zo zahraničia. Títo všetci reagovali na výzvu Ústavu pre soudobé dejiny AV ČR a zaslali zoznamy svojich prác publikovaných doma i v zahraničí. Vďaka týmto informačným zdrojom sa podarilo sústrediť rozsiahly bibliografický materiál a následne zostaviť bibliografiu s cca 8 000 bibliografickými záznamami.

Prirodzene, že pri tak veľkom počte a rôznorodosti zdrojov nie je niekde zachovaná jednota, presnosť údajov a pod. Pozornému čitateľovi neujdú tieto nepresnosti. Zostavovatelia sú si týchto chýb plne vedomí a preto upozorňujú na tieto nezrovnalosti v metodickom úvode. Bolo by ideálne všetky údaje overiť a vyhnúť sa uvedeným nedostatkom, ovšem to by oddialilo vydanie bibliografie a určite by zvýšilo aj náklady na jej vydanie. Zvolil sa teda reálny postup čo najskoršieho sprístupnenia bibliografických údajov čitateľovi.

Bibliografia je členená do piatich základných oddielov a tie pozostávajú z tridsiatich podskupín:

Prvý oddiel predstavuje teoretické problémy historiografie, historikov, organizáciu vedeckej práce a archívnu starostlivosť. Tu sú uvedené aj bibliografie, encyklopedická literatúra, základné údaje ku zborníkom. Jedna podskupina sústreďuje diela k svetovým a európskym dejinám vo väčšom časovom úseku.

Druhý oddiel je zameraný na spoločenské vedy a publicistiku. Stretávame sa tu s prácami o ekonómii, filozofii, politológii, publicistike, sociológii, demografii, urbanistike, práve a ekológii.

Tretí oddiel sa venuje prameňom a rôznym druhom prameňov (prejavy, state, dokumenty, fotografie, memoáre, denníky, svedectvá, rozhovory, korešpondencia).

V štvrtom oddieli sa člení literatúra z chronologického hľadiska (1918–1939, 1939–1945, 1945–1948, 1948–1967, 1967–1970, 1970–1989, 1990–1995),

kým v piatom je zvolené tematické členenie (stredná a východná Európa, československé a české vzťahy so zahraničím, Slovensko a česko-slovenské vzťahy, Česko a československo-nemecké vzťahy, Židia v Československu, osobnosti a biografie, kultúra – umenie – literatúra). Hlavne posledné dva oddiely tj. štvrtý a piaty sú prepojené odkazmi a tým umožňujú používateľovi, čo najpohodlnejšiu orientáciu.

V úvode Viléma Prečana je zdôraznená nevyhnutná spolupráca českých a slovenských bibliografov. Týka sa to predovšetkým tímu bibliografov v Historickom ústave AV ČR a Historického ústavu SAV. Skutočne v čase informačnej explózie, ktorú v súčasnosti prežívame, keď sa množstvo publikácií temer v každom vednom odbore periodicky znásobuje je dobré rozmýšľať o určitej forme spolupráce a vylúčenia duplicitných prác. Náznaky určitej spolupráce spomína skúsená bibliografka Věra Břeňová v metodickom úvode.

Bibliografia je vydaná v brožovanej podobe, vzhľadom na charakter príručky a častú manipuláciu s ňou by sa javila vyhovujúcejšia skôr viazaná forma. Veľmi praktické je osobitné umiestnenie registrov v samostatnom druhom zväzku, čo uľahčuje orientáciu a manipuláciu.

Na záver možno konštatovať, že česká historiografia je rozhodne obohatená touto príručkou. Trojica zostavovateľov absolvovala prípravu na menších príspevkoch v súvislosti s už spomínanou periodickou bibliografiou v Soudobých dějinách. Publikácia dobre poslúži nielen historikom, ale i sociológom, filozofom, literárnym historikom a zahraničným bohemistom. Jej existenciu ocení aj slovenský čitateľ, ktorý sa zaoberá dejinami Československa, ale i používateľ, ktorého zaujímajú slovaciká publikované v zahraničí.

Alžbeta Sedliaková

Dve nové monografie o dejinách holokaustu na Slovensku

Na začiatku deväťdesiatych rokov prežívala téma holokaustu a problematika dejín židov vôbec v slovenskej historiografii určitú konjunktúru. Vtedy vzniklo niekoľko základných prác a štúdií rôzneho zamerania a rozdielnej kvality. Potom nasledovali práce memoárové i publicistické články (neraz vyslovene šarlatánskeho charakteru), kde sa objavili aj pokusy holokaust na Slovensku relativizovať, či dokonca ospravedlňovať. Našťastie, základný seriózny historický výskum danej problematiky pokračoval ďalej a v poslednom čase priniesol konkrétne výsledky v podobe dvoch odborných monografií. Prvou je kniha: Katarína Hradská: *Prípad Dieter Wisliceny (Nacistický poradcovia a židovská otázka na Slovensku)*, Bratislava, AEP 1999, 133 s.; druhou je monografia: Eduard Nižňanský: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte*, Prešov, Universum 1999, 293 s.

Obe práce v rámci spoločnej témy (holokaust na Slovensku) prehlbujú poznanie jednotlivých stránok tohto procesu, zameraním sa na kratšie obdobia alebo na špecifické konkrétne otázky, konštruktívne prehlbujú, dopĺňajú, resp. korigujú údaje a hodnotenia predchádzajúcich historických výskumov (mám tu na mysli najmä monografie, resp. štúdie L. Lipschera a I. Kamenca). Spoločným menovateľom oboch recenzovaných kníh je neobyčajne široký heuristický záber, opierajúci sa o domáce i zahraničné (najmä nemecké) archívne, resp. tlačové pramene, no a samozrejme aj o odbornú literatúru. Sám E. Nižňanský exploatoval 80 domácich i zahraničných periodík, štúdium robil – okrem ústredných archívov – v 26 okresných, resp. oblastných archívoch na Slovensku, kde excerpoval takmer dvesto fondov, pričom išiel až na úroveň notárskych úradov a četníckych staníc. Možno povedať, že z aspektu pramennej základne a historického poznania tému vyčerpal priam dokonale. Je tu však nebezpečie, že jeho precízny detailný, niekde až príliš minuciózny prístup ku skúmanej problematike trochu vyčerpá aj menej zasvätené a menej poučeného čitateľa. Autor si však pri koncipovaní svojej práce stanovil maximalistické odborné ciele, ktoré aj splnil. To treba oceniť a rešpektovať. Texty K. Hradskej sú – pri zachovaní patričnej odbornosti – trochu „ľahšie", živšie a čítavejšie. Autorka sa v nich opiera – okrem fondov centrálnych slovenských úradov – o relevantné archívne nemecké pramene, čo logicky vyplynulo z témy, ktorú skúma a rekonštruuje. Niekedy sa až zdá že výpovednú hodnotu týchto prameňov (vrátane nemeckej literatúry) prijíma trochu nekriticky, preceňuje ich a podlieha im.

Spoločnou črtou oboch monografií je, že revidujú niektoré zaužívané schémy pohľadov na holokaust v slovenských pomeroch. E. Nižňanský na množstve niekedy až prekvapujúceho materiálu ukazuje, že systematická diskriminácia a perzekúcia slovenských židov začala veľmi premyslene už na autonómnom Slovensku v čase tzv. druhej Česko-slovenskej republiky. Samo takzvané riešenie židovskej otázky organicky zaraďuje do všeobecného spoločenského vývinu na pomníchovskom Slovensku, kde už vtedy dochádzalo k vytváraniu autoritatívno-totalitného systému s výraznými fašistoidnými prvkami. Tie sa vari najvýraznejšie prejavovali práve v antisemitskej propagande i v praktickej politike ľudáckej vlády. Preto treba recenzovanú knihu považovať aj za závažný historiografický príspevok k celkovému poznaniu vnútorného vývoja na autonómnom Slovensku. Nižňanský presvedčivo dokumentuje, že tunajšie vedomé odbúravanie princípov demokratického života sa neprejavovalo iba v pomere k židovskému obyvateľstvu, ale malo širšie, celospoločenské súvislosti. Azda najplastickejšie sa to ukázalo pri propagandistickom, no najmä organizačnom zmanipulovaní volieb do Snemu Slovenskej krajiny v decembri 1938. K tejto udalosti prináša Nižňanského kniha veľa nových a doteraz neznámych poznatkov.

K. Hradská pri analýze nemeckých beráterov pôsobiacich na Slovensku (s osobitným zreteľom na „odborníka" pre riešenie židovskej otázky Wislicényho) odbúrava mýtus o všemocnosti a rozhodujúcom slove nacistických poradcov vo vtedajšom slovenskom politickom živote. Neznižuje síce úlohu beráterov, no zároveň poukazuje, že bez kolaborácie s domácimi fašistickými silami by ich vplyv na Slovensku nebol zďaleka tak silný. (Konečne, tento model sa vytvoril v ČSR o 10 rokov neskôr v prípade sovietskych poradcov; kolaborácia má totiž svoje „pravidlá" i svoju neúprosnú logiku). Pri sledovaní činnosti Wislicényho sa autorka nesústreďuje iba na jeho pôsobenie na Slovensku, ale aj

v iných európskych krajinách, poukazuje aj na jeho styky a cynickú „hru" o ľudské životy s ilegálnou skupinou pri Ústredni židov, od ktorej dostával vysoké čiastky peňazí za sľuby, že preruší alebo aspoň spomalí deportácie slovenských židov do ich „nových domovov na východe". K. Hradská vykresluje D. Wislicényho nie ako démona, ale sa snaží preniknúť do jeho ľudskej a osobnostnej podstaty, čím sa jej úvahy i kladené otázky stávajú pre čitateľa ešte zaujímavejšie.

Obe práce prinášajú okrem vlastných poznatkov aj otázky a podnety pre ďalší historický výskum. Nastolujú aj niektoré terminologické problémy, medzi ktorými by som chcel upozorniť na Nižňanského označenie násilného krátkodobého odsunu 7 500 židovských obyvateľov zo Slovenska na Maďarskom okupované územie v noci zo 4. na 5. novembra 1938, za deportácie. Podľa môjho názoru termín deportácie sa stal v súvislosti s holokaustom v odbornej literatúre už „terminus technicus" a jeho používanie je adekvátne pre násilný odsun židov do vyhladzovacích táborov. Avšak každý autor má, prirodzene, právo na používanie pre neho najsprávnejších termínov. Ďalšou spoločnou črtou recenzovaných kníh je, že majú dokumentačné prílohy. Zatiaľ čo u Hradskej majú prílohy viac ilustračný charakter, v Nižňanského knihe prílohy plnia aj dokumentačno-poznávaciu úlohu. Táto kniha má aj rozsiahle nemecké resumé, ktoré zvyšuje jej akčný rádius v historickej obci. Napodiv akékoľvek cudzojazyčné zhrnutie v Hradskej knihe chýba. V oboch prácach absentujú aj registre (menné, resp. miestne), ktoré by uľahčili orientáciu čitateľovi.

Z hľadiska grafického a technického vybavenia sa mi zdá lepšia práca Nižňanského, než kniha Hradskej, kde došlo aj k nepríjemnému lapsusu: Nadpis na titulnej strane knihy je odlišný od nadpisu na jej prvej strane. Podobné chyby však nezniżujú prínosnosť tohto diela. Podľa môjho názoru obe recenzované monografie, okrem vlastného poznávacieho prínosu, dokumentujú, že slovenská historiografia výberom svojich tém a najma ich profesionálnym odborným spracovaním ďalej úspešne preniká do európskeho kontextu.

Ivan Kamenec

Z najnovšej produkcie českých hospodárskych dejín 19. a 20. storočia*

Hospodárske dejiny patria tradične k silným disciplínam českej historickej vedy. Najmä pri pohľade zo Slovenska možno len závidieť publikačné možnosti, inštitucionálne zakotvenie na viacerých univerzitách, vedecký záber a šírku zahraničných kontaktov. Aktívne pracuje Společnost pro hospodářské dějiny združujúca vyše 100 historikov hospodárskych dejín, vrátane niekoľkých jednotlivcov zo Slovenska. Dokonca na podporu hospodárskych dejín pôsobí v Prahe Nadácia Albína Bráfa. Napriek uvedenému nemožno nevidieť, že v posledných rokoch dochádza k istej stagnácii disciplíny, prejavujúcej sa prirodzenou generačnou výmenou, ale aj menšou priebojnosťou nastupujúcej generácie a zďaleka nie tak pružným reagovaním na niektoré impulzy zo sveta ako tomu bolo ešte pred pár rokmi. Mnohí talentovaní autori sa vytratili z oblasti, kde získali prvé cenné úspechy a prešli do iných historických disciplín. Mladých nepochybne ovplyvňuje aj to,

* Recenzný článok zachytáva len výber z literatúry, ktorá vyšla v ČR od roku 1996 v oblasti hospodárskych dejín.

že pominul boom veľkorysých dlhodobých zahraničných pobytov a finančné suchoty zasahujú hospodárske dejiny vzhľadom na ich menšiu čítavosť a „atraktívnosť" medzi prvými. Aj rozmach momentálne populárnych sociálnych dejín, sestru uvedenej disciplíny, odčerpal veľa ľudí a zdrojov.

Bez toho, aby sa venovala osobitná pozornosť jednotlivým príspevkom, treba spomenúť širokú paletu publikačných možností pre štúdie najrôznejšieho typu z oblasti hospodárskych dejín. Zo špecializovaných periodicky vychádzajúcich publikácií sa musí na prvom mieste uviesť tradičné a vo svete dostatočne známe *Hospodářské dějiny – Economic History* vydávané Historickým ústavom AV ČR. Majú za sebou už 22 ročníkov (posledný ročník má vročenie 1997) a hoci ich periodicita v posledných rokoch zaznamenáva netradične dlhé odmlky medzi jednotlivými zväzkami, svojou štruktúrou (štúdie, materiály, diskusné príspevky, recenzie, správy), otvorenosťou voči domácim a zahraničným (aj slovenským) odborníkom a vysokou úrovňou sa vypracovali na výkladnú skriňu českých hospodárskych dejín.

Na hospodárske a sociálne dejiny sa špecializuje ročenka Ústavu hospodárskych a sociálnych dejín FF UK *Prager Wirtschafts- und Sozialhistorische Mitteilungen – Prague Economic and Social History Papers* známa medzi odborníkmi pod skratkou WISOHIM. Ide o ročenku písanú vo svetových jazykoch a určenú teda skôr smerom do zahraničia. Publikujú sa tu práce, ktoré majú čo povedať zahraničnému čitateľovi, rovnako príspevky autorov zo zahraničia metodologicky alebo materiálovo zaujímavé pre českého odborníka. Vyšli zatiaľ tri zväzky. Štruktúra zborníka je podobná ako v prípade Hospodářských dějin, ale na rozdiel od nich je reprezentovanú inštitúciu v zborníku cítiť podstatne viac.

Len v roku 1998 začala Ekonomická fakulta Vysokej školy banskej – Technickej univerzity v Ostrave vydávať zborník *Ekonomická revue*. Bude vychádzať štyrikrát do roka a doteraz vyšli 3 čísla. Časopis je bohato tematicky štrukturovaný, pričom každé číslo má inú tematickú zostavu. V každom prípade je novou tribúnou pre historikov hospodárskych dejín, pre ktorých bude popri ekonomike mimoriadne zaujímavá a špeciálne pre nich určená časť nazvaná Hospodářská minulost, kde svoje miesto nachádzajú práve štúdie z hospodárskych dejín. V druhom čísle sú dokonca tieto príspevky dominantné. Nový zborník má variabilný a živý obsah a od začiatku solídnu úroveň, hoci rozsah príspevkov je obmedzený na neveľkých 15 strán. Na pôvodnosti niektorých príspevkov sa tieto limity odrážajú. Pozoruhodné však je, že ako prvý možno tento časopis v duchu doby čítať aj na internete na www-stránkach Ekonomickej fakulty VŠB-TU Ostrava.

Zásadné materiálové a koncepčné príspevky z oblasti sociálnych dejín, ktoré sa neraz pohybujú na pomedzí aj dejín hospodárskych, prináša pravidelne zborník *Studie k sociálním dějinám 19. století*, žiaľ na Slovensku málo známy a takmer vôbec nevyužívaný. Jeho posledný 7. zväzok z roku 1997, rozdelený ešte do dvoch samostatných zväzkov, je dominantne zameraný na výskum „vzorov chovania".

Zborník *Moderní dějiny* vydávaný Historickým ústavom AV ČR má za sebou už 6 zväzkov a napriek tomu, že je venovaný dejinám politiky a sociálno-politických ideí v 19. a 20. storočí, publikujú sa v ňom pravidelne aj príspevky z hospodárskych dejín. V prípade časopisu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR *Soudobé dějiny* síce nemožno hovoriť o pravidelnosti, ale hospodárske dejiny 20. storočia sa ojedinele aj tu v samo-

statných štúdiách objavia. Platí to aj o edícii malých monografií *Sešity Ústavu pro soudobé dějiny* AV ČR.

Čo sa týka „vlajkovej lode" a „výkladnej skrine" českej historiografie *Českého časopisu historického*, aj tu majú hospodárske dejiny svoje domovské právo a pravidelne sa ich zopár v každom ročníku objaví. Časový záber tu nehrá úlohu, dôležitá je pôvodnosť a vedecký prínos.

Národohospodárska fakulta Vysokej školy ekonomickej v Prahe vydáva edíciu *Studie z hospodářských dějin*, ktoré sú obyčajne monotematickým výstupom jedného autora v rozsahu väčšej štúdie alebo obsahujú niekoľko menších príspevkov na jednu tému. Začali vychádzať roku 1998 a v priebehu roku 1999 vyšlo už 10. číslo.

Hospodárskym dejinám sa vo väčšej miere venuje aj *Sborník prací Obchodně podnikatelské fakulty* v Karviné. Roku 1997 vyšiel 5. zväzok.

Pochopiteľne aj celý rad ďalších celoštátnych (*Historie a vojenství*), či medzinárodne vydávaných časopisov (*Česko-slovenská historická ročenka*) a regionálnych periodických zborníkov prináša viac alebo menej systematicky príspevky z hospodárskych dejín. Ich prehľad možno získať z rôznych bibliografií (najnovšie pre obdobie od roku 1918 napr. *Bibliografie českých/československých dějin 1918–1995*. I.–II. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997, hoci tu hospodárske dejiny nie sú osobitne vyčlenené) a podnetná je aj úvahovo-prehľadná stať V. Lacinu a L. Slezáka (*Hospodářský vývoj první ČSR v novější historické literatuře*. In: Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii. Praha, HÚ AV ČR 1998, s. 145–160).

Významnou publikačnou tribúnou sú príležitostné zborníky. Špičkový charakter má napr. zborník *Der Markt im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit*. Prag, Karls-Universität 1997. Žiaľ, po vydaní sa stale čaká na jeho distribúciu a je veľká škoda, že jeho zamotaný osud mu ešte nenašiel cestu k čitateľovi. Úroveň tohto zborníka dosahuje najnovšia publikácia zborníkového charakteru vydaná Česko-slovensko-nemeckou komisiou historikov, a to v česko-slovenskej (*Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918–1945*. Praha, Univerzita Karlova 1999) i nemeckej (Konkurrenzpartnerschaft. Die deutsche und die tschechoslowakische Wirtschaft in der Zwischenkriegszeit. Essen, Klartext 1999) verzii.

Medzi zborníkmi zaujmú najmä publikácie vydané k okrúhlym jubileám špičkových českých historikov, ktoré sú v poslednom čase v ČR veľmi populárne. Hoci niektoré príspevky v nich nie sú úplne pôvodné a neraz vyšli v podobnom rozsahu v zahraničí, či v rôznych iných verziách, majú pre bádateľskú obec význam už aj vzhľadom na ťažšiu dostupnosť svojich predchodcov. Pozoruhodné sú z hľadiska hospodárskych dejín najmä zborníky venované Alici Teichovej (*Československo a střední Evropa v meziválečném období*. Praha, Univerzita Karlova 1996), Bedřichovi Mendlovi (*Vědecká konference k 100. výročí narození Bedřicha Mendla*, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1892–1992. Praha, Univerzita Karlova 1997) a Zdeňkovi Sládkovi (*Střední a východní Evropa v krizi XX. století*. Praha, Univerzita Karlova 1998).

Najvýznamnejším výsledkom, završením a korunováciou každého vedeckého výskumu býva monografia. Aj v tomto smere je českým kolegom čo závidieť.

Pod redakciou Z. Jindry sa zrodilo priekopnícke metodologické dielo, prvé svojho druhu v českej historiografii vôbec – *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin. I. O předmětu bádání, genezi a historiografii oboru*. Praha, Univerzita Karlova 1997. Túto kolektívnu príručku ocenia najmä univerzitné pracoviská. Bola by veľká škoda, keby sa nepodarilo zrealizovať tak očakávaný 2. diel publikácie.

Syntetický charakter majú skriptá J. Faltusa a V. Průchu *Všeobecné hospodářské dějiny 19. a 20. století*. Praha, VŠE 1997, ktoré svojimi kvalitami presahujú rámec poslucháčov ekonómie. Ich slovenskou, čiastočne upravenou verziou sú skriptá J. Faltusa, V. Průchu a E. Krajniakovej *Všeobecné hospodárske dejiny 19. a 20. storočia*. Bratislava, EU 1997.

Vyslovene moderným a veľmi príťažlivým spôsobom je spracovaná najnovšia monografia z pera M. Myšku (*Rytíři průmyslové revoluce*. Ostrava, FF OU a Tilia 1997). Ide o viac ako o šesť priekopníckych štúdií zaoberajúcich sa generáciami podnikateľov v hutníctve a textilnom priemysle. Na príklade osudov každej z nich Myška bez zbytočného mentorovania naznačuje základné tendencie vývoja kapitalizmu, zákonitosti, ale i špecifiká dejín podnikania, protoindustrializácie a priemyselnej revolúcie. Škoda, že táto skvelá práca je na trhu prakticky nedostupná.

Z jednotlivých odvetví hospodárskych dejín treba v rámci dejín dopravy vyzdvihnúť prácu I. Jakubca *Železnice a labská plavba ve střední Evropě 1918–1938*. Praha, Univerzita Karlova 1997, ktorá nadväzuje na jeho prácu z roku 1992 o vývoji československých a nemeckých železníc v období 1929–1937. Tentokrát je skúmaný záber rozšírený na celé medzivojnové obdobie a okrem dopravnopolitických vzťahov ČSR a Nemecka je problematika rozšírená o Rakúsko. Ťažisko najnovšej monografie leží v tomto kontexte, pochopiteľne, predovšetkým na 20. rokoch a v medzinárodných vzťahoch. Autor sleduje presadzovanie koncepcie čs. dopravnej politiky na pôde Spoločnosti národov, v rôznych medzinárodných organizáciách a na medzinárodných dopravných kongresoch a konferenciách, a to v celom stredoeurópskom kontexte. Obe na seba nadvazujúce a navzájom sa doplňujúce monografie I. Jakubca sú precíznym a prehľadným spracovaním dopravných väzieb medzivojnovej ČSR s oboma svojimi najvýznamnejšími obchodnými partnermi. Autor sleduje okrajovo aj špeciálne slovenskú problematiku, dôraz však kladie na celoštátny záber, resp. české problémy.

Banky sú nielen stimulátorom ekonomiky, ale aj verným obrazom jej stavu. Nie náhodou sú dejiny bánk jednou z najvýznamnejších oblastí hospodárskych dejín a zákonite patria medzi najzložitejšie a pre bádateľov aj najnáročnejšie témy. Bez akéhokoľvek zveličovania možno dejiny bánk považovať za odraz vyspelosti hospodárskych dejín v konkrétnej národnej historiografii. Dvojica renomovaných autorov J. Novotný a J. Šouša sa podpísala pod monografické spracovanie Agrárnej banky pod názvom *Banka ve znamení zeleného čtyřlístku*. Praha, Univerzita Karlova 1997. Pozoruhodná nie je len obsiahnutá matéria a rozsah záberu, ale i premyslená metodika výkladu. V zmysle chronologického princípu sú vlastné tri kapitoly uzavretými celkami, oddelenými politickými medzníkmi alebo novou kvalitou hospodárskych súvislostí. Samostatné časti tvorí obdobie Rakúsko-Uhorska, po vzniku ČSR 20. roky a nakoniec 30. roky. Jednotné je aj vnútorné členenie kapitol. Najprv je v nich zachytená organizačná štruktúra a kľúčové formy bankového podnikania. V rámci bankových aktivít sa venuje pozornosť tradičnej previazanosti s potravinárskym priemyslom a výrobcami poľnohospodárskych strojov, vzťahmi s ďalšími odvetviami priemyslu, pozemkovými a realitnými obchodmi, ako aj zahraničnými stykmi banky. Nasleduje metodicky veľmi cenný prehľad základných hospodár-

skych ukazovateľov a zachytenie úlohy Agrobanky v agrárnom hnutí a vo vtedajšej spoločnosti (vzťah k štátu a iným bankám). K takto členenej štruktúre je potom pridaná vnútorne už nedelená časť o vývoji banky v období 1938–1948. Z hľadiska Slovenska sú pozoruhodné časti o expanzii do Uhorska a na Slovensko pred rokom 1918 a o podnikateľských aktivitách na teritóriu Slovenska v medzivojnovej ČSR.

Ďalšou pozoruhodnou publikáciou je rozsiahla monografia F. Vencovského *Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948*. Brno, Masarykova univerzita 1997. Autor uprednostnil biografický prístup, keďže o ekonomických školách v pravom zmysle slova nemožno v českých podmienkach hovoriť. Pozornosť sústreďuje do 1. svetovej vojny na F. L. Chleboráda, J. Kaizla, A. Bráfa, J. Kolouška a J. Pazourka, okrajovo si všíma aj T. G. Masaryka. V medzivojnovom období vyčleňuje skupinu okolo A. Rašína, ďalej K. Engliša, sociálnu ekonomiku J. Macka, keynesovský a marxistický prúd, posledný však podrobnejšie neanalyzuje. Osobitne uvádza ekonómov, ktorí stáli mimo uvedených hlavných prúdov. Nevyhýba sa ani všeobecne ladeným syntetizujúcim častiam o hospodárskej situácii (i keď ide skôr o menovú situáciu, čo je isté sploštenie) a stave ekonomického myslenia. Takáto práca dlhodobo absentovala na trhu a je len škoda, že úplne mimo pozornosti zostali slovenskí ekonómovia, resp. odborníci, ktorí vývoj ekonomického myslenia rôznym spôsobom ovplyvnili ako K. a E. Stodola, F. Houdek, M. Hodža, I. Karvaš, P. Zaťko a ďalší. Ich mená od československého kontextu jednoducho nemožno oddeliť. V tomto smere chýba vymedzenie pojmu „české ekonomické myslenie“, čo nevdojak vkladá do úst záver, že existovalo aj slovenské ekonomické myslenie a je namieste otázka ich vzájomného vzťahu a ovplyvňovania.

Monografické spracovanie politika a ekonóma Aloisa Rašína od J. Šetřilovej sa napriek neveľkému rozsahu vyznačuje tematickou vyváženosťou a profesionalitou s akou autorka zvládla navzájom rozdielne aktivity tejto významnej osobnosti.

Zaujímavé súvislosti Mníchova, ako aj doteraz málo skúmaný región „odkliala“ monografia J. Hoffmana *Mnichov a sudetoněmecký textilní průmysl*. Ústí nad Labem 1996 (Acta Universitatis Purkynianae, Studia Historica 13). Hoci textilný priemysel už zďaleka nemal v tomto období taký význam ako v predchádzajúcom storočí, mechanizmy, ktoré sa tu uplatňovali majú širšiu platnosť, rovnako ako vplyv prvých vojnových rokov.

Najnovšou publikáciou z oblasti hospodárskych dejín je práca dvojice autorov J. Hájka a V. Lacinu *Od úvěrních družstev k bankovním koncernům*. Praha, HÚ AV ČR 1999. Ide v podstate o syntézu vývoja moderného peňažníctva v českých krajinách od polovice 19. storočia po 2. svetovú vojnu, tvorenú piatimi samostatnými štúdiami. V každej z nich je použitá rôzna metodika výkladu a rôzny uhol pohľadu – v komplexe tvorí poznávací prínos týchto prác spolu so spoločným úvodom a záverom ucelené dielo, obohatené navyše precízne vypracovanou názornou grafikou a bohatým poznámkovým aparátom.

Roman Holec

Ivan Kamenec: Tragédia politika, kňaza a človeka (dr. Jozef Tiso 1887–1947), Archa Bratislava 1998, 148 s.

Osobnost Jozefa Tisa je ve slovenské historiografii i v publicistické tvorbě téma nejen mimořádně frekventované, ale zároveň i velmi kontroverzní. Vyplývá to mimo jiné i ze skutečnosti, že se slovenská společnost zatím jen obtížně vyrovnává s některými problematickými momenty své národní minulosti. Toto konstatování neuvádím jako rekriminaci, vždyť v historii každého národa, tím více pak malého národa, existují situace, které nenabízejí snadnou možnost svobodné volby mezi možnými alternativami jednání. Jsou však případy, kdy právě výběr určitého řešení ukazuje na hlubší motivy skupinového jednání, případně na spodní vrstvy charakteru jednajících osob. Obě tyto teze plně platí pro Jozefa Tisa, v němž se spojuje, jak již ve výstižně zvoleném pořadí ukazuje titul přítomné práce, složka politika, kněze i člověka.

Těžiště práce Ivana Kamence, předního historika věnujícího se slovenským dějinám 20. století, je zaměřeno na vrcholné období Tisova politického působení, tj. na období existence prvního slovenského státu. Jen v přehledu je dotčeno období před Tisovým vstupem do politického života, období vymezené rokem 1918, a stejně tak poměrně zhuštěně charakterizuje autor Tisovu aktivitu v letech první Československé republiky. Mladý Tiso je vykreslen jako snaživý, inteligentní a schopný student (dosáhl doktorátu teologie na vídeňské univerzitě), národně sice uvědomělý, avšak zcela apolitický či lépe řečeno pragmaticky se chovající mladý katolický kněz, který se chtěl plně orientovat na kariéru v rámci církevní struktury.

Vznik republiky znamenal i pro Tisa zlom. Autorovi se nepodařilo dostatečně osvětlit, a ostatně neměl na tak složitou otázku vzhledem ke koncepci spisu dostatečný prostor, proč došlo v této době k zásadnímu obratu v Tisově životní orientaci, proč tento v podstatě introvertní, i když ambiciózní, vzdělaný kněz, najednou vstupuje do politiky. Ivan Kamenec v této souvislosti upozorňuje na skutečnost, že Tisovi pravděpodobně možnost kariéry nabídla momentální situace, v níž se nacházela slovenská společnost po převratu v roce 1918. Citelný nedostatek tolik potřebných kvalifikovaných sil, spolu s dosavadní „bezúhonností“ Tisovou v politické oblasti (nebyl spojován s politikou uherského režimu), jej předurčil pro politickou dráhu v novém státě a on se jí v duchu svého pragmatismu chopil. Jeho vnitřní přesvědčení o poslání křesťanství a katolické církve jej přirozeně vedlo k myšlence podílet se na organizační výstavbě strany, která měla v úmyslu propagovat aktivní křesťanskou politiku. V dané situaci však nemohlo jít o přímočarou politiku. Téměř okamžitě se Tisovy představy střetly s převažující a někdy i značně agresívní liberalistickou orientací právě vznikajícího československého státu. Tam zřejmě budou kořeny Tisova dalšího vývoje k opozičnosti, k prosazování autonomie a později k účasti na vzniku autoritativního režimu na Slovensku a na vytvoření slovenského státu pod patronací nacistického Německa.

Než však Tiso dospěl k tomuto „vyvrcholení“ své životní dráhy, dosáhl svou neúnavnou pílí a houževnatostí téměř neotřesitelného postavení v ľudové straně, podílel se jak na její praktické činnosti tak i na formulování jejích programových dokumentů. Jakoby mimochodem se necelé dva roky v letech 1927–1929 podílel jako ministr na práci československé vlády, později se zasloužil o to, že ľudová strana podpořila kandidaturu Edvarda Beneše při jeho volbě prezidentem a mohli bychom nalézt řadu dalších

příkladů nekonsistentnosti či rozpornosti postojů Tisových v letech první republiky. Toto období zůstává nadále i po Kamencově studii jen málo analyzovaným tématem.

Jak jsem již uvedl, těžiště Kamencovy práce je soustředěno na léta výstavby autoritativního režimu na Slovensku od vzniku autonomní vlády po Mnichovu 1938, přes vznik slovenského státu, až po jeho ztroskotání na konci druhé světové války. Autor, zřejmě ve snaze vyhnout se apriornímu obvinění z podjatosti, vážil zejména v těchto pasážích velmi úzkostlivě své soudy vztahující se k osobnosti i k jednání J. Tisa. I když je zcela zřetelný autorův zásadně kritický postoj vůči Tisovi, přece jen tato snaha vedla v práci k jistému vychýlení od historické reality. Ivan Kamenec totiž jakýkoliv náznak Tisovy „váhavosti" postupovat tvrdě vůči nepohodlným jednotlivcům i skupinám, posuzuje jako snahu zmírnit zlo, které reprezentoval totalitní systém. Jakoby Tiso stál mimo, a zločiny probíhaly bez jeho vůle a přičinění. Přitom však přirozeně jako prezident stvrzoval všechny státní akty, z nichž mnohé byly nejen „zlem", ale představovaly i zločiny proti lidskosti. Týkalo se to především řešení tzv. židovské otázky na Slovensku, a to jak po ustavení státu, tak ještě předtím, v období tzv. druhé republiky. Zejména nařízení o deportacích Židů počátkem listopadu 1938, po vídeňské arbitráži, učiněné zcela z vnitřních pohnutek, znehodnocují tak častá tvrzení, usilující exkulpovat Tisa tzv. teorií „menšího zla". Kamenec sice tuto zdánlivou epizodu, která však vypovídá za mnohé o situaci na Slovensku i o samotném Tisovi, nezamlčuje, ale příliš ji nerozvádí. Dostatečným vysvětlením motivace Tisova jednání není ani několikrát zmiňovaný Tisův ohled na radikální fašizující proud ve straně reprezentovaný B. Tukou, který byl nejvážnějším Tisovým konkurentem v boji o vnitrostranický vliv. Opatrný autorův přístup se projevuje i při hodnocení dalších momentů Tisova politického života, ať již jde o výklad jeho postojů po okupaci Slovenska nacistickými jednotkami, či o posouzení Tisova zatčení a soudního procesu po druhé světové válce.

Uvedené poznámky nechtějí v žádném případě zamlčet zásadní hodnotu Kamencovy studie. Cenná je především jeho snaha začlenit celý Tisův život do kontextu slovenských dějin. Deliberativní forma prezentování jednotlivých faktů vyvolává řadu otázek, které varují každého, kdo se chce vážně zabývat slovenskými či československými dějinami, před ukvapenými či černobílými soudy.

Josef Harna

Hájek, J. – Lacina, V.: Od úvěrních družstev k bankovním koncernům. Praha, HÚ AV ČR 1999, 222 s.

Práca dvoch renomovaných autorov hospodárskych dejín je pokusom o syntézu dejín peňažníctva v českých krajinách od polovice 19. storočia až po začiatok druhej svetovej vojny. Treba povedať, že pokusom atypickým, lebo súvislý kontinuitný text je nahradený piatimi samostatnými štúdiami. V každej z nich je rôznou metodikou, pritom však zámerne – výberom témy a dominantnou metódou – spracovaná len časť z vytýčenej problematiky, pričom spoločný úvod a záver tvoria syntetizujúci oblúk uzavierajúci publikáciu do uceleného systému. Na rozdiel od klasických syntetických prác tu neabsentuje precízne vypracovaný a preto mimoriadne cenný poznámkový aparát.

Rozhodujúcim predelom je v publikácii rok 1918, teda štátoprávny medzník s rozhodujúcim vplyvom na dynamiku formovania a charakter peňažnej sústavy. Časti o vývoji peňažníctva v podmienkach monarchie vypracoval J. Hájek. V prvej sa venuje úverovej sústave v českých krajinách do roku 1914 a v druhej sa zaoberá záložňami a sporiteľňami ako základnými piliermi českého peňažníctva. Tieto tzv. ľudové ústavy hrali dôležitú úlohu v českom peňažníctve a vtláčali mu špecifický rys. Ich vývoj sleduje v závislosti od priebehu ekonomického cyklu a celkového hospodárskeho vývoja Čiech a Moravy, ktorý posilňoval najmä úlohu bánk a bankového kapitálu. Keďže vnútorný kapitálový trh českých krajín bol už obsadený najmä starším nemeckým kapitálom, expanduje český kapitál v rokoch pred prvou svetovou vojnou výrazným spôsobom do ďalších krajín Predlitavska, resp. mimo Predlitavsko (v rámci Uhorska aj na Slovensko) a dokonca mimo monarchiu. Hoci sa zakladanie bánk v národnostne českom prostredí oneskorilo, neskôr akcelerovalo veľmi dynamickým spôsobom a už od prelomu storočí, ako vyplýva z textov J. Hájka, je zrejmé významné postavenie českých krajín v ekonomike Rakúsko-Uhorska, ktoré sa popri iných ukazovateľov odrazilo už aj v peňažnej sfére. Od konca 19. storočia sa zakladanie nových bánk uskutočňuje na národnostnom princípe.

Podmienky medzivojnovej ČSR sú doménou V. Lacinu, ktorý si najprv zvolil za predmet výkladu peňažníctvo celej ČSR a potom sa koncentroval výlučne na Živnostenskú banku ako najsilnejší peňažný ústav tohto obdobia. Pri výklade formovania peňažnej sústavy, vrátane emisného ústavu, postupuje autor od bankovníctva k ľudovému peňažníctvu, pričom okrem vnútorných rastových parametrov sleduje aj úlohu zahraničného kapitálu v ekonomike ČSR. Všíma si okrajovo (primerane ekonomickému významu) aj problematiku Slovenska a Podkarpatskej Rusi, hoci v centre záujmu stále zostávajú predovšetkým české krajiny. Rovnako ako pred rokom 1918, aj v medzivojnovom období plní ľudové peňažníctvo významnú úlohu, čo je československým špecifikom, rovnako ako výnimočné postavenie Živnostenskej banky a jej koncernu. V kapitole o Živnostenskej banke syntetizuje V. Lacina poznatky z viacerých svojich (aj najnovších) štúdií venovaných tomuto ústavu. Výklad končí jej znárodnením v októbri 1945.

Obaja autori teda postupujú jednotne od všeobecného k zvláštnemu a od syntetického k analytickému pohľadu. Vychádzajú zo svojich starších i novších prác a syntetizujú ich poznávací prínos. Navyše je práca vybavená početnými a mimoriadne prehľadnými grafmi a diagrammi, čo má pri výklade ekonomických procesov vždy významnú funkciu.

V poslednej štúdii spracovali obaja autori spoločne dejiny multinacionálnej Böhmische Escompte-Bank v rokoch 1863–1945. Poznávací prínos tejto časti je evidentný, keďže uvedená banka stála doteraz na okraji záujmu bádateľov a je pozoruhodná, ba priam príkladná premenami svojho národného charakteru. Na vývoji tejto banky demonštrovali autori peripetie celého peňažníctva na pozadí vyše osemdesiatich rokov. Zaujímavé je porovnanie so Živnobankou. Oba ústavy mali za monarchie provinčný charakter, po roku 1918 sa stávajú kapitálovo najsilnejšími československými bankami. Líšili sa akurát svojim nacionálnym začlenením a klientelou. Z nemeckej Böhmische Escompte-Bank sa po roku 1918 stáva banka multinacionálna s lojálnym postojom k novému štátu. Prišlo dokonca aj na konkrétnu finančnú spoluprácu medzi oboma bankami. Po roku 1938 sa ich cesty znovu rozchádzajú. Živnobanka si udržiavala zjavný odstup od oficiálnej politiky, Česká eskomptka sa však bez výhrad zapojila do vojnového

hospodárstva nacistickej ríše. Po roku 1945 ani tento rozdiel Živnobanku nezachránil a zanikla len o pár mesiacov neskôr ako jej konkurentka.

Koncepcia práce môže byť síce predmetom diskusie, nemožno jej však uprieť logiku a premyslenosť. Najväčšou výhradou tak zostáva zanedbanie obdobia prvej svetovej vojny, ktoré vytvára úplne špecifické podmienky v ekonomike krajiny, najmä vzrastom úlohy štátu.

Spoločné dielo J. Hájka a V. Lacinu presvedčivo demonštruje vývoj českého peňažníctva od jeho najjednoduchších foriem až po najzložitejšie finančné štruktúry moderného typu. Nie je bez zaujímavosti napr. ani pre súčasného záujemcu z oblasti finančného podnikania, ktorý môže vychádzať z už osvedčených historických skúseností. Veď napr. na stále nastolované otázky znovuoživenia inštitútu úverných družstiev tu nájde čitateľ nepriamu, ale o to jednoznačnejšiu odpoveď a dali by sa nájsť aj ďalšie aktualizujúce poznatky.

Roman Holec

Marek, P. – Soldán, L.: Karel Dostál-Lutinov. Bez mýtů, předsudků a iluzí, Třebíč, ArcaJiMfa 1998, 472 s.

Marek, P.: Apologetové nebo kacíři? Studie a materiály k dějinám české katolické moderny, Rosice u Brna, Gloria 1999, 200 s.

Obe publikácie z jednej tvorivej dielne olomouckého historika P. Mareka sú zásadným príspevkom k dejinám českej katolíckej moderny, teda témy, ktorej výskum a spracovanie zostali po 2. svetovej vojne na štyri desaťročia paralyzované. Pritom význam tohto ideového prúdu nemožno zúžiť len na oblasť literárneho vývoja. Pre historika má oveľa väčšiu príťažlivosť filozofický a ideovo-politický náboj, podiel tohto prúdu na zmenách v myslení v rámci katolíckej inteligencie. Najmä keď všetky uvedené javy mali aj svoj politický presah.

Prvá práca je priekopníckym pokusom o zachytenie života, analýzu diela a názorov najvýznamnejšej osobnosti českej katolíckej moderny. Ide síce o klasickú biografiu, ale na rozdiel od niektorých podobných prác úzko zahľadených na osobnosť v epicentre záujmu, o profesionalite autorov svedčí fakt, že Karla Dostála-Lutinova ako prototyp moderného kňaza sa im podarilo zachytiť výstižne v kontexte s dobou, na pozadí širších súvislostí národného, politického, cirkevného a literárneho života. Z tohto hľadiska treba vyzdvihnúť samostatné časti venované problematike modernizmu v katolíckej cirkvi a českej katolíckej moderne v jej rámci, a to ani nie tak z hľadiska vlastnej pôvodnosti a poznávacieho prínosu, ako z hľadiska metodického. Hoci zvládnuť len rozsiahlu zahraničnú literatúru k téme katolíckeho modernizmu si vyžadovalo možno väčšie úsilie ako vypracovanie niektorých na archívnej heuristike postavených častí.

Dostál sa so svojimi spolupracovníkmi už od začiatku 90. rokov 19. storočia usiloval o povznesenie katolíckej literatúry, neskôr rozšíril sféru svojich záujmov aj o politické a sociálne otázky. Po 2. zjazde prívržencov a spolupracovníkov Dostálom redigovaného Nového života (1896–1907) roku 1899 na Velehrade si toto postupne sa formujúce hnutie vytýčilo aj cirkevno reformné a sociálne požiadavky. Rozšírenie

základne s kresťansko sociálnym a s kresťansko demokratickým prúdom viedlo k radikalizácii reformného hnutia – Katolíckej moderny, ako aj k jej diferenciácii. Osobitnú pozornosť venuje P. Marek, lebo on bol hlavným autorom a zostavovateľom, aj Kohnovej a Judovej afére. V prvej nešlo ani tak o osobný spor medzi Dostálom a olomouckým arcibiskupom, ako o vyvrcholenie napätia medzi liberálnym, modernistickým, či demokratickým na jednej a konzervatívnym, ba miestami až fundamentalistickým prúdom v katolíckej cirkvi na druhej strane. Prostriedky, ktoré Kohn v tomto zápase, a nebolo to po prvý raz, zvolil, viedli nakoniec k žalobám na Kohna na Svätú stolicu a po dôkladnom vyšetrení tejto a ďalších káuz nakoniec k bezprecedentnému odvolaniu arcibiskupa z jeho stolca roku 1904. Pozoruhodné a do istej miery tragické na celej afére bolo, že Kohn bol prvým nešľachticom a Čechom vo funkcii olomouckého arcibiskupa.

Krátko po afére sa Dostál z Nového Jičína sťahuje do rodného Prostějova, kde bol v decembri 1904 inštalovaný za mestského farára. Existovali nemalé obavy, že sa z tohto mesta v českých rukách zapojí do politického života. Údajne musel pred voľbou podpísať záväzok, že sa bude venovať len cirkevným záležitostiam. Aj z týchto pozícií však vyvolal spor – tzv. Judovu aféru, ktorá rýchlo prerástla hranice mesta, ba i Moravy. Konflikt s profesorom miestnej reálky bol typickým sporom medzi pokrokárskym a klerikálnym táborom, kde sa Dostál ako kňaz v podstate dostáva do opačného garde ako v Kohnovej afére. Dostál nadobudol povesť bojového klerikála a v podstate až do svojej predčasnej smrti viedol život plný polemík a zápasov, čo nepochybne jeho životu nepridalo na dĺžke. O protirečivosti Dostálových postojov svedčí jeho diskreditácia počas rokov 1. svetovej vojny, keď vystupoval verejne loajálne voči ríši a habsburskému domu. Napriek tomu sa stal po roku 1918 jedným z organizátorov hnutia katolíckych kňazov, ktoré vyústilo do schizmy a do vytvorenia národnej cirkvi.

Po biografickom prehľade Dostálovho života nasledujú dve kapitoly L. Soldána venované jeho literárnym aktivitám a časopisu Katolíckej moderny Novému životu.

Kniha je napísaná kultivovaným a ľahkým štýlom, pritom jej vedecko-poznávací charakter a vedecká výbava sú nepopierateľnými pozitívami. Kniha je vybavená fotografickou prílohou, rozsiahlymi poznámkami, prehľadom prameňov a literatúry, resumé a menným registrom. Prínosné sú aj prílohy – prehľad Dostálových edičných aktivít a bibliografia Dostálových prác.

Druhá publikácia má širší záber, hoci Dostál-Lutinov tu má logicky taktiež dôležité postavenie. Prvá časť práce je tvorená siedmymi samostatnými štúdiami, z ktorých jedna už bola publikovaná v tlači. Štúdie sú úplne samostatné, na sebe nezávislé a spája ich akurát problematika Katolíckej moderny. Z koncepčného a redakčného hľadiska možno autorovi vytknúť, že „nezávislosť" štúdií je až taká, že viaceré veci sa v nich opakujú a zbytočná duplicita pôsobí na čitateľa rušivo. V porovnaní s biografiou hlavného predstaviteľa Katolíckej moderny tu možno nájsť v oveľa širšej miere zachytený európsky i český kontext tohto hnutia, jeho genézu, ako aj vzťah k iným ideovo-politickým prúdom.

Druhú časť publikácie tvoria pod nadpisom Materiály štyri štúdie, z ktorých tiež jedna už bola publikovaná. Ide o edovanú korešpondenciu hlavných predstaviteľov Katolíckej moderny, vybranú k niekoľkým problémovým okruhom – ku genéze hnutia, k jeho ideovému vývoju, organizácii, ako aj ku Kohnovej afére. Tým sa táto publikácia stáva do istej miery aj študijným materiálom, s ktorým možno samostatne pracovať.

Publikácie P. Marka (a L. Soldána) znamenajú významný posun v našom poznaní a otvárajú pred českými historikmi doteraz zanedbávanú tému. Napriek úctyhodnej šírke záberu a rozsiahlej (hoci stále neukončenej) heuristike, ešte viaceré jej aspekty čakajú na svoje spracovanie. Zastavím sa podrobnejšie pri jednom z nich.

Z hľadiska česko-slovenských vzťahov je treba žiaľ konštatovať, že tento rozmer nechal autor prakticky nevyužitý. Dozvedáme sa síce, aké ideové podnety a odkiaľ, vplývali na vznik a vývoj českej Katolíckej moderny, ale že ona sama ovplyvňovala slovenský katolicizmus, ktorý s ňou bol konfrontovaný a s problémami sa musel vyrovnávať s modernistickými ideami, o tom niet v diele ani zmienka. Pritom spor Dostál-Lutinov s Kohnom poskytuje vďačnú paralelu ku kauze Hlinka – Párvy, čulé kontakty moravských a slovenských katolíckych kňazov nepochybne viedli aj k ideovým konfrontáciám a rovnako známy slovakofil Alois Kolísek sa pohyboval v prostredí moderny.

Kolísek sa prvý raz zapísal výraznejšie do vedomia Slovákov na zjazde českej Katolíckej moderny v Přerove 31. júla 1906 s referátom o postavení a prenasledovaní slovenských katolíckych kňazov v Uhorsku. Keďže v tom čase už Hlinka bol suspendovaný a čakal v ružomberskom väzení na civilný proces za svoje „protimaďarské" volebné aktivity a cirkevný spor s Párvym sa práve rozbiehal, využil referent aj tento prípad. V prijatej a Kolískom navrhnutej rezolúcii sa všeobecne odsudzovalo prenasledovanie slovenských kňazov maďarskými biskupmi a vyhadzovanie slovenských bohoslovcov z katolíckych seminárov. Zjazd sa obrátil na olomouckého arcibiskupa, brnenského biskupa a pápežského nuncia vo Viedni, aby zakročili na obranu katolicizmu na Slovensku a súčasne doporučil všetkým prívržencom Katolíckej moderny podporovať zápas slovenských kňazov, zvlášť ich prípadné snahy o ochranu u Sv. Otca. Zástoj Kolíska na týchto aktoch „ocenila" jeho cirkevná vrchnosť pokarhaním.

Marek síce v plnom znení publikuje zmienenú rezolúciu, ale o dosahu jej jediného bodu pre Slovákov sa nezmieňuje. Hlinka, ako potvrdzujú jeho listy zo Szegedína, poznal niektoré literárne a publicistické plody, ako aj predstaviteľov moderny a svojim typicky nezmieriteľným postojom s nimi polemizoval. Na druhej strane iní kňazi, spomeniem z nich najznámejšieho – Ferdinanda Jurigu, sa stavali k modernistickým ideám zhovievavejšie, ba boli schopní si niektoré myšlienky aj osvojiť.

Napriek pozoruhodnému záberu a vysokým kvalitám oboch prác je zrejmé, že P. Marek ešte nepovedal konečné slovo k téme českej Katolíckej moderny a možno očakávať, že v blízkej budúcnosti prekvapí ďalšími podnetnými publikáciami, v ktorých nájde svoje miesto aj zmienený česko-slovenský rozmer. Alebo nás prekvapí niektorý slovenský historik a na základe oboch Markových publikácií sa sám chopí zo slovenskej strany tejto témy?

Roman Holec

Nepřehlédnutelné paměti

Memoárové vyprávění Juraje Schönfelda *Jeremiáda, aneb Skromný report s rodinným nádechem* (Schönfeld, J.: Jeremiáda, Praha, Medard 1999) by mohlo zůstat bez pozornosti historiků – byla by to škoda. Schönfeld (později užíval jméno Jiří Šimon) zažil ve svých nejdramatičtějších letech, co znamenalo být maďarsko-slovenským židem

za druhé světové války a osudu, tedy smrti dohodnuté Slovenskou republikou a nacistickým Německem, se vzepřít. Utéci mu mj. na frontu, do československé uniformy, a tedy bojovat za Československo. Schönfeld o tom vypráví bezprostředně, jako se rozpomínají pamětníci, když jsme přišli jim naslouchat. Textová podoba vyprávění je samozřejmě výsledkem úprav, které mohly být – možná, že by si to přáli hlavně literární kritici – ještě důkladnější, zasáhnout i do rozsahu, text více sevřít a stavebně zpevnit. Čtenáři a historikové však nic takového žádat nebudou, šíře vzpomínek jim vyhovuje. I ve zdánlivě vedlejších podrobnostech, odbočkách, emotivních a jiných glosách se Schönfeldův příběh ještě výrazněji „polidšťuje" a rozmnožuje o nejeden důležitý fakt.

Když autor svým textem listoval, zjistil se smutným povzdechem, že mu z něho vyšla opravdu jeremiáda, žalozpěv. Potěšující je v něm snad jen to, že všechna strádání a nebezpečí přežil, ale po jakých útrapách! Zvládnout je mohla skutečně jen osobnost, a Schönfeld jí byl už od mladých let.

Jen na nevelkém prostoru zobrazil prožitky židovského občana z luďáckého Slovenska, z autonomistického pořijnového a pak ze Slovenské republiky. Má pro režim jen tvrdá, prudká slova a pro Hlinkovu gardu vůbec charakteristiky hodně drsné (ale nikoliv neoprávněné). Zkoncentrovaly se do nich utrpení, ponižování, perzekuce, jimž byl Schönfeld vystaven: daly mu zároveň schopnost bystřejšího, pronikavějšího, reálnějšího vidění celkové situace na Slovensku.

V září 1940 se mu podařilo ze Slovenska emigrovat. Chtěl s mnoha židy také odjinud do Palestiny, ale nezakotvil tam natrvalo. Už na lodích musel znovu zažívat bědné dny; nakonec ho Britové poslali na Mauritius. Do internace, která byla téměř vězením. Také takové příběhy patřily ke druhé světové válce. Skoro nic o nich nevíme, nepamatujeme na ně v dějepise, a přece tam patří. Aspoň pod text, do poznámek, když už se „nehodí" do hlavního děje. Britové tu ukazovali „jinou" tvář, než jakou známe z jejich skvělého válečného vzdoru: imperiální, koloniální, nijak ohleduplnou. Vůči běžencům vyškrtli slovo slušnost ze svého slovníku. Schönfeld jim aspoň po letech oplácí zlými invektivami, které jsou jistě zase na místě, podobně jako vůči hlinkovským gardistům.

Z internace se přece jen dostal, od jara 1942 sloužil v zahraniční československé armádě. Půl roku bránil Tobruk: žádná heroizace, k níž se dnes v případě části zahraniční armády uchyluje publicistika (je v tom i reakce na dřívější ideologické, jednostranné vyzdvihování jiné části armády). Proto věrojatné, působivé odkrývající poměry na tomto zvláštním bojišti. Obdobnou svědeckou hodnotu má líčení válečné Anglie, kterou Schönfeld poznával od léta 1943: „Překvapeně jsem zjistil, že Anglie je pokojné a mírumilovné zázemí, které se ke Střednímu východu, co se týče válečných událostí, vůbec přirovnat nedalo. Jediné, co nám připomnělo, že máme válku poměrně blízko, to byly mohutné letecké svazy, které se ve dne v noci nad námi shromažďovaly, aby potom vykonaly svoji návštěvu u tisíciletého říše Adolfa Hitlera."

Od října 1944 československá jednotka na Západě obléhala a držela v šachu německou posádku v Dunkerque. Historiografie se této její činnosti dosud téměř nevěnovala, jako by byla málo důstojná. Opravdu šlo o jednotvárnost pestřenou průzkumnými hlídkami a dělostřeleckými přepady, ale potřeba obléhání byla nepochybná. A vyžadovala speciální činnosti. První poválečnou dobu strávil Schönfeld jako voják v Železné Rudě. Byla donedávna téměř zcela nacistická, po květnu 1945 neklidná, i s tragickými příběhy. Historik nemůže ani v tomto případě Schönfeldovo svědectví pominout.

Za své židovství trpěl autor i v československé armádě. „Národnostní a náboženské výhrady, sociální rozdíly, zevšeobecňující názory, že jsme zbohatlíci, vychytralí obchodníci, bankéři, továrníci, typičtí vydřiduchové, příživníci anebo asociální elementy jako kavárenští povaleči a karbaníci, se staly našimi atributy", vzpomínal Schönfeld. „Nemusím zvláště zdůranit, že takové osočování otravovalo soustavně náš život. Měl jsem již konečně ledacos za sebou a považoval se na tomto poli za dostatečně otužilého. Mýlil jsem se. Moje průprava nebyla dostatečná." Schönfeld nedovedl pochopit, jak mohl být antifašista zároveň antisemitou. Většinou je to nepochopitelné i pro naši historiografii. Měla by to nejen brát na vědomí, ale chápat také jako problém, jímž se musí hlouběji zabývat.

Robert Kvaček

Diplomat – historik v těžkých letech

V naší i zahraniční historiografii a historické publicistice stále trvá zájem o mnichovské téma, výročí v roce 1998 jej dokonce ještě zvýšilo. Mnichov byl seznán za jednu z nejvýznamnějších a nejvlivnějších událostí 20. století vůbec a jeho osudových třicátých let zvláště. Trauma tohoto desetiletí zahájeného velkou hospodářskou a sociální krizí a vrcholícího druhou světovou válkou působilo pak silně i na poválečný svět. Dnes, při „návratu" některých tehdejších problémů, byť na jiné sociální a politické úrovni, dostává historiografický interes o ně další, aktualizované důvody. Ve třicátých letech zkolaboval mezinárodní řád založený mírovými smlouvami, když západní velmoci, Británie a Francie, neunesly odpovědnost za něj. V jeho kolapsu se obrážel vnitřní vývoj států ovládaných nedemokratickými pravicovými systémy; mezinárodní nejistota a otřesy zpětně těmto systémům prospívaly.

Československo silně pociťovalo tento nepříznivý mezinárodní pohyb, hlavně proto, že ve střední Evropě „překáželo" Hitlerovým expanzivním záměrům s tímto prostorem. Zůstávalo demokracií a spojencem Francie, která byla s to ohrozit německou likvidaci závazků z mírové smlouvy, a prosazovalo kolektivní bezpečnost. Od poloviny třicátých let začínalo vést zápas o své bytí. Úspěšná obrana byla přitom nenahraditelně závislá na mezinárodní podpoře, na funkčnosti spojeneckých smluv. Tři roky trval tento zápas a po celou dobu byl ministrem zahraničních věcí Kamil Krofta. Zdůvodňuje to zvláštní závažnost monografie o jeho působení v této funkci. Jejím autorem je Jindřich Dejmek. Nazval ji případně – *Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta* (Dejmek, J.: Historik v čele diplomacie. Kamil Krofta, Praha, Karolinum 1998). V Kroftově uvažování a jednání diplomata a politika se obrážel i jeho fundus historika.

Dejmek přistoupil k monografii výtečně připraven. Kroftovým životem a působením se zabýval vcelku, vydal už o různých údobích Kroftovy vědecké a diplomatické činnosti několik studií. Několik let se Dejmek věnoval studiu československé zahraniční politiky od roku 1918. Důkladně poznal i zahraniční literaturu o mezinárodních vztazích po první světové válce a edice dokumentů o nich, prostudoval jako dosud žádný český historik archiv československého ministerstva zahraničních věcí. Bádal také v zahraničních archivech. Vše to mu umožnilo vytvořit si pro monografii o Kroftovi jako ministru zahraničí neobyčejně rozsáhlou heuristiku, vidět a posuzovat Kroftovo působení v evropských souvislostech, dopracovat se detailního pohledu na československou zahraniční

politiku a přitom rozeznávat a určovat, co bylo v ní a pro ni podstatné, určující, rozhodující. Pojetím a interpretací posunul její obraz na odbornou úroveň odpovídající vrcholným nárokům na historiografii moderních dějin diplomacie.

V šesti kapitolách své obsažné práce postihl Dejmek až zoufalý mezinárodní zápas Československa o vlastní a evropskou bezpečnost. Byl to zápas aktivní, a to až do poslední chvíle. Ubývalo možností v něm uspět; Československo samo se snažilo je vytvářet. Zobrazení toho, jak to dělalo a o co evropsky usilovalo, patří k vrcholům Dejmkovy práce. Tyto části budou snad mít vliv na zahraniční historiografii, která pracuje většinou jen se západní a jinou zahraniční dokumentací o Československu, jeho mezinárodním postavení a diplomatických aktivitách, a to občas ještě povrchně. Dejmek tu užil vše, co závažného přinesla zahraniční literatura a cizojazyčné edice a výklad obohatil o nepřehlédnutelné (ale přehlížené) československé prameny. Už tím je jeho práce jedinečná.

Pro vyznění a úroveň díla byl ovšem nejdůležitější způsob zpracování. Dejmek mu věnoval odpovědnou pozornost, na textu je také znát, že jeho autor dovede přesně a bohatě stylizovat a že si dějiny diplomacie již s úspěchem „ozkoušel" v několika studiích. Práce o Kroftovi je také rozsáhlou analytickou studií, zároveň má v sobě syntetizující prvky. Kombinace obou přístupů odpovídá potřebě zobrazení: musí být podrobným záznamem a rozborem vývoje a musí vyložit, pojmenovat a charakterizovat, co o něm rozhodovalo. Takový přístup si mohl dovolit autor, který plně zvládl téma. Je zvlášť potěšující, že Jindřich Dejmek patří do mladší generace českých historiků.

Robert Kvaček

Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě, I., II. Uspořádali Jaroslav Valenta, Emil Voráček, Josef Harna. Historický ústav, Praha 1999, 682 s.

Sborník Československo 1918–1938 vydaný Nakladatelstvím Historický ústav, seznamuje širší odbornou veřejnost s průběhem a výsledky mezinárodní vědecké konference, která se pod stejným názvem konala 5.–8. října 1998 v Praze. Pořadatelem zmíněné konference byl spolu s Historickým ústavem AV ČR (dále HÚ AV ČR) také Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách (dále CeFReS). Vědecké zasedání podpořily vzhledem k jeho významu i další instituce, zejména Kancelář prezidenta republiky ČR, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy a Česko-slovenská komise historiků.

Cílem konference i sborníku bylo všestranně zhodnotit podmínky vzniku i vývoje Československé republiky v prvních dvaceti letech její existence. Hlavní pozornost většiny autorů publikovaných statí se zaměřila, jak o tom vypovídá také podtitul práce, k možnostem upevnění a přežívání demokratického systému v Československu i v celé střední Evropě. Fenomén „první republiky" je ovšem významný nejen z hlediska historického bádání, ale její příklad vyvolává současně i mnohé živé politické diskuse a spory. Význam sledovaného tématu pro současnost podtrhla účast českých politiků i mnoha zahraničních diplomatů a formální nebyla ani skutečnost, že se jednání konalo ve Valdštejnském paláci, na půdě Senátu České republiky.

Podíl českých i zahraničních odborníků, zabývajících se československým a širším středoevropským vývojem v období mezi dvěma světovými válkami, na průběhu vědeckého jednání i přípravě vydaných textů byl reprezentativní. Také obsahové zaměření referátů a diskusních příspěvků bylo velmi široké, i když se podle svědectví účastníků nepodařilo překonat jistou tématickou i chronologickou nevyváženost v zájmu o jednotlivé problémy. K nesporným přednostem konference ovšem patřilo, že umožnila zhodnotit a shrnout dosavadní domácí výzkum a porovnat jeho výsledky s prací zahraničních bohemoslovakistů zaměřených na meziválečné období. Sborník má navíc možnost zprostředkovat toto srovnání širší veřejnosti.

Struktura publikace respektuje jednání jednotlivých sekcí, tématických bloků a zasedání pléna. Slavnostní zahájení a rámec celého jednání zajistili svými příspěvky tehdejší předseda Senátu, pan Petr Pithart, chargé d'affaires a. i. Slovenské republiky, pan Jozef Stank, velvyslanec Francouzské republiky, pan Philippe Coste, velvyslanec Spojeného království Velké Británie a Severního Irska, sir David Broucher, velvyslanec Italské republiky, pan Maurizio Moreno a rada velvyslanectví Spojených států amerických, paní Renee Earle. Jednání poslal zdravici také prezident České republiky, Václav Havel.

Odbornou část sborníku uvádějí dva profilové příspěvky Dušana Kováče a Roberta Kvačka. Na ně navazují statě hodnotící historiografii „zúčastněných" zemí. Českou odbornou literaturou se zabýval Josef Harna, slovenskou produkcí Lubomír Lipták, německé bádání shrnul Ferdinand Seibt, ruskou produkci posoudil Jevgenij Firsov. Dále je v této části zařazena úvaha Milana Haunera o anglické a severoamerické historiografii, jejímž tématem bylo meziválečné Československo, a stranou nezůstalo ani dějepisectví francouzské, které zhodnotil Antoine Marés.

Další jednání probíhalo v sekcích rozdělených podle potřeby na tématické bloky. Největší pozornost na sebe poutala sekce Vnitropolitický vývoj československého státu a společnosti. Velkému zájmu odpovídá i počet uveřejněných příspěvků. Otázkám politického uspořádání Československa, podmínkám i politickým aspektům národnostních vztahů i dalším problémům z této oblasti je věnováno dvacet čtyři samostatných statí, které jsou pro lepší orientaci rozděleny do tří tématických bloků.

Také další sekce: Ekonomické a sociální problémy první ČSR jednala ve třech blocích. Do této části sborníku přispělo celkem třiadvacet badatelů. Ve srovnání se sekcí první se až na výjimky většina z nich snažila analyzovat dílčí otázky hospodářského a sociálního vývoje.

Největší mezery v dosavadním výzkumu odhalila třetí sekce: Kulturní atmosféra meziválečného Československa. Sedm badatelů podalo ve svých pracech vesměs zajímavé pohledy na dílčí aspekty meziválečného kulturního vývoje, ale ve srovnání s ostatními oblastmi historického bádání tradičně a poněkud schématicky členěného na výzkum dějin politických, hospodářských, sociálních, kulturních atd. zůstává kultura stranou výzkumného zájmu.

Zajímavé zejména z hlediska srovnání zahraničních a domácích příspěvků k problematice jsou referáty zařazené v sekci Zahraničně-politické aspekty vzniku, existence a zániku první ČSR. Mnohé z příspěvků této části vyznívají polemicky, většinou však vyvolávají další otázky, které jistě podpoří budoucí vědecký výzkum. Podobný charakter má i část Vztah státu k menšinám. Vyčlenění tohoto tématu z první sekce však

nebylo příliš šťastné a způsobily ho pravděpodobně více důvody organizační a technické než věcné.

Zajímavým doplňkem sborníku je i zveřejněná diskuse u kulatého stolu, zabývající se meziválečnou emigrací a reemigrací a vztahem státu ke krajanům žijícím v zahraničí. Také tato část sborníku odhaluje mezery dosavadního výzkumu, ve kterém například zcela chybí vídeňští Češi. Sborník na jedné straně nabízí čtenáři mnohé nové poznatky o vývoji meziválečného Československa, současně však na straně druhé poukazuje i na další úkoly výzkumu.

V rámci sborníku je uveřejněn i dopis českých historiků české veřejnosti, ve kterém je vyzdvižen pozitivní přínos první Československé republiky. Ve stejném duchu vyznívá většina zveřejněných příspěvků.

Pavla Vošahlíková

Slovacika ve Slezském sborníku 1948–1998

Slezský sborník patří k nejstarším vědeckým časopisům v českých zemích. Vychází od roku 1878,[1] původně pod názvem Věstník Matice opavské, od počátku se zaměřoval především na problematiku historického Slezska. Věnoval pozornost historii, vlastivědě, politickým a hospodářským dějinám, sociálnímu vývoji, církevním dějinám a náboženské problematice, kulturní historii, historickému místopisu, ale také jazykovědě, dějinám literatury, národopisu, hudební vědě, výtvarnému umění, přírodním vědám, dějinám školství, biografiím, bibliografii a dalším disciplínám. Za více než sto let své existence se stal nepostradatelným pramenem ke studiu slezských dějin a dalších vědních oborů, kronikou života ve Slezsku. „Jde o nezbytnou bibliografickou příručku, tím důležitější, že časopis shromažďoval po 60 let základní poznatky o společenské problematice slezské oblasti",[2] konstatují sestavovatelé rejstříku Slezského sborníku v roce 1954.

Ve vývoji časopisu můžeme rozlišit několik základních etap. První redakční program věstníku Matice opavské vytvořil jeden z jeho zakladatelů – Vincenc Prasek,[3] který preferoval jeho vlastivědné zaměření. Redigoval tento časopis v letech 1892–1895. V dalším období (1896–1901) řídila vlastivědný věstník opavský tříčlenná redakční rada,[4] časopis plnil v té době především funkci spolkového věstníku a funkci osvětovou. Pod redakcí Václava Hauera[5] (1902–1919) měl charakter vlastivědné ročenky. Období po roce 1918 lze nazvat etapou hledání nového profilu časopisu, když otiskuje hlavně pramenný a dokumentační materiál. „Zásadní obrat nastal za redakce Václava Čepeláka

1 Začal vycházet pod názvem Věstník Matice opavské, od 41. ročníku se mění název na Slezský sborník.

2 FICEK, V. – SOBOTÍK, B.: Rejstřík Slezského sborníku, dříve Věstníku matice opavské. Praha: SPN, 1954.

3 Přední slezský buditel, ředitel českého gymnázia v Opavě, známý jazykovědec a historik, editor. Proslul také jako jazykový brusič. Založil Vlastivědu slezskou, časopis Slezský sborník. Narodil se roku 1843 v Milostovicích u Opavy, zemřel r. 1912 v Napajedlích.

4 FICEK, V. – SOBOTÍK, B.: Rejstřík Slezského sborníku, s. 5.

5 Václav Hauer (1860–1942), profesor opavského gymnázia, významná osobnost českého národního života na Opavsku. Předseda Matice opavské (1904–1912, 1918–1919), redaktor Věstníku Matice opavské (1895–1920), správce Zemského archivu v Opavě (1921–1934). Spoluautor Dějepisecké čítanky pro lid slezský (1906) a desítek studií z oboru jazykovědy, národopisu aj. Kurátor Opavského týdenníku.

(1930–1935); rozšířením okruhu spolupracovníků z řad odborníků získal časopis (vycházející do té doby čtvrtletně) na vědeckosti a sledováním kulturního života kraje v celé jeho šíři se zaktualizoval jeho obsah. Za redakce Karla Černohorského (1935–1937) mění se pod názvem Slezský sborník v kulturně uměleckou revui."[6] V době druhé světové války byl Slezský sborník zastaven. Po desetileté přestávce se vrátil ke svému vlastivědnému poslání až v roce 1945.

V roce 1948 se stal garantem jeho dalšího vydávání nově založený Slezský studijní ústav. Slezský sborník pak nadále řídil s redakční radou Bohumil Sobotík, jeho nejbližšími spolupracovníky byli Viktor Ficek a Adolf Turek.[7] Po roce 1948 přináší Slezský sborník původní studie o slezských osobnostech, historických událostech 19. století ve Slezsku, o lidové kultuře ad. Poměrně velká pozornost byla věnována sledování nové literární produkce, větší prostor byl vymezen drobným příspěvkům a zprávám. Mezi přispěvateli Slezského sborníku nacházíme řadu výrazných vědeckých osobností, například Oldřicha Králíka, Jiřího Radimského, Josefa Skutila, Josefa Pilnáčka, Aloise Sivka ad. Velmi cenné jsou také přílohy Slezského sborníku např. Slezská bibliografie, kterou sestavovali V. Ficek, medailony osobností slezského regionu atp.

Slezský sborník není časopisem, který by se soustavně zabýval slovenskými dějinami a kulturou, ale od počátku jeho vývoje se v něm odráží vztah slezského kulturního prostředí ke Slovensku. Už jeho zakladatel Vincenc Prasek byl známým vyznavačem slovanské myšlenky, jako ředitel českého gymnázia v Opavě prosazoval spolupráci s polskými vědeckými kruhy, na gymnázium, které řídil, přijímal také i žáky z Uher, tedy i ze Slovenska.[8]

Padesátá léta dvacátého století představují ve vývoji časopisu období, kdy se v něm odrážejí poměrně četné kontakty vědeckých pracovníků Slezského studijního ústavu a slovenských vědců. Vycházely jednak z navázané spolupráce opavských historiků s bratislavskými vědeckými, jednak z témat, která zajímala obě strany. Jednalo se např. o osobnosti, které vyšly ze slezského prostředí a výrazně se zapsaly do slovenské kulturní historie, jako např. byl Jiří Třanovský, ale také o témata v té době aktuální, spojovaná s revoltou poddaného lidu v době feudalismu, která se projevovala např. zbojnictvím, zbíháním z půdy. Jedním z klíčových námětů té doby se stala, díky proklamovanému zlidovění kultury, lidová tvorba a lidová kultura jako východisko „ozdravění"

[6] Václav Čepelák (1899–1982), univ. prof., historik, pedagog. V Opavě působil jako středoškolský profesor v l. 1924–1935. Od roku 1949 na Pedagogické fakultě v Plzni. Docent pro čs. dějiny, pak profesor pro čs. vlastivědu. Žák J. Pekaře. V l. 1930–35 šéfredaktor Věstníku Matice opavské. Spoluautor koncepce Slezského sborníku.

[7] Viktor Ficek (1902–1986), literární historik, bibliograf, knihovník. Středoškolský profesor, pak pracovník Slezské studijní knihovny Slezského ústavu ČSAV. Autor studií o osobnostech slezského nár. života, např. o V. Praskovi, A. Vaškovi, P. Bezručovi. Věnoval pozornost také Ľ. Štúrovi. Většinu svých příspěvků otiskoval ve Slezském sborníku.
B. Sobotík (1905–1966), původně středoškolský profesor, historik. Působil v Zemském archivu v Opavě, byl ředitelem Slezského muzea. Zabýval se badatelsky česko-slovenskými vztahy, vývojem evangelické církve ad. Vydal: Východoslovenské ordinace a české země (1978), editoval Letochovu kroniku ad.
Adolf Turek (1910–1998), archivář, moravský historik. Zabýval se dějinami měst (Fulnek, Kopřivnice, Nový Jičín, Bílovec ad.), problematikou národností na severní Moravě, historií jednoty bratrské. Publikoval desítky historických studií i samostatné monografie (Fulnecko, Přehled dějin Kopřivnice). Působil ve Státním archivu v Opavě, řídil zemědělsko-lesnické odd.

[8] Státní okresní archiv v Opavě, fond českého gymnázia, b. s.

společenského ovzduší, nástupu trendu, jenž měl negovat předválečnou „měšťáckou a buržoasní" kulturu.

Zájem o slovenskou kulturu se ve Slezském sborníku po roce 1948 projevuje zprvu v podobě informací o slovenské knižní produkci převážně z historie. Některé zprávy a referáty jsou zde v té době otiskovány ve slovenštině, např. recenze knihy Štefana Janšáka: Život dr. Pavla Blahu.[9] Ze slovenských autorů publikují ve Slezském sborníku své příspěvky např. historik Rudo Brtáň, Ľuba Ballová-Králiková, Miroslav Kropilák, literární vědec Anton Popovič, archivářky Darina Lehotská, Nesti Merglová ad.[10]

Rudo Brtáň se zabýval slovensko-českými vztahy zejména v souvislosti s jánošíkovskou tematikou, které se věnoval po celý život. Ve Slezském sborníku otiskl studii nazvanou Slovenskí zbojníci v Sliezsku a na Morave,[11] ve které analyzuje slovenské zbojnictví, zejména historii jánošíkovské družiny, zamýšlí se nad možnými spojitostmi s českým prostředím, původem Jánošíkovy družiny. Využívá přitom také svých jazykovědných znalostí, když historické hypotézy podkládá jazykovědným rozborem názvů a jmen.

Další Brtáňovou studií ve Slezském sborníku je srovnání literární tvorby dvou básnických osobností české a slovenské literatury, které byly vrstevníky a jejichž tvorba nese řadu společných znaků – Petra Bezruče a Ivana Kraska. Studie Petr Bezruč a Ivan Krasko[12] vychází z východisek autorské tvorby obou básníků, aby její autor odhalil společné motivy příznačné pro oba tvůrce. Za stěžejní motiv, společný oběma, považuje pak víru v lidský život a význam práce pro společnost.

Navázání spolupráce s bratislavskými archivy a dalšími odbornými pracovišti se odrazilo ve Slezském sborníku jednak informacemi o vzájemné publikační činnosti, o vydávání archivních ročenek, průvodců po archivních pracovištích, tištěných inventářů, ale také studiemi o činnosti Slezanů ve slovenském prostředí, o silesiacích ve slovenských archivech a naopak o působení slovenských vzdělanců ve Slezsku, o vztazích Slezanů s Uhrami, o slovacikách v archivních fondech moravských a slezských.[13]

[9] Slezský sborník, r. 46 (1948), s. 353.

[10] Rudo Brtáň (nar. 1907), slovenský literární historik, básník. Pracovník Matice slovenské, od r. 1949 Literárněvědného ústavu SAV v Bratislavě. Zaměřoval se na literaturu slovenského národního obrození, na zbojnickou tematiku, česko-slovenské vztahy. Je autorem monografií o mezislovanských vztazích. R. Brtáň přispíval také do časopisu Radostná země.
Ľuba Ballová (nar. 1934), hudební vědkyně. V letech 1961–1965 redaktorka Čs. rozhlasu v Bratislavě. Autorka monografie Ludwig van Beethoven a Slovensko (1972) ad. prací.
Miroslav Kropilák (nar. 1918), historik, ředitel Historického ústavu SAV (1970–1980). Autor knih: Slovenské národne povstanie, Slovník Slovenského národného povstania, Československé dějiny ad.
Anton Popovič (1933–1984), literární teoretik a historik. Pracovník Ústavu světové literatury SAV v Bratislavě, později profesor Pedagogické fakulty v Nitře. Literární jevy interpretoval prostřednictvím komparativní metody, rozpracoval teorii uměleckého a věcného překladu. V roce 1968 založil edici O interpretaci umělekého díla. Je autorem prací: Poetika umeleckého prekladu, Teória umeleckého prekladu ad.
Darina Lehotská (1922–1990), historička a archivářka. Od roku 1959 docentka Univerzity Komenského v Bratislavě. Specializovala se na pomocné vědy historické, zejména diplomatiku. Je autorkou řady studií a knih (Príručka diplomatiky), zabývala se dějinami slovenských měst (Pezinok, Modra, Bratislava). Nezanedbatelná je také její ediční činnost (Najstaršia jelšavská mestská kniha).

[11] Slezský sborník, r. 64 (1966), s. 367n.

[12] C. d., r. 57 (1959), s. 88.

[13] LEHOTSKÁ, D. – MERGLOVÁ, N.: Slezáci medzi bratislavskými občanmi. SlSb, r. 49 (1951), s. 73–79; Lehotská, D.: Silesiaca v archíve mesta Bratislavy. SlSb, r. 49 (1951), s. 413–414; SVÁTEK, J.: Návštěva

V drobných zprávách se pak dovídáme také o vzájemných návštěvách slovenských a slezských historiků aj. vědeckých pracovníků, dokonce o soutěžích bratislavských a opavských vědeckých ústavů.[14]

Podrobně rozebírá zastoupení silesiak v literárních sbírkách martinských archivů, v Literárním archivu Matice slovenské a v Archivu Slovenského národního muzea v Martině aj., Anton Popovič. Upozorňuje zde zejména na cennou korespondenci Fr. V. Sasinka s Fr. Slámou a P. Stalmacha s A. Trúchlym-Sytnianskym.[15]

Z českých autorů se soustavněji zabývá slovenskou problematikou M. Kudělka, autor pojednání o Janu Kollárovi, ve kterém se zamýšlí nad významem Kollárova díla pro vývoj polské společnosti,[16] otiskuje zde také komentovaný překlad Kollárovy Rozpravy o literární vzájemnosti Slovanů – pořízený v polovině 19. století hornoslezským učitelem Josefem Lompou. V dalších studiích rekonstruuje např. působení Jána Kalinčiaka v Těšíně v letech 1858–1869, analyzuje vývoj vztahu Pavla Stalmacha ke Slovensku.[17] M. Kudělka také informuje o nových odborných slovenských publikacích a sbornících, např. o Bibliografii Ľudovíta Štúra, jejímž autorem je Ján V. Ormis, vydavatelem Matice slovenská.[18]

Problematikou soudobých česko-slovenských vztahů se zabývali dále V. Ficek, B. Pitronová, A. Grobelný, kteří referovali o soudobých jednáních slovenských a českých historiků, sledovali životní výročí osobností slovenské kultury, informovali o nových knihách a studiích slovenských autorů.[19] Blanka Pitronová věnovala pozornost také emigraci a zbíhání slezských poddaných do Uher v první pol. 19. století, vývoj osídlení na Kysucku-Čadecku sledoval ve svých studiích Josef Macůrek.[20] Fenomén zbojnictví zaujal literárního historika Aloise Sivka a stal se jeho celoživotním zájmem. Tento autor psal studie o moravských zbojnících a podílel se na přípravě trilogie o lidových hrdinech, kterou měl vytvořit spolu s A. Melicherčíkem a J. Kramaříkem. Přípravné studie otiskoval ve Slezském sborníku, vedle řady dalších odborných statí, psal např. o životě a díle P. J. Šafaříka, který se významně zapsal do rozvíjení jánošíkovské tradice v literatuře.[21] O česko-slovenských kulturních vztazích před 1. světovou válkou napsal studii Jaroslav Svoboda, který se zaměřil na oblasti výtvarného umění. Čerpal z archivních fondů Umělecké besedy v Praze a upozornil na mimořádné postavení moravského kulturního prostředí v tomto směru.[22]

opavských vědeckých pracovníků v Bratislavě. SlSb, r. 49 (1951), s. 283n; GROBELNÝ, A.: Archív města Košíc. SlSb, r. 55 (1957), s. 557; Archív města Bratislavy. SlSb, r. 56 (1958), s. 432; INDRA, B. České a slovenské ohlasy v Rogerově sbírce „Piesni ludu Polskiego". SlSb, r. 54 (1956), s. 545–547; ad.

14 Soutěž bratislavských a opavských vědeckých ústavů. SlSb, r. 49 (1951), s. 284–286.

15 Slezský sborník, r. 56 (1958), s. 542n.

16 C. d., r. 56 (1958), s. 231n.

17 C. d., r. 51 (1953), s. 305n., s. 260n.

18 C. d., r. 56 (1958), s. 431.

19 PRAŽÁK, A.: Dějiny slovenské literatury. SlSb, r. 59 (1951), s. 264–265. ĎUROVIČ, J.: Kedy prišiel Tranovský na Slovensko. SlSb, r. 50 (1952), s. 266–267. Archiv města Bratislavy. SlSb, r. 56 (1958), s. 432. HORVÁTH, J.: Rozpomienky z revolučných rokov 1848–1849. SlSb, r. 46 (1948), s. 352–353. JANŠÁK, Š.: Život dr. Pavla Blahu. SlSb, r. 46 (1948), s. 353 ad.

20 Slezský sborník, r. 52 (1954), s. 454n., r. 53 (1955), s. 145n.

21 Slezský sborník, r. 54 (1956), s. 545n., r. 59 (1961), s. 254n.

22 Slezský sborník, r. 60 (1962), s. 29–46.

V šedesátých letech otiskuje ve Slezském sborníku studii o obchodních cestách v českých zemích na Slovensku, ve Slezsku a v Polsku J. Pošvář, zamýšlí se nad vývojem česko-slovensko-polských hospodářských vztahů. Referuje také o sjezdu slovenských historiků a otiskuje zde recenzi Historického časopisu, r. 1962–1965, který byl společnou tribunou českých a slovenských historiků. Vedoucí odborné knihovny Slezského ústavu Arnošt Mazur přináší do náplně časopisu podrobnou analýzu bibliografické produkce Matice slovenské ve srovnání s obdobnou činností Státní knihovny ČSSR.[23]

V roce 1967 se stává spolupracovníkem Slezského sborníku významný slovenský historik Július Alberty, přispívá sem recenzí na dějiny závodů, která je otištěna ve slovenštině.[24]

Spolupráce českých a slovenských historiků na stránkách Slezského sborníku se ještě intenzivněji začíná rozvíjet koncem šedesátých let, když se počínaje 63. ročníkem Slezského sborníku mění jeho redakce, vedoucím redaktorem se stává Andělín Grobelný, výkonným redaktorem Ladislav Pallas.[25] K této skutečnosti nepochybně přispěly také vědecké konference, pořádané v Opavě tradičně v součinnosti se slovenskými vědeckými a kulturními institucemi[26] i osobní spolupráce jednotlivých badatelů

V ročníku 1968 je stěžejním příspěvkem se slovenskou tematikou odborná studie Šárky Hernové nazvaná Demografická charakteristika Slováků, Poláků a Němců podle výsledků sčítání lidu z let 1950 a 1961. Autorka sleduje demografický vývoj ve vymezeném období v Ostravě, v okresech Bruntál, Frýdek-Místek, Karviná, Nový Jičín a Opava, naznačuje vliv industrializace na proměny národnostní struktury. Všímá si příčin, které vedly k přílivu obyvatel slovenské národnosti do českých zemí po druhé světové válce, problémů spojených s osidlováním pohraničí. Zjištěné skutečnosti pak konfrontuje s vývojem celostátním.

V roce 1968 proběhla řada vědeckých konferencí, např. k otázce národnostních vztahů, k výzkumu průmyslových oblastí, na kterých vystoupili s referáty čeští i slovenští vědci. Závažným jednáním byl také VI. sjezd Slovenské historické společnosti, který se zabýval aktuálními otázkami a posláním historiografie. Tato mezinárodní akce proběhla v červnu roku 1968 v Martině a široce přesáhla rámec slovenské historické obce. O jejím průběhu podrobně informoval na stránkách slezského sborníku Otakar Káňa.[27] Jeho informace byly velmi závažné už z toho pohledu, že na tomto sjezdu historikové bezprostředně reagovali na změny v politické orientaci státu a podpořili federalizační tendence. Sjezd také otevřel otázku přehodnocení některých klíčových problémů v souvislosti s politizací historického bádání v minulých desetiletích a zpracovávání tzv. bílých míst v slovenských dějinách. Měl polemický charakter a byl historiky pojat jako východisko pro další rozvoj historické vědy ve změněných společenských podmínkách.

23 Slezský sborník, r. 62 (1964), s. 247–251.

24 Slezský sborník, r. 65 (1967), s. 122–124.

25 Andělín Grobelný (1922–1992), vědecký pracovník, od r. 1952 ve Slezském studijním ústavu, docent, DrSc. Zástupce ředitele Slezského ústavu ČSAV.
Ladislav Pallas (nar. 1929), vědecký pracovník Slezského ústavu ČSAV, jazykovědec.

26 Bezručova Opava; konference Slezského ústavu a Slezského muzea v Opavě, nově také tematické konference Slezské univerzity.

27 Slezský sborník, r. 66 (1968).

V dalším ročníku Slezského sborníku jsou uveřejněny dva původní příspěvky vztahující se k problematice česko-slovenských vztahů. Olomoucký historik Josef Přikryl, jehož životním tématem byl protifašistický odboj, zde otiskl studii Partyzánské hnutí na Moravě a Slovenské národní povstání. Autor přináší nový pohled na jednu z klíčových událostí slovenských dějin, zajímá ho skutečný vztah a možná spolupráce Čechů a Slováků. Zkoumá, do jaké míry se podíleli Češi na SNP a současně zkoumá, jak tato událost ovlivnila další vývoj odbojového hnutí v českých zemích. V závěru konstatuje, že český a slovenský odboj se vyvíjely zcela samostatně, působením vlastních zákonitostí, vlivem specifických podmínek. Slovenské národní povstání však bylo silným impulsem, díky němuž nabyla aktivita českého odboje neobyčejného vzestupu.

Druhá studie je z pera literárního vědce Oldřicha Králíka a má název Počátkové českého básnictví, obzvláště prosodie, po půldruhém století. Jedná se o upravený rukopis Králíkovy přednášky v Literárněvědné společnosti SAV v Bratislavě, kterou chtěl mj. vzbudit zájem o nové vydání této knihy, kterou považoval za „předzvěst pozdějšího díla svých autorů, za památku dychtivého ruchu v obrozeneckém pokolení, které nastupovalo po napoleonských válkách,... za gesto a slib."[28]

V ročníku 1968 a 1969 najdeme také řadu referátů o slovenských knihách, jejich autory jsou Ladislav Pallas, Robert Kvaček, Václav Žáček, G. Sokolová, Ladislav Adamčík ad.[29]

Příspěvek Ladislava Baletky Česká listina na moravsko-slovenském pomezí z následujícího ročníku se vztahuje k diplomatické činnosti hraběte Petra od sv. Jura a z Pezinku 1484–1502.

Na počátku sedmdesátých let se mění redakce Slezského sborníku. Vedoucím redaktorem zůstává Andělín Grobelný, výkonným redaktorem se stává Dan Gawrecki s devítičlennou redakční radou.[30]

V sedmdesátých letech se na stránkách Slezského sborníku odrážejí zejména výstupy vědeckých úkolů a badatelského zaměření pracovníků Slezského ústavu ČSAV, převažuje tematika slezská, ve vztahu ke Slovensku pak česko-slovenské vztahy v ostravském a slezském regionu. Zdeňka Kaňáková zveřejňuje výsledky výzkumu národnostně smíšených manželství ve studii Problematika národnostně smíšených manželství ve východní části ostravské průmyslové oblasti.[31] Samostatnou kapitolu pak věnuje problematice slovensko-českých a slovensko polských heterogenních sňatků v letech 1951–1969. Dochází ke zjištění, že tato manželství se převážně orientují na českou národnost a posilují český kulturní a společenský život v dané oblasti.

Autorkou, která se soustavně věnuje problematice slovenské národnosti na severní Moravě, je Blanka Pitronová. Na počátku sedmdesátých let sleduje problematiku pohybu pracovních sil v ostravském průmyslu, včetně imigrace z Uher a ze Slovenska. V ročníku 1972 jsou publikovány dvě studie této autorky, a to K otázce pracovních sil

[28] Tamtéž, r. 67 (1969), s. 499.
[29] Např. G. SOKOLOVÁ recenzuje časopis Slovenský národopis, r. XIV, V. ŽÁČEK knihu J. Mesároše a kol.: Dějiny Slovenska, S. ADAMČÍK publikaci M. Křižana: Ekonomická oblasť a ciele oblastného ekonomického rozvoja, R. KVAČEK knihu L. Liptáka: Slovensko v 20. storočí.
[30] Členy redakční rady byli: Š. Bartošová, M. Dohnal, V. Ficek, O. Káňa, J. Křížek, M. Kudělka, R. Kvaček, F. Mainuš, L. Pallas.
[31] Slezský sborník, r. 69 (1971), s. 38n.

v ostravském průmyslu na počátku 20. století[32] a Tak zvaní „cizí dělníci" ve Slezské Ostravě na počátku 20. století.[33]

Spolupracovníkem tohoto časopisu byl také polonista, učitel Univerzity Palackého v Olomouci, Bedřich Téma. Roku 1972 otiskl ve Slezském sborníku studii Slovenské prvky v toponymech Jablunkovska.[34]

Z oblasti jazykovědné je také příspěvek Gabriely Sokolové nazvaný O vztahu jazyka a národnosti u mládeže. Autorka na základě sociologického výzkumu vyvozuje, jaké vztahy panují mezi třemi nejpočetnějšími národnostmi Ostravska, tj. Čechy, Slováky a Poláky. Dospívá k závěru, že slovenská mládež na Ostravsku „nejenže své jazykové znalosti využívá v kulturní orientaci a hovorech s kamarády, ale část mluví česky i doma s rodiči a uvádí češtinu jako nejvíce používaný jazyk".[35] Táž autorka otiskuje ve Slezském sborníku v sedmdesátých letech ještě řadu dalších studií, např. K výzkumu národnostních vztahů na Ostravsku, ve které informuje o výsledcích a zaměření stejnojmenného výzkumu, který garantuje Slezský ústav ČSAV. Stejné kořeny má i další studie nazvaná Národnostně smíšená manželství jako činitel společenské integrace, ve které G. Sokolová analyzuje statistické údaje o národnostně smíšených manželstvích za léta 1950 až 1974 a naznačuje tendence vývoje heterogamie tohoto typu.[36] Další obsáhlá studie G. Sokolové a kol. má název O výzkumu národnostně smíšených pracovních kolektivů, ve které autorka na základě výzkumu v Třineckých železárnách zvažuje interetnické vztahy v pracovní i mimopracovní sféře a dochází k závěru, že národnostní hledisko není zdaleka rozhodující pro vytváření pracovního klimatu.[37]

Na počátku osmdesátých let se ve Slezském sborníku původní studie se slovenskou tematikou téměř neobjevují. Příznačné je ale velké množství recenzí a referátů o slovenské produkci, zpráv o vědeckých setkáních, a to nejen od autorů českých (O. Šrajerová, J. Vozár, J. Bakala, M. Habrnalová, T. Staněk, A. Grobelný, D. Gawrecki, Š. Hernová ad.), ale i slovenských (M. Krajčovič).

V roce 1983 otiskuje ve Slezském sborníku Jaroslav Bakala v rubrice Materiály příspěvek nazvaný Časopis Hlas a Prúdy k otázkám industrializace Slovenska. Naznačuje v něm některé problémy programu zprůmyslnění Slovenska na přelomu 19. a 20. století.[38] Druhá stať Jaroslava Bakaly má název Průmyslové obyvatelstvo na Slovensku v letech 1900–1918. Cílem této studie je poznání některých rysů průmyslovosti a vztahu rozhodujících národností v procesu industrializace na slovenském území.[39]

Teprve koncem osmdesátých let se ve Slezském sborníku opět objevují příspěvky slovenských autorů. V roce 1987 zde publikuje Ján Bobák studii Maďarská otázka v Československu v rokoch 1945–1948. Jedná se o práci z oblasti národnostní proble-

[32] Tamtéž, r. 70 (1972), s. 81n.
[33] Tamtéž, r. 70 (1972), s. 32n.
[34] Tamtéž, r. 70 (1972), s. 281–284.
[35] Tamtéž, r. 70 (1972), s. 170n.
[36] Tamtéž, r. 75 (1977), s. 3n.
[37] Tamtéž. r. 76 (1978), s. 286–303.
[38] Tamtéž, r. 80 (1983), s. 191n.
[39] Tamtéž, r. 82 (1984), s. 286n.

matiky v období tzv. národní a demokratické revoluce psanou ze stanoviska leninistické metodologie.[40]

V. Srb se zabývá otázkami pohybu obyvatelstva podle národnosti v ČSR v letech 1981–1985. Podstatná část této studie je věnována obyvatelstvu slovenské národnosti. Tato fundovaná práce sleduje přirozenou směnu obyvatelstva, změny způsobené stěhováním, jejich dopad na vývoj celkového počtu obyvatelstva v ČSR.[41]

Řadu příspěvků ve vztahu ke Slovensku má ve Slezském sborníku v druhé polovině osmdesátých let Olga Šrajerová. Vedle recenzí, referátů a zpráv je to i několik původních studií vztahujících se k industrializaci Slovenska (K niektorým otázkam problematiky industrializácie a priemyslových oblastí Slovenska do roku 1945 ad.).[42]

V devadesátých letech přibývá ve Slezském sborníku slovenských přispěvatelů i studií se slovenskou tematikou. V roce 1991 zde otiskuje studii G. Sokolová týkající se jazykového zaměření Slováků a Němců žijících v severních Čechách.[43]

V roce 1992 se opět mění složení redakce Slezského sborníku. Vedoucím redaktorem je Rudolf Žáček, výkonnou redaktorkou Jana Machačová. Redakční rada je podstatně rozšířena.[44]

V roce 1993 publikuje ve Slezském sborníku dvě stati E. Malá, a to: Kulturní sdružení občanů německé národnosti v názorech Čechů, Slováků a Němců v roce 1987 a Názory obyvatel severočeského regionu na vzdělávání slovenských a německých dětí v mateřském jazyku.[45] O konferenci v Banské Bystrici, která jednala o tragédii slovenských Židů v době 2. světové války, referoval Mečislav Borák.

Nárůst příspěvků se slovenskou tematikou v 90. letech je také podpořen konáním mezinárodních konferencí, např. Česko-slovensko-polské vztahy v letech 1938–1939 (1994), ze kterých jsou přednesené referáty otiskovány ve Slezském sborníku. V roce 1996 tak nacházíme v tomto periodiku příspěvky dvou historiček, pracovnic Historického ústavu SAV v Bratislavě, a to Ľubici Kázmerové (Kultúrne a politické aspekty polonofilstva Karola Sidora) a Aleny Bartlové (Formovanie Hodžovej koncepcie Stredoeurópskej federácie a vzťahy česko-slovensko-poľské).[46]

Další mezinárodní konferencí byla Etnika v pohybu (1995), ze které jsou otištěny v tomto sborníku práce Š. Hernové (Sociální a kulturní etnická diferenciace Slováků v České republice), A. Jurové (Sociálne postavenie Rómov na Slovensku), S. Konečného (Rusíni na Slovensku v peripetiach 20. storočia), A. B. Manna (Duchovný rozvoj – podmienka urýchlenia a spoločenského rastu rómskeho obyvatelstva na Slovensku), O. Šrajerové (K migračnému pohybu a územnému rozmiesteniu Slovákov v českých krajinách

[40] Tamtéž, r. 85 (1987), s.23–38.
[41] Tamtéž, r. 85 (1987), s. 202n.
[42] Dále: Prehľad názorov na územné členenie Slovenska z pohľadu priemyslových oblastí na Slovensku v rokoch 1945–1946. SlSb r. 85 (1987), s. 255–263. Formovanie priemyslových oblastí na Slovensku v rokoch 1945–1955 a charakteristika ich sociálno-ekonomického profilu. SlSb r. 87 (1989), s. 81n.
[43] Slezský sborník, r. 89 (1991), s. 172–180.
[44] Členy redakční rady byli: J. Bakala, +A. Grobelný, J. Janák, J. Kalus, K. Kaplan, R. Kvaček, J. Matějček, M. Myška, R. Prokop, K. Sommer, T. Staněk, J. Steiner, M. Trapl, J. Valenta, V. Wolf.
[45] Slezský sborník, r. 91 (1993), s. 99 a 190.
[46] Tamtéž, r. 94 (1996), s. 54 a 59.

po roku 1945), B. Vargové-Hábovčíkové (Význam prípravy vysokoškolských odborníkov pre prácu s rómskym obyvateľstvom pre rozvoj multikulturalizmu).[47]

V ročníku 1996 jsou otištěny také příspěvky z mezinárodního semináře Menšiny v Čechách a na Slovensku a slovensko-české vztahy (S. Gabzdilová: K analýze demografického a sociálneho postavenia obyvateľstva českej, moravskej a sliezskej národnosti v Slovenskej republike, A. Jurová: K problematike výskumu rómskej menšiny na Slovensku).[48]

První dvojčíslí Slezského sborníku ročníku 1997[49] je celé věnováno příspěvkům z mezinárodní konference Etnika v pohybu II, která se konala v říjnu roku 1996 ve Slezském ústavu Slezského zemského muzea v Opavě. Této akce se zúčastnili také badatelé ze Slovenska, pracovníci SAV, Univerzity P. J. Šafaříka v Prešově ad.

Anna Divičanová zde publikovala stať Slovenské inštitúcie v Maďarsku po roku 1989, ve které podává přehled o jedné ze stránek činnosti současné slovenské menšiny v Maďarsku, zamýšlí se nad její životaschopností perspektivou. Soňa Gabzdylová přispěla studií Etnické menšiny na Slovensku – možnosti výskumu historickej pamäti. Pavel Vranovský poukázal ve svém příspěvku na problémy současného života Slováků v České republice (Špecifický charakter slovenskej menšiny v ČR). Mária Dubayová přispěla úvahou na téma Poznávanie kultúry rómskych skupín a problém kultúrnej zmeny. Juraj Podoba zde otiskl studii nazvanou Menšinové elity a etnický konflikt: dilemy vývoja interetnických vzťahov na Slovensku. Milan Olejník zpracoval studii Postavenie maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku v kontexte vývoja maďarsko-slovenských vzťahov po roku 1989. Marián Gajdoš se ve svém příspěvku zabývá problematikou rusínského obyvatelstva (Zmeny v spoločnosti a ich odraz medzi Rusínmi – Ukrajincami na Slovensku). Mojmír Staško se zamýšlí nad problémy souvisejícími s pozemkovou reformou po roce 1945 (Právne východiská pozemkovej reformy v kontexte jej vzťahu k maďarskej menšine).

Také řada českých autorů zde otiskuje příspěvky vztahující se ke Slovensku. Např. Gabriela Sokolová (O některých proměnách jazykové situace národnostně smíšeného regionu), Šárka Hernová (Národnostní heterogamie a její vliv na skladbu obyvatelstva ČR), Karel Sommer (Poslání spolku Československá jednota v předválečném Československu), Olga Šrajerová (Slováci v českých krajinách včera a dnes), Radim Prokop (Slovenské obyvatelstvo v sídelních strukturách regionu Těšínska), Emil Gímeš (Koniec Československa ako historická a politologická reflexia), Jana Machačová a Jiří Matějček (Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918–1938, k metodice a problémům výzkumu).

Také další dvě čísla Slezského sborníku přinášejí studie se slovenskou tematikou. Olga Šrajerová navazuje na své předchozí studie statí Slováci v českých krajinách do roku 1945.[50]

[47] Tamtéž., r. 93 (1995), s. 169.
[48] Tamtéž, r. 94 (1996).
[49] Slezský sborník. Acta Silesiaca. Čtvrtletník vědy o společnosti. Vydává Slezský ústav SZM v Opavě a Zemský archiv v Opavě. Řídí redakční rada, ved. redaktor: Rudolf Žáček. R.95 (1997), č. 1–2. ISSN 0037-6833.
[50] Slezský sborník, r. 95 (1997), s. 167–178.

Helena Nosková se zamýšlí nad postavením jinonárodního obyvatelstva v ČSR (Česká společnost, jinonárodní obyvatelstvo a reemigranti).[51] Anna Jurová se vrací k problematice postavení Romů ve Slovenské republice (Niekoľko poznámok k otázkam postavenia Rómov v regióne východného Slovenska v minulosti a súčasnosti).[52] Karel Sommer se zamýšlí nad tradicí československé vzájemnosti („Československá společnost" a tradice československé vzájemnosti).[53] Karel Srb zvažuje postavení Romů v naší společnosti v posledním dvacetiletí (Národnostní orientace československých Romů při sčítání lidu 1970, 1980 a 1991).[54]

Také v posledním dosud kompletním ročníku Slezského sborníku najdeme studie vztahující se ke slovenským dějinám a česko-slovenským vztahům. Karel Sommer a Olga Šrajerová jsou autory studie Migrace Slováků do českých zemí v letech 1945–1948.[55] Karel Sommer popisuje v dalším příspěvku jednu kapitolu ze života jedné z nejvýznamnějších osobností slovenského národního dění 20. století (Zatčení a internace Andreje Hlinky).[56] Radim Prokop se zamýšlí nad současnou situací obyvatel na moravsko-slovenském pomezí (Slováci v moravsko-slovenském a slezském příhraničí).[57] Další blok příspěvků je věnován postavení Slováků v českých zemích před rozpadem společného státu. Olga Šrajerová zjišťuje možnosti kulturního vyžití (Kultúrna seberealizácia Slovákov v českých krajinách po roku 1945).[58] Karel Sommer hodnotí zapojení slovenských zaměstnanců do stěžejních průmyslových odvětví v ČSR (Slováci v prioritních průmyslových odvětvích českých zemí).[59] Emil Gímeš připomíná jednu kapitolu z vojenských dějin (Slováci v Čechách v rámci ozbrojených sil v letech 1951–1955).[60] Slezský sborník, čtvrtletník pro vědy o společnosti, je dodnes vědeckým časopisem, který se zabývá nejen regionem Slezska, ale věnuje prostor i aktuální problematice, která tento region přesahuje. Podíváme-li se retrospektivně na jeho obsah, musíme konstatovat, že zejména v posledním desetiletí věnuje soustavnou pozornost i slovenské problematice, že je zde řada autorů, kteří se zabývají česko-slovenskými vztahy programově (O. Šrajerová, K. Sommer, G. Sokolová ad.). Publikování studií slovenských autorů podstatně vzrostlo. Tento trend je výrazem dobré vědecké spolupráce slezských kulturních center se slovenskými vědeckými institucemi, která může obě strany vzájemně obohacovat.

Milada Písková

[51] Tamtéž, s. 179.
[52] Tamtéž, s. 197–207.
[53] Tamtéž., s. 279–292.
[54] Tamtéž, s. 314–319.
[55] Slezský sborník, r. 96 (1998), s. 30–35.
[56] Tamtéž, s. 106–118.
[57] Tamtéž. s. 119–127.
[58] Tamtéž, s. 171–180.
[59] Tamtéž. s. 181–193.
[60] Tamtéž, s. 194–201.

Z VEDECKÉHO ŽIVOTA

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

Devátý seminář o Češích a Slovácích v Liberci

Devátý ročník libereckého semináře o česko-slovenských a slovensko-českých vztazích si 23.–24. srpna 1999 vybral problematiku, s níž jsou prozatím značné „potíže" v historiografii i ve výuce. Mapoval totiž vývoj české a slovenské společnosti v letech 1948–1967. Po tématice se mohl spíše rozhlížet: jsou z ní objasňovány jen některé problémy (např. perzekuce), mnohé nejsou ještě ani formulovány jako badatelské otázky, do celistvějších výkladů je proto daleko. Jejich obsah bude zřejmě bohatší, než si dnes asi představujeme. Klade to na výzkum a jeho výsledky i značné nároky metodické. Už nyní ale patří údobí 1948–1967 do „školního dějepisu", a nebývá látkou právě záživnou a zajímavou. Ani pro žáky, ani pro pedagogy. Přitom se i teď dá takovou aspoň do jisté míry učinit: přístupy a postupy k tomu vedoucí chtěl liberecký seminář také naznačit. Vhodným výběrem určité klíčové („dějové") události se dá navodit a rozprostřít širší téma, které je pak třeba upnout na příznačné rysy a charakteristiky. Budou v mnohém ještě načrtnuté, ale základní podobu doby jsou už schopné podat. Liberecký seminář o tom přesvědčil.

Organizačně se o něj znovu výtečně zasloužila katedra dějepisu Pedagogické fakulty Technické univerzity v čele s Miloslavou Melanovou. Už tradičně se seminář těšil také přízni vedení liberecké Technické univerzity: na jeho zahájení byli přítomni rektor prof. dr. David Lukáš a děkan Pedagogické fakulty doc. dr. Jaroslav Vild i další akademičtí funkcionáři. Zajímal je zvláště metodický přístup k řešení historické látky, která má citelný dosah až do současnosti. Bez nadační podpory a grantu by ovšem nebylo možno seminář uskutečnit. Přijeli na něj i slovenští historikové a pedagogové, potěšitelná byla přítomnost mladších účastníků.

Ze základních témat si referáty vesměs vybíraly jisté problémy, jimiž posuzovaly a pojmenovávaly delší úsek, i celé období. Slovenskou a českou společnost v letech 1948–1960 a 1960–1967 analyzovali Michal Barnovský (zabýval se mj. vlivem určitého sociálního vzestupu na smýšlení slovenské společnosti) a Jan Rychlík (také jeho zajímala zvláště reagence obyvatelstva na politický a sociální vývoj, důležité byly charakteristiky období z hlediska moci). Rozprava se zaměřila na sociální mobilitu a především na dobovou mentalitu.

Z tématu Československo 1948–1967 v mezinárodním kontextu si Vladimír Nálevka vybral čtyři obecnější problémy: Varšavskou smlouvu a nebezpečí třetí světové války, vliv války ve Vietnamu na mezinárodní vývoj, československé zbrojení a obchod se zbraněmi a vztah Spojených států k Československu po polovině 60. let. Výklad vyvolal diskusi o podobě mezinárodních vztahů za nadvlády supervelmocí a o postavení malého závislého státu typu Československa v mezinárodním vývoji. Jozef Jablonický představil osudy některých slovenských odbojářů a povstalců po roce 1948. „Ilustrovaly" dobu, svou tragikou byly pro ni příznačné. V rozpravě se kriticky posuzovalo, jak povrchně se o těchto causách píše, a zdůrazňovalo, že dopovězení osudů odbojářů patří přímo i do tématiky rezistence.

Problematika kultury byla zastoupena referáty Štefana Druga (zajímal se o organizování kulturních pracovníků na Slovensku a o jeho politický účel) a Vojtěcha Čelka, který rozborem Kultúrneho života a dalších literárních časopisů přiblížil ideové ovzduší šedesátých let v Československu. Diskuse se věnovala česko-slovenskému kulturnímu kontextu, vzájemnému ovlivňování obou kultur a jeho síle a důsledkům a úsilí kultury o humanizaci života v době počínajícího ideologického „tání".

Všechny referáty o československém dvacetiletí 1948–1967 konkretizovaly mocensko-politické poměry v různých společenských oblastech, vytváření a vývoj totalitního komunistického systému, záchvěvy v něm, změny, jimiž procházel. O nich se diskutovalo zvlášť živě, s námitkami proti jejich přeceňování, nebo naopak vůbec nezpozorování. Uplatňovaly se přitom nutně i osobní prožitky.

Závěrečné referáty patřily jako vždy analyzám vývoje v obou státech za poslední rok. Libor Prudký ji pojal šířeji a celistvěji, s důrazem na duchovní rozměr transformace české společnosti. Miloslav Pekník uvažoval detailněji o důsledcích parlamentních voleb na Slovensku v roce 1998. Seminář se i ve svém devátém ročníku vyznačoval dělnou atmosférou. Nebránil se hledání nových přístupů k obtížné historické látce a vyslovování zatím hypotetických tezí.

Robert Kvaček

Konferencia o úlohe a význame agrárneho hnutia v českých a československých dejinách

V kúpeľoch Sedmihorky sa v dňoch 24.–26. júna 1999 uskutočnila medzinárodná konferencia o úlohe a význame agrárneho hnutia v českých a československých dejinách. Jej organizátormi boli okrem Univerzity Karlovy, Okresného múzea Českého raja v Turnove a pobočky Historického klubu v Hradci Králové aj Severoamerický výbor na podporu pamiatky českého a slovenského agrárneho hnutia, University of West Florida a Oakland University v USA. Hoci v rovnakom čase sa v neďalekom Jičíne uskutočnila veľká vedecká konferencia k 375. výročiu miestneho gymnázia so záberom na význam gymnaziálneho vzdelania v dejinách, zišla sa v Sedmihorkách reprezentatívna spoločnosť špičkových historikov – špecialistov na 19. a 20. storočie. Predmetom ich záujmu bolo agrárne hnutie, jeho ideové zdroje, protagonisti a konkrétne prejavy v politickej praxi, inštitúcie v jeho službách, ako aj osudy hnutia v rôznych obdobiach českých a slovenských dejín. Prítomnosť viacerých osobností spätých rodovými väzbami s agrárnym hnutím dodávali rokovaniu silný emocionálny rozmer, ktorý býva na podobných podujatiach viac výnimkou ako pravidlom.

Ako výrečne ukazuje prehľad referátov, téma konferencie bola priveľká na dva rokovacie dni. Agrárne hnutie svojim politickým a ekonomickým významom v minimálne štyroch historických obdobiach a vo všetkých svojich podobách (osobnosti, strana, finančné, osvetové a stavovské inštitúcie a spolky, zahraničnopolitické i vnútropolitické aspekty, centrum a regióny, tlač, exil atď.) predstavuje okruh toľkých problémov, že ak mali byť referáty nielen podľa hesla „čo dom dá" zoradenými prehľadnými výťahmi

z väčších prác alebo menšími výskumnými sondami, bolo potrebné udržať istú koncepciu a zamerať pozornosť na niekoľko ucelených okruhov. Aj za cenu menšieho počtu referátov, ale v mene väčšieho priestoru na diskusiu. A možno by sa darilo niektoré problémové okruhy nielen otvoriť, ale vyvodiť aj isté závery a zovšeobecnenia. A to je možné len v diskusii, pričom na diskusii treba obyčajne dostatočný počet impulzov.

Napriek enormnému počtu referátov zostalo aj tak mimo pozornosti viacero zásadných tém z osobností, inštitúcií, politických vzťahov atď. Najväčším prekvapením zostala úplná absencia úvah na tému agrárna ideológia a agrarizmus. Konferencia tak ukázala silné i slabé miesta súčasného výskumu a dnešného stavu nášho poznania agrárneho hnutia. Nepochybne popri prácach V. Dostála a D. Uhlířa bude pripravovaný zborník významným edičným činom a medzníkom na poli spracovania kedysi tak významnej a vplyvnej agrárnej strany.

Vedeckú časť otvoril referát L. Veleka (FF UK Praha) o agrárnom prúde v mladočeskej strane v deväťdesiatych rokoch 19. storočia. Mladočesi umožnili politickú aktivizáciu vidieka, ale ich spojenectvo s roľníkmi sa ukázalo byť len dočasným riešením. Najprv sa vzďaľujú jednotlivé osobnosti, potom regionálne organizácie, až roku 1895 vzniká Agrárna strana ako masová stavovská inštitúcia. Genézu agrárneho hnutia mapovalo aj vystúpenie Z. Šambergera (SÚA Praha) o vytváraní agrárneho ekonomického okruhu v Čechách reprezentovaného Českou zemědělskou radou ako sprostredkovateľom medzi rezortným ministerstvom a hospodárskymi spolkami. Postupne prekračuje svoje pôvodne profesné hranice a mení sa na vyslovene národnú inštitúciu. J. Lapáček (SOA Přerov) zameral svoju pozornosť na agrárnu tlač na Morave, najmä na jej organizačnú reformu roku 1916, ktorá bola vyjadrením predovšetkým centralizačných snáh. Z. Bezecný (JU České Budějovice) upozornil na doteraz málo známe styky A. Šťastného s kniežatmi Schwarzenbergami, pričom poukázal na originálny ideový svet padařovského mudrca – jedného zo zakladateľov agrárneho pohybu. Naopak, M. Macková (SOA Ústí nad Orlicí) predstavila úplne neznámu osobnosť – Adalberta Kölbla von Geysinga, jedného zo zakladateľov Zemědělskej rady pro království České, presnejšie jej nemeckej sekcie. Pre nás je zaujímavé, že tento nemecký liberál bol rodákom z Bratislavy. Referát výstižne ukázal na spolitizovanosť nemeckého agrárneho života. R. Holec (FF UK Bratislava) si vo svojom referáte všimol agrárne hnutie na Slovensku v kontexte československých vzťahov do vzniku ČSR. Naznačil päť základných línií personifikovaných menami (P. Blaho, M. Hodža, K. Kálal) a inštitúciami (Československanská jednota, české banky), v ktorých sa uvedené vzťahy pohybovali. Na uvedený kontext veľmi dobre nadviazal referát S. Marečkovej (Brno) o hodonínskom Zjazde priateľov Slovenska z roku 1905. Referát detailne zmapoval túto udalosť a všetky sprievodné akcie, a to v rámci česko-slovenských vzťahov ako aj v kontexte agrárneho hnutia. J. Burešová (FF UP Olomouc) sa zaoberala úlohou žien v agrárnom hnutí v medzivojnovej ČSR, pričom si všímala osobnosti, ženské odbory, spolky a požiadavky vo vzťahu k ženám. Zaujímavým porovnaním dejinného vývoja Československa a Fínska sa prezentoval I. Feierabend (Univerzita San Diego), pričom zvýraznil tradičnú úlohu fínskej agrárnej strany (a jej rovnako tradičnú súčinnosť so sociálnymi demokratmi) pri ochrane demokracie pred extrémami z jednej i druhej strany politického spektra. Hoci nie so všetkými vývodmi referenta sa dalo súhlasiť, išlo o podnetné zamyslenie sa nad možnosťami a úlohou maléh národa v súradniciach veľmocenskej politiky. A. Bartlová (HÚ SAV) hovorila podrobne o M. Hodžovi ako ministrovi poľnohospodárstva v prvej Švehlovej vláde (1922–

1925) a jeho aktivitách. Sústredila sa hlavne na riešenie hypotekárneho pozemkového úveru, colné otázky, poľnohospodárske školstvo a osvetu a ďalšie problémové okruhy. S príspevkom na regionálnu tému (agrárne hnutie na Roudnicku) vystúpil L. Kocourek (UJEP Ústí nad Labem). Ďalšie referáty sa zaoberali inštitútom spolkov – centrálnej Ústrednej jednoty hospodárskych družstiev (V. Kristen z Gymnázia Čelákovice) a miestnymi hospodárskymi spolkami na príklade Kutnej Hory a Čáslavi (P. Novák z NZM Praha).

Druhý deň pokračoval veľmi pestrou paletou kvalitných referátov, ktoré si všímali najrôznejšie aspekty agrárneho vývoja. S Agrárnou bankou, jej funkciami a vývojom vystúpili najlepší znalci tejto finančnej inštitúcie J. Šouša (FF UK Praha) a J. Novotný (AČNB Praha). V skratke poukázali na personálnu i faktickú spätosť strany a banky. P. Grulich (VšP Hradec Králové) predstavil osobnosť a aktivity R. Machača, riaditeľa Agrárnej záložne v Hradci Králové. Naopak, J. Rokoský (UJEP Ústí nad Labem) siahol vo svojom referáte na dlhoročného predsedu Agrárnej strany A. Švehlu a zoznámil prítomných s jeho ľudskými a charakterovými vlastnosťami. Diskusiu vyvolali najmä diametrálne rozdielne názory na úroveň jeho jazykových znalostí. J. Dvořák (JU České Budějovice) hovoril o vzniku a činnosti národohospodárskych zborov a podiele agrárnej strany na ich činnosti v medzivojnovej ČSR. V. Lacina (HÚ AV ČR Praha) siahol po téme pozemkovej reformy, na čo nadviazal referát D. E. Millera (Univerzita West Florida) o kolonizácii ako alternatíve k pozemkovej reforme. K. Adamová (PF UK Praha) hovorila o agrárnej strane a cukrovarníctve na začiatku 20. storočia, pričom sa sústredila na konflikt repárov a cukrovarníkov. Na názory agrárnej inteligencie na riadené hospodárstvo sa sústredil referát J. Janka a H. Janderovej (Archiv AV ČR). Agrárna osveta a vzdelanie bolo predmetom inštitúcie Svobodné učení selské. Jej funkciami a postavením vo vzťahu k Agrárnej strane sa zaoberal L. Slezák (HÚ AV ČR Brno). Ako základné aspekty ideológie agrarizmu vyzdvihol stavovskú solidaritu a tzv. „selství". M. Kohárová (VšP Hradec Králové) analyzovala prepojenie agrárnikov a rezortu národnej obrany na sklonku tridsiatych rokov, ktoré vyústilo do viacerých iniciatív z hľadiska zvýšenia obranyschopnosti štátu. J. Kuklík (FF UK Praha) završil obdobie predmníchovskej republiky referátom o agrárnej strane a politickom systéme II. republiky.

Ďalší blok referátov sa už presunul do obdobia po roku 1945. J. Dobeš (FF UK Praha) sa zameral na pôsobenie agrárnych politikov v politických stranách pôsobiacich v ČSR v rokoch 1945–1948. M. Trapl (FF UP Olomouc) zúžil tému predchádzajúceho vystúpenia na Československú stranu lidovú. M. Hrabík Šámal (Univerzita Oakland) predniesla príspevok o agrárnej strane v exile, pričom mohla pracovať aj s autopsiou, keďže je dcérou bývalého popredného exilového predstaviteľa agrárnej strany Martina Hrabíka. P. Žáček (ÚDV Praha) sa pokúsil nie veľmi presvedčivo zmapovať prežívanie agrárnej idey na základe materiálov československej komunistickej moci v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch.

Posledný blok príspevkov sa zameral na jednotlivé osobnosti historiografie agrárnych a agrárnických dejín. Josefa Šustu spracoval B. Jiroušek (JU České Budějovice), Jaroslava Prokeša M. Sekyrková (Archiv ČVUT Praha), Josefa Nožičku G. Novotný (HÚ AV ČR Brno). Celému podujatiu dal symbolicky bodku A. Jakubec, súkromne hospodáriaci roľník, ktorý hospodári na rodovom statku už od roku 1502 spätom s jeho predkami. Emocionálne silné vystúpenie starého človeka, ktorý so svojou pôdou prežil toľko štátov a režimov, pripomenulo účastníkom komplikovanú realitu dnešného roľníka.

Aj po konferencii zostáva téma agrárneho hnutia výzvou pre vedecký front v oboch republikách.

Roman Holec

Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848–1918

11. a 12. novembra 1998 sa na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove konala medzinárodná vedecká konferencia pod názvom Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848–1918. Uskutočnila sa v roku, na ktorý pripadlo niekoľko okrúhlych „osmičkových" výročí. Každá z udalosti zasiahla radikálnym spôsobom do dejín strednej Európy a znamenala v nich aj výrazný prelom.

Uvedená konferencia sa zamerala na obdobie ohraničené rokmi 1848 a 1918 a geograficky na územie bývalej rakúskej a od roku 1867 rakúsko-uhorskej monarchie.

Konferenciu organizačne pripravili dve katedry dejín – Katedra slovenských dejín a archívnictva a Katedra všeobecných dejín Filozofickej fakulty PU v spolupráci s Rakúskym ústavom pre východnú a juhovýchodnú Európu vo Viedni a Spoločnosťou pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy pri SAV v Bratislave.

Účasť a vystúpenie v programe konferencie prihlásili historici z piatich krajín – zo Slovenska, Českej republiky, Ukrajiny, Poľska a Rakúska, pričom kostru celého priebehu konferencie predstavovali spoločne a vo vzájomnom doplňovaní referáty historikov zo SR a ČR. Jednanie bolo členené do troch základných tematických blokov. Prvý bol venovaný revolučnému roku 1848 a obdobiu krátko po ňom, druhý obdobiu blízkemu roku 1867/1868 a tretí roku 1918. Tématické, resp. časové kritérium bolo jedným z kritérií; druhé, ktoré pomohlo organizátorom zaradiť prihlásené príspevky do konferenčných poldní a sekcií, bolo kritérium priestorové.

11. novembra, po otvorení konferencie dekanom FF PU prof. PhDr. Františkom Mihinom, CSc. a prof. RNDr. Florinom Žigraiom, CSc., vedúcim bratislavskej pobočky Rakúskeho ústavu pre východnú a juhovýchodnú Európu, odzneli príspevky so širším záberom – zachytávajúce celý, resp. takmer celý stredoeurópsky priestor, 12. novembra boli v sekciách prednesené príspevky, ktoré mali geograficky i tématicky zúžený priestor a záber.

Úvodnú prednášku Národy strednej Európy na križovatkách dejín 1848/49 a 1918/19 mal Michal Danilák, práve jubilujúci univerzitný profesor a historik z Prešovskej univerzity, ktorému, pri príležitosti jeho 65. životného výročia organizátori venovali konferenciu a zborník z nej. Michal Danilák sledoval súvislosti a spojitosti oboch stanovených historických medzníkov a svojím vystúpením vlastne naznačil aj tematickú šírku konferencie a nasledujúcich vystúpení. Tie, i pri širšom zábere, boli už konkrétne zamerané na jednotlivé problémy stredoeurópskych dejín.

V prvom bloku – v pléne vystúpil Marian Stolarczyk (Institut historii Wyszej szkoly pedagogicznej v Rzeszowe, Poľsko) s referátom Poľská otázka v roku 1848.

V ňom sa zameral na zápas Poliakov za národnú samostatnosť a celistvosť a analyzoval poľské snaženia v uvedenom roku v celopoľskom i európskom kontexte. Nevyhol sa ani vzťahom poľsko-nemeckým, poľsko-maďarským, či problematickejším poľsko-rusínskym/ukrajinským.

Vladimír Goněc (Masarykova univerzita, Brno) v referáte Návrhy právnických expertů na reformu Předlitavska v letech 1916–1917 sa zaoberal menej známou – pričom politicky mimoriadne závažnou a právnicky vysoko kvalitatívne rozpracovanou – problematikou, ktorú predstavujú plány rakúskych politikov a expertov na reformu Predlitavska už v čase prvej svetovej vojny.

Peter Švorc (Prešovská univerzita, Prešov) v príspevku Štátotvorné predstavy a snahy stredoeurópskych národov a realita po skončení prvej svetovej vojny (1918–1919) hovoril o snahách jednotlivých stredoeurópskych národov vyriešiť svoje štátoprávne postavenie v prvom rade cez prizmu vlastnej výhodnosti, ktorá však bola povojnovou realitou viac (u porazených národov), či menej (u národov, stojacich na strane víťazov) korigovaná.

Jindřich Dejmek (Historický ústav AV ČR, Praha) sa zameral na otázky strednej Európy po prvej svetovej vojne, na ktoré mala vplyv Veľká Británia. O tom hovoril v príspevku Velká Británie a nové uspořádání střední Evropy 1918–1919.

Plánovaný referát Waltera Lukana z Rakúskeho ústavu pre východnú a juhovýchodnú Európu vo Viedni Slovinci a Slováci v roku 1848. Porovnanie ich vývoja síce neodznel pre neprítomnosť referenta, ale v zborníku, ktorý vyšiel v máji 1999, ho nahradil príspevok Haralda Heppnera (Univerzita v Grazi, Rakúsko) s názvom Rakúsky mnohonárodný štát – experiment, ktorý stroskotal?

Južných Slovanov a ich osudy v zlomovom období analyzoval Ladislav Hladký (Historický ústav AV ČR, Brno) v referáte Národněosvobozenecké snahy jihoslovanských národů a jejich vyústění na konci první světové války.

Serhij Trojan (Štátna univerzita, Černivci, Ukrajina) vystúpil s príspevkom Stredo- a východoeurópske národy v koncepciách „Mitteleuropy" na začiatku 20. storočia.

Bohumila Ferenčuhová (Historický ústav SAV, Bratislava) nastolila vo svojom príspevku podnetnú otázku, ako to stručne vystihuje aj názov jej referátu Veľmocenský diktát alebo vedecký problém? Stanovenie hraníc v strednej Európe na mierovej konferencii v Paríži 1919–1920 a geograf Robert Ištok (Prešovská univerzita, Prešov) v referáte Geografická situácia v strednej Európe po ukončení prvej svetovej vojny (1918–1920) hovoril o probléme strednej Európy z geograficko-historického hľadiska.

Ukrajinský historik Alexander Syč (Štátna univerzita, Černivci, Ukrajina) uzavrel širšie koncipovanú problematiku referátom Versailleský systém a povojnové usporiadanie v strednej a východnej Európe. (Národnostný aspekt).

Diskusia, ktorá nasledovala, ukázala, že v referátoch zazneli podnetné myšlienky, ale aj názory, ktoré v tomto stredoeurópsky pestrom konferenčnom prostredí podnecovali plodnú polemiku, že stanoviská jednotlivých národných historiografií, v tomto prípade len slovanských, sú rôznorodé a v niektorých otázkach ešte poznačené nacionálnym (aj konfrontačným) aspektom.

Nevýhodou početne obsadených konferencií je rokovanie v sekciách (na prešovskej konferencii vystúpilo 35 referentov a ďalší ešte v diskusiách), ktoré nedovoľujú

vypočuť si všetky prednesené príspevky a v diskusii ich konfrontovať, či doplňať aktuálnymi poznámkami. Na druhej strane sekcie umožňujú užšiu špecializáciu, a tak aj vecnejšiu diskusiu. Tak to bolo aj v prípade uvedenej konferencie.

Dve sekcie, ktoré pracovali počas druhého dňa konferencie, boli v rámci danej témy špecializované na stredoeurópske témy a na tému slovenských dejín a ich zlomových rokov 1848 a 1918.

Ľudovít Haraksim (Historický ústav SAV, Bratislava) mal príspevok nazvaný Engelsova kritika malých slovanských národov monarchie v rokoch 1848–1849. Je to téma, ktorá rezonuje najmä v radoch staršej generácie historikov. Ľ. Haraksim poukázal na kvázivedeckosť Engelsových záverov o malých slovanských národoch a ich úlohe v dejinách Európy.

Radomír Vlček (Historický ústav AV ČR, Brno) hovoril o ruskom panslavizme a českej spoločnosti v šesťdesiatych rokoch 19. storočia. Užšie postavenou témou naň nadviazala Tatiana Ivantyšynová (Historický ústav SAV, Bratislava), ktorá sa zaoberala úlohou pravoslávia v rusko-českých vzťahoch v šesťdesiatych a sedemdesitach rokoch 19. storočia. Do tohoto tematického bloku zapadol aj príspevok Volodymyra Zadorožného (Štátna univerzita, Užhorod) o ukrajinsko-slovenských a ukrajinsko-českých vedeckých stykoch v 19. a na začiatku 20. storočia. Ľubica Harbuľová (Prešovská univerzita, Prešov) sa podujala na analýzu februárovej revolúcie 1917 v Rusku a jej odozvy v slovenskej dobovej tlači.

Česko-slovenské vzťahy a spolupráca pred prvou svetovou vojnou prostredníctvom luhačovických stretnutí boli témou príspevku Nadeždy Jurčišinovej (Prešovská univerzita, Prešov). Osobitý pohľad na česko-slovenské vzťahy v r. 1918/1919 predstavil Pavol Matula (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice) v referáte Českí stredoškolskí profesori na Slovensku v rokoch 1918/1919 a podobne aj Michal Lukeš (Karlova univerzita, Praha) v referáte nazvanom K úloze Propagační kanceláře slovenského území 1919–1921. Do tohto tematického bloku by sme mohli zaradiť aj príspevok Jána Mojdisa (Prešovská univerzita, Prešov) Misia Fuciena Dominoisa v Československu (1918–1920), ktorom síce opisoval vzťah F. Dominoisa k Slovensku pred a po svetovej vojne, ale cez prizmu rodiaceho sa československého štátu a česko-slovenského spolužitia.

Slovenskými a maďarskými symbolmi, vyjadrenými cez osobnosti ako bol M. R. Štefánik a L. Kossuth, a prostredníctvom nich vlastne aj vzťahmi oboch národov sa zaoberal Peter Macho (Historický ústav SAV, Bratislava) v príspevku Štefánik a Kossuth ako symboly slovenského a maďarského nacionalizmu.

Aj ostatné príspevky, ktoré odzneli na konferencii, sa v podstate zaoberali národnostnými vzťahmi v stredoeurópskom priestore. Prirodzene, najviac vystupovali do popredia pre Slovákov najaktuálnejšie problémy ich dejín – slovensko-maďarské vzťahy, a to v rôznych rovinách – politickej, hospodárskej, sociálnej, kultúrnej a pod. Do tohoto celku by sme mohli zaradiť referát Libuši Frankovej (Prešovská univerzita, Prešov) K národným aktivitám Slovákov v prvej polovici revolučného roku 1848, Ladislava Tajtáka (Košice) Roky 1848/1849 a 1918 v historickom oblúku so zreteľom na východné Slovensko, Romana Holeca (Univerzita Komenského, Bratislava) Rakúsko-uhorské hospodárske vyrovnanie a Slováci, Gabriely Dudekovej (Historický ústav SAV, Bratislava) Zameranie uhorskej sociálnej politiky v rokoch 1867/1868 v porovnaní s Predlitavskom, ale aj príspevok Daniely Kodajovej (Historický ústav SAV, Bratislava) Slováci a

slovanské zjazdy – realita, sny a sklamania slovanského rojčenia (1848–1867–1908–1910), či príspevok Kolégium v Prešove a významné medzníky novodobých dejín od Dariny Vasiľovej (Prešovská univerzita, Prešov), ktorý mal vyslovene špecializovaný, úzky tematický záber.

Dagmar Pelčáková (Historický ústav SAV, Bratislava) hovorila o koncepciách a cieľoch českej politiky po rakúsko-maďarskom vyrovnaní a o perspektíve vzájomných vzťahov v monarchii.

Rusínska a ukrajinská otázka zarezonovala v okrem už spomenutých komplexnejších pohľadoch úvodných referátov aj vo vystúpení Igora Lichteja (Užhorodská štátna univerzita, Užhorod) – T. G. Masaryk a formovanie štátnej správy na Zakarpatí, Stanislava Konečného (Spoločenskovedný ústav SAV, Košice) – Rusíni na Slovensku a rozpad Rakúsko-Uhorska a v prihlásenom a odovzdanom referáte, ktorý bol publikovaný v zborníku konferencie Vytvorenie Československa v roku 1918 a jeho vplyv na formovanie nového systému osvety na Zakarpatskej Ukrajine od Marianny Kľap (Osvetové centrum, Užhorod).

Nemcov na Slovensku si všimli košickí historici Milan Olejník – Postoj spišských Nemcov k rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku ČSR a Soňa Gabzdilová – Problémy a východiská vzdelávacieho procesu nemeckej menšiny na Slovensku v období rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku ČSR (obaja Spoločenskovedný ústav SAV, Košice). Na konferencii ešte odznel príspevok Mojmíra Stašku Začiatočná fáza riešenia agrárnej otázky na Slovensku v prvých rokoch existencie ČSR.

Medzinárodná konferencia, ktorá sa uskutočnila v Prešove na sklonku roku 1998 ukázala, že stredoeurópska historiografia si má čo povedať, že existuje nepreberné množstvo problémov daného obdobia, ku ktorým si budú musieť historici opäť spolu sadnúť, zamyslieť sa nad nimi, rozdiskutovať ich, ba možno že najskôr problémy spoločne a jednotne pomenovať a definovať. Organizátori konferencie ju hodnotili ako prínosnú, podobný názor vyjadrili aj jej účastníci a širšia historická verejnosť sa s odstupom môže vyjadriť k vystúpeniam referentov vďaka zborníku z konferencie, ktorý pod rovnakým názvom v máji 1999 vydalo prešovské vydavateľstvo Universum.

Peter Švorc

Historická věda na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci v uplynulém desítiletí

Katedra historie Filozofické fakulty UP byla budována od obnovení olomoucké univerzity v roce 1946 (a v určitých obdobích bohužel i destruována). Časově zachycuje předložená zpráva aktivitu posledního desetiletí dvacátého století.

Katedra historie FF UP v Olomouci je garantem publikační řady Historica, vydávané neperiodicky od roku 1960 v rámci řady Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Facultas Philosophica. V řadě Historica jsou vydávány jednak monografie členů katedry historie, jednak Sborníky prací historických, na jejichž profilaci se spolupodílejí i autoři, domácí i zahraniční, mimo katedru. V devadesátých letech byly vydány za

výkonné redakce Miloslava Pospíchala a od roku 1998 za spolupráce Radmily Slabákové tři sborníky.[1] Ve Sborníku prací historických XIV najdeme následující studie: Libuše Hrabová: Spor o dědictví, S kým obědval a o čem diskutoval Konstantin Filozof v Bagdádu, Tomáš Baletka: Zur Geschichte der Kanzlei des Markgrafen Jodok von Mähren (1375–1411), Bohdan Kaňák: Fragen zur diplomatischen Form des sogenannten „Iudex Egrensis", Roman Zaoral: České a německé školské spolky v Čechách na konci 19. století, Karel Konečný: Boj za uhájení demokracie a stability v Lotyšsku a Estonsku na počátku dvacátých let, Jana Burešová: Společensko-politický vývoj zemědělství v Československu v letech 1945–1948 v kontextu vývoje evropských zemí sovětské sféry vlivu, Karel Podolský: Divizní generál František Hrabčík, Josef Bartoš: Nauka o pramenech, otázky pojetí a poslání.

Sborník prací historických XV nabízí následující témata: Jozef Baďurík: Štúdium a poslanie histórie na konci 20. storočia, Henryk Gmiterek: Irénismus českobratrské církve v Polsku v XVI.–XVII. století, Jaroslav Miller: Kořeny Great Reform Bill 1832, Libuše Hrabová: Louis Leger – slavofil, Ivana Koucká: Studium dějin athénské demokracie na univerzitách v českých zemích a na Slovensku v letech 1882–1945, Alain Soubigou: T. G. Masaryk a francouzské myšlení, Roman Zaoral: Francouzská literatura v českých a slovenských překladech z let 1901–1918, Ivo Barteček: Diplomatický cestopis Vlastimila Kybala, Dieter Schallner: Situační zprávy okresních vedoucích NSDAP z území tzv. sudetské župy v letech 1939–1945, Jana Burešová: Zemědělství olomouckého kraje na přelomu 40. a 50. let 20. století, Radmila Slabáková: Archivní pozůstalost rodu Mensdorff-Pouilly v Čechách a na Moravě, Josef Bartoš: Pojetí regionu v historiografii. Součástí sborníku jsou referáty přednesené na odborné historické konferenci na téma „Občanský a národnostní princip v československé demokracii 1918–1938", konané na Katedře historie FF UP v Olomouci 3. 10. 1996 v rámci pátého zasedání československé komise historiků. Referáty k danému tématu přednesli Miloš Trapl, Josef Harna, Ivan Kamenec, Natália Krajčovičová, Peter Zelenák, Eduard Nižňanský a Ivo Barteček.

Poslední sborník historických prací byl věnován profesorce Libuši Hrabové k sedmdesátým narozeninám. Vedle základní části, v níž jsou otištěny články řazené chronologicky vesměs z pera oslavenčiných spolupracovníků, mnohdy i dřívějších žáků (Jiřina Holinková: K životnímu jubileu profesorky Libuše Hrabové, Libuše Hrabová: Přítomnost historie, Josef Polišenský: Komenský, Palacký, Masaryk – tři velcí Moravané, Vladimír Wolf: Osídlení kraje na česko-slezském pomezí východně Krkonoš ve druhé polovině 13. století, Tomáš Baletka: Venkovské statky měšťanstva z poddanských městeček moravského severovýchodu ve středověku, Jiřina Holinková: Vavřinec Leonard Rváčovský z Rváčova a Hranice, František Musil: Zprávy západoevropských diplomatů a cestovatelů 16. století o Slovensku, Radmila Slabáková: Emigrace za francouzské revoluce – problémy a přístupy k jejímu zkoumání se zvláštním důrazem na typologii emigrace francouzské šlechty do rakouských zemí, Radmila Pavlíčková: Fajáns z dílny Macháňů z Valašského Meziříčí v muzejních sbírkách, Jana Burešová: Počátky veřejné a společenskopolitické aktivity liberálně založených žen na Moravě, Jiří Lach: Josef Šusta a Dějiny lidstva, Karel Podolský: Počátky hnutí agrárního dorostu na Moravě

[1] ACTA UPO, Historica 26 – 1994, Sborník prací historických XIV, Olomouc 1994. ACTA UPO, Historica 27 – 1996, Sborník prací historických XV, Olomouc 1998. ACTA UPO, Historica 28 – 1998, Sborník prací historických XVI, Olomouc 1999.

a jeho poválečná konsolidace, Miloš Trapl: Beneš a Šrámek v zahraniční činnosti 1939–1945, Ivo Barteček – Jaromír Pavlíček: Česká krajanská komunita v Latinské Americe), obsahuje sborník soubor referátů přednesených na sympoziu ke 100. výročí narození bývalého člena katedry a významného odborníka v oblasti historické vlastivědy a místopisu profesora Ladislava Hosáka. Své příspěvky přednesli Jindřich Schulz (Historik Ladislav Hosák), Miloš Kouřil (Profesor Ladislav Hosák a archivy), Vladimír Wolf (Profesor Ladislav Hosák a mladá generace historiků šedesátých let), František Musil (Přínos díla profesora Ladislava Hosáka pro studium dějin osídlení), David Papajík (Profesor Ladislav Hosák v povědomí archivních badatelů), Vojtěch Cekota (Církevní tematika v místopise), Rudolf Šrámek (Jak vznikal slovník Místní jména na Moravě a ve Slezsku), Jiřina Holinková (Exkurze jako součást výuky historie na vysokých školách), Josef Bartoš (O historickém místopisu na Moravě), Marie Macková (O variantách prezentace regionálně historického výzkumu a o míře jeho akceptovatelnosti), Libuše Hrabová (Základy historikovy jistoty – prameny a krajina), Ivo Barteček (Dopis Ladislavu Hosákovi). Třetí část sborníku je zaměřena na světové kulturní výročí UNESCO, na slavnosti k 200. výročí narození zakladatele moderní historiografie, hodslavského rodáka Františka Palackého, jehož jméno obnovená olomoucké univerzita od roku 1946 nese. Poslední část sborníku obsahuje zprávy z pracovního života katedry. Najdeme zde např. příspěvek o nezapomenutelné osobnosti olomoucké univerzity, klasického filologa a znalce antiky osmdesátníka Stanislava Sedláčka. Novým prvkem je soupis diplomových prací obhájených na katedře v letech 1990–1998.

Katedra Historie FF UP v Olomouci byla organizátorem řady odborných konferencí, z nichž některé byly mezinárodního charakteru a završovaly grantový výzkum. V první polovině 90. let patřil k výrazným odborným aktivitám podíl některých členů katedry na vědeckých projektech v rámci rakouského milénia.[2] Z větších akcí mezinárodní spolupráce je třeba jmenovat téma Postavení římskokatolické církve v nástupnických státech rakousko-uherské monarchie, které bylo začleněno mezi nosné projekty rakouského milénia. Téma garantoval M. Trapl a na jeho zpracování se podíleli spolu s rakouskými, polskými, slovenskými a slovinskými historiky i někteří další členové katedry – A. Skoupý, K. Konečný, K. Podolský, J. Burešová, D. Schallner. Výsledky výzkumu byly předneseny na konferenci v rakouském Grazu v roce 1995 a v Olomouci v roce 1996. Z obou byly připraveny sborníky referátů. Druhým projektem spolupráce s rakouskými historiky v rámci rakouského milénia bylo zpracování tématu Měšťanstvo habsburské monarchie, na němž se podílel J. Horejsek prací na problematice olomouckého měšťanstva.

V roce 1992 byla na FF UP v Olomouci uspořádána za garance J. Bistřického konference Comission internationale de diplomatique (UNESCO), která přivedla do Olomouce 45 odborníků ze třinácti zemí.[3] Další akcí mezinárodní spolupráce byla dvě česko-francouzská sympozia na téma Československo-francouzské vztahy v letech 1918–1938 a Česko-francouzské vztahy v 19. století, z nichž první se konalo v roce 1994 v Olomouci a druhé v roce 1995 ve Francii na zámečku Azzay-le-Ferron za garance

[2] Např. podíl J. Bistřického a M. Trapla na Kulturführer Weinviertel, Waldviertel, Südmähren, Wien 1993.

[3] Typologie der Königsurkunden. Sborník z olomouckého kolokvia Mezinárodní komise pro diplomatiku. O listinách panovníků Anglie, Francie, Německa, jižní Itálie, Kastilie, Leonu, Dánska, Norska, Švédska, Polska, Čech, Uher, Valašska, Moldávie a Byzance do roku 1200, Olomouc 1998.

univerzity v Tours. Za katedru historie se účastnili L. Hrabová, M. Trapl, A.Skoupý a J. Schulz.

V roce 1996 se členové katedry výrazně podíleli na přípravě dvou sborníků k výročí univerzity[4] a uspořádali v říjnu 1996 v rámci Roku UP dvě odborné konference. První mezinárodní ve spolupráci s katedrou dějin umění Historická Olomouc XI na téma Dějiny univerzity v Olomouci a Societas incognitorum a vývoj vědeckých společností mimouniverzitního charakteru. Druhou konferenci na téma Občanský a národnostní princip v československé demokracii garantovala v Olomouci zasedající česko-slovenská komise historiků (viz níže).

Souběžně s Rokem univerzity probíhaly akce ke 120. výročí úmrtí Františka Palackého. Katedra historie se na nich podílela konferencí k odkazu Františka Palackého v červnu 1996 v Hodslavicích.[5]

S odbornými aktivitami Katedry historie FF UP je spojeno jméno profesora Josefa Polišenského, bývalého člena katedry, který v prosinci 1995 dosáhl věku osmdesáti let. Na jeho počest připravila olomoucká katedra historie sborník historických prací.[6] Přispěli do něj s následujícími tématy Polišenského žáci, kolegové a ctitelé: Jaroslav Bakala: Etnické pojmy v listinném materiálu z doby Přemysla Otakara II, Pavel Balcárek: Z korespondence Carla Caraffy o pobělohorské Moravě, Ivo Barteček: Vlastimil Kybal – od historických studií k dílu diplomatickému, Josef Bieberle: „Poli" v Olomouci, Vojtěch Cekota: K pohybu obyvatelstva v Přerově v druhé polovině 19. století, Miloslav Čermák: Podíl řemesel a obchodu na výrobě a zásobování města Olomouce potravinářskými výrobky ve 14.–19. století, Miloň Dohnal: Vývoj režijního hospodaření na dvorech hukvaldského panství v 16. století, Lumír Dokoupil: K vývoji úmrtnosti po třicetileté válce, Vlastimil Fiala: Česká orientalistika a afrikanistika, Zdeněk Fišer: Nepokoje ve Vídni v květnu 1848 očima moravského vlastence, Jiřina Holinková: Na moravských městských školách v předbělohorském období učili i cizinci, Libuše Hrabová: Hlava svatého Dionýzia, František Hýbl, Josef Polišenský a Přerov, Oldřich Kašpar: Tarahumarové – tragédie jednoho národa, Michaela Kokojanová: Prostějov – genius loci, historický optimismus a tucet bědných let „zlatého věku", Karel Konečný: Československo-irské vztahy v letech 1918–1948, Emil Kordiovský: Vinařství na mikulovském panství ve světle urbáře z roku 1414, Pavel Marek: Počátky politizace českého živnostenského hnutí, Milan Myška: Prolegomena k historickému výzkumu podnikatelstva jako sociální skupiny, Zděněk Pokluda: Česká šlechta v Uhrách, Dieter Schallner: Sčítání lidu podle národnosti, Arnošt Skoupý: Československo-francouzská smlouva o kulturní spolupráci z roku 1924 a její osudy, František Spurný: Hans Friedrich Hofmann z Grünbüchlu, Miloš Trapl: Československo-francouzská spojenecká smlouva z roku 1924 a její mezinárodní ohlas, Dušan Uhlíř: Rakouská politika v severní Itálii po pádu Napoleonova císařství ve světle písemné pozůstalosti maršála F. H. Bellegarda, Josef Válka: Josef Polišenský v diskurzu poválečné historiografie, Eduard Wondrák – Vladimír Malíšek: Přírodovědné a medicinské přínosy Olomouce jako vědeckého a univerzitního centra,

[4] Padesát let. Z dějin obnovené univerzity (red. M. POSPÍCHAL), Olomouc 1996. Zakladatelé a pokračovatelé (red. M. POSPÍCHAL), Olomouc 1996.

[5] Dílo Františka Palackého (1798–1876), (red. I. BARTEČEK), Hodslavice 1996. František Palacký (red. I. BARTEČEK, M. POSPÍCHAL), Hodslavice 1996.

[6] Pocta Josefu Polišenskému. Sborník prací moravských historiků k 80. narozeninám profesora PhDr. Josefa Polišenského, DrSc. (red. M. POSPÍCHAL, I. BARTEČEK, R. SLABÁKOVÁ), Olomouc 1996.

Roman Zaoral: Podíl Anglie na tažení proti husitům. V roce 1998 při oslavách 200. výročí narození F. Palackého byla Univerzitou Palackého zřízena a poprve udělena Cena Františka Palackého, kterou získal právě Josef Polišenský za své celoživotní vědecké dílo a pedagogickou práci.

Katedra historie FF UP uspořádala ke konci devadesátých let ve spolupráci s olomouckými archivy, pobočkou Zemského archivu Opava a Státním okresním archivem Olomouc, tři konference k výročí narození významných osobností historické vědy působících v minulosti na olomoucké katedře: V říjnu 1997 proběhlo v nové společné budově olomouckých archivů sympozium ke 100. výročí narození profesora Zdeňka Kristena a problematice pomocných věd historických. V květnu 1998 Katedra historie uspořádala konferenci při příležitosti 100. výročí narození profesora Ladislava Hosáka zaměřenou na problematiku regionálních dějin. A konečně v květnu 1999 se konalo sympozium ke 100. výročí narození profesora Miloslava Trapla.

Specifickou aktivitu vyvíjeli jednotliví pracovníci i katedra jako celek v letech 1997 a 1998 při přípravě a realizaci podniků, které vyvrcholily v červnu 1998 v souvislosti s 200. výročím narození Františka Palackého v Hodslavicích, Novém Jičíně, Olomouci a Praze. Za redakce L. Hrabové a M. Pospíchala, s grantovou podporou Univerzity Palackého, připravili pracovníci Katedry historie s dalšími blízkými kolegy olomouckých i jiných historických pracovišť knihu Palackého cesta. Za redakce M. Pospíchala a I. Bartečka byl vydán sborník příspěvků z kolokvia v muzeu v Novém Jičíně, které proběhlo v předvečer narození F. Palackého 13. 6. 1998 s názvem Památník k 200. výročí narození F. Palackého. Péčí pracovnice muzea v Novém Jičíně Sylvy Dvořáčkové a Miloslava Pospíchala z olomoucké katedry byl pořízen reprint knihy Zdeňka Kristena Za odkazem Františka Palackého.[7]

Při Katedře historie FF UP existuje vědeckovýzkumné a dokumentační pracoviště Kabinet regionálních dějin. Jeho název naznačuje výrazný směr badatelské práce olomouckých historiků do problematiky regionálních dějin. Pracoviště vzniklo v roce 1963 pod vedením Josefa Bartoše a navázalo na Ústav pro historickou vlastivědu, který v roce 1950 zřídil Ladislav Hosák. V současnosti vede kabinet Miloš Trapl. Stěžejním vědecko-výzkumným tématem pracovníků Kabinetu je práce na Historickém místopisu Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Místopis je koncipován jako topografický slovník, obsahující základní údaje o topografickém, demografickém, správním, hospodářském, politickém a kulturním vývoji pro jednotlivé obce a okresy. Od roku 1967 bylo dosud spolu s úvodním nečíslovaným svazkem vydáno 14 dílů Místopisu.[8] V současné

[7] Palackého cesta. Pohledy na život a činnost Františka Palackého a lidí mu blízkých (red. L. HRABOVÁ, M. POSPÍCHAL), Olomouc 1998. Památník na oslavu dvoustých narozenin Františka Palackého. Sborník textů přednesených na kolokviu věnovanému životu a dílu Františka Palackého 13. června 1998 v Novém Jičíně (red. I. BARTEČEK, M. POSPÍCHAL), Hodslavice 1998. KRISTEN, Z.: Za odkazem Františka Palackého. Tři statě z doby nesvobody, Praha 1948 – reprint 1998, (red. S. DVOŘÁČKOVÁ, M. POSPÍCHAL) Nový Jičín 1998.

[8] HOSÁK: Přehled historického místopisu Moravy a Slezska v období feudalismu do roku 1948, úvodní svazek, Praha 1967. Územně správní vývoj státních a společenských institucí a organizací na Moravě a ve Slezsku v letech 1848–1960, I. sv., Ostrava 1966. KUBÍČEK, J. – VLACH, J.: Bibliografie historicko-vlastivědné literatury k období let 1848–1960 na Moravě a ve Slezsku, II. sv., Ostrava 1968. BARTOŠ, J. a kol.: Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960 (okresy Olomouc-město a venkov, Litovel, Šternberk, Moravský Beroun), III. sv., Ostrava 1972. BARTOŠ, J. – SCHULZ, J. – TRAPL, M.: Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960 (okresy Šumperk, Zábřeh n. M., Rýmařov), IV. sv., Ostrava

době je připraven do tisku XV. svazek věnovaný okresům Frýdek-Místek, Fryštát a Český Těšín. Byly zahájeny přípravné práce pro zpracování posledních dvou okresů (Ostrava a Hlučín), jejichž vydáním bude celé, více než třicet let vycházející dílo ukončeno. Kromě tohoto základního badatelského úkolu se členové Kabinetu, ale i další olomoučtí historikové, nejen univerzitní, podíleli a podílejí na vydávání mnoha monografií jednotlivých obcí i měst.[9] Zpracovali rovněž místopisnou část Vlastivědy šumperského okresu.[10]

Od poloviny devadesátých let se mnozí členové katedry historie a další olomoučtí historikové výrazně podílejí na konkrétní podobě a formulování odborné úrovně projektu Paměti obcí olomouckého okresu. Region střední Moravy byl vždy znám svým velmi pozitivním vztahem k dějinám a dějinám místních lokalit zvlášť. Také možná proto se zde zrodil originální nápad zpracovat na historicko-vlastivědné bázi knižní řadu nazvanou Paměti obcí. Jde o sepsání dějin všech obcí současného okresu Olomouc populárněvědeckou formou. Každá obec tak získá svoje dějiny dovedené až do současnosti v rozsahu 50 až 100 stran textu spolu s obrazovými přílohami. Rozsah prací je dán důležitostí obce a množstvím zajímavých událostí a dochovalostí zpráv v její minulosti. Celý projekt je realizován ve spolupráci Okresního úřadu v Olomouci, obecních úřadů jednotlivých obcí a olomouckého nakladatelství DANAL.[11] V letech 1966–1992 vydával Kabinet Listy Kabinetu regionálních dějin, určené pro rozsáhlou síť externích spolupracovníků a zájemců o regionální dějiny (celkem 53 čísel).

Nejnověji je regionální výzkum olomouckých historiků zaměřen v rámci projektu Historiografie na Moravě a ve Slezsku v rámci širšího výzkumného záměru FF UP v Olomouci Dějiny a kultura na Moravě na detailní zmapování historické práce na Moravě. Zpracování by mělo být dokončeno roku 2001.

Ze společné iniciativy historiků na katedře humanitních věd a evropských studií (dnes katedra politologie), pracovníků katedry historie a studentů oborů historie a politologie vzniklo při katedře politologie, ale za vedoucí pozice profesora Miloše Trapla z katedry historie, v roce 1993 Centrum pro československá exilová studia. Hlavním

1974. Titíž, c.d., (okresy Prostějov, Boskovice, Moravská Třebová), V. sv., Ostrava 1976. Titíž, c.d., (okresy Přerov, Hranice, Kroměříž), VI. sv., Ostrava 1978. Titíž, c.d., (okresy Valašské Meziříčí, Vsetín, Holešov, Gottwaldov/Zlín), VII. sv., Ostrava 1980. Titíž, c.d., (okresy Uherské Hradiště, Uherský Brod, Hodonín, Kyjov), VIII. sv., Ostrava 1982. Titíž, c.d. (okresy Znojmo, Moravský Krumlov, Hustopeče, Mikulov), IX. sv., Ostrava 1984. Titíž, c.d., (okresy Brno-město, Brno-venkov, Vyškov), X. sv., Ostrava 1986. Titíž, c.d., (okresy Jihlava, Nové Město na Moravě, Tišnov, Velké Meziříčí), XI. sv., Ostrava 1988. Titíž, c.d., (okresy Třebíč, Moravské Budějovice,, Dačice), XII. sv., Ostrava 1990. Titíž, c.d.,(okresy Bruntál, Jeseník, Krnov), XIII. sv., Olomouc 1994. Titíž, c.d., (okresy Opava, Bílovec, Nový Jičín), XIV. sv., Olomouc 1995.

[9] Např. poslední práce: BARTOŠ, J. – KOLÁŘ, V. – MALIVA, J. – MAREK, P. – PETERKA, M. – SKOUPÁ, D. – TRAPL, M. – VÁLKA, M. – ZATLOUKAL, P. : Prostějov. Dějiny města. 2. Prostějov 1999. Dříve: Bouzov. Bouzov 1990. Komenského Fulnek. Praha 1991. Nivnice, rodiště Jana Amose Komenského. Praha 1992. 125 let Milo Olomouc, a.s. Olomouc 1995.

[10] MELZER, M. – SCHULZ, J. a kol.: Vlastivěda šumperského okresu. Šumperk 1993. Autory místopisné části byli J. Bartoš, J. Schulz, F. Spurný a M. Trapl.

[11] V letech 1995–1999 zatím vyšly Paměti následujících obcí: Vilémov, Horní Loděnice, Cholina, Myslechovice, Štarnov, Bystročice a Želechovice, Náměšť na Hané, Senice na Hané, Hněvotín, Bohuňovice/Trusovice a Moravská Loděnice, Náklo, Senička, Cakov, Domašov u Šternberka, Štěpánov, Dlouhá Loučka, Velký Týnec, Grygov, Blatec a Skrbeň.

úkolem centra bylo vybudovat v Olomouci archiv československé exilové politiky po roce 1948.

Centrum navázalo spolupráci s odbornými pracovišti a organizacemi v České republice a v jiných státech, a to zejména se zahraničními krajanskými organizacemi, spolky a jinými sdruženími, vědeckými institucemi a vysokými školami, případně s jednotlivci, kteří projevili o činnost centra zájem. Pracovníci centra z kateder historie a politologie FF UP spolupracují i s jinými fakultami ČR, např. Slezské univerzity v Opavě, Ostravské univerzity, Masarykovy univerzity v Brně, s akademickými ústavy, zejména s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR a dalšími pracovišti. Současně s centrem byla zřízena i Nadace Centra pro československá exilová studia, která byla podle nového zákona o nadacích přeměněna k 1. 1. 1999 na Nadační fond Centra pro československá exilová studia, do něhož přispívají především naši zahraniční krajané.

Ke konci roku 1999 uchovávalo centrum následující archivní fondy věnované zahraničními krajany: Pozůstalost Ing. Ladislava Husáka – Československý svaz křesťanských pracujících ve Švýcarsku (1971–1984) – inventární seznam. Pozůstalost Jaromíra Netíka (1948–1980) – inventární seznam. Československý zahraniční ústav v exilu a Měsíční přehledy Československé strany práce (1949–1969) – inventární seznam a soupis korespondence a soupis Přehledů tisku RFE. Rada svobodného Československa (1948–1983) – inventární seznam a soupis sbírky časopisů. Bohemian Benevolent And Literary Association – Česká dobročinná a vzdělávací společnost (1949–1993). Josef Josten – F. C. I. – Service Of Free Czechoslovakia, Features And News From Behind The Iron Curtain Information Service Of Free Czechoslovakia (1949–1978), Totéž (1949–1980) – mikrofilmy, Indexes Of Information Service Of Free Czechoslovakia (1949–1977) – mikrofilmy. Karel Pecháček Rakousko – osobní exilové materiály (1982–1989). Ludvík Rychtera – člen RSČ – osobní exilové materiály (1940–1987). Kanada – materiály krajanských spolků. Petr Hrubý – Austrálie – osobní exilové materiály. Dr. Adolf Procházka – dar dr. Bohmera z USA. Memoáry Petra Zenkla. Memoranda exilových politiků americkému kongresu, prezidentu USA a dalším významným světovým činitelům.

Od poloviny devadesátých let vydalo Centrum pro československá exilová studia několik publikací: Zpravodaj Centra pro exilová studia I/1, Olomouc 1995. Zpravodaj Centra pro exilová studia I/2, Olomouc 1996. M. Přibáň: České krajanské a exilové noviny a časopisy po roce 1945. M.Trapl: Exil po únoru 1948, Olomouc 1995. Z. Jirásek – M. Trapl: Exilová politika v letech 1948–1956, Olomouc 1996. Edice: Petr Zenkl: Mozaika vzpomínek, Olomouc 1998. A. Skoupý a M. Trapl vydávají na pokračování historii českého a československého krajanského hnutí ve Švýcarsku v časopise Zpravodaj Čechů a Slováků ve Švýcarsku, ročníky 1998 a 1999. I. Barteček: Československý antifašistický exil německého jazyka v Mexiku. Studie a dokumenty, Olomouc 1999.

V tisku jsou následující publikace: Zpravodaj Centra pro československá exilová studia I/3 a práce V. Fialy Novinář Josef Josten. Ve sborníku z konference v rámci Týdne zahraničních Čechů, konané v červenci 1998, vyjdou statě M. Trapla Česká politická emigrace ve 20. století, M. Kouřila a A. Skoupého Adaptace českých exulantů ve Švýcarsku po roce 1968 a I. Bartečka Exil v Latinské Americe. Ve sborníku AV ČR Češi v cizině vyjde práce A. Skoupého a M. Trapla Prameny k dějinám českého krajanského hnutí ve Švýcarsku.

V průběhu devadesátých let se pracovníci Katedry historie FF UP v Olomouci podíleli, jako řešitelé, na výzkumných projektech podpořených řadou grantů poskytnutých Grantovou agenturou ČR, Univerzitou Palackého, Ministerstvem zahraničí ČR:

Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960, svazky XIII, XIV a XV. Řešitel grantu J. Schulz, spoluřešitelé J. Bartoš, M. Trapl, H. Štoselová. GA ČR, 1994–1996.

Postavení římskokatolické církve v nástupnických státech rakousko-uherské monarchie 1918–1938. Řešitel grantu M. Trapl, spoluřešitelé J. Bartoš, J. Burešová, K. Konečný, K. Podolský, A. Skoupý, D. Schallner. UP Olomouc, 1995–1996.

Palackého cesta. Řešitel grantu L. Hrabová, spoluřešitelé J. Horejsek, J. Burešová, I. Koucká, K. Podolský, M. Trapl, A. Skoupý, D. Schallner, I. Barteček, J. Bartoš, M. Pospíchal a další mimokatedroví pracovníci. UP Olomouc, 1997.

Československá exilová politika po únoru 1948. Řešitel grantu M. Trapl. GA ČR, 1995–1997.

České krajanské komunity v zahraničí. Řešitel grantu M. Trapl, spoluřešitelé A. Skoupý, K. Konečný, I. Barteček a další pracovníci mimo katedru. Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 1996–1997.

Katolické ženy ve společnosti první Československé republiky. Řešitel grantu J. Burešová. FF UP Olomouc, 1997.

Ženy ve společnosti první Československé republiky. Řešitel grantu J. Burešová. FF UP Olomouc, 1998.

Historie okupovaného pohraničí – Sudetská župa 1938–1945. Společný grant Katedry historie FF UP Olomouc – řešitelé J. Bartoš a D. Schallner – a Katedry historie PdF Univerzity J. E. Purkyně v Ústí n. Labem – řešitel Z. Radvanovský. GA ČR, 1998–2001.

Recepce katolického modernismu v českém prostředí. Řešitel grantu D. Schallner a další pracovníci mimo katedru. UP Olomouc, 1998.

Výzkum československého exilu. Řešitel grantu M. Elbel a další spoluřešitelé. UP Olomouc, 1998.

Databáze pramenů ke středověkým dějinám a historiografii. Řešitel grantu L. Hrabová. FF UP Olomouc, 1999.

Paleografická čítanka jako průvodce po nejfrekventovanějších archivních fondech. Řešitel grantu J. Oppeltová. FF UP Olomouc, 1999.

Pokusy o samostatnou židovskou politiku v českých zemích první poloviny 20. století. Analýza. Řešitel grantu D. Schallner. FF UP Olomouc, 1999.

Československý exil. Řešitel grantu M. Kouřil (katedra politologie FF UP) a V. Prečan (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR). Spolupracovníci za katedru historie FF UP I. Barteček, J. Burešová, K. Konečný, K. Podolský, A. Skoupý, M. Trapl. Společný grant. GA ČR, 1999–2001.

Vydání publikace profesora Miloslava Trapla F. M. Klácel, Život a dílo. Řešitel grantu D. Papajík. UP Olomouc, 1999.

Výběrovou bibliografii prací členů katedry za devadesátá léta zveřejnila výše zmíněná informační příručka Katedra historie FF UP Olomouc.[12]

Jana Burešová

[12] Katedra historie FF UP Olomouc. Informační příručka. Olomouc 1999, s. 89–117.

STOJÍ ZA POVŠIMNUTÍ

ČESKO–SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1999

Poznámky na margo konferencie k 60. výročiu vzniku slovenskej republiky

Slovenský historický ústav Matice slovenskej v Bratislave dovoľuje si Vás pozvať na vedeckú konferenciu Slovenká (nie, to nie je preklep, to je hlavička oficiálnej pozvánky strážkyne jazyka) republika v rokoch 1939–1945. Podučiť sa dá všade, takže som sa vybrala ... do veľkej sály Slovenského národného múzea.

Vedecká konferencia sa začínala referátom riaditeľa ústavu Jána Bobáka o enormnej potrebe konferencie i matičného ústavu vzhľadom na stav poznatkov a najmä kádrového obsadenia Historického ústavu SAV. Súčasná historiografická produkcia je totiž plná boľševických a čechoslovakistických interpretácií a Historický ústav SAV prekypuje čechoslovakistami, komunistami a inými nepriateľmi, medzi ktorými napríklad pracuje človek, ktorý vydal knižku o vojnovom slovenskom štáte v češtine (!) a dokonca v doslove píše o nie najradostnejších pocitoch z rozpadu Československa.

Manipulatívne vyznievala i ďalšia organizácia konferencie, keď diskusia bola plánovaná vždy až na koniec celodenného bloku (cca 13 referátov), diskutujúci mali k dispozícii na vyjadrenie 5-minútové intervaly (obzvlášť nepohodlní len 2–5 minút) a referent nemal pre „krátkosť času" možnosť odozvy. Vznikali teda kuriózne situácie. Napríklad viacerí referenti i diskutujúci popisovali vyhlásenie Slovenskej republiky ako radostnú akciu, pri ktorej poslanci snemu prepukli v spontánny spev. Antonovi Hrnkovi predsa len nedalo a pripomenul, že povstanie zo sedadiel a spev boli zvolené ako forma aklamačného hlasovania práve preto, že si vedenie HSĽS nebolo isté, či by vyhlásenie samostatnosti prešlo tajným hlasovaním. Odozvou bolo A. Hrnkovi len nesúhlasné zašumenie – na ďalšie príspevky nebol čas. Diskusia teda bola podľa predstavy organizátorov formálne „demokratická", veď odzneli rozdielne názory – i keď bez možnosti vzájomných odpovedí.

Ako prínosný by som vyzdvihla príspevok Stanislava J. Kirschbauma Americkí Slováci a vznik prvej Slovenskej republiky. Bol slušne podložený archívnym výskumom súdobej slovensko-americkej tlače a uvádzal celé spektrum prejavujúcich sa názorov. Vedecké spracovanie problematiky však autora priviedlo ku konštatovaniu, že americkí Slováci sa k rozpadu Československa/vzniku slovenského štátu stavali diferencovane, taktiež názory mnohých sa v čase vyvíjali, nie každý písal do novín a vzhľadom na stav pramennej základne nie je možné ani zhruba zistiť ich pomer. Paradoxne bol v diskusii tento príspevok jedným zo zúčastnených hodnotený veľmi kladne, „len pán Kirschbaum dostatočne nepovedal, že tých, čo boli za, bolo viac".

Profesionálne spracovaný bol i príspevok Stanislava Konečného Rusínska otázka v období prvej Slovenskej republiky, v ktorom sa sústredil na premenlivý, zväčša negatívny vzťah politických špičiek k rusínskej menšine, ktorá i keď bola slovanská a kresťanská, predsa bola čímsi „iná" a dokonca chcela takou ostať. Úroveň si udržali i príspevky Václava Štefanského o slovenskej armáde v rokoch 1939–1944 a Branislava

Krasnovského, ktorý analyzoval ozbrojené zložky slovenského štátu na území Slovenska od augusta 1944 do mája 1945.

Pozorného poslucháča mohol určite zaujať príspevok Mariána Tkáča Slovenské hospodárstvo v rokoch 1939–1945, na ktorom sa v plnej kráse predviedol schizofrénny prístup nacionalistickej historiografie ku sekundárnej literatúre z „komunistického obdobia". Na jednej strane sú nehodiace sa fakty, zhodou okolností uverejnené pred rokom 1989, teda apriori odmietané ako produkt lživej propagandy, na druhej strane sú, ak sa hodia, dobové interpretácie citované bez ďalšieho komentára. Napríklad M. Tkáč podkladal svoje vývody údajmi kompletne prevzatými od Milana Strhana a publikovanými v päťdesiatych rokoch. Preberal ich dokonca aj s dobovou rétorikou o prvorepublikovej vykorisťujúcej českej buržoázii.

Blok kultúrno-spoločenských referátov, do ktorého prispeli Anna Magdolenová (Slovenská kultúra v rokoch 1939–1945), Jozef Janek (Školský zákon z roku 1940), Július Valach (Matica slovenská v období prvej Slovenskej republiky), Peter Mulík (Katolícka cirkev na Slovensku v rokoch 1939–45), Rudolf Čavojský (Kresťanské odbory a systém sociálneho zabezpečenia) sa v podstate snažil dokázať, že na Slovensku sa v období Slovenskej republiky nemali ľudia zle – aspoň podaktorí. S napätím budeme čakať na ďalšie plody práce Marcela Mihalika. V referáte Filozofia kultúry v diele Š. Polakoviča, S. Mečiara a J. C. Hronského sa mu takmer podarilo vystopovať základy všeobjímajúcej pronárodnej filozofie postihujúcej všetky slovenské špecifiká a náš prínos k svetovému duchu.

Nepodujímam sa hodnotiť referát Ladislava Deáka (Slovensko v strednej Európe – od autonómie k vyhláseniu štátnej samostatnosti), Antona Hrnka (Zaraďovanie Slovenskej republiky do systému medzinárodných vzťahov, 1939–40), Petra Zelenáka (Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1939–1945) a Pavla Petrufa (Zahraničná politika Slovenskej republiky a jej medzinárodné postavenie v rokoch 1939–45), a to už z toho dôvodu, že s ich obsahom sa možno, plus mínus nejaký ten odstavec, zoznámiť v predchádzajúcich publikáciach uvedených autorov. Išlo o prednáškové prierezy pripravené pre laické publikum. Do tohto kontextu sa bez problémov vradil i sterilný referát Romana Michelka (Ústava a politický systém Slovenskej republiky), ktorého prvých desať minút pozostávalo z takmer nekomentovaného predčítavania textu ústavy. S nulovou znalosťou problematiky, ale o to s väčšou vierou vo vlastnú pravdu v publiku počítali František Vnuk (vystúpil s dvoma /!/ referátmi Karol Sidor v slovenskej politike – Slovenská republika a Vatikán a Slovenská štátnosť v politike SNR v Londýne a v koncepcii Milana Hodžu), Róbert Letz (Pokus o nastolenie režimu ľudovej demokracie na Slovensku v auguste 1944 a otázka právnej kontinuity Slovenskej republiky), Vladimír Daniš (HSĽS v politickom systéme Č-SR a SR), Vladimír Repka (Počiatky slovenského politického exilu a otázka slovenskej štátnosti) a Ján Bobák (Slovenská otázka v politike českej emigrácie v rokoch 1939–45).

Konferenciu uzatváral svojím vystúpením Prvá Slovenská republika vo fondoch Slovenského národného archívu Dárius Rusnák, ktorý oboznámil publikum s tematickou selekciou fondov a tém, ktoré boli pri zaobstarávaní, vykupovaní a spracovávaní uprednostňované počas obdobia jeho riaditeľovania v SNA (dlhotrvajúci potlesk).

Aby bola predstava čitateľov úplná, treba dodať, že to v sále trošku voňalo naftalínom a navyše jeden, mimochodom celý čas ticho sediaci historik z publika, ktorý však

istý čas pracoval v kancelárii prezidenta M. Kováča, bol po identifikácii rozhorčenými okolosediacimi takmer vynesený zo sály. Zabránil tomu len slovný a fyzický zásah organizátorov. Takže, až zase budú matičiarski historici organizovať konferenciu, príďte sa pozrieť. Zabavíte sa. I keby sa medzičasom pretransformovali na nový výskumný ústav.

Marína Zavacká

Od „vědeckého komunismu" k „vědeckému nacionalismu"?

Již delší dobu česká publicistika přináší na různých úrovních „vědeckosti" vlny šamanského křepčení kolem údajné potřeby jednoslovného názvu pro Českou republiku. Do jaké míry šlo na počátku této kampaně o zlovolný úmysl, o vypouštění maskovací mlhy a odvádění pozornosti od skutečných závažných problémů v ČR, nechť je posouzeno na jiném místě.

Věci se též s nadšením chopili češtináři. Na rozdíl od střízlivého jazykovědce v oboru bohemistika se češtinář vyznačuje – od dob už dávno před poručíkem Dubem – schizofrenním spojováním na jedné straně nadšeného služebičkování vůči potřebám vždy momentálně vládnoucího režimu, na druhé straně nacionalismu z povolání, zároveň s puristickými záchvaty hlídání čistoty jazyka až k úsilí o prosazení státněpolicejních metod v tomto hlídání. Vývoj jazyka a skutečná potřeba jeho uživatelů zůstávají nepochopeny či přímo popřeny. Češtináři tedy nahonem posnášeli huráargumenty pro název „Česko", aniž by si připustili, pro jak velkou část veřejnosti je tento název z různých důvodů nesympatický či přímo nepřijatelný, aniž by skutečně zdůvodnili, v čem je lepší či „důstojnější" než jiné – alespoň vtipnější a libozvučnější – navrhované varianty jako Čecháčkovo, Čechárna, Moč či Morče. Řada předhozených argumentů má ryzí nacionalistický charakter, s jazykovědou nemá vůbec nic společného.

Záměrem těchto řádek však není kritika češtinářů. Vůči nim má smysl nanejvýš ještě přihodit, že při patlavosti, tedy u nás poměrně rozšířené vadě výslovnosti (počínaje televizními moderátory), spojované s rovněž velmi častým polykáním hlásek, zní výraz „Česko" obzvlášť „důstojně". Závažnější a těžko pochopitelné je, že se do věci zapřáhli i někteří geografové, a zejména, že se nechali unést i někteří historikové, aby se nekriticky připojili ke quasilogickým výplodům češtinářů. Alespoň jednu argumentační perličku, k níž se připodepsali: *Obecně platí, že užívání jednoslovného geografického názvu státy sjednocuje, posiluje a upevňuje, a to zcela nezávisle na jejich společenském a státním zřízení.* A nejen to, poskytli pro takové výlevy prostor i v jinak renomovaném historickém časopisu.

Co odlišuje signatáře obdobných výplodů od těch, kteří jsou předmětem kritiky v předchozím příspěvku kolegyně M. Zavacké? Lze říci – v duchu jednoho bonmotu Milana Lasici – že v obsahu a smyslu je neodlišuje nic, jenom forma podání někdy znamená rozdíl, asi jako když se přesně totéž menu servíruje jednou na lněném ubruse, jindy na damaškovém (tentokrát však jde spíše o rozdíl mezi „vikslajvantem" a igelitem).

Je jen dobré, že do věci vstoupil renomovaný zahraniční historik a dobrý znalec našeho prostředí Hans Lemberg. Upozornil mj. na zdánlivou drobnost: V celkovém systému historického vývoje českého jazyka není výraz „Česko" ničím jiným (tedy například ani teritoriálně ničím více) než vývojově novějším tvarem výrazu Čechy. Zbývá už tedy jen se dohadovat, zda jde o výraz progresívnější anebo regresívní. Odtud budiž i předmětem rozmýšlení, zda vůbec stojí zato namísto „Čechy a Morava" začít říkat „Česko a Morava", resp. „v Česku, na Moravě a ve Slezsku". Neboť to budou nadále pojmenování souřadná. Anebo by mohlo být – když už je tak žádoucí jednoslovný název – východiskem další dělení státu, další „sametový rozvod"? Koneckonců i vládní koalice by se pak montovaly jednodušeji.

Vladimír Goněc

Česko-slovenská historická ročenka 1996

Z obsahu:

Materiály z konference „Obnova společného státu Čechů a Slováků v roce 1945. Naděje a obavy, představy a skutečnost"

Hlavní referáty:
Vilém Prečan: Promarněná příležitost nového začátku?
Ivan Kamenec: Slovenská spoločnosť na sklonku 2. svetovej vojny
Michal Barnovský: Ideové a politické prúdenie na Slovensku roku 1945
Ľubomír Lipták: Politické elity na Slovensku roku 1945
František Svátek: „Staré" a „nové" elity v českých zemích ve 20. století
Katarína Zavacká: K otázkam štátoprávneho usporiadania, práva a spravodlivosti
Vladimír Goněc: Postavení práva, problémy spravedlnosti, decentralizace, samosprávy a federalismu

Dalších 15 studií k obecně politické situaci, otázkám elit i jejich výměny a ke státoprávním problémům na počátku nového pokusu o ustavení Československa.

Recenze • Zprávy • Pranýř

Bibliografie „Slovacika v edicích na území České republiky 1990–1995" v oboru historie. Celkem 743 údajů + rejstříky.

Česko-slovenská historická ročenka 1997

Z obsahu:

Materiály z konference „Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1939"

Patnáct studií k tématům:
* Česká a slovenská společnost ve vztahu k Rusínům * Podkarpatská Rus na pařížských mírových jednáních * Američtí Rusíni a Československo * Problémy autonomie * Politické strany na Podkarpatské Rusi * Sociální a ekonomické proměny * Rozvoj tisku * Obrana Podkarpatské Rusi v letech 1938–1939 * Moskevský proces s karpatoruskými politiky v roce 1946 * Česká, slovenská a ukrajinská publicistika a historiografie o Podkarpatské Rusi

Nalezený dokument: Slovenská otázka v manipulaci českých komunistů v létě 1945

Recenze • Zprávy • Pranýř

Česko-slovenská historická ročenka 1998

Z obsahu:

Materiály z konference „Češi a Slováci 1948–1967"

Dvacetčtyři studií k tématům:
* Metamorfózy státoprávních vztahů * Názory exilu na budoucí uspořádání státu * Extrémy centralizace * Represívní charakter režimu a česko-slovenský poměr * Nárůst konfliktů v předvečer „pražského jara" * Menšinové otázky, Slováci v českých zemích, Češi na Slovensku * Paralely ekonomického vývoje * Zpolitizování industrializace Slovenska * Finance * Kultura v okovech režimu

Recenze • Kritika • Zpravodajství

Bibliografie „Bohemika v historiografii na území Slovenska za léta 1990–1997". Celkem 942 údajů a rejstříky

Pripravujeme:

Česko-slovenská historická ročenka 2000

Dva súbory štúdií k česko-slovenskej problematike:
* Historiografický problém – československé dejiny, české dejiny, slovenské dejiny. Obsah a vymedzenie
* Česko-slovenské a slovensko-české vzťahy na prelome 19. a 20. storočia

Objavené dokumenty: Záznamy V. Zorina o rozhovoroch s členmi československej vlády v Košiciach v apríli 1945

Recenzie • Správy • Pranier

PRODEJ
Česko-slovenské historické ročenky včetně zásilkového prodeje zajišťuje:

Knihkupectví HANA SMÍLKOVÁ
Filozofická fakulta MU
A. Nováka 1
660 88 Brno
tel.: 05/4112 1468
IČO: 16310128

Vstříc Vám vyjdou rovněž:

Knihkupectví FIŠER, Praha, Kaprova ul.
Knihkupectví FIŠER, Praha, Filozofická fakulta KU
Knihkupectví ACADEMIA, Praha, Václavské nám.
Knihkupectví JAN ŠABATA, Brno, Žerotínovo nám. 9 (rektorát MU)
Kníhkupectvo ARCHA, Bratislava, Kozia ul.

Česko-slovenská historická ročenka 1999

Vydala Masarykova univerzita v Brně a Česko-slovenská komise historiků roku 1999

Výkonný redaktor: Doc. Dr. Vladimír Goněc
Adresa redakce: 660 88 Brno, Arne Nováka 1

1. vydání, 1999 náklad 600 výtisků
AA - 32,72 VA - 33,83
Tisk Vydavatelství MU, Brno - Kraví hora

55-966B-99 02/58 38/FF

ISBN 80-210-2233-7

NÁBOŽENSKÝ EXIL V RANÉM NOVOVĚKU

* O exilu obecně * Uhry jako azylová země * Česká pobělohorská komunita v Pirně * Uherský exil v Německu * Čeští exulanti na východním Slovensku * Morava a náboženská emigrace *

STUDIE

* Slovensko-české vztahy * Agrární hnutí na Slovensku počátkem 20. století * Turné A. Hlinky po Čechách a Moravě 1907 * Jeden či dva národy? Dilema slovenských politiků po r. 1918 * Hospodářské aspekty česko-slovenského vztahu mezi světovými válkami * Protestantské církve na Slovensku 1968-1970

* Diskuse * Recenze * Kritika * Zpravodajství *

NOVÉ DOKUMENTY: Delegace Slovenské národní rady v Londýně (říjen-listopad 1944)